

TRIANON ÉS A MAGYAR FELSŐOKTATÁS
4. KÖTET

TRIANON ÉS A MAGYAR FELSOÓKTATÁS

4. KÖTET

A VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár és a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség 2020. március 10-én a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltárban rendezett konferenciájának előadásai

Szerkesztette és lektorálta: Ujváry Gábor
A mutatókat összeállította: Kocsis Annamária

MAGYAR NAPLÓ
Budapest, 2021

A kötet megjelenését támogatta

© Szerzők, 2021

© VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, 2021

© Magyar Napló, 2021

ISBN 978-963-541-060-6

ISSN 2498-728X

Tartalom

Varga Tamás: Az amerikai elitegyetemek felvételi rendszerének megváltozása a huszadik század elején	7
Joó András: Az első világháború hatásai az európai egyetemekre – körkép és példák	25
Osváth Zsolt: Intézményes diákvédelem a Ferenc József Tudományegyetemen Kolozsvártól Szegedig.	45
Ligeti Dávid: Trianon hatása és a numerus clausus a pécsi Erzsébet Tudományegyetem tanácsülési jegyzőkönyvei tükrében	77
Tóth Marcell: A revíziós tüntetések és a szegedi hallgatók.	95
Király Sándor: A debreceni m. kir. Tisza István Tudomány-egyetem jog- és államtudományi karán tandíjmentességben részesülő hallgatók társadalmi, felekezeti és regionális megoszlása az 1914 és 1948 közötti származási ívek alapján	109
Dévavári Zoltán: Statisztikai adatok a budapesti Jogi Kar hallgatóiról (1919–1928).	167
Vajda Tamás: A szegedi jogász- és bölcsészhallgatók származási helyei 1920 és 1929 között.	187
Lengvári István: Az Erzsébet Tudományegyetem orvostanhallgatóinak társadalmi összetétele az 1920-as években	219
Kissné Bognár Krisztina: Adatok a Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar Mezőgazdasági Osztálya hallgatóinak társadalmi helyzetéről	231
Hamerli Petra: Magyar hallgatók a Bolognai Egyetemen a két világháború között	249

Bertalan Péter: A Csurgói Magyar Királyi Állami Tanítóképző-Intézet az első világháború és Trianon szorításában	275
Orosz László: Sváb egyetemisták hallgatói mozgalma az I. világháború után	297
Kiss József Mihály: A Pázmány Péter Tudományegyetem felvidéki birtokai visszaszerzéséért indított perek	315
Zeman Ferenc: A Turul Szövetség hódmezővásárhelyi „fiókjának” tevékenysége, 1925–1944	323
Tasiné Csúcs Ildikó: Az egyetemi és főiskolai ifjúsági szervezetek irányításának törvényi megváltozása Szent-Györgyi Albert szegedi rektori működésének hatására	335
Batalka Krisztina: Egy építészmérnök életútja Trianontól a MEZŐTERV-ig . . .	351
Személynévmutató	369
Helynévmutató	383

AZ AMERIKAI ELITEGYETEMEK FELVÉTELI RENDSZERÉNEK MEGVÁLTOZÁSA A HUSZADIK SZÁZAD ELEJÉN

A múlt század húszas éveit az amerikai elitegyetemek, csakúgy, mint társaik a világ minden pontján, a diákjaikat tanulmányi eredményeik alapján vették fel intézményeikbe. A jelentkezőknek vizsgát kellett tenniük, és akinek ez sikerült, az felvételt nyert. Ez azonban az 1920-as években megváltozott, ugyanis kiderült, hogy az akadémiai kritériumok alkalmazása nem megfelelő a társadalmilag nem kívánatos elemek kiszűrésére. Világossá vált, hogy a régi szisztéma alapján jelentősen megnőne a felvett hallgatók között a kelet-európai zsidó hallgatók száma. Ekkora már Amerikában egyre erősebb lett az igény a bevándorlás korlátozására, továbbá ez a változás teljesen elfogadhatatlan volt az angolszász elit számára. A kihívásra a választ egy teljesen új felvételi eljárás megalkotásában találták meg.

Az új rendszer kategorikusan elvetette, hogy a felvételnek csak és kizárólag a tanulmányi eredményeken kell alapulnia. Az elitegyetemek felső vezetése felismerte, ha csak a tanulmányi eredményektől teszik függővé a felvételt, akkor nem képesek befolyásolni a felvett diákok összetételét. Az intézményeik érdekeit szem előtt tartva az egyetemek elnökei úgy kívánták növelni a mozgásteret, hogy a nagy adományozók lusta fiai felvétessenek, míg a bevándorlók briliáns, de csiszolatlan csemetéi kizáratassanak. Mert az utóbbiak nagy száma maga után vonta a kivételezett angolszász elit gyermekeinek elvándorlását.

A cél érdekében kifejlesztettek egy olyan felvételi rendszert, amely lehetővé tette számukra, hogy azt vegyék fel az intézménybe, akit arra kívánatosnak tartottak. A sarokköve az új rendszernek a diszkréció – a felvételt irányítók azt tehettek, amit kívánatosnak tartottak – és a tapintatosság használata oly módon, hogy ne adjanak okot a nyilvános vizsgálatra. Ellentétben a régi rendszerrel, amely teljesen kiszámíthatatlan volt, az új rendszer megadta az egyetemi hivatalnak az a lehetőséget, hogy alkalmazkodjon a változó körülményekhez.

Az új rendszer központi eleme a „jellem” lett, amelyről úgy vélték, hogy a zsidók-ból hiányzik, de a magas pozíciójú protestánsok rendelkeznek vele. Mint eredendően megfoghatatlant, a „jellemet” csak az képes megítélni, aki maga is rendelkezik vele. Ehhez társítottak még olyan szubjektív elemeket, mint a „határozottság”, a „személyiség” és a „vezetői képesség”. A nagy egyetemek, mint a Harvard, a Yale és a Princeton

felvételi intézői széleskörű felhatalmazásra tettek szert, hogy felvegyenek vagy elutasítsanak jelentkezőket ezen kritériumok alapján. Ez a változás akkor következik be, amikor „a fehér angolszász (WASP – white Anglo-Saxon-Protestant) elit határozottan irányította a világot.”¹

Az 1920-as években végbement változás a felvételi kritériumokban az érdem (merit) újradefiniálásával függött össze. Mind a szándéka, mind a következménye ennek a változásnak egy csoport előnyben részesítése volt egy másikkal szemben. Az amerikai társadalom ideológiájának egyik központi eleme az esélyegyenlőség volt, ezért ezeknek az új szubjektív kritériumoknak univerzális köntöst adtak. Mivel a Harvard, a Yale és a Princeton intézményeiben mindig is felülreprezentált volt az amerikai elit, ezért az új kritériumok az ő pozícióikat hivatottak védeni. (A Fehér Házban az elmúlt 120 évben 55 évig olyan személy ült, aki a három nagy² valamelyikében végzett.)

Az egyetemek érdem meghatározása számtalanszor megváltozott az elmúlt évszázad során. 1900-ban az érdem alapvetően elméleti volt, amelyet a klasszikus tananyagban – ebbe beleértették a latint és a görögöt is – való elmélyedés alapján mértek. Az 1920-as években a sokoldalú, szilárd jellemű, sportos, megfelelő társadalmi háttérű személy volt érdemes a továbbtanulásra. Majd az '50-es évek végén a hidegháború és az őrverseny következtében a sokoldalú ember teret veszített a tehetséges jelentkezőkkel szemben. Az elitegyetemek felvételi rendszerének története nem más, mint az ismétlődő küzdelem az érdem meghatározása körül.

Klasszikus felvételi rendszer

A Harvard, Yale, Princeton hármas is sok más intézményhez hasonlóan saját felvételi vizsgákat tartott. A vizsgázónak csak tantárgy alapú vizsgát kellett teljesítenie, amelyet az intézmény állított össze. A tesztek nem voltak különösebben nehezek, így egy átlagos intelligenciájú fiatal, aki olyan előkelő középiskolából érkezett, mint a Groton, könnyedén teljesítette. Amennyiben mégis átugorhatatlan akadályt jelentett, akkor sem volt veszve minden. A diákok egy részét teljesítményük alapján úgynevezett szürke

¹ BLATZELL, E. Digby: *The Protestant Establishment: Aristocracy & Caste in America*, New York. Vintage, 1964. (a továbbiakban: Blatzell, 1964.) 11.

² A Harvard, a Yale és a Princeton egyetemek érdemelték ki ezt az elismerő kifejezést. 1901 és 1921 között ezen egyetem végzett diákok adták az amerikai elnököket: Teddy Roosevelt (Harvard, 1880), Taft (Yale, 1878) és Woodrow Wilson (Princeton, 1879). Ezek az egyetemek ma is vezető szerepet játszanak nem csak országos, hanem világszinten is. (A *The Times Higher Education Rankings 2021* szerint a Harvard a 3., a Yale a 8. és a Princeton a 9. legjobb egyetem a világon, https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2021/world-ranking#!/page/0/length/25/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats (Letöltés: 2021. június 2.)

zónába sorolták, és ők bizonyos feltételekkel nyerhettek felvételt. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a Kar különleges engedélyével felvételre a megfelelő kondíciójú diák. Ezek az intézmények magánintézmények voltak és működésükben a piaci logika nagy szerepet játszott. Így ezzel a módszerrel sikerült a pénzügyi egyensúly megőrzése, mert a nagy támogatók gyermekei, dacára gyengébb felvételi eredményeiknek, bejuthattak.

WASP³

A nagy hármás diákjainak túlnyomó többsége ebből az uralkodó elitből került ki. 1890-ben a bostoni felső tízezer fiainak 74 százaléka, a New York-i 65 százaléka járt a Harvard, Yale, Princeton egyikébe.

Ennek az angolszász protestáns elitnek az ideálja az angol gentleman volt. Az angol elit vagy tudatosan, vagy csak a szerencsés csillagállásnak köszönhetően, de megvalósította az arisztokratikus köztársaságot. Noha Anglia hivatalosan monarchia volt, de az 1688-as dicsőséges forradalom nyomán kialakult politikai berendezkedése egy király által irányított köztársaságéra emlékeztetett inkább. Ezt az államformát tekintette Arisztotelész a legjobbnak, amelyben kevesek a közjó érdekében gyakorolják a hatalmat.

Az erényben kitűnő férfi, a gentleman, akit a nevelés által kell megteremteni. Ennek kulcsa az oktatási intézmények, amelyek fontos szerepet játszottak a nemzet vezető rétegének kiválasztásában.

Az előkelő angol bentlakásos iskolákról írta Thomas Hughes: „Nem könnyű megbecsülni annak a mértékét, hogy az angol emberek milyen sokban adósai ezeknek az iskoláknak azon tulajdonságokért, amelyekben leginkább kitűnnek – a mások kormányzására való képességért, a szabadságot a renddel való összeegyeztethetőségért, a közszellemért, az életerőért, a férfiasságért, a jellemért, a közvélemény erős, de nem szolgai tiszteletben tartásáért, és a testgyakorlatok szeretetért.”⁴

Az angol minta az előkelő iskola, a public school, amelyek azért léteztek, hogy formálják az angol úriember jellemét. Közös mottójuk a „how to rule” (hogyan kell uralkodni) volt.⁵

³ A már említett Baltzell írja könyvében, „az angol úriember kis számú osztálya szövetségben a felemelkedő amerikai üzleti Brahman kaszttal irányította a világot az angolszász imperializmus korában”. BLATZELL, 1964. 17.

⁴ KARABEL, Jerome: *The Chosen, The Hidden History of Admission and Exclusion at Harvard, Yale, and Princeton*. Mariner Book, New York, 2006. (a továbbiakban: KARABEL, 2006.) 25.

⁵ PORTER, Bernard: *The Absent – Minded Imperialists – Empire, Society, and Culture in Britain*. OXFORD, Oxford University Press, 2004. (a továbbiakban: PORTER, 2004.) 48.

Az amerikaiak is létrehozták a hasonló intézményeiket. Ezek egyike volt a Groton High School. Alapításakor meghatározták a küldetését: határozott, keresztény jellemű lovagok képzése. A mottója is erre reflektált: Cui Servire Est Regnare – szolgálni olyan, mint uralkodni.⁶ Alapító igazgatójának, Endicott Peabody-nak az volt a véleménye, hogy a jellem sokkal fontosabb, mint az intellektus. Megalapításakor az angliai Cheltenham⁷ iskolája lett a példa. Az iskola ethosa a nemesség és szociális darwinizmus eszméje körül forgott. Az angol mintára nagyon komolyan vették az iskolai testedzést, mert úgy vélték, hogy a sportban való elköteleződés segítette a diákokat olyan erények kifejlesztésében, mint a hűség, a bátorság, az együttműködés készsége és a férfias erő.

Peabody nem bízta a véletlenre iskolája finansziális alapjainak megeremtését, ezért Amerika két legfontosabb befektetési bankjához, a New York-i J. P Morgan-hez és a bostoni Lee, Higginson and Co.-hoz fordult támogatásért. Hála kapcsolatainak ezt el is nyerte. Ehhez tudni kell, hogy a bentlakásos iskolák, és különösen a Groton, a protestáns elit számára nem csak azért voltak fontosak, hogy a fiatalok megfelelő oktatásban részesüljenek, hanem a megfelelő kapcsolatok kialakulásának a terepe is volt.

A tömeges bevándorlás

Az Egyesült Államok kongresszusa 1907. február 20-án állította fel a tíztagú Immigration Commission-t (vezetőjéről, William P. Dillingham szenátorról /Vermont és republikánus/ kapta nevét), melynek tagjai között igen befolyásos szenátorok és 69 kongresszusi képviselő volt. Az időpont és a bizottság tagjainak kiválasztása nem volt véletlen: a milliányi „új” bevándorló az Osztrák–Magyar Monarchiából, a cári Oroszországból, Romániából és Dél-Itáliából riadalommal töltötte el a 17–19. századi „ősbevándorlók” leszármazottait, azaz a fehér-angolszász-protestánsokat. Az újonnan érkezőkben alacsonyabb rendű emberi „fajok” képviselőit, asszimilációra és demokratikus, önkormányzó államépítésre biológiailag alkalmatlan és ezért nem kívánatos jövevényeket láttak.⁸

⁶ <https://www.groton.org/about/history> (Letöltés: 2020. december 3.)

⁷ Cheltenham és Tunbridge Wells olyan felső középosztálybeli gettóknak számítottak Angliában, ahová a gyarmati szolgálatban megfáradt elit vonult vissza, és ahol izoláltan tudtak élni az átlagemberektől. PORTER, 2004. 30.

⁸ FRANK Tibor: *Amerikai „Új bevándorlók antropológiai vizsgálata, 1908–1911* http://epa.oszk.hu/03100/03120/00054/pdf/EPA03120_anthropologiai_kozelemenyek_36_069-077.pdf (Letöltés: 2020. december 2.)

A kongresszusi Dillingham-bizottság működésének kutatási végterméke a hatalmas, 42 vaskos kötetre terjedő Dillingham-jelentés lett. A bizottság tevékenységének politikai végeredménye a bevándorlási kvótát meghonosító, hírhedt, 1921-es Dillingham Bill, mely évtizedekre új, szigorú statisztikai korlátok közé terelt rendet szabott az amerikai bevándorlásnak.⁹

Ennek a bevándorlási hullámnak köszönhetően jelentősen megnőtt az Egyesült Államok zsidó népessége. Az összes bevándorló népcsoport közül a Kelet-Európából érkező zsidókat fogadta a legnagyobb ellenszenv. William Barclay Parsons, a Columbia Egyetem kurátora írta róluk: „Karakterükben szörnyen szívósak. Tudatában vannak a 2000 év óta ellenük irányuló előítéleteknek, és folyton különleges kiváltságokat óhajtanak maguknak és népüknek. Bevándorlóink legrosszabb típusát testesítik meg, ők a vezetői az anarchistáknak, a szocialistáknak és más nyugtalanságot szító mozgalmaknak.”¹⁰ A közvélemény szemében a bolsevizmus egyszerűen zsidó bolsevizmus volt.

A patrícius Henry Adams ezt úgy fogalmazta meg, hogy nincs többé hely az úriember számára. Adams és patrícius társai szemében a zsidók testesítették meg a vulgáris és kapzsi társadalmat.¹¹ A zsidó szó felcserélhetővé vált az újjazdaggal vagy a kapitalistával, és szinonimájává lett a kapzsinak és a materialistának.

A tudományos rasszizmus befolyásos képviselői

Madison Grant (1865–1937), New York-i előkelő a tudományos rasszizmus felkent papja volt, aki komolyan aggódott amiatt, hogy Amerika elveszti angolszász karakterét. Grant pályájához hozzátartozik, hogy a katonai elhárításnak is alkalmazottja volt. A manhattani arisztokrácia tagjaként mint zoológus közreműködött a Bronx-i állatkert megalakításában, és megalakította az első szervezetet az amerikai bölény és a kaliforniai mamutfenyők védelme érdekében.¹² 1916-ban jelent meg a *The Passing of the Great Race, or The Racial Basis of European History* című műve. Ebben Európa népeit három csoportra osztotta: az északiak, az alpesiek és a mediterránok. Az afrikai

⁹ Uo

¹⁰ WECHSLER, Harold: *The Qualified Student: A History of Selective College Admission in America*. New York, John Wiley, 1977. 138.

¹¹ KARABEL, 2006. 80.

¹² <https://www.newyorker.com/news/news-desk/environmentalisms-racist-history> (Letöltés: 2020. november 6.)

amerikaiakról az volt a véleménye, hogy: „Hiába beszél angolul, hord jó ruhákat, jár iskolába a néger, ettől még nem válik fehérre.”¹³ A lengyel zsidókat törpe termetűnek, sajátságos mentalitásúnak és könyörtelennek írta le az érdekérvényesítés során.

Henry Fairfield Osborne (1857–1935), skót származású professzor összehasonlító anatómiával, biológiával és zoológiával foglalkozott, és megfigyelései során arra a felismerésre jutott, hogy az öröklött és faji hajlam erősebb és stabilabb, mint a környezet és az oktatás. Ez pont az ellentettje a ma uralkodó nézetnek.

Lothrop Stoddard (1883–1950) amerikai történész, újságíró és Harvard alumnus híres, nagysikerű könyvet írt a *The Rising Tide of Color* címmel. Az eugenikus mozgalom tagjaként fejtette ki véleményét a zsidókérdésben is. Szerinte a zsidók az ázsiai barbárság egyik előőrsét képviselték az európai civilizációval való időtlen konfliktusban. A zsidók egy mongol rassz, apró termetűek, széles képpel és mongoloid arccsonttal. Ezek olyan jellemzők, amelyek a mongol kazár eredethez vezethetők vissza. A zsidó az alacsonyabb rendű ember archetípusa, aki veszélyt jelent a civilizációra – ösztönösen analitikus és éles elméjű a Talmudi dialektikának köszönhetően – fejtette ki művében.¹⁴

Carl Brigham (1890–1943) 1912-ben végzett a Princetonon és 1923-ban megjelentette híres könyvét, *A study of American Intelligence*¹⁵ címmel. Ez a könyv az első világháborúban besorozott amerikai katonák körében végzett felmérésen alapult. Ez volt az első tömeges tesztelés a történelem során. Az északi, alpesi és mediterrán kategóriák használatával Brigham először támasztotta alá tudományosnak tűnő érvekkel az északi népesség felsőbbrendűségét hirdető tanokat. Figyelmeztetett, hogy az átlag amerikai IQ hanyatlásnak indult, amely – úgy vélte – a dél-, és a kelet-európai bevándorlók, valamint a fehérek és feketék közötti keveredés számlájára írandó. Ehhez a hanyatláshoz hozzájárultak a zsidók is, akiket ő az alpesiek közé sorolt, mert külső jegyeik alapján a szláv szomszédjaikhoz hasonultak.

Brigham tanulmánya alapján kijelentette: „Az a népszerű elmélet, hogy a zsidók magas intelligenciával rendelkeznek, megcáfoltatott” sőt helyette az eredmények azt tükrözték, hogy a bevándorolt zsidók intelligenciája jóval az átlag alatt volt.¹⁶

A Yale alumnus Burton J. Hendricks 1923-ban jelentette meg a *The Jews in America* című könyvét. Ez alapján örömmel közölte olvasóival, hogy a zsidók nem jelentenek olyan komoly fenyegetést az amerikai gazdasági életre, mint azt sokan hiszik. (A New

¹³ KARABEL, 2006. 81.

¹⁴ Uo. 82.p

¹⁵ BRIGHAM, C. C.: *A study of American intelligence*. Millwood, N.Y. Kraus, 1975. (Reprint.)

¹⁶ KARABEL, 2006. 103.

York-i gazdagok számbavétele jelentette a jó hír forrását: az a faji alap, amely az Egyesült Államokat létrehozta, még mindig uralja a gazdagságát.) Hendricks maga úgy vélte, a zsidók politikailag jelentenek veszélyt.¹⁷

Harminc év munkájának eredménye

1890-ben három bostoni brahman alapította az Immigration Restriction League-t, amely folyamatosan küzdött a bevándorlás szigorításáért. Több közbülső eredmény és számos – a fent is bemutatott – szellemi muníció után megszületett a szigorú bevándorlási törvény, az „Immigration Act of 1924”.¹⁸ A célja világos volt: megőrizni Amerika túlnyomórészt angolszász jellegét. Ennek eredményeként a bevándorlók száma 350 000 főről 150 000 főre csökkent, ezen belül, hallgatva a fent bemutatott tanulmányokra, a dél- és a kelet-európai bevándorlók kvótája 20 000 főre csökkent. (Ez a háború előtti értéket figyelembe véve óriási apadást mutat, akkor évente átlagosan 738 000 fő érkezett a térségből évente.)

Az egyetemi felvételi rendszer átalakulása

Harvard University

1636-ban alapították a Massachusetts állambeli Cambridge-ben. Nevét John Harvard lelkészről kapta, aki könyvtárát és birtokainak felét az intézményre hagyta. 1900-ban már 4000 hallgatója volt az intézménynek, és evvel meghaladta az őszintézménynek számító angliai Cambridge-t (oda 3000 fő járt). A Harvard, csakúgy, mint az angolszász országok társadalma, bonyolult és merev társadalmi hierarchia mentén szerveződött meg. A diákok beillesztése a rendszerbe attól a pillanattól elkezdődött, hogy megérkeztek Cambridge-be. A hierarchia csúcsán a Porcellian Club állt, amelyik 8 főt fogadott évente tagjainak sorába. Az olyan titkos testvériség, mint a Delta Kappa Epsilon (ismertebb nevén DKE, vagy Dickey) tagjaitól megkövetelte, hogy bizonyos beavatási rítusoknak vesse alá magát.

¹⁷ Uo.

¹⁸ <https://history.state.gov/milestones/1921-1936/immigration-act> (Letöltés: 2020 december 10.)

Az ideális Harvard diák: határozott, jellemes úriember. Egy igazi úriember nagylelkű, keményen dolgozik és semmi olyat nem tenne, amivel a nálánál gyengébb emberi lénynek fájdalmat okozna. Alkalmazták Arisztotelész nézetét, amely szerint a birodalmak sorsa az ifjúság oktatásán áll vagy bukik. A példa Oxbridge volt, ahol széles műveltséggel rendelkező generalistákat képeztek.

Korszakunk elején Charles W. Eliot (1834–1926) töltötte be a Harvard elnöki székét (1869–1909). Egy előkelő Massachusetts-i család tagjai volt, amelynek gyökerei a gyarmati időkre nyúltak vissza. Az első Eliot 1669-ben érkezett Amerikába, és a család a kereskedelem révén a tizennyolcadik század végére meggazdagodott. Nagypapja, korának leggazdagabb bostoni lakosa megalapította a Harvard's Eliot Professorship of Greek-et. Apja Samuel Atkins Eliot, Boston polgármestere, valamint a Harvard College kincstárnoka és hivatalból a Harvard Corporation, az intézmény kormányzó szervének a tagja volt.¹⁹ Elmondható, hogy korának szabályai szerint liberális és toleráns ember volt, sőt a protestáns elit legliberálisabb tagjának számított. Leghíresebb reformja egy olyan rendszer kialakítása volt, amelyben a diákok szinte szabadon választhatták meg a kurzusaikat.

Meggyőződése volt, hogy az egyetemek küldetése az elit képzése, de ez az elit a társadalom minden rétegéből választatott ki. Azt is mondta, hogy akik értelmes és jellemes férfiaknak bizonyulnak, azok pénzhány miatt nem maradhatnak ki az oktatásból. Viszont nem volt egalitáriánus. Úgy vélte, egy adott közösség nem köteles minden gyereknek felsőfokú oktatást biztosítani, csak az elitnek, olyanoknak, akik birtokában vannak a kemény munkával és a szükséges kitartással megszerzett képességeknek. Ezt később meritokratikus crédó-ként is szokták emlegetni. Eliot támogatta az európai emberek bevándorlását, mivel szerinte ők képesek voltak asszimilálódni. De úgy vélte, hogy az olyan rasszok, mint az afrikaiak, a kínaiak és a japánok asszimilálhatatlanok.²⁰

Eliot-ot Abbott Lawrence Lowell (1856–1943) követte az elnöki székben egészen 1933-ig. Annak a kevés családnak az egyikéből származott, amely még Eliot-énál is előkelőbbnek számított. 1639-ben érkeztek a Lowell-ek Bostonba és fiaikat már az 1700-as évek elejétől a Harvardra küldték. Nem egészen száz év múlva egy Lowell már a Harvard Corporation tagja volt. Mire Abbott Lawrence 1873-ban az egyetem kapuján belépett, ő volt a hatodik generációs Lowell, aki a Harvard-ra járt.²¹ (Mikor

¹⁹ KARABEL, 2006. 39.

²⁰ Uo. 40.

²¹ Uo. 46.

a Porcellian Club-ot, leánykori nevén Pig Club-ot, 1791-ben megalapították, egyik első tagja Francis Cabot Lowell volt.)

Lowell meggyőződése volt, hogy csak a homogén demokráciák lehetnek sikeresek. A főiskola legfőbb értéke, hogy fejleszti a diák jellemét.

A zsidókérdés megjelenése

A nagyarányú bevándorlással megtámogatott amerikai népességrobbanás következtében az amerikai középiskolások száma az 1901-es 95 000-ről [mikorra??] 311 000 ezerre nőtt. Számos diákjuk városi környezetből került ki, és megjelentek köztük a lengyel és az orosz zsidók gyerekei is.

1911-től új felvételi rendszer lépett életbe. Az elfogadott iskolából érkező diáknak négy tárgyból kellett kielégítő eredménnyel felvételi vizsgát tennie. Az addig nagy szűrőnek bizonyuló görög és latin nyelvi vizsga nem volt többé kötelező. Ennek következtében 1912 és 1919 között 13 százalékról 20 százalékra nőtt a zsidó hallgatók aránya a Harvardon.²² Lowell elnök nagy aggodalommal figyelte ezt a nem kívánt változást. Nem volt előtte ismeretlen a Columbia esete, amely egyetemen a zsidó hallgatók aránya az 1910-es években 40 százalékra nőtt, és amelyet ezért a WASP elit otthagyt, és többé már nem is tért vissza oda.²³

Magán a campuson is megfigyelhetővé vált az elkülönülés. A felső osztályhoz tartozó protestánsok a Gold Coast-ot dominálták, a szerényebb háttérű zsidó diákok a Yard körül összpontosultak.

Lowell 1922-ben úgy vélte, „a legjobbat akkor cselekedjük, ha bizonyos arányszám fölött nem engedünk be az egyetemre olyanokat, akik a többségtől elütnek és ezt a közvélemény számára elfogadhatóan megindokoljuk”.²⁴ Lowell megkérte a felvételi bizottságot, hogy csak azoknak a hébereknek a felvételét támogassák, akik kiemelkedő szellemi képességük mellett minden kritikán felül álló jellemmel bírnak, és állítsanak fel magasabb felvételi követelményeket a héber rassz számára. Ez kísérlet volt a kvóta

²² Uo. 88.

²³ 1921-re 22 százalékra csökkentették a zsidók arányát a felvettek körében, de a protestáns elit gyerekeinek csak a 4 százaléka választotta a Columbiát a '20-as években, szemben azzal a 84 százalékkal, akik a nagy hármas valamelyikét preferálták.

²⁴ YEOMANS, Henry A.: *Abbott Lawrence Lowell, 1856–1943*. Cambridge, Mass. Harvard U.P. 1948. 210–212.

bevezetésére, amelyet a Henry Pennypacker (Harvard, 1888 [ez itt mire vonatkozik???) vezetett felvételi bizottság elutasított.²⁵

Erre az időre a Kari Tanács már aktívan bekapcsolódott a Lowell kezdeményezésére indult és a zsidó problémáról szóló vitába. A májusban lezajlott találkozón James Hardy Ropes professzor, Lowell sógora egy háromrészes indítványt tett, amelyben javasolta, hogy vegyék figyelembe a faji és nemzetiségi csoportok arányát a Harvardon, és nem kívánatos – mondotta –, hogy a nem könnyen asszimilálható csoportok (egy finom eufemizmus a zsidókra) meghaladják a 15 százalékos arányt. Noha a kvótát nem fogadták el, de a javaslat más vitatott elemeit 56:44 arányban jóváhagyták. Ezek egyike felkérte a felvételi bizottságot, hogy vegye figyelembe a faji és nemzetiségi csoportok arányos megjelenését a Harvardon.²⁶

Ezt a javaslatot hevesen ellenezte Jerome D. Greene, aki a Harvard alapideájától, a diszkrimináció-mentességtől való visszalépést látta benne. Jerome D. Greene Eliot kedvence és kiszemelt utóda volt a rektori posztra. Greene miután otthagyta a Harvardot, New York-ba ment és a Lee, Higginson and Co.-nál lett befolyásos bankár, annál a cégnél, amelyik a Groton High School egyik fő támogatója volt. Megjegyzendő, hogy a liberális Eliot is úgy vélte, hogy a zsidóknak számos visszataszító tulajdonságuk van, amelyek az évszázados elnyomatásból eredeztethetők.

Greene képviselte Eliot véleményét a Board of Overseers²⁷ ülésein. A Harvard Egyetem, magánintézmény, két kormányzó testületének az egyike a Board. Az elnökkel és a társakkal együtt közösen alkotják a Corporation-t, így elmondható, hogy az 1642-ben alapított Board nélkülözhetetlen szerepet játszik az egyetem irányításában. Korszánkban Julian Mack révén zsidó tagja is volt a testületnek.

A június 2-i Kari Tanács ülése – mondhatjuk úgy is – történelmi jelentőségűre sikeredett. Az ülés elején Lawrence Joseph Henderson, a biokémia professzora – Lowell közeli szövetségese, erősen antiszemita beállítottságú – azt a javaslatot tette, hogy a zsidók arányát a jelenlegi szinten kell befagyasztani a Harvardon. Ez ténylegesen a kvóta kivetése lett volna, de ezt a kar 64:41 arányban nem támogatta. A zsidók felvételének korlátot szabó javaslatot olyan kiemelkedő professzorok is támogatták, mint Albert Bushnell Hart (történelem), George Lyman Kittredge (angol), Richard C. Cabot (orvostudomány) és James Bryant Conan (kémia).²⁸ Majd 1933-ban ő követi Lowellt az elnöki székben és átalakítja a felvételi rendszert is.

²⁵ SYNNOTT, Marcia G.: *The Half-Opened Door: Researching Admissions Discrimination at Harvard, Yale, and Princeton*. Routledge, 2010. (a továbbiakban: SYNNOTT, 2010.)

²⁶ Uo. 314.

²⁷ <https://www.harvard.edu/about-harvard/harvards-leadership/board-overseers> (Letöltve: 2020. november 2.)

²⁸ KARABEL, 2006. 92.

Lowell nem minden javaslatát utasították el, egy speciális bizottság felállítása támogatást nyert. Ennek a feladata lett, hogy a jelentkezők kiválasztásának elveit kidolgozzák. Maga az elnök egy kiegyensúlyozott bizottság felállítására törekedett, ezért három zsidó származású embert is jelölt, akikben megbízott. De két ember ellenállására is bizton számíthatott, az egyik Julian Mack, a Board egyetlen zsidó tagja, a másik a bizottság jogászprofesszora, Felix Frankfurter.

A kvóta terve a közvéleményben is komoly felháborodást keltett. Felszólaltak ellene James Michael Curley, Boston polgármestere és a munkásszakszervezetek is. A *New York Times* címlapján a következő címmel jelent meg cikk: *Az új felvételi eljárás a Harvardon gyaníthatóan a zsidókat szándékozik diszkriminálni* (Discrimination against Jews Suspected in New Harvard policy on Admission).²⁹

A Harvard 1922 őszétől elkezdte gyűjteni az adatokat, hogy meg tudják állapítani a jelentkezőkről, zsidók-e. Minden jelentkezőnek válaszolnia kellett a következő kérdésekre: rassz és bőrszín, vallási hovatartozás, az anya születési neve. A középiskola előjáróját vagy a magániskola vezetőjét megkérték, hogy a jelentkező vallási hovatartozását jelölje a Prot., RC, Hebrew és Unknown (ismeretlen) kifejezésekkel.³⁰

Létrehoztak a felvételi módszertan kidolgozására megalakult bizottságon belül egy albizottságot, amelynek a feladata lett annak a módszertannak a kidolgozása, amellyel a bekért adatok alapján megállapítható volt a jelentkező származása. A zsidó jelentkezők meghatározására négy kategóriát mutattak be:

- J1 a bizonyítékok meggyőzőek, a diák zsidó
- J2 a bizonyítékok túlnyomó többsége alátámasztja, hogy a diák zsidó
- J3 a bizonyítékok valószínűsítik, hogy a diák zsidó
- J4 a többi

Ez az osztályozás megadta a keretét annak a szabályrendszernek, amelyet három évvel később már használtak is a zsidó jelentkezők korlátozására.³¹

Az albizottság részére készült egy statisztikai jelentés a felvett zsidó elsőévesek számának alakulásáról.³² 1900-ban a felvettek 7, 1909-ben 10, 1915-ben 15 és 1922-ben 21,1 százaléka volt zsidó. Ebben a jelentésben volt olvasható továbbá, hogy a zsidó hallgatók jelentősen túlszárnyalták tanulmányi eredmények tekintetében gój társaikat. (Ez nincs összhangban Bringham előző fejezetben bemutatott eredményeivel.) A harvardi zsidó diák, mint írták: „Erkölcseileg úgy tűnik tiszteletlenebb és szexuálisan

²⁹ TimesMachine, June 2. 1922 – NYTimes.com

³⁰ KARABEL, 2006. 94.

³¹ Uo.

³² SYNNOTT, 2010. 93.

szabadosabb, de kevésbé hajlamos a függőségekre.” Olvashatjuk, hogy a zsidók nem igazán vettek részt a nem akadémiai tevékenységekben. A diákok körében jelentős mértékű volt az antiszemitizmus. A zsidók mindösszesen 3,6 százaléka tartozott valamelyik klubhoz, szemben a nem zsidók 58,6 százalékával. Az 1912 és 1918 között Harvardra érkezett hét évfolyamok diákjai közül egy szem zsidó sem lett tag az öt legtekintélyesebb klubban (Porcellian, AD, Fly, Spee és Delphic). Megállapították, hogy zsidónak lenni a Harvardon komoly handicap volt.

Lowell úgy vélte, hogy ezek az adatok meggyőzik a „nemesebb” német-zsidókat arról, hogy támogassák törekvéseit. Walter Lippman, elismert író, osztotta Lowellnek a lengyel és az orosz zsidók iránt táplált ellenszenvét. Utóbbinak még olyan javaslata is volt, hogy Massachusetts állam alapítson egy zsidók vezette egyetemet, hogy a zsidó diákok szétoszthatóak legyenek. De Lippman 1923 januárjára harcosan szembehelyezkedett Lowell-lel, miután megismerkedett annak a 80 reprezentatív héber személyiségnek a véleményével, akiket a Harvard zsidó problémájáról kérdeztek, és mindannyian ellenezték a faji alapon való megkülönböztetést.³³

Az Eliot, Greene, Mack és Frankfurter alkotta kvartett meggyőzte a Boards of Overseers-t, hogy Lowell javaslatainak a támogatása komoly visszalépés lenne a Harvard legnemesebb tradícióitól. 1923 áprilisában a bizottság végső jelentésében elutasította a faji alapú megkülönböztetés alkalmazását. Lowell ott hibázott, hogy nyilvános beszélt a faji korlátozás bevezetéséről. Ez sértette az amerikai alapelveket. Eliot nagy meglepődésére a bizottság leszögezte, hogy az esélyegyenlőség mindenki számára garantált, függetlenül a származásától.³⁴

1923 végére Lowell bizottsága készített egy jelentést, amelyben 1000 főben maximalizálta a felveendők számát, és bemutatott egy felvételi kritériumrendszert. Míg addig a felvétel szinte kizárólag a tanulmányi eredmények alapján dőlt el, a bizottság azt javasolta, hogy a jelentkező rátermettségének és jellemének vizsgálatakor vegyék figyelembe a tanárok referencialevelét és a személyes interjú eredményét is. Eliot és Mack ezt is megpróbálta megakadályozni, de nem jártak sikerrel, a Board 1924. február 25-i ülésén elfogadta az ajánlást.³⁵

A helyzet azonban nem javult, sőt romlott. 1925 őszén az elsőéves zsidó hallgatók aránya 27,6 százalékra nőtt, amihez még hozzászámolhatjuk a 3,6 százaléknyi

³³ KARABEL, 99.

³⁴ Uo. 100.

³⁵ Uo. 101.

J3 kategóriába sorolt személyt is. Ennek a fő oka a top seven plan (hetes terv)³⁶ volt. Ezen terv keretében felvett 246 diák 42 százaléka volt zsidó.³⁷

Ez már sok volt, a Harvard megközelítette azt az arányt, amely a Columbia bukását okozta. Lowell levelek tömkelegét kapta az alumunusoktól, amelyekben arra panaszkodtak, hogy szeretett egyetemüket elárasztották a zsidók. Lépni kellett, amit megkönnyített, hogy Mack mandátuma lejárt az Overseers-ben, így a restrikció útjából elhárult az utolsó akadály.

1926. január 11-én aztán a Board of Overseers elfogadta a különleges bizottság jelentését a jelentkezők számának korlátozásáról. 1000 főben maximalizálták a felvehetők számát, a hetes terv részét képező iskolákat a felvételi bizottság tetszés szerint választhatja ki – ez lehetővé tette, hogy olyan iskolákat egyszerűen kihagyjanak, ahonnan túl sok zsidó diák érkezett korábban. A bizottság elvetette, hogy a felvétel kizárólag tanulmányi alapon történjék, valamint felkérték a Pennypacker vezette felvételi bizottságot, hogy annyi diákot felvéltelizzessenek, amennyit csak lehet. Végezetül a jelentkezéshez csatolni kellett egy útlevél méretű fényképet is.³⁸ Az új módszerek segítségével a zsidók arányát 27,5 százalékról a kívánatosnak ítélt 15 százalékra csökkentették.

Yale

1701-ben alapították New Haven városában, Connecticut államban. Mottója a címerben héber betűkkel מִימְתוּ מִיָּרוּר, ami azt jelenti: fény és igazság. 1718-ban a gazdag londoni kereskedő és mecénás – Elihu Yale – nagy összegű anyagi és pénzügyi támogatást ajánlott fel az iskolának, amely így tiszteletből felvette a Yale College nevet.

A Yale a Harvardnál sokkal demokratikusabb volt. Az intézménynek jellegzetesen meritokratikus belső rendszere volt. Ennek a csúcán a hatalmas és titkos társaságok álltak, amelyek a diákokat első évük tavaszán keresték meg tagsági ajánlatukkal. A tagság minden diák számára nyitva állt, és a kiválasztás a személyes teljesítmény és nem a származás alapján történt.

³⁶ A Harvard felveszi azokat a diákokat, akik tanulmányi eredményük alapján a legjobb hetedbe tartoznak a végzős évfolyamukban, amelyet olyan iskolában teljesítenek, mely nem kifejezetten egyetemi felvéltre készít fel. Uo. 101.

³⁷ Uo. 105.

³⁸ Uo.

Ennek a rendszernek a csúcán a Skull & Bones,³⁹ a legrégebbi és legtekintélyesebb társaság volt. Híres tagjai⁴⁰ voltak többek között idősebb és ifjabb George Bush amerikai elnökök is. 1900 és 1930 között több mint 1200 zsidó járt a Yale-re, de közülük egy sem vált rangos társaság tagjává.

A Yale 1916-ban csatlakozott a Harvardhoz és a Yale-hez, és eltörölte saját vizsgakötelezettségét a CEEB (College Entrance Examination Board) által igazoltak javára. A görög felvételi 1904-ig, a latin tovább, 1931-ig állt fenn.

A zsidó árhullám eléri New Havent

1921-ben a 866 elsőéves 13 százaléka volt zsidó. Erre válaszul James Rowland Angell, a Yale elnöke, létrehozott a felveendők számának korlátozására egy bizottságot, amelynek feladata többek között a szisztematikus adatgyűjtés volt a felvett zsidó hallgatókról.⁴¹

A restriktó kulcsfigurája a Yale-en az elnökkel szemben a felvételi bizottság elnöke, Robert Nelson Corwin lett, aki 1920-tól 1933-ig töltötte be ezt a pozíciót. Egy olyan angol család leszármazottja volt, akik 1633-ban érkeztek Massachusetts-be. Ő maga pedig élő példája volt a sokoldalú (all round) Yale-diplomásnak. A football csapat kapitánya, a Skull & Bones tagja, valamint elismert tudós. 1888-ban benősült egy régi Yale-családba, a Woolsey-ba. Ő maga zsigeri ellenszenvvel viseltetett a zsidókkal szemben, mert véleménye szerint jelentős részükből hiányzott „[...] a határozottság, az egyenesség, a rendesség és a természetes finomság. Idegenek erkölcsükben és szokásaikban és hiányzik belőlük társaik etikai kódja.”⁴²

Vezetésével aztán kitűzték a célokat is: a nem kívánatos ifjak számának csökkentését. 1921–22-ben már az volt a dékáni hivatal politikája, hogy felsőbb évfolyamokon zsidóknak ösztöndíjat nem adnak. Viszont nem követték el azt a hibát, amit a Harvard, nem játszottak nyílt lapokkal, ehelyett a szigorú követelményekről és kiválasztásról beszéltek, és nem a számarányok korlátozásáról.

A zsidó hallgatókról gyűjtött adatok elemzése után kiderült, hogy a zsidó diákok a tanulmányok terén túlszárnyalták nem zsidó társaikat (csakúgy, mint a Harvardon), a tanuláson túli tevékenységekben viszont csak marginális szerepet játszottak. Ha azonban ilyenekben keresnénk őket, két hely volt, ahol biztosan előfordultak: a zenekarok

³⁹ <https://www.britannica.com/topic/Skull-and-Bones-Yale> (Letöltés: 2020. december 2.)

⁴⁰ <https://www.businessinsider.com/most-powerful-members-yale-skull-and-bones-2017-3> (Letöltés: 2020. december 2.)

⁴¹ SYNNOTT, 2010. 131.

⁴² KARABEL, 2006. 111.

és a társadalmi vita (csakúgy, mint a Harvardon). Viszont – amitől a protestáns elit viszolygott – a zsidó diákok nagy számban vettek részt a szocialista típusú társaságokban.⁴³

1923. január 19-én az egyetem informálisan elfogadta a felvételizők számának 850 főben való maximalizálását. A diákokat továbbra is elsődlegesen a tanulmányi eredményeik alapján válogatták ki, de figyelmet fordítottak a személyiségre és a jellemre is. Bizonyos szubjektív jellemrajzokat hamarosan a zsidók elleni diszkriminációra használtak, mert a felvételi számok korlátozása önmagában nem volt elegendő a zsidó áradat csökkentésére. Az erőfeszítéseket 1924 őszére siker koronázta, mert a felvettek között 88 főre csökkent az előző évi 115-ről a zsidók száma, így elérték a Corwin által célként megjelölt 10 százalékot.

Ezzel párhuzamosan az alumnusok gyerekeinek aránya az 1920-as 13 százalékról 1930-ra 24 százalékra nőtt. Nem mellékesen a zsidó hallgatók számának szabályozásával a Yale visszaszerezte a New York-i elit bizalmát. Így ennek a rétegnek 34 százaléka járt ide a '30-as években, míg a Harvardon 15 százalékra csökkent az '20-as években mért 32 százalékról.⁴⁴ Ennek pénzben is kifejezhető hatása volt.

Princeton

Megalapítása, 1746 óta presbiteriánus intézmény volt és a kurátorok csak presbiteriánus lelkészt neveztek ki elnöknek. Mottója: „Dei sub numine viget” (Isten hatalma alatt virágzik).

Az egyetemen az előrejutást az érdem (merit) és nem a születés határozta meg. De az elkülönülés – hasonlóan a másik két intézményhez – itt is megtörtént. 1911-re 11 magán eating club működött az egyetem területén (1889-ben csak kettő, az Ivy és a Cottage), és a felsőbb osztályok több mint a fele tag volt. Az egész inkább hasonlított egy arisztokratikus country clubra, mint egy klasszikus egyetemre. Ennek is betudható, hogy a társadalmi elfoglaltság megelőzte a tudományost a princetoni diákok életében.

Woodrow Wilson, a későbbi amerikai elnök 1902 és 1910 között volt az intézmény elnöke. Az oktatási modell megreformálása során az oxfordi tutor modellt vette alapul. Az egész rendszer fontossága a tutor jellemén alapult. Őket Wilson szerint elsődlegesen a gentleman kritériumainak való megfelelés alapján kell kiválasztani. „Ha a jelleme és a tudósi lényé konfliktusba kerül, mindig az előbbi a mérvadó”⁴⁵

⁴³ Uo. 113.

⁴⁴ Uo. 114.

⁴⁵ Uo. 117.

A Princeton mindig is a „minőség a mennyiség helyett” elvet követte. 1921-ben a valaha volt legtöbb diák érkezett a Princetonra: 582 fő. Ezek 80 százaléka magániskolából jött, és csak 4 százalékuk volt zsidó, de ez a 23 fő így is több, mint a duplája volt a háború előtti számnak.⁴⁶

Itt is – mint a többi intézménynél láttuk – létrehoztak egy különleges bizottságot, hogy szabályozni tudják a felvettek számát.

A Rhodes-ösztöndíj kritériumrendszere komoly hatást gyakorolt a princetoni felvételi politikára. (Az első években a legtöbb Rhodes-ösztöndíjat⁴⁷ Princeton-hallgató nyerte el.) Egy Rhodes-ösztöndíjasnak erkölcsi alapokon nyugvó jellemmel és ösztönös vezetői képességekkel, valamint olyan tulajdonságokkal kellett rendelkeznie, mint határozottság, igazságérzet, bátorság, odaadás és kötelesség. Természetesen a tanulmányi eredményeken túl. Rhodes meghatározta a különböző kritériumok pontos súlyát is: 4/10 tanulmányok, 2/10 atlétikusság, 2/10 határozottság, 2/10 vezetői képességek.⁴⁸ Mivel a Princeton nem a könyvmolyokra fókuszált, így nekik abszolút megfelelt a Rhodes-i minta.

A bizottság javasolta, hogy részesítsék előnyben az alumnusok gyermekeit és gyűjtsenek adatokat a faji és nemzetiségi hovatartozásról.

1922 januárjában aztán az egyetem jóváhagyta a felveendők számáról szóló jelentést, és úgy döntött, hogy a tanulmányi eredmény és a jellem alapján hoznak felvételi döntést. 1922 októberében került a felvételi ügyekkel foglalkozó hivatal élére Redcliffe Heermance, aki 1950-ig posztján is maradt. Heermance holland származású családja a XVII. században érkezett Amerikába. Heermance képviselte az integritást, az emberséget, az egyetértést, az ékesszólást, az abszolút bizonyosságot – egy nagyon tisztességes ember képét, olyanét, amilyennek egy Ivy League-et képviselőnek lennie kell.⁴⁹

1922 őszén a zsidók száma 25 főre nőtt. Számukra a beilleszkedéshez a legnagyobb akadályt a klubrendszer jelentette. Jól mutatja ezt, hogy az 1923-as évfolyam 23 zsidó hallgatójából egy fő lehetett klubtag, míg a 27 katolikusból 21 fő vált taggá.⁵⁰

A Princeton megoldotta a problémát. Bevezetett egy szigorú felvételi rendszert, amely minden kétséges jelölt személyes vizsgálatán alapult. Nagy fontosságot tulajdonítottak a személyes interjúknak. A jelöltről levelet kértek az iskolaigazgatóktól,

⁴⁶ SYNNOTT, 2010. 140.

⁴⁷ Cecil Rhodes, brit imperialista 1902-ben ösztöndíjat alapított magánvagyonából az angolszász népek elitjének képzése céljából Oxfordban.

⁴⁸ ROTBERG, ROBERT: THE FOUNDER: CECIL RHODES AND THE PURSUIT OF POWER. NEW YORK, OXFORD U.P., 1988. 641.

⁴⁹ KARABEL, 2006. 124.

⁵⁰ Uo.

valamint szükség volt három referencialevelekre, közülük lehetőleg egy volt princetoni diák által írttra; továbbá az egyetem oktatói felkeresték a főbb boarding school-okat, hogy a lehetséges diákokkal interjút készítsenek.

A jelentkezőket végül négy csoportba osztották:

- Class1: nagyon kíváncsú és kétségtelenül kivételes anyag minden szempontból
- Class2: kíváncsú, jó anyag
- Class3: kétséges, a hangsúly a záró vizsga eredményén van
- Class4: jellemét tekintve nem kíváncsú, ebből kifolyólag a felvételi eredményétől függetlenül kizárandó

A protestáns elit és a zsidóság eltérő érdekei

Az amerikai demokráciának (arisztokratikus köztársaság inkább) egyik alappillére volt a magán elitegyetemek rendszere, ahol a leendő vezetőket képezték. A XIX. század végi, majd XX. század eleji tömeges bevándorlás azonban átalakította az ország etnikai térképét. A rengeteg bevándorló népcsoport közül azonban csak a zsidóság jelent meg tömegesen a felsőoktatási intézményekben. Ezt a protestáns elit kihívásként élte meg és a rá adott válasz is adekvát volt.

Az együttélés elején kiderült, hogy a protestáns elit kulturális ideálja teljesen elütött attól, amit az amerikai zsidó népesség képviselt. Hopkins, a Dartmouth (elit magánegyetem) elnöke kifejtette: „A lélek boldogtalanága és a lázadás szelleme, [...] ez minden körülmények között a zsidó fajra jellemző.”⁵¹

A küzdelem a WASP és a zsidóság között az érdem (merit) újfajta meghatározása körül folyt, amely befolyásolta az elitegyetemeken folyó felvételik gyakorlatát. A protestáns elit egy részének szemében a zsidók valódi bűne az volt, hogy kísérletet tettek Amerika felforgatására. Erre még bizonyítékokat is fel tudtak vonultatni, mondván, a zsidó jelenlét nagyfokú volt a szocialista társaságokban mind a Harvardon, mind a Yale-en.

A másik oldalon a zsidóság ezeket a támadásokat úgy élte meg, hogy azok nemcsak az oktatási és gazdasági lehetőségeik csökkentésére irányultak, hanem őszinte hitüket is megingatták abban, hogy Amerika a lehetőségek hazája. Az alapvető amerikai értékeket – mint az esélyegyenlőség – ebben a küzdelemben a zsidók és szövetségeseik képviselték. Egy olyan elkötelezett liberálisnak, mint az angolszász Eliotnak csak ebben a táborban lehetett helye. Igaz a WASP eliten belül véleményével kisebbségbe került.

A küzdelem azzal ért véget, hogy a kiválasztás egyik alapja a *Jellem* lett. Ennek központi elemét adta a referencia-levél, amelyet egy alumnus, a diák iskolájának

⁵¹ Uo. 132.

igazgatója és a tanárai írtak. A személyes felvételik azt a célt szolgálták, hogy kiszűrjék a nemkívánatos elemeket a rendszerből. Elmondhatjuk, hogy a kiválasztás új rendszere emlékeztette az embert egy privát klubra, ahol szubjektív kritériumok alapján döntenek a tagság feltételeiről. A rendszer hovatovább rendkívüli rugalmasságról tett tanúbizonyságot. A jellem kérdését pedig az angol úriember kritériumainak való megfelelés alapján döntötték el. Aki a klubba be akart kerülni, olyanná kellett válnia, mint akik már bent voltak.

A jellem kiemelése – a huszadik század történelmét ismerve – nem volt alapatlan. A két emberellenes szocialista diktatúra is létrehozta a maga elitképző intézményeit. A hitleri birodalom az angol public school-ok mintájára alkotta meg a Napola (Nationalpolitische Lehranstalt) iskolák rendszerét, ahol a nemzethez való hűség és nem az univerzális erkölcsi (lovagi) értékeknek való megfelelés volt az érdem. A szovjet rendszernek is megvoltak a hasonló intézményei, csak ott a munkásosztály érdekeinek megvalósításáért minden eszköz megengedett volt (a cél szentesíti az eszközt). Egy ilyen intézményt azonban Moszkvából is említhetünk, az IMO-t, amely a KGB menedzselésével a szovjet ideológiát szolgáló diplomatákat képzett. Ezek az okos szakemberek a gátlástalanság és a jellemtelenség megtestesítői lettek, ha az angol úriember definícióját használjuk rájuk. Zárszóként annyi elmondható, hogy a jellem igenis fontos, ha egy társadalom olyan elvárással viseltetik az elit felé, hogy a közjóért cselekedjen.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ HATÁSAI AZ EURÓPAI EGYETEMEKEKRE – KÖRKÉP ÉS PÉLDÁK

VÁLTOZÁSOK NÉMETORSZÁGBAN, NAGY-BRITANNIÁBAN,
A MONARCHIA EGYES UTÓDÁLLAMAIBAN, FINNORSZÁGBAN
ÉS OLASZORSZÁGBAN)

Az elveszett nemzedék

Az európai egyetemi hallgatóknak általánosságban több mint a fele a háború első hónapjaiban bevonult. Ennek megfelelően az egyetemeken gyökeresen átalakult a hallgatói élet; az előadásokon megritkult a résztvevők száma és a férfi hallgatók helyébe egyre gyakrabban léptek fiatal nők. Az iskolai oktatás egészéhez hasonlóan az európai egyetemek is sokat szenvedtek a háború okozta pénzügyi korlátoktól és mindinkább a tanerők hiányától is. A megszokott tárgyaknál a tananyag alig-alig módosult, ugyanakkor létrejöttek új tanszékek is, valamint a kutatások iránya és intenzitása is változott. Országaik katonai szövetségeinek megfelelően az egyetemek és a profesz-szorok számos korábbi nemzetközi kapcsolatot szakítottak meg, egyéni és intézményi szinten egyaránt. Míg az egyes egyetemeken belül eltérő változásokról lehet beszélni és a politikai hatások is igen különbözőek lehettek, a háború alatt a hadviselő államok egyetemein végbement általános változások sok hasonlóságot is mutatnak, így érdemes fejlődésük irányait és átalakulásuk jellegzetességeit összevetni.

A hadviselő államokban jellemző volt, hogy nemzeteik mielőbbi győzeleméért a hallgatók hajlandóak voltak habozás nélkül az életüket is feláldozni a háború oltárán. A többségüket a háború elején rögvest mozgósították, sőt önként és sietve jelentkeztek a frontra, így pedig mindjárt a kezdeti, leginkább véres küzdelmekben vettek részt. Oxfordban a hallgatók fele, a berlini Friedrich Wilhelms Universitát diákjainak a 60%-a, a Sorbonne hallgatóinak 80%-a jelentkezett 1914 folyamán önkéntesnek. Nagyon jelentős volt a mortalitási ráta. Általánosságban jóval (olykor 50%-kal is) meghaladta a más társadalmi rétegekből verbuvált katonák halálozási arányát. A brit egyetemek hallgatóinak 17%-a, a német egyetemek hallgatóinak 20%-a esett el,

így összeurópai dimenziókban sem nagyon túlzó az egyetemi társadalom esetében egy egész elveszett nemzedékről beszélnünk.¹

Az egyetemek élete általában visszafogottabbá vált, nélkülözte a korábban jellemző társasági életet és minden téren számolni kellett az anyagi szűkösséggel is. Miközben a hadviselő államok a háború érdekében mozgósították minden erejüket, az oktatástól is forrásokat kellett elvonniuk, egyúttal viszont – főképp a frontokon is szükséges szakértelemmel bíró személyzet biztosítása érdekében – ráutaltabbá is váltak a felsőfokú tanulmányokat nyújtó intézményekre, hiszen az orvosokat vagy a mérnököket aligha nélkülözhatték a küzdelem élvonalában álló hadseregek. A háború folyamatai a felsőfokú szakképzés irányát, valamint a különféle diplomák általános értékének megbecsülését is döntően befolyásolták a háború végén és a rákövetkező időszakban is. Az egyetemek külkapcsolatai, a tudomány művelőinek korábban létrejött nemzetközi hálózatai az egyes szövetségek táborán belül szorosabbá váltak, azonban általánosságban mégis alaposan megsínylették a világháborút, különösképpen amiatt, mert épp Németország jeles tudósai kerültek a leginkább elszigetelt helyzetbe, nagy arányban veszítve morális renoméjukból – a világ tudományosságának érezhető kárára. A németek eleinte egyáltalán nem, majd pedig csak igen lassan tudtak visszakapcsolódni a tudomány nemzetközi vérkeringésébe. A világháború során a német tudósok és az antant országainak szellemi elitjét jelentő egyetemi kiválóságok között egy más eszközzel, főleg pamfletekkel vívott harc bontakozott ki, amely maradandó sebeket ejtett.²

A felsőoktatásban való részvétel már jóval a háború előtt a társadalmi emelkedés egyik zálogát jelentette. A harcok befejeződését követően a meghozott áldozatok és az igazságosság eszményének a jegyében a diplomaszerezés lehetősége nagymértékben politikai kérdéssé is vált. Ráadásul az átmenetileg megtorpanó beiratkozások korábban nem látott lendületet vettek. Mindeközben a felsőoktatási reformok, az oktatás tartalmának és struktúráinak átalakítása a modernizáció szinte elengedhetetlen attribútumaivá lettek. A bejutás és a tanulmányok sikeres lezárása tekintetében szociális szempontból előnytelenebb helyzetű társadalmi rétegek és kiváltképp a munkásosztály – Nagy-Britanniában és az USA-ban is – jelentős mértékben növelte a jelenlétét az egyetemeken és az elitképzésben, egyáltalán nem függetlenül a háború

¹ DONSON, Andrew: Schools and Universities. In: *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*. Ed. DANIEL, Ute – GATRELL, Peter – JANZ, Oliver – JONES, Heather – KEENE, Jennifer – KRAMER, Alan – NASSON, Bill. Freie Universität Berlin, Berlin 2014-10-08. DOI: 10.15463/ie1418.10346. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/schools_and_universities (Letöltés: 2021. május 6.)

² UO. – IRISH, Tomás: Trinity College Dublin. An Imperial University in War and Revolution, 1914–1921. In: *The Academic World in the Era of the Great War*. Ed. CHAGNON, Marie-Eve–IRISH, Tomás. London, Palgrave Macmillan, 2018. (a továbbiakban: *The Academic World*, 2018.) 126–127.

politikai hatásaitól.³ A nők fokozott megjelenése pedig a háborúval, a politikai jogok kiterjesztésével és a társadalmi mobilitás igényével fonódott össze. Németországban (pontosabban Poroszország és Württemberg területén) már a világháborút megelőzően a mérsékelt tehetős középosztályok felsőoktatásban való nagyobb jelenléte vált jellemzővé. Mindezek ellenére, a háborút követően – például a nők közül dinamikusan növekvő létszámban – inkább a vagyonos vagy legalábbis a jobb módú osztályok tagjai folytattak egyetemi tanulmányokat. A különböző országokban a társadalmi hatások a felsőoktatás terén igen sokszínű képet mutattak 1918 után, amiben az állami intézkedések vagy azok hiánya is éreztette hatását.⁴

A német egyetemek legfőbb nehézségei a világháború után

Németország, mint vesztes állam, általánosságban is igen nehéz helyzetben volt a háború után, súlyos belpolitikai instabilitással küszködött. Az egyetemeket a kedvezőtlen politikai és gazdasági hatások mélyen érintették, a professzorok pedig többnyire erősen, szélsőségektől korántsem mentesen nemzeti érzelműek voltak, elsősorban a befolyásosak és a humán tudományok művelői. Carl Heinrich Becker (1876–1933) orientalista, aki a porosz felsőoktatási politikát 1916-tól 1930-ig irányította és átfogó reformot szorgalmazott, arra panaszkodott, hogy a berlini egyetem szenátusát egy „német nemzeti filológusklika uralja”.⁵ A német felsőoktatás, mint egyébként Európa más országaiban, strukturális és szervezeti problémákkal küzdött (nem is beszélve a nehézkes finanszírozásról). A habilitációs eljárások anomáliái miatt nem folyt kiegyensúlyozott verseny a katedrákért, a korhatár hiánya a professzori főállásoknál nehezítette a tanerők újabb generációjának érvényesülését, a hallgatók bevonása az egyetemek fontos döntéseibe pedig nem volt biztosított. A magasabb egyetemi tisztségek és a katedrák betöltésénél a vilmosi császárság idején is meglehetősen gyenge szinten állt az esélyegyenlőség, miközben a kifejezetten kutatói munka terén a tehetség mégis viszonylag jól érvényesülhetett, ha nem függött egyetemi oktatói státusztól (nemhiába vívott ki a német tudományosság elsőrangú tekintélyt mégis). A német (ezen belül is

³ JARAUSCH, Konrad H.: Higher Education and Social Change: Some Comparative Perspectives. In: *The Transformation of Higher Learning 1860–1930. Expansion, Diversification, Social Opening and Professionalization in England, Germany, Russia and the United States*. Ed. JARAUSCH, Konrad H. (Historisch-sozialwissenschaftliche Forschungen; Bd. 13.) Stuttgart, Klett-Cotta, 1982. (A továbbiakban: *The Transformation of Higher Learning*, 1982.) 17–18, 25.

⁴ CRAIG, John E.: Higher Education and Social Mobility in Germany. In: *The Transformation of Higher Learning*, 1982. 221–222.

⁵ Idézi: BÄR, Siegfried: *A céh. Az egyetemek lényege a professzorrá válásnak és a professzorok érzelmi életének tükrében*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005. 258, 265.

kiemelhetően a porosz) egyetemek állami intézmények voltak, mindemellett 1933-ig nagyfokú (olykor a reformokat is erősen gátló) kiterjedt autonómiával rendelkeztek. A felsőfokú tanerők létszáma kb. 5000 fő volt (köztük 1933-ig egyetlen, főállásban tevékenykedő nő sem volt). A belső hatalmi relációk nagyfokú hatást gyakoroltak az előmenetelre. Az egyik legnagyobb probléma tehát az oktatói gárdán belüli eltérő hivatali és egzisztenciális státusz (az ordinárius és extraordinárius pozíciók) megszerzésének lehetősége volt.⁶

Az említett Becker, a porosz közoktatásügyi minisztérium későbbi államtitkára 1919 elején cikksorozattal állt elő, amely a *Deutsche Allgemeine Zeitung*-ban, később önálló kötetben (*Gedanken zur Hochschulreform* cím alatt) jelent meg. A porosz közoktatásügyi minisztérium 1919. május 17-én az összes egyetemekhez és műegyetemekhez intézett köriratában arra szólította fel a felsőoktatási intézményeket, hogy az általa jelzett reformkérdésekben foglaljanak állást. A vita a szervezeti kérdések területére korlátozódott. Végül azután – főképp az egyetemi oktatói státuszok terén – 1923 márciusában sikerült új, rendeletbe foglalt szabályozást elérni (*Grundsätze einer Neuordnung der preussischen Universitätsverfassung*).⁷ 1921-ben néhány hónapon keresztül, majd az 1925–1930 közötti időszakban Becker porosz kultuszminiszter volt. Kiváló magyar összeköttetésekkel rendelkezett, szoros kapcsolatba került Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszterrel és annak beosztottjával, a jelentős közigazgatási szakemberrel, a minisztériumban a tudománypolitikai ügyek vezetőjével, Magyar Zoltánnal. Elméleti írásai jelentős hatást gyakoroltak a magyar tudománypolitikára is.⁸

Az egyetemek vezetői és a hallgatók sem tudtak azonosulni a weimari köztársasággal, a régi birodalmi tradíciók a külsőségeken túl a biztonság érzetét adták. A *Verband der Deutschen Hochschulen*, az egyetemi oktatók és a műszaki főiskolák tanárait tömörítő össznémet érdekvédelmi szervezet ellenezett minden további, nagyobb átalakítást a weimari köztársaság idején, a poroszországi oktatási reformok szorgalmazójának és előmozdítójának, a reformer Beckernek sikerült is kivívnia a szélesebb egyetemi társadalom ellenszenvét. Az egyetemi elitet továbbra is az ordinárius professzorok (*die ordentlichen Professoren*; nyilvános rendes egyetemi tanár) alkották, akik a fontos

⁶ KLINGE, Matti: Teachers. In: *A History of the University in Europe, Volume III: Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800–1945)*. Ed. RÜEGG, Walter. Cambridge, New York, Melbourne (etc.), Cambridge University Press, 2004. (a továbbiakban: *A History of the University*, 2014.). 129, 141–142. – BÄR, 2005. 260–261.

⁷ MAGYARY Zoltán: *A felsőoktatás és tudományos élet a háború után Németországban és Ausztriában*. Budapest, Franklin, 1924. 14–15.

⁸ UJVÁRY Gábor: Carl Heinrich Becker feljegyzése 1926. május–júniusi magyarországi látogatásáról. *Lymbus*, 2006. 279–280. – Uő.: *Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében. I. köt. Az I. világháború előtti időszak és a berlini mintaintézetek*. Budapest, Ráció, 2013. 183–229.

pozíciókból kiindulva meghatározhatták az egyetemi életet, beleértve azt is, hogy a habilitációs eljárások nyomán kik és mikor válhattak extraordinárius egyetemi docensekből (*Privatdozent*), illetőleg hivatalos státusszal nem bíró professzorokból rendes, immár folyamatos és hosszú távú egzisztenciát nyerő oktatókká az egyetemi karokon. A státuszküzdelem mentén alakultak a hatalmi viszonyok és ellentétek az egyetemeken belül.⁹

Németország megszenvedte azt is, hogy a nemzetközi tudományos kapcsolatokban fennmaradt még egyfajta „hidegháború” a ’20-as években. A mértékadó nemzetközi szervezetek, így az *International Research Council*, az *International Union of Academies* és az *International Confederation of Students* nem fogadták be tagjaik közé a volt központi hatalmak országait.¹⁰ A háborús felelősség kérdésének szüntelen felhánytorgatása lehetetlenné tette, hogy a szervezetek tagjainak sorába a német professzorok vagy a diákság képviselői visszatérjenek. Eközben a német hallgatók nem jutottak hozzá a külföldi szakirodalomhoz (a korábban legjobban ellátott Porosz Állami Könyvtár a háború előtt 2300 tudományos kiadványra fizetett elő, ami 1920-ban mindössze 140-re csökkent). Az egyetemi és főiskolai stúdiumokon a feltételek drasztikusan megromlottak, amikor a kultúra és a felsőoktatás a németek nemzetközi presztízsének éppen az egyetlen igazi záloga maradt a békeszerződés korlátozásai mellett, meglehetősen megalázó körülmények között.¹¹

A nehézségek leküzdésére alakult a *Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft* (élén a Nobel-díjas Fritz Haber és Max Planck, az ugyancsak nagyhírű teológus Adolf Harnack elnöklete mellett). A szervezetnek kulcsszerepe volt abban, hogy a kutatás és a felsőoktatás létfontosságú forrásokhoz juthatott hozzá, akár külső segítséggel is – stipendiumok biztosítása vagy külföldi utazások ugyanis a szervezet támogatása nélkül aligha lettek volna lehetségesek. A *Wirtschaftshilfe der Deutschen Studentenschaft*, azaz a diákság központi gazdasági segítő szervezete 1921-es megalakulását követően az étkezés, a diákmunka és diákhitelek terén volt az egyetemi hallgatók jelentős támasza. Egyre inkább lehetővé vált nemzetközi források és adományok bevonása is. A korábbi háborús ellenségeknél is kezdett lassanként rokonszenv ébredni. Anglikán egyházi vezetők, köztük a canterburyi érsek kezdeményezésére ún. „Szükségennyhítő

⁹ GRÜTTNER, Michael: Die deutschen Universitäten unter dem Hakenkreuz. In: *Zwischen Autonomie und Anpassung: Universitäten in den Diktaturen des 20. Jahrhunderts*. Ed. CONNELLY, John–GRÜTTNER, Michael Paderborn, München, Wien, Zürich, Ferdinand Schöningh, 2003. (a továbbiakban: GRÜTTNER, 2003.) 68.

¹⁰ WINDSOR, Tara: „The Domain of the Young as the Generation of the Future”. Student Agency and Anglo-German Exchange After the Great War. In: *The Academic World*, 2018. 168–169.

¹¹ PILLER, Elisabeth: „Can the Science of the World Allow This?”: German Academic Distress, Foreign Aid and the Cultural Demobilization of the Academic World, 1919–1925. In: *The Academic World*, 2018. 191, 193.

Alap”, a *German Distress Relief Fund* létrehozása indult meg a baloldali-liberális lap, a *Manchester Guardian* hathatós segítségével. Cambridge-ben a kezdeményezés nyomán a diákság és az egyetemi karok együttesen jelentős mértékben gyűjtöttek német egyetemisták részére, mintegy a tizedét az országos gyűjtés eredményének. A jótékony kampány eredménye 20 ezer font lett, ami az akkori pénzértéket tekintve nagyon tekintélyesnek mondható. Ezt nem indokolatlan kiemelni, mivel a brit egyetemi szféra nagyfokú érzékenységet mutatja egy nemrég még ellenséges ország diákjainak problémái iránt, mérlegelvén azt is, hogy a német tudományosság hanyatlása végül mindenki számára veszteség, a háború utáni közeledés és kiengesztelődés pedig nem válik hátrányára senkinek sem.¹²

A brit egyetemi oktatás háború utáni változásai: társadalmi átalakulás és felsőoktatás

Az első világháború kétségtelenül a tudósok háborúja is volt. A képzettség, a tudományos eredményeken alapuló technikai újítások szerepe minden addigi háborúhoz viszonyítottan kiemelkedő volt. A háborús évek során az antant hatalmak országában elterjedt felfogássá vált, hogy Németország erejének jelentős hányadát éppen a műszaki és természettudományok terén felmutatott eredményeinek és egyúttal jó szervezethezességének köszönhette. Nagy-Britanniában mindez komoly inspirációt adott a kutatás-fejlesztés állami keretekbe illeszkedő szervezett formáinak a kialakításához és a rendszeres állami támogatásoknak is, ami korábban kevésbé volt jellemző. Új és hosszú időre meghatározó intézmények jönnek létre, így különösen a *Department of Scientific and Industrial Research* (1915), az egyetemek vezetőit tömörítő országos testület, a *Committee of Vice Chancellors and Principals* (1918) és egyáltalán nem utolsó sorban az egyetemi ösztöndíjakkal foglalkozó *University Grants Committee* (1919).¹³ Korábban példa nélküli állami ösztöndíjtámogatásokat (pl. Lord Kitchener Ösztöndíj) lehetett szerezni, jelentős szociális és diákjóléti intézkedések történtek. Nagy-Britannia és Észak-Írország területén a háborús évek óriási visszaesését követően közel 17 000 volt frontszolgálatos iratkozhatott be az 1919/20-as tanévre, ami a hallgatói létszámnak körülbelül a felére rúgott. Az egyetemek tehát itt is jelentős

¹² Uo. 198.

¹³ MACLEOD, Roy: *The World of Science, the Great War and Beyond: Revisiting Max Weber's Wissenschaft als Beruf*. In: *The Academic World*, 2018. 257. – CHARLE, Christophe: *Patterns*. In: *A History of the University*, 2014. (a továbbiakban: CHARLE, 2004.) 64. Lásd még az utóbbi kötet további fejezetét is: GERBOD, Paul: *Resources and Management*. 112, 118.

túlterheltségnek voltak kitéve. Az egyetemek szerepe, működése átalakult, a társadalmi hatások pedig jelentősek voltak a felsőfokú oktatásban rejlő, a felemelkedés szempontjából kiaknázható lehetőségek szempontjából.¹⁴

1922-re az országos hallgatói létszám a háború előttinek a duplájára növekedett, azonban korántsem mindenütt és nem is egyenletesen; fogyás, stagnálás szintén előfordult és az is számított, hogy az állam (már a háború alatt) mennyire segített egy-egy területen, továbbá (főleg a műszaki, természettudományos képzésben) a privát üzleti szektor támogatása is megjelenhetett még. Nem túlzás forradalmi változásokról beszélni, ugyanis a nagyjából egy korosztályt képező, korai húszas éveikben járó egyetemi hallgatók létszáma a századelő éveikhez képest úgyszintén megduplázódott (tartósan is, túl a háború miatt tanulmányaikat késedelemmel folytatókon, akik egyetlen hullámban felduzzasztották már a létszámot). Ezen felül a magasabb közszolgálati karrier lehetősége sem kötődött már annyira az elitegyetemek (főképp az úgynevezett *Oxbridge*) diplomáihoz, miközben a felsőfokú végzettség általánosságban mindinkább az érvényesülés biztos zálogává vált.¹⁵

A Cambridge-i, az oxfordi és a londoni egyetemeken szignifikánsan nőtt a beiratkozó teljesidős (*full-time*) hallgatók száma. Cambridge-ben 1911-ben 3970 hallgató volt, 1921-ben pedig már 5900, de ez a szám nem nőtt (sőt némileg csökkent) 1931-re, Oxfordban 1921-ben 1040 hallgatóval több volt jelen az oktatásban, mint 1911-ben (3400). Londonban (University of London) a hallgatók száma 4120-ról 10 281-re növekedett 1931-ig. Ezek voltak a legnagyobb, úgynevezett régi egyetemek (az észak-angliai Durham University-vel együtt, ahol nem volt annyira látványos a hallgatói létszámok bővülése a 20-as években, kb. 1200-ról nőtt a szám 1446-ra). Az újabb alapítású, úgynevezett „vidéki” (*provincial*) egyetemek esetében a kép némileg változó, de együttesüket tekintve nagyon markáns létszámnövekedésről beszélhetünk; volt, ahol a hallgatói létszám 1921-re (1911-hez képest) megduplázódott (Leeds University), de emellett (pl. Readingben) nagyon jelentékeny (csaknem 50%-os) csökkenésre is volt példa. A bővülés leginkább az iparvárosok felsőoktatásában mutatkozott meg, bár ugyanitt a 20-as évek szociális gondjai és az 1929–33-as világgazdasági válság szintén éreztették a hatásukat. Ugyanezek az újabb egyetemeken a részidős hallgatók létszáma általában csökkent, jelezve, hogy míg a dolgozó rétegek törekvése a diplomaszerezésre már a háború előtt is jelentős volt, az egyetemek szándéka mindinkább

¹⁴ BREWIS, Georgina–HELLAWELL, Sarah–LAQUA, Daniel: Rebuilding the Universities after the Great War: Ex-Service Students, Scholarships and the Reconstruction of Student Life in England. *History: Journal of the Historical Association*, Vol. 105, Issue 364, January 2020. (a továbbiakban: BREWIS–HELLAWELL–LAQUA, 2020.) 83–84., 87.

¹⁵ PERKIN, Harold: The pattern of social transformation in England. In: *The Transformation of Higher Learning*, 1982. 211–212.

arra irányult, hogy minél többeket a teljesidős képzés felé tereljenek. A női hallgatók létszáma ugyanakkor csak lassabb ütemben nőtt vagy stagnált.¹⁶

A szigetorszáiban megélénkült a diákok szerveződése, radikális ideológiai hatások jelentek meg (a kommunista beállítottság Oxfordban és Cambridge-ben sem számított ritkának). A fasizmus is bővebben toborozhatott híveket, az egyetemeken is feltűnő éles politikai viták, ellentétek mellett, a diákok közti erőszakos összecsapásokra szintén akadt példa. A háborús évek és az azokat követő időszak a hagyományos hazafias lelkesedés gyengülését is hozták, a pacifizmus és az állammal szembeni szkepticizmus jelentősen növekedett. Az oxfordi diákok meghatározó egyesülete (*Oxford Union*) 1933 februárjában nagy többséggel határozatot hozott, miszerint „semmiképp” nem fognak a jövőben „királyért és hazáért” harcolni. E határozatukat később meg is erősítették, és azt más egyetemeken ugyancsak kedvezően fogadták.¹⁷ A politikai viták a korábbiaknál jóval erősebben jelentek meg tehát az egyetemi berkeken belül. Miközben sokan szegődtek a radikális ideológiák híveiül, a brit konzervativizmus sikerrel óvta meg befolyását a fiatal egyetemi hallgatók köreiben és a különféle vitakörökben, valamint a diákszervezeteken belül megfelelő súllyal adhatott hangot a hagyományos értékeket védelmezők nézeteinek, akik a polgári szabadságjogok és a békés nemzetközi politika mellett szálltak síkra.¹⁸

Az ideológiai sokszínűség megnövekedett, ami mögött az is állt, hogy a diákság társadalmi összetétele jelentősen módosult a világháborút követően. Angliában és Walesben 1918 és 1923 között 27 000 korábbi frontszolgálatos kapott ösztöndíjat, ami önmagában is jelentős társadalmi változásokat indukált. Miközben a két háború között is csak az össznépeség 2%-át tették ki egyetemi hallgatók, ezen időszakban a felsőoktatásban jelentőssé vált már az alsó középosztály és a munkáscsaládok gyermekeinek aránya: kb. 25%-kal többen kerülhettek be a rétegekből, mint a háborút megelőző időszakban. Lloyd George kormánya már a háború alatt átfogó felsőoktatási reformok megvalósításába kezdett, a következő években 8 millió font állami többlettámogatást juttattak az egyetemek részére (döntően szociális és ösztöndíjprogramokra).¹⁹

¹⁶ LOWE, Roy: The expansion of higher education in England. In: *The Transformation of Higher Learning*, 1982. 44–47. (1–4. számú összesítő táblázatok)

¹⁷ GEVERS, Lieve–VOS, Louis: Student Movements. In: *A History of the University*, 2014. (a továbbiakban: GEVERS–VOS, 2004.) 339–340.

¹⁸ Uo. 340. – BREWIS–HELLAWELL–LAQUA, 2020. 100–101.

¹⁹ BREWIS–HELLAWELL–LAQUA, 2020. 90–91.

Törés és kontinuitás: a hajdanvolt Monarchia egyetemei a történelmi átalakulás időszakában

A szigetország, amelynek gazdaságát és társadalmát a győzelem ellenére nagyon megviselte a háború, a felsőoktatás terén viszonylag hamar leküzdötte a nehézségeket, amely nagyban magyarázható azzal, hogy a brit világbirodalom egy darabig még szilárdan állt, és – a hamarosan különváló Írországtól eltekintve – a politikai stabilitásra különösebb veszélyek nem leselkedtek. Európa más tájain azonban a korábbi évszázadok olykor nem is jelentéktelen határmódosulásai és átalakulásai mellett is példátlan változások zajlottak le, mindenekelőtt a különféle birodalmi keretek felbomlása révén. Mindez leginkább a Habsburg Monarchia széthullása és a birodalom egyetemeinek sajátos, egymástól nagymértékben eltérő sorsán keresztül látható.

Előre lehet itt bocsájtani, hogy a Monarchián belül korábban létrejött tudományos hálózatok, szellemi műhelyek – egyszóval az a szellemi tér, ami érzékelhetően fennállt az egységes állami keretek meglétekor –, lényegében fennmaradt a régi keretek széthullását követően is. Az egyetemek professzorainak és a tudományos kutatóknak a múltból hozott jellegzetes habitusa csak keveset változott, s az utódállamokban is megmaradhatott. A német nyelv elterjedtsége okán Ausztria egyetemeinek a jelentősége sem csökkent. A magyar egyetemeket a határok átrajzolása sújtotta a legjobban, mivel változatlan formában való helyben maradásukra különösebb esélyük nem volt, így esetükben megszakadt a kontinuitás. Másutt azonban, a birodalom egykori osztrák részén vagy a lengyel területeken az átmenet merőben más következményekkel járt. Korábbi egyetemi reformok már fokozatos elmozdulást jelentettek a nemzeti felsőoktatás irányába; itt említhető Prágában az egyetem kettéválása (német, illetve cseh részre), valamint Krakkó vagy épp Lemberg, melyek, ha eleinte nem is minden oktatott területet illetően, de a XIX. század végére lényegében lengyel egyetemekké váltak.

Az egyetemek itt is jelentős vérveszteséget könyveltek el. Krakkóban a tanárok 30%-a került a frontra, az oktatás szünetelt, Lemberg és Csernovci egyetemeinek oktatói a hadműveletek elől Bécsbe menekültek. Az egyetemi oktatás folyamatosságának a fenntarthatóságába vetett erős hit mégis eléggé szilárd maradt a Monarchia keleti területein még a háború legvégén is, így Csernovciban a német nyelvű képzés további változatlan megmaradása iránt is nagy volt a bizakodás. Hamarosan szembe kellett azonban nézni az új realitásokkal. A nyelvi különbözőségek és az új politikai elittel kialakítható kapcsolat jelentette a fő kihívást az impériumváltások után. Új tanrendek születtek, a régi szerződések felülvizsgálatára is sor került a maradó oktatók esetében. A változások nyomán generációváltás következett be. Krakkó, Lemberg és Prága esetében a legjobban angol szóval leírható ún. „brain drain”, vagyis a képzett elmék „elszívása” jelentett nagyon komoly problémát. Az előbb említett két egyetem

esetében az újjáalakult lengyel állam fővárosában a Varsói Egyetem (amely korábban csak orosz tanítási nyelven működhetett) átalakítása és megerősítése vonta el a tanerőket, Prága esetében pedig a Csehszlovák Köztársasággal nem rokonszenvező német professzorok távozása. Az egyetem újjáteremtése Varsóban (az addigi orosz nyelvű egyetem megszűntével) – sok tanárt igényelt, de éppúgy Vilna is, az utánpótlás pedig Krakkóból és Lembergől érkezett. Prágában létrejött egy autonóm ukrán fakultás, valójában szabadegyetem is (*Ukrainszkij Fakul'tet v Prage*), amely a keletről, főként a Szovjetunióból és kisebb részt Lengyelországból elszármazó vagy menekült ukránok oktatására vállalkozott. Kezdeti félelmek dacára a peregrináció nem szűnt meg végül a Monarchia utódállamai között, legalábbis keletről nyugat felé nem. Grazban a hallgatók csaknem fele nem volt osztrák (*fremdsprachig*).²⁰ Később is megmaradt tehát a (külső és belső) mobilitás, amit a szükségszerűség is diktált.

Prága lett 1920 után a volt Monarchia területein belül – két eltérő nyelvű egyeteme révén – a leginkább multikulturális egyetemi város. A cseh egyetem vonzott több külföldi hallgatót, amelynek az orvosi fakultásán 40%-ot tett ki a határokon kívülről beiratkozók aránya. Ezek a hallgatók – mint említettük – főképp ukrán nemzetiségűek voltak és zömük Lengyelországból érkezett, de bővebben reprezentálták magukat az orosz területekről érkezők (leginkább a bolsevik rendszer elől menekülők), a délszláv hallgatók, vagy – nagyobb számban – a lengyel egyetemek viszonyait már elviselni nem képes zsidók. Utóbbiak növekvő számban jelentek meg az osztrák egyetemeken is. Az úgynevezett gettópadok menekültjei vagy a magyarországi numerus clausus miatt a hazai egyetemekről kiszoruló többek közt Ausztria felé vették tehát útjukat.

Az antiszemitizmus eközben adottan is jelen volt az egyetemeken, így a feszültségek csak nőttek, az egyetemi vezetők pedig a külföldről érkező zsidó hallgatók számát korlátozó belső rendelkezések foganatosítására tettek javaslatokat. Így Innsbruckban például az egyetem szenátusa sürgette, hogy a dékánok ne engedjék az ún. „keleti zsidók” (*Ostjuden*) beiratkozását. A bécsi egyetemen antiszemita tanárok zárt klikkbe tömörültek, minden informális eszközt és metódust megragadtak annak az érdekében, hogy faji szempontjaik alapján befolyásolják a felvettek körét, illetőleg – még sokkal inkább – az oktatói előmenetelt, a habilitációs eljárásokat. Ez a „Medvebarlang” (*Bärenhöhle*) névre hallgató csoport feltehetően a habilitációs eljárások kb. 6–8%-át is megghiúsíthatta a zsidó oktatók esetében.²¹ Nem szabad elfeledkezni arról, hogy az

²⁰ SURMAN, Jan: *Universities in Imperial Austria, 1848–1918. A Social History of a Multilingual Space*. West Lafayette, Indiana, Purdue University Press, 2019. (a továbbiakban: SURMAN, 2019.) 2–4, 247–250.

²¹ TASCHWER, Klaus: Geheimsache Bärenhöhle. Wie ein antisemitisches Professorenkartell der Universität Wien nach 1918 jüdische und linke Forscherinnen und Forscher vertrieb. In: *Alma Mater Antisemitica. Akademisches Milieu, Juden und Antisemitismus an den Universitäten Europas zwischen 1918 und*

1920-as években az ausztriai egyetemek diákságának kebelén belül sokkal gyakrabban mutatkozott a militáns antiszemitizmus, mint Németországban. Még jóval a náciizmus németországi áttörése és Hitler hatalomra jutása előtt a *völkisch* ideológiát képviselő diákcsoportok meghatározóvá lettek Ausztria egyetemein. A diákság szervezeteiben dominánssá váltak a náciizmus hívei, Grazban a Műszaki Főiskola diákszervezetében az összes mandátumot a nemzeti szocialisták szerezték meg, már 1930-ban.²²

A legkeletebbben fekvő, már említett Csernovci Egyetemen az impériumváltás dacára viszonylag kevés változást regisztrálhattak a szervezetben és a belső szabályokban. Az utódállamok – így a Bukovinát bekebelező Románia is – lojalitást és hűségeskűt vártak el az egyetemi oktatóktól. Ezen túlmenően, ha a nemzetiségi szempont nem került előtérbe élesebben (mint Erdélyben például), a törés nem minden téren bizonyult drasztikusnak, így például a Csernovci Egyetemen elvileg a korábbi német és nem bukovinai oktatók is folytathatták a működésüket. Az egyetem egyik román professzora (az erdélyi származású, Bécsben végzett nyelvész, Sextil Pușcariu) pedig Kolozsvárra került az új egyetemi berendezkedés kialakításának a feladatával.²³

Az utódállamokban (függetlenül a nyelvi és nemzeti átrendeződéstől vagy annak hiányától) általános tendencia volt az egyetemek autonómiájának csorbitása. A Krakói Jagelló Egyetemnek is küzdenie kellett az új lengyel államban a korábban (még a Monarchiában) szinte akadálytalanul érvényesülő széleskörű öngazgatásának a megőrzéséért (az autokrata szellemiségű, központi állami beavatkozást előirányzó lengyel oktatási törvény, a Lex Jędrzejewicz okozta itt a legtöbb problémát). Az 1932-es átfogó oktatási törvény igyekezett ugyanis a korábban más államok (így a Monarchia) törvényi rendelkezéseit és az azokból fakadó intézményi szabályokat és szokásokat hatályon kívül helyezni.²⁴ Az autonómia szabályai azonban még sokáig a régi alapokon tovább is érvényesülhettek Krakkóban. Bizonyos személyi kontinuitás is volt a nem lengyel oktatók esetében: a krakkói és a lembergi egyetemek német tanszékein oktató professzorok például a helyükön maradhattak és folytatták a munkát, de a legtöbb német vagy nem lengyel távozott.

Lengyelországban Jan Łukasiewicz matematikus (korábbi lembergi professzor) miniszterként irányította az oktatásügyet 1919 és 1923 között. A felsőoktatást érintő

1939. Ed. FRITZ, Regina–OSSOLIŃSKI-LIEBE, Grzegorz–STAREK, Jana. Wien, New Academic Press, 2016. 226–227, 231.

²² GEVERS–VOS, 2004. 350–351.

²³ SURMAN, 2019. 252.

²⁴ JAMROŻEK, Wiesław: The Educational Practice and Thought of the Second Polish Republic on the 90th Anniversary of Regaining Independence. (a cikk eredeti megjelenési helye: *Biuletyn Historii Wychowania*, 2008, vol. 24., 121–127.) <https://sciendoc.com/downloadpdf/journals/bhe/38/s1/article-p301.pdf?pdfJsInlineViewToken=1625692827&inlineView=true> (Letöltés: 2021. június 2.)

leglényegesebb döntésekben a Monarchia lengyel területén korábban működő professzorok játszottak kiemelkedő szerepet. Ez annak fényében különösebben nem is meglepő, hogy 1927-ig a Varsói Egyetem oktatóinak 30%-a Krakkóból és Lembergől érkezett (Vilna és Poznań esetében ez a szám még magasabb volt).²⁵ Nem szabad szem elől tévesztenünk azt a nem kevésbé lényeges tény sem, hogy Lengyelország függetlenségének 1918-as visszaszerzése előtt csak két lengyel egyetem létezett, s mindkettő a hajdani Monarchia kebelén belül: a Krakkói Jagelló Egyetem és a Lembergi Egyetem. Az utóbbi pedig – még bőven a lengyel szuverenitásnak a rá való kiterjesztése előtt – az ellentétes lengyel és ukrán törekvéseknek és utóbb a nemzeti acsarkodásnak is metszéspontjába került. Mihelyt Lvov (Lemberg) és környéke, mint Lengyelországhoz csatolt terület nagyhatalmi elismerést is nyert, az egyetemen megindult az ukránajkúak által korábban kialakított pozíciók felszámolása. Itt ugyancsak fontos az, hogy Varsóban az egyetemi képzés valódi megindulásához 1919 után még évekre volt szükség, így a hallgatói létszámokban ugyan a főváros gyorsan élre tört, mégis megtört a lendület, majd Krakkó és Lvov (Lemberg) ismét felzárkóztak, az 1932–33-as tanévben egyenként is közel 8000 beiratkozott diákjuk volt, s a varsói egyetemi hallgatók sem voltak sokkal többen.²⁶

Kétnyelvűség és nemzeti kérdés

Prágában a Monarchia korában két igen rangos német nyelvű felsőoktatási intézmény működött, az 1348-ban alapított Károly (majd Károly Ferdinánd) Egyetem (jogi, orvosi, teológiai és bölcsészettudományi karral) és az 1805-ben alapított Műszaki Főiskola (többek között építész- és gépészmérnöki karokkal), amely egész Ausztria–Magyarország egyik legjobb felszereltségű, nagy presztízzsel és nemzetközi tekintéllyel bíró, modern intézménye volt. Mindkét intézmény hallgatói igen sokrétű diákjóléti támogatást (ingyenes orvosi ellátás, étkezés, lakhatás), valamint elég jó ösztöndíjakat vehettek igénybe.²⁷ Ez az első világháború előtti jóléti háttér, amely – döntően német – városi és magánalapítványokra, valamint kisebb részt állami támogatásra épült, a háború és

²⁵ SURMAN, 2019. 258–259.

²⁶ MICK, Christoph: *Lemberg, Lwów, L'viv, 1914–1947: Violence and Ethnicity in a Contested City*. West Lafayette, Indiana, Purdue University Press, 2016. 215. – REDZIK, Adam: *Polish Universities during the Second World War*. <http://www.gomezurdanez.com/polonia/adamredzikpolishuniversitas.pdf?i=1> (Letöltés: 2021. június 2.)

²⁷ *Prag als deutsche Hochschulstadt*. Prag, Ortsrat Prag des Deutschen Volksrates für Böhmen, 1911. 7–37, 45–46.

az azt követő változások következtében megrendült, miközben a hallgatói létszámok megnövekedtek itt is.

Az eredetileg az anyagi háttér és a helyiségek szempontjából előnytelenebb helyzetű cseh nyelvű egyetem az épületek nagyobb hányadát 1919 után megszerezte. A német egyetem a költözés gondolatával is foglalkozott, de a professzorok végül letették a hűségesküt a csehszlovák államra. A Monarchia összeomlásakor az egyetem szenátusa két alkalommal is határozatot hozott, hogy a csehországi németek (*Deutschböhmen*) és a felsőoktatás e nagy múltú intézménye összeforrtak, így az egyértelműen kötődik a területhez, s székhelyét el nem hagyhatja. Politikai és presztízsszempontokból adódóan viszont mindenáron igyekeztek elkerülni, hogy a még Párizsban ülésező békekonferenciának a végleges határokat elismerő döntése előtt le kelljen tenniük az esküt. A prágai csehszlovák kormány azonban szigorú határidőt szabott, így aztán az egyetem rektora részéről 1919. április 28-án, német nyelven került sor a hűségeskü ünnepélyes letételére, amit a dékánok és professzorok írásos hűségnyilatkozatainak kellett követnie.²⁸ Noha a német nyelvű egyetem helyzete és működése is hamarosan konszolidálódott, az épületek, a felszerelés, a levéltári anyag, továbbá – nem utolsósorban – a középkori alapítású Károly Egyetem jogutódlása és a szimbolikus (ám a csehszlovák állam számára igen nagy politikai jelentőséggel bíró) egyetemi regáliák átadása körül újra és újra viták lángoltak fel, incidensek történtek, s így a sérelmek is halmozódtak.

Mindemellett a Prágai Német Egyetem teljesen elismert állami egyetemként működhetett, a rektori konferenciákon részt vehettek és szavazataikkal döntéseket befolyásolhattak az egyetem vezetői. Arra sem történt kísérlet a csehszlovák kormányok részéről, hogy a kinevezett egyetemi tanárok, docensek számát korlátozzák. A hallgatói létszámokat illetően jóval nagyobbra duzzadó Prágai Cseh Egyetem a tanár-diák számarányt tekintve rosszabb mutatókkal rendelkezett az 1929/30-as tanévben a Német Egyeteménél, ahol csak feleannyi hallgató volt: előbbinél 88-an jutottak egy főállású professzorra, míg utóbbinál csak 71-en, a teljes tanári karra vetítve pedig ez az arány még kedvezőtlenebb volt a Cseh Egyetemre nézve. Mindkét egyetem túlterheltnek tűnt, a Német Egyetem pedig jelentősebb oktatói elvándorlással küszködött, mivel a német és osztrák egyetemeken kedvezőbb környezet és jobb fizetések várták az elkíváncozó tanárokat.²⁹

²⁸ NAEGLÉ, August: *Die Deutsche Universität in Prag nach dem Umsturz vom 28. Oktober 1918. Rektoratsbericht*. Prag, Selbstverlag der Deutschen Universität, 1922. (a továbbiakban: NAEGLÉ, 1922.) 8–10.

²⁹ SURMAN, 2019. 254–256. Az ellentéteket és sérelmeket a csehszlovák állammal vívott kezdeti, nagy küzdelmeket az egyetem híresen erélyes, igen nagy tekintélyű rektora foglalta össze: NAEGLÉ, 1922. 5–74.

Az egyetemi szférában meghatározó volt a kétnyelvűség Finnországban is. Hamarosan kibontakozott a nemzeti és nyelvi küzdelem, finn paramilitáris szervezkedés indult, a kétnyelvű, integratív szándékú diákszervezetek pedig rendszerint sikertelenek maradtak.³⁰ A svéd professzorok többséget alkottak még a 20-as években is. Az egyetemi autonómia tisztelete, amelynek keretei a korábbi, más állami szuverenitás alatt működve, a személyek vonatkozásában is kialakultak, megmaradt, különösen Helsinkiben, amely egyébként a politikai elit alma materének számított. A főváros és egyeteme már csak az utóbb említett tény okán is politikai és presztízs kérdés volt a fiatal finn köztársaság számára. A függetlenné vált állam első éveiben az oktatás a Helsinki Egyetem (korábban, az orosz fennhatóság idején: Cári Sándor Egyetem; *Imperatorszkij Alekszandrovskij Unyiverszityet*) fakultásain még döntően svéd nyelven folyt (az egyetem ma is két nyelven oktat), miközben a diákok többsége finn anyanyelvű volt már. A professzori státuszok egy részét, minimum tizenötöt, a svédek számára garantáltak, de az 1930-as években sem zárultak le a viták, megnyugtató megoldás nem született. Időközben, 1922-ben megnyithatta kapuit a két évvel korábban alapított, teljesen finn oktatási nyelvű egyetem Turkuban (amely 1640-től 1827-ig a Helsinki Egyetem elődjének székhelye volt egyébként, ami szimbolikus értelemben volt fontos).³¹

Finnország az 1920-as évektől egészen mélyreható változásokon ment keresztül, társadalmi szempontból éppúgy, mint a nemzeti önazonosság és fejlődés tekintetében. Szembeötlő az egyetemi padosorokban a kevésbé tehető társadalmi rétegek nagyobb jelenléte, hasonlóan ahhoz, mint ahogy az a fentebb bemutatott angol egyetemek esetében is jellemzővé vált 1918 után; de itt ez érdekes módon már a cári időkben is jellemző volt. Az egyszerű munkáscsaládok és a széles agrárnépesség gyermekei együttesen mintegy 30%-ban voltak jelen a felsőoktatásban, az 1910-es évektől folyamatosan. Az egyes rétegekből származók aránya ugyan nem nagyon változott az 1930-as évek végéig, de elmondhatjuk, hogy a hallgatók döntő többsége (mintegy 70%-a) az alsó középosztályból, továbbá az ipari munkásság vagy a paraszti lakosság köréből érkezett, s csak kisebb részt a vagyonos és befolyásosabb felső rétegekből. A hallgatói létszámok ugyan nem emelkedtek olyan ütemben, mint másutt Európában, azonban a telítettség és az egyes szakmákban a betölthető álláshelyek száma aggodalmat szült a túlképzéssel kapcsolatosan, emiatt a kérdés vizsgálatára a Helsinki Egyetem rektor-helyettesének, Edwin Linkomies professzornak, későbbi miniszterelnöknek az elnöklete alatt, az oktatási miniszter kezdeményezésére, különbizottságot állítottak fel. Az intézményi reformra és a hallgatók megrostartására alkalmas felvételi vizsgákra és

³⁰ GEVERS–VOS, 2004. 343–344.

³¹ VÄLIMAA, Jussi: *A History of Finnish Higher Education from the Middle Ages to the 21st Century*. Cham, Springer, 2019. 183, 189–193.

egyéb eljárásokra tett javaslatok azonban rövid idő alatt megtörték az autonómiájukra igen kényesen ügyelő intézmények ellenállását. A 30-as években azután elterelődött a figyelem a nemzeti küzdelmekről is, a kommunizmus és a szovjetek fenyegetése sokkal nagyobb árnyként borult a közhangulatra: a kérdés a finnek nemzeti fejlődése szempontjából lényegesen életbevágóbb is volt a korábban kulturális és gazdasági téren eléggé domináns svéd kisebbséggel kapcsolatos különféle aggodalmaknál.³²

A kétnyelvűség, a kulturális háttér és a nemzeti kérdés (újabban vagy hagyományosan etnikailag megosztott országokban) erőteljesen előtérbe került másutt is, nem csupán Prágában vagy a Monarchia utódállamaiban, illetőleg Finnországban. Amikor a belga egyetemek újranyitottak, mindegyik francia nyelven oktatott, még a Ghenti Egyetem is, amely 1930-tól lett teljesen flamand nyelvű, de a Löweni Egyetem (amely később kettévált) úgyszintén. Belgiumban nagy hatása volt a francia jobboldali diákmozgalmaknak és a fasiszta eszméknek is, mindemellett a régi liberális diákszervezetek megőrizték bázisukat és a kommunisták is jól szervezettek voltak.³³

Hatalomátvétel és egyetemi reform kérdései Olaszországban

Az első világháború utáni politikai instabilitás és az annak következtében több országban is megrendülő parlamentáris, demokratikus berendezkedés nyomán tekintélyuralmi rendszerek vagy nyílt diktatúrák alakultak ki, amelyek rendkívüli hatalmi eszközökre tettek szert, és olyan tömeges mozgósítással élhettek, amelyekre korábban csak kevés példa akadt. A dinamizmust és fiatalos lendületet hangsúlyozó rezsimek a társadalmi élet teljes ellenőrzésére és az egyetemi ifjúság megnyerése törekedtek, emiatt a felsőoktatás feletti gyámkodás fontosnak tűnt számukra. A kutatás és oktatás szabadságának korlátozása, továbbá az egyetemek és főiskolák feletti kontroll mindenekelőtt abból az igényből fakadt, hogy a tudományos életet az állami ideológia talaján, az államvezetés által megfogalmazott expanzív vagy egyenesen háborús célok szolgálatába állíthassák. A felsőoktatási autonómia és a hagyományos struktúrák nem voltak azonban könnyedén felszámolhatóak, ezen a téren a totalitárius német nemzeti szocialista rendszer például jóval gyorsabbnak és sikeresebbnek bizonyult az olasz fasiszmusnál.³⁴ A rendszer felől érkező kihívásokkal és kényszerekkel szemben az egyetemeken maradt némi lehetőség az elzárkózásra, a látszólagos együttműködésre és a passzív ellenállásra is. Ebben a vonatkozásban érdemes az olasz egyetemek első

³² Uo. 198, 200–204. – GEVERS–VOS, 2004. 344.

³³ GEVERS–VOS, 2004. 340–341.

³⁴ GRÜTTNER, 2003. 67–85.

világháború utáni helyzetére is rövid pillantást vetni, ugyanis csupán néhány évvel a békekötés után Mussolini és fasiszta mozgalma már hatalomra is jutottak, és a kialakított politikai berendezkedés meglehetősen hosszú ideig fennmaradt. A Duce és kormánya kezdettől ambiciózus modernizációs célokat fogalmazott meg a felsőoktatás vonatkozásában.

Az egyetemi autonómia a rendszer bő két évtizede alatt jelentősen meggyengült, a személyi érvényesülés pedig idővel a teljes politikai elköteleződés függvénye lett, de Olaszországban nem vált végül az egyetemi szféra a rezsim szilárd támaszává – a nagyfokú politikai konformizmus ellenére sem. Ennek fő oka a hagyományos humanista kötődésű egyetemi kultúra és a fasiszta mozgalom belső (sokszor ideológiai) megosztottsága volt. Mussolini a tömegek (háborús veteránok, földművesek, munkások, nők, stb.) felemelkedését ígérte, ami nem merült ki a retorikai fordulatokban, azonban a privilegizált hagyományos elitiek pozíciói sem a társadalomban, sem az egyetemeken nem rendültek meg. A reformok mindenesetre felülről kezdeményezettek voltak, és a lokális érdekekkel szemben kívántak hatni.³⁵

A XIX. század második felére megvalósuló egységes olasz nemzetállamban centralizált állami felsőoktatási struktúra jött létre, amely törvényi kereteit tekintve az azt szabályozó Casati-törvényben (*Legge Casati*, 1859) öltött testet. A felsőoktatásba való bejutásnak a klasszikus középiskola a *liceo classico* elvégzése volt a feltétele, azonban ez inkább a bölcsészeti és jogi karokra jelentkezők tudását alapozta meg, nem volt megfelelő a diverzifikáció sem a középfokú, sem pedig a felsőoktatás területén. Az állam, a gazdaság és a társadalom igényei hat évtized és a háború okozta kataklizma nyomán alapvetően megváltoztak, s más országokhoz hasonló folyamatok katalizátoraivá váltak. A diplomával rendelkezők száma 1913 és 1923 között megduplázódott – az 1920-as évekre jelentős értelmiségi munkanélküliség alakult ki.

Az egyetemeknek kiemelkedő társadalmi presztízse volt, a hagyományosan megszokott működési rendet és formákat pedig történelmi nimbusz vette körül, így a reformlendület végül megtorpant, azért is, mert az erőltetett modernizációnak nem is igen akadt radikális szemléletű és minden tekintetben következetes végrehajtója. Benedetto Croce filozófus, mint közoktatási miniszter (1920–1922) az egyetemekre a magas tudományos gondolkodás elitintézményeként tekintett, éppen ezért a bejutás kritériumain lényegesen szigorítani kívánt. Croce működése a szintén filozófus Giovanni Gentilének sokkalta nagyobb szabású, már a fasiszta korszakra eső reformjait is előlegezte.³⁶ Gentile érkezése a közoktatási tárca élére a *Marcia su Roma* után szinte

³⁵ BEN-GHIAT, Ruth: Die italienischen Universitäten unter Mussolinis Diktatur. In: *Zwischen Autonomie und Anpassung*, (a továbbiakban: BEN-GHIAT, 2003.) 39–40. – CHARLE, 2004. 37.

³⁶ BEN-GHIAT, 2003. 41–42.

azonnal, még 1922 októberében megtörtént. Mussolini óhaja volt, hogy ne csak egy forradalmi jellegű politikai fordulat, hanem „szellemi forradalom” is menjen végbe, aminek minél hamarabb neki is kellett látni.

A felsőoktatás rendszerében a következő két év során háromlépcsős struktúrát alakítottak ki, de az állam beleszólása mindenütt biztosított volt, legfőképpen persze az általa teljességében finanszírozott egyetemeken. Gentile létrehozta a műszaki és technikai tudás felsőfokú ismeretét átadó főiskolák rendszerét, és önálló tanárképző karok jöttek létre (*Facoltà di Magistero*). Több figyelem irányult az egyetemi fizetések javítására is, de az autonómia megnyirbálása látványos lett, az óraszámok megnöttek, a rektorok és dékánok kinevezése (természetesen legtöbbször felterjesztés alapján) a király kezébe került, a vezető funkciókat nem lehetett belső választással eldönteni. Mussolini úgy jellemezte Gentile átalakítási programját, hogy az „az összes reform közül a leginkább fasiszta”. A látszatra nagyszabású, modernizáló reformok azonban végül a hagyományos struktúrákat nem kezdték ki, az orvosi és a természettudományi képzés autonómiája viszont szűkebb lett. Pozitív fejlemény volt ugyan, hogy 1938-ig a női hallgatók száma elérte a kivételesen magas 20%-ot, azonban a leányok részére létrehozott új típusú középiskolákból sokáig nem lehetett csak a tanárképzés felé orientálódni, mivel ezek a középfokú tanintézmények egyetemi felvételt nem tettek lehetővé. Az összeurópai mércével mérten nagyon látványos emelkedés mögött az állt, hogy az egyetemi képzésbe bekapcsolódni kívánó nők előtt csak a 30-as években nyíltak meg az egyetemek kapui, így több elmaradt év várakozói egyetlen nagy hullámban érkeztek be.³⁷

Gentile reformjai mégis inkább a letűnőfélben lévő liberális korszak gondolkodását tükrözték, és a klasszikus filozófia tekintélyes olasz mestere nem bizonyult képesnek rá, hogy a bölcséleti és a jogi stúdiumokkal szemben a természettudományokra épülő szakokat lényegesen kedvezőbb helyzetbe hozza. A rektorok kemény hangon tiltakoztak (ezt a húszas évek közepéig még nagyobb kockázatok nélkül megtehették) az állami beavatkozás és az egyetemek belső önállóságának korlátozása ellen. Gentile végül leköszönt hivataláról (nem kevés népszerűtlenséget szerezve), visszatért a tudományos munkához, így sok minden befejezetlen maradt, és kiigazításra várt.³⁸ A reformokkal mérsékelni kívánta Gentile a túlképzést is, miközben a fasiszta állam szempontjait átütően szerette volna érvényre juttatni, egyúttal azonban a diplomák hagyományos presztízsét is óvni akarta. A reformot királyi dekrétumok sora vezette be. Az egyetemekről a 2102. számú dekrétum rendelkezett. Miközben a hazai túlképzést mérsékelni kívánták, a külföldi hallgatók előtt szélesebbre kívánták tární a kapukat,

³⁷ Uo. 43–44.

³⁸ HOLMES, Roger W.: *The Idealism of Giovanni Gentile*. New York, Macmillan, 1937. xiii–xiv.

amivel Olaszország kulturális kisugárzását akarták növelni. A német egyetemekről és a magyar felsőoktatásból kiszoruló zsidók kedvező lehetőségekre lelhettek a faji ideológiától még jó ideig erősebb távolságot tartó fasiszták által irányított országban.³⁹

A reformok tehát óriási ellenállást váltottak ki (a torinói egyetemen Gentilét ki is fűtyülték 1924-ben). Az 1930-as évekre azonban már a diktatórikus rendszer vette át a kezdeményezést, de a további reformok így is éppen annyira ellentmondásosak és a hatalmi kompetenciák szempontjából kettősséget mutatók voltak, mint maga a fasiszta rendszer, amely a hagyományos politikai elit és a fasiszták felemás kiegyezésén nyugodott. Egyes nagyobb, régi egyetemek autonómiája végül nem is csorbult, másokét viszont visszanyesték, főleg a modern szakmai képzés céljára létrejött főiskolák kerültek szorosabb állami ellenőrzés alá. Miközben a rendszer beavatkozott az egyetemek belső életébe a mélyreható modernizációt mégsem tette lehetővé. Az 1930-as években már a teljes politikai lojalitás és a fasiszta párttagság volt a legalapvetőbb elvárás az egyetemi állások betöltésénél, ami lehetővé tette a folyamatos politikai ellenőrzést. Kérdéses azonban, hogy a rendszer sikeresebb időszakában is mélyebb, meggyőződésen alapuló lojalitást lehetett-e kapni az egyetemeken.⁴⁰

*

Európa valamennyi egyetemét mélyen érintette az első világháború, a háborús vereség hatása pedig különösen erősen érvényesült a felsőoktatásban is. A fentebb vizsgált országokban mindenütt reformokra, átalakulásra és jelentősebb bővülésre került sor. A felsőoktatás azonban több országban is a politikai viszonyok vagy a hatalomváltás függvényévé vált. Az egyetemek – olykor igen nagymértékben – nemzeti és ideológiai küzdelmek színterévé váltak. Az impériumváltások a nemzetiség és az éppen művelt tudományterület szempontjából is eltérően érinthették az oktatókat. A háború törést jelentett, a béke pedig újabb kihívásokat szült, amelyekre többnyire reformtörekvésekkel próbáltak választ adni. A régi intézmények és kapcsolatrendszerük egy része a nagy átalakulások éveit is átvészelhette.

A XX. század első fele a felsőoktatás példátlan mérvű expanzióját hozta, egyúttal azonban megnövekedett a társadalom részéről támasztott igények mértéke, valamint az állam által megfogalmazott, a költségvetési pénzek hasznosulását is szem előtt tartó elvárások szintje is. A felsőoktatási intézmények számának növekedése előtérbe

³⁹ HAMERLI Petra: *A numerus clausus és az olasz politikai „válaszreakciók”*. In: Trianon és a magyar felsőoktatás III. Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2020. 259–261. – Erről ld. még Hamerli Petra e kötetben szereplő tanulmányát.

⁴⁰ BEN-GHIAT, 2003. 47–48.

helyezte a diplomák értékének a kérdését, emiatt az elismertség és presztízs területén nőtt a versengés, ami jobban előmozdította az egyetemeken a kutatások ösztönzését, az új tudományos felfedezések ugyanis jelentősen növelhették egy-egy intézmény nemzetközi tekintélyét.

A háború, de ugyanígy az iparosodás, a technológiai forradalom újabb hullámai révén, a műszaki főiskolák és egyetemek súlya komolyan nőtt, és itt a gyakorlati ismeretek átadása mellett a kutatás és a tudományos fejlesztő munka jelentősége szintén megemelkedett.⁴¹ Az egyetemi élet nyugaton vagy keleten, Európában, Ázsiában vagy épp Észak-Amerikában, Oxfordtól Párizson át Moszkváig mélyreható változásokon ment tehát keresztül, amelyet egyetlen ország vagy nemzet sem kerülhetett el, a változások pedig azóta is töretlenek, azokat máig gyorsuló ütem jellemzi. A társadalmi és politikai viták a felsőoktatás kérdését napjainkban is gyakran helyezik a középpontba, sőt e kérdések azon túl, hogy a belpolitikai küzdelemben kitüntetett helyet foglalnak el, egyre többször nemzetközi kontextusba is kerülnek.

⁴¹ ENG WALL, Lars: The Governance and Missions of Universities. In: *Missions of Universities Past, Present, Future*. Ed. ENG WALL, Lars. Cham, Springer, 2020. 5–7. – GESCHWIND, Lars–BROSTRÖM, Anders: Technical Universities: A Historical Perspective. In: *Technical Universities. Past, present and future*. Ed. GESCHWIND, Lars–BROSTRÖM, Anders–LARSEN, Katarina. Cham, Springer, 2020. 18, 23–24.

„... a szebb jövőnek útját [...] egyengette s egyengeti...”

INTÉZMÉNYES DIÁKVÉDELEM A FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEMEN KOLOZSVÁRTÓL SZEGEDIG

1. Bevezetés

„A magyar egyetemek a legrégebb időtől kezdve nagy gondot fordítottak hallgatóik szellemi képzésére és jellembeli nevelésére, de emellett nem hanyagolták el azt sem, hogy a diákok jólétéről gondoskodjanak” – ezzel a mondattal indítja *Az Erdélyi magyar egyeteme* című munkában a diákjóléti tevékenységéről írt fejezet szerzője, Rudai Dezső.¹ Ebbe az évszázados történeti hagyományba csatlakozott be Magyarországon – alapításának idejét tekintve – második tudományegyeteme, a kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem (1881. január 14-től Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem).

Tanulmányomban az ezen az egyetemen folyó intézményes diákvédelem szervezeti kialakulását és működését szeretném bemutatni a kolozsvári kezdetektől a szegedi újrakezdés első éveit. Azaz annak számbavételét, hogy a Ferenc József Tudományegyetem vezetése az 1890-től–1923-ig terjedő időszakban milyen, az egyetemi hallgatók szociális helyzetét, jólétét javító diákvédelemi intézkedéseket tett.

Mivel a Ferenc József Tudományegyetem kolozsvári időszakának intézményes diákvédelemről már készült több tudományos igényű feldolgozás,² a szegedi kezdetekről viszont még nem, így munkámban – egy nagyobb kutatás kezdeteként – az intézményes diákvédelem szegedi indulását szeretném bemutatni. Az intézményes diákvédelem

¹ RUDAI Dezső: Diákjóléti munka a Ferenc József Tudományegyetemen 1872–1941. (A továbbiakban: RUDAI, 1941.) In: *Erdélyi magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem története*. Szerk. BISZTRAY Gyula–SZABÓ T. Attila–TAMÁS Lajos. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1941. 269–284. (a továbbiakban: BISZTRAY–SZABÓ T.–TAMÁS, 1941.)

² Rudai hivatkozott írásán, kívül PUSKÁS Lajos–PUSKÁS Attila: A kolozsvári Egyetemi Diákasztal, a Mensa Academica alapításának története. *Erdélyi Múzeum*. 2005/1–2. (a továbbiakban: PUSKÁS–PUSKÁS, 2005.) 133–147. – VINCZE Gábor: *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla korszakban (1899-1919)*. Kolozsvár, 2014. könyvének *Pósta Béla és az Egyetemi Diákasztal* című fejezete (A továbbiakban: VINCZE, 2014. 535–540.) említendő e tárgyban.

kolozsvári időszakának bemutatását ugyanakkor ennek ellenére is helyénvalónak gondolom, mivel az intézményes diákvédelem Kolozsvár–Szeged folytonosságát maguk az egyetemi diákvédelem szegedi intézményének megalkotói is hangsúlyozták.³

2. A Kolozsvár - szegedi egyetemi intézményes diákvédelem történeti kutatásának forrásai

A kolozsvári felsőoktatásnak az 1872. évi állami egyetemalapítást megelőző évszázadaiból csak szórványosan rendelkezünk a különböző akadémiákon illetve a Királyi Lyceumban folyó diákvédelmi tevékenységre vonatkozó levéltári forrásokkal.⁴

Mai tudásunk szerint a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem kolozsvári korszakából nem maradtak fenn sem az intézményes egyetemi diákvédelmi szervezeti egységeknél (Egyetemi Diákasztal /Mensa Academica/, Egyetemi Diákotthon), sem pedig a diákvédelmi feladatokat is felvállaló egyetemi egyesületeknél (Egyetemi Kör, hallgatói segélyegyletek) keletkezett iratok. Szintén nem ismerjük az egyetemen kívüli, de az egyetemi hallgatóknak szállást és ellátást kínáló diákotthonok iratanyagait sem.

A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetemnek a Román Állami Levéltári Kolozs Megyei Levéltárában őrzött egyetemi fond iratanyagának digitalizálása és jegyzéke-lése tanulmányom írásakor is zajlik. Az egyetemi szervezeti egységek egymás közti levelezése, illetve az egyetemi kollektív döntéshozó testületek (egyetemi tanács, kari tanácsok) az egyetemi diákvédelmi szervezeti egységek, valamint a diákvédelmi feladatokat is felvállaló egyetemi egyesületek működésének felügyeletével kapcsolatos tevékenysége csak ennek a munkafolyamatnak a lezárultát követően tárható fel.

A jelen ismeretink szerint – provenienciáját tekintve – az egyetlen egyetemi diákvédelmi szervezeti egységgel kapcsolatos levéltári dokumentum az Egyetemi

³ RUDAI, 1941. 276.: „Az ősi hagyományokon haladó Alma Mater menekülése alatt is segítette diák-jait.” – SZANDTNER Pál: *Jelentés a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodájának első évi működéséről. (1923. július 1.–1924. június 30.).* Szeged, 1924. 1. „Mikor a m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem, Magyarország területének a háborút követő megcsonkítása következtében, ősi otthonát, Kolozsvárt elhagyni kényszerült s 1921-ben Szegeden telepedett meg [...] híven hagyományaihoz az egyetemi ifjúság erkölcsi és anyagi érdekeiről is törekedett intézményesen gondoskodni.”

⁴ A Szögi–Varga szerzőpáros egyetemtörténeti monográfiájuk (SZÖGI László–VARGA Júlia: *A szegedi tudományegyetem és elődei története. I. rész: A Báthory-Egyetemtől a kolozsvári tudományegyetemig 1581-1872.* Szeged, 2011.) *A kolozsvári felsőoktatásra vonatkozó fontosabb források 1580–1872 (277–356.)* címet viselő fejezetében több olyan dokumentumot is közread (ezek egy része másodközlés), amely részben vagy egészben a kolozsvári felsőoktatási intézmények diákvédő tevékenységét igazolja. Közülük szerintem a legfontosabb: *Apor István a „szegény tanuló ifjúság” ellátásának fedezetét biztosító alapítványának alapítóokirata.* (298–299.)

Diákasztal (Mensa Academica) 1919-es román átvételekor készült jegyzék. Az irat a neves régész, Kolozsvár–szegedi egyetemi oktató, egyetemi vezető és nem melléleg a szegedi egyetemi diákvédelem egyik vezetője, Buday Árpád Magyar Nemzeti Múzeumban, pontosabban annak Régészeti adattárában őrzött hagyatékában található.⁵ Buday az 1931/32.–1936/37. tanévben állt a szegedi M. Kir. Ferenc József Tudományegyetemen Diákvédő és Diákjóléti Irodája élén. Előbb említett hagyatékában megtalálható még két olyan irat egy fogalmazványa és egy eredeti, amelyekből több az Iroda működésének – Buday regnálását megelőző – éveire vonatkozó értesülés szerezhető.

A Kolozsvár–szegedi felsőoktatási intézmények diákvédelmi munkája történetéről mindezidáig az egyetlen tudományos igényű feldolgozás Rudai Dezső fentebb hivatkozott, több mint hetven éve írott tanulmánya. Ennek az adatgazdag munkának egyetlen hiányossága, hogy nem tüntette fel használt-e – és ha igen, milyen – levéltári forrásokat tanulmánya megírásához. Rudai tanulmánya az *Erdély magyar egyeteme* című könyv egyik fejezetét képei. A mű egyéb fejezeteiben is olvashatók hosszabb-rövidebb utalások a kolozsvári felsőoktatási intézmények diákjóléti szervezeti egységeinek működéséről.

A szegedi egyetemi diákjóléti intézményekről számos adat közöl a diákszociális terület első számú kormányzati felelősének és egyben s elsőrangú szaktekintélyének számító Magyary Zoltán is.⁶

A tudományegyetem létrejötte előtti felsőfokú tanintézetek diákvédelmi intézményeiről sok utalás található Szögi László és Varga Júlia az 1581 és 1872 közti időszak kolozsvári felsőoktatás történetét – a legkorszerűbb egyetemtörténeti módszertani elvek alapján elemző – kötetében. Fentebb már erre a műre is hivatkoztam.

Az Egyetemi Diákasztal (Mensa Academica) és a Diákothon működést jelenünkig két tanulmány vizsgálta. A téma első feldolgozása – Puskás Lajos és Puskás Attila szintén már hivatkozott tanulmánya – alapos és adatgazdag ismeretterjesztő jellegű írás.

Király Sándor tanulmánya történészi szakmunka.⁷ Szerintem két legkiemelkedőbb érdeme, hogy egyrészt nemcsak értekezés, hanem forrásközlés is. Másrészt, mint címe is jelzi a kolozsvári és a debreceni egyetemi diákasztal működését összehasonlító mű. Így ösztönzője lehet annak, hogy a jövőben olyan egyetemtörténeti kutatások

⁵ A szegedi (kolozsvári) tudományegyetemi Diákjóléti és Diákvédő Iroda felszereléseinek leltárai 1919, 1930. Magyar Nemzeti Múzeum, Régészeti Adattár, RAHA 2003.159./XXI.

⁶ MAGYARY Zoltán: *Emlékirat az egyetemi ifjúság szociális gondozásának megszervezése tárgyában*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1929. (a továbbiakban: MAGYARY, 1929.Ö)

⁷ KIRÁLY Sándor: A kolozsvári példa. Dokumentumok a kolozsvári egyetemi mensa működéséről és debreceni kapcsolatairól. *Gerundium*. 2017/2. 77–92. <https://ojs.lib.unideb.hu/gerundium/article/view/1395> (Letöltés: 2021. január 18.)

induljanak, amelyek célja a magyar egyetemi diákjóléti intézményrendszer működésének teljes körű feltárását célozza meg.

A két intézmény megalakulásával, működésével és a palota építésével rövid terjedelemben Rudai Dezső is foglalkozott.⁸ Már arról is írtam fentebb, hogy Pósta Béla életrajzát kutatva Vincze Zoltán is említést tett az Egyetemi Diákasztal (Mensa Academica) és a Diákotthon megalakulásáról. Pósta professzor a volt az Egyetemi Diákasztal (Mensa Academica) Felügyelő Bizottságának első elnöke. Nemcsak tiszt-ségéből, de személyből fakadóan is meghatározó szerepe volt a Diákasztal és a Diákotthon megalakulásában és a Menza-palota építésében.⁹

A szegedi M. Kir. Ferenc József Tudományegyetemen zajló diákvédelmi munka legfontosabb történeti forrásai a diákvédelmi „csúszszerv” az Egyetemi Diákvédő és Diákjóléti Iroda nyomtatásban megjelentetett éves jelentései, valamint a Diákvédő és Diákjóléti Iroda – ugyancsak nyomtatásban is kiadott – szervezeti és működési szabályzata. Megjegyzendő az a sajnálatos tény, hogy a Diákvédő és Diákjóléti Iroda levéltári anyaga sem került ezidáig elő.

A szegedi egyetemi diákjóléti intézkedések fontos dokumentumai a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetemen Egyetemi tanácsának és kari tanácsainak üléseiről készült jegyzőkönyvek. Az egyetemi diákvédelem szerteágazó tevékenységének feltáráshoz elengedhetetlen a Diákvédő és Diákjóléti Iroda intézkedéseiről hírt adó és a korabeli napilapokban való megjelent tudósítások ismerete is. Ez annál is inkább így igaz, mivel maga az Iroda is tevékenysége fontos és hasznos elemeként tekintett a sajtó-megjelenésre.

A szegedi egyetemi Diákvédő és Diákjóléti Iroda jelen tanulmányomban vizsgált időszakának és a hazai egyetemi diákjóléti intézményrendszer megteremtésének

⁸ RUDAI, 1941. 271.

⁹ VINCZE, 2014. 535–536.

¹⁰ Szandtner Pál (Dunaföldvár, 1884. december 4.–Budapest, 1963. november 10.), jogász. A ciszterciták pécsi gimnáziumában tanult, majd Zircen volt novícius. Ezután az innsbrucki egyetem teológiai karán járt. Kilépett a rendből, s Kolozsváron lett bölcész-, majd joghallgató. 1910-ben jog- és államtudományi doktor a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen. Rövid ideig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban dolgozott. 1911-ben a nagyváradi jogakadémia közjogi és politikai tanszékének lett tanára. A kolozsvári egyetem 1911-ben habilitálta magántanárrá a politika tárgykörében, aztán 1917-ben a közjog nyilvános rendes tanárává nevezték ki. 1919-ben a Külügyminisztérium Békeelőkészítő Irodája, majd az Országos Menekültügyi Hivatal munkatársa. Kormánybiztosként 1921-ben Szegedre telepítette a kolozsvári egyetemet. Szegedi működése során Kolosváry Bálinttal együtt részt vett az Erdélyből menekült hallgatók segélyezésében, majd megszervezte és vezette a Diákjóléti és Diákvédő Irodát, valamint a Főiskolai Tanulmányi Pályaválasztási Intézetet. 1928-ban a pesti egyetemen lett a politika nyilvános rendes tanára. Itt is megszervezte a Diákjóléti Hivalt és a pályaválasztási intézetet. 1944/45-ben és 1945/46-ban a kar dékánna választotta. Tagja volt a Szent István Akadémiának, megkapta a Signum laudist és a Magyar Érdemrend középkeresztjét.

központi szereplője, az alább még számtalanszor említett Szandtner Pál jogász-professzor.¹⁰ Irathagyatékát az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltárban őrzik.¹¹

A nem túl nagy terjedelmű, de annál nagyobb tudománytörténeti értékkel bíró iratanyagban, több olyan eddig még nem feltárt dokumentum is fennmaradt, amely adalékokkal szolgálhat diákjóléti intézmények szegedi indulásának kutatásához. Közöttük két olyan levél, amelyekben a szegedi egyetemi diákjóléti intézményi hálózat kiépülésével kapcsolatosan eddig nem ismert tények találhatók. Ezeken felül megtalálható benne, Szandtner Pálnak egy, a hazai diákvédelem története szempontjából figyelmet érdemlő összeállítása is.¹²

A Puskás Lajos–Puskás Attila szerzőpáros írása, Király Sándor és Rudai Dezső tanulmányai mellett a Ferenc József Tudományegyetem diákvédő intézményeinek történetét vizsgáló forrásmunkák közt Devich Andor egyetemtörténeti könyvét is meg kell említeni.¹³ Természetesen a kötet 5. fejezetében csak az egyetemi diákvédelem szegedi időszakának rövid, de tárgyilagos értékelése kaphatott helyet.¹⁴

A kolozsvári egyetemtörténet-kutatás jeles kortárs erdélyi egyénisége Gaal György, két kiadásban is megjelent könyvében szintén említést tesz mind a kolozsvári, mind pedig a szegedi évek diákvédelmi intézkedéseiről.¹⁵

Ezen a helyen is hangsúlyozom, hogy a kolozsvári, majd szegedi és ismét kolozsvári székhelyű Ferenc József Tudományegyetemen folyó diákvédő és diákjóléti tevékenységet teljességében számba vevő történeti feldolgozás Rudai többször említett munkáján kívül eddig nem készült.

3. Intézményes diákvédelem a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen

Bevezetőmben már utaltam a diákok jólétéről történő gondoskodás több száz éves magyarországi történeti hagyományára. Ez a kolozsvári egyetem 1872-es alapítását követően azért is tudott könnyen beleilleszkedni ebbe a hagyományrendbe, mert „[...] Kolozsvárt már évszázadok óta működtek olyan intézmények, amelyek a szellemi

¹¹ Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára (a továbbiakban: ELTE Lt.) 427. fond.

¹² ELTE Lt. 427. fond 1. doboz 3. tétel.

¹³ DEVICH Andor: *A szegedi tudományegyetem története*. Szeged, JATE Kiadó, 1986. (a továbbiakban: DEVICH, 1986.)

¹⁴ Az V. fejezet címe: *A hallgatóság számának alakulása, szociális helyzetének vázlatos rajza* (DEVICH, 1986. 217–241.) A fejezet 224–227. oldalain ír a szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetemen zajló diákvédelmi tevékenységekről.

¹⁵ GAAL György: *Egyetem a Farkas utcában. A Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen előzményei, korszakai, vonzatai*. Kolozsvár, Scientia, 2012. (a továbbiakban: GAAL, 2012.) 96.

képzés és a jellembeli nevelés mellett a diákok jólétéről is gondoskodtak” – írja a már említett Rudai Dezső.¹⁶ Kolozsvár első ilyen jellegű intézménye a Báthory István által 1593-ban felállított kétkarú (bölcseleti és hittudományi) katolikus egyetem (academia-universitas) volt. Itt nemcsak, felsőfokú oktatás-nevelés folyt, hanem a szegény diákok lakhatási és ellátási segélyben részesülhettek. Ennek anyagi hátterét a nemességnek a felsőoktatási intézményt működtető jezsuita rend részére tett adományai biztosították. Az ellátásért cserébe, a diákok jezsuiták birtokain könnyű fizikai munkát végeztek.

Fontos hangsúlyozni, hogy a fejedelem egy olyan felsőfokú tanintézet létrehozásról rendelkezett 1580. május 18-án Vilnában kelt alapítólevelében, amely működési kereteire nézve nem szeminárium, hanem közös étkezővel rendelkező diákotthon. Ahol oktatás, lakhatás és ellátás – magától értetődően – egymástól elkülönülő terekben, általában külön épületekben, de közös intézményi szervezetben történt.¹⁷

Bő évszázaddal később – 1700-ban – gróf altorjai Apor István, Erdély kincstartója, Torda vármegye főispánja, főgenerális és nem mellesleg a katolikus restauráció egyik legfőbb támogatója, ellátásukat biztosítandó jelentős összegű alapítványt tett a konviktusban tanuló szegény sorsú papnövendékek és nemes ifjak javára. Ezt követően a konviktus felvett alapítója melletti másik jeles donátora nevét és 1733-tól már Báthory–Apor Szeminárium néven említik.

„A kolozsvári magyar tudományegyetem alapításakor – az egyházak támogatása mellett – elsősorban a magyar állam gondoskodott a tehetséges, de szegény sorsú egyetemi diákok hathatós támogatásáról, mégpedig főleg jelentékeny összegű és számú ösztöndíj létesítése által. [...] A XIX. század utolsó évtizedeiben az egyetemi diákság jóléti támogatásának eszközei a tandíj elengedés és az ösztöndíjak voltak. Azonban a század utolsó éveiben már olyan újabb diákjóléti intézmények is kezdtek kibontakozni, amelyek azután a XX. században igen áldásos tevékenységet fejtettek ki” – olvashatjuk Rudai Dezső tanulmányában.¹⁸ Az első ilyen új típusú kolozsvári Egyetemi Diákasztal (Mensa Academica) volt. Ezzel az egyetem „egy jórészen társadalmi úton előállott” diákjóléti intézménnyel bővült.¹⁹

A kolozsvári Egyetemi Diákasztalnak is megvolt a maga erdélyi felsőoktatástörténeti előzménye. Apáczai Csere János 1658-as – Barsai Ákos fejedelemnek küldött – erdélyi magyar akadémia „fözlállításának módja és formája felől” tárgyú

¹⁶ RUDAI, 1941. 269.

¹⁷ BISZTRAY Gyula: Az erdélyi tudományos élet és egyetemi gondolat. In: BISZTRAY–SZABÓ T.–TAMÁS, 1941. 47.

¹⁸ RUDAI, 1941. 270.

¹⁹ SZABÓ T. Attila: A Ferenc József tudományegyetem építkezéseinek története. In: BISZTRAY–SZABÓ T.–TAMÁS 1941. 266.

emlékiratában a létrehozandó akadémia szervezetében a nyomda, a könyvtár, és a botanikus kert mellett egy mensa academica felállítását is szükségesének gondolta.²⁰

A Ferenc József Tudományegyetemen először az 1891/92. tanévben két jurátus: Sebestyén Imre és Pfeifer Jenő intézett folyamodványt az egyetem tanácsához, amelyben egy egyetemi hallgatói szövetkezet megszervezésére tettek javaslatot. Tervük szerint ennek a szervezetnek lenne a feladata az egyetemisták számára jó lakásáról, illetve olcsó és mégis egészséges táplálékról gondoskodni. A Tanács Concha Győző professzor kérte fel a tervezet véleményezésére. Mivel Concha nem támogatta a hallgatói szövetkezet ötletét, az egyetemi tanács elutasította Sebestyén és Pfeifer folyamodványát.²¹

Ezután szétvált az Egyetemi Diákasztal, illetve az egyetemi diákotthon létesítésének ügye. Kolozsvárott 1894-től már tevékenykedett az Egyetemi Diákasztal (Mensa Academica), az Egyetemi Diákotthon azonban csak 1910-ben kezdhetette meg működését.

Az egykori Egyetem-utca és Petőfi-utca sarkán az 1909 és 1914 közötti esztendőben épült fel – két lépcsőben (1909–1910, 1910–1914) – az Egyetemi Diákasztal (Mensa Academica) és az Egyetemi Diákotthon²² közös székhelye. A kolozsvári tudományegyetem diákvédelmi intézményhálózata ezzel vált teljessé, hisz az addig vállalkozók által a városban szétszórta üzemeltetett diákszállások helyett a kolozsvári tudományegyetemnek önálló, saját Diákotthona lett.

Az Egyetemi Diákasztal és az Egyetemi Diákotthon közös, ma is álló épületében működött 1918. november–decemberben a Kelet-magyarországi Fő kormánybiztosság. Így ez volt a székhelye a fő kormánybiztosnak, a kolozsvári egyetem nagyhírű professzorának, Apáthy Istvánnak. Apáthy sokrétű kolozsvári egyetemi munkásságába beletartozott a diákság egyesületeinek és jóléti intézményeinek tudatos és nagylelkű támogatása is.²³ Ennek jegyében rektorként elmélyülten tanulmányozta egy – az angol college-ok mintájára – szervezendő egyetemi diákotthon megvalósításának lehetőségeit.²⁴

A Menza-palotát más egyetemi épületekhez hasonlóan 1919-ben elfoglalta a bevonuló román hadsereg. Ennek a dokumentuma a fentebb említett Buday hagyatékban

²⁰ BISZTRAY Gyula: Az erdélyi tudományos élet és egyetemi gondolat. In: BISZTRAY–SZABÓ T.–TAMÁS 1941. 67.

²¹ SCHNELLER István: *A „Diákotthon” és a „Diák-Szövetkezet”*. Kolozsvár, Ajtai K. Albert (Magyar Polgár) Könyvnyomdája, 1901. 1.

²² RUDAI, 1941. 271. és PUSKÁS–PUSKÁS, 2005. 135.

²³ PUSKÁS–PUSKÁS, 2005. 139.

²⁴ PUSKÁS–PUSKÁS, 2005. 135.

megőrződött magyar nyelvű átadási jegyzék. Diákotthoni funkciója²⁵ az első kolozsvári román egyetem fennállása alatt is megmaradt, ekkor Avram Iancu nevét viselte. A Ferenc József Tudományegyetem második (1940–1944 közti) kolozsvári korszakában az egyetem Gábor Áron Diákotthonaként a régi-új magyar univerzitás egyik diákvédelmi alapintézménye lett. Jelenleg pedig a „Menza-palota” a Babeş-Bolyai Egyetem Jogtudományi Karának Avram Iancu Otthona.

A Menza-palotában elhelyezést nyert Egyetemi Diákotthon mellett több hasonló jellegű intézmény szolgált egyetemi hallgatóknak szállásul. Az egyik az 1902-től a kolozsvári „Tanítók Házában” működő diákotthon. Itt 100 olyan egyetemista kapathatott elhelyezést, akinek szülei tanítók voltak.²⁶ Ugyancsak 1902-ben létesült a női egyetemi hallgatóknak szállást biztosító „Tanítók Leányotthona”. A Kolozsvári Önkéntes Mentőegyesület pedig, 1912-ben épített székházában rendezett be diákotthont, orvostanhallgatók számára.²⁷ A katolikus vallású diákoknak a Báthori-Apor Szeminárium és a piarista szerzetesek Kalazatiuma nyújtott ellátást. A református egyetemi hallgatók, pedig Református Teológiai Akadémián kaphattak hasonló diákjóléti segítséget.

Ezek a diákotthonok azonban, annak ellenére, hogy egyetemisták szállásul szolgáltak, nem tekinthetők az egyetemi diákvédelmi intézmény hálózat részének, mivel fenntartójuk nem a Ferenc József Tudományegyetem volt.

Bár nem tartoztak az egyetemi diákvédelmi intézményhálózatba, de az egyetem által felügyelt és anyagilag is támogatott egyetemi diákjóléti és -védelmi szervezatként működtek az egyes karok hallgatói segélyegyletei és a kolozsvári egyetem hallgatói érdekképviselői egyesülete is. A segélyegyletek alapításuk időrendjében a Kolozsvári „Ferenc József” m. k. T. e. Gyógyszerésztanhallgatók Segély- és Önképző Egylete (1872), a Kolozsvári M. K. Ferenc József Tudományegyetemi Joghallgatók Segítőegylete (1873), Kolozsvári M. K. Ferenc József Tudományegyetemi Tanárjelöltek Segítőegyesülete (1881), és a Kolozsvári m. kir. Ferenc a József Tudományegyetemi Orvostanhallgatók Segítő- és Önképző Egyesülete (1884).

Az egyetemi hallgatók érdekvédelme is részét képezi az egyetemi diákvédelmeknek, így az „összhallgatói” egyesületként 1874-ben alakult a Kolozsvári Egyetemi Kör is ellátott diákvédelmi szerepkört. Bizonyítéka ennek és egyúttal az Egyetemi Kör szociális, diákjóléti és (diák)politikai érzékenységének, hogy a *Kolozsvári Egyetemi Lapokban* – a Kör és a segélyegyletek közös hivatalos lapjában – már az első évfolyamban megjelent egy vezércikk *Diáknyomor* címmel. a több hasábos cikket Bodor

²⁵ Hivatalos román neve: Avram Iancu Egyetemi bentlakás.

²⁶ RUDAI, 1941. 272.

²⁷ RUDAI, 1941. 272.

Antal,²⁸ a diákújság akkori szerkesztője és a Kolozsvári Egyetemi Kör későbbi elnöke jegyezte.

Maga magyar állam 1872-es alapításkor adta tanúságát annak, hogy – kolozsvári tudományegyetemen is – feladatának tekinti hallgatói nyomorral szembeni védelmét. *A kolozsvári magyar királyi tudományegyetem felállításáról és ideiglenes szervezéséről* címet viselő 1872. évi 19. törvény 9. §-ával elrendelte, hogy „a tudománykarok a tan- és szigorlati díjakat szegény hallgatóknak elengedik”.²⁹

4. Hagyományok és kihívások. Intézményes diákvédelem a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen

4.1. A diákvédelem szegedi indulása

Mind Rudainak, mind Devichnek, mind pedig Gaalnak megegyező a véleménye, hogy a szegedi egyetemi diákjóléti intézményi hálózat kiépülésében az első lépés 1923-ban, a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodájának a felállításával történt.³⁰

Az ELTE Levéltárában őrzött Szandtner irathagyatékáról írva már utaltam rá, hogy az iratanyag két olyan levelet, is tartalmaz, amelyek új ismeretekkel gazdagítják a szegedi egyetemi diákjóléti intézményi hálózat kiépülésről tudottakat. Azáltal, hogy a levelekben két olyan az egyetemhez szorosan kötődő diákjóléti intézményről történik említés, amelyek létrejötte megelőzi a Diákjóléti és Diákvédő Iroda megalakulását.

²⁸ Bodor Antal, lécfalvi (Kolozsvár, 1878. január 8.–Budapest., 1955. január 3.) gazdasági szakíró. A kolozsvári tudományegyetemen jogi doktorátust szerzett. 1927-ben a József Műegyetemen a közsegfejlesztés tárgykörből magántanári képesítést nyert. A kolozsvári Takarékpénztárnál mint ügyész-helyettes kezdte működését, 1905-ben a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetének megbízásából megszervezte a bank vidéki kirendeltségeit. 1920-tól az Országos Faluszövetség főtitkára, majd igazgatója, 1935-től a Falukutató Intézet igazgatója. A *Kolozsvári Egyetemi Lapok* (1897–1899), a *Kiállítási Lapok* (1907), a szegedi *Alföldi Gazda* lapalapító szerkesztője (1908–1914), a *Magyar Föld* (1911–1914), és a *Falu* címet viselő lapok felelős szerkesztője (1924–1927). A *Falu Könyvtára* című könyvsorozat szerkesztője (1924–1928). A magyar falukutatás egyik úttörője volt, szakirodalmi munkássága is elsősorban a falu életére vonatkozik.

²⁹ *A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem igazgatását érintő fontosabb törvények és rendeletek gyűjteménye.* Összegejt. és s. a. r. LAKY Dezső. Szeged, Városi Nyomda és Könyvkiadó, 1926. (a továbbiakban: LAKY, 1926.) 10.

³⁰ RUDAI, 1941. 275. – GAAL, 2012. 96. – DEVICH, 1986. 224.

A levelei közül a keltezését tekintve a korábbi az Országos Menekültügyi Hivaltól (a továbbiakban: OMH) érkezett,³¹ Budapesten, 1921. szeptember 15-én kelt.³² A hivatalos – elnökségi iktató számmal, az OMH bélyegzőjével és igazgatója, báró Petrichevich-Horváth Emil államtitkár³³ aláírásával hitelesített – levél négy tényt rögzített. Apró, de figyelmet érdemlő adalék Petrichevich-Horváth Emil és Szandtner Pál kapcsolatához, hogy a báró 1925-ös szegedi magántanári habilitációjának egyik bírálója Szandtner volt.³⁴ Véleményes jelentését a professzor a következő mondatokkal zárta: „[...] van szerencsém a tek. Karnak javasolni, hogy munkáit és báró Petrichevich-Horváth Emil dr. úrnak az előzőekben véleményezett tudományos irodalmi munkásságát, a »politikai tudomány története« c. tárgykörből, az egyetemi magántanári képesítés alapjául elfogadni méltóztassék.”³⁵

Az OMH 1921-es levele először felmentette Szandtner Pált az OMH budapesti diákvédelmi osztályának vezetése alól, másodszor elfogadta az osztály átadásáról készített jelentését. Harmadszor megköszönte Szandtner professzornak a diákvédelmi osztály szervezésében és eddigi irányításában tanúsított buzgóságát és negyedszer megbízta a Szegedre áthelyezett Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem mellett felállítandó diákvédelmi osztály létrehozásával és vezetésével.

Azt a tényt, hogy a Szegedre helyezett Ferenc József Tudományegyetem mellett létezett egy diákvédelmi osztály, a fentebb említett szegedi egyetemtörténeti művek

³¹ A Hivatal működéséről lásd: JANDY Imre: Az Országos Menekültügyi Hivatal. *Ország-Világ*, 1924. augusztus 24. 246-247. – BRUCKNER Éva: Vagon- és barakkvárosok. A trianoni utódállamok menekültjeinek életkörülményei, *Polgári Szemle*, 2017/1-3. 253. – HOLLÓSI Gábor: Az Országos Menekültügyi Hivatal működése. *Élet és Tudomány*, 2018/29. 905-907. – ABLONCZY Balázs: Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés történetei 1918–1921. Budapest, Jaffa Kiadó, 2020. 189–191. a továbbiakban: ABLONCZY, 2020.)

³² Levéltári jelzete: ELTE Lt. 427. fond 1. doboz 3. tétel

³³ Dr. széplaki báró Petrichevich-Horváth Emil (Dés, 1881. augusztus 24.–Budapest, 1945. január 28.) a politikatudományok doktora, egyetemi tanár, politikus, főispán, államtitkár. Tanulmányait Kolozsváron végezte, majd 1917-ben nevezték ki Nagy-Küküllő vármegye főispánjává, amivel 22 vármegye területén a román iskolaügyek kormánybiztosa is lett. 1918-ban, a román megszálláskor fogságba esett, kilenc hónapig volt bezárva. Szabadulása után, 1919-ben belügyi államtitkár lett. Ezt követően békeelőkészítő irodához osztották be a békedelegáció főtitkáráként. 1920-tól már az Országos Menekültügyi Hivatal igazgatója volt. 1921-ben pedig népjóléti és munkaügyi államtitkár. 1925-ben a Ferenc József Tudományegyetem a politikatudományok magántanára lett. Ebben az évben a hatvani választókerület nemzetgyűlési képviselőjévé választotta. 1926-ban lemondott államtitkári tiszteréről és visszavonult a politikai életből.

³⁴ Dr. Szandtner Pál nyilv. r. tanár véleményes jelentése báró dr. Petrichevich-Horváth Emil úrnak, a »politikai tudomány története« c. tárgykörből egyetemi magántanárrá leendő képesítése végett bemutatott irodalmi dolgozatairól. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/36709> (Letöltve: 2021. január 18.)

³⁵ Uo. 19.

egyike sem említi. A Szandtner professzornak írott levélen még egy forrás tudósít a szegedi egyetem mellett és az OMH szervezetébe tagoltan létesített diákvédelmi osztályról. Ez a Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája működésének első évéről készült jelentés, amire még alább többször hivatkozom majd.³⁶

A jelentés készítője az Iroda elnöke, Szandtner Pál egyetemi nyilvános rendes tanár. Ebben olvasható, hogy Diákjóléti és Diákvédő Iroda egyik feladata az egyetemen, illetve az egyetemen kívüli, de az egyetemet érintő diákjóléti és diákvédő akciók figyelemmel kísérése. Az utóbbi – az „Iroda mellett” működő – diákjóléti és diákvédő intézmények közé sorolta Szandtner az 1923/24. tanév folyamán az OMH Szegedi Diákvédelmi Kirendeltségét is.³⁷

Az OMH diákvédelemben játszott szerepére több írás is utal. Ezek között található korabeli sajtóhír,³⁸ valamint egykori kortárs és jelenkori ismeretterjesztő cikk is.³⁹ Az OMH fővárosi diákvédelmi osztályának, illetve vidéki diákvédelmi kirendeltségeinek/osztályainak levéltári forrásai azonban mindezidáig lappanganak.⁴⁰

A másik ugyancsak Budapesten, és szintén 1921-ben, de október 7-én kelt levelet a Népies Irodalmi Társaság (NIT)⁴¹ elnökhelyettese küldte Szandtner professzornak.⁴² A levél formája a hivatalos iratokra jellemző. A megszólítás („Kedves Barátom!”) és a szándékoltan titokzatos kezdő szavak („Illetékes helyről vett értesülés...”)⁴³ azonban bizalmas közlést vetítenek előre, tehát az írás inkább baráti, félhivatalos levélként kezelendő. Így a kormányzati ügyintézés hivaltörténeti érdekességű dokumentuma is.

³⁶ SZANDTNER Pál: *Jelentés a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem kebelében szervezett Diákjóléti és Diákvédő Iroda első évi működéséről. (1923. július 1.–1924. június 30.)* Szeged, Városi Nyomda, 1924. (a továbbiakban: SZANDTNER, 1924.)

³⁷ SZANDTNER, 1924. 9.

³⁸ Ld. a 30. lábjegyzetben írtakat.

³⁹ Ld. uo.

⁴⁰ A Magyar Nemzeti Levéltár iratanyagának az Elektronikus Levéltári Portálon elérhető nyilvántartásába keresőkérdekként beírva „Országos Menekültügyi Hivatal Diákvédelmi Osztály” kifejezést, egyetlen találatot sem kapunk. ABLONCZY, 2020. 189.: „A hivatal dokumentációja elveszett, vélhetően elégett Budapest 1944–45-ös ostroma alatt.”

⁴¹ Népies Irodalmi Társaság: Budapest román megszállása idején *Bocskai Szövetség* néven alakított titkos szervezet, amelyet 1920-ban Népies Irodalmi Társaság néven jegyeztettek be. Erdélyi fiatalok számára 1920–1944 között diákközpontokat tartott fenn. Magánadományokból támogatta a fővárosban és a vidéki felsőoktatási központokban tanuló egyetemi és főiskola hallgatókat. Töredékes iratanyagát (1920–1943) az a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára őrzi. (Jelzete: Keleti Akció – Népies Irodalmi Társaság, MNL OL, P 1077.) Az iratokról a *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században* 109073. sz. OTKA kutatási program keretében részletes jegyzék készült. Ennek Összeállítója Izsák Anikó volt. Lásd:

⁴² Levéltári jelzete: ELTE Lt. 427. fond 1. doboz 3. tétel

A levélben Udvarhelyi László a miniszterelnöknek⁴³ a honvédelmi miniszterhez⁴⁴ írt bizalmas leveléről értesíti a professzort. Ebben Bethlen István felkéri a minisztert, hogy támogassa – „a szegedi katonai hatóságnál”⁴⁵ – 100 katonai ágyanak és a hozzá tartozó „felszereléseknek”⁴⁶ a NIT által fenntartott főiskolai internátus számára való átengedését. A Társaság, amint ez a levél folytatásában kiderül Szegeden egy épületet vásárolt, amelyben egy legkevesebb 150 erdélyi származású egyetemista befogadására alkalmas főiskolai diákokthont⁴⁷ szeretne létesíteni.

Magától értetődő, hogy egy Bethlen gróf kormányfői és magánemberi kötelességének tekinti támogatni egy olyan polgári kezdeményezést, amelynek kimondott célja: „[...] az elcsatolt területekről származó főiskolai ifjúságot egybe tartani”.⁴⁸ Annak ismeretében, hogy a Népies Irodalmi Társaság elnöke Bethlen István életrajzírója és bizalmasa, Dr. Sebess Dénes,⁴⁹ a kormányfőnek a Társaság melletti lobbizása sem meglepő.

Sebess szívélyes kapcsolatot ápolt Szandtner Pállal. Ezt nemcsak az professzor hagyatékában megmaradt két levél stílusa igazolja, hanem az a tény is, hogy a NIT Bocskai Internátusának⁵⁰ igazgatói tisztét – hét éven keresztül – a professzor töltötte be. A levél kétségtelen bizonyítéka annak, hogy az Internátus – az OMH Szegedi Diákvédelmi Kirendeltségéhez/Osztályához hasonlóan – szintén egyetemen kívüli, de az egyetem hallgatóihoz igen-igen szorosan kötődő diákjóléti munkát végzett.

A fent leírtakat összegezve: a menekült Ferenc József Tudományegyetem szegedi megtelepedését követően az első, az egyetemhez szorosan kötődő diákjóléti szervezetek az OMH Szegedi Diákvédelmi Kirendeltsége/Osztálya és a Népies Irodalmi

⁴³ A miniszterelnöki tisztet ekkor gróf Bethlen István töltötte be.

⁴⁴ A levél keletkezésekor a Bethlen kormány honvédelmi minisztere, egy felvidéki földbirtokos család sarja, Belitska Sándor (Lajosfalva, 1872. április 1.–Budapest, 1939. december 7.) altábornagy volt.

⁴⁵ Idézet a levélből.

⁴⁶ Idézet a levélből.

⁴⁷ Egy az Internátusról tudósító újsághír – szűkítve az etnikai definíciót – arról számol be, hogy: „az internátusban kizárólag [...] székely ifjak nyernek elhelyezést”. (Lásd: KISS Róbert Kálmán–VAJDA Tamás: *Egyetemi ifjúsági egyesületek Szegeden 1919 és 1944 között*. Szeged, 2012. /a továbbiakban: KISS–VAJDA, 2012./ 139.)

⁴⁸ Idézet a levélből.

⁴⁹ Sebess Dénes (Marosvásárhely, 1869. október 9.–Budapest, 1963. március 25.): jogász, politikus agrárpolitikai szakír. Jogi tanulmányainak befejezése után bírói pályára lépett. 1901-ben Marosvásárhely megválasztotta függetlenségi és 48-as párti programmal országgyűlési képviselőnek. 1909-ben a fővárosi ítélőtábla tanácselnöke, 1917-ben igazságügyi államtitkár. 1927-től 1935-ig felsőházi tag.

⁵⁰ A Bocskai Internátusról: VAJDA Tamás: A Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (SZEFE), valamint a Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (DEFHE) szegedi működése. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás I.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2018. (a továbbiakban: VAJDA, 2018.) 281–306.

Társaság Bocskai Internátusa voltak, amelyek élén az Ferenc József Tudományegyetem nyilvános rendes tanára, Szandtner Pál állt.

Az Internátusnak a szegedi egyetemhez való kapcsolódását Szandtner professzor tényként kezelte. A Diákjóléti és Diákvédő Iroda működésének első évéről szóló jelentésében így írt erről: „Az egyetem kezdeményezésére, részint egyes kulturális egyesületeknek (Népies Irodalmi Társaság, DEMKE⁵¹), részint a helyi társadalomnak támogatásával, az egyetem hallgatói számára Diákasztal (Mensa Académica) és internátusok létesültek”.⁵² Az Egyetemi Tanács a jelentést vita nélkül fogadta el, azaz Szandtner megállapításának helyénvalóságával a Tanács tagja is egyetértettek.

Rudai Dezső valószínűsíthetően a Szandtner készítette jelentésből is merítve, írta, hogy az „egyetem megnyitáskor azonnal diákasztalt szerveztek 250 diák részére és internátust állítottak fel egyelőre 120 diák részére”.⁵³ Vajda Tamás előbb hivatkozott tanulmányában leírtak alapján az is egyértelmű, hogy Rudai Dezső – bár nem nevezi néven, de – a Bocskai Internátusról írt.⁵⁴ Ebben a diákotthonban tartotta székhelyét a SZEFEH budapesti beszerzési csoportjának szegedi fiókja,⁵⁵ és ez lett a SZEFEH szegedi székhelye és kulturális központja is.⁵⁶ Az idézetekből kitűnik, hogy a NIT biztosította a diákotthon fenntartását, a SZEFEH pedig „élettel töltötte meg és belakta” az intézményt. „A Bocskai Internátus 1929-ig működött a SZEFEH kollégiumaként” – írja Vajda Tamás.⁵⁷

A jeles Trianon kutató, Ablonczy Balázs írja, hogy a SZEFEH, szemben a nyugdíj-, állás-, és kedvezménysszerző hálózatot kiépítő felvidéki menekülteket tömörítő egyesületekkel, nem „befolyási hálót szőtt”.⁵⁸ Nem vitatom ennek a megállapításnak az igazságát. Ugyanakkor én a SZEFEH és a NIT Bocskai Internátuson keresztül igen-igen szoros kapcsolatában az látom, hogy a SZEFEH céljai elérése érdekében tudatosan kereste és meg is találta az összeköttetést egy olyan számottevő „befolyási hálót szövő” társadalmi egyesülettel, amilyen a NIT volt.

A szegedi egyetemisták diákvédelmét szolgálta még egy másik országos szervezet helyi kirendeltsége, az Országos Magyar Diáknyomorenhítő Akció (OMDA) Szegedi Főosztálya. A főosztály élén tanárelnökként, ugyancsak Szandtner Pál egyetemi nv. r. tanár állt.⁵⁹

⁵¹ A rövidítés feloldása: Délmagyarországi Közművelődési Egyesület.

⁵² SZANDTNER, 1924. 1.

⁵³ RUDAI, 1941. 275.

⁵⁴ Vajda tanulmányában 120 fős szálláshelyet és menzát említ. Lásd: 288.

⁵⁵ Erről ld. KISS–VAJDA, 2012. 139. közölt sajtótudósítást.

⁵⁶ VAJDA, 2018. 288.

⁵⁷ Lásd még ELTE Levéltára Szandtner hagyaték.

⁵⁸ ABLONCZY, 2020. 202.

⁵⁹ MAGYARY, 1929. 106.

Azonban kétségtelenül igaz, hogy az első egyetemi szervezetbe tagolt diákjóléti intézmény a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája lett.

4.2. A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája

4.2.1. A megalakulás

„Mikor a m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem, Magyarország területének a háborút követő megcsonkítása következtében, ősi otthonát, Kolozsvárt elhagyni kényszerült s 1921-ben Szegeden telepedett meg, a maga elvesztett tudományos intézeteinek újra szervezésével párhuzamban s híven hagyományaihoz az egyetemi ifjúság erkölcsi és anyagi érdekeiről is törekedett intézményesen gondoskodni.”⁶⁰

Ezt, valamint az egyre súlyosodó gazdasági helyzetben átérezve: „[...] annak igazságát, hogy a főiskolai ifjúságtól megfelelő tanulmányi eredmények csakis az esetben várhatók, ha a tehetséges, de szegénysorsú ifjak a megélhetés gondjaitól mennél nagyobb fokban függetleníttetnek s [...] erkölcsileg is mennél hatékonyabb gondozásban és támogatásban részesülnek, – mind e feladatok intézményes szolgálatára, az egyetem kebelében, külön Diákjóléti és Diákvédő Irodát szervezett.”⁶¹

A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Tanácsa az 1923-as esztendő februárjában kezdte meg az Iroda szervezését. Az Iroda felállításáról Rudai, Devich és Gaal is tesz említést. A Kolozsvárról Budapestre menekülő, majd Szegedre telepített Ferenc József Tudományegyetem vezetése előtt álló diákvédelmi gondokat, ekképp foglalja össze Rudai Dezső: „A világháború küzdelmeiből hazatért ifjúság igen nehéz helyzetben volt s a magyar társadalom is erősen sínylette az ország megcsonkításának súlyos gazdasági következményeit. Mindezek a körülmények rendkívüli feladatok elé állították a magyar államot és a menekült egyetemet is.”⁶² Rudai idézett szavai tökéletesen összeesengenek Magyary Zoltán 1929-ben írott meglátásával. „Ez volt a kezdete annak az időnek, amelyben az egyetemi diákszociális probléma Magyarországon a mai értelemben fellépett.”⁶³ Megállapítása (társadalom)történeti szempontból ma is helytálló. Látni fogjuk, hogy az egyetemi hallgatóság szociális helyzetének javítást célzó rendkívüli feladatok megoldása közös állami és egyetemi beavatkozást igényelt.

⁶⁰ SZANDTNER, 1924. 1.

⁶¹ Ld., uo.

⁶² RUDAI, 1941. 274–275.

⁶³ MAGYARY, 1929. 1.

Magam, utalva a Népies Irodalmi Társaság már említett részvételére a diákvédelemben, illetve – erről alább írok majd – az egyházi és a polgári társadalmi szervezetek, valamint tehetős magánszemélyek hasonló jellegű szerepvállalására, közös állami, egyetemi és civil beavatkozást említenék.

Gaal György - némileg leegyszerűsítve - a diákok elszállásolási és étkeztetési nehézségeiben látja az egyetemvezetés előtt álló diákjóléti akadályokat.⁶⁴ Devich Andor a Szegeden berendezkedő tudományegyetem diákvédelmi problémáit számba véve, Rudai Dezsőhöz hasonló megállapításra jut. Szerinte is az egyetemisták „főleg a menekültek kellő elhelyezése, ellátása, támogatása és gondozása”⁶⁵ illetve ennek „hatékonyabb előmozdítása”⁶⁶ végett érezte szükségét az egyetemi tanács, hogy egy „diákvédelmi és diákjóléti szervet” létesítsen.⁶⁷ Rudai fogalmaz meg egy – a csonka Magyarország valamennyi felsőoktatási intézményének diákvédelemét alapjaiban meghatározó – tényt, nevezetesen, hogy: „[...] a háború előtti eszközök már nem bizonyultak elegendőnek a támogatás hathatósága szempontjából és a diákjóléti támogatásnak egészen új formáit és módszereit kellett megkeresni és alkalmazni, hogy a súlyos viszonyok közé került ifjúság tanulása lehetővé váljék.”⁶⁸ Véleményem szerint „háború előtti eszközökön” a diákegyesületek általi segélyezés érti Rudai Dezső. Kerepeszki Róbert egyik tanulmányában írja⁶⁹, hogy a világháborút megelőző tanévben a főváros felsőoktatási intézményeiben működött 43 ifjúsági egyesület nagyobb része segélyegylet volt.⁷⁰

Új formák és módszerek keresése, azért kerülhetett napirendre, mert a Nagy Háború előtt (a történeti Magyarországon) végzett és utána (a trianoni Magyarországon) végzendő diákjóléti munka formája és módszerei azért nem lehetnek azonosak, mivel az egyetemisták megélhetési gondjai sem voltak ugyanazok. Ezért alakult meg a diákjóléti támogatás egészen új formájaként és a Trianoni utáni Magyarországon elsőként Szegeden az Egyetemi Diákjóléti és Diákvédő Iroda.

Rudai Dezső azt írja, hogy Iroda 1923-ban, Szandtner Pál kezdeményezésére és vezetése mellett alakult meg.⁷¹ Ez részben pontatlan kijelentés. Devich Andornál

⁶⁴ GAAL, 2012. 96.

⁶⁵ DEVICH, 1986. 224–225. Devich Andor itt az alább említendő Tóth Károly jogi prodékánt idézi.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ RUDAI, 1941. 275.

⁶⁹ KEREPESZKI Róbert: A „Nagy Háború” hatása a magyar felsőoktatásra és az egyetemi ifjúságra. *Gerundium*. 2018/2. 93. <https://ojs.lib.unideb.hu/gerundium/article/view/1395> (Letöltés: 2021. január 18.)

⁷⁰ A Ferenc József Tudományegyetem kolozsvári éveiben az egyetemen 4 fő profilú segélyegylet (karonként egy) és egy részben segélyezési teendőket is ellátó diákegyesület (a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör) létezett.

⁷¹ RUDAI, 1941. 275.

ugyanis, a pontosan megjelölt forráshelyre történő hivatkozással az olvasható, hogy az Iroda létesítését az egyetemi tanács „1923. február 28-i VI. rendes ülésen Tóth jogi kari prodékán⁷² javasolta”.⁷³ A kezdeményező tehát nem az ekkor a Jogtudományi Kar dékáni méltóságát betöltő Szandtner Pál, hanem helyette, a prodékán volt. Ám igen valószínű, hogy erről a két professzor előzetesen megegyezett egymással.

„Az elhangzott javaslat után Szandtner jogi kari dékán elkészítette a Diákvédő és Diákjóléti Iroda szabályzatát, és elvállalta az intézményvezetését”⁷⁴ – folytatja Devich Andor. Itt viszont ő idéz pontatlanul. A február 28-ai egyetemi tanácsülés vonatkozó határozata ugyanis a következőt rögzítette: „Az Egyetem Tanácsa Dr. Tóth Károly prodékán javaslatát egyhangúlag elfogadván, felkéri Dr. Szandtner Pál dékánt, hogy ennek a létesítendő Diákjóléti intézménynek a szervezetére és ügyrendjére valamint a megállapítandó tiszteletdíjára nézve a Tanács legközelebbi ülésén konkrét javaslatot tenni szíveskedjék.”⁷⁵ A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Tanácsának 1923. február 28-i VI. rendes ülésén tehát Szandtner Pál nem kapott megbízást a Diákvédő és Diákjóléti Iroda vezetésére, arra, mint látni fogjuk később került sor.

A Diákjóléti és Diákvédő Iroda már hivatkozott első működési jelentésében Szandtner – a két időben elkülönülő tényt egybesűrítve – azt írja, hogy az Egyetemi Tanács az Iroda szervezeti szabályzatának kidolgozására, és az intézmény vezetésére kérte fel. Arról, azonban, hogy a Diákjóléti és Diákvédő Iroda létrehozását maga kezdeményezte volna, nem tesz említést.⁷⁶ Amint fentebbiekből kitűnik ezt nem is tehette, mert az Iroda létesítésének kezdeményezője Dr. Tóth Károly prodékán volt. Így Rudai tévesen állítja, hogy Iroda 1923-ban, Szandtner Pál kezdeményezésére alakult meg. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a professzor ne értett volna e legmesszebb menőkhöz egyet a Diákjóléti és Diákvédő Iroda felállításával. Alátámasztja ezt, hogy – dékáni tiszteből eredően – az Egyetemi Tanács tagjaként maga is megszavazta a Diákvédő és Diákjóléti Iroda szervezését elrendelő határozatot.

⁷² Dr. Tóth Károly (Kiskunhalas, 1876. szeptember 28.–Budapest, 1928. április 21.), jogász, egyetemi tanár. Diplomaszerezését (1904) követően tanulmányúton járt Franciaországban, Németországban és Svájcban. Hazatérése után bírósági szolgálatba lépett, majd 1905–1913 között debreceni jogakadémiai tanár. Közben 1912-ben budapesti egyetemi a polgári perjog magántanárává habilitálták. 1913-tól a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen a polgári perjog, 1921–1928 között a polgári törvénykezési jogi nyilvános rendes tanára. 1921–1922 között a jogi kar dékánja, az 1926/1927. tanévben között a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem rektora volt.

⁷³ DEVICH, 186. 224.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanácsülései, 1923. február 28. VI. rendes ülés. 107–107a. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZEGED_SZTE_Tanacs_1922-1923 (Letöltve: 2021. január 19.)

⁷⁶ SZANDTNER, 1924. 2.

Szandtner professzor ebben a jelentésében azt is írja, hogy „az Iroda felállítását az egyetem Tanácsa még 1923. év áprilisában elhatározta”.⁷⁷ Azaz a Devich által hivatkozott időpontnál körülbelül két hónappal később. Az egyetemi Diákvédő és Diákjóléti Iroda Szegeden 1923-ban többlépcsős folyamat eredménye volt. Ennek első lépését – ezt Devich Andor helyesen írja – az említett 1923. február 28-i VI. rendes ülés határozata jelentette. Követte ezt a Tanács 1923. április ülésén Szandtner Pál dékánnak a Tanács által tervbe vett „Diákjóléti és diákvédelmi iroda”⁷⁸ feladataira, szervezetére, anyagi forrásaira és elhelyezésére nézve előterjesztett és egyhangúan elfogadott határozati javaslat.

A szervezés következő láncszeme, hogy a Tanács ülésén Dr. Szandtner Pál immár a Diákjóléti és Diákvédő Iroda vezetőjeként bejelentette az Iroda működésének megindulását. Egyúttal kérte a munkáját segítő „állandó munkaerő kirendelését”. Az Egyetem Tanácsa a bejelentést örömdetesen vette tudomásul. Ezzel egy időben „[...] egy állandó napidíjasnak az Iroda keretében leendő alkalmazását engedélyezi és felkéri a Rector Magnificust, hogy a felfogadandó napidíjas javadalmazásának fedezéséről saját hatáskörében gondoskodni szíveskedjék.”⁷⁹

A folyamat lezárása azonban csak a következő - 1923/24. tanév – elején történhetett meg. Ugyanis csak 1923 szeptemberére sikerült megoldani az Iroda helyiségeinek kialakítást és felszerelését. A Diákjóléti és Diákvédő Iroda vezetőjét segítő irodai munkaerő alkalmazására is csak e hó közepétől nyílt lehetőség.⁸⁰

4.2.2. A Diákjóléti és Diákvédelmi Iroda első elnökének megválasztása

„F.é. február havi rendes ülésében méltóztatott a tek. Tanácsnak megbíznia csekélységemet, hogy az egyetemi diákvédő és diákjóléti iroda tervezetét és szervezetét a legközelebbi ülésen terjesszem elő, nem kívánok most a tervbe vett diákjóléti és diákvédő iroda felállításának szükségességével foglalkozni, mert erre a Tanács múlt ülésén Dr. Tóth Károly jogkari prodékán úr részletesen rámutatott” – vezeti be határozati javaslatát Szandtner professzor.⁸¹

⁷⁷ Uo. 1.

⁷⁸ Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanácsülései, 1923. április 25. VIII. rendes ülés. 144. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZEGED_SZTE_Tanacsi_1922-1923 (Letöltve: 2021. január 19.)

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ SZANDTNER, 1924. 2.

⁸¹ Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanácsülései, 1923. április 25. VIII. rendes ülés. 133. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZEGED_SZTE_Tanacsi_1922-1923 (Letöltve: 2021. január 19.)

Tóth Károly a Szandtner Pál által említett ülésen szó szerint az alábbiakat mondta: „Egyetemünk hallgatóinak, főleg pedig az elszakított területekről Egyetemünkön tanuló ifjúságának kellő elhelyezése, ellátása, támogatása és gondozása mennél hatékonyabban előmozdítottassék, javasolja, hogy létesítsen a Tanács egy diákvédelmi és diákjóléti szervet, mely ezt a feladatot intézményesen és tervszerűleg kezébe vegye s a jó ügynek és az egyetemi ifjúságnak mielőbb rendelkezésére álljon.”⁸²

Szandtner 1923. március 28-án nyújtotta be 7 gépelt oldal terjedelmű javaslatát. Ennek címe: *A tervbe vett Diákjóléti és Diákvédelmi Iroda feladataira, szervezetére, anyagi forrásaira és elhelyezésére vonatkozó határozati javaslat* (a továbbiakban: *Javaslat*).⁸³

A javaslatot elfogadva 1685/922-23. számú határozatával hagyta jóvá az Egyetem Tanácsa,⁸⁴ újból egyhangúan elfogadva a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodájának – Szandtner Pál által beterjesztett – szervezeti szabályzatát (a továbbiakban: *Szabályzat*) is.⁸⁵ Egyúttal ekkor kapott felkérést „az iroda vezetésére közfelkiáltással dr. Szandtner Pál”.⁸⁶ Szintén ezzel a határozatával kérte fel a Tanács a rektort,⁸⁷ hogy az iroda felállítása érdekében a szükséges intézkedéseket a saját hatáskörében tegye meg.

Szeretném megkísérelni annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy miért épp Szandtner Pál lett a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodájának közfelkiáltással megválasztott vezetője? Röviden válaszolva azért, mert érdekelt a diákvédelem, és ő volt a tisztség betöltésére a legalkalmasabb személy.

Szandtner kiváló szervezői, rendszerezői készséggel bírt. Ezt bizonyítja a menekült M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Szegedre helyezésének és Szegeden történő berendezkedése intézésének kormánybiztosaként közmegelégedést kivívó munkája. Kormánybiztosi, dékáni és az OMH budapesti és szegedi diákvédelmi osztályai vezetőjeként eltöltött évei során minden bizonnyal komoly irányítói tapasztalatokat szerzett.

⁸² Uo. 1923. február 28. VI. rendes ülés. 107a. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZEGED_SZTE_Tanacsi_1922-1923 (Letöltve: 2021. január 19.)

⁸³ Uo. 1923. április 25. VIII. rendes ülés. 133–137. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZEGED_SZTE_Tanacsi_1922-1923 (Letöltve: 2021. január 19.)

⁸⁴ Uo. 1923. április 25. VIII. rendes ülés. 144–145. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZEGED_SZTE_Tanacsi_1922-1923 (Letöltve: 2021. január 19.) – LAKY, 1926. 161.

⁸⁵ A szabályzatot közli LAKY, 1926. 161–167.

⁸⁶ Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanácsülései 1923. március 20. VII. rendes ülés. 128. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZEGED_SZTE_Tanacsi_1922-1923 (Letöltve: 2021. január 19.)

⁸⁷ Ekkor a rektori méltóságot Pfeiffer Péter (Füle, 1862. január 31.–Szeged, 1947. november 7.) fizikus, egyetemi nyilvános rendes tanár viselte.

Az OMH-ban szolgálva a menekült kérdést a maga teljességében tekinthette át. Itt szerzett tapasztalatait jól kamatoztatta szegedi diákvédőként is. Életrajzából tudjuk, hogy 1920-tól napi szinten a menekült diákok jóléti ügyeivel foglalkozott. Így tisztában volt szakterülete mindennapi problémáival és birtokában volt ezen problémák megoldókulcsa is.

Mindezek mellet határozott, tekintélyt ébresztő, de ugyanakkor nem felfuvalkodott egyéniség volt. A Békeelőkészítő Irodában, majd az OMH-ban dolgozva felettese volt a két erdélyi gróf, Bethlen István és Teleki Pál, valamint a szintén repatriált erdélyi arisztokrata, a fentebb már említett Petrichevich-Horváth Emil báró.

Figyelmet érdemlő adalék a Szandtner–Bethlen kapcsolathoz a Székely Főiskolai és Egyetemi Hallgatók Egyesülete (SZEFE) szegedi kiadású hetilapja,⁸⁸ az Új Élet 1922. január 8-i tudósítása a NIT új internátusának (Bocskai Internátus) megnyitásáról.⁸⁹ Eszerint: „Az internátus ünnepélyes megnyitása és beszterelése a közel jövőben fog megtörténni [...] gróf Bethlen István részvételével.”⁹⁰ Ugyanebben a cikkben írták, hogy „Az internátus felügyelő bizottságának [...] élén dr. Szandtner Pál egyetemi tanár van”.⁹¹ A hetilap 1922. március 19-i számában már Bethlen miniszterelnök látogatásának tényleges időpontját (március 26.)⁹² is megírta. Ugyanakkor hírl adta, hogy „az új internátus szegedi vezetősége részéről élén dr. Szandtner Pál egy. tanár, internátus igazgató” fogja az üdvözlő beszédet mondani.⁹³ Az „Új Élet” a Bethlen István gróf látogatásáról írott cikkben tájékoztatta olvasóit, hogy a Bocskai Internátus részre adott kormánytámogatást Szandtner köszönte meg a kormányfőnek.⁹⁴

Szandtner Pál Bethlenhez, Telekihez, valamint a szintén repatriált erdélyi arisztokratához, a fentebb már említett Petrichevich-Horváth Emilhez és a már ugyancsak említett Sebess Déneshez fűződő kapcsolata nagymértékben hozzájárult diákvédő munkája eredményességéhez.

Menekült értelmiségiként maga is bőséges tapasztalatot szerezhett a „hazaváltás” nehézségeiről. Ki érthette volna meg jobban egy menekülésre kényszerített egyetemi polgár „mindennapi kenyér gondjait”, annál, aki maga is ebben a cipőben járt?

Keresztény (katolikus) hite, a nehéz helyzetben lévőekkel való együttérzése együttesen tette fogékonnyá a szükségbe jutottak panaszának meghallására. Az Irodát bemutató újságíró írta, hogy Szandtner Pál „páratlan körültekintéssel, messzemenő

⁸⁸ Az újság szerkesztősége is a Bocskai Internátusban működött. (VAJDA, 2018. 288.)

⁸⁹ A cikket közli KISS–VAJDA. 2012. 138–139.

⁹⁰ Uo. 139.

⁹¹ Uo.

⁹² Uo. 143–144.

⁹³ Uo. 144.

⁹⁴ Uo. 145.

jóakarattal és alapos szociális érzékkel⁹⁵ vezeti a diákvédő és -jóléti intézményt. Itt kell leszögezni, hogy a Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája 1923–1928 közötti tevékenységéről megjelenő újságcikkek – nem számítva természetesen Iroda létezéséről szóló és az egyetemre felvételizni szándékozóknek címzett sajtófelhívásokat – az Iroda sikerességét gyakorta és nem érdemtelenül az elnök, Szandtner Pál személyével hozták összefüggésbe.

A Diákjóléti és Diákvédő Iroda elnöki tiszteire – ennek éves beszámoló jelentéseiben mindenkor hangot adott – szeretetszolgálatként tekintett. A professzor szerette a gondjaira (is) bízott egyetemistákat, az egyik kolozsvári napilap, az *Ellenzék* tudósítójának így nyilatkozott a diáksághoz fűződő érzéséről: „Büszke vagyok a fiaimra – bele írhatja a riportba, hadd olvassák az otthonvalók is.”⁹⁶ Egyik szava, az „otthonvalók” az Erdély, „AZ OTTHON” iránti érzéseit is feltárják.

Alkalmassá tette a poszt betöltésére az életkora (ekkor 39 éves, tehát épp középkorú volt) és nagy munkabírása is. Egy a Diákjóléti és Diákvédő Irodáról szóló hosszabb tudósítás írójának szavai idézve: „Szandtner Pál dr. fiatalos energiájának egész lendületével vetette magát a diákság sorsát intézményesen biztosító szervezet kiépítésére.”⁹⁷

Az Iroda második évéről írt működési jelentésében maga említette, hogy az év során (1924. július 1. és 1925. június 30. között) összesen 1200 munkaórát töltött a Diákjóléti és Diákvédő Iroda ügyeinek vitelével.⁹⁸ Ehhez vegyük hozzá, hogy az Iroda vezetése mellett dékán, mint ilyen egyetemi tanácsi tag, kari tanácsi elnök és egyetemi nyilvános rendes tanár is volt.

4.2.2. A Diákjóléti és Diákvédelmi Iroda szervezete, és feladatai alapítása idején

A Javaslat és a Szabályzat összeállításakor a professzor 16 pontban csoportosította az Iroda feladataira, szervezetére, anyagi forrásaira és elhelyezésére vonatkozóan előterjesztéseit, meghatározva egyúttal Diákjóléti és Diákvédő Iroda szervezeti-működési rendjét is. A feladatokat a két dokumentum 1–4. pontjai tartalmazzák.

Az első pont világos megfogalmazása annak, mi vezette a Tanácsot az Iroda létrehozásában. Az „[...] egyetemi ifjúság jelenlegi igen súlyos anyagi helyzetében különösen is átérezve annak igazságát, hogy a tanuló ifjúságtól megfelelő tanulmányi

⁹⁵ *Az Újság*, 1925. március 22. 4.

⁹⁶ Riport a szegedi egyetemről. *Ellenzék*, 1923. január 21.

⁹⁷ TEMESI Győző: A mi értékeink. *Magyarság*, 1926. október 31. 10.

⁹⁸ SZANDTNER Pál: *Jelentés a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodájának második évi működéséről. (1924. július 1. és 1925. június 30.)*. Szeged, Városi Nyomda és Könyvkiadó, 1925. 2.

eredmények csakis az esetben várhatók, ha az egyébként tehetséges, de szegénysorsú ifjak, közöttük elsősorban a megszállott területekről hozzánk jövők, az anyagi gondoktól ennél nagyobb, mértékben függetleníttetnek s ha úgy ezek, mint általában az egész egyetemi ifjúság erkölcsileg is kellő gondozásban, támogatásban és védelemben részesíttetnek, – elhatározza, hogy az egyetem kebelében »Diákjóléti és Diákvédő Irodát« szervez” – szól az első passzus.⁹⁹

Az első ok diákjóléti: a tanulóifjúság anyagi gondoktól minél nagyobb, mértékben történő függetlenítése. A második ok diákvédelmi: az egész egyetemi ifjúságot erkölcsileg is kellő támogatásban és védelemben részesíteni. Azt is egyértelművé teszik a leírtak, hogy a „szegénysorsú ifjak” csoportján belül van egy olyan hallgatói kör, amelyet még inkább előnyös helyzetbe kíván hozni az Egyetem Tanács: ez „a megszállott területekről hozzánk jövők”. Az, hogy 1923-ban a szegedi egyetemi Diákjóléti és Diákvédő Iroda alapításakor az egykor Kolozsvárott alapított Ferenc József Tudományegyetem a megszállott területekről hozzájuk jövőket előnyben kívánja részesíteni, véleményem szerint bővebb magyarázatot nem igényel.

A szegedi tudományegyetem legmagasabb szintű döntéshozó testületének ezt az egyhangú álláspontját az ország kormánzata is teljes mértékben osztotta. Álljon itt ennek igazolásul a már idézett Magyar Zoltánnak következő ténymegállapítása: „[...] az a tömeg, amely az első években az egyetemeken feltorlódott és harctéri érdemeivel, vagy menekült sorsával minden méltánylást és a tanulmányi követelmények tekintetében való engedékenységet is megérdemelt.”¹⁰⁰

Magyar 1929-ben vette papírra idézett gondolatát, azonban ez a kormányzati akarat már jóval előbb, 1920-ban megfogalmazódott. A Magyarország területére történő beköltözést szabályozó 8352/1920. számú miniszterelnökségi rendelet „a feltétlenül bebocsátandók” közé sorolta a tanulmányaik folytatása végett az országba beköltözni kívánó főiskolai hallgatókat.¹⁰¹ Hogy Szandtner Pál mennyire helyeselte az elcsatolt területekről érkező egyetemi hallgatók feltétel nélküli bebocsátását, jelzi, hogy az Állambiztonsági Megbízottak Országos Szervezetének *A zsidóság a magyar egyetemeken* című beadványa ügyében felkért kari javaslattevőként milyen állásfoglalást tett. Az Egyetem Jog- és Államtudományi Karának 1922. április 26-án tartott VIII. rendes kari tanácsülésén „azt az eljárást, melyet a kar követni szokott a felvételeknél”, úgy értékelte, hogy

⁹⁹ Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanácsülései, 1923. április 25. VIII. rendes ülés. 144. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZEGED_SZTE_Tanacs_1922-1923. (Letöltve: 2021. január 19.) – LAKY, 1926. 161.

¹⁰⁰ MAGYARY, 1929. 6.

¹⁰¹ ABLONCZY, 2020. 191.

az a menekülteket és a megszállott területről jövő hallgatókat nem vonja a törvény¹⁰² elbírálása alá.¹⁰³

A második pont – ez is azonos mind két iratban – így szól: „Ennek az irodának feladata leendő egyrészt az egyetem kebelébe tartozó ifjúság erkölcsi gondozása és védelme, másrészt a tehetséges és szorgalmas, de szegény sorsú egyetemi ifjaknak, közöttük a megszállott területekről jövőeknek különösen is: anyagi támogatása.”¹⁰⁴ Az idézett mondatból világos, hogy diákvédelem alatt Szandtner az ifjúság erkölcsi gondozását, védelmét, míg diákjólét alatt tehetséggondozást, azaz a szegény sorsú egyetemisták – újfent kiemelve a megszállt területekről származókat illetve az onnan menekülteket – anyagi támogatását érte.

Az egyetemi Diákjóléti és Diákvédő Iroda alapítását követően eltelt négy esztendő után is megjelent még olyan újságcikk, amely úgy írt a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodájáról, hogy az „[...] par excellence a kolozsvári egyetem új intézménye. Nem azért, mintha a főiskolai ifjúság nyomora nem lenne – sajnos – országos jellegű, hanem mert a kolozsvári egyetem saját székvárosából elűzött egyetem, ahol tehát a legtöbb menekült hallgató igyekezett tanulmányait folytatni, az elűzetés után is.”¹⁰⁵

A források 3–4. pontjai¹⁰⁶ megszabják, hogy az Irodának milyen – a feladatai ellátást segítő – nyilvántartásokat kell vezetni. Diákvédő intézményként erkölcsi és tanulmányi szempontból készít nyilvántartást valamennyi egyetem az összes hallgatóról. Ezt a nyilvántartást a Diákjóléti és Diákvédő Iroda az „e végből alkalmasan kiválasztott társadalmi szervei útján” állítja össze.

Azt, hogy melyek lennének ezek a „társadalmi szervek” a Szabályzat nem részletezte. Szinte bizonyos azonban, hogy a hallgatók valamennyi beiratkozási ügyét intéző, az általuk fizetendő különböző díjakat kezelő, valamint a beiratkozási lapokat és hallgatói nyilvántartásokat vezető és őrző Egyetemi Questura lehetett az egyik ilyen „kiválasztott társadalmi szerv”.

¹⁰² Az 1920: XXV. t.-c-re, A tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról szóló törvényre, azaz a numerus clausus törvényre utalt Szandtner.

¹⁰³ VAJDA Tamás: Szegedi jog- és bölcsészhallgatók adatbázisa és 1914–1920 között teljesített katonai szolgálatai. In.: *Trianon és a magyar felsőoktatás III.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2020. 109.

¹⁰⁴ Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanácsulési, 1923. április 25. VIII. rendes ülés. 144. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZEGED_SZTE_Tanacsi_1922-1923. (Letöltve: 2021. január 19.) – LAKY, 1926. 161.

¹⁰⁵ Még mindig nagy nyomorban sínylődik a magyar egyetemi ifjúság. *Szegedi Új Nemzedék*. 1927. január 1. 1.

¹⁰⁶ LAKY, 1926. 161–162.

Az Irodának diákvédő intézmény gyanánt feladatává tette a Szabályzat a hallgatókról való teljes körű (erkölcsi, anyagi) gondoskodást, támogatást igénylő ügyekben történő segítségnyújtást. Diákvédő minőségében feladata volt az egyetemistáknak tanulmányaik és tanulmányi kedvezményeik tekintetében felvilágosítást nyújtani, illetve tanácsot adni.¹⁰⁷

Az Iroda diákvédő kötelezettségébe tartozott, hogy gondoskodjon arról, hogy az egyetem beiratkozni kívánók az „egyetemi tanulmányaik szempontjából érdekelhető helyi viszonyokról (lakásügy, élelmezés, tankönyvkérdés, diákjóléti intézmények)”¹⁰⁸ kellő időben és a legalaposabban tájékozódhassanak. A diákvédelem a szegedi egyetem összes diákjára kiterjedt, de az Iroda kiemelt figyelmet szentelt az Egyetem székhelyétől távol élő szülők gyermekeire.¹⁰⁹

Szandtner professzor többször hivatkozott levéltári hagyatékában is maradtak fenn diákvédő munkássága „haszonélvezőitől” neki címzett köszönőlevelek.¹¹⁰ Ezek mellett ismert olyan hallgatói megnyilatkozás, amelyben az illető¹¹¹ a velük szeretettel, sok-sok jóindulattal, megértéssel bántó professzort egyenesen a diákság második atyjának titulálja.¹¹²

Diákjóléti intézményként az Iroda kötelességei közé tartozott, az egyetem hallgatóit és a beiratkozókat anyagi helyzetük szempontjából nyilvántartásba venni. A Diákjóléti és Diákvédő Iroda feladatul kapta továbbá, hogy „a diákjóléti intézmények vezetőségének a szegény sorsú ifjak támogatására” javaslatokat tegyen. A Szabályzat javaslatvételi joggal ruházta fel az Irodát „az intézmény anyagi teljesítőképességének” fokozását illetően. Emellett az Iroda feladatává tették, hogy „lehetőséghez képest s az eddigi diákjóléti intézmények anyagi forrásainak érintése nélkül új diákjóléti intézményeket” létesítsen. Bár Szandtner Pál sem a Javaslatban, sem a Szabályzatban nem nevezte meg, mit értett pontosan „eddigi diákjóléti intézmények” alatt. Az intézmények köre azonban Rudai Dezső, Devich Andor, Gaal György hivatkozott írásaiból, illetve a Diákjóléti és Diákvédő Iroda éves működési jelentéseiből pontosan feltárható.

Közjük tartozott már az Iroda létrejöttékor is meglévő két – többször is említett – egyetemi diákjóléti intézmény, az Egyetemi Diákasztal (Mensa Academica)

¹⁰⁷ Uo. 162.

¹⁰⁸ Uo. 162.

¹⁰⁹ Uo. 161–162.

¹¹⁰ Szandtner Pál iratai: ELTE Lt. 427. fond 1. doboz 3. tétel

¹¹¹ Gidófalvy Pál (Bogártelke, Kolozs vármegye, 1900. október 19.–?), joghallgató. Nyilatkozatakor az SZEFE elnöke. Egyetemi tanulmányait követően ügyvéd, hírlapíró, politikus, országgyűlési képviselő. A belügyminiszter alárendeltségében a Magyar Labdarúgó Szövetség (MLSZ) és egyben az edzők és játékvezetők miniszteri biztosa (1939. június 20.–1941. április 2.) és 1941. június 1-től lemondásáig (1942. november 7-ig) az MLSZ elnöke is.

¹¹² Ríport a szegedi egyetemről. *Ellenzék*, 1923. január 21.

és a Horthy Internátus, illetve az OMH 1924-es megszűnésig a Hivatal szegedi diák-védelmi kirendeltsége/osztálya is. Szegeden az Egyetemi Diákasztal mellett még egyetemi menza is létesült, amelyet a történeti munkák szerzői (Rudai, Devich, Gaal) nem említenek – ez a Magyar Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Egyesületének Diákasztala. Fenntartója az egyesület szegedi csoportja, kezelője pedig a szegedi zsidó hitközség volt.¹¹³ A Zsidó Hallgatók Menzája¹¹⁴ létezése újabb megerősítése annak az általános (egyetem)történeti ténynek, hogy a szegedi tudományegyetemet – szemben a fővárosi felsőoktatási intézményekkel – inkább az izraelita vallásfelekezet hívei iránti tolerancia jellemezte, mint az antiszemitizmus.

A fentebb szintén sokszor említett Népies Irodalmi Társaság által üzemeltetett Bocskai Internátus és a katolikus vallású egyetemistáknak szállást és étkezést nyújtó, a Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök alapította és Erdélyi László szegedi egyetemi ny. r. tanár¹¹⁵ igazgatta Egyetemi Szent Imre Kollégium is ide tartozott. Az 1924/25. tanévtől hozzájuk csatlakozott egy másik, szintén katolikus indíttatású diákjóléti intézmény, a Katolikus Növendő Egyesület Szent Erzsébet Leányotthona.

A Diákjóléti és Diákvédő Iroda, az Egyetemi Diákasztal (Mensa Academica), valamint a három internátus alkotta azt az intézményi hálót,¹¹⁶ amelynek kötelessége volt a rászoruló szegedi egyetemistákról való gondoskodás.¹¹⁷

¹¹³ Magyar Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Egyesületének Diákasztaláról: MAGYARY, 1927. illetve Jelentések, 1924/25. tanév.

¹¹⁴ Szandtner Pál nevezi így az előző lábjegyzetben megjelölt helyen.

¹¹⁵ Erdélyi László Gyula (Zsigárd, 1868. március 2.–Zalaapáti, 1947. augusztus 17.) bencés szerzetes, művelődéstörténész. Belépett a bencés rendbe (1884), a pannonhalmi bencés tanárképző főiskolán tanult (1887–1890), pappá szentelték (1891. július 26.). A pesti tudományegyetemen bölcsészdoktori (1892), ezt követően történelem–magyar szakos tanári oklevelet szerzett (1893). A pannonhalmi bencés tanárképző főiskola tanára (1892–1910); egyúttal a rend konventjegyzője (1899–1904), rendi levéltáros (1899–1906), illetve a rendi könyvtár őre is (1906–1910). A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetemen a magyar művelődéstörténeti ny. rk. (1911–1912), ny. r. tanára (1912–1938); közben a Bölcsészettudományi Kar dékánja (1924–1925), prodékánja (1925–1927), az egyetem rektora (1936–1937), prorektora (1937–1938). Az MTA tagja (I.: 1905. máj. 12.). Nyugdíjazása után a zalavári apátság perjele (1938–1947). Középkori, elsősorban Árpád-kori magyar művelődés- és társadalomtörténettel foglalkozott, feldolgozta a bencés rend történetét. Az első szegedi katolikus diákszervezet, a Szent Imre Egyesület alapító tanárelnöke, a diákjóléti akciók feltétlen támogatója.

¹¹⁶ Rudai Dezső közlése szerint az 1930-as években ez a hálózat három újabb intézménnyel bővült. 1932-ben nyílt meg a Luther Otthon és a Turul Szövetség Otthona. 1938-ban pedig az első bécsi döntéssel visszacsatolt, Felvidékről származó hallgatók részére létesült az Egyetemi Diákothton. Rudai ugyan nem, de Gaal György írt még egy diákjóléti intézményről, amelyet szintén ebben az időszakban alapítottak. Ez a Szegedi Református Egyházközség által a református egyetemi és főiskolai hallgatók számára, 1933. október elején megnyitott Bethlen Gábor Diákothton.

¹¹⁷ Devich Andor is ezt a hat diákjóléti intézményt említi. Az 1925 után alakultakról nem tesz említést.

A diákjóléti intézményhálózat mellett Szegeden is működtek a kolozsvári korszak segélyegyezési feladatkörét betöltő hallgatói egyesületek. Ezek továbbra is karonként (szakmacsoportonként), de már nem önállóan, hanem a Turul Szövetség (Magyar Egyetemek és Főiskolák Országos Nemzeti Turul Szövetsége) szegedi egyetemi tagszervezeteiként tevékenykedtek.¹¹⁸ A Turul négy bajtársi egyesületének neve rendszeresen olvasható a Diákjóléti és Diákvédő Iroda éves jelentéseiben, mint az Iroda diákjóléti tevékenységét anyagilag támogató szervezetek felsorolásában.

A szegedi Turul tagszervezeteknek az egyetemi diákjóléti hálózattal való szoros kapcsolatát több adat jelzi. A négy egyetemi bajtársi egyesület közül kettőnek (az „Árpád” és a „Csaba” Bajtársi Egyesületnek) a szegedi központja a Horthy Internátusban működött. A Turul szegedi vezérségét, valamint az ez alá tartozó egyik tagegyesületet – a szegedi jogászhallgatók „Werbőczy” Bajtársi Egyesületét – még szorosabb szálak fűzték a Diákjóléti és Diákvédő Irodához.

Az Egyetemi Tanács 1925. január 30-i ülésén tárgyalta a Turul Bajtársi Szövetség szegedi kerületi vezérségének azt a kérését, hogy „»Turul egyetemi énekkar« elnevezéssel a bemutatott szervezeti szabályzat szerint létesítendő szakosztálya működését megkezdhesse és hogy a Tanács a szervezés költségeihez anyagi támogatással hozzájárulni szíveskedjék”.¹¹⁹ A kérést „Dr. Szandtner Pál előadó” ismertetette. Az előadó azt javasolta a Tanácsnak, hogy: „[...] mivel az énekkart a Turul bajtársi szövetség szegedi csoportja alakítja meg és ennek a szövetségnek szabályszerűen jóváhagyott alapszabályai vannak, mivel továbbá az énekkar különben sem kíván külön egyesület lenni, az Egyetem Tanácsa az énekkarnak a »Turul« Bajtársi Szövetségen belül való megalakítását vegye tudomásul.”¹²⁰ Az anyagi támogatást illetően pedig azt az előterjesztést tette, hogy: „amennyiben a Tanácsnak erre a célra nem volna fedezete, a Diákvédő Iroda részéről 1,500.000 koronát ajánl fel, részletekben való visszatérítés kötelezettsége mellett”.¹²¹

¹¹⁸ A tagszervezeteket bajtársi egyesületeknek nevezték. A szegedi M. Kir. Ferenc József Tudományegyetemen négy ilyen egyesület létezett: a bölcsészhallgatók, „Árpád” Bajtársi Egyesülete az Orvostanhallgatók, „Csaba” Bajtársi Egyesülete, a gyógyszerészhallgatók, „Rákóczi” Bajtársi Egyesülete és a joghallgatók „Werbőczy” Bajtársi Egyesülete. (A Turul szegedi történetéről lásd: Kiss Róbert Kálmán: A Turul szegedi működése. In.: KISS–VAJDA, 2012. 30–45.)

¹¹⁹ Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanácsülései, 1925. január 30. XIII. rendes ülés. 71–73. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZEGED_SZTE_Tanacsi_1922-1923. (Letöltve: 2021. január 19.)

¹²⁰ Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanácsülései, 1925. január 30. XIII. rendes ülés. 72. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZEGED_SZTE_Tanacsi_1922-1923. (Letöltve: 2021. január 19.)

¹²¹ Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanácsülései, 1925. január 30. XIII. rendes ülés. 72. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZEGED_SZTE_Tanacsi_1922-1923. (Letöltve: 2021. január 19.)

A Tanács az előterjesztésre a következő határozatot hozta. Először: az „énekkarnak a Turul Bajtársi Szövetség szegedi csoportján belül való meg alakulását azzal a feltétellel, hogy az énekkar mindenféle, akár helybeli, akár vidéki szereplése előzetesen az Egyetem Rectorának esetről-esetre bejelentendő, jóváhagyólag tudomásul veszi”.¹²² Az itt rögzített bejelentési kötelezettséget – amint az a szövegből kétséget kizáróan kiolvasható – szabta feltételül az Egyetem Tanácsa ahhoz, hogy az Énekkar hivatalos nevében az egyetemi jelzöt használhassa. Másodszor „erről a Turul Bajtársi Szövetség vezérőségét azzal a felhívással értesíti, hogy az Énekkar tiszta jövedelméből legalább 25%-ot, diákjóléti célokra, a Diákvédő Irodának engedjen át”.¹²³ Ez a pont a javaslatban nem szerepelt és nem tudható, hogyan került be a határozatba. A Tanács szándéka azonban világos: minden lehetőséget meg kell ragadni arra, hogy a diákjóléti célok anyagi bázisa növekedhessen. Harmadszor az Énekkar bevételéről és kiadásairól szerkesztendő számadások tanfélévenként felülvizsgálatra az Egyetem Tanácsához lesznek benyújtandók. Ez az egyébként igen szigorú feltétel is összefügghetett az egyetemi jelző használatának fentebb említett engedélyezésével. Azért tartom szigorúnak ezt a feltételt, mert ezzel az egyetem a nem az ő joghatósága alá tartozó társadalmi szervezet egyik „részlegének” működése felett kívánt ellenőrzést szerezni.

Végül negyedszer „az Énekkar anyagi támogatás iránti kérését, megfelelő fedezet hiányában, nem teljesítheti, köszönettel tudomásul veszi ellenben a Diákvédő Iroda elhatározását, hogy visszatérítés kötelezettsége mellett megfelelő előleget folyósít az Énekkarnak”.¹²⁴ A tanácsulési jegyzőkönyvekben nem található nyoma a Turul szegedi vezérősége által adott válasznak. Arra viszont számos forráshely van, hogy a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen működött Egyetemi Énekkar, bár nem „Turul egyetemi énekkar”, csak „Egyetemi Énekkar” néven.

A „Werböczy” és az Iroda közti kapcsolatot pedig Szandtner személye jelentette. A Diákjóléti és Diákvédő Iroda elnökét – úgy is mint a jogi kar hivatalban lévő dékánját – a bajtársi egyesület 1923. október 20-i „tanévnyitó nagytáborozásán” magisterré (az egyesület első számú vezetőjévé) választották.¹²⁵ Három évvel később, amikor sokasodó elfoglaltságai miatt Szandtner Pálnak le kellett mondania magisteri tisztéről,

¹²² Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanácsulésai, 1925. január 30. XIII. rendes ülés. 72–73. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZEGED_SZTE_Tanacs_1922-1923. (Letöltve: 2021. január 19.)

¹²³ Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanácsulésai, 1925. január 30. XIII. rendes ülés. 73. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZEGED_SZTE_Tanacs_1922-1923. (Letöltve: 2021. január 19.)

¹²⁴ Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanácsulésai, 1925. január 30. XIII. rendes ülés. 73. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZEGED_SZTE_Tanacs_1922-1923. (Letöltve: 2021. január 19.)

¹²⁵ KISS–VAJDA, 2012. 173.

a bajtársi egyesület – jelezve a professzor iránti bizalmát és tiszteletét – tiszteletbeli magisterévé választotta meg.¹²⁶

A Turulon kívül más országos egyetemi, főiskolai diákegyesületek szegedi tagegyesületei is bekapcsolódtak, az egyetemi Diákjóléti és Diákvédő Iroda anyagi támogatóiként a Szegeden folyó diákjóléti szolgálatba. Közéjük tartozott a Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodájával egy időben létrejött Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Területi Szövetsége két tagegyesülete, a már említett SZEFE és DEFE szegedi csoportja.

Szintén a szegedi egyetemi diákjóléti hálózat mellett, de a Diákjóléti és Diákvédő Irodát anyagilag segítve – így lényegét tekintve azzal együttműködve – végzett diákjóléti munkát a négy keresztény történelmi egyház diákszövetségének szegedi tagszervezete is: a fentebb említett Szent Imre Egyesület – mint az Országos Magyar Katolikus Főiskolai Diákszövetség tagegyesülete –, a református Kolozsvár–Szegedi Bethlen Gábor Kör, az evangélikus Egyetemi Luther Szövetség és az unitárius Dávid Ferenc Kör. Mindhárman a Magyar Protestáns Diákszövetség szegedi tagegyesületei voltak.

A mai magyar egyetemtörténet-írásban van olyan nézet, amely szerint a hazai egyetemek az első világháború és a trianoni békediktátum következményeként a diákszociális kríziskezelésre nem rendelkeztek kiforrott tervvel. Emiatt érzem fontos ezen a helyen rögzíteni, hogy a Ferenc József Tudományegyetem vezetése és a Diákjóléti és Diákvédő Iroda létrejöttében kulcspozíciót betöltő Szandtner Pál professzor egyrészt határozott elképzelésekkel rendelkezett a válságkezelést illetően, másrészt erős szándékkal és tetterekészséggel bírt ahhoz, hogy megkísérelje – ha nem is elhárítani, de lehetőségeihez mérten a legnagyobb mértékben – enyhíteni ennek a válságnak súlyos (diák)társadalmi hatásait.

A Diákjóléti és Diákvédő Iroda köteles volt „a szegénysorsú egyetemi ifjak segélyezésére újabb forrásokat megnyitni”. Törekednie kellett a segélyezést folyamatosan biztosító „újabb eszközöket összehozni”. Magától értetődően az Iroda feladatkörébe tartozott a „közvetítésével összehozott vagy egyébként intézkedése alá utalandó anyagi segélyeszközök igazságos, méltányos és célszerű felhasználásáról” történő határozathozatal is.

A „szegénysorsú egyetemi ifjak” segélyezése, miképp mindenhol, úgy Szegeden is négy pilléren nyugodott: az állam, az egyetem, a város és a társadalom pártfogó támogatásán.¹²⁷ Bár az egyetem (nemcsak a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem)

¹²⁶ Uo. 219.

¹²⁷ Erről a szegedi diákjóléti intézményrendszer fejlődése kapcsán már Rudai is ír: „Közben egyre bővültek a diákjóléti intézmények Szegeden a város és az állam, valamint a társadalom pártfogása révén.” (RUDAI, 1941. 276.)

döntően az állam által biztosított költségvetésből gazdálkodó intézmény volt, saját bevétellel is rendelkezett. Ezek közé tartozott például a tandíjakból származó bevétel.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletben szabályozta¹²⁸ a tandíjbevételek felosztását. A rendelet 4. pontjában a miniszter engedélyezte, hogy a tandíjnak a levonások után fennmaradó részét az egyetem az egyetemi rendelkezési alap, valamint különféle karitatív célok fedezeteként felhasználhassa. Az ehhez a ponthoz fűzött jegyzet a karitatív célok közt első helyen említi az Egyetemi Diákvédő és Diákjóléti Iroda segélyezését.¹²⁹

A fenti az Egyetem Tanácsa által félévenként folyósított juttatáshoz járult egy ehhez hasonló „az egyetem karai által a karok rendelkezési alapjaiból félévenként előre felajánlandó összeg”.¹³⁰

Továbbá az egyetemre beiratkozók a felvételükkor köteleztettek az Egyetem Tanácsa által meghatározott összeget diákjóléti és diákvédelmi célra az Egyetem Quaestorának befizetni. Ezenkívül az Iroda még a következő bevételi forrásokkal rendelkezett: pénzbeli és természetbeni adományok,¹³¹ az egyetemi hallgatók által fizetett járulékok, a tankönyvtári kölcsönzési illeték, a tőkék időközi kamatai, portódíjak visszatérüléséből származó bevétel és végül az egyetemistáknak folyósított kölcsönök visszafizetéséből származó bevétel. Ezekhez járult a Diákvédő és Diákjóléti Iroda (azaz Szandtner Pál) takarékos gazdálkodásának¹³² eredményeként az előző évi¹³³ bevételekből származó maradvány.

Az Egyetemi Diákvédő és Diákjóléti Iroda szervezeti felépítését ekképp rögzíti a Szabályzat: „Az iroda szervei részben kebelbeliek s hivataliak, részben külsők s társadalmiak.”¹³⁴ Ezt követi az előzők részletes kifejtése: „Kebelbeli szervei: az iroda elnöke és titkára, társadalmi szervei: az arra felkérendő és vállalkozó urak és hölgyek sorából alakítandó egyes bizottságok s az egyetemi ifjúsági egyesületek képviselőinek bevonásával alakítandó ifjúsági bizottságok.”¹³⁵

Természetesen az utóbbiak kinevezésének rendjét is szabályozták: „Az iroda elnökét az egyetem nyilvános rendes tanárai sorából az Egyetem Tanácsa választja és bízta meg. Az iroda titkárát az egyetem irodai személyzetének létszámából az elnök

¹²⁸ A tandíjbevételek felosztásának szabályozása. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1925. márc. 10-i 19.847. IV. ü. o. számú rendelete. (Közl.: LAKY, 1926. 114–117.)

¹²⁹ LAKY, 1926. 114.

¹³⁰ Uo. 165.

¹³¹ Az adományok tették ki az Iroda bevételeinek valamivel több mint 50%-át.

¹³² Takarékos gazdálkodás alatt a működési kiadások tendenciózus minimalizálását értem.

¹³³ Az Iroda – első pénzügyi évének lezárásától kezdve – minden esztendőben rendelkezett költségvetési maradvánnyal.

¹³⁴ LAKY 1926. 163.

¹³⁵ Uo.

javaslatára az egyetem Rectora rendeli ki. Ugyancsak az egyetem Rectora s ugyancsak az elnök javaslatára rendeli ki az iroda altisztjét, ill. szolgáját is, az egyetem altisztjeinek létszámából.”¹³⁶

Terjedelemi korlátok miatt nincs mód ezen a helyen a szervezeti és működési rend szélesebb körű áttekintésére. Az elnök igen szerteágazó feladat- és jogköréből is csak a véleményem szerint leginkább figyelemre méltó két jogkört emelem ki: „Az elnök, mint diákvédelmi és diákjóléti ügyekben az egyetem Tanácsának megbízottja, ily ügyekben legalább is egyik megbízottként mindenkor képviseli az egyetemet, illetve annak Tanácsát.”¹³⁷

Fentebb láttuk, hogy a szegedi egyetemen a diákjóléti hálózatot több, egymással mellérendeltségben működő intézmény alkotta. Vezetőik között alá-fölérendeltségi viszony nem állt fenn. Azzal azonban, hogy az Egyetemi Diákvédő és Diákjóléti Iroda elnöke diákvédelmi és diákjóléti ügyekben az Egyetem Tanácsának megbízottja lett, „primus inter pares” szerepében a terület elsőszámú vezetőjévé emelkedett. Igaz azt is kimondta az Iroda szervezeti szabályzata, hogy: „Az egyetemmel kapcsolatos s már fennálló diákjóléti intézményeknek szervezetét s jogkörét ezek vezetőinek eddigi hatáskörét az iroda nem érinti.” A két előírás között nem állt fenn ellentmondás, hiszen ilyen megbízotti jogkörrel a már fennálló diákjóléti intézményeknek vezetői nem rendelkeztek.

A másik kiemelendő – az Egyetemi Diákvédő és Diákjóléti Irodát, de végső soron az azt képviselő elnököt megillető – igen jelentős jogkört a következőképp fogalmazta meg a szabályzat összeállításakor Szandtner professzor. „Új diákjóléti intézmények szervezése [...] az egyetemen [...] csak az iroda közbejöttével eszközölhető, az egyetem kebelében már fennálló diákjóléti intézmények vezetőségei pedig utasítatnak, hogy a diákjóléti és diákvédelmi irodának az iroda részéről igénylendő felvilágosításokat, s adatokat mindenkor adják meg s hogy működésüket az irodával összhangban és azt mindenben támogatva fejtsék ki.”

5. Összegzés

Jelen munkámban csak a Ferenc József Tudományegyetem Egyetemi Diákvédő és Diákjóléti Irodájának alapításáról és diákvédelmi, -jóléti tevékenységek kolozsvári előzményeiről nyújtottam rövid összefoglalót. Az Iroda Szandtner Pál elnöksége alatti sikeres működésének számokkal igazolt tényeit egy következő tanulmányban

¹³⁶ Uo.

¹³⁷ Uo. 164.

szeretném feldolgozni. Az azonban az Iroda éves beszámoló jelentéseinek és az Irodáról író kortársak és az utókor egyetemtörténeti értékelésének ismertében is megelőlegezhető, hogy a szegedi Egyetemi Diákvédő és Diákjóléti Iroda jól oldotta meg feladatát.

A két világháború közti legnívósabb hazai kulturális világnézeti és politikai folyóiratban, a *Magyar Szemle*ben Acsay László¹³⁸ a Magyar Egyetemisták és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségének (MEFHOSZ) akkori elnöke, később tiszteletbeli elnöke tanulmányt írt a diákszociális intézményekről.¹³⁹ Ebben külön említette a szegedi diákszociális intézmények megszervezését. „A szegedi diákjóléti kedvezmények irányítása egységes terv szerint történik, az 1922-ben Szandtner Pál egyetemi tanár által alapított Egyetemi Diákjóléti és Diákvédő Iroda útján” - írta Acsay.¹⁴⁰ Ezt követően néhány mondatban összefoglalta az Iroda céljait és feladatait.

Magyary Zoltán fentebb már idézett *Emlékiratában* az diákvédelem országos helyzetét értékelve így ír: „Átfogó jelentősége csak a Műegyetemen, valamint a szegedi, debreceni és pécsi egyetemen létesített diákjóléti központnak van, amelyek egyetemük hallgatóságának minden irányban való szociális gondozásával foglalkoznak és a hallgatóság ez irányú szükségleteit, valamint ellátottságát rendszeresen nyilvántartják. *Ezt a fontos feladatot a szegedi Diákvédő és Diákjóléti Irodával dr. Szandtner Pál oly kitűnően oldotta meg, hogy ezt a megoldást lehet mintának venni a többi egyetemen.*”¹⁴¹ Azt, hogy Magyary Zoltán kiemelt mondata nem pusztába kiáltott szó maradt, bizonyítja, hogy Pécsen a m. kir. Erzsébet Tudományegyetemen a szegedi példa nyomán szervezték meg az 1927/28. tanévben a Diákjóléti és Diákvédő Irodát.¹⁴²

¹³⁸ Acsay László (Munkács, 1905. november 9.–New York, 1992. augusztus 7.) építész, politikus. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa (FKT) Mérnöki Osztálya munkatársaként (1930–1941) elsősorban városszabályozási kérdésekkel foglalkozott. A zsidótörvények életbe lépése után állásából felfüggesztették, majd nyugdíjazták. A második világháború után az FKT miniszteri tanácsosa. Az FKgP tagja (1931-től), pártügysze (1936-tól), pótképviselője (Abaúj–Torna vármegyei lista, 1939). A Budapesti Nemzeti Bizottság, a budapesti törvényhatósági bizottság tagja (1945). Az Ideiglenes Nemzetgyűlés (Abaúj–Zemplén vármegye, 1945. június–november), a Nemzetgyűlés képviselője (Borsod–Gömör vármegyék, 1945–1947). Az FKgP Országos Intéző Bizottságának tagja (1945. augusztus–1947.). 1947. június 21-én kilépett FKgP-ből és a Pfeiffer Zoltán vezette Magyar Függetlenségi Párthoz (MFP) csatlakozott. Az MFP országgyűlési képviselője (Borsod–Gömör, Zemplén, Abaúj vármegyék és Miskolc város, 1947. augusztus–november.). Az USA-ba emigrált, ahol a Magyar Nemzeti Bizottmány tagja lett (1949–1956).

¹³⁹ ACSAY László: Diákszociális intézményeink. *Magyar Szemle*, 1931. szeptember. 65–74.

¹⁴⁰ ACSAY, 1931. 72.

¹⁴¹ Kiemelés tőlem. Az idézetet ld.: MAGYARY, 1929. 170.

¹⁴² 1927/28. tanév tizedik rendes ülése, 1928. jún. 27. 17. Előterjesztés a Diákjóléti és Diákvédő Iroda felállítására tárgyában. Ld.: A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Egyetemi Tanácsa tanácsulési jegyzőkönyveinek napirendi pontjai 1914–1943. Szerk. és összeáll. SZTANA-KOVÁCS Adrienn. Pécs, PTE Egyetemi Levéltár, 2014. 120. Magát az előterjesztést ld.: A m. kir. Erzsébet Tudományegyetem

Továbbá Szandtnernek a pesti egyetemre történő kinevezését követően az egyetemi tanács itt is őt bízta meg a Diákjóléti Hivatal létrehozásával és első vezetőjévé is őt nevezte ki.¹⁴³

Devich József egyetemtörténeti monográfiájában sommás elismerést fogalmaz meg: „1924-ben a Diákvédő és Diákjóléti Iroda a jó szervezés folytán a hallgatóság támogatása szép eredményeket ért el.”¹⁴⁴ Azt, hogy a „szép eredmények” ténylegesen számokban kifejezve mit takarnak, jelen tanulmányom folytatásában szeretném bemutatni.

Tanácsülési Jegyzőkönyvei, 1927–1928. 381–383. https://library.hungaricana.hu/hu/view/PECS_PTE_ET_1927-28. (Letöltve: 2021. január 13.)

¹⁴³ KISS József Mihály–SZÖGI László–VARGA Júlia: *Az Eötvös Loránd Tudomány Egyetem Levéltára 1635–1990. II. kötet*. Budapest, 1999. 321.

¹⁴⁴ DEVICH, 1986. 225.

TRIANON HATÁSA ÉS A NUMERUS CLAUSUS A PÉCSI ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM TANÁCSÜLÉSI JEGYZŐKÖNYVEI TÜKRÉBEN

Bevezetés

1921. június 17-én a magyar Nemzetgyűlés elfogadta a kolozsvári és pozsonyi m. kir. tudományegyetem ideiglenes áthelyezéséről szóló, 1921. évi XXV. törvénycikket, amelyben „ideiglenesen” Pécsre költöztette a Pozsony 1913-ban létrehozott magyar királyi Erzsébet Tudományegyetemet.¹ A pozsonyiból pécsire változó univerzitás 1923-ban kezdhette meg működését a baranyai megyeszékhelyen.² Az ország két „menekült egyeteme” közül a pécsi volt kisebb, ugyanakkor az új univerzitás működésére is nagy hatást gyakorolt a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról szóló 1920. évi XXV. törvénycikk, ismertebb nevén a numerus clausus-törvény.

A közelmúltban digitalizálták a pécsi Erzsébet tudományegyetem tanácsülési jegyzőkönyveit,³ amelyek primer forrásként használhatók kutatócsoportunk munkája során. Jelen tanulmányom célja, hogy e forráscsoport segítségével bemutassam a trianoni békediktátum következményeit a pécsi tudományegyetemre, különös tekintettel a numerus claususra.

Úton Trianonig

A pozsonyi egyetem kálváriája még a trianoni békediktátum aláírása előtt megkezdődött. 1918 decemberében már arról tárgyalt az egyetemi tanács, hogy csehszlovák

¹ A törvény szövegét lásd: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100025.TV> (2021. augusztus 13.) A pozsonyi és a debreceni egyetemet egy időben hívták életre, lásd: A debreceni és a pozsonyi magyar királyi tudományegyetem 1912. évi felállításáról szóló XXXVI. törvénycikket. Az előbbihez mint rövid összefoglaló munkát lásd: HOLLÓSI GÁBOR: A Debreceni Tudományegyetem alapítása. In: *Tavaszi Szél 2006, Kaposvár, Konferenciakiadvány*. Szerk. KEGYES-BRASSAI Orsolya. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 190–193.

² UJVÁRY GÁBOR: „Egy európai formátumú államférfi”. *Klebelsberg Kuno (1875–1932)*. Pécs–Budapest, Kronosz–Magyar Történelmi Társulat, 2014. 98. (a továbbiakban: UJVÁRY, 2014.)

³ Online elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/EJK_PECS_PTE/ (2021. augusztus 25.)

támadás esetén evakuálni fogják az egyetem könyvtárlományát.⁴ 1919. január 6-án, szűk egy héttel a magyar koronázóváros elfoglalása után, a frissen kinevezett csehszlovák kormánybiztos magához kérte Polner Ödön⁵ rektort és kijelentette, hogy „a város megszállásával és felette az imperium átvételével az egyetem a csehszlovák állam tulajdonába ment át”.⁶ Az egyetemi tanács természetesen tiltakozott és kinyilvánította, „mindaddig, míg a magyar állam hozzájárulásával megkötendő békeszerződés Pozsonyt a magyar államtól el nem csatolja, illetve míg a magyar állam illetékes tényezői Pozsonyról le nem mondanak, a maga részéről a nemzetközi jog alapján e tekintetben az eddigi állapotot tekinti jogilag fennállóknak”.

Az univerzitás vezetése mindent megpróbált annak érdekében, hogy az intézmény folytathassa működését a csehszlovák megszállás alatt. A válasz nem sokat váratott magára: január 28-án a kormánybiztos bezáratta az egyetemet.⁷ A megszállók arra hívtakoztak, hogy az egyetemi ifjúság diverzáns magatartása miatt döntöttek így. Ez nem volt alaptalan, ugyanis a megszállt Felvidéken máshol is tetten érhető a főiskolai diákság magyar integritásvédő magatartása.⁸

Néhány héttel később, valamint a rektor kétnapos letartóztatása után folytatódhatott az oktatás – immár egy csehszlovák kormánybiztos, Jehlicska Ottó felügyelete alatt. Az új vezető nem is kertelt sokat, amikor kijelentette: „A politikai viszonyoknak gyökeres változása az egyetemünkön folyó tanítást sem hagyja érintetlenül. Szükséges lesz ugyanis oly tanterveknek alkalmazása, kik a tót [szlovák] nyelvet és irodalmat előadják és mihamar aktuális lesz az egyetemnek teljes átszervezése és kiegészítése is. Addig

⁴ LENGVÁRI István: Az Erzsébet Tudományegyetem alapítása, a pozsonyi és budapesti évek története. *Per aspera ad astra. A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei*, 2014/1. 18. (a továbbiakban: LENGVÁRI, 2014.)

⁵ Érdekességgént említem, hogy a IV. Károly uralkodói jogainak és a Habsburg-ház trónörökösödésének megszüntetéséről szóló 1921. évi XLVII. törvénycikk jórészt Polner gondolatmenetét tükrözi. Lásd ehhez: HOLLÓSI Gábor: A jogfolytonosság és az államforma kérdése: a közjogi provizórium időszaka és az 1946. évi kisalkotmány. In: *VERITAS Évkönyv 2019*. Szerk. FARKAS Judit Antónia–GALI Máté–SCHWARZWÖLDER Ádám–UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2020. 145.

⁶ Pécsi Erzsébet Tudományegyetem jegyzőkönyvei, 1918–1919. (1919. január 6.) 204. A továbbiakban a jegyzőkönyvi forrásokat PETJ jelzettel rövidítem, feltüntetve a tanévet, a tanácsülés időpontját, valamint a jegyzőkönyv lapszámát.

⁷ Uo. (1919. február 19.) 211.

⁸ A selmecbányai (később Sopronba áttelepült) Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Főiskola diáksága még fegyveres nemzetőrséget is szervezett a megszálló erők feltartóztatására, így aztán az előrenyomuló csehszlovák haderő meg sem kísérelte birtokba venni a várost mindaddig, míg a főiskola leszerelése, értékeinek összecsomagolása és kimenekítése, valamint a diákság távozása meg nem történt. Vö. OROSZ László: „Tudni fogjuk a jövőben is, mit vár tőlünk a haza [...]”. A soproni egyetemi ifjúság és a nyugat-magyarországi területi kérdés. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás*, 2. köt. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2019. 53–71., 57–58.

is kérem Kegyeteket, hogy előadásaikban különös figyelemmel legyenek a szlovák nemzetnek szükségleteire.”⁹

Az egyetemi tanács mozgásterét lényegében megszünt, hiszen a megszállás alatt úgy kellett működtetni az intézményt, hogy *de facto* hadiállapot volt hazánk és a csehszlovák állam között. Mindennek ellenére az egyetem vezetése nem nyugodott bele a helyzetbe. A professzorok tervbe vették a proletárdiktatúra idején, hogy küldöttséget küldenek a csehszlovák vezetéshez, „a megszállott területen élő egy és fél millió magyar ajkú lakosság tudományos szükségletét szem előtt tartva, a pozsonyi magyar tudományegyetem jövője és további fenntartása érdekében”.¹⁰

Az egyetemi deputáció május 27-én el is jutott Prágába, és Tomaš Garrigue Masaryk köztársasági elnökkel tárgyalhatott. A magyar professzorok „támaszkodva Masaryk köztársasági elnök által ismételt kinyilvánított elvekre, melyek szerint a Cseh-szlovák Köztársaság minden nemzet szabad kulturális fejlődésének lehetőségét biztosítani kívánja, kérte, [...] hogy a jelzett esetben a pozsonyi egyetem a jövőre is megmaradjon, annak jelenlegi magyar tanszékei ezután is fenntartassanak és [...] a jelenlegi állapot továbbra is folytatódjék”.¹¹ Masaryk sajátos színjátékba kezdett: látszólag előzékenyen fogadta az egyetemi vezetés kéréseit, ugyanakkor a következőket mondta: „Egyelőre még nem lehet tudni, mily nagyszámú lesz a magyarság a csehszlovák köztársaság keretében.”¹² Ettől fog függeni, vajon lehetséges lesz-e külön magyar egyetemet fenntartani, vagy nem. Mindenesetre szükség lesz átmeneti állapotra. Kulturális szempontból nem látszik lehetségesnek és helyesnek, hogy átmeneti időszak nélkül a meglévő magyar egyetem hirtelen és egyszerre megszüntethessék és megnyugtató nyilatkozatot tett arra nézve, hogy ez nem fog megtörténni.”¹³

Azon egyetemi szándékokból, hogy a pozsonyi univerzitás legalább részben ne veszítse el magyar jellegét, nem valósulhatott meg semmi, hiszen az impériumváltás egyik fő célja volt a felvidéki magyarság értelmiségének minél erőteljesebb korlátozása – ennek konzekvenciái mindmáig érzékelhetők.¹⁴ Az univerzitás megszüntetése

⁹ PETJ, 1918–1919. (1919. február 19.) 215.

¹⁰ Uo. (1919. május 15.) 102.

¹¹ Uo. (1919. június 5.) 234.

¹² A békekonferencia már 1919 február–márciusban lényegében már véglegesítette a mai trianoni határvonalat, így Masaryk tisztában volt azzal, hogy *legalább* 1 millió magyar Csehszlovákiához fog kerülni.

¹³ Uo. 234.

¹⁴ Ezzel párhuzamosan csonka-Magyarország értelmiségének aránya jócskán megnövekedett – a külhonba szakadt és ide menekült magyarok körében erősen felülreprezentált volt ez a társadalmi csoport. UJVÁRY GÁBOR: A magyar felsőoktatás átalakulása, 1918–1919. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás*, 2. köt. Szerk. UJVÁRY GÁBOR. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2019. 50–51. (a továbbiakban: Ujváry, 2019.)

1919 szeptemberére már kész tény volt. Még augusztus 22–23-án felmondtak a magyar egyetemi oktatók zömének,¹⁵ és a soron következő tanácsülésre szeptember 28-án már Budapesten, a Piarista Gimnázium néhány évvel korábban átadott épületében került sor, amely ekkor az egyetem ideiglenes székhelye volt.¹⁶ Rögzítették, hogy a csehszlovákok szeptember 22–25. között átvették az egyetemet, miután „az egyetemi Tanács a fegyveres hatalommal szemben engedni volt kénytelen, de az átvétel ellen, mint időelőtti és egyébként is a nemzetközi jogba ütköző cselekmény ellen erőiesen tiltakozik”.¹⁷ A jogi fakultás tanári kara azonban Pozsonyban maradt, mert „egyetemünk eredeti és jogos székhelyén, a fennforgó nehéz, sokszor válságos körülmények ellenére való itt maradásunkkal, mint hű magyar állampolgárok hazafias kötelességet és bizonyos nemzeti missziót teljesítünk, különösen addig, amíg a békekötés Pozsony városát a magyar államtól el nem szakítja”.¹⁸ A jogi kar – kvázi „utódvédként” 1921-ig működhetett a koronázóvárosban.¹⁹

Elképzelések a numerus claususról

Ugyancsak 1919. szeptember 28-án került szóba első alkalommal a numerus clausus lehetősége az egyetemi tanácsülésen. A rektor kijelentette, „kíváncsnak tartaná, ha e tekintetben a mi egyetemünk álláspontja kikristályosodnék, ami nem involválja azt, hogy e tekintetben konkrét határozat, vagy felterjesztés történjék”.²⁰ A gyakorlatban ez annyit jelentett, hogy az egyetem képviseltette magát a vonatkozó tárgyalásokon, amelyeket a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium koordinált.

Az a körülmény, hogy az egyetemnek el kell hagynia Pozsonyt, végül a békeszerződés révén vált jogi értelemben is teljes realitássá. 1920. június 5-én Kornis Gyula beszédet tartott és kijelentette: „Minthogy Pozsony városa sem a történelem, sem az etnográfia, sem a kultúrközösség soha nem tartozott a cseh nemzet szférájára, az egyetem elvitelét rablásnak minősíti.” A trianoni katasztrófa okozta problémahalmaz első és legfontosabb kérdése az egyetem elhelyezésének kérdése volt. A pozsonyi egyetem

¹⁵ PETJ, 1919–1920. (1919. augusztus 28.) 50–51.

¹⁶ A sors furcsa fintora, hogy egy emberöltővel később a magyar állam einstandolta ezt az épületet – egyetemi célokra.

¹⁷ Uo. (1919. szeptember 28.) 2.

¹⁸ Uo. 10–11.

¹⁹ UJVÁRY, 2019. 50.

²⁰ PETJ, 1919–1920. (1919. szeptember 28.) 32.

de facto Budapesten működött, de mindenképpen új helyszínt kellett találni.²¹ Így tehát a numerus clausus kérdése csak másodlagos volt ekkor.

1920. július 27-én a Fenyvessy Béla rektor tájékoztatta a tanácstagokat, hogy a numerus clausus előkészítéséről tárgyaláson vett a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban (VKM).²² 1920 őszén a numerus clausus kérdése hangsúlyosan került elő az Erzsébet és Ferenc József Tudományegyetem ún. kooperáló tanácsulésein.²³ Október 19-én ezen a fórumon került szóba, hogy a budapesti tudományegyetem túllépve az 1920. évi XXV. törvénycikk rendelkezésein, az orvosi fakultáson kiterjesztette a numerus clausust a felsőbb évfolyamokra, és ennek következtében „1600, legnagyobb részt zsidó nemzetiségű hallgató szorult ki onnan”.²⁴ Ennek következtében ördögi dilemma elé került a sok sebből vérző két egyetem: ha ők is követik Budapest példáját, „felső évfolyamaik néptelennek lesznek, ha viszont szigorúan a törvény szövegéhez ragaszkodnak és tiszteletben tartják a hallgatóság szerzett jogait”, a budapesti egyetemről kizárt hallgatók előtt „megfelelő igazoló eljárás után megnyitják egyetemük kapuit, akkor veszélyeztetik egyetemük népszerűségét, esetleg fennmaradását is s egyetemük helyiségeit örökös botrányok színhelyévé teszik”.²⁵ Mi több, ha viszont üresen maradnak a felsőbb évfolyamok, akkor a budapesti tudományegyetem vádolhatja a két intézményt, hogy feleslegesen kaptak 50 millió koronát a költségvetésből működésük biztosítására.

A tanácsülésen ezután Pekár Mihály²⁶ pozsonyi orvostudományi dékán kifejtette, hogy a törvényhez kell ragaszkodni, amely nem tartalmazta a felsőbb évfolyamokon végrehajtandó numerus clausust. Pekár egy tömör statisztikát ismertetett az ülésen, a budapesti egyetem orvostudományi fakultásának viszonyairól, amelynek adatai következők voltak:²⁷

²¹ Az egyetem leginkább a mai Állatorvostudományi Egyetem István utcai épületeiben végezhetette munkáját, emellett a fővárosi kórházak adtak otthont az orvosi szemináriumoknak és laborgyakorlatoknak. A bölcsészkar a budai Paedagogium épületében működött – ma az ELTE-TÓK működik itt. LENGVÁRI, 2014. 20–21.

²² PETJ, 1919–1920. (1920. július 27.) 32.

²³ Ebben az időszakban a két menekült egyetem közös tanácsuléseket is tartott.

²⁴ Ferenc József Tudományegyetem–Erzsébet Tudományegyetem tanácsulési jegyzőkönyvei, 1919–1921. (1920. október 19.) 24. (a továbbiakban: FJT–PETJ)

²⁵ Uo.

²⁶ Személyéhez lásd: LENGVÁRI István: Pekár Mihály munkássága levéltári dokumentumokban. *Orvosi könyvtárak*, 2016/különszám. 10–13.

²⁷ FJT–PETJ, 1919–1921. (1920. október 19.) 25. A Pekár-féle statisztika alapján az I. évfolyamon kb. 4,5 %-os, a többin viszont 7,5 %-os numerus clausus érvényesült, tehát a törvény szerinti átlagot pontosan kiadta az összesített hallgatói létszámnál.

	I. éves	II–IV. éves	Összesen
Jelentkező hallgatók száma	1201	4414	5615
Ebből felvettek	644	2815	3459
Ezekből keresztény	614	2600	3214
Ezekből zsidó	30	215	245
Az elutasított hallgatók száma	557	1599	2156

Pekár ismételten felhívta a figyelmet a helyzet súlyosságára a menekült egyetemek vonatkozásában. A kolozsvári és pozsonyi egyetemi vezetők végül a törvény betartását, szükség esetén a kormány fegyveres támogatását is kérték – erre a gyakori diákzavargások miatt lehetett szükség. Menyhárt Gáspár kolozsvári jog- és államtudományi dékán, valamint Pekár nem javasolták a Budapestről kizárt hallgatók felvételét, mert „közülük túl sok a zsidó”, viszont azt támogatták, hogy „a rendes határidőben érkezett” átvételi kérelmeket fogadják el, amíg azt a létszámkeret megengedi.²⁸ Ezenfelül „minden ódiomot a budapesti egyetemre hárítottak”. Mindent összevéve: leszerelendő az antiszemita – döntően hallgatói megnyilvánulásokat – tiszteletben tartották a törvényt, és nem kívánták zsidó hallgatókkal feltölteni helyeiket, ugyanakkor egy jogi kiskaput nyitva hagytak. Ebben szerepet játszhatott, hogy a zavart keltő keresztény hallgatókat egyszerűen „selejtes elemnek” tekintették, ahogy azt Entz Béla pozsonyi orvostudományi prodekan megfogalmazta.²⁹

Egy héttel később a tanácsülésen ismertették a kultuszminiszterrel folytatott egyeztetések eredményét. Haller István tárcavezető kifejtette, hogy nem volt tudomása a budapesti tudományegyetem eljárásáról és – felismerve a helyzetben lévő csapdát – támogatta a két kooperáló egyetem álláspontját. Szóba került számos incidens is, pl. radikális keresztény hallgatók a kolozsvári rektort is inzultálták, többek között kijelentve, hogy „az egyetemi rektorok zsidók által megvesztegetett egyének”.³⁰

Törvényértelmezési viták

Október 28-án arról döntött a testület, hogy levélben fordulnak Hallerhez. Az egyetemi vezetők a törvényesség helyreállítását tartották a legfontosabbnak, ezért opponálták

²⁸ Uo. 26–27.

²⁹ Uo. 26.

³⁰ Uo. 35.

a budapesti fejleményeket. Kijelentették, hogy „az ily illojális módon kizárt hallgatókat egyetemébe fel nem veszi, mivel evvel [...] elárasztaná orvosi karát zsidókkal s e küzdő egyetemeket a mai köztudat szerint diszkvalifikálná”.³¹ Megállapították azt is, hogy a budapesti orvosi fakultás nem hivatkozhat a 1920. évi XXV. törvénycikk 1. §-ában megfogalmazott didaktikai érdekre,³² mert a világháború folyamán még nagyobb hallgatószám tanítására is mód nyílt.³³ A levél mintegy segélykiáltással zárul: „Professzorok vagyunk – professzori eskünk is az igazságnak leplezetlen felderítésére és egyenes bevallására kötelez, így tisztán állítjuk, hogy a budapesti egyetem orvosi kara a numerus claususnak felsőbb évfolyamokon való alkalmazásával a zsidókon kívánt túladni.” Nem gondolták át, „hogyan ez eljárás törvényellenes, az egyetemi hallgatóknak életpályájukra való készülés-megszakítása miatt inhumánus s nemzeti, hazai kultúránk érdekével is ellenkezik, amennyiben azokat, akiket nemzeti szellemben kellene kulturális munkára nevelni ily inhumánus bánásmóddal proletáriusokká, a nemzet ellenségévé neveli.”³⁴ A dokumentumot azonban végül nem küldték el a VKM-be, mert attól tartottak, hogy ez újra felkorbácsolná a szenvedélyeket, és ekkorra voltak már arra utaló jelek: konszolidáció következik.

A numerus clausus végrehajtását ekkor a két „kooperáló” menekült egyetem együttesen végezte. Az 1920. november 10-i ülésen rögzítették, hogy a kooperáló egyetemek eddig felmerült közös ügyeiket együttes tanácsuléseiben intézték el. Ilyen közös tanácsülés volt folyó évi október hó 19-én, 26-án és 28-án a numerus clausus törvény, valamint annak végrehajtása tárgyában kibocsátott miniszteri rendeletek kapcsán, valamint felmerült teendők egyöntetű végrehajtása érdekében.³⁵

Tulajdonképpen már ekkor is szinte minden olyan probléma és felvetés napirendre került, amelyek az egész Horthy-korszakot el fogják kísérni: legfőképpen az országos állami szabályozás, valamint a helyi egyetemi érdek ütközését kell itt kiemelnünk.

1921. november 23-án Heim Pál rektor ismertette azt a memorandumot, amelyet a m. kir. Erzsébet tudományegyetem keresztény ifjúsága – legnagyobb részben az orvosi fakultás hallgatói – fogalmaztak meg. Ebben azt kérték, hogy a numerus clausus törvénybe iktatása után az egyetemre felvett összes zsidó hallgatót vonja igazolási eljárás alá egy – „fele részben a tanári karból, felerészben pedig az ifjúság köréből

³¹ Uo. 44.

³² E didaktikai érdek bővebb kifejtését lásd többek között Bernolák Nándor nemzetgyűlési képviselő beszédében: HOLLÓSI Gábor: Kvótával vagy kvóta nélkül? Bernolák Nándor a numerus clausus nemzetgyűlési vitájában. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás*, 1. köt. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2018. 103–113.

³³ FJT–PETJ, 1919–1921. (1920. október 19.) 45–46.

³⁴ Uo. 46–47.

³⁵ PETJ, 1920–1921. (1920. november 10.) 10.

választott vegyes bizottság. Azoknak, kik az úgynevezett tanácsköztársaság alatti magaviseletüket kellően igazolni nem tudják, kiktől bebizonyosodik, hogy zsidó fajiságuk fitogtatásával a keresztényhallgatók keresztény nemzeti érzését sértik, kik az előző tanévben külföldi egyetemeken tanultak, végül kiket a tanári kar a megállapított számarányon felül vett fel, az egyetemről való kizárását kéri.”³⁶ Heim közölte, hogy a dokumentum átvételekor rögtön tiltakozott, mivel a diákok „az egyetemi hatóságok jogkörébe tartozó” dolgokat kértek, valamint „konkrétumokat kért az ifjúságtól s csak így helyezhette kilátásba a kért eljárást, de semmi esetre sem az ifjúság által proponált vegyes bizottság közreműködésével”.³⁷

Heim a zsidó nemzetiségi hallgatók nagy számáért egyenesen a keresztény ifjúságot tette felelőssé, amikor megkérdezte: „Miért hagyták el egyetemünket s miért torlódtak a budapesti egyetemre?” A rektor ellenkezését látva a diákok meghátráltak, és az egyetemi vezető javaslatára a tanács „napirendre tért” az eset felett, de kijelentette, hogy „az ifjúság részéről semmi körülmények között sem engedi terrorizálni magát, a nőhallgatókat pedig külön figyelemzeti az egyetemre történt felvételük alkalmával az egyetem részéről irányukban megnyilvánult figyelemre és jóakaratra.”³⁸

Trianon közvetlen hatása nyilvánult meg 1922 márciusában, amikor az egyetem vezetése kényszerűen elhagyta az univerzitás nevéből a pozsonyi szót.³⁹

1922 októberében zavargások törtek ki az egyetemen. Október 22-én este az egyetem parkjában „egyes garázda elemek a sötétben támadva, nemcsak zsidókat, hanem keresztény hallgatókat és hallgatónőket is inzultáltak”. A gyanú alapján a verekedők az állatorvos-hallgatók közül kerültek ki, s az órarend átszervezésével reagált az egyetem vezetése a helyzetre. November 29-én ismét szóba került a zsidó orvostanhallgatók bántalmazása. Döntést hoztak arról, hogy az MTI útján „a lapokban kimagyarázó nyilatkozatot tesz közzé az egyetem”.⁴⁰

1923. április 24-én a tanácsülésen két bajtársi egyesület helyi szekcióinak beadványát tárgyalták. A szélsőjobboldali diákok illyefalvi Vitéz Árpád bölcsészhallgatót jelentették fel. Beadványuk szerint „nevezett hallgató már hosszabb idő óta tudatosan és szándékosan izgat nemzetünk, egyetemünk és egyetemünk kebelében megalakult Bajtársi Egyesületek ellen és zsidó politikai nézeteit⁴¹ az egyetem helyiségében hozza nyilvánosságra. Többek között a most lezajlott igazoltatások után úgy nyilatkozott, hogy egyetemünk a létjogosultságát csakis a zsidóságnak köszönheti, amennyiben

³⁶ PETJ, 1921–1922. (1921. november 23.) 89–90.

³⁷ Uo. 90–91.

³⁸ Uo. (1921. november 23.) 91.

³⁹ LENGVÁRI, 2014. 21.

⁴⁰ Ennek nyomát nem találtam.

⁴¹ Illyefalvi ugyanakkor református volt. Pécsi egyetemi anyakönyvek, 1921/22. 1075.

a hallgatóság 87 és ½ %-át zsidók teszik ki és az egyetemünkért ők áldoznak legtöbbször”.⁴² A hallgatók vádjá szerint Ilyefalvi a Galilei Kör tagja volt 1918 óta, a proletárdiktatúra alatt pedig fizetési kommunista agitátor volt. „A Bajtársi Egyesületek Vezérségei mindezekre tekintettel, nevezett bölcsészhallgató ellen a legradikálisabb eljárást kéri folyamatba tenni.”⁴³ A proletárdiktatúra vörös terrorjában játszott vélelmezett felelőssége miatt hasonló eljárást kezdeményeztek Máté Andor orvostanhallgató ellen is.⁴⁴

Az egyetem felterjesztés nyomán vizsgálatot rendelt, amelynek végén 1923. augusztus 30-án felmentették Ilyefalvit.⁴⁵ A korabeli statisztikák alapján azonban a renitens hallgató csak némileg túlzott (illetve beszámolhatta a számba a kikeresztelkedett hallgatókat is) a zsidók orvoskaron betöltött arányánál, hiszen 1923-ban az egyetem hallgatói 70,16 %-a, 1924-ben pedig 59 %-a izraelita volt.⁴⁶

A numerus clausus kérdése 1923. december 19-én került elő újra a tanács ülésén. Az egyetem keresztény ifjúsági egyesületei ismét követeléseket fogalmaztak meg, amelyek a következők voltak: helyezzenek el keresztet a tantermekben, tartsák be a numerus clausust (az első évfolyam esetében). Az első öt félévre történt beiratkozókra vonatkozólag a törvény szerinti szigorú „revíziót” követeltek, valamint, hogy „zsidó-fajú egyéneket tanársegédként és gyakornokként ne alkalmazzanak. Az 1923 tavaszi zavargások egyik résztvevőjének, Glancz Ernő zsidó orvostanhallgató kizárását is követelték, aki „múlt tanévben a keresztény hallgatók közé lőtt”.⁴⁷

A tanács a dokumentumot befogadta, miután azt a hallgatók „illő hangon” fogalmazták meg. A memorandumot 1924. január 30-án tárgyalta a tanács. Az ülésen éles vita bontakozott ki a kérdéssel kapcsolatban. A jog- és államtudományi kar megállapította, hogy „a numerus claususra vonatkozó 1920. évi XXV. tc. értelmezése tekintetében nemcsak a hazai egyetemekenél, de még ugyanazon egyetemnek tudománykarainál is eltérő gyakorlat” alakult ki. Ezért azt javasolták, hogy „a törvény mikénti értelmezése tekintetében esetleg a törvényhozás által adandó hivatalos törvényt magyarázat alapján a m. kir. vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úr megfelelő utasítást bocsásson ki, hogy

⁴² PETJ, 1922–1923. (1923. április 24.) 160. Az egyetem vonatkozásában ekkor a hallgatók mintegy 60 %-a volt izraelita vallású. LENGVÁRI, 2014. 21.

⁴³ PETJ, 1922–1923. (1923. április 24.) 160–161.

⁴⁴ Uo. 161.

⁴⁵ Uo. (1923. augusztus 30.) 274–279.

⁴⁶ DEBRECENI Péter: A numerus clausus kérdése a lengyel és a magyar felsőoktatásban az 1920-as években. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás*, 1. köt. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2018. 226.

⁴⁷ Glancz esete országos botrány volt. Filozsemita narratíva szerint keresztény hallgatók támadtak rá és önvédelemből használt fegyvert. Sz. n.: Verekedés az Erzsébet-egyetemen. *Népszava*, 1923. március 17. 4.

így ezen ügy miatt a hazai egyetemek között támadt súrlódásoknak egyszer s mindenkorra vége vetessék”.⁴⁸ Ezzel szemben az orvosi kar oktatói kifejtették: elfogadják a jogszabályban rögzítettek első féléves hallgatókra vonatkozó betartását, de a felsőbb évesek utólagos revízióját nem.⁴⁹ Elutasították a kereszt laboratóriumokban való kihelyezését, és hevesen ellenezték a zsidók alkalmazásának tilalmát: „Ide vonatkozólag a kar semmi néven nevezendő, beavatkozást nem tűrhet, miután itt csak a rátermettség, nem pedig a faji szempont lehet az irányadó.”⁵⁰

Thienemann Tivadar⁵¹ bölcsészeti prodékán lényegében az orvosiak álláspontját osztotta, ugyanakkor *en bloc* nem támogatta a kereszt kihelyezését, mivel állami intézményről van szó. Az állások esetében az orvoskar véleményét osztotta. Ezt követően a kereszt ügyéről szavaztak, ahol 4:1 arányban a feszület-kihelyezés mellett döntöttek. Az ellenszavazatot Thienemann adta le – ugyanis különvéleményt nyújtott be a tanács döntéséhez. Számos más tanácsi rendelkezéshez hasonlóan azonban ezt a határozatot sem hajtották végre, amint az az 1926. március 24-i ülés anyagából kiderült.⁵²

Az országos szabályozás ütközése a helyi egyetemi érdekekkel

A numerus clausus és Trianon problematika az 1924. március 24-i ülésén érdekes módon került elő. Ebből az derül ki, hogy a pécsi elég felületes szabálykövetésben jelentős szerepet játszott a krónikus hallgatóhiány: „Pedig a kar meg van győződve arról, hogy hallgatóságának száma emelkedni fog, mert az még a numerus clausus törvény végrehajtása tárgyában kibocsátott rendelet által megállapított létszám felét sem érte el s még Pécs városa és környéke alig szolgáltatott hallgatóságot.”⁵³ A trianoni

⁴⁸ Pécs esete és helyzete ekkor már az országos érdeklődés középpontjában is állt, különösen Hoór Károly ostromozta a helyi viszonyokat és a törvény kijátszásával vádolta az egyetemet. Hoór Károly: *A numerus clausus a szegedi és a pécsi egyetemen*. Budapest, Centrum, 1923. Szegedi következményeit lásd: VAJDA Tamás: Szegedi orvos, gyógyszerész és természettudományi hallgatók adatbázisa és 1914–1920 között teljesített katonai szolgálatai. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás*, 2. köt. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2019. 210–212.

⁴⁹ Nagyon hasonló érvelés olvasható ugyanebben az időben a szegedi prorektor, Schneller Istvántól. VAJDA Tamás: Szegedi orvos, gyógyszerész és természettudományi hallgatók adatbázisa és 1914–1920 között teljesített katonai szolgálatai. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás*, 3. köt. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2020. 151–153.

⁵⁰ PETJ, 1923–1924. (1924. január 30.) 116.

⁵¹ Személyéhez lásd: LENGVÁRI István: Thienemann Tivadar az Erzsébet Tudományegyetemen. In: *Thienemann Tivadar és a szaktudományok*. Írások születése 125. évfordulójára. Szerk. P. MÜLLER Péter. Pécs, Kronosz, 2016. 162–173.

⁵² PETJ, 1923–1924. (1926. március 24.) 162.

⁵³ Uo.

Magyarország a húszas évek első felében nem tudta kihasználni a meglévő egyetemi kapacitásokat – ugyanakkor Szeged vagy Pécs egyetemének bezárására politikai okból nem kerülhetett sor.⁵⁴

Néhány héttel később, 1924. június 4-én a Nemzetgyűlésben Klebelsberg Kuno kultuszminiszter hosszan értékelte a pécsi egyetem hallgatói viszonyait, miután Lendvai István interpellációt nyújtott be az ún. boncolási botrány kapcsán. Néhány nappal korábban ugyanis zsidó orvostanhallgatók viselkedtek igen tiszteletlenül keresztény emberek hullái fölött, mások mellett a katolikus gyászszertartást utánozva.⁵⁵ Az esetet a képviselő összekötötte a zsidó hallgatók magas arányával, valamint a numerus clausus negligálásával. Lendvai felszólalása végén így fogalmazott: „[...] vagy törvény az a numerus clausus vagy nem törvény. Ha törvény, méltóztassék gondoskodni arról, hogy azt meg is tartsák és ne méltóztassék az egyetemi ifjúság és a mi vállunkra hárítani azt a feladatot, hogy mi, akikről Önök közül nagyon sokan azt hirdetik, hogy a törvények tisztelete és tekintélye ellen vagyunk, igyekezzünk törvénytiszteletre tanítani és buzdítani azokat, akik a törvény tiszteletére elsősorban hivatottak, mert egy országban, ahol a miniszter úr nem tiszteli a törvényt [...] nincs erkölcsi jogcímem és módom törvénytiszteletre tanítani az utca népét.”⁵⁶

Klebelsberg válaszában nyomatékosan húzta alá, hogy személy szerint nem ért egyet a törvénnyel, ugyanakkor a trianoni békediktátum hatása miatt mégis meg kellett azt hozni. Közölte azt is, hogy a kultuszminiszternek tiszteletben kell tartania az egyetemi autonómiát. Kijelentette továbbá: „Erre nézve információkat is szereztem a pécsi egyetemnél és ott a következő felvilágosítást adták arra vonatkozólag, hogy az izraelita hallgatók száma a pécsi egyetemen miért haladja meg a törvény által előírt országos átlagot. Ennek három oka van. Az első az, hogy beiratkozási engedélyeket kérnek; ezeket a beiratkozási engedélyeket az izraelita ifjak számára a keresztények számára kiadott engedélyek arányában adják ki. Gyakran megesik azonban, hogy a keresztény ifjak ezeket a beiratkozási engedélyeket nem veszik igénybe, visszalépnek és más egyetemre mennek. Azok az izraelita ifjak azonban, akik a pécsi egyetemen ilyen beiratkozási engedélyeket kaptak, kivétel nélkül beiratkoztak, aminek következtében már a beiratkozásnál is számuk nagyobb volt, mint a megengedett százalék. Az egyetemet azonban ebben a tekintetben felelősség alig terhelheti. Másodszor: A pécsi egyetemen gyakran előfordult, hogy keresztény hallgatók – másodévesek, harmadévesek,

⁵⁴ Kovács M. Mária: *Törvénytől sújtva*. Budapest, Napvilág, 2012. 149. (a továbbiakban: Kovács M., 2012.)

⁵⁵ A gyomorforgató eset részletes leírását lásd: Sz. n.: *Üsd a rohadt keresztényeket!* Új Nemzedék, 1924. június 1. 1.

⁵⁶ *Nemzetgyűlési Napló*, XXIV. kötet. Budapest, Athenaeum, 1924. (1924. június 4.) 318–319. (a továbbiakban: NN és dátum)

negyedévesek – más egyetemre mentek át, amit meg nem akadályozhatunk, mert hiszen bizonyos fokig kívánatos is ez az egyetemi vándorélet, amely – mint tudjuk – Németországban olyan jótékonyan érezteti hatását. A keresztények elvándorlása következtében tehát az arányszám ismét megváltozott. A harmadik momentum, melyre utalnak, az, hogy aki a régi időkben két félévig már be volt iratkozva magyar egyetemre, annak régi jogon joga van arra, hogy tekintet nélkül a numerus claususra felvétessék, mert – mint méltóztatnak tudni – a numerus clausus csak négy évvel ezelőtt lépett életbe. Márpedig többen voltak olyanok, akik a két első félév után külföldi egyetemre mentek, azután hazajöttek és itt, miután ezek a félévek csak kisebb mértékben számítottak be, most mint másod-, harmad-, negyedévesek kaptak felvételi engedélyt a pécsi egyetemen.”⁵⁷ A botrányt Pécssett verekedés is követte, amelyről – ellentétben a boncolási botránnal – a tanácsülési jegyzőkönyvek is beszámolnak. „A jegyzőkönyvekből kiderül az, hogy úgy a keresztény, mint a zsidó hallgatók, kik ebben a verekedésben részt vettek, át vannak hatva gyűlölettől egymás iránt.”⁵⁸ Mindez az 1900. évi budapesti egyetemi botrányt idézte fel, amely napra pontosan a pécsi incidens előtt 24 évvel történt.⁵⁹ E nemzetgyűlési vita is rámutatott arra, hogy a pécsi egyetem kevésbé érdekelte a kultuszminisztert, mint Szeged vagy Debrecen.⁶⁰

E botrányok fényében nem meglepő, hogy a tanács 1925. június 27-én ismét a numerus clausus betartására hívta fel a karok figyelmét az új tanévre. Az érintett 1925/26-os akadémiai év volt az első, amikor a beiratkozást végre a szabályos határidőkben meg lehetett tenni.⁶¹

A numerus clausus változása

1927. március 30-án a numerus clausus rendelkezéseinek egyik kiskapuja került a tanács figyelmének fókuszába. Ez nem volt más mint a külső és belső peregrináció kérdése.⁶² Híre terjedt, hogy a debreceni egyetemre sikeresen beiratkozott egy mára-

⁵⁷ Uo. 320–321. Rossz helymegjelöléssel idézi: Kovács M., 2012. 141.

⁵⁸ PETJ, 1923–1924. (1924. június 25.) 240.

⁵⁹ Minderre lásd: LIGETI Dávid: *Kereszt az egyetemen*. Az 1900/1901. évi keresztmozgalom története. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás*, 1. köt. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2018. 13–17.

⁶⁰ UJVÁRY, 2014. 108.

⁶¹ PETJ, 1924–1925. (1925. június 27.) 237.

⁶² A belső peregrináció kérdése más szempontból is érdekes, erre Pap Károly, a debreceni tudományegyetem 1924/25. évi rektora így hívta fel a figyelmet: „[...] Régóta divatos szokás, mely a könnyebb elhelyezkedés vagy a könnyebb szigorlatozás reményében 2–3 egyetemet is összejárat a szemfüles diákkal. [...] Valóban, főként joghallgatóink gyöngébb fajsúlyú eleme a VII-ik és a VIII-ik szemeszterben

marosszigeti magyar zsidó hallgató.⁶³ Jóllehet az 1920. évi XXV. törvény nem vonatkozott a külföldi honosságú hallgatókra, mégis minisztériumi állásfoglalást kértek, hiszen a jogszabály szellemével ütközött ez az eset, amelyet bonyolított, hogy az illető hallgató később Pécsre iratkozott be, vagyis belső peregrináció is történt. Pécsi forrásaink tehát megerősítik azt a tényt, hogy a numerus clausus egyik következménye a két menekült egyetem „hallgatói létszámának erőteljes megnövekedése” volt.⁶⁴

1927. december 21-én tárgyaltak azokról a zavargásokról, újabb verekedésekről, amelyek oka a numerus clausus módosításának terve volt.⁶⁵ Ezt követően évekre eltűnt a téma a tanácsulési jegyzőkönyvekből: ez annyiban nem meglepő, hogy 1928-ban elfogadták a numerus clausus módosításáról szóló 1928. évi XIV. törvénycikket, amely törvényi szintre emelte a zsidó származású hallgatók magasabb arányszámú felvételét.⁶⁶

1932-ben egy viszonylag jelentéktelen ügy témánk szempontjából fontos tanulságokkal szolgál. Október 8-án a pécsi evangélikus és református eklézsia fordult kérvénnyel az egyetemhez, amelyben azt kérték, hogy az egyetemi meghívókon ne csak a katolikus tanévnitő és tanévzáró (Veni Sancte / Te Deum) időpontját, hanem a vonatkozó protestáns istentiszteletek időpontját is rögzítsék.⁶⁷ A tanács felidézte, hogy a pozsonyi időszakban ez meg is történt, sőt az izraelita felekezet dátuma is szerepelt a meghívókon – ezt azonban az 1920-as évek elején – a közhangulat folytán – törölni kellett. A vita során napirendre került, hogy amennyiben ismét megjelenítenék a protestáns időpontokat, úgy az izraelita felekezet dátumai is kiírandók.⁶⁸

rendszerint Pécs és Szeged felé gravitál.” Idézi: HOLLÓSI Gábor: *A debreceni Jog- és Államtudományi Kar története (1914–1949)*. Debrecen, Szerző, 2007. 187.

⁶³ A debreceni Tudományegyetem korabeli évkönyvei a hallgatói társadalomra vonatkozó összefoglaló adatokat folyamatosan közlik, egyes karok tekintetében ezek alapján már készültek tudományos igényű feldolgozások is. Lásd például HOLLÓSI Gábor: *A Jog- és Államtudományi Kar hallgatói társadalma (1914–1949)*. In: *Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből*. IV. köt. Szerk. HOLLÓSI Gábor. Debrecen, Debreceni Egyetem, 2006. 34–50. A korabeli statisztikai felmérések és levéltári források alapján pedig Király Sándor készített összefoglaló munkát a két világháború közötti hallgatói társadalomról. Lásd: KIRÁLY Sándor: *Az egyetemi hallgatóság társadalmi arculata Magyarországon a két világháború között*. Debrecen, PhD disszertáció, 2009. (kéziratban)

⁶⁴ HARASZTI György: *Kényszer-peregrináció az első világháború után*. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás*, 1. köt. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2018. 175. (a továbbiakban: HARASZTI, 2017.)

⁶⁵ PETJ, 1927–1928. (1927. december 21.) 160–161.

⁶⁶ Erre a problematikára lásd: GALI Máté: *A magyar közélet reflexiói a numerus clausus módosítására 1928-ban*. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás*, 2. köt. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2019. 105–117.

⁶⁷ PETJ, 1932–1933. (1932. október 26.) 93.

⁶⁸ Uo. 140–142.

1933 februárjában egy újabb országos botrány hullámai értek el Pécsre. 1932 októberében egy akkor frissen indult, kormánykritikus lapban jelent meg egy olyan cikk, amely azt állította, hogy kenőpénz fejében szinte bárki bekerülhet az ország jogi karaira – mások mellett a numerus clausus rendelkezéseinek kijátszásával. „Megállapítjuk, hogy csak a pénztelen zsidók számára van numerus clausus, mert nincs olyan akár elégségesen érett zsidó ifjú, aki kellő pénzáldozattal fel ne tudná vettetni magát az egyetemre” – fogalmazott a cikk.⁶⁹ Az állításokat a lap nem tudta bizonyítani, így a bíróság két havi fogházra, illetve 2000 pengő pénzbüntetésre ítélte az érintetteket.⁷⁰

Immár a Gömbös-rendszerben, 1934. január 31-én súlyosabb ügy rázta meg az egyetemet. Az országos egyetemi mozgalom részeként Pécsen is beérkezett a soron következő hallgatói nemzedék tiltakozása, amely a rektorhoz intézett újabb beadványban öltött testet. A petíció célja „a numerus clausus törvénynek a magyar ifjúság érdekében való hatályosabb végrehajtása, az idegen állampolgárok munkavállalási engedélyének visszavonása és a bevándorló idegen faj szigorú ellenőrzése” volt.⁷¹ A tiltakozás eredendően szociális természetű volt, és a diploma utáni kilátástalanság vezérelte azt. Mindezek miatt a diákság ezen része bojkottálni kívánta a második félévet, miközben az egyetemen ilyen tartalmú falragaszok jelentek meg: „Ha kell vesszenek a szemeszterek! Minek a szemeszter, ha nincs utána állás!”⁷² Az egyetem vezetése leszerelte ezt az akciót is, különösen azért, hogy megakadályozta a nyilaskeresztes agitációt, amelynek egyik vezéralakja Kraszkó János orvostanhallgató volt.⁷³

Az utolsó viták

1937. március 18-án az utolsó nagyobb vita bontakozott ki a numerus clausus kapcsán Pécsen. Talán már nem meglepő módon, ismét egy hallgatói petíció hozta fel kérdést. A dokumentum biztosítékokat kért arra vonatkozóan, hogy „a jövőben mindaddig egy zsidó hallgató sem fog felvétetni, sem más egyetemről és karról beíratni, míg a jelenlegi zsidó hallgatók arányszáma a zsidóság országos arányszámának megfelelő 5,1 %-ig le nem apad”.⁷⁴ Kérelmezték továbbá, hogy „az egyetem zsidóknak külföl-

⁶⁹ A *Társadalmunk* 1932. október 8-i számát idézi: PETJ, 1932–1933. 353.

⁷⁰ Sz. n.: *Súlyosan elítélte a törvényszék az egyetemek rágalmozgásait*. Magyarországi, 1933. április 6. 6.

⁷¹ PETJ 1933–1934. (1934. január 31.) 184.

⁷² Uo. 187.

⁷³ Minderre lásd: TÓTH Pál Péter: *Az egyetemi hallgatók Debrecenben (1933–1936.)* Századok, 1981/6. 1201–1202.

⁷⁴ PETJ, 1936–1937. (1937. március 18.) 206–207.

dön szerzett diplomáit egyáltalán ne nosztrifikálja és az egyetemre való felvételért folyamodó kikeresztelkedett zsidók a felvételi kérvények elbírálásánál zsidók gyanánt legyenek tekintetbe véve”.⁷⁵ Válaszul az egyetemi tanács részletesen bemutatta a numerus clausus jogszabályi hátterét – különös tekintettel az azt módosító, 1928. évi XIV. törvénycikkre – kiemelve, hogy ez a törvény „az egyetemi beíratás kritériumai közül a népfajhoz, vagy nemzetiséghez tartozandóságot elejti”.⁷⁶ Erre való hivatkozással a tanács kijelentette, hogy amennyiben „zsidóhallgatókat állítólag a zsidóság országos létszámának arányát meghaladó mennyiségben vettek fel, ezzel törvénysértést követtek volna el”. Lényegében csak a nosztrifikációra, vagyis a külföldi diplomák honosítására vonatkozó kérelemmel értett egyet a testület.⁷⁷ A bölcsészkar dékán azonban azt is kijelentette, hogy „az ifjúság olyan hangon és módon lép a Tanács elé, amely minden tekintetben a már csaknem elfelejtett zűrzavaros forradalmi időkre emlékeztet”.⁷⁸ Egy olyan érv is előkerült az egyetem vezetése részéről, amelyet *expressis verbis* a korábbi évek hasonló reakciói még nem tartalmaztak: „A törvény csak az ún. felvételi zárt számnak a lakosság foglalkozása és lakóhelye szerint való arányos elosztásáról beszél, de nem rendelkezik oly esetről, mikor egy tudománykar, mint pl. a mienk még ezt a zárt számot sem tudja a jelentkezőkkel betölteni.”⁷⁹ Mindent egybevetve az egyetem vezetése visszautasította a memorandumot – egyúttal részletes képet adva a pécsi univerzitás vonatkozó jogi és morális álláspontjáról.

1937. szeptember 29-én a tanácsülésen a rektor beszámolt azon értekezletről, amelyet két héttel korábban tartott Hóman Bálint kultuszminiszter az egyetemek vezetőinek.⁸⁰ A tárcavezető felhívta arra a figyelmet, hogy az akkori budapesti és szegedi diákzavargások hátterében már nem a bajtársi egyesületek állnak, hanem alapvetően a „be nem szervezett ifjúság”, akik mögött viszont szélsőbal, illetve szélsőjobb szervezetek állhatnak.⁸¹ A tárcavezető beszédében arról is beszámolt, hogy a numerus clausus 7,2 %-os középértéken van betartva.⁸²

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Uo. 208.

⁷⁷ Ezen a területen ismét a szegedi és pécsi egyetem bizonyult liberálisabbnak Budapestnél és Debrecennél. HARASZTI, 2017. 176.

⁷⁸ PETJ, 1936–1937. (1937. március 18.) 215.

⁷⁹ Uo. 216–217.

⁸⁰ PETJ, 1937–1938. (1937. szeptember 29.) 26–29.

⁸¹ Uo. 26.

⁸² Uo. 27.

Következtetések

Tanulmányom végén az alábbi konklúziókat állapítom meg:

1) Első- és legfontosabb helyen említhető, hogy a pécsi egyetemen nem tartották be a *numerus clausus* rendelkezéseit.⁸³ Ennek háttérében nem az univerzitás vezetőinek filoszemitizmusa, valamint a központi rendelkezések öncélú mellőzése állt, hanem az a tény, hogy nem volt kellő számú hallgató, ez pedig az egyetem létét veszélyeztette.

2) Általános tendencia, hogy főként a bölcsész- és orvoskar állt ki az izraelita hallgatók mellett, és ezen fakultások oktatói következetesen elutasították az utólagos hallgatói revíziót, valamint az oktatók származási alapon történő diszkriminációját.

3) Az egyetem rendre vezetése leszerelte a „nemzeti” reakciót, amely elsődlegesen a diákság részéről jelentkezett. Ha ezeket támogatta is valamely oktató, arról tanácsülési forrásaink hallgatnak. Az egyetem viszonyairól a kortársak pontos értesülésekkel rendelkeztek, antiszemita politikusok a pécsi egyetemet a „zsidók Potemkin-egyetemének” is tartották.⁸⁴ Mindent összevéve megállapítható, hogy érdemben nincs különbség a dualista időszakhoz képest: az egyetem vezetése alapvetően szakmai szempontok által vezérelve kezelte a *numerus clausus* kérdését és egyértelműen azok alá rendelte az 1920. évi XXV. törvénycikk célját, amelynek háttérét és jogosságát ugyanakkor nem vitatták.

4) A források alapján az is világosan megállapítható, hogy a *numerus clausus* rendelkezéseit nem egységesen kezelték az országban: míg Budapesten többé-kevésbé, de betartották a törvényi rendelkezéseket, addig ez a vidéki egyetemekről⁸⁵ – különösen pedig Pécsről – már nem mondható el, vagyis nem tartható a *numerus clausus* = 0. zsidótörvény tézise.⁸⁶ A Horthy-korszakban megfogalmazott antiszemita tartalmú hallgatói memorandumokra adott válaszok teljesen a dualista időszak szemléletét tükrözik: itt elegendő, ha Wlassics Gyula és Klebelsberg Kuno kultuszminiszterek vonatkozó, 1900-ban, illetve 1924-ben a magyar törvényhozás előtti beszédeit vetjük egybe.

⁸³ Ugyanez elmondható a szegedi egyetemről is, ahol az 1920–1925 közötti időszakban az izraeliták aránya 12–15 % volt. VAJDA Tamás: Szegedi orvos, gyógyszerész és természettudományi hallgatók adatbázisa és 1914–1920 között teljesített katonai szolgálatai. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás*, 3. köt. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2020. 148.

⁸⁴ Ez a kifejezés Kiss Menyhért nemzetgyűlési képviselőtől hangzott el 1924. június 4-én. NN, 1924. június 4. 316.

⁸⁵ Szeged relációjában minderről részletesen – primer forrásanyagra építve – ír VAJDA Tamás: Szegedi orvos, gyógyszerész és természettudományi hallgatók adatbázisa és 1914–1920 között teljesített katonai szolgálatai. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás*, 3. köt. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2020. 87–116.

⁸⁶ Minderre lásd pl. KOVÁCS M., (2012): 44skk.

5) Tanulmányom forrásaiból számos országos tendencia is kirajzolódik, amelyek közül kiemelhető a külhoni diákok helyzete, az átjelentkezések kérdése, röviden a belső és külső peregrináció problematikája.

6) Végül pedig kijelenthető: a pécsi „eltéréseket” az egyetem vezetése alapvetően azzal védelmezte, hogy az *országos* hallgatói arányszámok megfelelnek a törvényi rendelkezéseknek. Ez azonban nem felelt meg a valós tényeknek – ez gyakorlatilag csak a budapesti *numerus nullus* esetén állhatott volna fenn. A *numerus clausus* hallgatólagos pécsi mellőzése elsőrendűen az egyetem érdekei miatt történt.

Úgy vélem, hogy e forráscsoport jól rávilágított a korszak egyetemi világának problémáira, valamint az azokra adott válaszokra is. Különösen szembetűnő az a generációs különbség, amely a dualizmus időszakában szocializálódott egyetemi oktatók, valamint az első világháború tapasztalataiban felnőtt nemzedék között jött létre: elsődlegesen is előbbiek humanizmusára kell utalnunk. Ahogy azt 1937 szeptemberében Hóman Bálint megfogalmazta, „az ifjúságot szeretni kell és tenni is kell érte”.⁸⁷

⁸⁷ PETJ, 1937–1938. (1937. szeptember 29.) 27.

A REVÍZIÓS TŰNTETÉSEK ÉS A SZEGEDI HALLGATÓK

„Annak az egyetemi ifjúságnak nevében állok itt, amely maga a megtestesült tiltakozás. Mi magyarok, akik évszázadokon keresztül védtük a nyugati kultúrát; igazságot kérünk!” – fogalmazott 1927 nyarán a revíziós¹ tüntetésen egy szegedi egyetemi hallgató.² Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy megjelentek-e a városi, városban tartott trianoni békeszerződés elleni vagy annak következményeivel összefüggő demonstrációkon a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem és a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola diákjai, és ha igen, hogyan tették ezt, milyen ügyekben hallatták hangjukat.

Témaválasztásunkat két fontos szempont indukálta. Egyrészt Szeged szimbolikus helyé vált 1920 után: az elcsatolt Délvidék egyetlen megmaradt jelentős magyar városa lett, ezzel függött össze az is, hogy itt avatták fel a Délvidéki Országzászlót 1933-ban.³ Másrészt a városban talált otthonra – Somogyi Szilveszter szegedi polgármester áldozatos munkájának is köszönhetően – a Kolozsvárról menekült egyetem,⁴ amely azonban nem feledte el a húsz év alatt Erdélyt sem. Habár az elmúlt másfél évtizedben több olyan tanulmány megjelent,⁵ amely a szegedi egyetemisták revízióról alkotott gondolatait mutatta be, vagy kitért e témára is, azonban magukat a revíziós tüntetéseket és az azokon való hallgatói részvételt, szerepet csak részben érintették. A demonstrációk vizsgálata azért is indokolt, mert, ahogy a magyar politika szereplőinek

¹ Tanulmányunkban nem különböztetjük meg külön az irredenta tüntetéseket, mivel – álláspontunk szerint – minden irredenta követelés egyben a trianoni békeszerződés revízióját feltételezi.

² *Szegedi Új Nemzedék*, 1927. szeptember 27. 1.

³ Ld. bővebben a szerzőtől: Tóth Marcell: A Délvidéki Országzászló és a szegedi országzászlók. *Szeged*, 2020/5–6. (a továbbiakban: Tóth, 2020.) 30–43.

⁴ Ennek történetéről ld. Vajda Tamás: A kolozsvári egyetem Szegedre kerülése. In: *Lokális Trianon 2. Szeged az összeomlás éveiben 1918–1920*. Szerk. Gulyás László–Tóth Marcell–Zeman Ferenc. Szeged, Egyesület Közép-Európa Kutatására, 2021. 127–146.

⁵ Kiss Róbert Károly: Gondolatok és tettek a revízió jegyében a szegedi egyetemen a két világháború között. In: *Újragondolt negyedszázad: tanulmányok a Horthy-korszakról*. Szerk. Miklós Péter. Belvedere, Szeged, 2010. (a továbbiakban: Miklós, 2010.) 103–112. – Vajda Tamás: A nemzeti egység és a revízió gondolata az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán (1928–1947). In: Miklós, 2010. 113–128. – Vajda Tamás: A Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (SZEFE), valamint a Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (DEFHE) szegedi működése. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás I. kötet*. Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, Veritas–Magyar Napló, 2018. 281–306.

elsődleges volt a békeszerződés revíziójának elérése, úgy a különböző ifjúsági szervezetek is hasonlóképpen gondolkodtak. Ennek bizonyítására elég csak a Turul Szövetség 12 pontjának első követelését idéznünk, amely így kezdődött 1933-ban: „1. Állandó küzdelmet elszakított területeink visszaszerzéséért”.⁶ A nagygyűléseken, tiltakozásokon, felvonulásokon együtt jelentek meg a hallgatók a helyiekkel – e rendezvények egyben a nyilvánosság számára is üzenetet jelentettek: nemcsak épületeket, helyet adott az egyetemnek Szeged, hanem tanárait, hallgatóit befogadta, a város közösségének szerves részének érezte.

Tanulmányunk következő fejezetében elsőként tematikusan, a demonstrációk jellege, céljai alapján csoportosítjuk a tüntetéseket, és azon belül időrendi sorrendben mutatjuk be azokat, végül a következtetéseket az utolsó fejezetben vonjuk le.

A főiskolai és egyetemi hallgatók mint az osztálytársadalom részei a Trianonra emlékeztető tüntetéseken

Már a magyar–olasz barátsági szerződés és Lord Rothermere cikkének megjelenését követően Szegeden is demonstráció szervezésébe kezdtek a Társadalmi Egyesületek Szövetségének égisze alatt.⁷ A „monstre népgyűlés” rendezőbizottsága szerint „Elválaszthat bennünket sok minden kérdésben politika, vallás, stb., de egyben: a haza szeretetében s Nagy-Magyarország visszaállításának akarásában egynek kell lennünk!”⁸ Igaz, e mondat hitelességét rontotta, hogy a kormánypárti *Szegedi Új Nemzedék*ben jelent meg a felhívás, a liberális *Délmagyarországot* viszont „elfelejtették” tájékoztatni, amely miatt az utóbbi lap munkatársai közleményben fejezték ki felháborodásukat.⁹

A hét szónokot a társadalom különböző rétegei közül választották ki, hogy reprezentálják, a város minden rétege elutasítja a békediktátumot: két ügyvéd mellett egy-egy gazdálkodó és iparos is beszédet mondott, a felsőoktatást pedig Buza László egyetemi tanár és – a felhívásban egyedül név szerint meg nem nevezett személy – az „egyetemi ifjúság kiküldöttje” képviselte. Az utóbbi végül Páll Sándor lett, aki a bevezetőben idézett mondatokban jelentette ki, hogy az egyetemi ifjúság „maga a megtettesült tiltakozás”.¹⁰

⁶ KEREPESZKI Róbert: *A Turul Szövetség*. Máriabesnyő, Attraktor, 2012. (a továbbiakban: KEREPESZKI, 2012.) 47.

⁷ A történeti háttérrel ld. ZEIDLER Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002. 16–23.

⁸ *Szegedi Új Nemzedék*, 1927. szeptember 21. 2.

⁹ *Délmagyarország*, 1927. szeptember 23. 6.

¹⁰ *Szegedi Új Nemzedék*, 1927. szeptember 27. 1.

Habár nem rendelkezünk adatokkal sem ez esetben, sem a későbbiekben, hogy a demonstrációk szónokait milyen szempontok szerint választották ki, Páll esetében két fontos elemet emelhetünk ki, amely szimbolikusan tekinthető. Egyrészt – mint más tudósításokból kiderül – ő volt a Székely Egyetemista és Főiskolai Hallgatók Egyesületének (SZEFE) helyi elnöke, másrészt pedig ő maga írta le egy kérelmében, hogy „Erdélyben egy éven át román letartóztatás alatt állott”, azaz múltjával és jelenével is képviselte az elszakított magyarság sorsát. Az előbbieket kiegészítette az, hogy nem ez volt az első nyilvános szereplése, korábban kisebb közönség előtt lépett fel néhány alkalommal, mint szavaló.¹¹ Érdeemes megjegyezni, hogy vele ellentétben a másik szónok, Buza László nem volt erdélyi származású, de ő is korábban Kolozsváron tanult, majd tanított.¹²

1928 márciusában jelentették be, hogy Esmond Harmsworth, Lord Rothermere fia Szegedre érkezik apja díszdoktori címének átvétele céljából. Az előző év kritikájának figyelembevételével állították össze a gyűlés előkészítésére alakított végrehajtó bizottság tagságát: a város vezetői, felsőházi képviselője, egy plébános, több egyetemi tanár és a rektor, sőt még a szociáldemokraták helyi vezetője, Lájer Dezső is bekerült a 45 fő közé. Az egyetemistákat Sólyom Tibor joghallgató képviselte.¹³ A május 20-án megtartott ünnepségre vidékről is vártak vendégeket, mintegy 40–50 ezer fő részvételével számoltak. A Harmsworth előtt felvonulók között ott voltak a helyi egyetemisták, a Turul Szövetség tagjai, azonban beszédet nem mondott hallgató.¹⁴

Újabb felállást hozott az ugyanazon év november 18-án megtartott revíziós nagygyűlés. Ekkor a szegedi társadalmi egyesületek külön tiltakoztak a békeszerződés ellen, majd 11 órakor egységesen a Belvárosi Mozihoz mentek, ahol a helyiek mellett két vendég, az utolsó horvát bán, báró Skerlecz Iván, és Temes megye 1918 előtti alispánja, dr. Ferenczy Sándor mondtak beszédet. Az eredeti program szerint az egyetemi hallgatók ezt követően tartották volna meg saját tüntetésüket, azonban ettől eltértek, és déli 12 órától néhány száz méterre az előbbi helyszíntől, a Klauzál téren rendezték meg demonstrációjukat. „Az ifjúság zárt és fegyelmezett sorokban vonult fel a szobor elé. A gyűlést dr. Gyurky Gyula, a Turul ifjúsági szövetség vezére nyitotta meg, majd Kiss Zoltán orvostanhallgató vázolta a trianoni béke igazságtalanságait.

¹¹ *Szegedi Friss Ujság*, 1927. március 12. 1. – Szegedi Tudományegyetem Levéltára (a továbbiakban: SZTE Lt.), Jegyzőkönyv a jog- és államtudományi karnak 1928. évi március hó 27-én tartott VII. rendes üléséről. 165.

¹² BLUTMAN László–KERTÉSZNÉ VÁRADI Szilvia: *Búza László (1885–1969)*. http://acta.bibl.u-szeged.hu/70740/1/juridpol_forum_010_001_127-140.pdf. 8 (letöltve: 2020. december 28.)

¹³ *Délmagyarország*, 1928. március 30. 4.

¹⁴ *Délmagyarország*, 1928. május 22. 1–2. – *Magyar Híradó*, 223. 1928. május. Mr. Esmond Harmsworth átveszi a szegedi egyetemen atyja díszdoktori oklevelét. <https://filmhiradokononline.hu/watch.php?id=8900> (letöltve: 2020. december 28.)

A tiltakozó javaslatot Deák Géza joghallgató olvasta fel, amelyet az ifjúság egyhangú lelkesedéssel fogadott el. A gyűlés végeztével Varga Zsigmond megkoszorúzta a szobrot. Az impozáns tiltakozó gyűlés, amelynek igen nagy közönsége volt, a Himnusz elénekelésével ért véget” – olvasható a Turul Szövetséggel kifejezetten ellenséges viszonyt ápoló *Délmagyarország* tudósításában.¹⁵ Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a nevekből kiderül, a revíziós nagygyűléseken, rendezvényeken az egyetemi bajtársi egyesületek félretették az ellentéteiket – hasonlóan fővárosi társaikhoz, akik együtt meneteltek a budapesti felvonulásokon.¹⁶ Ugyanis míg Gyurky és Deák a Turulhoz tartozó Werbőczy Bajtársi Egyesület tagjai voltak,¹⁷ addig Varga a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségét (MEFHOSz) képviselte.¹⁸

Varga Zsigmond volt az a személy is, aki újabb helyszínen, az előző évben felavatott Fogadalmi templom előtti téren tartott szegedi revíziós tüntetésen beszédet mondott. 1931. május 18-án mintegy húszezren gyűltek össze a trianoni békediktátum elleni tiltakozás céljából a Revíziós Liga szegedi osztályának szervezésében. Szónokolt a polgármester mellett munkás, gazdálkodó és egykori menekült, valamint az „egyetemi ifjúság nevében Varga Zsigmond tanársegéd [...] kifejtette, hogy a magyar ifjúság csak a revíziótól várhatja sorsa jobbra fordulását”. Végül a szegediek nevében azt üzenték a Népszövetségnek Genfben, hogy „igazságot követelünk Magyarország számára”, ezt követően Lord Rothermere-nek küldtek üdvözlő táviratot.¹⁹

Az ebben az időszakban az Emericánához,²⁰ pár év múlva pedig a MEFHOSz-hoz köthető²¹ Lázár László képviselte az egyetemistákat azon a revíziós nagygyűlésen, amelyet a szegedi városházán tartottak 1931 novemberében. A „bölcészettan-hallgató azt a vágyat tolmácsolta, ami az egyetemi ifjúságot áthatja a magyarság felszabadítására”. Habár a tudósításban zsúfolásig megtelt teremről írnak, a rendelkezésre álló tér miatt itt maximum néhány száz fő vehetett részt a rendezvényen.²² Lázár személyére érdemes kitérni, ugyanis ő az egyetlen ifjúsági szónok, aki képes volt (1944-ig tartó) politikai karriert építeni. Első revíziós témájú beszéde után is

¹⁵ *Délmagyarország*, 1928. november 20. 1–2.

¹⁶ SZÉCSÉNYI András: Az egyetemi bajtársi egyesületek revíziós propagandája Trianon után. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás I. kötet*. Szerk. ÚJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2018. (a továbbiakban: SZÉCSÉNYI, 2018.) 270.

¹⁷ *Szegedi Új Nemzedék*, 1926. december 4. 3.

¹⁸ MTI, *Napi Hírek*, 1929. május 26. 19. kiadás. Kiss Zoltán esetében nem találtunk adatot arról, hogy tagja volt-e bajtársi egyesületnek.

¹⁹ MTI, *Napi Hírek*, 1931. május 18. 14. kiadás.

²⁰ *Délmagyarország*, 1931. április 14. 3.

²¹ *Délmagyarország*, 1936. február 1. 7.

²² *Délmagyarország*, 1931. november 24. 3.

többször képviselte kortársait, s eközben szépen lassan a helyi közélet szereplőjeként is bemutatkozott. 1935-ben a Gömbös mellett kiálló „Reformnemzedék” szegedi csoportjának gyűlésén szólalt fel,²³ 1939-ban a Magyar Élet Mozgalom három főbb szegedi szervezőjének egyike,²⁴ a kettő között pedig – politikai ellenfele, Shvoy Kálmán Horthynak írt levele szerint – a Festetics-féle Magyar Nemzeti Szocialista Pártban vállalt szerepet.²⁵

E sorba illeszthető a Délvidéki Országzászló felavatása 1933 májusában. Ez alkalommal Jambrik Bertalan tett esküt az egyetemisták nevében a lobogó megvédésére és diadalra juttatására.²⁶ A joghallgató ekkoriban a Területi Szövetség soraiba tartozó Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületében (DEFHE) az ifjúsági elnöki tisztséget is betöltötte.²⁷ Az avatástól kezdve a Délvidéki Országzászló lett a demonstrációk legjellemzőbb, gyakorlatilag állandó helyszíne, beleértve a nem épületben tartott, egyetemisták által szervezett revíziós rendezvényeket. Kiegészítésként azonban meg kell jegyeznünk, hogy – az orvostudományi fakultás kari üléseinek jegyzőkönyvei alapján – visszatérő problémát jelentett, hogy az egyetemi hallgatók nem tisztelegtek az országzászló mellett elhaladva, habár ezt évekkel korábban előírták.²⁸

1934. június 4-én ismét Lázár László szólította meg korosztályát. Beszédét a sajtó is hosszabban idézte, a *Délmagyarország* tudósításából emelnénk ki egy részletet: a „magyar vért és a magyar ifjúságot hívom segítségül ide, de mintha aludna a magyar vér és a magyar ifjúság is. Jönnie kell már egyszer a bosszúnak és a végítéletnek. Meg kell ráznunk a gyilkos Nyugatot, meddig tűrjük, hogy országunk legszebb részét bitorolják. Magyar ifjúság álljatok vezetőitek mellé és dörögjétek oda a világnak” – üzenté, majd a volt antant mellett a kisantant vezetőit kritizálta. Végül azzal zárta szónoklatát: „Trianonért Trianonnal fizetünk, átokért átokkal”.²⁹

²³ *Délmagyarország*, 1935. március 12. 4. A Turul és a Reformnemzedék kapcsolatáról ld. KEREPESZKI, 2012. 129–132.

²⁴ *Délmagyarország*, 1939. február 12. 4.

²⁵ TAMASI Mihály: *Társadalmi és politikai változások Szegeden 1939–1949 között*. Szeged, Bába Kiadó, 2004. 39. Ezt erősíti meg: *Szegedi Új Nemzedék*, 1937. november 4. 5.

²⁶ TÓTH, 2020. 35.

²⁷ SZTE Lt., Jegyzőkönyv a jog- és államtudományi karnak 1933. évi január hó 25-én tartott V. rendes üléséről. 132. – M. KISS Sándor–VITÁNYI Iván: *A magyar diákok szabadságfrontja*. Budapest, Antifasiszta Ifjúsági Emlékmű Szervezőbizottsága, 1983. 40–41. – *Szegedi Új Nemzedék*, 1932. december 13. 2. Közli: KISS Róbert Károly–VAJDA Tamás: *Egyetemi ifjúsági egyesületek Szegeden*. Szeged, UNIVERSITAS Szeged, 2012. (a továbbiakban: KISS–VAJDA, 2012.) 321.

²⁸ SZTE Lt., Jegyzőkönyv a m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Orvostudományi Karának 1937. évi január hó 29-én tartott V. rendes üléséről. 104.

²⁹ *Délmagyarország*, 1934. június 5. 2.

Kiállítás konkrét ügyek mellett, miatt

„Trianonért Trianonnal, bosszúért pedig bosszúval fizessen meg” – e részben ismerős szavakkal fejezte be beszédét Lázár, amikor a „cseh jogfosztások ellen” tartott városközi nagygyűlésen beszélt 1933 őszén.³⁰ 1932-ben és 1933-ban előbb Románia, majd Csehszlovákia ellen tüntettek a szegediek, valamint a város egyetemistái. A két demonstráció eseményeit érdemesnek tartjuk az összevetésre.

1932. november végén a magyar revíziós propagandára válaszul erőszakba torkolló tüntetések kezdődtek Erdélyben és Partiumban, amelyek részeként román egyetemisták és társaik, más cselekmények mellett, megtámadták a kolozsvári magyar útlevéli-hivatal épületét, arra román zászlót tűztek ki, leverték róla a magyar nyelvű feliratot.³¹ Mindezek miatt – feltehetően összehangoltan – demonstrációkat tartottak az egyetemi városokban a bajtársi egyesületek: Budapesten és Debrecenben december 2-án délután, Szegeden december 4-én. A hallgatói szervezetek ez alkalommal is félretették ellentéteiket és a mintegy ezerötyszáz fő a szegedi egyetem Dugonics téri, központi épületétől vonult végig a Kárász utcán, a Széchenyi téren az ipartestület Horváth Mihály utcai székházáig.³²

A gyűlésen Fehér László joghallgató ismertette a kolozsvári eseményeket. A MEFHOSz szegedi szervezetének képviselőjében Muraközy László kijelentette, hogy a „[...] magyar ifjúság békét hirdet, de ugyanakkor visszautasít minden olyan békét, amely nem a lelkek megnyugvásához, hanem egy nemzet pusztulásához vezet [...]. Vessen Trianon!” A tudósítás szerint a „felszólaló megállapította, hogy az oláh diákok nem méltók az ifjúság jelzőre”. Lázár László ez alkalommal is beszédet tartott, amelynek új eleme volt – a korábbi szegedi szónoklatokhoz képest –, hogy nemcsak a revízió témáját érintette, hanem a fiatalok erőteljesebb, akár iránymutató közéleti szerepvállalását: „Ha az oláh diákság diktálni tud politikát, akkor a magyar diákságnak is ez a kötelessége.”

A gyűlésen az ifjúsági szónokok mellett felszólaltak az idősebbek, így Danner Jánosné a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége nevében biztosította támogatásáról a fiatalokat, Iván Mihály, a *Szegedi Új Nemzedék* szerkesztőjeként³³ tette ugyanazt. Zárásként a revíziós városi tüntetéseken a '20-as évek óta többször szereplő Széchenyi

³⁰ *Délmagyarország*, 1933. október 24. 2.

³¹ *Népszava*, 1932. december 1. 1.

³² *Délmagyarország*, 1932. december 3. 1–2.

³³ LENGYEL András: „Közkatonái a tollnak...” *Vázlatok a Szeged sajtótörténetéhez*. Szeged, Bába és Társai Kft., 1999. 54–55.

István arra kérte az ifjúságot, hogy egy hét múlva újból tartsanak tüntetést az egész város lakosságát csatlakozásra kérve.³⁴

A december 11-én tartott tüntetés azonban szinte biztosan nem az ő szervezésükben zajlott le. A szegedi egyetemistáknak ugyanis csak statisztaszerep jutott a felszólaló két egyetemi oktató, valamint Széchenyi és a meghívott Eckhardt Tibor országgyűlési képviselő mellett. Az ifjúságot képviselő szónok is a fővárosból érkezett: Szász Károly, a MEFHOSz budapesti kiküldöttje mondott beszédet.³⁵

1933 őszétől Pozsonyban a városi képviselőtestület ülésein már nem tartozott a hivatalosan engedélyezett nyelvek közé a magyar nyelv: a városatyák felszólalhattak magyarul, de a válasz csak német vagy szlovák nyelvű lehetett. Kassán sorra ragasztották le a magyar nyelvű feliratokat.³⁶ Prága indoka az volt, hogy az 1930-as népszámlálás – manipulált – adatai szerint az adott településeken hús százalék alá csökkent a magyar nemzetiségűek aránya, így a nemzetközi kisebbségi szerződésben előírt jogok már nem illették meg a helyi magyarokat.³⁷

A „cseh terror ellen” ez alkalommal is először a szegedi egyetemisták – több bajtársi egyesület összefogásával – tiltakoztak mintegy kétezren a bölcsészkar Auditórium Maximumában és a város utcáin. A menet ismét a Dugonics térről indult, de ezúttal a mai Ady (akkor: Szukováthy) téri épület felé – élükön a Botond Bajtársi Egyesület tagjaival. A teremben felszólalt Klekner Pál joghallgató, Karácsonyi Pál a Turul Szövetség képviselője, valamint Jambrik Bertalan a Területi Szövetség nevében. Karácsonyi úgy fogalmazott, hogy a „[...] csehszlovák állam vezetői, Massaryk(sic!) és Benes életcéljukul tüzték ki a magyarság irtását. [...] A magyar ifjúságnak [...] el kell juttatnia tiltakozó szavát a világ összes egyetemének ifjúságához.” Jambrik a korábbi magyar külpolitikát kritizálta, amely „hosszú esztendőkn át megtiltotta a revízió emlegetését, mert mindig engedelmes fia volt a genfi cirkusznak”. Jó példaként mutatta be a Népszövetségből kilépő náci Németországot, amely hatására néhány résztvevő Hitlert kezdte éltetni. Jambrik beszéde további részében is kilépett a megszokott „revíziós” beszédek tematikájából. Előbb azzal váltott ki zajongást, hogy emlékeztetett rá, úgy engedélyezték a gyűlésüket, ha csendben vonulnak el, majd generációjának követelt nagyobb szerepet a politikában: „Általában azt mondják, hogy az ifjúság ne politizáljon, mert nem ért a politika titkaihoz. De ugyanakkor azt is hirdetik, hogy

³⁴ *Szegedi Hétfő*, 1932. december 5. 1–2. Közli: KISS–VAJDA, 2012. 315–317.

³⁵ *Szegedi Hétfő*, 1932. december 12. 2–3. Közli: KISS–VAJDA, 2012. 317–319.

³⁶ *Délmagyarország*, 1933. október 17. 4.

³⁷ TÓTH Marcell: *Felvidékünk, felszabadulásunk. Az első bécsi döntés előzményei és következményei. Katonaiújság*, 2011/6. (a továbbiakban: TÓTH, 2011.) 9–11.

az ifjúságnak fel kell készülnie, mert rá vár az ország vezetése. Joggal kérdezheti az ifjúság, hogyan készüljön fel a politikai vezetésre, ha nem szabad politikával foglalkoznia?” Végül a gyűlés egy felvonulás után rendzavarás nélkül zárult le.³⁸

A romániai események elleni tiltakozásokhoz hasonlóan egy héttel később, ez alkalommal is a Revíziós Liga városi nagygyűlést szervezett. Lázár László beszélt, aki a korábban idézett mondat mellett korosztályának a korábbi évek üzenetéhez hasonlóan szólt: „Magyar ifjúság, a te életednek ne legyen más célja, értelme, mint megfizetni az igazságtalanságokért!”³⁹

Főszerepben az ifjúság – az 1930-as évek második fele

A Délvidéki Országzászló 1933-as felállítását követő években a múlt helyett egyre inkább a jövő került a revíziós tüntetések fókuszába – Szécsényi András ide sorolja a június 4-i mellett az október 6-i megemlékezéseket is.⁴⁰

Szegeden a korábbi, „össztársadalmi” tüntetések helyett június 4-én az elemi iskolások emlékeztek meg tanítóik vezetésével Trianonról,⁴¹ igaz, 1940-ben már június 4-én is emlékezett a Turul a Délvidéki Országzászlónál. A rövid ünnepség egyperces néma tisztelegésből és a Himnusz elénekléséből állt, azonban ez nem vált hagyománnyá.⁴²

Az október 6-i ünnepségeket 1936-tól a Turul Szövetség szegedi kerülete szervezte, azonban azokon részt vettek a városnak, a város egyesületeinek és a honvédségnek a képviselői is.⁴³ Ez utóbbi rendezvényeken leginkább közvetve utaltak az I. világháborút követő veszteségre – párhuzamba állítva a szabadságharc elvesztését a Trianon utáni magyarság sorsával.⁴⁴ Erre példa az 1938. október 6-án az országzászlónál tartott ünnepség is, ahol Adorján Tibor egyetemi hallgató már így zárta le a gondolatsorát: „Elérkezett az idő arra, hogy a magyarság mártíromságának vége szakadjon, hogy ne legyen több október hatodika!” Ekkor már, az országghoz hasonlóan, egész Szeged a magyarlakta felvidéki területek visszatérését várta...⁴⁵

³⁸ *Délmagyarország*, 1933. október 17. 3–4.

³⁹ *Délmagyarország*, 1933. október 24. 2.

⁴⁰ SZÉCSÉNYI, 2018, 270.

⁴¹ *Délmagyarország*, 1933. június 7. 6.

⁴² *Délmagyarország*, 1940. június 5. 5.

⁴³ *Délmagyarország*, 1936. október 7. 6.

⁴⁴ Ld. erre példaként: *Délmagyarország*, 1935. október 8. 5.

⁴⁵ *Délmagyarország*, 1938. október 7. 6–7.

„Piros-fehér-zöld. Erdély magyar föld” – a revíziós sikerek ünneplése

Mint utaltunk rá, a müncheni egyezmény, a komáromi magyar–(cseh)szlovák tárgyalások hatására a Turul ismét aktívabbá vált, sorra követték egymást a revíziós akciók és nagygyűlések mind Szegeden, mind az országban.⁴⁶ 1938. november 2-án – az első bécsi döntés hírére – spontán szervezett felvonulást tartott még aznap este az egyetemi ifjúság. Másnap a tanárképző főiskola hallgatói kérték, hogy maradjanak el az órák, s helyette tarthassanak felvonulást. Az engedélyt megkapták. Az országzászlónál Greguss Pál főiskolai tanár, későbbi rektor mondott beszédet, majd a résztvevők egyike azt javasolta, menjenek az iskolákhoz. A sajtó tudósításai szerint nemcsak a „Mindent vissza!” jelszó hangzott el, hanem a kormányzót, a miniszterelnököt és Mussolinit éltették a résztvevők. Közben csatlakozott hozzájuk több középiskola tanári kara és tanulói. A szintén fiatal, ekkor 24 éves, később nevéssé vált Fricsay Ferencet, a szegedi 9. honvéd gyalogezred katonazenekarának karmesterét az utcán vették észre: „Zenekart kérünk! Zenekart kérünk!” A kérést teljesítette a művész. A már zenekarral érkező tömeget Glattfelder Gyula püspök üdvözölte palotájának erkélyéről, majd a városházához vonultak: „Kedves ifjak! Magyar Testvéreim! Szeged város hatósága nevében üdvözöllek benneteket, a nemzet reménységét. Büszke vagyok rátok, mert látom hazafias megnyilatkozásokat. Van okunk az öröme, szívünk összedobban azokkal, akik 20 év után magyarrá lehetnek megint” – fogalmazott Pálffy József polgármester. A tüntetés a Hősök kapujánál ért véget a több ezer résztvevő számára.⁴⁷

Az ünneplés még napokon át tartott: november 5-én, a felvidéki bevonulás első napján⁴⁸ a honvédséget éltették a fiatalok az V. vegyesdandár parancsnoksága előtt, az alakulat parancsnoka, vitéz Mérey László altábornagy köszönte meg a honvédség nevében az ifjúság támogatását.⁴⁹ Másnap, vasárnap fél négytől tartották a városi ünnepséget az országzászlónál, fél órával később ugyanoda hirdetett a rektor nagygyűlést az egyetemi ifjúságnak, azaz gyakorlatilag a két ünnepség egybefolyt. A rendezvényen a polgármester és egy imrédysta munkás mellett Hlavathy András joghallgató tett fogadalmat.⁵⁰ Az ünneplés zárásaként a szegedi ifjúság országzászlót ajánlott fel Kassának – ezt a következő évben adták át a felvidéki magyar városnak.⁵¹

⁴⁶ KEREPESZKI, 2012. 226–227. o.

⁴⁷ *Délmagyarország*, 1938. november 4. 3.

⁴⁸ TÓTH, 2011, 9.

⁴⁹ *Délmagyarország*, 1938. november 6. 5.

⁵⁰ *Délmagyarország*, 1938. november 8. 5–6.

⁵¹ TÓTH, 2020, 37.

„Csütörtökön indul a honvédség Erdély visszatért földjére” – adta hírül a Dél-magyarország az 1940. szeptember 3-i számának címlapján.⁵² A Turul szegedi kerületének tagjai bő egy hónappal korábban még Erdélyért kívántak demonstrálni, de akkor elmaradt a rendezvény – valószínűleg a belügyminiszteri engedély hiánya miatt.⁵³ Egy hónappal később már Erdély visszatérését ünnepelhették: a második bécsi döntés napján, augusztus 30-án délután összegyűltek, majd 7 órától zászlós felvonulást tartottak a Dóm tértől a Délvidéki országzászlóig, közben helyi polgárok is csatlakoztak hozzájuk – a menet élén két „magyar ruhás” hölgy vonult Erdély címerével. Az Árpád téren Babiczky Ede, a Turul szegedi vezetője mondott beszédet: „A magyar ifjúság leste, várta ezt a pillanatot, amikor szabadon tüntethet, ünnepelhet 22 vészteljes év után az erdélyi magyarságért”. Beszédében felhívta a figyelmet, hogy „a jó Istenen kívül a két baráti nemzet” segítette Magyarországot, amelyre válaszul a tömeg Hitlert és Mussolinit éltette, majd beszédében a kormányzó szerepét emelte ki, az ünneplők pedig a „Horthy, Horthy, Horthy” skandalásra tértek át.⁵⁴ Három nappal később a Turul bejelentette, hogy ez alkalommal Kolozsvárnak adományoz országzászlót.⁵⁵

Észak-Erdély visszacsatolása azonban egyszerre jelentett örömet és aggodalmat. Az egyetem vezetése már augusztus 31-én jelezte visszatérési szándékát – a hallgatók többsége és a tanári kar markáns része azonban Szegeden kívánt maradni. Tonelli Sándor, a város ismert közgazdasági írója már szeptember 3-án azt javasolta: alapítsák meg a Horthy Miklós Tudományegyetemet, így Kolozsvár is visszakapja felsőoktatási intézményét, de Szeged sem kerül hátrányba.⁵⁶ Október 10-én Hóman Bálint kultuszminiszter az országgyűlés elé terjesztette a törvényjavaslatot a Ferenc József Tudományegyetem Kolozsvárra helyezéséről és ezzel egy időben Szegeden a Horthy Miklós Tudományegyetem felállításáról. Az utóbbi intézménybe november 4. és 9. között kellett beiratkozni. Az őszi szünetről visszatérő főiskolások – akik óráik egy részét az egyetemen hallgatták – már november 3-án este ünnepelték az események ilyenén alakulását és egyben Észak-Erdély visszakерülését. Három mozielőadást és egy színházi szakítottak meg, majd a 9. honvéd gyalogezred zenészei ismét csatlakoztak hozzájuk – ellentétben a polgármesterrel, aki a késői időpont miatt csak azt ígérte meg, hogy másnap délben fogadja a demonstrálókat a városházán. A reggel nyolckor gyülekező főiskolai hallgatók ismét felkérték Gregusst, hogy mondjon beszédet az országzászlónál, aki ezt elfogadta, s évtizedekkel később, 1984-ben úgy emlékezett

⁵² *Délmagyarország*, 1940. szeptember 3. 1.

⁵³ *Délmagyarország*, 1940. július 26. 6. és 1940. július 28. 9.

⁵⁴ *Délmagyarország*, 1940. augusztus 31. 3–4.

⁵⁵ *Délmagyarország*, 1940. szeptember 3. 6.

⁵⁶ *Délmagyarország*, 1940. szeptember 3. 1.

erre, mint élete legszebb napjára. Ezt követően a vonuló fiatalokat a polgármester a városházánál, Glattfelder Gyula a püspöki palotánál fogadta.⁵⁷

Szeptember 20-án egy atipikus revíziós tüntetést szervezett a Turul Dél-Dobruzsza Bulgáriához csatolása alkalmából, valamint azért, mert a balkáni állam ifjúsága is tüntetett Erdély és a magyarság mellett. „A magyar igazság teljesülése mellett megvalósul a testvér bolgár nép történelmi igazsága is. A bolgár nép is lerázta magáról a ráerőszakolt határok bilincseit” – fogalmazott Fodor József, a Turul kerületi alvezére a bolgár és magyar lobogók alatt vonuló egyetemistáknak és főiskolásoknak.⁵⁸

Azonban nemcsak ünneplő, hanem tiltakozó gyűléseket is szerveztek. Október 11-én – az ország más Turul-szervezeteihez hasonlóan – románellenes tüntetést tartottak Szegeden a „romániai magyar üldözések miatt”. A „Vesszen Bukarest” kiáltásokkal vonuló hallgatók előtt, Horváth József, a főiskola tanulója tartott szónoklatot a Klauzál téren, Kossuth szobra előtt: „A magyar ifjúság felemeli tiltakozó szavát, az erdélyi eseményekkel szemben és követeljük a felelős tényezőktől, hogy adjon fegyvert a magyar ifjúság kezébe.” Solti Árpád tanárjelölt szerint az „ifjúság erején nyugszik ma a két baráti nemzet ereje is.” Képviselőket követelt a fiataloknak, valamint irredentaként a dél-erdélyi és dél-partiumi városok visszacsatolását kívánta. A demonstráció a hadtestparancsnokság épülete előtt zárult.⁵⁹

Délvidék visszatérése alkalmából nem zajlottak le hasonló tüntetések. Ez talán összefüggésben állhatott azzal, hogy már Jugoszlávia megtámadása után, de még a magyar csapatok megindulása előtt Szegedet is támadták a jugoszláv gépek.

Összefoglalás

Mind az újdonsült „kényszerhatárváros”, Szeged, mind a Kolozsvárról menekült m. kir. Ferencz József Tudományegyetem számára súlyos nehézségeket jelentett az idegen megszállás, majd a békediktátum. Nem sokkal később kiderült, az intézmény és a település e frigynek köszönhetően tudott megküzdeni a trianoni sokkal: annyira sikeresen, hogy a második bécsi döntés egyszerre jelentett örömet és aggodalmat is, hiszen az eredményes együttműködés lezárását jelenthette az egyetem visszaköltözése.

⁵⁷ JAKAB Béla: Egy különleges tanévkezdet. A szegedi egyetemi és főiskolai ifjúság demonstrációja 1940 novemberében. *Szeged*, 1998/9. 34–35.

⁵⁸ *Délmagyarország*, 1940. szeptember 21. 4.

⁵⁹ *Délmagyarország*, 1940. október 12. 3.

A szegedi, revízió ügyével összekapcsolható tüntetéseket csoportosíthatjuk az időpont, a téma, valamint a résztvevők, felszólalók társadalmi helyzete, korosztálya alapján. Az első tüntetéseken – ide soroljuk a legkorábbi, az 1927-ben a TESZ által szervezettet, vagy az 1928. márciusit, amikor Lord Rothermere fia, Esmond Harmsworth a városba látogatott – az (egyetemi) ifjúság úgy jelent meg, mint a társadalom egy szelete. A bizonyítéka annak, hogy valóban a teljes társadalom – a politikai elit és az értelmiség mellett a munkásság, a parasztság, valamint a jövőt képviselő fiatalok – elutasítja a békeszerződést. Ezeken a demonstrációkon – az utolsó általunk ide sorolt 1934. június 4-én volt az országzászlónál – nem egy-egy konkrét sérelem miatt gyűltek össze a résztvevők, hanem egyszerre emlékeztek és emlékeztettek a békeszerződés elfogadhatatlanságára.

Habár az egyetemisták már az 1928 őszi tüntetés után külön tartották meg saját megemlékezésüket, inkább az 1930-as évek elejétől vált általánossá, hogy saját revíziós gyűléseket rendezzenek. A Turul és más ifjúsági szervezetek helyi szervezetei csatlakoztak az ország különböző városaiban szervezett, ugyanazon okokból megtartott demonstrációkhoz: 1932 és 1933-ban egy-egy konkrét, (határon túli) magyarságot sértő utódállami esemény miatt tiltakoztak. Mindkettőnél megfigyelhető, hogy előbb a fiatalok gyűltek össze, majd ezt követően szervezték meg a már össztársadalmi, városi tüntetést.

Az 1930-as évek közepére ismét átalakultak az évfordulós megemlékezések, s egyértelműen a fiatalság került a középpontba. Ezt bizonyítja, hogy a két revízióhoz kapcsolódó nap közül június 4-én a polgári iskolák tanulói emlékeztek, az október 6-i ünnepségeket pedig a Turul szervezte, amelyen részt vettek a városvezetés és a honvédség képviselői is.

Utolsóként megemlítendő az első és második bécsi döntést ünneplő tüntetések, amelyeken szintén az egyetemi ifjúságé lett a hangsúlyos szerep – elsősorban a gyorsaság miatt, hiszen mindkét alkalommal már a hír beérkezése után nem sokkal, még az adott napon felvonulást, gyűlést tartottak, és napokon keresztül utcai jelenlétükkel demonstrálták örömeiket. Ahogy utaltunk rá, a második bécsi döntés és Kolozsvár visszatérése azonban egyben aggodalmat okozott mind a város elitjében, mind az egyetem és tanárképző hallgatóiban. E kettősség negatív részét, azaz a helyi felsőoktatás elvesztésének lehetőségét végül az új szegedi Horthy Miklós Tudományegyetem megalapításával lehetett feloldani – így novemberben egyszerre ünnepelték ezt és az „üröm nélküli revíziót” a hallgatók és részben oktatóik is.

Szükséges megjegyeznünk, hogy a revíziós tüntetések csak egy részét tették ki azoknak a gyűléseknek, amelyeken az egyetemisták részt vettek, vagy maguk szerveztek. A három legjellemzőbb témára példa az alábbi idézet: „Immár harmadszor találkozunk ebben az évben. Először találkoztunk, mikor a csehek ellen tüntettünk, majd amikor

nem engedték egyetemünket megcsonkítani és most találkoztunk harmadszor, amikor is a zsidóság ellen tüntetünk. Az első találkozásunk célja a külső revízió volt. Mostani találkozásunk a belső revíziót van hivatva szolgálni” – fogalmazott 1933-ban Karácsony Ágoston, a Turul Szövetség szegedi kerületének alvezére.⁶⁰ Így végül fel kell tennünk a legnehezebben megválaszolható kérdést: milyen szerepet játszottak az egyetemisták, főiskolások életében e demonstrációk? Erre, a rendelkezésre álló levéltári források és visszaemlékezések hiánya miatt nem könnyű választ adni. Azonban a sajtóforrások alapján úgy tűnik, a numerus clausus, vagy az egyetem orvoskarának elvétele elleni tüntetések jobban megmozgatták az egyetemi hallgatókat – elsősorban azért, mert ezek nagyobb befolyással bírtak aktuális tanulmányaikra, illetve karrierjük elindítására (az utóbbi esetében a vetélytársnak tekintett izraelita hallgatók kiszorításával, számuk csökkentésével). Reményeink szerint újabb, lappangó források (naplók, évkönyvek) segítségével a jövőben e kérdés megválaszolásához is közelebb juthatunk.⁶¹

⁶⁰ *Szegedi Napló*, 1933. november 22. 3. Közli: KISS–VAJDA, 2012. 335.

⁶¹ A tanulmányunk leadása előtti, könyvtár nélküli időszakban sikerült megszereznünk a Botond Bajtársi Egyesület évkönyvét, amelynek egyik összeállítója a tanulmányunkban is szereplő Babiczky Ede. A kötet azonban szinte egyáltalán nem foglalkozik a demonstrációkkal, csak az egyesület belső életével, rendezvényeivel. Ld. BABICZKY Ede–TÓTH Gyula: *A Botond Bajtársi Egyesület évkönyve. 1921/22–1936/37*. Szeged, k. n., 1938.

A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN TUDOMÁNY- EGYETEM JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI KARÁN TANDÍJMENTESSÉGBEN RÉSZESÜLŐ HALLGATÓK TÁRSADALMI, FELEKEZETI ÉS REGIONÁLIS MEGOSZLÁSA AZ 1914 ÉS 1948 KÖZÖTTI SZÁRMAZÁSI ÍVEK ALAPJÁN

A debreceni jog- és államtudományi kar hallgatói anyakönyvei és forrásértékük

A debreceni jog- és államtudományi kar hallgatói anyakönyvei egy olyan forrás-együttes, amely a Debreceni Egyetem Könyvtárának Kézirattárában található, és az 1914/15-ös tanévtől az 1948/49-es tanévig, kötetekbe fűzve tartalmazza azokat a származási íveket, amelyeket az intézmény hallgatói félévenként tölthettek ki a beiktatás alkalmával. Az anyakönyvek alapjául szolgáló származási íveket minden esetben hitelesítette a kari dékán, majd azok a Quaesturában maradtak.¹ Szükség esetén az egyetemi quaestor² különböző bejegyzéseket vezetett fel az anyakönyvi lapokra.

¹ A beiktatás folyamata Debrecenben úgy történt, hogy a leendő hallgató megvásárolta a Quaestura Hivatalban a származási ívet és a számozott lapokkal ellátott leckekönyvet. A dokumentumokat olvashatóan kitöltötte, felvezette rájuk a hallgató előadásokat, majd ezek birtokában, születési bizonyítványával és érettségi bizonyítványával, vagy a felvétel alapjául szolgáló egyéb dokumentummal (távozási bizonyítvány, index, oklevél stb.) jelentkezett a kari dékánál. A dékán írta alá az anyakönyvi igazolványt (Nos Rector), ellenjegyezte a származási ívet a felvétel bizonyításául, majd a fogadalomtétel után kiadta az okiratokat, valamint az egyetemi szabályzatok egy-egy példányát a hallgatónak. Ezt követően került sor a Quaesturában az egyetemi anyakönyvi beiktatásra. A quaestor ellenőrizte a származási ívet és a leckekönyvet, átvette a fizetendő díjakat (beiktatási díj, könyvtári illeték, ifjúsági betegápolási alap, egyéb mellékdíjak, tandíj), kifizetésüket a leckekönyvbe bejegyezte. A leckekönyvet átadta a hallgatónak, és utasította, hogy az anyakönyvi igazolvány (Nos Rector) aláírása véget a rektornál, azt követően pedig a hallgatni kívánt tanároknál jelentkezzen. A származási ívek a Quaesturában maradtak és félévenként lefűzve kerültek megőrzésre. – Ld. *A Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem Tanulmányi, Fegyelmi és Lecsképzésszabályzata*. Függelék. Lecsképzésszabályzat. Debrecen, Debrecen szabad királyi város Könyvnyomda-vállalata 1915. (a továbbiakban: *Lecsképzésszabályzat*, 1915.) 7–12. §. 4–5.

² A korszak nagyrésztében, 35 éven át, Köllönte Géza volt az egyetem quaestora. Az első quaestor, az 1914. augusztus 31-én kinevezett Rónyay Rezső váratlan távozása (áthelyezését kérte a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemre) után lett 1914. október 31-től a Debreceni Tudományegyetem helyettes, december 5-től pedig kinevezett quaestora.

Ilyen bejegyzés lehetett például a távozási- vagy végbizonyítvány kiállítása, esetleg a hallgató törlése, de minden esetben rápecsételték az anyakönyvekre az elnyert tandíjkedvezmény mértékét is.

Az a kutatási program, amely Trianon és a magyar felsőoktatás címmel, a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltárnak köszönhetően megvalósul, a két világháború közötti hallgatói anyakönyvi forrásanyag teljeskörű feldolgozását tűzte ki célul. Ennek a programnak a keretében kerül sor a debreceni jog- és államtudományi kar hallgatói anyakönyveinek a szisztematikus feldolgozására is. A debreceni jogi kar történetét, benne a hallgatói társadalmat Hollósi Gábor kitűnően feltárta doktori értekezésében, azonban most a hallgatói anyakönyvekre épülő kutatás új lehetőségeket nyit meg a kutató előtt.³

Fontos megemlíteni, hogy a két világháború közötti magyar statisztika jelentős eredményeket tudott felmutatni a felsőoktatás tekintetében is, és olyan kiváló képviselői voltak a témában, mint Laky Dezső, Asztalos József, vagy Janik Gyula. Azok a munkák, amelyek a nevükhöz fűződnek, jelentős, azóta is hiánypótló információkat nyújtottak a hallgatói társadalom összetételéről, s nagy hangsúlyt helyeztek a hallgatók életkörülményeire, lakhatására vagy szociális hátterére vonatkozóan is.⁴ Statisztikai felméréseik nagyon fontos pillanatfelvételek a magyar felsőoktatásról és az egyetemi hallgatóságról, de minden kérdésre nem adhattak választ.

Az idősebb Köllönte mellé 1947. június 3-án Felker János quaestori hivatali ellenőrt is kinevezték quaestornak, aki 1948. április 1-jei nyugdíjazásáig működött ebben a minőségben. Köllönte Gézát 1948. szeptember 1-jével nyugdíjazták. Fornet Béla akkori rektor kérte a minisztériumtól a szolgálatban való visszatartását, de csak az utódja kinevezéséig, 1949. május 13-ig látta el a quaestori teendőket.

1949. május 13-án Kobzos Sándort nevezték ki a Debreceni Tudományegyetem Quaestura Hivatalába levéltári segédtté és megbízott quaestorrá, amely tisztségekről 1949. november 1-jén lemondott. Ettől kezdve Papp András quaestori hivatali segédtté lett a megbízott quaestor a Quaestura Hivatal felszámolásáig, 1950 januárjáig. – Az adatok forrása: MUDRÁK József: *Debreceni Egyetemi lexikon*. [kézirat]

³ Lásd: HOLLÓSI Gábor: *A debreceni Jog- és Államtudományi Kar története (1914–1949)* Debrecen, 2007.

⁴ Lásd: LAKY Dezső: A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930. *Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat*, 87. köt. Budapest, 1931. (a továbbiakban: LAKY, 1931.) – ASZTALOS József: A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1930/31. tanévben. *Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat*, 88. köt. Budapest, Stephaneum, 1932. – JANIK Gyula: A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1931/32. tanévben. *Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat*, 89. köt. Budapest, Stephaneum, 1933. – A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1932/33. tanévben. *Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat*, 90. köt. Budapest, Hornyánszky Viktor R-T. M. Kir. Udv. Könyvnyomda, 1934. – ASZTALOS József: A magyar főiskolák statisztikája az 1933/34. tanévben. *Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat*, 92. köt. Budapest, Stephaneum, 1935.

A két világháború közötti statisztikai felmérések pontosságát mutatja, hogy létszámadataik és a jelenleg feldolgozás alatt álló eredeti hallgatói anyakönyvek létszámadatai megegyeznek, tehát a debreceni jog- és államtudományi kar esetében pontosan annyi hallgatói anyakönyv található meg, mint amennyi hallgató a statisztikai felmérésekben rögzítésére került. A statisztikai felmérések kiválóan feltérképezték a magyar felsőoktatás pillanatnyi állapotát és a hallgatói társadalmat, azonban olyan komplex vizsgálatokat nem tettek lehetővé, mint amiket az anyakönyvek adatai alapján végre lehet hajtani.

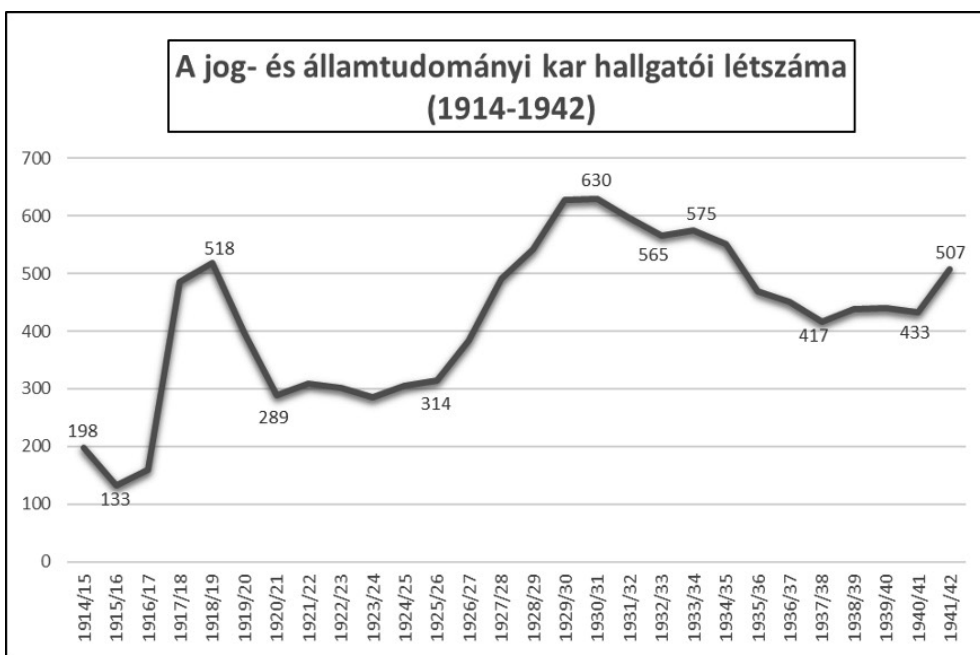
Különösen figyelemre méltó következtetések vonhatóak le, ha az anyakönyvekből nyert adatokat összevetjük a tandíjmentességre vonatkozó kimutatásokkal. Jelen tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy több szempontból bemutassam a tandíjmentességet élvező debreceni joghallgatók társadalmi összetételét. Ilyen vizsgálatra korábban nem volt lehetőség.

A vizsgálat sikeressége érdekében az anyakönyvi adatokon túl azonban a tandíjmentesség pontos nyilvántartására is szükség van. A tandíjmentességben részesülő joghallgatók névsora hiánytalanul rendelkezésre áll, mivel egyrészt a Quaestura Hivatal folyamatos és pontos kimutatást vezetett róluk, másrészt az anyakönyvi lapokra is bejegyezték a tandíjmentességet. A két forrás összevetése tökéletes átfedést mutat.

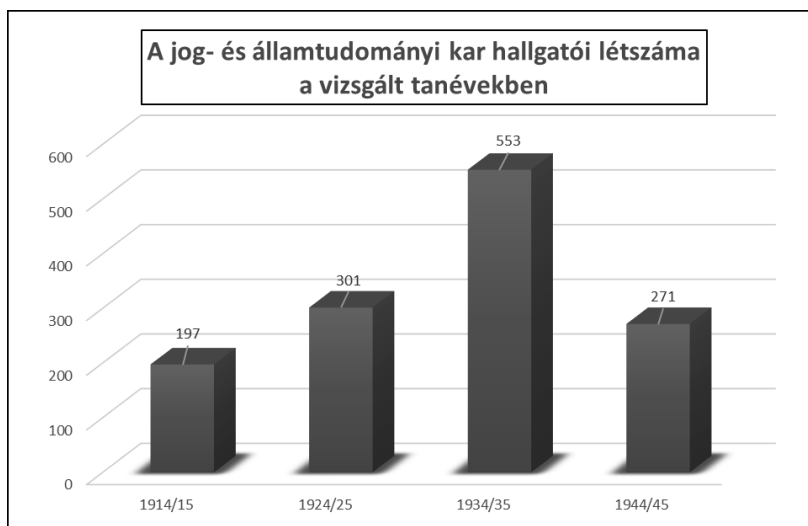
A következőkben a létszám, a kor, a felekezet szerinti, illetve a regionális megoszlást, valamint az árvaság és a szülők foglalkozása alapján fogjuk megvizsgálni a debreceni tandíjmentes joghallgatókat. A feldolgozás jelenlegi szakaszában és a vizsgálatok jellegéből fakadóan az 1914/15-ös, az 1924/25-ös, az 1934/35-ös és az 1944/45-ös tanévekre fogunk fókuszálni, s így tízévente válnak követhetővé a változások. Az egyes tanévek esetében – a régi nagy statisztikusokhoz hasonlóan – mindig a második féléves adatokra fókuszálunk, s így azok képezik az összevetés alapját.

A hallgatói anyakönyvek létszámadatai, különös tekintettel a tandíjmentes hallgatókra

A debreceni jog- és államtudományi kar a Tisza István Tudományegyetem legnépesebb, legtöbb hallgatót vonzó fakultása volt. A karon bekövetkező létszámváltozások így jelentősen befolyásolták az egyetemi összhallgatóság létszámában bekövetkező változásokat. Az alábbi ábrán a karon tanuló hallgatók számának a két világháború közötti változása követhető:

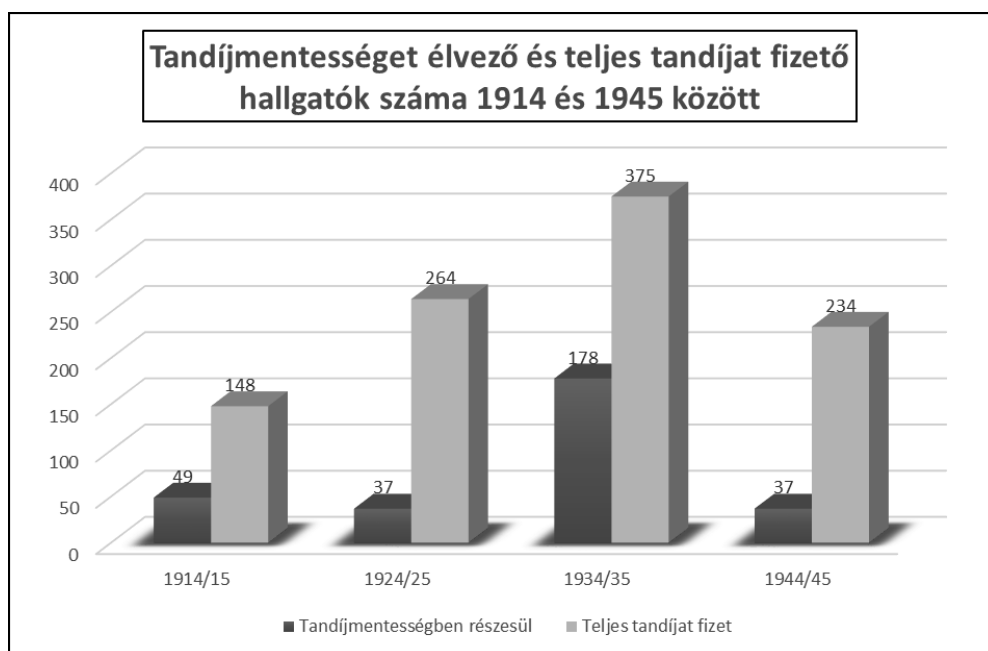

Az első világháború elején a rendkívüli alacsony hallgatói létszám háttérében az állt, hogy a kapuit épphogy megnyitó intézmény diákjainak, illetve leendő diákjainak jelentős része hadba vonult. Az 1917/18-as tanévtől ugrásszerűen megugró hallgatói létszám a háborús évfolyamok visszatéréseivel és a felsőoktatásban történő megjelenésével magyarázható.

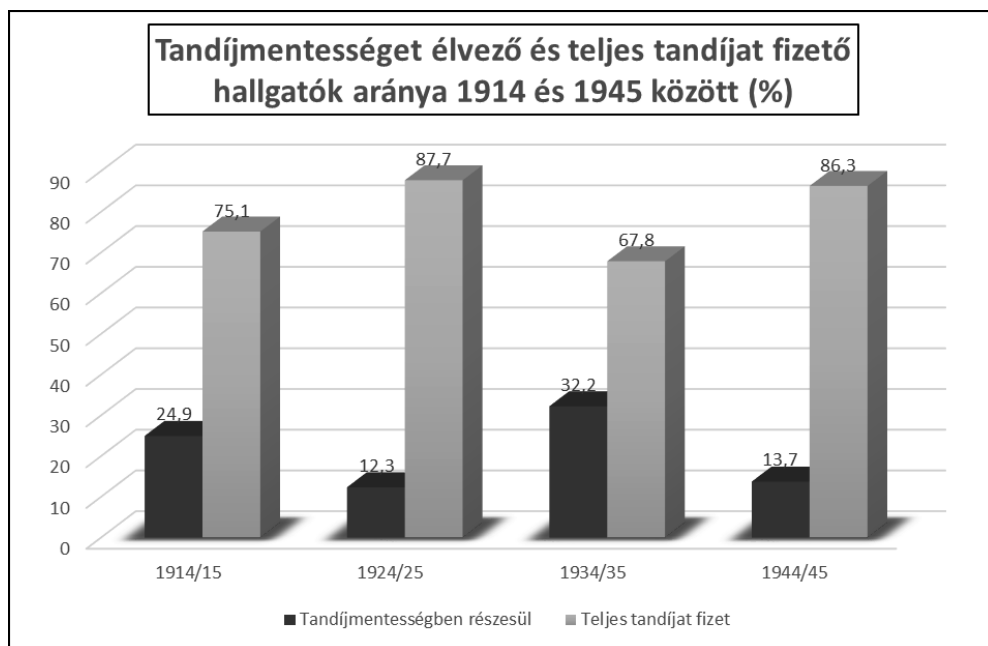
A jogi kar súlyát jelzi, hogy az 1918/19-es tanév 518 joghallgatója az egyetemi összhallgatóság 75%-át tette ki. Az 1920-as évek első felében a joghallgatók száma 300 körül mozgott, majd az évtized második felében növekedésnek indult és az 1930/31-es tanévre elérte a 630 főt, ami az összes hallgató 45,2%-ának felelt meg. Ennek az 1920-as és 1930-as évek fordulóján bekövetkező tetőzésnek a hatása még az 1930-as évek első felében is érződött. Az 1930/31-es tanévet követően lassú mérséklődés kezdődött, de a joghallgatók összhallgatóságon belüli aránya mindvégig 40% felett maradt.

Ha a vizsgált tanévek második féléves adatait tekintjük, akkor az 1914/15-ös tanév esetében 197, az 1924/25-ös tanév esetében 301, az 1934/35-ös tanév esetében 553, míg az 1944/45-ös tanév esetében 271 joghallgatót vehetünk figyelembe. Vizsgálataink ezen hallgatók anyakönyvi adatainak szisztematikus feldolgozására épülnek. A legkisebb hallgatói létszám az egyetem első tanévében, az 1914/15-ös tanévben volt, míg a legnagyobb az 1930-as évek derekán, az 1934/35-ös tanévben.

Említettük, hogy az egyetemi nyilvántartások és az anyakönyvi bejegyzések alapján pontosan be lehet azonosítani azon hallgatókat, akik tandíjmentességet nyertek el, s annak mértékét és típusát is pontosan meg lehet határozni. Ennek fényében az 1914/15-ös tanévben 49 (24,9%), az 1924/25-ös tanévben 37 (12,3%), az 1934/35-ös tanévben 178 (32,2%), az 1944/45-ös tanévben pedig 37 (13,7%) hallgató részesült

valamilyen mértékű tandíjelengedésben. Ha a tandíjmentességet elnyert hallgatók arányát tekintjük, akkor egyértelműen az 1934/35-ös tanévben kapott a legnagyobb arányban ilyen típusú támogatást a jogot tanuló ifjúság. Ez a 32%-ot meghaladó részarány különösen annak fényében jelentős, hogy tudjuk, hogy a vizsgált tanévek közül az 1934/35-ös tanévben volt a legmagasabb a hallgatók létszáma. Kijelenthető tehát, hogy az 1930-as évek derekán részesedtek a legnagyobb mértékben tandíjmentességben a debreceni joghallgatók.

A tandíjmentességet és annak mértékét mindig az adott kar döntése alapján ítélték oda a hallgatóknak, de meg kellett felelni az egyetemi szabályzatban előírt feltételeknek. Az 1915-ös *Leckepénzmentességi Szabályzat* 1.§-a értelmében:

„Leckepénz fizetése alól felmentésben csak olyan rendes egyetemi hallgató részesülhet, aki szegénységét, tanulmányi jó előmenetelét s az előadások szorgalmas látogatását hitelesen bizonyítja, ha 600 koronát meghaladó ösztöndíjat, jutalmat vagy segélyt nem élvez, és ha magaviselete kifogástalan.”⁵

Az engedélyezhető tandíjmentességek végösszege tekintetében 1915-ben még nem határoztak meg felső korlátot. Az említett szabályzat 2.§-a szerint „a mentesség elbírálásánál a karok az általuk elengedhető leckepénzek végső összege tekintetében

⁵ *Leckepénzmentességi szabályzat*, 1915., 26.

korlátozva nincsenek”.⁶ Az 1929-es szabályzat értelmében azonban a tandíjmentesség már nem haladhatta meg a kar rendes hallgatói által fizetendő tandíj 50%-át:

„2.§. Az engedélyezhető tandíjmentességek végösszege az egyes karok rendes hallgatói által fizetendő tandíj 50%-át nem lépheti túl.”⁷

Ezt a rendelkezést erősítette meg később az 1933-as szabályzat is:

„2.§. Az engedélyezhető tandíjmentesség végösszege egy-egy tudománykaron az illető kar rendes hallgatói által fizetendő tandíj 50%-ánál több nem lehet.”⁸

A felmentésért minden félév elején kérvényt kellett benyújtani, ami tartalmazta a szegénységi bizonyítványt (állami tisztviselők gyermekei esetében a vagyontalansági bizonyítványt), az előadások látogatását és a jó tanulmányi előmenetelt igazoló bizonyítványokat (érettségi bizonyítvány, leckekönyv, leckeigazolvány, kollokviumi-, alapvizsgálati-, szigorlati bizonyítványok), valamint az elnyert ösztöndíjakról, segélyekről szóló végzéseket.⁹ Az 1915-ös *Leckepénzmentességi szabályzat*ban lefektetett alapelvek a későbbiekben sem változtak. A dokumentum 7. és 8.§-a szerint:

„7.§. A mentességi kérvényekhez csatolni kell:

- a) szegénységi-, illetőleg vagyontalansági bizonyítványt;
- b) az előadások szorgalmas látogatását s a tanulmányi jó előmenetelt igazoló hiteles bizonyítványokat (eredeti érettségi bizonyítvány, leckekönyv, leckeigazolvány, colloquiumi-, alapvizsgálati-, szigorlati bizonyítványok stb.);
- c) az ösztöndíjakról, jutalmakról vagy segélyekről szóló végzéseket.

Aki ösztöndíjat, segélyt vagy jutalmat nem élvez, kérvényében köteles ezt világosan és határozottan kijelenteni, nemkülönben azt is, hogy fegyelmiileg büntetve nem volt.

A felszeretlen vagy hiányos tartalmú folyamodványok iktatás nélkül visszautasítatnak.

8.§. A szegénység igazolására az illetékes politikai hatóságtól kiadott s lehetőleg az illetékes lelkésztől is láttamozott bizonyítvány szolgál, amelyben a folyamodó szüleinek vagyoni és jövedelmi állapota, társadalmi állása, a családtagok száma, ezeknek netalán segélyben részesülése, valamint az is, hogy a folyamodónak nincs-e külön vagyona, jövedelme vagy ellátása – hitelesen kitüntetendő.

⁶ Uo., 26.

⁷ *A Debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem Tanulmányi-, Fegyelmi- és Tandíjmentességi Szabályzata*. II. rész. A Debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem Tandíjmentességi Szabályzata. 2.§. Debrecen, Tisza István-Tudományegyetemi Nyomda, 1929., 109.

⁸ *A Debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem Tanulmányi-, Fegyelmi- és Tandíjmentességi Szabályzata*. II. rész. A Debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem Tandíjmentességi Szabályzata. Debrecen, Debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetemi Nyomda, 1933. (a továbbiakban: *Tandíjmentességi Szabályzat*, 1933.) 2.§. 83.

⁹ A tandíjmentességi szabályzatok 7. és 8. §-a rendelkezett minden esetben a mentességi kérvényekhez szükséges dokumentumokról.

Állami tisztviselők és tanférfiak gyermekei szegénységi bizonyítvány helyett vagyontalansági bizonyítványt adhatnak be.

E bizonyítványok csak egy évig érvényesek, további használat céljából tehát megújítandók.”¹⁰

Kezdetben kétféle mentesség létezett, az egész tandíjmentesség, amikor a hallgató a tandíj teljes összegének a megfizetése alól felmentést kapott, valamint a fél tandíjmentesség, amikor elegendő volt a tandíj összegének a felét kifizetnie. A köztisztviselői tandíjkedvezményt egy 1922-es miniszteri rendelet (VKM. 90.981/1922) hozta létre, olyan formában, hogy az akkor 500 koronáról 1000 koronára felemelt tandíj összegét a közalkalmazottak gyermekei számára továbbra is 500 koronában hagyta meg: „[...] a közalkalmazottak gyermekei úgy mint a múltban, azontúl is tandíjmentességben részesítendőek, amennyiben a tandíjmentességi szabályzatban előírt követelményeknek megfelelnek, ha azonban jogalap hiányában tandíjmentességben nem részesíthetők, akkor tőlük azontúl féltandíj szedhető.”¹¹

Mivel a közalkalmazottak gyermekei is elnyerhették az egész és a fél tandíjmentességet, így voltak, akik a köztisztviselői tandíjkedvezmény mellett fél tandíjmentességben részesültek, vagyis egy fél köztisztviselői tandíjat kellett fizetniük, ami a teljes tandíj egynegyedének felelt meg. A közalkalmazottak gyermekei ezen túl, a 1927. évi XIV. tc alapján köztisztviselői ösztöndíjat is kaptak. A végrehajtási utasítás (VKM. 91.000/1928.) a középiskolai tanulók részére évi 400 pengőt, az egyetemi hallgatók részére évi 800 pengőt, azok részére pedig, akiket a diploma megszerzése után az Országos Ösztöndíjtanács döntése alapján egy vagy két évig továbbra is támogattak, belföldi kutatási ösztöndíj címén évi 1000 pengőt állapított meg.¹²

A köztisztviselői tandíjkedvezmény kezdettől vita tárgyát képezte, mivel a köztisztviselő gyermekek a tanulmányi követelmények teljesítése nélkül is tandíjkedvezményben részesültek. A debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem Egyetemi Tanácsa 1929. április 29-én megállapította:

„Egyetemünk négy karának véleményes jelentései közül három a köztisztviselői tandíjkedvezmény eltörlése mellett foglalt állást. Egyedül a bölcsészettudományi kar kívánja a köztisztviselői tandíjkedvezmény fenntartását mindaddig, míg a köztisztviselők fizetése nem éri el a békebeli színvonalat. [...]”¹³

¹⁰ *Leckepénzmentességi szabályzat*, 1915., 27–28.

¹¹ Lásd: MAGYARY Zoltán: *Emlékirat az egyetemi ifjúság szociális gondoskodásának megszervezése tárgyában*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1929. (a továbbiakban: MAGYARY, 1929.) 50.

¹² MAGYARY, 1929., 57.

¹³ *Egyetemi Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1928/29. tanév*, XIII. rendes ülés, 1929. ápr. 29., 79. szám. 1911 etsz. a. – Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL HBML), VIII. 1/a. 8.k.

Az Egyetemi Tanács pedig 1930. december 19-én kérte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot a köztisztviselői tandíjkedvezmény megszüntetésére:

„Felterjesztésében kéri Tanácsunk a vallás- és közoktatásügyi Miniszter Urat arra, hogy a köztisztviselői tandíjkedvezményt véglegesen megszüntetni kegyeskedjék, mert Tanácsunk megítélése szerint a szorgalmas, de nem köztisztviselő szülőktől származó hallgatók előtt visszatetsző az az ellentét, mely köztük és a köztisztviselői tandíjkedvezményt minden különösebb kívánság nélkül élvező hallgatók között ezidő szerint fennáll [...]”¹⁴

A köztisztviselői tandíjkedvezmény azonban még egy évtizeden keresztül megmaradt és végül csak az 1940/41-es tanévtől szűnt meg. 1941. január 11-én jelent meg Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. évi 33.200 számú rendelete az egyetemi tandíj és mellékdíj szabályozásáról, ami bevezette a progresszív-degresszív tandíjrendszert a magyar felsőoktatásban. A rendelet 2.§-a kimondta:

„2.§. (1) Az egyetemi rendes hallgató félévenként tandíj címén 128 pengőt, mellékdíj címén pedig 96 pengőt köteles fizetni. (2) Az (1) bekezdésben megállapított fizetési kötelezettség meghatározott része alól mentesül az a rendes egyetemi hallgató, akit az egyetemi hatóság kedvezményben részesít. Az egyetemi hatóság negyed-, fél-, háromnegyed- vagy teljes kedvezményt adhat, ezen felül részletfizetési kedvezményt is engedélyezhet.”¹⁵

Mindemellett nemcsak a tandíj összege differencializálódott, hanem az addig meghatározott összegű és minden hallgató által egységesen fizetett mellékdíj is:

„2.§. (3) Az az egyetemi rendes hallgató, aki negyed kedvezményben részesült, 96 pengő tandíjat és 64 pengő mellékdíjat, aki fél kedvezményben részesült, 64 pengő tandíjat és 48 pengő mellékdíjat, aki háromnegyed kedvezményben részesült, 32 P tandíjat és 32 pengő mellékdíjat, végül aki teljes kedvezményben részesült, csupán 32 pengő mellékdíjat köteles félévenként fizetni.”¹⁶

A tandíjfizetés szempontjából tehát a hallgatóság öt részre oszlott. A teljes tandíjat fizetők mellett a tandíjmentességben részesülő hallgatóknak négy különböző csoportja lett a fizetendő tandíj mértékétől függően. Fontos változás volt az is, hogy a progresszív-degresszív tandíjrendszer bevezetésével az egyetemi hallgatók mentesültek

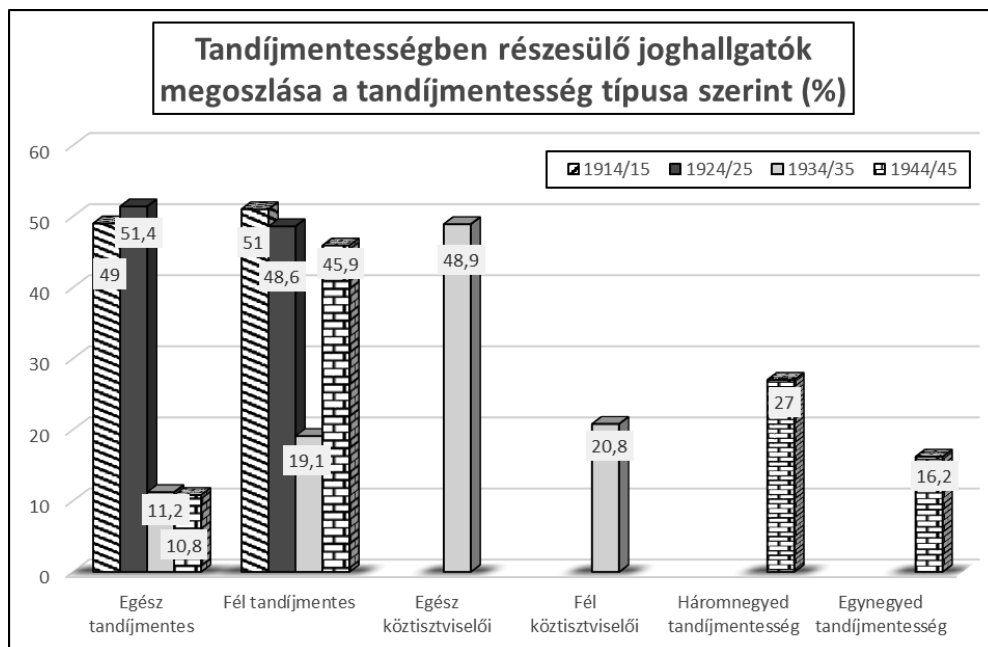
¹⁴ MNL HBML VIII. 1/a. 10. köt. *Egyetemi Tanácsülési Jegyzőkönyvek* 1930/31. tanév, VI. rendes ülés, 1930. december 19. 52. szám. 1094. etsz.

¹⁵ *Magyarországi Rendeletek Tára*. Hetvenötödik évfolyam. 1941. Kiadja a Magyar Kir. Belügyminisztérium. Budapest, Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság Nyomdája, 1942. (a továbbiakban: MRT, 1941.) 948–949.

¹⁶ MRT, 1941. 949.

a fenntartási pótdíj és a fenntartási járulék fizetése alól és kizárólag tandíjat és mellékdíjat voltak kötelesek fizetni.¹⁷

A nyújtott tandíjmentesség differenciálása Debrecenben már az 1936/37-es tanévben megjelent. Ekkor került bevezetésre az egész és a fél tandíjmentesség mellett a háromnegyed és az egynegyed tandíjmentesség is, így négy különböző kategóriában lehetett tandíjkedvezményt nyújtani az arra érdemes hallgatóknak. Így az 1936/37-es tanévtől az 1939/40-es tanévvel bezárólag – tehát négy tanéven keresztül – hat különböző típusú tandíjmentesség létezett párhuzamosan a köztisztviselői tandíjkedvezményekkel együtt.¹⁸

¹⁷ Mitrovics Gyula egyetemi rektor 1941. január 13-án kelt közleménye. 1485/1940-41. etsz. In: *Tandíjmentességi Szabályzat*, 1933. 82. [Melléklet]

¹⁸ *A debreceni Tisza István Tudományegyetem Quaestori Hivatalának iratai*. MNL HBML, VIII. 2. 1–32. d.

Ha a vizsgált tanévek tekintetében nemcsak a tandíjmentességben részesülő hallgatók számát és arányát, de a tandíjmentesség mértéke és típusa szerinti belső megoszlását vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy az 1914/15-ös tanévben az egész és a fél tandíjmentesség szinte megegyező arányt képviselt, míg tíz évvel később, az 1924/25-ös tanévben ez az egész tandíjmentesség irányába mozdult el. Az egész tandíjmentességben részesülő joghallgatók aránya a tandíjmentességet elnyerő diákságon belül tehát 49%-ról 51,4%-ra nőtt.

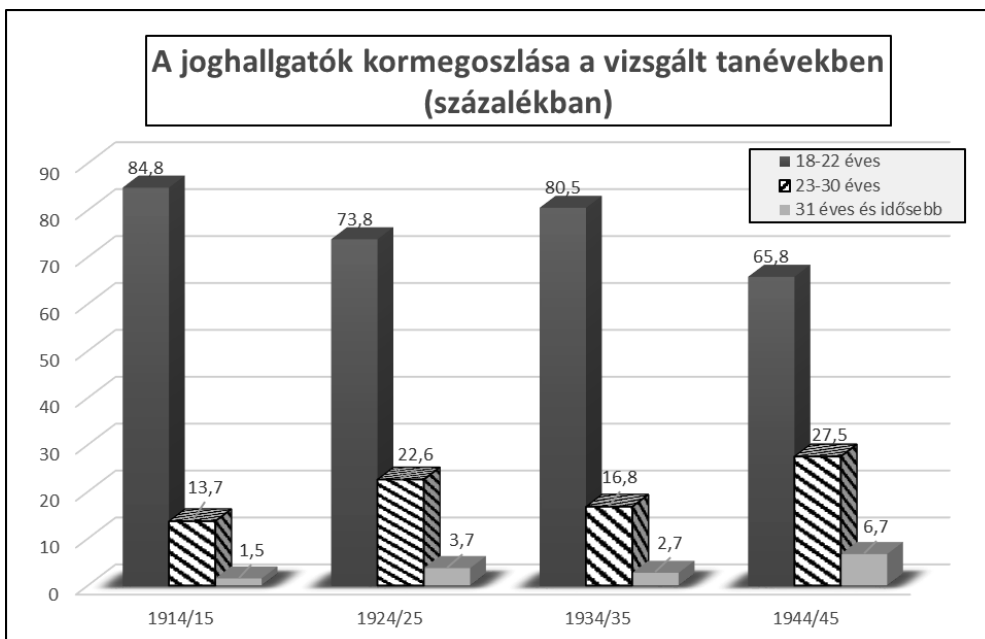
Az 1934/35-ös és az 1944/45-ös tanévben viszont a tandíjmentesség egyéb típusainak a megjelenésével az egész és a fél tandíjmentesség aránya jelentősen visszaesett. Az 1934/35-ös tanévben a tandíjmentességben részesülő joghallgatók 11,2%-a kapott egész, 19,1%-a fél tandíjmentességet, miközben az egész köztisztviselői tandíjmentességben részesülők aránya 48,9%-os, a fél köztisztviselői tandíjmentességben részesülő diákok aránya pedig 20,8%-os volt. Az 1944/45-ös tanév már a progresszív-degresszív tandíjrendszert tükrözi vissza. Ekkor a tandíjmentes hallgatók 10,8%-a egész, 27%-a háromnegyed, 45,9%-a fél, 16,2%-a pedig egynegyed tandíjmentességet élvezett.

Látható, hogy 1914/15-ben és 1924/25-ben az egész és a fél tandíjmentesség közel azonos arányt képviselt, az 1934/35-ös tanévben azonban mindkettő visszaszorult a köztisztviselői tandíjkedvezmény megjelenésével. Tehát a köztisztviselői tandíjkedvezmény bevezetése az egész és fél tandíjmentesség rovására következett be. Később, a progresszíven differenciált tandíjsávok bevezetésével leginkább a fél tandíjmentesség mértéke ugrott meg, legalábbis az 1944/45-ös tanév alapján erre lehet következtetni.¹⁹

A joghallgatók kormegoszlása és a tandíjmentesség

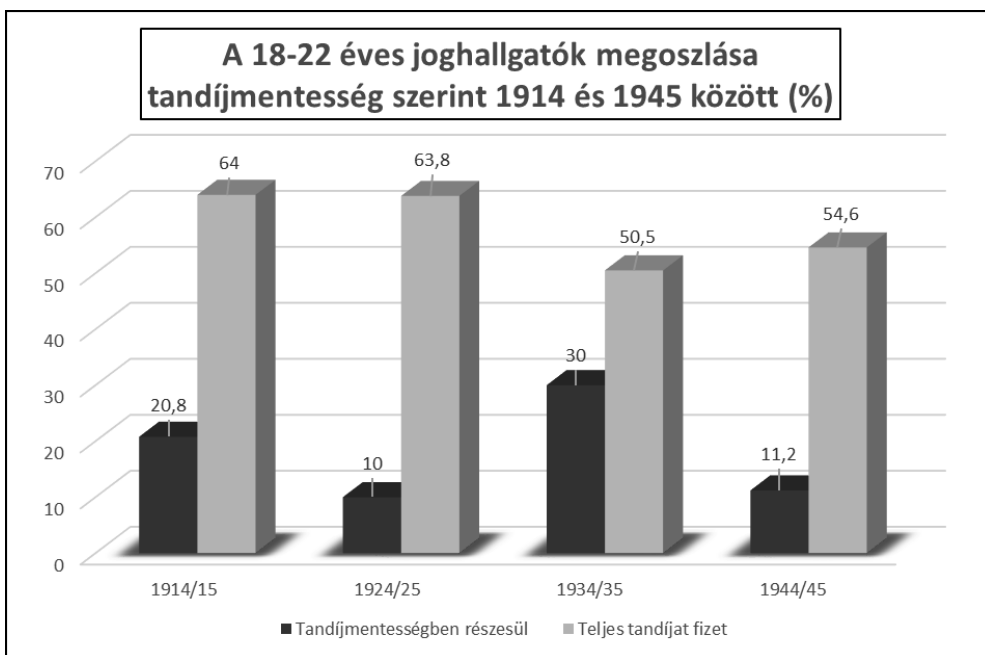
Érdekes megfigyelések tehetők akkor is, ha vizsgálatainkat a joghallgatók kormegoszlására és azon belül is a valamilyen mértékű tandíjmentességet élvező hallgatók kormegoszlására terjesztjük ki.

¹⁹ A tandíjmentes hallgatók 45,9%-a fél tandíjat fizetett az 1944/45-ös tanév 2. félévében a debreceni jog- és államtudományi karon.

A kormegoszlást a két világháború között készült statisztikai felmérések felosztása alapján vizsgáljuk, tehát a hallgatói anyakönyvek adatait úgy csoportosítottuk, hogy a 18 és 22 év közötti, a 23 és 30 év közötti, valamint a 31 éves vagy annál idősebb hallgatók egymáshoz viszonyított arányáról kapjunk képet.

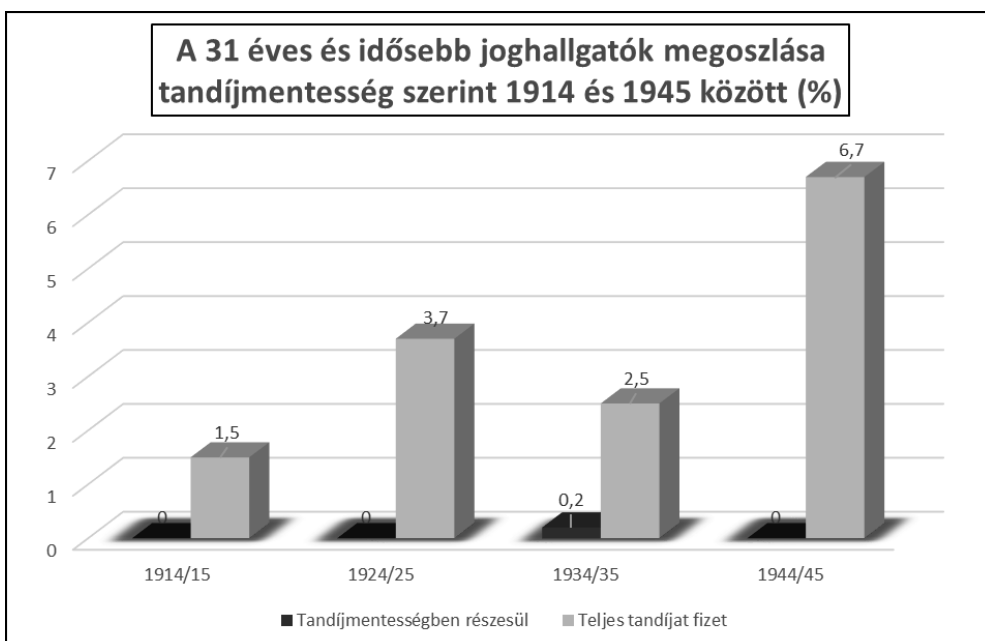
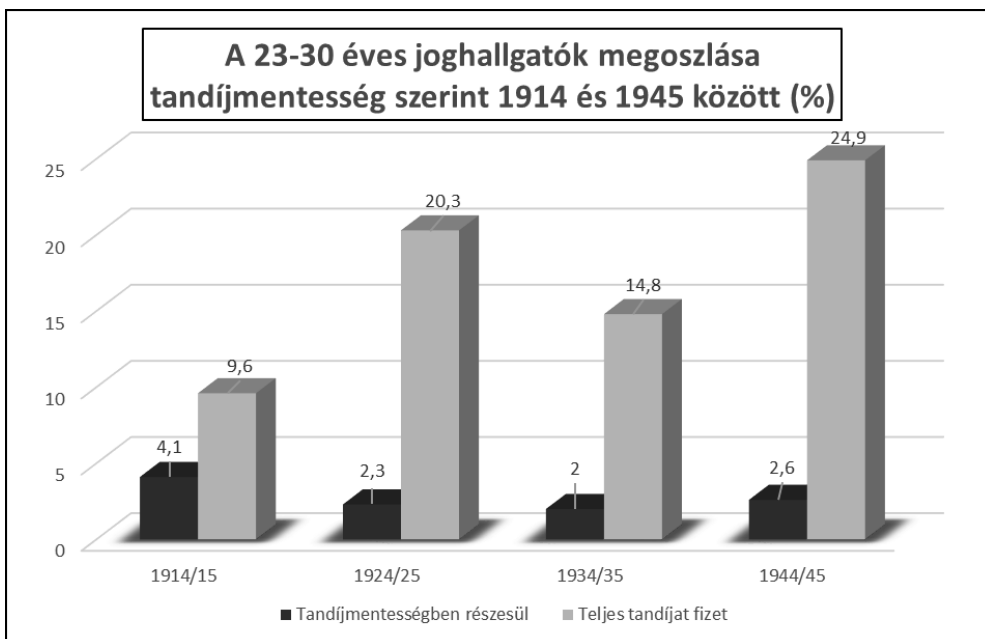
A fenti ábra adatai alapján megállapítható, hogy a joghallgatók között mindvégig a legfiatalabb, 18 és 22 év közötti generáció dominált, de a korszak végére az idősebb hallgatók aránya növekedett. A 23–30 éves és a 31 éves vagy idősebb korcsoport aránya is az 1944/45-ös tanévben volt a legmagasabb, 27,5%, illetve 6,7%. Ha az egyes korcsoportokat tandíjmentesség szerint vizsgáljuk, akkor az anyakönyvi adatok alapján a következő kép tárul elénk:

A 18–22 éves joghallgatók tekintetében a tandíjmentességben részesülő hallgatók aránya ingadozást mutat. Az 1914/15-ös tanévben kicsit több mint egyötöd részük (41 fő) kapott tandíjmentességet, tíz évvel később pedig már csak 10%-uk (30 fő). Egyértelműen az 1930-as évek derekán volt arányaiban és nominálisan is a legmagasabb a tandíjelengedésben részesülő joghallgatók száma. Az 1934/35-ös tanévben 30%-ot (166 fő) tett ki, majd az 1944/45-ös tanévre 11,2%-ra (30 fő) csökkent a tandíjmentességet élvező diákok aránya.

A három korcsoportot tekintve azonban így is a 18–22 éves korosztály részesült a legnagyobb arányban tandíjelengedésben. Ez természetesnek is tekinthető, hiszen éppen a legfiatalabbak voltak a leginkább kiszolgáltatottak szociális tekintetben. Nekik még nem, vagy nem túl nagy mértékben voltak saját bevételeik, és ők voltak a leginkább ráutalva a szülők támogatására.

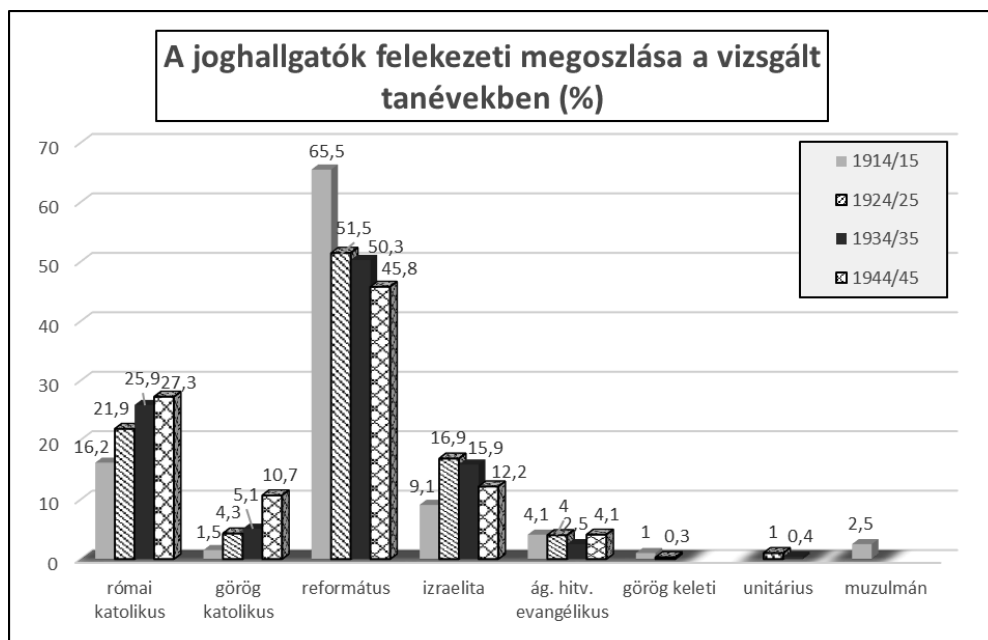
A 23 és 30 év közötti korosztály már nagyobb önállóságra tett szert és nagyobb mértékben tudott önmagáról gondoskodni. Az anyakönyvi adatok is ezt támasztják alá, hiszen ebben a korcsoportban már jóval kisebb arányban részesedtek a diákok tandíjmentességben. Az 1914/15-ös tanévben ez az arány még 4,1%-ot tett ki, majd a következő vizsgált tanévek tekintetében 2% felett állandósult. A tandíjmentességet élvező 23–30 évesek aránya akkor is alig növekedett, amikor az 1944/45-ös tanévben részarányuk 27,5%-ra emelkedett.

A 31 éves és idősebb hallgatók tandíjmentességben alig részesültek. Egyedül az 1934/35-ös tanévben mutatható ki, hogy volt ilyen, amikor egyetlen ebbe a korcsoportba tartozó hallgató, az akkor 33 éves vitéz técsői Móricz Kálmán fél tandíjmentességet kapott.²⁰

A joghallgatók felekezeti megoszlása és a tandíjmentesség

Ha a hallgatói anyakönyvek felekezeti adatait vesszük alapul, akkor a vizsgált tanévek tekintetében a következő képet kapjuk a debreceni joghallgatókról:

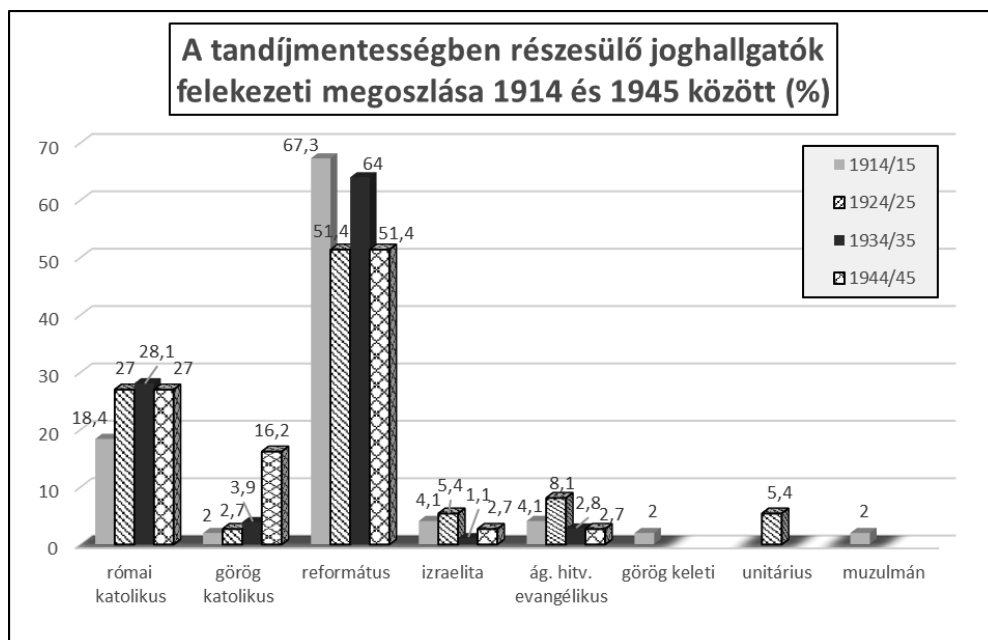
Az egyetem protestáns jellegét mutatja, hogy a joghallgatók tekintetében a legjelentősebb egyértelműen a református felekezet volt. Noha megfigyelhető egy szignifikáns csökkenés (65,5%-ról 45,8%-ra), de ez a reformátusok jelentős túlsúlyát alig csökkentette. A római katolikusok aránya viszont folyamatos és egyenletes növekedést

²⁰ Vitéz técsői Móricz Kálmán rendes jog- és államtudományi hallgatónak az 1934/35-ös tanév II. felére szóló anyakönyvi (származási) lapja. – *A debreceni jog- és államtudományi kar hallgatói anyakönyvei 1914–1949*. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár (DEENK), Kézirattár.

mutatott (16,2%-ról 27,3%-ra), s az 1930-as évek derekától már a teljes hallgatóság több mint egynegyed részét tette ki.

Az izraelita felekezet volt a harmadik legnagyobb a jogi karon. A zsidó vallású hallgatók aránya az 1914/15-ös tanévben még 9,1%-ot tett ki, majd az 1924/25-ös tanévben már 16,9%-ot, ami egyértelműen jelzi, hogy a numerus clausus rendelkezései a debreceni jogi fakultáson nem érvényesültek. Később a zsidó diákok aránya fokozatosan csökkent. Az 1934/35-ös tanévben, amikor a legnagyobb kari hallgatói létszámot rögzítettük, arányuk 15,9%-ot (88 fő) tett ki. Az országos politikai folyamatok, a radikalizálódó közhangulat és a zsidótörvények káros hatásai ellenére még az 1944/45-ös tanévben is a joghallgatók 12,2%-a, 33 fő vallotta magát izraelita felekezetűnek Debrecenben.

A görög katolikusok aránya a római katolikusokhoz hasonlóan folyamatos növekedésben volt, s 1,5%-ról 10,7%-ra nőtt, miközben az ágostai hitvallású evangélikusok részaránya általában 4%-ot meghaladó volt. Egyedül az 1934/35-ös tanévben csökkent le 2,5%-ra, de ez sem az evangélikusok számának a csökkenésével volt magyarázható, hanem a hallgatói létszám jelentős növekedésével.

Ha a tandíjmentességben részesülő joghallgatók felekezeti megoszlását nézzük, akkor a reformátusok, még a részarányukat is meghaladó túlsúlyával szembesülünk. A tandíjmentességet elnyerő hallgatók közül az 1914/15-ös tanévben 67,3% református

volt, miközben a felekezet részaránya 65,5-ot tett ki. Az 1924/25-ös tanév 51,4%-os aránya megfelelt a reformátusok 51,5%-os részarányának, azonban tíz évvel később már jelentős kiugrás volt megfigyelhető. Az 1934/35-ös tanévben a tandíjmentességet elnyerő hallgatók 64%-a volt református, miközben a kari összhallgatóságon belüli arányuk csak 50,3%-ot tett ki. Az 1944/45-ös tanévben is megfigyelhető volt ez a felülreprezentáltság, igaz kisebb mértékben. Ekkor 51,4%-os volt tandíjmentességen belüli és 45,8%-os az összhallgatóságon belüli arány. A reformátusok nyerték el tehát a legjobb eséllyel a tandíjkedvezményeket. Ez a tendencia nyilvánvalóan a többi felekezet rovására történt így.

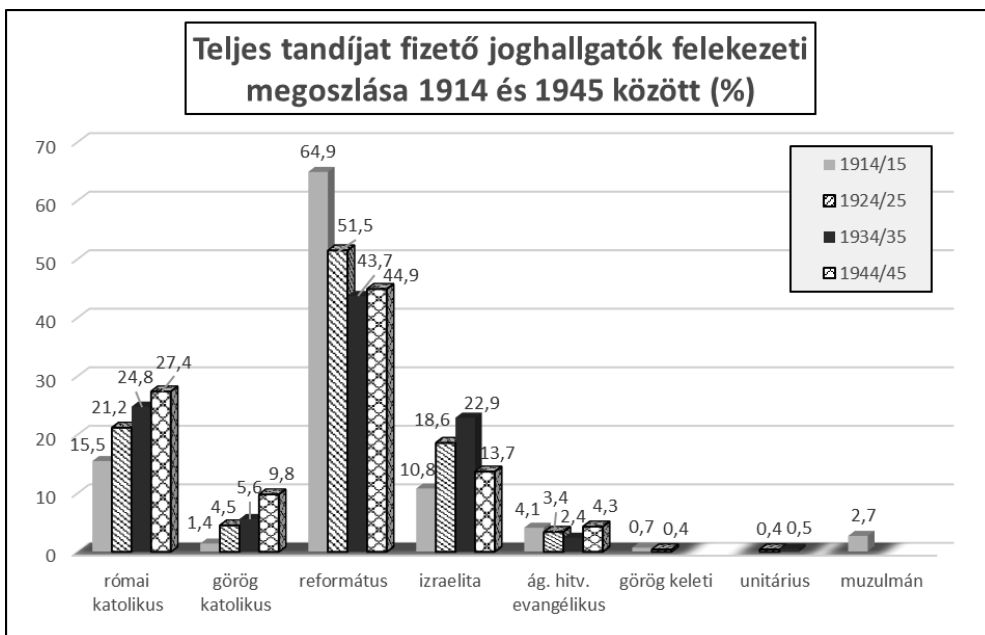
Ha megnézzük a római katolikus hallgatókat, akkor azt látjuk, hogy a tandíjmentes hallgatókon belüli arány nagyjából megfelel a hallgatóságon belüli aránynak, sőt kismértékű felülreprezentáció figyelhető meg. Az 1914/15-ös tanévben a valamilyen mértékben tandíjmentes hallgatók 18,4%-a volt római katolikus. 1924/25-ben 27%-a, 1934/35-ben 28,1%-a, 1944/45-ben pedig 27%-a. Felülreprezentációra tehát az 1924/25-ös és az 1934/35-ös tanévben került sor.

A görög katolikusok aránya a tandíjmentességben részesülő hallgatókon belül sokáig elmaradt valós részarányuktól, (1924/25-ben 2,7% és 1934/35-ben 3,9%) azonban az 1944/45-ös tanévben 16,2%-ban ők nyerték el a tandíjmentességet, ami meghaladta a kari hallgatóságon belüli 10,7%-os részarányukat.

Az ágostai hitvallású evangélikusok esetében is inkább felülreprezentációnak lehetünk a tanúi. Esetükben a vizsgált évek sorrendjében 4,1%-os, 8,1%-os, 2,8%-os, és 2,7%-os részarány figyelhető meg a tandíjmentességben részesülő hallgatókon belül. Lényegében az 1944/45-ös tanév kivételével minden tanévben elérték vagy meghaladták a kari hallgatóságon belüli részarányukat.

Unitáriusok kizárólag az 1924/25-ös tanévben részesedtek tandíjelengedésben, de akkor a tandíjmentes hallgatók 5,4%-át (2 fő) tették ki. Ez jelentősen meghaladta a kari hallgatóságon belüli 1%-os részarányukat és azt is jelentette, hogy a jogi karon tanuló 3 unitáriusból 2 tandíjmentességben részesült.

A fentiek fényében nem lehet meglepő, hogy az elnyert tandíjmentesség tekintetében a legnagyobb vesztesnek az izraelita felekezetű hallgatók tekinthetők. A tandíjmentességben részesülő hallgatók közül 1914/15-ben 4,1% (2 fő), 1924/25-ben 5,4% (2 fő), 1934/35-ben 1,1% (2 fő), míg az 1944/45-ös tanévben 2,7% (1 fő) volt zsidó vallású. Ezek a részarányok jelentős mértékben elmaradtak a felekezet kari hallgatóságon belüli arányához képest. Különösen az 1934/35-ös tanév szembeötlő, hiszen a karra járó 88 izraelita felekezetű diák (15,9%) közül csak 2 (1,1%) részesült fél tandíjmentességben. Az alulreprezentáltság akkor is nagymértékű, ha tudjuk, hogy a tandíjmentességi kérvények elbírálásánál a tanulmányi előmenetel és a szociális rászorultság is szerepet játszott.

A zsidó vallású joghallgatók tandíjkedvezményeiből való kimaradására részben magyarázatot ad a felekezet foglalkozási struktúrája. Az 1934/35-ös tanév 88 izraelita felekezetű diákjából például 20-an (22,7%) nagy- és középkereskedő, illetve nagy- és középiparos, 17-en (19,3%) értelmiségi, 15-en (17%) kiskereskedő, kisiparos, 11-en (12,5%) magántisztviselő, 8-an (9,1%) pedig tőkés, járadékos, háztulajdonos és magánzó családból származtak. Többségük (több mint 80%-uk) esetében tehát igaz, hogy szüleik magasabb jövedelműek voltak, szellemi munkát végeztek, vagy kereskedőként, iparosként, esetleg más módon a piacról, saját hasznukból éltek. Az anyagi lehetőségek terén jelentős különbségek lehettek közöttük, de belátható, hogy a biztos szülői háttérrel rendelkező fiatalok szociálisan kevésbé voltak rászorulva a tandíjmentességre, mint kiszolgáltatottabb társaik.

A teljes tandíjat fizető hallgatókat tekintve is megfigyelhető a reformátusok túlsúlya, ami a kari hallgatóságon belüli túlsúlyukból következett. Részarányuk a vizsgált tanévekben 64,9%-ot, 51,5%-ot, 43,7%-ot és 44,9%-ot tett ki, ami jelentős volt ugyan, de a tandíjmentességben részesülő hallgatók magas arányából következően elmaradt a kari hallgatóságon belüli reprezentációjukhoz képest.

A reformátusokat a római katolikusok követték. A teljes tandíjat fizető hallgatókon belüli arányuk az 1914/15-ös tanévben 15,5%-ot, az 1924/25-ös tanévben 21,2%-ot, az 1934/35-ös tanévben pedig 24,8%-ot tett ki, ami megközelítette a kari hallgatóságon belüli arányt. Az 1944/45-ös tanévben a teljes tandíjat fizető hallgatók 27,4%-a

volt római katolikus, ami megfelelt a felekezet kari hallgatóságon belüli 27,3%-os arányának.

A legérdekesebb azonban az izraelita felekezet esete. A teljes tandíjat fizető hallgatók körében az 1914/15-ös tanévben 10,8%, az 1924/25-ös tanévben 18,6%, az 1934/35-ös tanévben 22,9%, az 1944/45-ös tanévben pedig 13,7% volt a zsidó vallású diákok aránya. Ez a minden tanévben megfigyelhető felülreprezentáció a tandíjmentességből való kiszorulás következménye volt. Tehát az izraelita felekezetű joghallgatók a kari összhallgatóságon belüli arányuknál nagyobb mértékben fizettek teljes tandíjat, s tandíjelengedésre más felekezetekhez képest kevésbé számíthattak.

A joghallgatók regionális megoszlásának és tandíjmentességének összefüggései

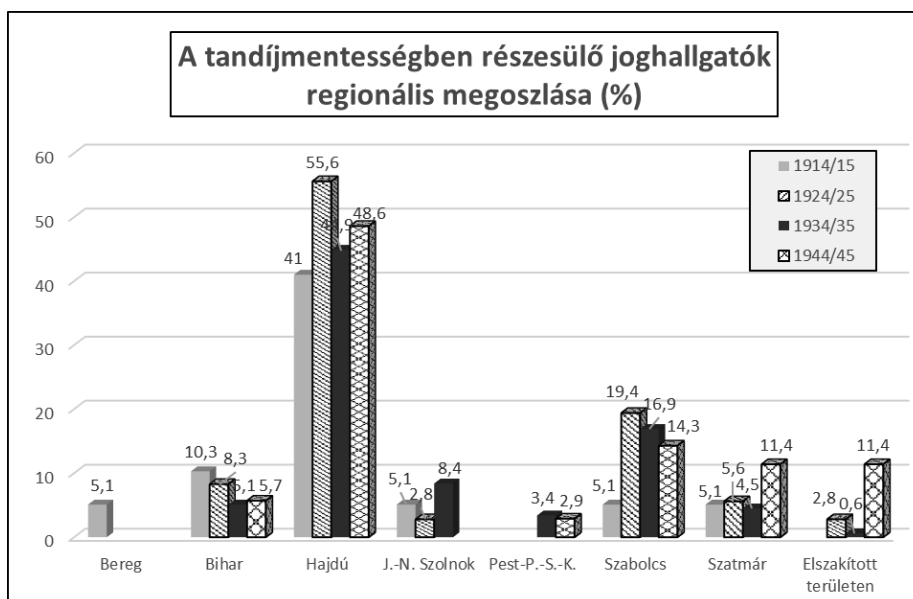
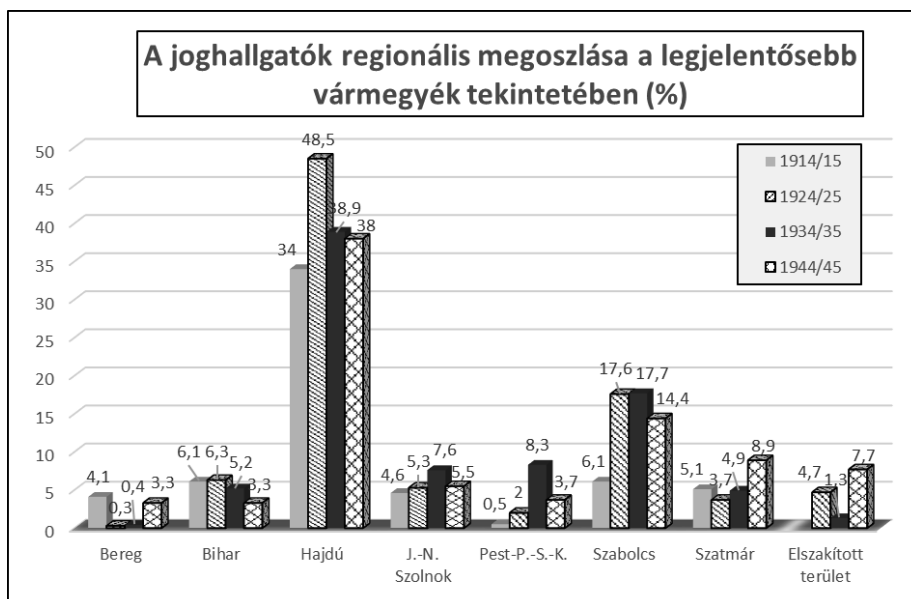
Az egyetem vonzáskörzetét leginkább a hallgatók regionális megoszlásából lehet meghatározni. A beiratkozás alkalmával kitöltött származási íveken a hallgatóknak az atya vagy gyám lakhelyét is fel kellett tüntetniük, így nemcsak azt tudjuk, hogy hol születtek, hanem azt is, hogy pontosan honnan érkeztek az egyetemre. A vizsgált tanévek adatait összesítve így jól megrajzolható az a vonzáskörzet, ahonnan az egyetemi ifjúság rekrutálódott.

A joghallgatók anyakönyvi adatai alapján a kar vonzáskörzete leginkább Hajdú, Szabolcs, Szatmár, Bihar, Jász–Nagykun–Szolnok és Bereg vármegyét jelentette, de Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegyéből is rendszeresen érkeztek hallgatók Debrecenbe. Különösen Hajdú vármegye volt kiemelkedő, nem meglepő módon. Innen az 1914/15-ös tanévben a joghallgatók 34%-a (67 fő), az 1924/25-ös tanévben 48,5%-a (146 fő), az 1934/35-ös tanévben 38,9%-a (215 fő), az 1944/45-ös tanévben pedig 38%-a (103 fő) érkezett. Az 1924/25-ös tanévben tehát a joghallgatók közel fele hajdúsági volt.

Szabolcs vármegye tekinthető minden vizsgált tanév tekintetében a második legfontosabb vármegyének. Igaz, hogy az 1914/15-ös tanévben még csak 6,1%-os részarány (12 fő) jellemezte, de a későbbiekben ez jelentősen megemelkedett és tíz évvel később már a diákok 17,6%-a (53 fő) szabolcsi volt. Részarányuk később sem csökkent jelentősen, hiszen az 1934/35-ös tanévben 17,7%-os (98 fő), az 1944/45-ös tanévben pedig 14,4%-os (39 fő) volt a vármegye részesedése.

Bihar vármegye esetében sokáig 6% felett alakult a részarány, majd ez az 1934/35-ös tanévre 5,2%-ra (29 fő), az 1944/45-ös tanévre pedig 3,3%-ra (9 fő) csökkent. Jász–Nagykun–Szolnok vármegye tekintetében a joghallgatók közötti ráta 5% körül alakult, egyedül az 1934/35-ös tanév jelentett kivételt, amikor 7,6%-ra (42 fő) ugrott. Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye esetében is ez a tanév jelentette a kiugrást, mivel ekkor

a joghallgatók 8,3%-a (46 fő) érkezett a fővárosból, illetve a főváros közvetlen környezetéből. A Szatmár vármegyéből és az elszakított területekről Debrecenbe érkező joghallgatók aránya a kari hallgatóságon belül egyértelműen az 1944/45-ös tanévben volt a legmagasabb, 8,9% (24 fő), illetve 7,7% (21 fő).

Ha a joghallgatók közül csak azokra fókuszálunk, akik valamilyen mértékben tandíjmentességet nyertek, akkor is Hajdú vármegye dominanciáját állapíthatjuk meg. A tandíjelengedésben részesülő joghallgatók 41%-a (16 fő), 55,6%-a (20 fő) 44,9%-a (80 fő), illetve 48,6%-a (17 fő) volt hajdúsági a vizsgált tanévek sorrendjében. Az 1924/25-ös tanévben tehát a tandíjmentességet kapó diákok több mint fele Hajdú vármegyéből került ki. Ez óriási túlsúlynak és jelentős felülreprezentációnak tekinthető a többi vármegyéhez képest.

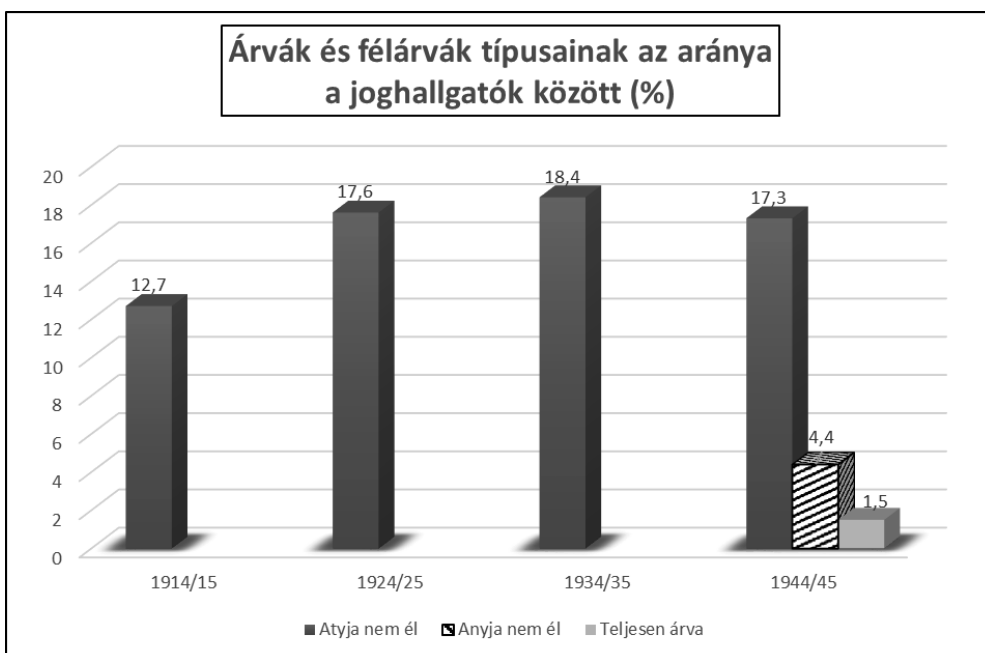
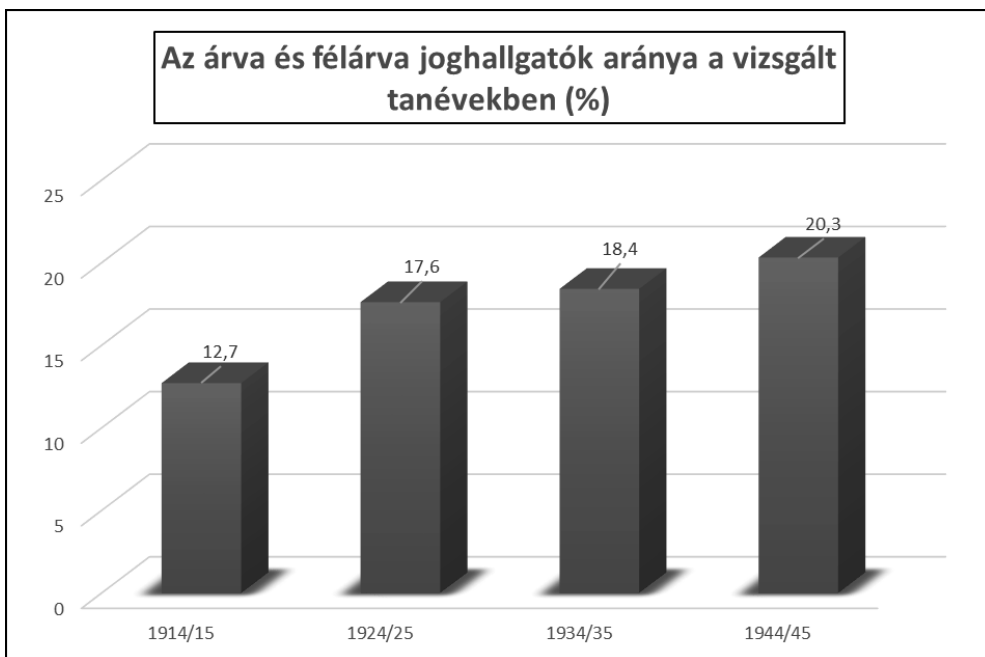
Szabolcs vármegye esetében 1924/25-ben 19,4%-os (7 fő), 1934/35-ben 16,9%-os (30 fő), 1944/45-ben pedig 14,3%-os (5 fő) részarány figyelhető meg. Bihar vármegye részesedése lassú, de folyamatos csökkenést mutat. Az 1914/15-ös tanév 10,3%-os rátája (4 fő) az 1944/45-ös tanévre 5,7%-ra (2 fő) esett vissza. Jász–Nagykun–Szolnok és Szatmár vármegyét tekintve előbbi esetében az 1934/35-ös tanév, utóbbi esetében az 1944/45-ös tanév emelkedett ki 8,4%-os (15 fő), illetve 11,4%-os (4 fő) részaránnyal. A Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegyéből Debrecenbe érkező diákok az 1934/35-ös és az 1944/45-ös tanévben részesedtek tandíjmentességben. Előbbi esetben 6 fő (3,4%), tíz évvel később pedig 1 fő (2,9%) nyert el valamilyen mértékű tandíjmentességet. Az elszakított területekről érkező joghallgatók közül az 1924/25-ös és az 1934/35-ös tanévben 1-1 fő (2,8 és 0,6%) részesült tandíjkedvezményben, az 1944/45-ös tanévben azonban már 4-en (11,4%) kaptak ilyen támogatást a kartól.

Árva és félárva joghallgatók tandíjmentessége

A hallgatói anyakönyvekben sokáig csak az édesapára vonatkozóan kellett rögzíteni adatokat, így az édesapjukat elveszített hallgatók esetében lehetett meghatározni a félárvaságot.²¹

Az 1939/40-es tanév 1. félévétől azonban már az édesanya is feltüntetésre került a származási íveken, így pontosan tudható lett, hogy ki az, aki az édesapját, ki az, aki az édesanyját, és ki az, aki mindkét szülőt elvesztette. A fenti ábra azt mutatja meg az anyakönyvi adatok alapján, hogy mennyi hallgató volt érintett, mennyi hallgató esetében mutatható ki az árvaság, vagy a félárvaság. Az adatok a hallgatóságon belüli részarányt jelzik. Az 1914/15-ös tanévben 25 főről (12,7%), az 1924/25-ös tanévben 53 főről (17,6%), az 1934/35-ös tanévben 102 főről (18,4%), az 1944/45-ös tanévben 55 főről (20,3%) volt kimutatható valamely szülő elvesztése.

²¹ Az elhunyt szülőt általában a néhai megjelöléssel, vagy kereszttel tüntették fel a hallgatók a származási ívek lapjain.

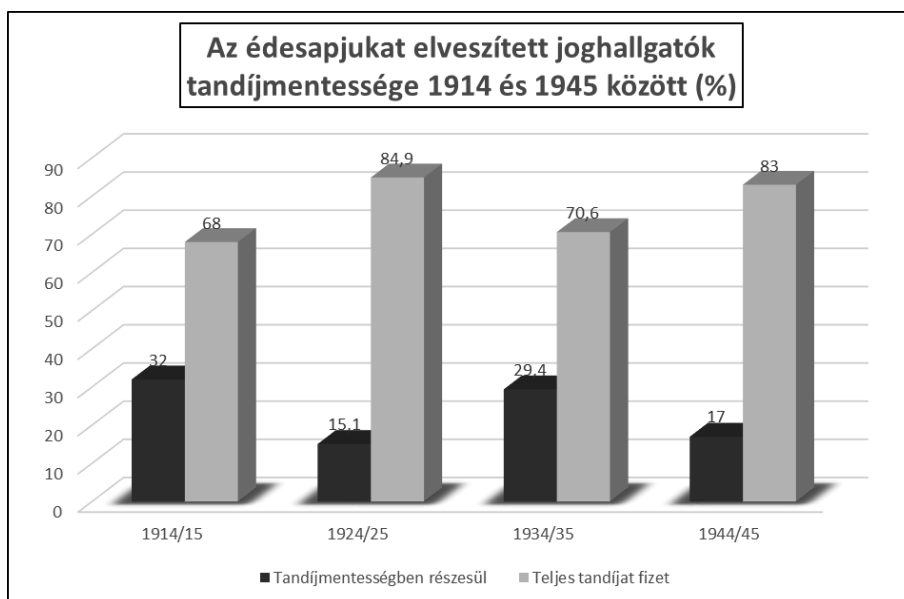

Ha a részletes adatokat tekintjük, akkor megállapítható, hogy míg az 1914/15-ös, az 1924/25-ös és az 1934/35-ös tanévben csak az édesapa elvesztése volt kimutatható, addig az 1944/45-ös tanévben már jóval differenciáltabb adatok állnak rendelkezésre. Édesapját 17,3% (47 fő), édesanyját pedig 4,4% (12 fő) veszítette el, míg 1,5% (4 fő) teljesen árva volt.

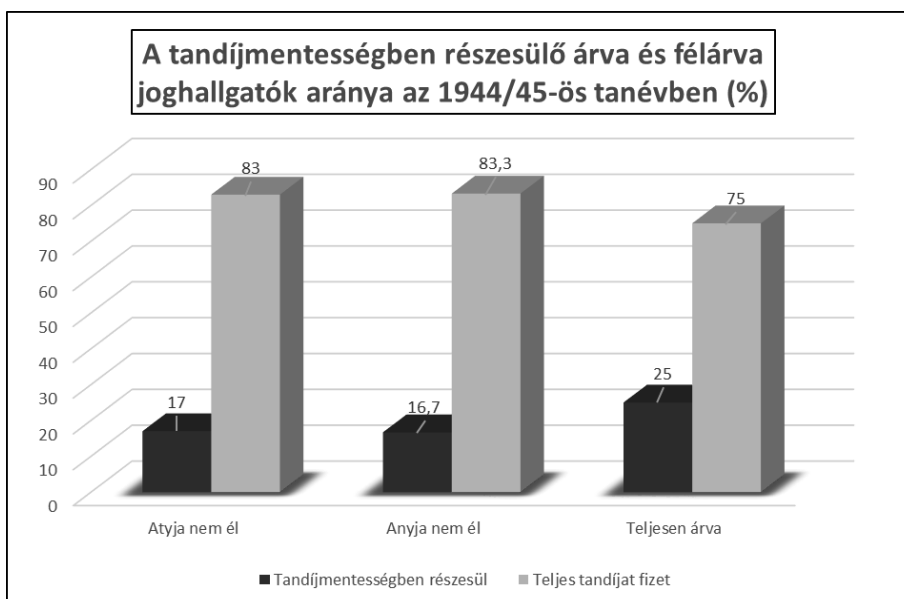
Az árvák és a félárva vizsgálatát tandíjmentesség szempontjából különösen érdekes lehet. Mind a négy vizsgált tanév tekintetében csak az édesapa elvesztését lehet összehasonlító vizsgálat alá vonni. Az édesapjukat elveszített joghallgatók tandíjmentessége e tekintetben hullámvázst mutat. 1914/15-ben még 32%-uk (8 fő, 5 egész, 3 fél) részesült tandíjmentességben, majd ez tíz évvel később 15,1%-ra (8 fő, 4 egész, 4 fél) csökkent. Az 1934/35-ös tanévben ismét megközelítette a 30%-ot (30 fő, 4 egész, 2 fél, 16 egész köztisztviselői, 8 fél köztisztviselői), a korszak végén pedig megint lecsökkent 17%-ra (8 fő, 1 egész, 4 háromnegyed, 3 fél).

Tekintettel arra, hogy olyan joghallgatókról van szó, akik valamely szülőjüket, legtöbbször a család eltartásában meghatározó szerepet játszó édesapjukat veszítették el, az elnyert tandíjmentesség nem tekinthető különösebben jelentősnek. Az 1914/15-ös tanévben 68%-uk (17 fő), az 1924/25-ös tanévben 84,9%-uk (45 fő), az 1934/35-ös tanévben 70,6%-uk (72 fő), az 1944/45-ös tanévben pedig 83%-uk (39 fő) nem részesült semmilyen tandíjelengedésben. Ennek hátterében minden bizonnyal a tanulmányi követelmények álltak, mivel szociális szempontból az egyik leginkább kiszolgáltatott hallgatói csoportról van szó. A legrészletesebb adatok az 1944/45-ös tanév vonatkozásában állnak rendelkezésre, s itt arra is lehetőség van, hogy a három árvasági típust összehasonlítva vizsgáljuk meg. Az adatok csoportosítása alapján kijelenthető, hogy az édesapjukat elveszített hallgatók 17%-a (8 fő), az édesanyjukat elveszített hallgatók 16,7%-a (2 fő), míg a teljesen árvák 25%-a (1 fő) részesült tandíjelengedésben. Utóbbi esetben ez azt jelenti, hogy a 4 teljesen árva közül csak 1 fő, Vargha Barnabás nyert el fél tandíjmentességet.²²

²² Vargha Barnabás rendes jog- és államtudományi hallgatónak az 1944/45-ös tanév II. felére szóló anyakönyvi (származási) lapja. – *A debreceni jog- és államtudományi kar hallgatói anyakönyvei 1914–1949*. Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtár (DEENK), Kézirattár.

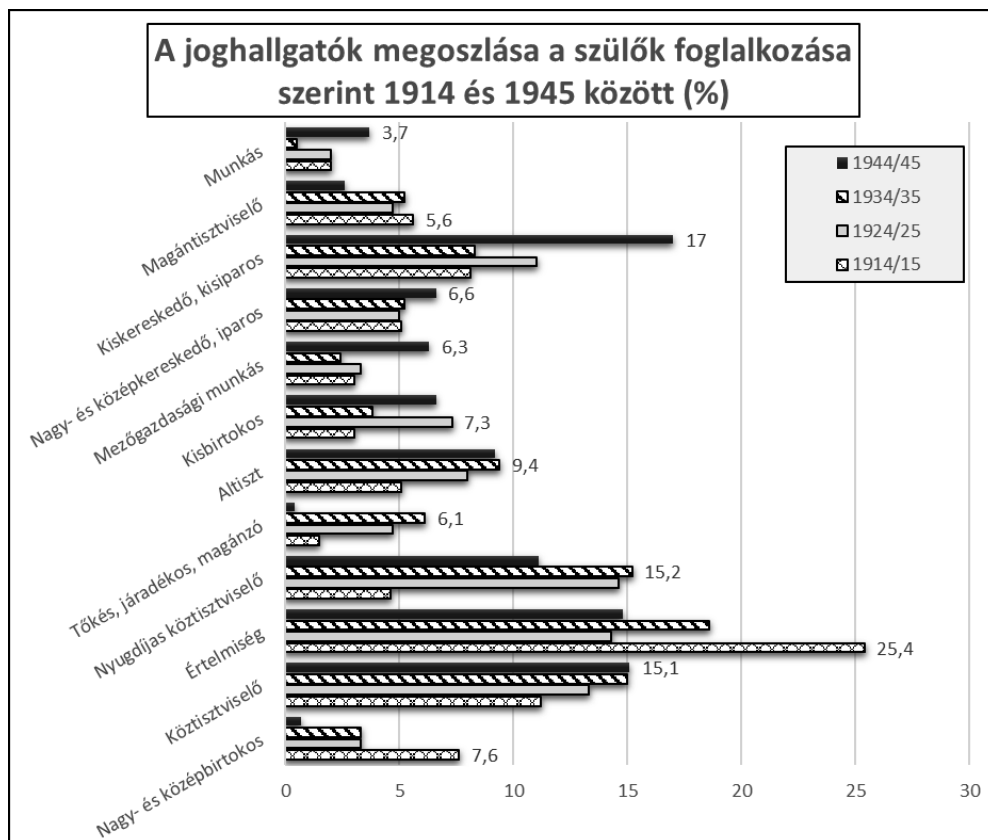
Mivel ennek a vizsgálatnak az esetében csupán néhány fő érintett, pontosabb következtetések lesznek majd levonhatók, ha nem csupán a debreceni jog- és államtudományi kar, hanem az egyetem összes kara, illetve az összes tudományegyetem hallgatói anyakönyvi állománya feldolgozásra kerül.

A debreceni joghallgatók megoszlása a szülők foglalkozása és tandíjmentességük szerint

Vizsgálatainkat az egyik legfontosabb szemponttal, a szülők foglalkozás szerinti megoszlásával zárjuk. Az erre irányuló adatok jelentősége abban áll, hogy segítségükkel világos kép kapható az egyetemi hallgatóság társadalmi helyzetéről, amit szüleik foglalkozása, vagyis társadalmi állása határoz meg.

A hallgatói anyakönyvek adatainak a felhasználásával e tekintetben is túl lehet lépni a korábbi kereteken, mivel nemcsak egy szempontú képet lehet alkotni, hanem más szempontokkal együtt, komplex vizsgálatok folytatására is lehetőség van. A szülők foglalkozásával kapcsolatban például pontos adatok állnak rendelkezésre felekezetenként, korcsoportonként, regionális megoszlás szerint vagy például az elnyert tandíjmentesség szempontjából. Jelen tanulmányban az eddigiekhez hasonlóan az utóbbi megközelítést helyezzük középpontba. A debreceni joghallgatók szüleinek a foglalkozási megoszlását a vizsgált tanévek anyakönyvi adatai alapján a következőképpen ábrázolhatjuk:

A szülők foglalkozását illetően a debreceni joghallgatók körében is az értelmiség játszott döntő szerepet, de világos elmozdulás is látszik, hiszen míg az 1914/15-ös tanévben még a hallgatók szüleinek 25,4%-a (50 fő), addig 1944/45-ben már csak 14,8%-a (40 fő) volt értelmiségi foglalkozású. Ugyanígy csökkent a nagy- és közép-birtokosok aránya 7,6%-ról (15 fő) 0,7%-ra (2 fő).

A társadalmi összetételben bekövetkező változások nyertesei leginkább a kiskereskedők, kisiparosok (8,1%-ról 17%-ra), a köztisztviselők (11,2%-ról 15,1%-ra) és az altisztek (5,1%-ról 9,2%-ra) voltak, de a mezőgazdasági munkások (3%-ról 6,3%-ra) és a munkások (2%-ról 3,7%-ra) részaránya is emelkedett. A társadalmi mobilitás lehetőségei tehát szélesedtek és különösen a korszak végén jelentek meg nagyobb arányban a joghallgatók között a legkisebb jövedelemmel rendelkező rétegek gyermekei. Az 1944/45-ös tanévben a munkások²³ 3,7%-os (10 fő) és a mezőgazdasági munkások²⁴ 6,3%-os aránya (17 fő) a hallgatói társadalmon belül jóval magasabb volt a korábban tapasztaltnál. Az 1944/45-ös tanév a kiskereskedők, kisiparosok szempontjából is kiugró, hiszen ekkor érték el a 17%-os részarányt (46 fő), amit korábban megközelíteni sem tudtak.²⁵

Az értelmiségi utánpótlás szempontjából folyamatosan emelkedett és már az 1934/35-ös tanévben kiugrott az altisztek és a köztisztviselők aránya. Az altisztek az 1934/35-ös tanévben 9,4%-os (52 fő), az 1944/45-ös tanévben pedig 9,2%-os (25 fő) részaránya mindenképpen figyelemre méltó, hiszen egy olyan társadalmi csoportról

²³ A gyermekek taníttatása és egyetemre küldése a munkáscsaládok számára nagyon nagy kihívást jelentett. A városi munkásság jövedelmi viszonyaira vonatkozóan L. Nagy Zsuzsa végzett kutatásokat és megállapította: „A gyáripari munkások évi átlagfizetése 1938-ban 1200 P volt. Az átlag mögött a segéd- és betanított munkások 900–950 pengője és a nyomdászok 2300 P évi fizetése állt. Az átlagot meghaladó, a havi 200 P-t megközelítő keresettel csak a szakmunkások számolhattak.” — L. NAGY Zsuzsa: Életmód. In: *Magyarország társadalomtörténete II. 1920–1944. (Szöveggyűjtemény)* Szerk. GYÁNI Gábor. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995. 362.

²⁴ Az egyetemi taníttatás költségeit a mezőgazdasági munkából élő szegényparasztság sem tudta vállalni. Gunst Péter számításai szerint a magyar társadalom több mint felét kitevő agrárnépesség 69,52%-a tartozott az 5. kat. holdnál kevesebb földtulajdonnal rendelkező legszegényebb népcsoport közé. Lásd: GUNST Péter: A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között. In: *Magyarország társadalomtörténete II. 1920–1944. (Szöveggyűjtemény)* Szerk. GYÁNI Gábor. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995. 116. és 119.

²⁵ Ez különösen annak a fényében figyelemre méltó, hogy korábban nem volt jellemző rájuk a felsőoktatásban való jelentősebb részvétel. L. Nagy Zsuzsa az iparos- és kereskedőtársadalomról írt egyik tanulmányában a réteg iskolázottságával kapcsolatban megállapította: „Az iparosok és kereskedők tanultságának színvonala nagy általánosságban megfelelt anyagi helyzetüknek és társadalmi státusuknak. Túlnyomó részük számára az iskola az elemi iskolát jelentette, egyben a közoktatásban való részvételük végét is.” — L. NAGY Zsuzsa: Nők az iparosok és kereskedők között. In: *Emlékkönyv Gunst Péter 70. születésnapjára*. Szerk. IFJ. BARTA János és PALLAI László. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 2004. 338.

beszélünk, amelyik erején felül, társadalmi súlyánál is nagyobb mértékben igyekezett taníttatni gyermekeit.²⁶ A köztisztviselők részaránya a korszak egészében meghaladta a 10%-ot és az utolsó két vizsgált tanévben, az 1934/35-ös és az 1944/45-ös tanévben a kari hallgatóság 15%-át is elérte (83 és 41 fő). Ha ehhez hozzávesszük a nyugdíjas köztisztviselők ugyancsak jelentős, a korszak derekán 15% körüli, az 1944/45-ös tanévben 11,1%-os (30 fő) részarányát, akkor szintén igen figyelemre méltó rekrutációs bázist kapunk. Ennek a jelenségnek a hátterében minden bizonnyal az áll, hogy a köztisztviselői háttérrel rendelkező hallgatók jelentős támogatásban részesültek a köztisztviselői tandíjmentességnek és a köztisztviselői ösztöndíjnak köszönhetően, így a felsőoktatásban való részvétel számukra kisebb anyagi terhet jelentett.²⁷

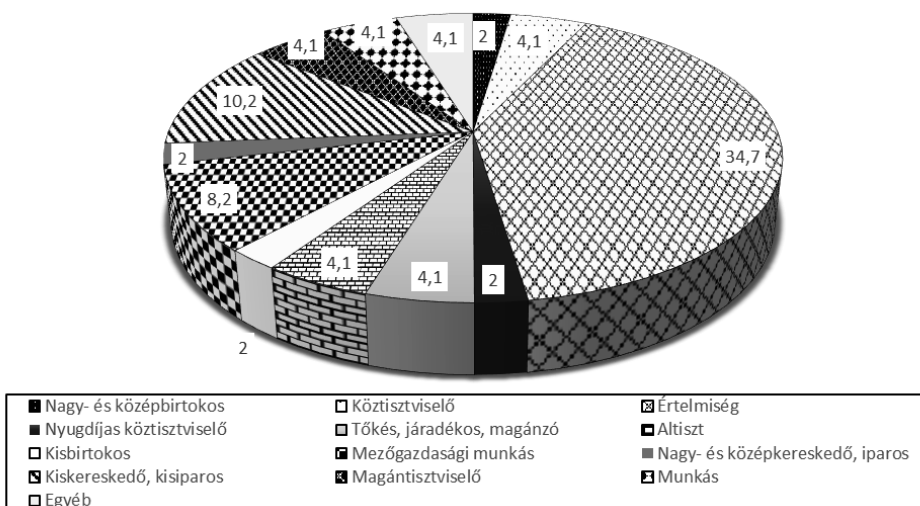
Ha felekezetenként vizsgálódunk, akkor megállapítható, hogy a legnagyobb létszámú 1934/35-ös tanévben a római katolikusok körében a köztisztviselők (18,2%, 26 fő) és a nyugdíjas köztisztviselők (17,5%, 25 fő) gyermekei emelkedtek ki. A görög katolikusok esetében a nyugdíjas köztisztviselők (25%, 7 fő) és az értelmiség (28,6%, 8 fő), a reformátusok esetében pedig az értelmiség (19,1%, 53 fő) és a köztisztviselők (18%, 50 fő) gyermekei voltak jelen a legnagyobb arányban. Az izraelita felekezetű joghallgatók esetében a szülők leginkább a nagy- és középkereskedők, illetve iparosok (22,7%, 20 fő) és az értelmiség (19,3%, 17 fő), az evangélikusok esetében pedig a köztisztviselők (21,4%, 3 fő) és a nyugdíjas köztisztviselők (21,4%, 3 fő) közül kerültek ki.

A szülők foglalkozását azonban érdemes a tandíjmentesség szempontjából is megvizsgálni. Ezt oly módon fogjuk megtenni, hogy a tandíjmentességben részesülő joghallgatókon belül megállapítjuk, hogy az egyes foglalkozási kategóriába tartozó hallgatói csoportok mekkora hányadot képviseltek az adott tanévben.

²⁶ Az altiszti réteg gyermekeinek fokozódó megjelenése az oktatási rendszer mindhárom szintjén megfigyelhető volt. Timár Lajos kutatásai arra is rávilágítottak, hogy körükben a középfokú oktatás tekintetében elsősorban a gyakorlatiasabb ismereteket nyújtó, de a felsőfokú tanulmányok lehetőségét is biztosító felsőkereskedelmi iskolák voltak a legnépszerűbbek: „[...] a felsőkereskedelmiben az altisztek aránya a 20-as évekhez képest drámai növekedést mutatott, s a majdnem 20%-os aránnyal szinte beérték a »polgári« kispolgárságot annak ellenére, hogy az össznépességen belül az arányuk kevesebb, mint fele volt az előbbieknél.” – TIMÁR Lajos: Az alföldi és dunántúli városok szociális arculata a két világháború között. In: *Kárpát-medence: települések, tájak, régiók, térstruktúrák*. Szerk. GYÖRI Róbert–HAJDU Zoltán. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Pécs-Budapest, Dialóg Campus, 2006. 51–52.

²⁷ Az adatok tehát a debreceni jog- és államtudományi kar esetében is alátámasztják Laky Dezső 1930-as megállapítását, miszerint: „A tudományegyetemek hallgatóságának mindenütt jellegzetes vonása a köztisztviselőelem és a szabadfoglalkozású értelmiségi rétegek gyermekeinek viszonylagos többsége.” LAKY, 1931. 72.

A tandíjmentességben részesülő joghallgatók megoszlása a szülők foglalkozása szerint az 1914/15-ös tanévben (%)

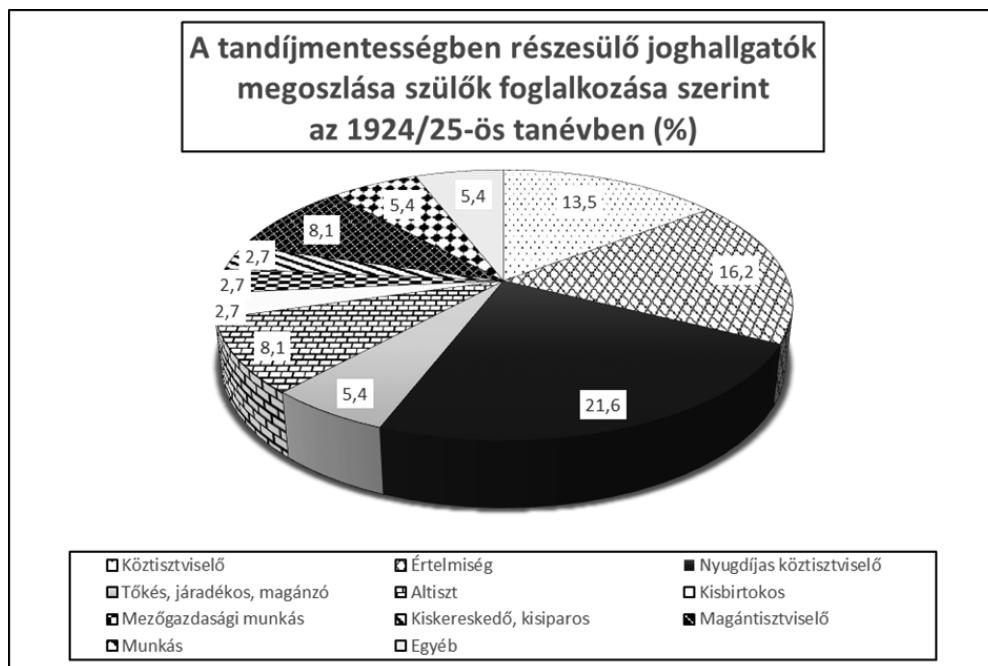

Az 1914/15-ös tanév tekintetében például szembeötlő az értelmiség túlsúlya. Az a 34,7%-os arány (17 fő), amit az anyakönyvek adatai mutatnak, meghaladja a kari hallgatóságon belüli arányt (25,4%), vagyis a tandíjmentesség szempontjából az értelmiség jelentős felülreprezentációja figyelhető meg. Jóval nagyobb mértékben részesedtek tehát az értelmiség gyermekei a tandíjmentesség különböző típusaiból, mint az a kari részarányukból következett volna.

Jelentősebb részarányt figyelhetünk még meg a kiskereskedők, kisiparosok tekintetében is. Ez a foglalkozási kategória 10,2%-os rátát ért el a tandíjmentes joghallgatók körében, ami ugyancsak meghaladta a kari hallgatói társadalmon belüli 8,1%-os részvételt. A kari részaránynál kisebb mértékben részesedtek tandíjmentességben viszont a nagy- és középbirtokosok (2% és 7,6%), a köztisztviselők (4,1% és 11,2%), a nyugdíjas köztisztviselők (2% és 4,6%), az altisztek (4,1% és 5,1%), a kisbirtokosok (2% és 3%), a nagy- és középkereskedők (2% és 5,1%) és a magántisztviselők (4,1% és 5,6%).

Meghaladta viszont a tandíjmentességben részesülő joghallgatók közötti arány a kari részvételi arányt a tőkés, járadékos és magánzó (4,1% és 1,5%), a mezőgazdasági munkás (8,2% és 3%), valamint a munkás (4,1% és 2%) foglalkozási kategória esetében. Mindez azt jelenti, hogy a mezőgazdasági munkások és az ipari munkások gyermekei,

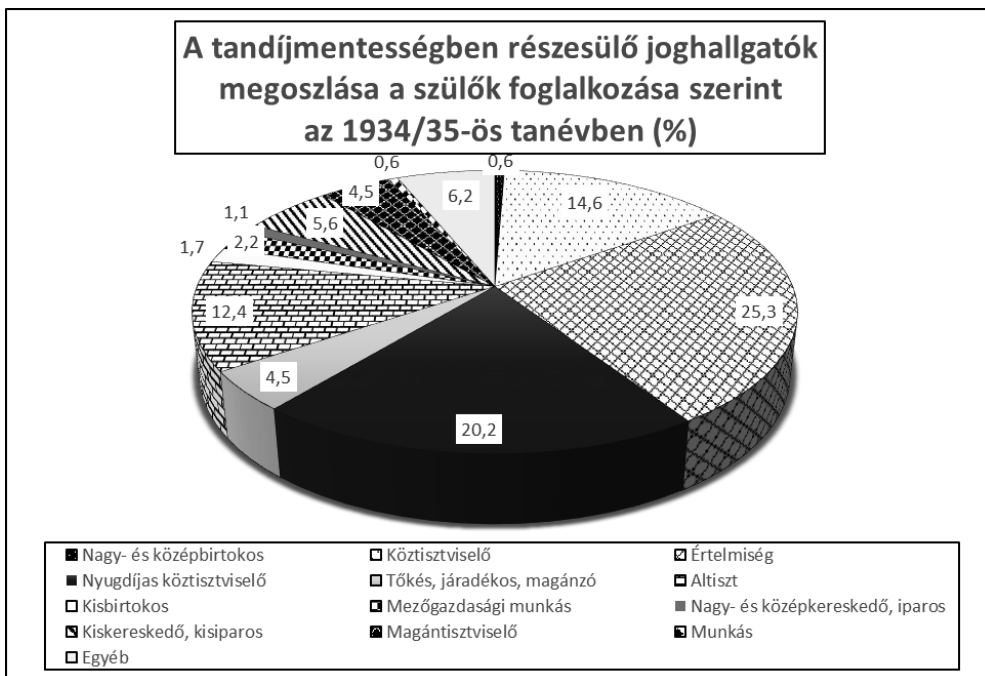
amennyiben eljutottak az egyetemre, a hallgatói társadalmon belüli súlyuknál nagyobb mértékben nyertek el valamilyen mértékű tandíjmentességet. Szociális szempontból ez indokolt is volt.

Az 1924/25-ös tanévben a nyugdíjas köztisztviselők (21,6%, 8 fő), az értelmiség (16,2%, 6 fő) és a köztisztviselők (13,5%, 5 fő) mellett főként az altisztek gyermekei (8,1%, 3 fő) részesültek tandíjmentességben. A köztisztviselők és az altisztek esetében ez a részarány éppen megfelelt a kari hallgatóságon belüli súlyuknak. Az értelmiség és a nyugdíjas köztisztviselők viszont a tandíjmentes hallgatók körében felülreprezentáltak voltak. Az értelmiség esetében ez a felülreprezentáltság kisebb mértékű volt, mint az 1914/15-ös tanévben, mivel a tandíjmentes hallgatók 16,2%-a volt értelmiségi származású, miközben a kari hallgatóságon belüli arány 14,3%-ot tett ki. A nyugdíjas köztisztviselők esetében a 21,6%-os arány nagyobb mértékben haladta meg a 14,6%-os kari hallgatóságon belüli részarányt.

Nagy- és középbirtokosok, valamint nagy- és középkereskedők, illetve nagy- és középiparosok gyermekei ebben a tanévben egyáltalán nem kaptak tandíjkedvezményt és a kisbirtokosok, valamint a kiskereskedők, kisiparosok is csak a hallgatóságon belüli súlyuktól elmaradó mértékben részesedtek tandíjmentességben. A mezőgazdasági

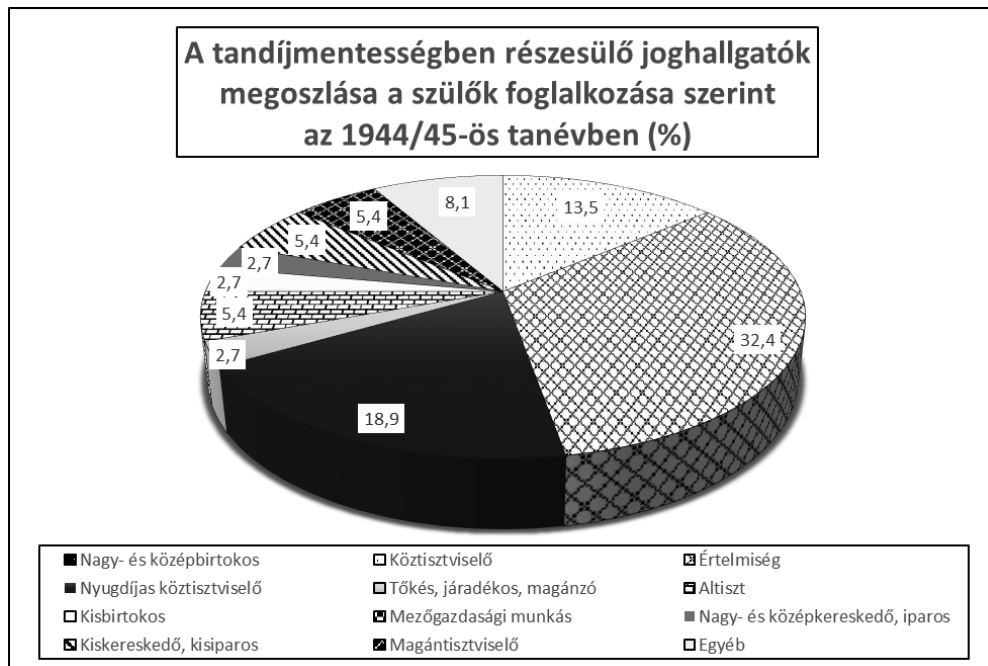
munkások a tandíjmentességet elnyerő joghallgatók 2,7%-át (1 fő) tették ki, miközben a kari hallgatóságon belül 3,3%-os részarányt (10 fő) képviseltek. Ezzel szemben a munkásság 5,4%-ban (2 fő) részesedett a tandíjelengedésből, míg a kari hallgatóságon belül csak 2%-os részarányt (6 fő) tett ki. A tőkés, járadékos és magánzó szülővel rendelkezők esetében a tandíjmentesség szempontjából kismértékű felülreprezentáció volt megfigyelhető. Ez a kategória 5,4%-ban (2 fő) részesedett tandíjkedvezményben miközben az összes hallgató arányában 4,7%-ot (14 fő) tett ki.

Az 1934/35-ös tanévben szintén az értelmiség (25,3%, 45 fő), a nyugdíjas köztisztviselők (20,2%, 36 fő), a köztisztviselők (14,6%, 26 fő) és az altisztek gyermekei (12,4%, 22 fő) emelkedtek ki. A tandíjmentesség szempontjából ez az értelmiség, a nyugdíjas köztisztviselők és az altisztek jelentős felülreprezentációját jelentette. Az értelmiség a kari hallgatóságon belül 18,6%-os részarányt tett ki, a tandíjmentes hallgatók között viszont 25,3%-ost. A nyugdíjas köztisztviselők 15,2%-os aránya a tandíjmentességben részesülők között 20,2%-osra, az altisztek 9,4%-os aránya pedig 12,4%-osra emelkedett. A köztisztviselők 14,6%-os aránya a tandíjmentes hallgatók körében viszont kismértékben elmaradt a kari hallgatóságon belüli részaránytól (15%).

Az 1934/35-ös tanévben az említett társadalmi csoportok felülreprezentációja olyan mértékű volt, hogy minden más foglalkozási kategóriát háttérbe szorított.

A mezőgazdasági munkások és a munkások is visszaszorultak a tandíjmentességet élvezők között a korábbi vizsgált tanévekhez képest, de a kari hallgatóságon belüli arányaiktól nem maradtak el. A mezőgazdasági munkások esetében ez azt jelentette, hogy a 13 hallgatóból (2,4% a kari hallgatóságon belül) 4 diák (2,2% a tandíjmentes hallgatóságon belül) részesedett tandíjelengedésben. Az ipari munkások tekintetében ez összesen 3 főt (0,5%) és 1 tandíjkedvezményben részesülő diákot (0,6%) jelentett.

Az 1944/45-ös tanév is az értelmiség (32,4%, 12 fő), a nyugdíjas köztisztviselők (18,9%, 7 fő), és a köztisztviselők (13,5%, 5 fő) dominanciáját mutatja. Az altisztekkel azonos arányt (5,4%, 2 fő) képviselnek viszont a kiskereskedők, kisiparosok, valamint a magántisztviselők gyermekei is.

A kiemelkedő foglalkozási kategóriák közül az értelmiség és a nyugdíjas köztisztviselők voltak a leginkább felülreprezentálva a tandíjmentességet élvező hallgatók között. Addig, amíg a kari hallgatóság 14,8%-a (40 fő) volt értelmiségi háttérű, a tandíjmentesek körében ez az arány 32,45-öt (12 fő) tett ki. A nyugdíjas köztisztviselőket tekintve a 11,1%-os részarány (30 fő) a tandíjmentességben részesülő diákok között már 18,9%-os (7 fő) volt. A magántisztviselők felülreprezentációja jóval kisebb mértékűnek bizonyult, 2,6%-os részarányuk (7 fő) a tandíjkedvezményes hallgatók között 5,4%-ra (2 fő) nőtt.

A köztisztviselők, az altisztek, valamint a kiskereskedők és kisiparosok körében viszont alulrepräsentáltság figyelhető meg ebben a tanévben. A jogi kar hallgatóin belüli részarány a köztisztviselők esetében 15,1%-ot (41 fő), az altisztek esetében 9,2%-ot (25 fő), a kiskereskedők, kisiparosok esetében pedig 17%-ot (46 fő) tett ki, miközben a tandíjmentes hallgatókon belüli arányok ettől elmaradtak. A köztisztviselők 13,5%-át (5 fő), az altisztek, valamint a kiskereskedők, kisiparosok pedig egyaránt 5,4%-át (2-2 fő) adták a kedvezményezett joghallgatóknak.

Az eddig említett foglalkozási csoportok mellett kismértékű felülrepräsentációt a tőkés, járadékos és magánzó háttérrel rendelkező hallgatók mutattak. A tandíjmentességben részesülő joghallgatók körében 2,7%-os részarányt képviseltek, miközben a teljes kari hallgatóság tekintetében csak 0,4%-ot tettek ki. Ennek azonban nem lehet nagy jelentőséget tulajdonítani, hiszen mindössze arról van szó, hogy az az egy hallgató, akinek az édesapja ilyen foglalkozást űzött, elnyerte a tandíjmentességet.

A kisbirtokosok, valamint a nagy- és középkereskedők, illetve a nagy- és középiparosok gyermekei kisebb mértékben részesedtek tandíjmentességben, mint amekkora a kari hallgatóságon belüli arányuk volt. Ezzel szemben a nagy- és középbirtokosok (2 fő), a mezőgazdasági munkások (17 fő) és a munkások gyermekei (10 fő) egyáltalán nem nyertek el tandíjkedvezményt.

A négy vizsgált tanév szülők foglalkozására vonatkozó adatai alapján megállapítható, hogy a bemutatott társadalmi áttrendeződések egyértelműen arra utalnak, hogy a két világháború közötti magyar társadalom és a felsőoktatásba bekerülő egyetemi ifjúság társadalmi összetétele is állandó mozgásban volt. A debreceni joghallgatók tekintetében kimutatható, hogy az értelmiség és a köztisztviselői, nyugdíjas köztisztviselői réteg igen jelentős mértékben képviseltette magát. A kiskereskedők, kisiparosok is egyre nagyobb arányban küldték a karra fiaikat, és hozzájuk igyekeztek felzárkózni a gyermekeiket előszeretettel taníttató altisztek. Fontos megemlíteni azt is, hogy a korszak végére a legkisebb jövedelemmel rendelkező társadalmi csoportok, a mezőgazdasági és az ipari munkásság gyermekei is nagyobb számban jelentek meg a jogi karon.

A tandíjmentességben részesülő joghallgatókat tekintve elmozdulás volt megfigyelhető a kar társadalmi összetételéhez képest. Mind a négy tanév esetében az értelmiség felülrepräsentációjának lehattunk tanúi, vagyis ez a réteg nagyobb arányban nyert el tandíjmentességet, mint az a kari részarányából következett volna. A korszak nagy részében ugyanez elmondható a nyugdíjas köztisztviselők gyermekeiről is. Az altisztek esetében azonban már nem volt ilyen egyértelmű a helyzet, hiszen miközben az 1934/35-ös tanévben jelentős felülrepräsentáció volt megfigyelhető, addig az 1924/25-ös tanévben éppen megfelelt, az 1914/15-ös és az 1944/45-ös tanévben pedig elmaradt a tandíjmentességben részesülő hallgatók körében mért részarány a kari hallgatóságon belüli részaránytól.

A nagy- és középbirtokosok, a nagy- és középkereskedők, illetve iparosok, valamint a kisbirtokosok tekintetében viszont minden vizsgált tanévben alulreprezentáltság volt tapasztalható, tehát ezek a társadalmi csoportok kisebb mértékben részesedtek tandíjmentességben, mint az a kari részarányukból következett volna. A nagypolgárság és a jelentős földbirtokkal rendelkezők esetében ez nyilvánvalóan anyagi helyzetükből fakadt.

Több foglalkozási kategória tekintetében azonban erőteljes hullámlás volt tapasztalható. Miközben egyik tanévben jelentős mértékben részesedtek tandíjmentességben, a következő évtizedben már alulreprezentáltak voltak. Ezek az eltérések egyértelműen arra utalnak, hogy a tandíjmentesség odaitélésénél a kari döntés hátterében a szociális szempontok mellett a megfelelő tanulmányi eredmény elérése is komoly szempont volt. Így fordulhatott elő, hogy például a szociálisan egyik leginkább rászorult réteg, a mezőgazdasági munkásság gyermekei az 1914/15-ös tanévben kari arányaikat messze meghaladó mértékben nyertek tandíjmentességet, később viszont ez az arány a joghallgatókon belüli súlyuk alatt maradt. A munkásság esetében is megfigyelhető, hogy az 1914/15-ös és az 1924/25-ös tanévben nagyobb arányban részesedtek tandíjmentességben, viszont az 1934/35-ös tanévben ez lecsökkent, az 1944/45-ös tanévben pedig a mezőgazdasági munkásokhoz hasonlóan nem részesültek ilyen kedvezményben.

Mindennek a hátterében nem az a korábban széles körben elfogadott feltételezés állt, miszerint az alsóbb néprétegek, különösen a munkás és paraszti származású fiatalok szándékos háttérbe szorítása, felsőfokú tanulmányaik ellehetetlenítése és társadalmi mobilizációjuk akadályozása jellemezte volna a két világháború közötti magyar felsőoktatást.²⁸ Sokkal inkább arról lehet szó, hogy az egyetemekre szüleik anyagi helyzete és a taníttatás magas költségei miatt társadalmi súlyukhoz képest jóval kisebb arányban kerültek be. Azok viszont, akik megjelentek a felsőoktatásban és megfelelő tanulmányi eredményeket tudtak felmutatni, megkapták mindazokat az elérhető szociális támogatásokat (tandíjmentesség, ösztöndíjak, kollégiumi, menza és egyéb díj elengedések), amelyek könnyítettek anyagi terheiken. A megkívánt tanulmányi előmenetel teljesítése viszont a támogatások fontos feltétele volt.²⁹

²⁸ Andorka Rudolf például az egyetemi hallgatóság társadalmi mobilitásának a vizsgálatokor a következőket fogalmazta meg: „Az uralkodó osztályba és a felső szintű szakemberek rétegébe, az értelmiségbe való bejutást [...] az egyetemekre és főiskolákra való bejutásnak, azok sikeres elvégzésének a korlátozásával is lezárták. A 'lökhárító zóna' szerepét pedig egyértelműen a kispolgárság játszotta.” ANDORKA Rudolf: Az egyetemi és főiskolai hallgatók társadalmi összetétele. *Statisztikai Szemle*, 1979/2. 194.

²⁹ Mindez természetesen komoly akadályt jelenthetett sokak számára, hiszen a társadalom legalsóbb néprétegéből kikerülő fiatalok tudása, felkészültsége sem volt összemérhető a jobb körülmények közül érkező fiatalokéval. Ahogy azt Balogh István is kiemelte: „Az iskolába került parasztyerek nagy tömege tanulmányi eredményekben nem tudta felvenni a versenyt szerencsésebb szociális helyzetben

Összegzés

A debreceni joghallgatók anyakönyvei alapján végzett vizsgálatok végére érve elénk tárul az a kép, ami a négy vizsgált tanév adataiból megrajzolható volt. Az anyakönyvi adatokra épülő kutatás jelentősége abban áll, hogy túlmutat a rendelkezésre álló statisztikai felméréseken és jóval nagyobb lehetőséget biztosít a több szempontú összehasonlításokra. Jelen esetben a tandíjmentesség elnyerése volt az a szempont, amit végigvezettünk a különböző típusú megközelítéseken és a tandíjmentességben részesülő joghallgatók, mint speciális csoport jellemzőit kutattuk. Megállapítottuk pontos létszámukat, a kari hallgatóságon belüli arányukat, annak változását és a különböző típusú tandíjmentességben részesülők megoszlását.

Külön figyelmet fordítottunk a tandíjmentes joghallgatók kormegoszlására és megállapítottuk, hogy elsősorban a legfiatalabb korosztály részesedett ilyen jellegű támogatásban. Vizsgálatainkat kiterjesztettük a felekezeti megoszlásra is és arra kerestünk választ, hogy az elnyert tandíjmentesség szempontjából van-e valamilyen jelentős eltérés a kari hallgatóságon belüli részarányhoz képest. A feldolgozott adatok alapján bebizonyosodott, hogy a reformátusok jelentősen felülreprezentáltak voltak a tandíjmentes joghallgatók körében, miközben az izraelita felekezeti diákok a kari hallgatóságon belüli súlyuktól messze elmaradó mértékben nyertek el tandíjkedvezményt. Általában 1-2 zsidó vallású hallgatóról beszélhetünk tanévenként.

Megvizsgáltuk a joghallgatók és a tandíjmentes joghallgatók regionális megoszlását is. Hajdú vármegye túlsúlya a joghallgatók tekintetében nem volt meglepő, viszont azt is megállapítottuk, hogy a tandíjmentességben részesülő joghallgatók körében a hajdúságiak aránya ennél is magasabb volt. Hajdú vármegye szinte egyedülként volt felülreprezentált ebben a tekintetben. Az 1944/45-ös tanévben még a Szatmár vármegyéből és az elszakított területekről érkező diákok körében volt megfigyelhető, hogy kari részarányukat meghaladó mértékben nyertek el valamilyen mértékű tandíjmentességet.

Az árvák és félárvak vizsgálatánál elsősorban az édesapjukat elveszített hallgatókra tudtunk összpontosítani, egyedül az 1944/45-ös tanévben volt lehetőség a félárvak és a teljesen árvák elkülönítésére. Az elnyert tandíjmentesség tekintetében hullámzás volt tapasztalható, de az 1944/45-ös tanévben még a teljesen árvák esetében is csak

levő iskolatársaival. A zsúfolt lakás, a rossz táplálkozás, a ruhátlanság minden tekintetében éreztette hatását. [...] Legtöbbjüknek tankönyve sem volt, sokszor a legszükségesebb írószereket sem voltak képesek beszerezni.” BALOGH István: A parasztság művelődése a két világháború között. In: *Magyarország társadalomtörténete II. 1920–1944. (Szöveggyűjtemény)* Szerk. GYÁNI Gábor, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995. 396.

4 hallgatóból 1 részesült tandíjmentességben, ami a szociális szempontok figyelembe vétele mellett a jó tanulmányi előmenetel szigorú megkövetelésére utal a kedvezmények odaítélésakor.

A szülők foglalkozásának a tekintetében képet kaptunk a debreceni joghallgatók társadalmi összetételéről és a tandíjmentességben részesülő joghallgatók rekrutációjáról. Ezúttal is szembeötlő volt az értelmiségi családok gyermekeinek meghatározó jelenléte a joghallgatók között, de világos elmozdulás is látszott, s részarányuk fokozatos csökkenést mutatott. A köztisztviselők és az altsztek gyermekei egyre nagyobb mértékben jelentek meg a kari hallgatóság soraiban és a korszak végén a mezőgazdasági és ipari munkások gyermekeinek az aránya is megugrott. A tandíjmentességben részesülő joghallgatók körében az értelmiségi és a nyugdíjas köztisztviselő szülőkkel rendelkezők felülreprezentáltsága egyértelműen kitűnt, valamint a nagy- és középbirtokosok, a nagypolgárság és a kisbirtokosok alulreprezentáltsága is állandósult. Számos foglalkozási kategória esetében viszont hullámzó tendenciákat lehetett felfedezni.

A hallgatói anyakönyvek adatai nélkül azonban a tandíjmentességben részesülő hallgatóság jellemzőiről ennyi ismeretünk sem lenne. Ilyen elemzés nem is készült korábban, hiszen ehhez az elsődleges források, a hallgatók által a féléves beiratkozások alkalmával kitöltött származási lapok szisztematikus feldolgozására és adatbázisszerű kezelésére van szükség. A szülők foglalkozásának, akárcsak a többi bemutatott szempontnak a vizsgálata sem tekinthető lezártnak. Ismereteink további szélesítésére van szükség, amit egyrészt a jogi kar hallgatói anyakönyveinek teljes feldolgozásával, másrészt az egyetem összes karának a fókuszba állításával lehet elérni. Egyes kérdésekre pedig csak akkor adhatunk egyértelmű feleletet, ha nemcsak egy intézmény, hanem a magyar felsőoktatás legfontosabb intézményeinek, idővel a teljes intézményi hálózatnak a fellelhető anyakönyvi adatokra épülő feldolgozása megtörtént.

A debreceni jog- és államtudományi kar a Tisza István Tudományegyetem legnépesebb, legtöbb hallgatót vonzó fakultása volt, mégis a több szempontú vizsgálatok során többször is néhány hallgatóra vonatkozó ismeretek birtokában kellett következtetéseket levonni. Az egész egyetem, illetve több felsőoktatási intézmény adatainak a bevonásával az adatmennyiség megsokszorozódhat és pontosabb kép kapható a magyar felsőoktatásban a két világháború között lezajló folyamatokról.

Függelék – Táblázatok³⁰

Tandijmentesség

Tanév	Hallgatók száma	Ebből tandijmentes					Teljes tandíjat fizet
		Egész tandíjmentes	Fél tandíjmentes	Egész köztisztviselői	Fél köztisztviselői	Összes	
1914/15	197	24	25	–	–	49	148
	100,0	49,0	51,0			24,9	75,1
1924/25	301	19	18	–	–	37	264
	100,0	51,4	48,6			12,3	87,7
1934/35	553	20	34	87	37	178	375
	100,0	11,2	19,1	48,9	20,8	32,2	67,8
		Egész	Fél	Három-negyed	Egy-negyed	Összes	–
1944/45	271	4	17	10	6	37	234
	100,0	10,8	45,9	27,0	16,2	13,7	86,3

Kor szerinti megoszlás

Tanév	18–22 éves	23–30 éves	31 éves és idősebb	Összesen
1914/15	167	27	3	197
	84,8	13,7	1,5	100,0
1924/25	222	68	11	301
	73,8	22,6	3,7	100,0
1934/35	445	93	15	553
	80,5	16,8	2,7	100,0
1944/45	177	74	18	269
	65,8	27,5	6,7	100,0

³⁰ A táblázatokban szereplő adatok a hallgatók számát, az alatt pedig tizedesjellel elválasztva a százalékos arányát mutatják.

Tandíjmentesség kormegoszlás szerint
(az összes hallgató százalékában)

Tanév	18–22 éves		23–30 éves		31 éves és idősebb	
	Tandíj-mentes	Teljes tandíj	Tandíj-mentes	Teljes tandíj	Tandíj-mentes	Teljes tandíj
1914/15	41 20,8	126 64,0	8 4,1	19 9,6	0 0,0	3 1,5
1924/25	30 10,0	192 63,8	7 2,3	61 20,3	0 0,0	11 3,7
1934/35	166 30,0	279 50,5	11 2,0	82 14,8	1 0,2	14 2,5
1944/45	30 11,2	147 54,6	7 2,6	67 24,9	0 0,0	18 6,7

Felekezeti megoszlás

Felekezet	1914/15	1924/25	1934/35	1944/45
római katolikus	32 16,2	66 21,9	143 25,9	74 27,3
görög katolikus	3 1,5	13 4,3	28 5,1	29 10,7
református	129 65,5	155 51,5	278 50,3	124 45,8
izraelita	18 9,1	51 16,9	88 15,9	33 12,2
ág. hitv. evangélikus	8 4,1	12 4,0	14 2,5	11 4,1
görög keleti	2 1,0	1 0,3	–	–
unitárius	–	3 1,0	2 0,4	–
muzulmán	5 2,5	–	–	–
Összesen	197 100,0	301 100,0	553 100,0	271 100,0

Tandíjmentesség felekezetek szerint

Felekezet	Tandíjmentességben részesülő				Teljes tandíjat fizető			
	1914/15	1924/25	1934/35	1944/45	1914/15	1924/25	1934/35	1944/45
római katolikus	9 18,4	10 27,0	50 28,1	10 27,0	23 15,5	56 21,2	93 24,8	64 27,4
görög katolikus	1 2,0	1 2,7	7 3,9	6 16,2	2 1,4	12 4,5	21 5,6	23 9,8
református	33 67,3	19 51,4	114 64,0	19 51,4	96 64,9	136 51,5	164 43,7	105 44,9
izraelita	2 4,1	2 5,4	2 1,1	1 2,7	16 10,8	49 18,6	86 22,9	32 13,7
ág. hitv. evangélikus	2 4,1	3 8,1	5 2,8	1 2,7	6 4,1	9 3,4	9 2,4	10 4,3
görög keleti	1 2,0	–	–	–	1 0,7	1 0,4	–	–
unitárius	–	2 5,4	–	–	–	1 0,4	2 0,5	–
muzulmán	1 2,0	–	–	–	4 2,7	–	–	–
Összesen	49 100,0	37 100,0	178 100,0	37 100,0	148 100,0	264 100,0	375 100,0	234 100,0

A tandíjmentes hallgatók aránya az egyes felekezeteken belül

Felekezet	Tandíjmentességben részesülő				Az egyes felekezetekhez tartozó joghallgatók összes száma			
	1914/15	1924/25	1934/35	1944/45	1914/15	1924/25	1934/35	1944/45
római katolikus	9 28,1	10 15,2	50 35,0	10 13,5	32 100,0	66 100,0	143 100,0	74 100,0
görög katolikus	1 33,3	1 7,7	7 25,0	6 20,7	3 100,0	13 100,0	28 100,0	29 100,0
református	33 25,6	19 12,3	114 41,0	19 15,3	129 100,0	155 100,0	278 100,0	124 100,0

Felekezet	Tandíjmentességben részesülő				Az egyes felekezetekhez tartozó joghallgatók összes száma			
	1914/15	1924/25	1934/35	1944/45	1914/15	1924/25	1934/35	1944/45
izraelita	2 11,1	2 3,9	2 2,3	1 3,0	18 100,0	51 100,0	88 100,0	33 100,0
ág. hitv. evangélikus	2 25,0	3 25,0	5 35,7	1 9,1	8 100,0	12 100,0	14 100,0	11 100,0
görög keleti	1 50,0	–	–	–	2 100,0	1 100,0	–	–
unitárius	–	2 66,7	–	–	–	3 100,0	2 100,0	–
muzulmán	1 20,0	–	–	–	5 100,0	–	–	–

Az egyes felekezetek a tandíjmentesség mértéke szerint

Tanév/felekezet	Tandíjmentesség típusai		Tandíjmentes
1914/15	Egész tandíjmentesség	Fél tandíjmentesség	Összesen
római katolikus	5 55,6	4 44,4	9 100,0
görög katolikus	0 0,0	1 100,0	1 100,0
református	16 48,5	17 51,5	33 100,0
izraelita	1 50,0	1 50,0	2 100,0
ág. hitv. evangélikus	1 50,0	1 50,0	2 100,0
görög keleti	1 100,0	0 0,0	1 100,0
muzulmán	0 0,0	1 100,0	1 100,0

Tanév/felekezet	Tandíjmentesség típusai				Tandíjmentes
Összesen	24 49,0		25 51,0		49 100,0
1924/25	Egész tandíjmentesség		Fél tandíjmentesség		Összesen
római katolikus	6 60,0		4 40,0		10 100,0
görög katolikus	1 100,0		0 0,0		1 100,0
református	7 36,8		12 63,2		19 100,0
izraelita	1 50,0		1 50,0		2 100,0
ág. hitv. evangélikus	2 66,7		1 33,3		3 100,0
görög keleti	—		—		—
unitárius	2 100,0		0 0,0		2 100,0
Összesen	19 51,4		18 48,6		37 100,0
1934/35	Egész	Egész köztisztviselők	Fél	Fél köztisztviselők	Összesen
római katolikus	7 14,0	23 46,0	9 18,0	11 22,0	50 100,0
görög katolikus	0 0,0	5 71,4	0 0,0	2 28,6	7 100,0
református	13 11,4	56 49,1	23 20,2	22 19,3	114 100,0
izraelita	0 0,0	0 0,0	2 100,0	0 0,0	2 100,0
ág. hitv. evangélikus	0 0,0	3 60,0	0 0,0	2 40,0	5 100,0
unitárius	—	—	—	—	—

Tanév/felekezet	Tandíjmentesség típusai				Tandíjmentes
Összesen	20 11,2	87 48,9	34 19,1	37 20,8	178 100,0
1944/45	Egész	Három-negyed	Fél	Egynegyed	Összesen
római katolikus	0 0,0	2 20,0	5 50,0	3 30,0	10 100,0
görög katolikus	0 0,0	1 16,7	5 83,3	0 0,0	6 100,0
református	3 15,8	7 36,8	6 31,6	3 15,8	19 100,0
izraelita	0 0,0	0 0,0	1 100,0	0 0,0	1 100,0
ág. hitv. evangélikus	1 100,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	1 100,0
Összesen	4 10,8	10 27,0	17 45,9	6 16,2	37 100,0

Regionális megoszlás

Vármegye	1914/15	1924/25	1934/35	1944/45
Abaúj-Torna	1 0,5	1 03	7 1,3	1 0,4
Bács-Bodrog	2 1,0	1 0,3	1 0,2	1 0,4
Baranya	–	–	12 2,2	1 0,4
Békés	1 0,5	3 1,0	–	5 1,8
Bereg	8 4,1	1 0,3	2 0,4	9 3,3
Bihar	12 6,1	19 6,3	29 5,2	9 3,3
Borsod	1 0,5	–	6 1,1	5 1,8

Vármegye	1914/15	1924/25	1934/35	1944/45
Csanád	3 1,5	1 0,3	–	8 3,0
Csongrád	2 1,0	1 0,3	1 0,2	1 0,4
Esztergom	–	–	1 0,2	–
Fejér	–	–	4 0,7	–
Gömör és Kishont	1 0,5	–	1 0,2	3 1,1
Győr	–	–	4 0,7	–
Hajdú	67 34,0	146 48,5	215 38,9	103 38,0
Heves	–	–	7 1,3	1 0,4
Háromszék	1 0,5	–	–	–
J.-N.-K. Szolnok	9 4,6	16 5,3	42 7,6	15 5,5
Komárom	–	–	4 1,7	1 0,4
Krassó	1 0,5	–	–	–
Maros-Torda	2 1,0	–	–	–
Nógrád	–	4 1,3	6 1,1	1 0,4
Pest-P.-S.-Kis- kun	1 0,5	6 2,0	46 8,3	10 3,7
Somogy	1 0,5	–	2 0,4	2 0,7
Sopron	–	–	3 0,5	–
Szabolcs	12 6,1	53 17,6	98 17,7	39 14,4

Vármegye	1914/15	1924/25	1934/35	1944/45
Szatmár	10 5,1	11 3,7	27 4,9	24 8,9
Szilágys	9 4,6	–	–	–
Temes	2 1,0	–	–	–
Udvarhely	1 0,5	–	–	–
Ugocsa	2 1,0	–	–	–
Ung	1 0,5	–	–	–
Veszprém	1 0,5	2 0,7	2 0,4	–
Zala	1 0,5	1 0,3	1 0,2	–
Zemplén	2 1,0	2 0,7	19 3,4	1 0,4
Elszakított területen	–	14 4,7	7 1,3	21 7,7
Külföldön	3 1,5	–	2 0,4	1 0,4
Összesen	157 79,7	282 93,7	549 99,3	262 96,7
Nincs adat	40 20,3	19 6,3	4 0,7	9 3,3
Mindössze	197 100,0	301 100,0	553 100,0	271 100,0

Tandijmentes hallgatók regionális megoszlása

Vármegye	1914/15	1924/25	1934/35	1944/45
Abaúj-Torna	–	1 2,8	5 2,8	–

Vármegye	1914/15	1924/25	1934/35	1944/45
Bács-Bodrog	1 2,6	–	–	–
Baranya	–	–	5 2,8	–
Békés	–	–	–	1 2,9
Bereg	2 5,1	–	–	–
Bihar	4 10,3	3 8,3	9 5,1	2 5,7
Borsod	–	–	1 0,6	–
Fejér	–	–	3 1,7	–
Győr	–	–	1 0,6	–
Hajdú	16 41,0	20 55,6	80 44,9	17 48,6
Heves	–	–	2 1,1	–
J.-N.-K. Szolnok	2 5,1	1 2,8	15 8,4	–
Komárom	–	–	2 1,1	–
Krassó	1 2,6	–	–	–
Maros-Torda	1 2,6	–	–	–
Nógrád	–	–	1 0,6	–
Pest-P.-S.-Kiskun	–	–	6 3,4	1 2,9
Somogy	–	–	1 0,6	–
Sopron	–	–	1 0,6	–

Vármegye	1914/15	1924/25	1934/35	1944/45
Szabolcs	2 5,1	7 19,4	30 16,9	5 14,3
Szatmár	2 5,1	2 5,6	8 4,5	4 11,4
Szilágys	6 15,4	–	–	–
Ung	1 2,6	–	–	–
Veszprém	1 2,6	–	–	–
Zala	–	–	1 0,1	–
Zemplén	–	1 2,8	5 2,8	1 2,9
Elszakított területen	–	1 2,8	1 0,6	4 11,4
Külföldön	–	–	1 0,6	–
Összesen	39 100,0	36 100,0	178 100,0	35 100,0

Árvák, félárva
(az összes joghallgató arányában)

Tanév	Atyja nem él	Anyja nem él	Teljesen árva	Összesen
1914/15	25 12,7	nincs adat	nincs adat	25 12,7
1924/25	53 17,6	nincs adat	nincs adat	53 17,6
1934/35	102 18,4	nincs adat	nincs adat	102 18,4
1944/45	47 17,3	12 4,4	4 1,5	55 20,3

Árvák, félárvák tandíjmentessége

Tanév	Atyja nem él		Anyja nem él		Teljesen árva	
	Tandíj-mentes	Teljes tandíj	Tandíj-mentes	Teljes tandíj	Tandíj-mentes	Teljes tandíj
1914/15	8 32,0	17 68,0	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat
1924/25	8 15,1	45 84,9	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat
1934/35	30 29,4	72 70,6	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat
1944/45	8 17,0	39 83,0	2 16,7	10 83,3	1 25,0	3 75,0

A hallgatóság megoszlása a szülők foglalkozása szerint

Foglalkozási kategória	1914/15	1924/25	1934/35	1944/45
1. Nagy- és középbirtokos	15 7,6	10 3,3	18 3,3	2 0,7
2. Köztisztviselő	22 11,2	40 13,3	83 15,0	41 15,1
3. Értelmiség	50 25,4	43 14,3	103 18,6	40 14,8
4. Nyugdíjas köztisztviselő	9 4,6	44 14,6	84 15,2	30 11,1
5. Tőkés, járadékos, háztulajdonos, magánzó	3 1,5	14 4,7	34 6,1	1 0,4
6. Altiszt	10 5,1	24 8,0	52 9,4	25 9,2
7. Kisbirtokos	6 3,0	22 7,3	21 3,8	18 6,6
8. Mezőgazdasági munkás	6 3,0	10 3,3	13 2,4	17 6,3
9. Nagy- és középkereskedők illetve iparosok	10 5,1	15 5,0	29 5,2	18 6,6

Foglalkozási kategória	1914/15	1924/25	1934/35	1944/45
10. Kiskereskedő, kisiparos	16 8,1	33 11,0	46 8,3	46 17,0
11. Magántisztviselő	11 5,6	14 4,7	29 5,2	7 2,6
12. Munkás	4 2,0	6 2,0	3 0,5	10 3,7
13. Egyéb	2 1,0	10 3,3	33 6,0	11 4,1
Összesen	164 83,2	285 94,7	548 99,1	266 98,2
Nincs adat	33 16,8	16 5,3	5 0,9	5 1,8
Mindössze	197 100,0	301 100,0	553 100,0	271 100,0

A szülők foglalkozása felekezetek szerint

1914/15	római kato- likus	görög kato- likus	refor- mátus	izrae- lita	ág. hitv. evan- gélikus	görög keleti	uni- tárius	muzul- mán
1. Nagy- és középbirtokos	3 9,4	–	9 7,0	2 11,1	–	1 50,0	–	–
2. Köztisztviselő	9 28,1	–	12 9,3	–	1 12,5	–	–	–
3. Értelmiség	3 9,4	2 66,7	41 31,8	1 5,6	1 12,5	1 50,0	–	1 20,0
4. Nyugdíjas köztisztviselő	1 3,1	–	6 4,7	1 5,6	1 12,5	–	–	–
5. Tőkés, járadé- kos, háztulaj- donos, magánzó	2 6,3	–	–	1 5,6	–	–	–	–
6. Altiszt	1 3,1	–	9 7,0	–	–	–	–	–

1914/15	római kato-likus	görög kato-likus	refor-mátus	izrae-lita	ág. hitv. evan-gélikus	görög keleti	uni-tárius	muzul-mán
7. Kisbirtokos	–	–	5 3,9	1 5,6	–	–	–	–
8. Mezőgazdasági munkás	–	–	6 4,7	–	–	–	–	–
9. Nagy- és középkereskedők illetve iparosok	1 3,1	–	5 3,9	4 22,2	–	–	–	–
10. Kiskereskedő, kisiparos	3 9,4	1 33,3	7 5,4	3 16,7	–	–	–	2 40,0
11. Magántisztviselő	–	–	5 3,9	4 22,2	2 25,0	–	–	–
12. Munkás	1 3,1	–	3 2,3	–	–	–	–	–
13. Egyéb	–	–	2 1,6	–	–	–	–	–
Nincs adat	8 25,0	–	19 14,7	1 5,6	3 37,5	–	–	2 40,0
Összesen	32 100,0	3 100,0	129 100,0	18 100,0	8 100,0	2 100,0	–	5 100,0
1924/25	római katoli- kus	görög katoli- kus	refor- mátus	izraeli- ta	ág. hitv. evan- gélikus	görög keleti	unitá- rius	muzul- mán
1. Nagy- és középbirtokos	1 1,5	–	9 5,8	–	–	–	–	–
2. Köztisztviselő	9 13,6	–	26 16,8	1 2,0	4 33,3	–	–	–
3. Értelmiség	4 6,1	–	27 17,4	9 17,6	3 25,0	–	–	–
4. Nyugdíjas köztisztviselő	14 21,2	4 30,8	23 14,8	2 3,9	1 8,3	–	–	–
5. Tőkés, járadékos, háztulajdonos, magánzó	3 4,5	–	9 5,8	–	2 16,7	–	–	–

1924/25	római katoli- kus	görög katoli- kus	refor- mátus	izraeli- ta	ág. hitv. evan- gélikus	görög keleti	unitá- rius	muzul- mán
6. Altiszt	9 13,6	2 15,4	6 3,9	5 9,8	1 8,3	–	1 33,3	–
7. Kisbirtokos	3 4,5	4 30,8	15 9,7	–	–	–	–	–
8. Mezőgazdasági munkás	–	1 7,7	8 5,2	–	–	–	1 33,3	–
9. Nagy- és középkereske- dők illetve iparosok	1 1,5	–	2 1,3	12 23,5	–	–	–	–
10. Kiskereskedő, kisiparos	7 10,6	–	11 7,1	14 27,5	–	1 100,0	–	–
11. Magántiszt- viselő	7 10,6	–	3 1,9	3 5,9	1 8,3	–	–	–
12. Munkás	1 1,5	–	2 1,3	3 5,9	–	–	–	–
13. Egyéb	2 3,0	–	5 3,2	2 3,9	–	–	1 33,3	–
Nincs adat	5 7,6	2 15,4	9 5,8	–	–	–	–	–
Összesen	66 100,0	13 100,0	155 100,0	51 100,0	12 100,0	1 100,0	3 100,0	–
1934/35	római katoli- kus	görög katoli- kus	refor- mátus	izraeli- ta	ág. hitv. evan- gélikus	görög keleti	unitá- rius	muzul- mán
1. Nagy- és középbirtokos	5 3,5	1 3,6	10 3,6	2 2,3	–	–	–	–
2. Köztisztviselő	26 18,2	2 7,1	50 18,0	1 1,1	3 21,4	–	–	–
3. Értelmiség	24 16,7	8 28,6	53 19,1	17 19,3	1 7,1	–	–	–
4. Nyugdíjas köztisztviselő	25 17,5	7 25,0	43 15,5	6 6,8	3 21,4	–	–	–

1934/35	római katoli- kus	görög katoli- kus	refor- mátus	izraeli- ta	ág. hitv. evan- gélikus	görög keleti	unitá- rius	muzul- mán
5. Tőkés, járadé- kos, háztulajdo- nos, magánzó	6 4,2	3 10,7	17 6,1	8 9,1	–	–	–	–
6. Altiszt	15 10,5	2 7,1	30 10,8	3 3,4	1 7,1	–	–	–
7. Kisbirtokos	7 4,9	–	13 4,7	1 1,1	–	–	–	–
8. Mezőgazdasági munkás	3 2,1	3 10,7	7 2,5	–	–	–	–	–
9. Nagy- és középkereske- dők illetve iparosok	4 2,8	1 3,6	4 1,4	20 22,7	–	–	–	–
10. Kiskereskedő, kisiparos	12 8,4	–	18 6,5	15 17,0	1 7,1	–	–	–
11. Magántiszt- viselő	8 5,6	–	10 3,6	11 12,5	–	–	–	–
12. Munkás	–	–	1 0,4	1 1,1	1 7,1	–	–	–
13. Egyéb	6 4,2	1 3,6	21 7,6	1 1,1	4 28,6	–	–	–
Nincs adat	2 1,4	–	1 0,4	2 2,3	–	–	–	–
Összesen	143 100,0	28 100,0	278 100,0	88 100,0	14 100,0	–	–	–
1944/45	római katoli- kus	görög katoli- kus	refor- mátus	izrae- lita	ág. hitv. evan- gélikus	görög keleti	unitá- rius	muzul- mán
1. Nagy- és középbirtokos	1 1,4	–	–	1 3,0	–	–	–	–
2. Köztisztviselő	15 20,3	5 17,2	21 16,9	–	–	–	–	–

1944/45	római katoli- kus	görög katoli- kus	refor- mátus	izrae- lita	ág. hitv. evan- gélikus	görög keleti	unitá- rius	muzul- mán
3. Értelmiség	11 14,9	4 13,8	19 15,3	3 9,1	3 27,3	–	–	–
4. Nyugdíjas köztisztviselő	6 8,1	3 10,3	17 13,7	3 9,1	1 9,1	–	–	–
5. Tőkés, járadé- kos, háztulajdo- nos, magánzó	–	1 3,4	–	–	–	–	–	–
6. Altiszt	11 14,9	4 13,8	9 7,3	–	1 9,1	–	–	–
7. Kisbirtokos	2 2,7	2 6,9	12 9,7	2 6,1	–	–	–	–
8. Mezőgazdasági munkás	3 4,1	6 20,7	8 6,5	–	–	–	–	–
9. Nagy- és középkereske- dők illetve iparosok	5 6,8	1 3,4	4 3,2	8 24,2	–	–	–	–
10. Kiskereskedő, kisiparos	13 17,6	2 6,9	18 14,5	11 33,3	2 18,2	–	–	–
11. Magántiszt- viselő	1 1,4	–	2 1,6	2 6,1	2 18,2	–	–	–
12. Munkás	2 2,7	–	6 4,8	1 3,0	1 9,1	–	–	–
13. Egyéb	2 2,7	1 3,4	6 4,8	1 3,0	1 9,1	–	–	–
Nincs adat	2 2,7	–	2 1,6	1 3,0	–	–	–	–
Összesen	74 100,0	29 100,0	124 100,0	33 100,0	11 100,0	–	–	–

Tandíjmentesség a szülők foglalkozása szerint

Foglalkozási kategória	1914/15		1924/25		1934/35		1944/45	
	Tandíj-mentes	Teljes tandíj	Tandíj-mentes	Teljes tandíj	Tandíj-mentes	Teljes tandíj	Tandíj-mentes	Teljes tandíj
1. Nagy- és középbir-tokos	1 2,0	14 9,5	–	10 3,8	1 0,6	17 4,5	–	2 0,9
2. Köztiszt-viselő	2 4,1	20 13,5	5 13,5	35 13,3	26 14,6	57 15,2	5 13,5	36 15,4
3. Értelmiség	17 34,7	33 22,3	6 16,2	37 14,0	45 25,3	58 15,5	12 32,4	28 12,0
4. Nyugdíjas köztiszt-viselő	1 2,0	8 5,4	8 21,6	36 13,6	36 20,2	48 12,8	7 18,9	23 9,8
5. Tőkés, járadékos, háztulaj-donos, magánzó	2 4,1	1 0,7	2 5,4	12 4,5	8 4,5	26 6,9	1 2,7	–
6. Altiszt	2 4,1	8 5,4	3 8,1	21 8,0	22 12,4	30 8,0	2 5,4	23 9,8
7. Kisbir-tokos	1 2,0	5 3,4	1 2,7	21 8,0	3 1,7	18 4,8	1 2,7	17 7,3
8. Mezőgaz-dasági munkás	4 8,2	2 1,4	1 2,7	9 3,4	4 2,2	9 2,4	–	17 7,3
9. Nagy- és középke-reskedők illetve iparosok	1 2,0	9 6,1	–	15 5,7	2 1,1	27 7,2	1 2,7	17 7,3
10. Kiskeres-kedő, kisiparos	5 10,2	11 7,4	1 2,7	32 12,1	10 5,6	36 9,6	2 5,4	44 18,8
11. Magán-tisztviselő	2 4,1	9 6,1	3 8,1	11 4,2	8 4,5	21 5,6	2 5,4	5 2,1
12. Munkás	2 4,1	2 1,4	2 5,4	4 1,5	1 0,6	2 0,5	–	10 4,3

Foglalkozási kategória	1914/15		1924/25		1934/35		1944/45	
	Tandíj-mentes	Teljes tandíj	Tandíj-mentes	Teljes tandíj	Tandíj-mentes	Teljes tandíj	Tandíj-mentes	Teljes tandíj
13. Egyéb	2 4,1	–	2 5,4	8 3,0	11 6,2	22 5,9	3 8,1	8 3,4
Összesen	42 85,7	122 82,4	34 91,9	251 95,1	177 99,4	371 98,9	36 97,3	230 98,3
Nincs adat	7 14,3	26 17,6	3 8,1	13 4,9	1 0,6	4 1,1	1 2,7	4 1,7
Mindössze	49 100,0	148 100,0	37 100,0	264 100,0	178 100,0	375 100,0	37 100,0	234 100,0

A szülők foglalkozása a tandíjmentesség mértéke szerint

Tanév/felekezet	Tandíjmentesség típusai		Tandíjmentes
1914/15	Egész tandíjmentesség	Fél tandíjmentesség	Összesen
1. Nagy- és középirtokos	–	1 4,0	1 2,0
2. Köztisztviselő	1 4,2	1 4,0	2 4,1
3. Értelmiség	8 33,3	9 36,0	17 34,7
4. Nyugdíjas köztisztviselő	1 4,2	–	1 2,0
5. Tőkés, járadékos, háztulajdonos, magánzó	1 4,2	1 4,0	2 4,1
6. Altiszt	–	2 8,0	2 4,1
7. Kisirtokos	–	1 4,0	1 2,0
8. Mezőgazdasági munkás	2 8,3	2 8,0	4 8,2
9. Nagy- és közép-kereskedők illetve iparosok	1 4,2	–	1 2,0

Tanév/felekezet	Tandíjmentesség típusai		Tandíjmentes
1914/15	Egész tandíjmentesség	Fél tandíjmentesség	Összesen
10. Kiskereskedő, kisiparos	4 16,7	1 4,0	5 10,2
11. Magán- tisztviselő	1 4,2	1 4,0	2 4,1
12. Munkás	1 4,2	1 4,0	2 4,1
13. Egyéb	2 8,3	–	2 4,1
Összesen	22 91,7	20 80,0	42 85,7
Nincs adat	2 8,3	5 20,0	7 14,3
Mindössze	24 100,0	25 100,0	49 100,0
1924/25	Egész tandíjmentesség	Fél tandíjmentesség	Összesen
1. Nagy- és középbirtokos	–	–	–
2. Köztisztviselő	1 5,3	4 22,2	5 13,5
3. Értelmiség	4 21,1	2 11,1	6 16,2
4. Nyugdíjas köztisztviselő	3 15,8	5 27,8	8 21,6
5. Tőkés, járadékos, háztulajdonos, magánzó	–	2 11,1	2 5,4
6. Altiszt	2 10,5	1 5,6	3 8,1
7. Kisbirtokos	1 5,3	–	1 2,7
8. Mezőgazdasági munkás	–	1 5,6	1 2,7
9. Nagy- és középkereskedők illetve iparosok	–	–	–

Tanév/felekezet	Tandíjmentesség típusai				Tandíjmentes
1924/25	Egész tandíjmentesség		Fél tandíjmentesség		Összesen
10. Kiskereskedő, kisiparos	1 5,3		–		1 2,7
11. Magán- tisztviselő	3 15,8		–		3 8,1
12. Munkás	1 5,3		1 5,6		2 5,4
13. Egyéb	2 10,5		–		2 5,4
Összesen	18 94,7		16 88,9		34 91,9
Nincs adat	1 5,3		2 11,1		3 8,1
Mindössze	19 100,0		18 100,0		37 100,0
1934/35	Egész	Egész köztiszt- viselői	Fél	Fél köztiszt- viselői	Összesen
1. Nagy- és középbirtokos	–	–	1 2,9	–	1 0,6
2. Köztisztviselő	3 15,0	14 16,1	–	9 24,3	26 14,6
3. Értelmiség	3 15,0	28 32,2	4 11,8	10 27,0	45 25,3
4. Nyugdíjas köztisztviselő	4 20,0	18 20,7	3 8,8	11 29,7	36 20,2
5. Tőkés, járadékos, háztulajdonos, magánzó	1 5,0	3 3,4	2 5,9	2 5,4	8 4,5
6. Altiszt	1 5,0	13 14,9	5 14,7	3 8,1	22 12,4
7. Kisbirtokos	2 10,0	–	1 2,9	–	3 1,7
8. Mezőgazdasági munkás	–	1 1,1	2 5,9	1 2,7	4 2,2

Tanév/felekezet	Tandíjmentesség típusai				Tandíjmentes
1934/35	Egész	Egész köztisztviselői	Fél	Fél köztisztviselői	Összesen
9. Nagy- és középkereskedők illetve iparosok	–	1 1,1	1 2,9	–	2 1,1
10. Kiskereskedő, kisiparos	–	1 1,1	9 26,5	–	10 5,6
11. Magántisztviselő	2 10,0	1 1,1	5 14,7	–	8 4,5
12. Munkás	–	–	1 2,9	–	1 0,6
13. Egyéb	4 20,0	7 8,0	–	–	11 6,2
Összesen	20 100,0	87 100,0	34 100,0	36 97,3	177 99,4
Nincs adat	–	–	–	1 2,7	1 0,6
Mindössze	20 100,0	87 100,0	34 100,0	37 100,0	178 100,0
1944/45	Egész	Háromnegyed	Fél	Egynegyed	Összesen
1. Nagy- és középirtokos	–	–	–	–	–
2. Köztisztviselő	1 25,0	1 10,0	3 17,6	–	5 13,5
3. Értelmiség	1 25,0	2 20,0	6 35,3	3 50,0	12 32,4
4. Nyugdíjas köztisztviselő	–	2 20,0	3 17,6	2 33,3	7 18,9
5. Tőkés, járadékos, háztulajdonos, magánzó	–	–	1 5,9	–	1 2,7
6. Altiszt	–	–	2 11,8	–	2 5,4

Tanév/felekezet	Tandíjmentesség típusai				Tandíjmentes
1944/45	Egész	Három-negyed	Fél	Egynegyed	Összesen
7. Kisbirtokos	–	1 10,0	–	–	1 2,7
8. Mezőgazdasági munkás	–	–	–	–	–
9. Nagy- és középkereskedők illetve iparosok	–	–	–	1 16,7	1 2,7
10. Kiskereskedő, kis-iparos	1 25,0	1 10,0	–	–	2 5,4
11. Magántisztviselő	–	1 10,0	1 5,9	–	2 5,4
12. Munkás	–	–	–	–	–
13. Egyéb	1 25,0	1 10,0	1 5,9	–	3 8,1
Összesen	4 100,0	9 90,0	17 100,0	6 100,0	36 97,3
Nincs adat	–	1 10,0	–	–	1 2,7
Mindössze	4 100,0	10 100,0	17 100,0	6 100,0	37 100,0

STATISZTIKAI ADATOK A BUDAPESTI JOGI KAR HALLGATÓIRÓL (1919–1928)

Általános információk

Az 1873-tól 1921-ig Budapesti Tudományegyetem, majd 1921-től 1950-ig Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem, a későbbi Eötvös Lóránd Tudományegyetem jogi karának az anyakönyvi kivonatait az ELTE Egyetemi Levéltárában, Budapesten, a Maglódi úton őrzik.

Kutatásunkban az 1918-as összeomlást követő, az egyetemi szférát is érintő hektikus mozgásokkal az anyakönyvi kivonatok hiánya miatt nem foglalkozhattunk. Az elmúlt évek során az 1919/1920, 1920/1921, 1921/1922, 1922/1923, 1923/1924, 1924/1925, 1925/1926, 1926/1927, illetve az 1927/1928-as tanév került elektronikus feldolgozásra. A fent említett nyolc tanévben összesen 16 801 hallgató adatait rögzítettük. A Microsoft Access táblázatkezelő program segítségével 15 címszó alatt a következő adatokat mentettük: 1. Hallgató előneve. 2. A hallgató keresztnéve. 3. Beiratkozási év. 4. Beiratkozási félév. 5. A Gondviselő személye – apa, anya, gyám. 6. Gondviselő neve. 7. Gondviselő foglalkozása. 8. Gondviselő lakhelye. 9. Hallgató vallása. 10. Hallgató anyanyelve. 11. Hallgató születési dátuma. 12. Hallgató születési helye/megye. 13. Hallgató előző tanulmányai. 14. Hallgató ösztöndíja. 15. Hallgató katonai szolgálata.

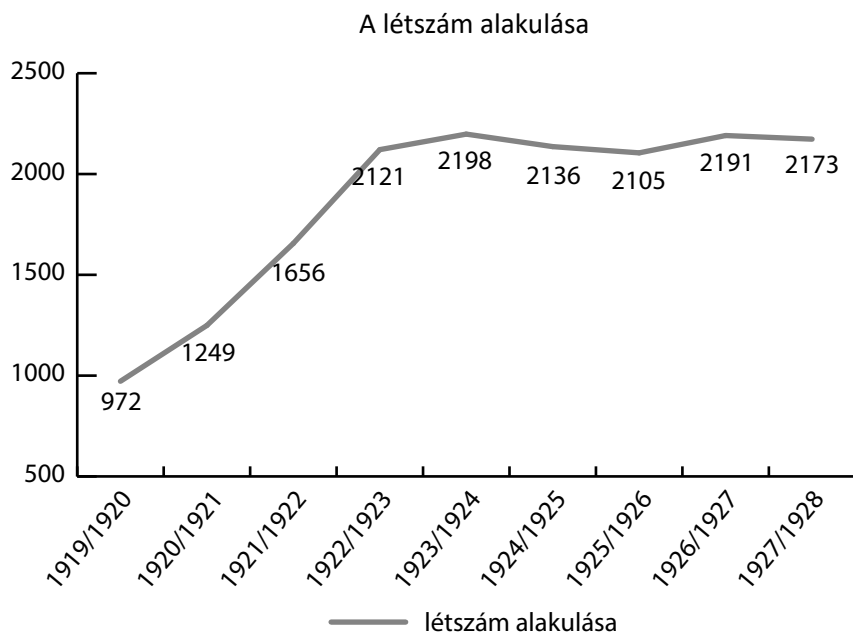
Az anyakönyvekben szereplő információk önbevalláson alapultak, számos alkalommal a kitöltendő rubrikák üresen maradtak, az így beírt adatok utólagos ellenőrzés alá nem estek, s több esetben ugyanazon hallgatóknál más-más évfolyamoknál egyes kitöltött mezőnél eltérések mutathatók ki.

Jelen tanulmányunkban – figyelembe véve a bevitt adatmennyiség nagyságát (16 801 hallgató összesen 252 015 adata) – a hallgatói létszám változására, a születési adatok tükrében Budapest súlyára, illetve a hallgatók felekezeti hovatartozására fókuszáltunk.

A hallgatói létszám változása

Az 1919/1920-as tanévre összesen 972 fő iratkozott be. A következő éven már 1249-en. Az 1921/1922-es évre 1656-an nyertek felvételt. Az 1922/1923-as tanévben a hallgatók létszáma először lépte át a kétezres határt: abban az évben 2121 hallgatót regisztráltak az anyakönyvekben.

A jogi karra a legtöbb hallgató az 1923/1924-es tanévben járt; összesen 2198. A jogi karra beiratkozott hallgatók létszáma az 1924/1925-ös tanévben 2136, míg az 1925/1926-osban 2105 főt tett ki. A következő, 1926/1927-es tanévben a hallgatói létszám 2191 fő volt, míg az általunk vizsgált utolsó, 1927/1928-as tanévben 2173 fő járt a karra.

A hallgatói létszám évfolyamonkénti százalékos ingadozásának vizsgálatakor azt láthatjuk, hogy az 1920/1921-es tanévben az előző, 1919-es évhez viszonyított növekedés 28,5% (972 hallgató vs. 1249 hallgató). A következő, 1921/1922-es tanévnél az egy évvel ezelőtti adatokhoz képest 32,6%-os növekedést lehet kimutatni (1249 hallgató vs. 1656 hallgató). Ugyancsak kétszámjegyű növekedés volt az 1922/1923-as tanévben is. Az előző évhez képest ekkor 28,45%-kal növekedett a beiratkozott hallgatók száma.

(1656 hallgató vs. 2121 hallgató). Az 1923/1924-es tanévtől kezdve a kar hallgatói létszáma stabilizálódást mutat. Bár az általunk vizsgált éveknél ebben a tanévben volt a legmagasabb a hallgatók száma – 2198 fő –, azonban az előző évhez képest ez már mindössze csak 3,65 %-os növekedést jelentett (2121 vs. 2198). A fentieket összegezve: a Kar létszámának exponenciális növekedése az 1920 és 1922 közötti időszakban ment végbe.

Az elkövetkező két évben minimális csökkenés következett a létszámban. Az 1924/1925-ös tanévben beiratkozott 2136 hallgató az előző évhez képest 2,8%-kal volt kevesebb. (2198 vs. 2136). Az 1925/1926-os tanév ismét kevesebb beiratkozót mutat ki. Ebben az esztendőben összesen 2105 hallgató folytatta a tanulmányait a jogi karon, ami 1,35 %-os csökkenés az egy évvel előbbiekhöz képest (2136 vs. 2105).

A következő, 1926/1927-es tanévtől viszont újra növekedett a hallgatói létszám. Bár a karra járók összlétszáma minimálisan – 7 fővel – maradt el az 1923/1924-es csúcstól, ugyanakkor az előző évhez képest 4,1%-kal több hallgatója volt a karnak (2105 vs. 2191). Bár az összlétszám tekintetében az általunk vizsgált 1927/1928-as utolsó tanév a maga 2173 hallgatójával a harmadik legtömegesebbnek számított, az egy esztendővel előttihez képest viszont 0,8%-os csökkenést jelentett (2191 vs. 2173).

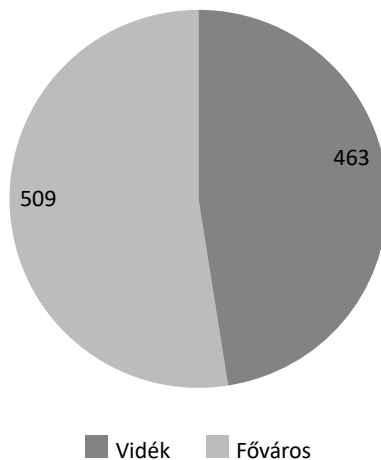
Az általunk vizsgált első, 1919/1920-as és az utolsó, 1927/1928-as tanév teljes létszámának az összevetésekor azt az eredményt kapjuk, hogy kilenc év alatt a hallgatói létszám összességében 124%-os növekedést tett ki. Azonban – ahogyan arra már fentebb is utaltunk – a létszámbővülés lényegében az 1920 és 1922 közötti időszakban történt, mivel az 1919/1920-as tanévet követő első három évben a hallgatói létszámban 118,3%-os növekedést lehet kimutatni (972 vs. 2121). Az ezt követő időszakban állandósult a hallgatói létszám, s az kisebb-nagyobb ingadozásokkal 2100–2200 fő között stabilizálódott.

1919/20	1920/21	1921/22	1922/23	1923/24	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28
972	1249	1656	2121	2198	2136	2105	2191	2173
	+28,5%	+32,6%	+28,45%	+3,65%	–2,8%	–1,35%	+4,1%	–0,8%

III. Budapest súlya a születési adatok alapján

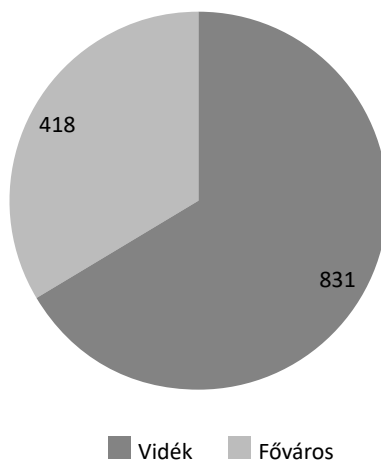
Az 1919/1920-as tanévben beiratkozott 972 hallgató közül 509 született Budapesten, míg 463-an a történelmi Magyarország többi településéről származtak. A budapestiek a maguk 52,5% -os arányukkal ebben a tanévben tehát abszolút többséggel bírtak.

Vidék vs. főváros 1919/1920

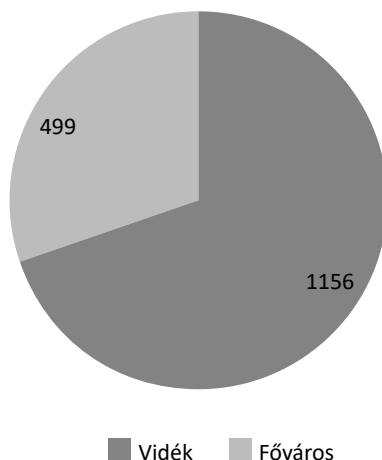
A következő, 1920/1921-es tanévben, amikor a hallgatói létszám 28,5%-kal haladta meg az előző évet, a beiratkozott 1249 hallgató közül viszont csak 418-an nyilatkoztak úgy, hogy a fővárosban születtek, míg 831 hallgató nem Budapesten látta meg a napvilágot. Ekkor a budapesti származású hallgatók létszáma 509-ről 418-ra, tehát 91 fővel (17,8%) csökkent. A teljes létszámhoz viszonyított eltolódás ebben az esztendőben azonban ennél jóval nagyobb volt, mivel míg az előző tanévben a fővárosiak aránya 52,5% volt, addig ez a mutató 33,5%-ra süllyedt.

Vidék vs. főváros 1920/1921

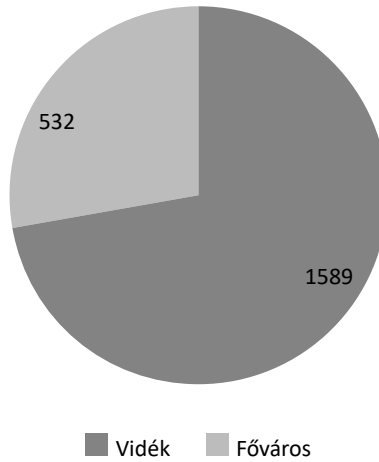
Az 1921/1922-es tanévben folytatódott a hallgatói létszám dinamikus bővülése, mivel 407 fővel több hallgatót vettek fel, mint egy évvel korábban. Az 1656 hallgató közül 499 született a fővárosban, 1156 pedig a vidéki Magyarországon, illetve az elcsatolt területeken. Bár az előző évhez képest a fővárosiak létszáma 81 fővel (19,5%) több volt, mint egy évvel korábban, a növekmény a teljes létszám tekintetében azonban nem tudta ellensúlyozni a fővároson kívülről érkezők számát, így a budapestiek súlya tovább csökkent. Az előző évi 33,5%-hoz képest ebben a tanévben ez a mutató 30%-ra esett.

Vidék vs. főváros 1921/1922

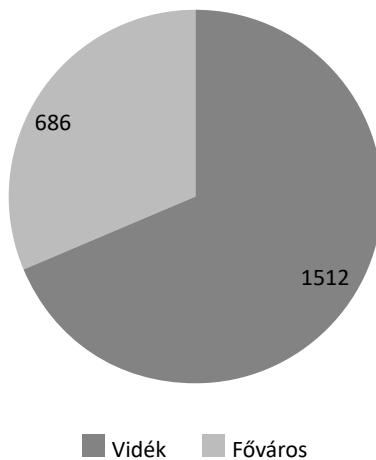
Az 1922/1923-as tanévben továbbra is exponenciális növekedett a hallgatói létszám, s átlépve a kétezres határt, összesen 2121 hallgató iratkozott be a jogi karra. Budapestet 589-en tüntették fel szülőhelyükként, míg 1532-en más települést jelöltek meg. Bár a fővárosiak összlétszáma az előző évhez képest 90 fővel tovább nőtt (18%), a teljes létszámhoz képest viszont további erodálódás történt, mivel a fővárosiak aránya a teljes hallgatói létszám tekintetében – a vizsgált időszakunk egészében – 27,5%-kal a mélypontra esett.

Vidék vs. főváros 1922/1923

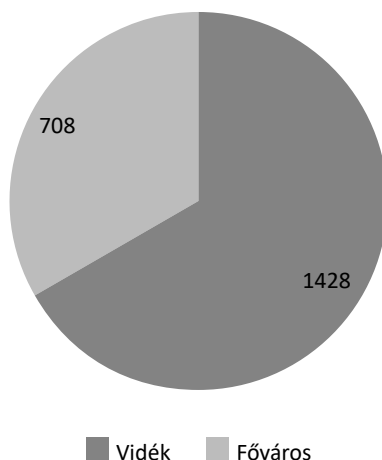
Az 1923/1924-es tanévben iratkoztak a jogi karra a legtöbben: a 2198-as létszám 77 fővel (3,65%) haladta meg az előző évet. Ebben az esztendőben is folytatódott a budapestiek összlétszámában történő növekedése, mivel 686 hallgató írta be születési helyének a fővárost, ami az előző évhez képest 97 fős növekedést (16,6%) jelentett. Ebben az évben 1512 volt a vidéki hallgatók létszáma, ami 20 fős (1,3%) csökkenést mutat az előző évhez képest. Mindez a teljes hallgatói létszám tekintetében is érzékelhető elmozdulást eredményezett, mivel a fővárosiak súlya az előző évi 27,5%-ról 31,3 %-ra nőtt.

Vidék vs. főváros 1923/1924

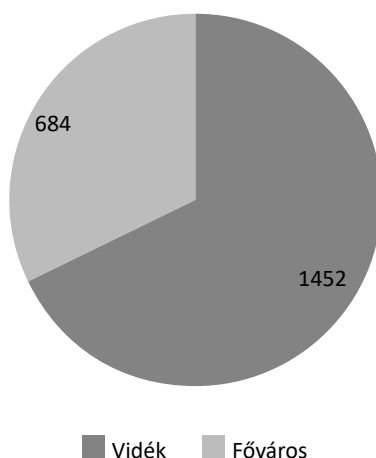
Bár az 1924/1925-ös tanévben a hallgatói létszám az előző évhez képest 62 fővel (2,8%) csökkent, a fővárosi születésűek száma tovább növekedett. Míg az előző évben 686-an, addig ebben az évben 708-an, vagyis 22 (3,3%) személlyel többen jelölték meg Budapestet szülőhelyként. A vidéki származásúak 84 fő (6,6%) csökkenésével a teljes létszámuk 1428 volt. A fővárosiak százalékos aránya a teljes hallgatói létszámban az előző évi 31,3%-hoz viszonyítva 33,2%-ra nőtt.

Vidék vs. főváros 1924/1925

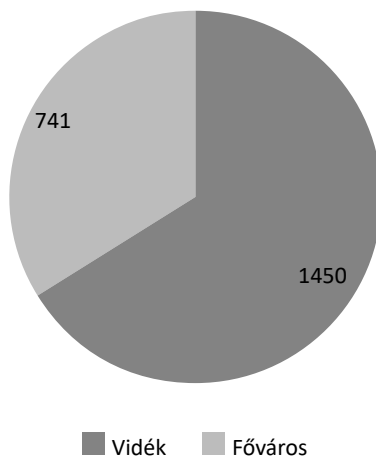
A következő, 1925/1926-os tanévben a teljes hallgatói létszám 2015 főt tett ki, vagyis 31-gyel kevesebben iratkoztak be, mint egy évvel korábban. A budapesti születésűek száma 684 volt, ami 24 fővel (3,5%-kal) volt kevesebb az 1924/1925-ös tanévhez viszonyítva. A vidékiek száma viszont 24 fővel nőtt, így ebben az évben 1452 főt tett ki. A fentiek következtében a budapestiek súlya a hallgatói összlétszámban 32,5%-ot mutatott.

Vidék vs. főváros 1925/1926

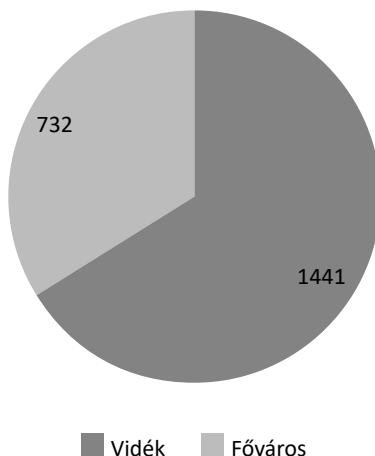
AZ 1926/1927-es tanévre 2191-en iratkoztak be, ami az előző évhez viszonyítva 86 fős (4,1%) növekedés volt. A budapestiek száma 741 főt tett ki, ez 57 fővel (8,4%) volt több, mint egy évvel előbb. A vidékiek száma ugyanekkor 2 fővel, 1450-re csökkent. Ezzel a főváros súlya a teljes hallgatói létszámban 33,9%-ot tett ki.

Vidék vs. főváros 1926/1927

Az általunk utolsónak vizsgált, 1927/1928-as tanévben összesen 2173 hallgató iratkozott be. Ez 18 (0,8 %) fővel volt kevesebb, mint egy évvel korábban. Ebben az évben a budapesti létszáma 732 főt tett ki, ami 9 fővel volt kevesebb, mint egy évvel korábban. A vidékiek 1441 fős létszáma is 9 fős csökkenést mutatott. A teljes hallgatói létszámban Budapest ebben az évben 33,8 %-ot tett ki.

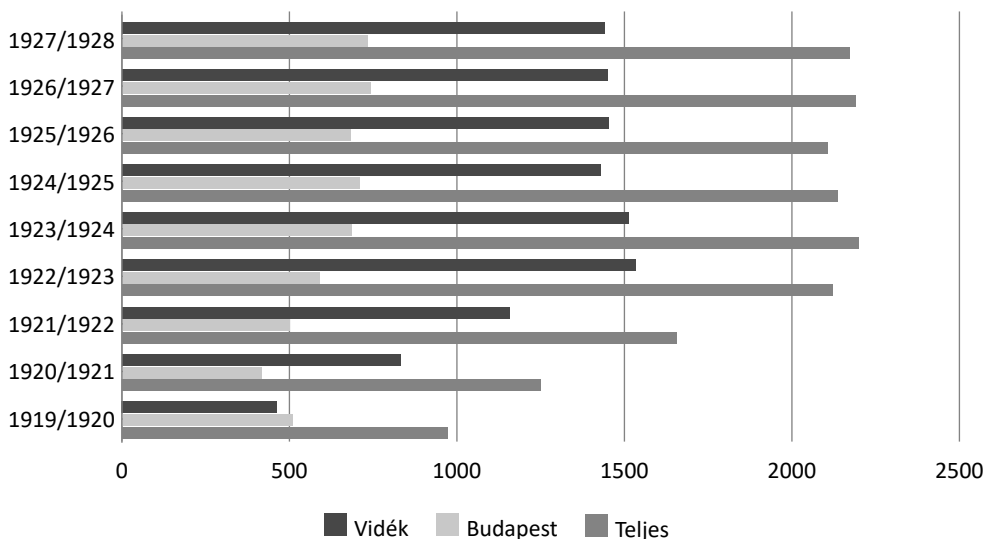
Vidék vs. főváros 1927/1928

Az adatok azt mutatják, hogy míg a kiindulónak számító 1919/1920-as tanévben a fővárosiak aránya 52,5%-ot tett ki, az ezt a következő, 1920-as évben bekövetkezett meredek zuhanás után az 1922/1923-as tanévet leszámítva a jogi karon lényegében stabilizálódott a fővárosiak, illetve a vidékiek számaránya, s az pár pontnyi eltéréssel a 67%–33% közötti sávban mozgott.

	1919/20	1920/21	1921/22	1922/23	1923/24	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28
Teljes létszám	972	1249	1656	2121	2198	2136	2105	2191	2173
Budapest	509	418	499	589	686	708	684	741	732
Vidék	463	831	1156	1532	1512	1428	1452	1450	1441
Bp. súlya %	52,5%	33,5%	30%	27,5%	31,3%	33,2%	32,5%	33,9%	33,8%

A hallgatói létszám, a budapestiek és a vidékiek számának alakulása évfolyamonként

A felekezeti hovatartozás alakulása

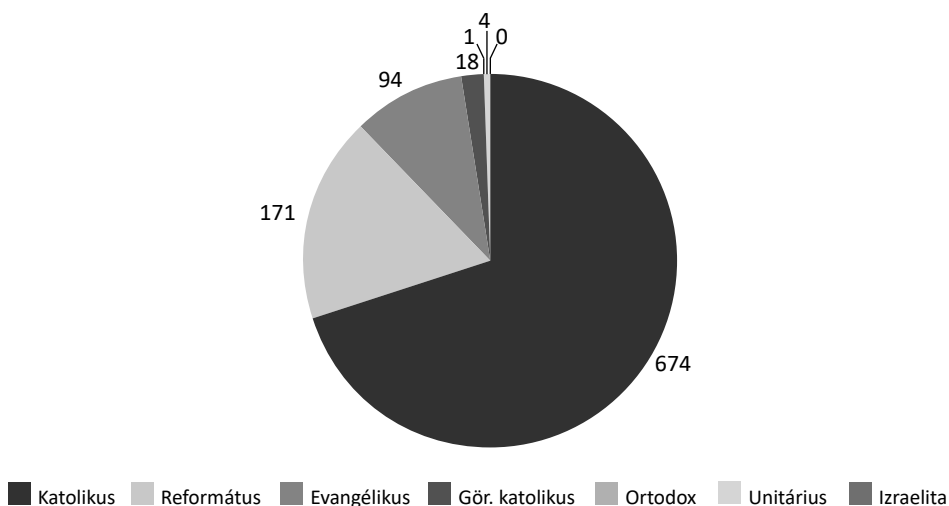
A magyar nemzetgyűlés által 1920. szeptember 26-án megszavazott 1920: XXV., a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról szóló törvénycikk, közismert nevén a numerus clausus törvény általánosan, az összes, az ország területén lakó „népfajok és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszámának” az országos arányszámhoz igazítását, és nem a felső korlátot, hanem minden csoportnak az országos arányához képest legalább 9/10 résznyi egyetemi felvételét írta elő. A numerus clausus törvény „zárt szám” rendszerű felvételi szabályozást vezetett be a felsőoktatási intézményekben, kvótákat állított fel az országban élő „népfajok és nemzetiségek” nagysága szerint, kötelezően előírta az egyetemeken minden népcsoport képviselését az országos számarányoknak megfelelő arányban. Bár az izraeliták 1867 óta jogilag nem nemzetiségnek, hanem izraelita vallású, egyenlő jogokkal rendelkező magyar állampolgároknak számítottak, a törvény végrehajtási része nemzetiségnek minősítette a zsidókat és 6%-os országos arányszámot állapított meg rájuk nézve. A felekezeti hovatartozást és az azzal kapcsolatos adatokat elsősorban a fentiek figyelembevételével vizsgáltuk.

Az 1919/1920-as tanévbe beiratkozott 972 hallgató közül 674 fő (69,4%) volt katolikus, 171 fő (17,6%) református, 94 fő (9,7%) evangélikus 18 fő (1,9%) görögkatolikus,

1 fő (0,1%) ortodox, 4 fő (0,41%) unitárius, 4 fő (0,41%) izraelita, 6 főnél (0,62%) nem rendelkezünk adatokkal.

Katolikus	Református	Evangélikus	Gör. katolikus	Ortodox	Unitárius	Izraelita	Nincs adat
674	171	94	18	1	4	4	6
69,4%	17,6%	9,7%	1,9%	0,1%	0,41%	0,41%	0,62%

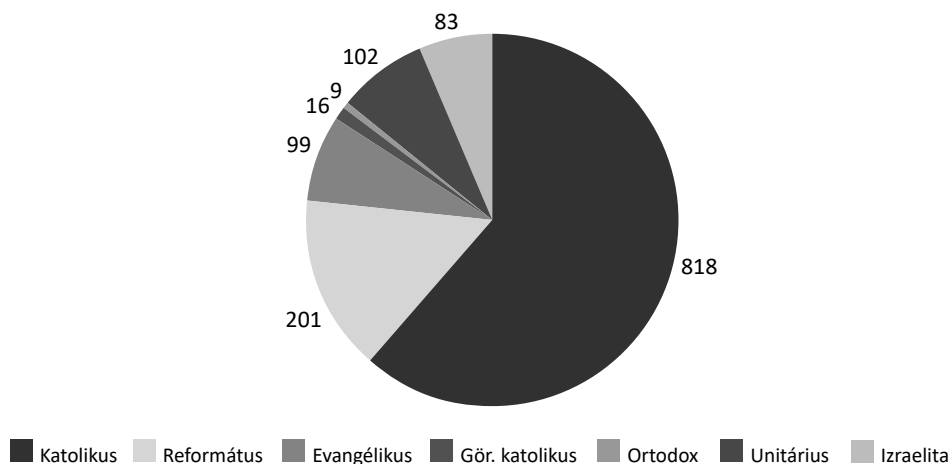
Felekezeti megoszlás 1919–1920

Az 1920/1921-es tanévbe beiratkozó 1249 hallgató közül 818 hallgató (65%) vallotta magát katolikusnak, 201 reformátusnak (16,1%), 99 evangélikusnak (8%). 16 volt a görögkatolikus (1,3%), 9 az unitárius (0,7%), illetve 102 az izraelita (8,2%). Összesen 83 fő (6,7%) semmilyen adatot nem adott meg.

Katolikus	Református	Evangélikus	Gör. katolikus	Unitárius	Izraelita	Nincs adat
818	201	99	16	9	103	3
65%	16,1%	8%	1,3%	0,7%	8,2%	0,1%

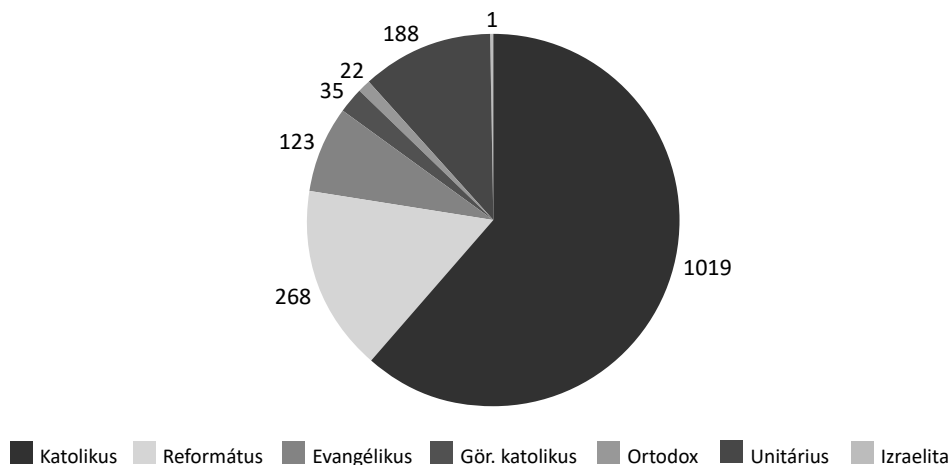
Felekezeti megoszlás 1920–1921

Az 1921/1922-es tanévre összesen 1656-an iratkoztak be. Ekkor 1019 hallgató (61%) vallotta magát katolikusnak, 268 reformátusnak (16,2%), 123 evangélikusnak (7,3%), 35-en görögkatolikusnak (2%), 22 unitáriusnak (1,1%), 188-en (11,5%) pedig izraelitának. 1 fő (0,1%) ezzel kapcsolatban nem adott meg adatot.

Katolikus	Református	Evangélikus	Gör. katolikus	Unitárius	Izraelita	Nincs adat
1019	268	123	35	22	188	1
61%	16,2%	7,3%	2%	1,1%	11,5%	0,1%

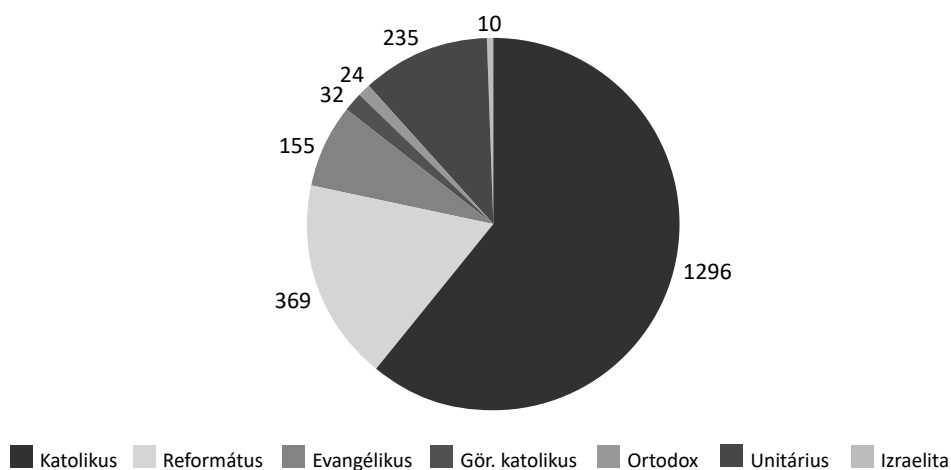
Felekezeti megoszlás 1921–1922

Az 1922/1923-as tanévben a hallgatói létszám 2121 főt tett ki. Ebből 1296 (61%) volt a katolikus, 369 (17,4%) a református, 155 (7,3%) az evangélikus, 32 (1,5%) a görögkatolikus, 24 (1,1%) az unitárius, illetve 235 (11,5%) az izraelita. 10 főnél nem volt adat.

Katolikus	Református	Evangélikus	Gör. katolikus	Unitárius	Izraelita	Nincs adat
1296	369	155	32	24	235	10
61%	17,4%	7,3%	1,5%	1,1%	11,2%	0,5%

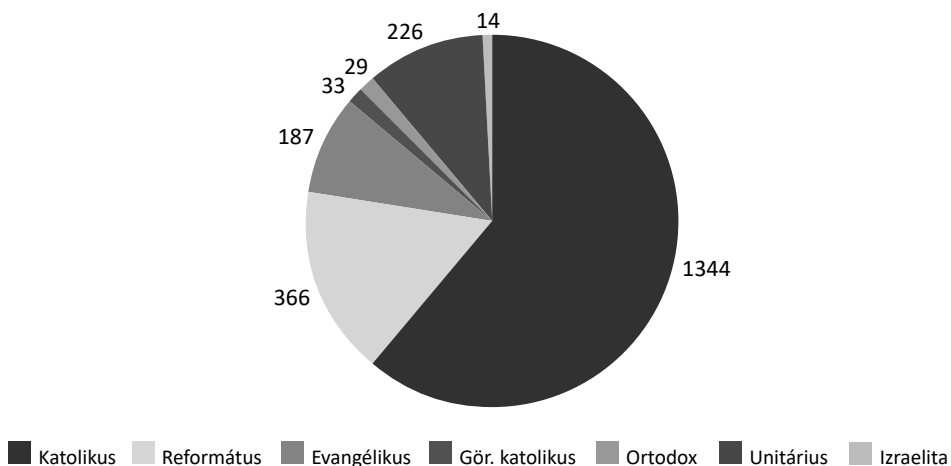
Felekezeti megoszlás 1922–1923

Az 1923/1924-es tanévben 2199 hallgatóból 1344-en (61%) vallották magukat katolikusnak. A reformátusok száma 366 (16,6%) volt. Az evangélikusok 187 (8,6%) fővel voltak jelen a karon. A görögkatolikusok 33 (1,5%), míg az unitáriusok száma 29 (1,3%) főt tett ki. Az izraelita felekezet volt ekkor a harmadik 226 fővel, vagyis 10,3%-os jelenléttel. Ebben az évben 14 személy nem adta meg a felekezeti hovatartozásra a választ.

Katolikus	Református	Evangélikus	Gör. katolikus	Unitárius	Izraelita	Nincs adat
1344	366	187	33	29	226	14
61%	16,6%	8,6%	1,5%	1,3%	10,3%	0,65%

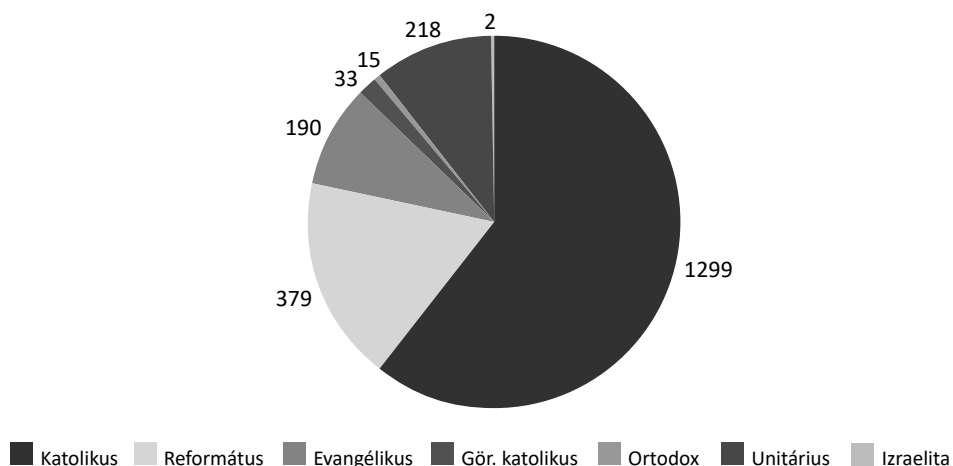
Felekezeti megoszlás 1923–1924

2136 hallgató iratkozott be a következő, 1924/1925-ös tanévre. Akárcsak eddig, úgy most is a katolikusok voltak a legtöbben: összesen 1299 (65%) fő. A reformátusok 379-en (17,7%) voltak. Az evangélikusok 190 (8,9%) főt tettek ki, a görögkatolikusok 33-at (1,6%), az unitáriusok viszont jelentős csökkenést szenvedtek el: az előző évi 29-ről 15 főre (0,7%) csökkent a számuk. Az izraeliták ebben az évben 218 (10,2%) fővel vettek részt az oktatásban, míg 2 személy nem adta meg a felekezeti hovatartozását.

Katolikus	Református	Evangélikus	Gör. katolikus	Unitárius	Izraelita	Nincs adat
1299	379	190	33	15	218	2
65%	17,7%	8,9%	1,6%	0,7%	10,2%	0,1%

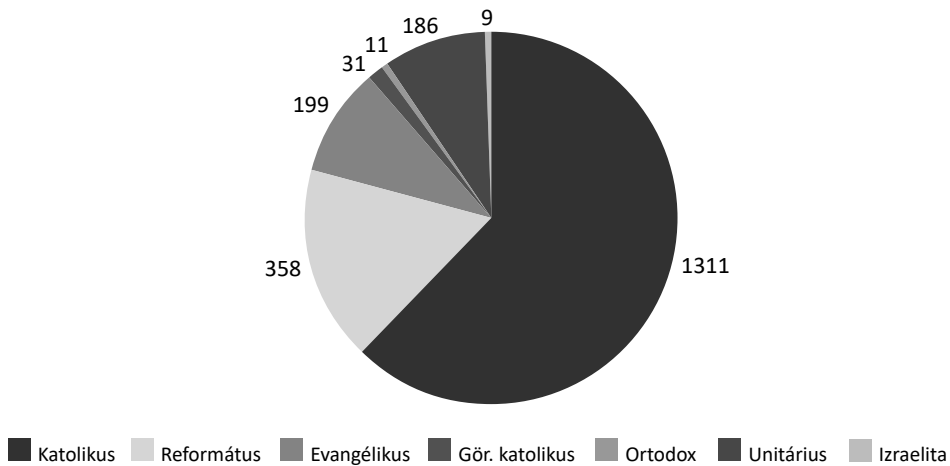
Felekezeti megoszlás 1924–1925

Az 1925/1926-os tanévben a hallgatók teljes létszáma 2105 volt. Ebből a katolikusok 1311-en (62,5%) voltak, a reformátusok 358-an (17%). Az evangélikusok 199 (9,4%) fővel képviselték magukat, a görögkatolikusok 31 (1,5 %) főt tettek ki. 1921 után újra 10% alá csökkent az izraeliták száma, akik a hallgatói létszám 8,8%-át tették ki 186 fővel. Ebben az évben 9 személy nem adta meg a felekezeti hovatartozását.

Katolikus	Református	Evangélikus	Gör. katolikus	Unitárius	Izraelita	Nincs adat
1311	358	199	31	11	186	9
62,5%	17%	9,4%	1,5%	0,5%	8,8%	0,44%

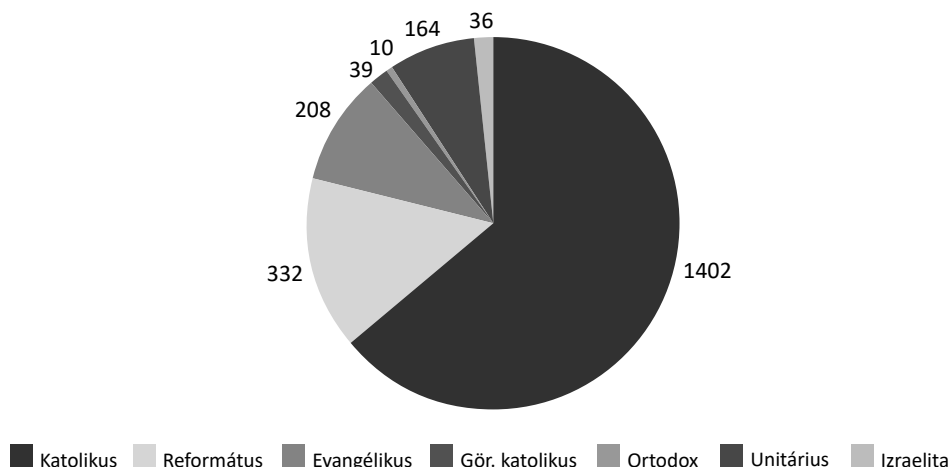
Felekezeti megoszlás 1925–1926

A következő, 1926/1927-es tanévben összesen 2191 fő tanult a jogi karon. Továbbra is a katolikusok képezték a legnagyobb felekezeti csoportot. Az összes hallgató közül 1402 (64%) jelölte meg ezt a vallást. A reformátusok 332 fővel (15,2%) a második legnagyobb felekezetet alkották. Az evangélikusok 208 hallgatóval (9,5%) voltak jelen az oktatásban. A görögkatolikusok száma 39 (1,8%), míg az unitáriusoké 10 fő (0,5%) volt. Tovább csökkent viszont az izraeliták száma, s ezzel párhuzamosan százalékarányuk is. Ebben az évben 164-en tartoztak ehhez a felekezethez, ami 7,5%-ot tett ki. A vizsgált évfolyamoknál ugyanakkor itt volt a legmagasabb – 36 fő – azoknak a száma, akik a felekezeti hovatartozásánál semmilyen adatot nem adtak meg.

Katolikus	Református	Evangélikus	Gör. katolikus	Unitárius	Izraelita	Nincs adat
1402	332	208	39	10	164	36
64%	15,2%	9,5%	1,8%	0,5%	7,5%	1,45%

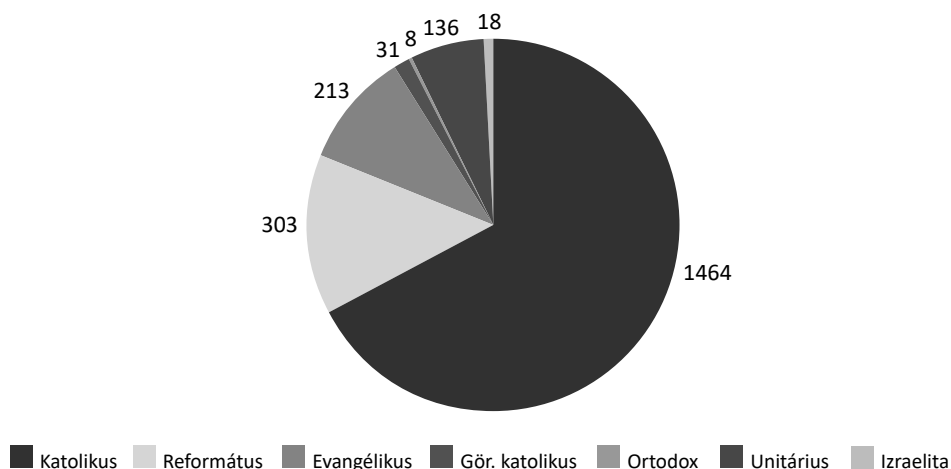
Felekezeti megoszlás 1926–1927

Az általunk vizsgált utolsó, 1927/1928-as tanévben 2173-an iratkoztak be a karra. Katolikusnak ekkor 1464 (67,5%) vallotta magát. A reformátusok 303 fővel a hallgatói kontinens 14%-át adták. A magát evangélikusnak valló 213 hallgató 9,8%-ot tett ki. A görögkatolikusok 31 (1,4%), az unitárius hallgatók száma 8 (0,38%) fő volt. Tovább csökkent az izraeliták száma: az egy évvel előbbi 164 főről 136-ra, így a teljes hallgatói létszámnál az 1919/1920-as tanévet leszámítva ebben az évben volt a legkisebb a számarányuk, amely 6,3%-ot tett ki. Ebben az esztendőben 18 hallgató nem adta meg a felekezeti hovatartozását.

Katolikus	Református	Evangélikus	Gör. katolikus	Unitárius	Izraelita	Nincs adat
1464	303	213	31	8	136	18
67,5%	14%	9,8%	1,4%	0,38%	6,3%	0,84%

Felekezeti megoszlás 1927–1928

A fenti adatokból jól látható, hogy a vizsgált kilenc évben számbelileg mindvégig a katolikusok abszolút többsége dominált. A legmagasabb értéket az 1919/1920-as évben érték el, ekkor az összes hallgató 69,4%-a tartozott ehhez a vallási felekezethez. Az alábbi összegző táblázatból azt is egyértelműsíthető, hogy százalékarányuk sosem esett 61% alá.

A második helyen mindvégig a reformátusok álltak, akiknek a százalékos aránya 17,6% és 14% között alakult. Esetükben az idő előrehaladtával azonban folyamatos csökkenő tendencia rajzolódik ki, így az általunk vizsgált utolsó, 1927/1928-as tanévben a hallgatók 14%-a tartozott ehhez a felekezethez.

Az evangélikusok számaránya 9,8% és 7,3% között váltakozott. Az adatsorból az is látható, hogy 1920 és 1925 közötti öt esztendőben a negyedik helyen, az izraeliták mögött álltak a százalékos arányok tekintetében. 1925-től az arányuk azonban folyamatosan növekedett, s a vizsgált utolsó évben, 1927-ben érte el a csúcst 9,8%-kal.

A görögkatolikusok és az unitáriusok számaránya az egész vizsgált korszakban alacsony volt. Az előbbieket sosem haladták meg a két százalékot, utóbbiak aránya pedig sosem ment 1,3% fölé. A görögkatolikus felekezet 1921-től lényegében mindvégig 30-as létszám körül mozgott, az unitáriusoknál a kezdeti, 1919/1920-as 4 fős bázis 1921-re 20 fölé nőtt, azonban az 1924-es tanévtől kezdve folyamatos csökkenést mutatott úgy a létszámuk, mint a százalékos arányuk.

Az izraeliták az 1919/1920-as tanévben minimális létszámmal, mindössze 4 fővel voltak jelen a jogi karon. Az 1920/1921-es tanévtől kezdve a számuk egészen az 1923-as tanévig meredeken emelkedett. 102, 188, majd 235 hallgató vallotta magát

ezekben az években az izraelita felekezet tagjának. Hasonlóan nagy változáson ment keresztül a százalékos reprezentáltságuk is. Az 1920 és 1924 közötti időszakban ez a felekezet volt a harmadik legnagyobb (8,2%, 11,5%, 11,1%, 10,3%, 10,2%). 1925-től az izraeliták száma viszont folyamatos csökkenést mutatott úgy a hallgatók számát, mint az arányukat tekintve. Az általunk vizsgált utolsó évben az arányuk 6,3%-ra csökkent.

	1919/20	1920/21	1921/22	1922/23	1923/24	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28
Lét-szám	972	1249	1656	2121	2199	2136	2105	2191	2173
Kato-likus %	674 69,4%	818 65%	1019 61%	1296 61%	1344 61%	1299 65%	1311 62,5%	1402 64%	1464 67,5%
Refor-mátus %	171 17,6%	201 16,1%	268 16,2%	369 17,4%	366 16,6%	379 17,7%	358 17%	332 15,2%	303 14%
Evan-gélikus %	94 9,7%	99 8%	123 7,3%	155 7,3%	187 8,6%	190 8,9%	199 9,4%	208 9,5%	213 9,8%
Gör. kato-likus %	18 1,9%	16 1,3%	35 2%	32 1,5%	33 1,5%	33 1,6%	31 1,5%	19 1,8%	31 1,4%
Unitá-rius %	4 0,4%	9 0,7%	22 1,3%	24 1,1%	29 1,3%	15 0,7%	11 0,5%	10 0,5%	8 0,37%
Izrae-lita %	4 0,4%	102 8,2%	188 11,5%	235 11,1%	226 10,3%	218 10,2%	186 8,8%	164 7,4%	136 6,3%

A SZEGEDI JOGÁSZ- ÉS BÖLCSÉSZHALLGATÓK SZÁRMAZÁSI HELYEI 1920 ÉS 1929 KÖZÖTT

A Szegedi Tudományegyetem Levéltárában 2020-ban – folytatva a 2018–2019-ben végzett munkát¹ – a VERITAS Történetkutató Intézet támogatásával az egyeztetett szempontok alapján Berta Eszter és Menczer Renáta önkéntes levéltári gyakornokok és Kohári Nándor munkatársam segítségével elkészült a kolozsvári Jog- és Államtudományi Kar 1912–1919 közötti, valamint 1940–1944 közötti hallgatóinak adatbázisa. Ennek keretében az 1912–1919 közötti időszakból 4609 fő, az 1940–1944 közötti évekből pedig 3463 fő adatait rögzítettük, vagyis a járvány közepette rögzített közel 8000 fő adatainak köszönhetően minden korábbi évnél gyorsabban bővült az adatbázisunk.

Az elkészült szegedi hallgatói adatbázisok létszámadatai

kar/képzés	elkészítés	időszak	létszám
szegedi ÁOK	2007	1920–1951	4367
szegedi gyógyszerészek	2007	1919–1951	1463
kolozsvári ÁOK	2007	1940–1944	708
szegedi TTK	2018	1919–1948	1506
szegedi JÁTK	2019	1919–1929	3091
szegedi BTK	2020	1919–1948	1595
kolozsvári JÁTK	2020	1940–1944	3463
kolozsvári JÁTK	2020	1912–1919	4609
összesen			20 802

¹ VAJDA Tamás: Szegedi orvos, gyógyszerész és természettudományi hallgatók adatbázisa és 1914–1920 között teljesített katonai szolgálatai. In: Trianon és a magyar felsőoktatás II. köt. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2019. 203–246. – VAJDA Tamás: Szegedi jog- és bölcsészhallgatók adatbázisa és 1914–1920 között teljesített katonai szolgálatai. In: Trianon és a magyar felsőoktatás III. köt. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2020. 87–171.

Így már nemcsak a két világháború közötti szegedi egyetemistákra, de a kolozsvári univerzitás egyre több karára és időszakára vonatkozóan is megalapozott elemzések készíthetők az egyes karok felvételi gyakorlatáról, valamint a hallgatók társadalmi, földrajzi megoszlásáról, előzetes középiskolai vagy felsőoktatási tanulmányaikról és családi viszonyaikról. Jelen tanulmányban a szegedi egyetem 1920–1929 között beiratkozott jogász-, államszámviteltan- és bölcsészhallgatóinak születési és lakóhelyét elemzem, valamint a lakóhelyek kapcsán áttekintem a hallgatók családi viszonyát.

A törzskönyvekben szereplő „születési hely” és „apa vagy gyám lakóhelye” rovatokba a hallgató által beírt adatok jó kiindulást jelentenek a hallgatók születési településének beazonosításához, a hallgatók lakóhelyének meghatározásához, valamint a családi viszonyok rekonstruálásához. A születési és lakóhely beazonosítása során Lelkes György kézikönyve² segítségével az adatbázis celláiban rögzítettem a település 1913-as és mai hivatalos nevét, 1913-as vármegyéjét és mai országát. A származási és lakóhely felhasználható egy-egy kar vagy képzés beiskolázási köre nagyságának vagy annak területi sajátosságai megállapításához. Ez pedig hasznos adalékokat nyújt az egyetem regionális és országos (számos esetben az országhatárokon is túlnyúló) jelentőségének és szerepének felméréséhez. A szegedi adatok összevethetők a budapesti jogi kar 1920–1921 közötti adatival is.³ Más egyetem hallgatóiról sajnos még nem készült hasonló adatbázis.

Joghallgatók születési és lakóhelyei

Az 1920–1929 közötti 2930 joghallgató közül mindössze 1702 fő született az 1920-as országhatárokon belül, ez alig 58,09%-os arány, míg a szomszédos államok területén 1218 fő (41,57%), 10 fő (0,34%) pedig egyéb vagy ismeretlen országban született. Ezeket az értékeket és arányokat összehasonlítva a budapesti tudományegyetem jogi karára 1920 tavaszán beiratkozottak születési helyének megoszlásával, megállapítható, hogy a fővárosi joghallgatók 82,6%-a született a trianoni országhatárokon belüli területről, 12,5%-uk a megszállt területről, 1,5%-uk pedig külföldi születésű volt.⁴ Vagyis a szegedi egyetem hallgatói között 3,33-szor volt magasabb a megszállt (majd elcsatolt) területeken születettek aránya, mint a budapesti egyetem hasonló karán. Ez az arány különösen annak fényében tekinthető kiugróan magasnak, hogy a szegedi

² LELKES György: *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Budapest, Argumentum–KSH Könyvtár, 2011.

³ DÉVAVÁRI Zoltán: A joghallgatók társadalmi mobilitása és struktúrája (1919–1921). In: *Trianon és a magyar felsőoktatás II. köt.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2019. (a továbbiakban: DÉVAVÁRI, 2019.) 249–251.

⁴ DÉVAVÁRI, 2019. 250.

egyetem esetében nemcsak a háborút követő első tanévet, hanem tíz év átlagában mutatózó értéket vettem figyelembe. Miközben 1920 körül volt legmagasabb a határon túl születettek száma és aránya, majd a kezdeti korosztály diplomázását követően az évtized második felében érezhetően csökkent, Szegeden 1929-ig beiratkozott összes hallgatót átlagolva is a legmagasabb budapesti érték 3,33-szorosa mutatkozik. Ez is jól mutatja, hogy Erdélyből sok fiatal követte előbb Budapestre, majd 1921-től Szegedre a román hatalom által elűzött egyetemet. Tekintettel a román hatóságok által elűzött professzorok és hallgatók 1920 után külföldinek számító kötődésére érthető, hogy a szegedi egyetemen mind az oktatók,⁵ mind a hallgatói egyesületek⁶ körében jelentős revíziós tevékenység bontakozott ki az 1920–1930-as években.

Joghallgatók születési helyeinek mai országai⁷

felekezet	H	R	SRB	SK	UA	HR	A	egyéb	ismeretlen	Σ
r. katolikus	1002	389	148	95	15	20	8	2		1679
református	340	265	18	17	16	2	2		1	661
evangélikus	108	29	9	10	1	3	1		3	164
izraelita	216	66	12	11	1	1	1	1	2	311
görögkatolikus	20	5	3	3	8					39
görögkeleti	6	4	7			1				18
unitárius	7	43							1	51
egyéb/ismeretlen	3	4								7
összesen	1702	805	197	136	41	27	12	3	7	2930

⁵ DEVICH Andor: *A Szegedi Tudományegyetem története 1921–1944*. Szeged, JATE, 1990. (a továbbiakban: DEVICH, 1990.) 252. – KISS Róbert Károly: Gondolatok és tettek a revízió jegyében a szegedi egyetemen a két világháború között. In: *Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról*. Szerk. MIKLÓS Péter. Szeged, Belvedere Meridionale, 2010. 105–109.

⁶ VAJDA Tamás: A Foederatio Americana szegedi története. In: *Egyetemi ifjúsági egyesületek Szegeden 1919 és 1944 között*. Szerk. KISS Róbert Károly–VAJDA Tamás. Szeged, Universitas Szeged Kiadó, 2012. 69–71. – VAJDA Tamás: A Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (SZEFHE), valamint a Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (DEFHE) szegedi működése. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás I. köt.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2018. 298–300.

⁷ Szegedi Tudományegyetem Levéltára (a továbbiakban: SZTE Lt.), Jog- és Államtudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–33. köt.

Az egyetem kolozsvári eredete miatt érthető, hogy a szomszédos államok közül az 1920-ban Romániához került területeken született a legtöbb egyetemista (805 fő, 27,47%). Jelentős volt még a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (197 fő, 6,72%) és a Csehszlovákia (136 fő, 4,64%) területén születettek aránya is. Vallási szempontból is érdekes a hallgatók megoszlása. Az 1920 utáni országterületen születettek közül az országos lélekszámarányukat egyedül az izraeliták múlták felül. Az országos lélekszámarányukkal közel megegyező mértékben szerepeltek a reformátusok, az evangélikusok, a görögkeletiek és az unitáriusok. Az országos lélekszámarányuknál alacsonyabb mértékben jutottak be a római katolikusok és a görögkatolikusok. A Romániához csatolt területen születettek közül figyelemre méltó a reformátusok és az unitáriusok magas száma. A Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolt területen születettek közül a terület felekezeti arányainak megfelelően magas volt a római katolikusok száma, átlagos a reformátusok aránya, és figyelemre méltó az izraeliták magas és a görögkeletiek alacsony száma. Egyébként az egyes vallások területi megoszlását vizsgálva szembeötlő, hogy egyedül az izraeliták múlták felül minden régióban a demográfiai arányukat. Szintén az ő esetükben figyelhető meg az a jelenség is, hogy az adott felekezethez tartozók 69,5%-a született a mai országhatárokon belül, s csak 30,5%-uk az országhatárokon túl.

Joghallgatók trianoni határokon belüli születési helyei⁸

felekezet	Szeged			Csongrád m.		H		Σ	
	fő	%	népszáml.*	fő	%	fő	%	fő	%
r. katolikus	233	74,68	86,91	332	64,97	1002	58,87	1679	57,3
református	18	5,77	4,57	92	18,00	340	19,98	661	22,56
evangélikus	8	2,56	1,49	11	2,15	108	6,35	164	5,6
izraelita	49	15,71	5,84	71	13,89	216	12,69	311	10,61
görögkatolikus	3	0,96	0,43	3	0,59	20	1,18	39	1,33
görögkeleti	1	0,32	0,62	2	0,39	6	0,35	18	1,06
unitárius			0,06			7	0,41	51	1,75
egyéb/ismeretlen						3	0,18	7	0,24
összesen	312			511		1702		2930	

* Az 1920. évi népszámlálás. I. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Szerk. Kovács Alajos. (a továbbiakban: 1920. évi népszámlálás I.) Budapest, KSH, 1923. 35.

⁸ Uo.

Az 1920 utáni országterületen belül született 1702 joghallgató közül 312 fő született Szegeden. Ez 18,33%-os arányt jelent, s a jelenleg vizsgált három képzés közül a legalacsonyabb érték, vagyis a joghallgatók között nagyobb volt az ország többi területén születettek aránya, tehát a jogi kar tudta leginkább kiszélesíteni beiskolázási körét.

Amennyiben a joghallgatók 1920 utáni országterületen belül születettek regionális és felekezeti arányait együttesen vizsgáljuk, akkor nem vonatkoztathatunk el Szeged speciális, az országos értékektől lényegesen eltérő helyi sajátosságaitól. Szeged lakosságán belül a római katolikusok közel 87%-kal részesedtek, s a város második legnépesebb vallási közössége az izraelitáké volt (5,84%), őket követte a reformátusok szerény aránya (4,57%).⁹ Ennek megfelelően a Szegeden születettek között a felekezet országos demográfiai arányánál 2,66-szor magasabb arányban nyertek felvételt az izraeliták, s országos demográfiai arányánál magasabb, de a szegedi lélekszámárányuknál alacsonyabb mértékben a római katolikusok. Ha nemcsak a Szegeden, hanem a Csongrád megyében születetteket vizsgáljuk, akkor az egyes felekezetek arányai kezdenek közeledni az országos demográfiai arányukhoz. Az 1920 utáni országterületen belül születettek között országos demográfiai arányuktól egyedül az izraeliták térnek el, hiszen ők azt 1,8-szeresen haladják meg.

Joghallgatók lakóhelyeinek mai országai¹⁰

felekezet	H	R	SRB	SK	UA	HR	egyéb	ismeretlen	Σ
r. katolikus	1161	231	65	47	7	3	6	159	1679
református	378	202	3	8	7	1		62	661
evangélikus	129	15	6	3				11	164
izraelita	235	47	1	5				23	311
görögkatolikus	26	3			4			6	39
görögkeleti	7	5	4					2	18
unitárius	6	39		1				5	51
egyéb/ismeretlen	4	3							7
összesen	1946	545	79	64	18	4	6	268	2930

⁹ 1920. évi népszámlálás I. 1923. 33.

¹⁰ SZTE Lt. Jog- és Államtudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–33. köt.

Amennyiben a joghallgatók édesapjának vagy gyámjának lakóhelyét vizsgáljuk, megállapítható, hogy a 2930 hallgató közül 1946 fő (66,41%) az 1920 utáni országhatárokon belülről, 710 fő (24,23%) a szomszédos országok területéről, 272 fő (9,28%) pedig egyéb vagy ismeretlen országokból érkezett. Minden, 1920 után a szomszédos országokhoz került terület esetében megfigyelhető, hogy az ott született hallgatók (1218 fő) jelentős részének lakóhelye 1920 után már a mai országhatárokon belüli volt. Az 1218 fő létszáma lakóhely szempontjából alig 710 főre mérséklődött, vagyis 41,71%-kal csökkent a számuk.

A határon túli kötődésű családoknak tehát majdnem a fele átköltözött a lecsökkent országba. A Szegedtől mérhető távolság és az utódállamok hatóságainak állampolgáraik számára a magyarországi egyetemi tanulmányokat lehetetlenné tevő fellépése¹¹ következtében ebből a szempontból is kimutatható jelentős regionális eltérés. Leginkább a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és Csehszlovákia esetében költöztek át időközben az egyetemi hallgatók családjai Magyarországra, Romániából pedig az átlagnál kisebb arányban (32,3%). Az 1920-ban a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak juttatott területeken született 224 hallgató közül már csak 83 (37,05%) szülei laktak ugyanazon a területen, vagyis ezen családok csaknem 2/3-a időközben átköltözött az ország maradék területeire. Az 1920-ban Csehszlovákiának juttatott területeken született 177 hallgató közül csak 82 (46,33%) szülei laktak ugyanazon a területen. Csehszlovákia esetében tehát az ott született hallgatók több mint felének költözött át a családja. Bár mindkét ország esetében jelentős volt az ott élő magyarok elleni jogtalan hatósági fellépés, ennek következtében pedig mindkét területről tízezrével költöztek át a magyarok az új államhatárok közötti országterületre (a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak juttatott területekről 1918–1941 között minimum 15–60 ezer közötti magyar költözött a trianoni Magyarországra),¹² a gyermekeiket egyetemre beírató családok aránya ezt lényegesen felülmúlja.

¹¹ DÉVAVÁRI Zoltán: Oktatáspolitikai a Délvidéken. A magyar iskolarendszer leépítése és felszámolása az impériumváltás első szakaszában (1918–1925). In: *Trianon és a magyar felsőoktatás I. köt.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2018. 85.

¹² DÉVAVÁRI Zoltán: „Elindult a birnami erdő...” Kivándorlás a Délvidékről 1923–1925. In: *VERITAS évkönyv 2016.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2017.152.

Joghallgatók trianoni határokon belüli lakóhelyei¹³

felekezet	Szeged			Csong- rád m.	H		Σ	
	fő	%	népszáml.*	fő	fő	%	fő	%
r. katolikus	374	73,19	86,91	480	1161	58,87	1679	57,3
református	46	9,00	4,57	124	378	19,98	661	22,6
evangélikus	18	3,52	1,49	23	129	6,35	164	5,6
izraelita	66	12,92	5,84	92	235	12,69	311	10,6
görögkatolikus	4	0,78	0,43	8	26	1,18	39	1,33
görögkeleti	1	0,19	0,62	3	7	0,35	18	1,06
unitárius	2	0,39	0,06	2	6	0,41	51	1,75
egyéb/ismeretlen					4	0,18	7	0,24
összesen	511			732	1946		2930	

* 1920. évi népszámlálás I. 1923. 35.

Az 1920 utáni országterületen belül lakó hallgatók adatait vizsgálva feltűnik, hogy születési hely szempontjából csak 312 fő, lakóhely tekintetében pedig 511 fő kötődött Szegedhez. Ez 63,8%-os növekedést jelent. Ez felülmúlja mind a Csongrád megyei, mind az országos érték növekedését. A növekedésből főleg a reformátusok, evangélikusok vették ki szerepüket, ők tudták növelni arányukat, vagy úgy is fogalmazhatunk, hogy a Szegeden lakó protestáns felekezetű joghallgatók többsége nem a városban született, hanem egyetemi tanulmányai megkezdése előtt költözött ide. A római katolikusok és izraeliták az átlagosnál kisebb mértékben költöztek Szegedre, körükben magasabb volt a már itt születettek aránya. Ha nemcsak a Szegeden, hanem a Csongrád megyében lakókat vizsgáljuk, akkor az egyes felekezetek arányai (a születési helyhez hasonlóan) kezdenek közeledni az országos demográfiai arányukhoz. Attól lényeges eltérést csak az izraeliták értek el, akik a hallgatók között a demográfiai arányuk kétszeresét alkották.

¹³ SZTE Lt. Jog- és Államtudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–33. köt.

Megyék születési és lakóhely szerinti sorrendje¹⁴

születési hely szerinti sorrend		lakóhely szerinti sorrend	
megye	fő	megye	fő
Csongrád	511	Csongrád	735
Pest–Pilis–Solt–Kiskun	353	Pest–Pilis–Solt–Kiskun	407
Békés	172	Békés	194
Bács-Bodrog	148	Csanád	119
Csanád	117	Kolozs	94
Kolozs	95	Jász–Nagykun–Szolnok	89
Torontál	93	Bács-Bodrog	88
Jász–Nagykun–Szolnok	88	Háromszék	60
Bihar	80	Bihar	57
Arad	68	Maros–Torda	51
Háromszék	62	Torontál	44
Temes	56	Zemplén	39
Maros–Torda	51	Arad	35
Zala	44	Győr	35
Szatmár	43	Szabolcs	34
Torda-Aranyos	39	Udvarhely	32
Szabolcs	38	Zala	31
Udvarhely	38	Torda–Aranyos	30
ismeretlen	7	ismeretlen	269

Érdekes összehasonlítani a megyék sorrendjét a hallgatók születési és lakóhelye tekintetében. Így megfigyelhető, hogy az egyetem új székhelyéhez közel fekvő Csongrád, Pest–Pilis–Solt–Kiskun és Békés megyékben többen laktak a hallgatók közül, mint ahányan ezekben a születtek. Ugyanakkor az új országhatárokkal elválasztott Bács–Bodrog, Bihar, Torontál, Arad megyék a viszonylagos földrajzi közelségük ellenére is jelentősen kevesebb hallgatónak szolgáltak lakóhelyül, mint ahánynak születési helye voltak. A sorrend megváltozása egyértelműen a világháborút követő impériumváltással, az elcsatolt területeket sújtó drasztikus kivándorlással, illetve a nagyszámú kitoloncolásokkal függ össze.

¹⁴ SZTE Lt. Jog- és Államtudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–33. köt.

Születési és lakóhelyek Csongrád megyei városok között¹⁵

település	1920-as lakosság*		születési hely		lakóhely	
	fő	%	fő	%	fő	%
Kiskundorozsma	18 504	7,21	10	2,08	10	1,41
Csongrád	25 888	10,08	20	4,16	23	3,25
Szentes	32 387	12,61	59	12,27	70	9,9
Hódmezővásárhely	60 922	23,72	80	16,63	93	13,15
Szeged	119 109	46,38	312	64,86	511	72,28
összesen	256 810		481		707	

*1920. évi népszámlálás I. 1923. 82.

Érdekes összefüggések mutathatók ki a Csongrád megyén belüli jelentősebb településekhez köthető születési és lakóhelyek belső arányainak vizsgálatával és az 1920. évi népszámlás demográfiai arányaival történő párhuzamba állításával. A szegedi származásúak lényegesen magasabb arányban jutottak be a karra, mint a megye más városainak szülöttei vagy lakói. Kiskundorozsma, Csongrád, Szentes és Hódmezővásárhely lakói több esetben is demográfiai arányuknak mindössze ¼-ét érték csak el a hallgatók között. A jelen tanulmányban vizsgált három képzés közül a joghallgatók esetében volt legkisebb a megyén belüli szegedi koncentráció vagy felülreprezentáltság. Vagyis a megye városainak tanulni vágyó fiataljai a jogászképzés esetében igyekeztek leginkább vállalni az egyetemi tanulmányok költségeit. E szempontból nem elhanyagolható Szentes példája. A megyeszékhely fiataljai a joghallgatók között közelítették meg leginkább demográfiai arányukat, de elérni még itt sem tudták. Ez azt mutatja, hogy az ottani fiatalok a jogászképzés esetében vállalták leginkább az egyetemi tanulmányok költségeit, az államszámvitel és a bölcsészképzés esetében pedig csak szerényebb mértékben kapcsolódtak be.

Feltűnő az is, hogy Szeged kivételével minden település esetében lényegesen szerényebb arányt képviseltek az ott lakó hallgatók az ott születettekhez képest, tehát általános jelenség volt a megyén belüli migráció, valamint az is, hogy a megyén belül elsősorban Szeged városa tudta letelepedésre csábítani a gyermekét egyetemre küldő és a határon túlról érkező családokat. 1918 decemberétől kezdve ezrével érkeztek Szegedre a megszállt, majd 1920-tól kezdve jogilag is elszakított területekről a menekültek. Egy 1920. júliusi összesítés szerint 4756 menekült érkezett. Többségüket

¹⁵ Uo.

középületekben (például elemi vagy középiskolákban), valamint lefoglalt lakásokban igyekeztek elhelyezni, de a szegedi pályaudvarokon is, ahol 157 vagonban 521-en laktak.¹⁶ Ez a szám azonban gyorsan növekedett, mert naponta 10–12 vagonnyi újabb menekült érkezett Szegedre.¹⁷ Így 1921 őszén már 1744 vagonlakó menekült élt Szegeden.¹⁸

Szeged 1920-as lélekszámahoz figyelembe kell venni, hogy az 1920. december 31-i eszmei időponttal végrehajtott népszámláláskor a város még nem kapta vissza régi közigazgatási területét, az újszegedi rész szerb megszállás alatt állt. Így a régi terület (816 km²) helyett az összeírás csak 764 km² területre terjedhetett ki. A számításban szereplő 119 109 lakos erre vonatkozott.¹⁹ Nyolc hónappal később, 1921. augusztus 20–21. éjjel a magyar csapatok bevonulhattak Újszegedre,²⁰ s helyreállhatott Szeged területi integritása. A Központi Statisztikai Hivatal az 1930. évi népszámlálás kötetében Szeged 1920. évi népességét nem az akkori számlálás alapján közölte, hanem ahhoz hozzáadta Újszeged 1910-es népszámlálási adatát, így Szeged teljes 1920. évi népességét 123 565-re tette.²¹ Ez a módosítás azonban nem befolyásolja érdemben Szeged lélekszámát és a fenti kalkulációt.

Államszámvitel-hallgatók születési és lakóhelyei

A Jog- és Államtudományi Karon a jogászképzés mellett egyéves időtartamú államszámviteli képzés is folyt. Az államszámviteltan a pénzügyminiszternek a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértésben kiadott 1892. évi 52.177. számú rendelete alapján szervezett államszámviteltani állami vizsgának tárgya,²² melyet a köztisztviselők minősítéséről szóló 1883. évi I. törvénycikk szerint a legfőbb állami számvevőszék tisztviselőinek, valamint a számvevőségi tisztviselőknek kell letenniük.²³ A tanfolyam végeztével az államszámviteli képesítés az Államszámviteli Országos

¹⁶ A délvidéki pokol menekültjei. *Szegedi Friss Ujság*, 1920. július 21. 1.

¹⁷ Naponta 10–12 vagon menekült érkezik Szegedre. *Szegedi Új Nemzedék*, 1921. május 7. 3.

¹⁸ Menekültek – vagonlakók. *Szegedi Napló*, 1921. november 23. 2.

¹⁹ Kováts Zoltán: Népesedési viszonyok. In: *Szeged története IV. köt.* Szerk. SERFÖZŐ Lajos. Somogyi-könyvtár, Szeged, 1994. 31.

²⁰ *Magyarország történeti kronológiája III. köt. (1848–1944).* Szerk. BENDA Kálmán. Budapest, Akadémiai, 1982. 881.

²¹ *Az 1930. évi népszámlálás I. Demográfiai adatok községek és népesebb külterületi lakotthelyek szerint.* Budapest, KSH, 1932. (a továbbiakban: *1930. évi népszámlálás I.* 1932.) 15.

²² Szabályzat az államszámviteltanból tartandó állami vizsgálatokról. *Pénzügyi Közlöny*, 1892. 1267–1275.

²³ MAGYARY Zoltán: A közigazgatási reform és államtudományi oktatásunk mai állapota. *Budapesti Szemle*, 1922, 191. köt. 547. sz. 29.

Vizsgáló Bizottság előtti sikeres vizsgával volt megszerezhető.²⁴ Ilyen vizsgabizottság 1919-ig Budapesten és Kolozsváron,²⁵ 1920-tól Budapesten és Debrecenben,²⁶ majd 1928-tól kizárólag Budapesten, a pénzügyminisztériumban működött.²⁷ Erre a képzésre 1920–1929 között a száműzött kolozsvári/szegedi egyetemen 168 fő iratkozott be. Közülük 105 fő (62,5%) született az 1920 utáni országhatárokon belül, 61 fő (36,31%) a szomszédos államnak juttatott területeken, 2 fő (1,19%) pedig egyéb vagy ismeretlen országban. Ez azt mutatja, hogy ennek az alacsonyabb presztízsű képzésnek a távolabbi területeken születettek és az idegen államok hatalma alá kerültek között kisebb volt a vonzereje, mint a jogásképzésnek. Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy a mindössze egyetlen tanévre terjedő képzési idő is közrejátszott a távolabb születettek alacsony számában. Hiszen nem (vagy csak igen kis mértékben) számolhatunk azzal, hogy az 1919. május 12-ig Kolozsváron tanulmányaikat megkezdők Budapestre, majd Szegedre követték volna az egyetemet a képzés befejezése érdekében.

Államszámvitel-hallgatók születési helyeinek mai országai²⁸

felekezet	H	R	SRB	SK	HR	UA	CZ	ismeretlen	Σ
r. katolikus	85	21	15	3	2	1	1		128
református	13	10	1			1		1	26
evangélikus	6	2	2	1					11
izraelita	1	2							3
görögkatolikus									
görögkeleti									
unitárius									
egyéb/ismeretlen									
összesen	105	35	18	4	2	2	1	1	168

²⁴ *Szegedi egyetemi tájékoztató*. Szerk. SZANDTNER Pál. Szeged, M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája, 1927. 24.

²⁵ A Kolozsváron működő államszámviteltani állami vizsgáló bizottság elnöke. *Pénzügyi Közlöny*, 1908. 471.

²⁶ Az államszámvitel tanból tartandó állami vizsgálatokról szóló 1892. évi 52.177. számú és az 1912. évi 71.640. számú pénzügyministeri rendelettel módosított és illetőleg kiegészített „Szabályzat” újabb módosítása tárgyában. *Pénzügyi Közlöny*, 1920. 461.

²⁷ Az államszámviteltani államvizsgára vonatkozó utasítás. *Pénzügyi Közlöny*, 1928. 180.

²⁸ SZTE Lt. Jog- és Államtudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–33. köt.

Az 1920-as országhatárokon belül születettek között 80,1% volt a római katolikusok aránya, az evangélikusok az országos demográfiai arányukban nyertek felvételt, az összes többi felekezet pedig országos átlaga alatt szerepelt. A Romániához csatolt területeken születettek között viszonylag magas volt a reformátusok aránya (28,57%), a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolt területekről pedig a római katolikusok érkeztek igen magas arányban (85%).

Az 1920 utáni országhatárokon belül született hallgatók regionális és felekezeti arányait vizsgálva megállapítható, hogy a Szegeden születettek 94,74%-a római katolikus, 5,26%-a pedig református volt. Bár Szeged lakosságában magas volt a római katolikusok aránya, de a képzés hallgatói még ezt is messze felülmúlták. Viszont ahogy tágitjuk a vizsgált területet, s előbb a Csongrád megyei, majd az országos adatokat tekintjük, úgy csökken ez az arány, de az országos demográfiai aránynál mindvégig magasabb marad. Ez azt mutatja, hogy a római katolikus fiatalok csak ezen a legkisebb presztízsű és szerény megélhetést biztosító képzésen tudták érvényesíteni lélekszámbeli súlyukat. A protestáns felekezetek és az izraelita fiatalok pedig a lényegesen nagyobb presztízsű, hosszabb képzési idejű és jobb megélhetést biztosító szakokon koncentráltak.

Államszámvitel-hallgatók trianoni határokon belüli születési helyei²⁹

felekezet	Szeged			Csongrád m.		H		Σ	
	fő	%	népszáml.*	fő	%	fő	%	fő	%
r. katolikus	54	94,74	86,91	62	91,18	85	80,95	128	76,19
református	3	5,26	4,57	5	7,35	13	12,38	26	15,48
evangélikus			1,49			6	5,71	11	6,55
izraelita			5,84	1	1,47	1	0,95	3	1,79
görögkatolikus			0,43						
görögkeleti			0,62						
unitárius			0,06						
egyéb/ismeretlen									
összesen	57			68		105		168	

*1920. évi népszámlálás I. 1923. 35.

²⁹ Uo.

Az 1920–1929 közötti államszámvitel-hallgatók esetében is megfigyelhető, hogy lakóhelyük szempontjából többen tartoztak az 1920 utáni országhatárokon belüli területekhez, mint születési hely szempontjából, de itt mérsékelt ez a növekedés (7 fő, azaz 6,67%). Az adatok pontos értelmezését és az egykori tendenciák felismerését megnehezíti az a körülmény, hogy igen magas azoknak a száma, akik nem adták meg a lakóhelyre vonatkozó adatot (36 fő, 21,43%). Feltételezhető, hogy ezek között számos belföldi lakóhelyű személy lehetett, ez pedig érdemben módosítaná az arányokat. Az így is megfigyelhető, hogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz tartozó területeken sokkal kevesebb hallgató lakott (5 fő), mint ahányan ott születtek (18 fő). A 72,2%-os csökkenés egyértelmű bizonyítéka a jugoszláv hatóságok külföldi egyetemi tanulmányokat lehetetlenné tevő szigorának, valamint annak is, hogy ez a képzés nem rendelkezett elegendő vonzerővel a költségek és a kényelmetlenségek vállalásához.

Államszámvitel-hallgatók lakóhelyeinek mai országai³⁰

felekezet	H	R	SRB	SK	CZ	ismeretlen	Σ
r. katolikus	88	4	5	1	1	29	128
református	15	7				4	26
evangélikus	7	1				3	11
izraelita	2	1					3
görögkatolikus							
görögkeleti							
unitárius							
egyéb/ismeretlen							
összesen	112	13	5	1	1	36	168

Az 1920–1929 közötti és a trianoni határokon belül lakó államszámvitel-hallgatók regionális megoszlása is szolgál tanulságokkal. Egyrészt itt is kimutatható Szeged vonzása. Többen laktak itt (80 fő), mint ahányan itt születtek (57 fő). Az időközben ide költözöttek pedig némiképpen megváltoztatták a hallgatók felekezeti arányait.

³⁰ SZTE Lt. Jog- és Államtudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–33. köt.

Így lakóhely szempontjából mérséklődött a szegedi illetőségű római katolikusok aránya (95 helyett 87,5%), és emelkedett a reformátusok, evangélikusok és izraeliták aránya. Sajátos koncentráció figyelhető meg Csongrád megyében, hiszen 11 főről 5 főre csökkent a nem szegedi Csongrád megyeiek száma.

Államszámvitel-hallgatók trianoni határokon belüli lakóhelyei³¹

felekezet	Szeged			Csongrád m.	H		Σ	
	fő	%	népszáml.*	fő	fő	%	fő	%
r. katolikus	70	87,5	86,91	73	88	78,57	128	76,2
református	5	6,25	4,57	7	15	13,39	26	15,5
evangélikus	3	3,75	1,49	3	7	6,25	11	6,54
izraelita	2	2,5	5,84	2	2	1,79	3	1,79
görögkatolikus			0,43					
görögkeleti			0,62					
unitárius			0,06					
egyéb/ismeretlen								
összesen	80			85	112		168	

*1920. évi népszámlálás I. 1923. 35.

Az 1920–1929 közötti államszámvitel-hallgatók esetében is érdemes egymás mellé állítani a megyék születési és lakóhely szempontjából felállított sorrendjét. Feltűnő, hogy ezen a képzésen egyedül Csongrád megye esetében figyelhető meg számszerű növekedés: 68 itt születettel szemben 85 fő lakott ebben a megyében (ez 25%-os többlet), a többi megye adata mind alacsonyabb. A visszaesés mértékében azonban ezúttal is jelentős regionális eltérés mutatható ki. A legnagyobb visszaesés Bács–Bodrog, Torontál, Temes és Arad megyék, tehát az új országhatárok által elszakított közigazgatási egységek esetében tapasztalható. A tisztánlátást nehezíti az ismeretlen lakóhelyek viszonylag magas száma.

³¹ Uo.

Megyék születési és lakóhely szerinti sorrendje³²

születési hely szerinti sorrend		lakóhely szerinti sorrend	
megye	fő	megye	fő
Csongrád	68	Csongrád	85
Pest–Pilis–Solt–Kiskun	15	Pest–Pilis–Solt–Kiskun	13
Bács–Bodrog	11	Békés	5
Torontál	10	Torontál	5
Békés	8	Csanád	4
Temes	8	Bács-Bodrog	3
Kolozs	5	Bihar	2
Arad	4	Kolozs	2
Csanád	4	Krassó–Szörény	2
Krassó–Szörény	4	Temes	2
Hunyad	3	Abaúj–Torna	1
Jász–Nagykun–Szolnok	3	Arad	1
Alsó-Fehér	2	Fejér	1
Bihar	2	Hunyad	1
Pozsony	2	ismeretlen	35

A Csongrád megye jelentősebb városaiból érkezett hallgatók egymáshoz viszonyított aránya is tanulságokkal szolgál. A szegedi származásúak lényegesen magasabb arányban jutottak be a karra, mint a megye más városainak szülöttei vagy lakói. A szegedi lakóhellyel rendelkező diákok aránya például 2,08-szorosa a város lakosságának lélekszámszerű arányának. A megye többi városa pedig erősen alulreprezentált. A Szegeddel szomszédos Kiskundorozsmáról például egyetlen hallgató sem érkezett az államszámvitel-szakra. De Csongrád, Szentes és Hódmezővásárhely is igen kevés hallgatót tudott felmutatni. Mindhárom városra jellemző, hogy lakóhely szempontjából még alacsonyabb értéket értek el, mint születési hely tekintetében, tehát az egyetemi tanulmányokat folytató diákok (és családjuk) esetében ezeknek a városoknak igen alacsony volt a megtartó képessége. Szeged pedig szinte minden Csongrád megyei származású hallgatót (és családjukat) magához vonzotta (96,39%). Olyan fokú megyén belüli szegedi koncentráció ez, ami a vizsgált városok tulajdonságain felül arra

³² SZTE Lt. Jog- és Államtudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–33. köt.

is utal, hogy ennek a szaknak volt a legkisebb vonzereje, nemcsak országhatáron túl és országos viszonylatban, de még megyén belül is. A képzésre elsősorban csak a Szegeden lakó fiatalok jelentkeztek, akik a heti öt óra lekötöttséget jelentő tanulmánnyal egyidejűleg esetleg munkát tudtak vállalni a városban, míg a távolabb élő családok a szerény heti elfoglaltságot jelentő szak végzése érdekében is kénytelenek voltak a szegedi elszállásolás és megélhetés költségeit vállalni.

Születési és lakóhelyek Csongrád megyei városok között³³

település	1920-as lakosság*		születési hely		lakóhely	
	fő	%	fő	%	fő	%
Kiskundorozsma	18 504	7,21	0			
Csongrád	25 888	10,08	2	3,13	1	1,2
Szentes	32 387	12,61	3	4,69	1	1,2
Hódmezővásárhely	60 922	23,72	2	3,13	1	1,2
Szeged	119 109	46,38	57	89,06	80	96,39
összesen	256 810		64		83	

*1920. évi népszámlálás I. 1923. 82.

A bölcsészhallgatók születési és lakóhelyei

Az 1920–1929 között beiratkozott 426 bölcsészhallgató közül 249 fő (58,45%) születési helye esett az 1920 utáni országhatárokon belüli területre, 171 fő (40,14%) a szomszédos országoknak juttatott területen, további 6 fő (1,41%) pedig egyéb országokban látta meg a napvilágot. Ez azt jelenti, hogy a bölcsészek között a jogászokéhoz igen hasonló volt (40,14 % és 41,57%) a határon túli hallgatók aránya, az államszámvitel-szak pedig mindkettőtől elmaradt ebből a szempontból (36,41%).

Az egyes felekezeteken belül igen eltérő volt az 1920-as országhatárokon belül és kívül születettek aránya. A határokon belül születettek aránya az izraeliták (75,86%) és az evangélikusok (66,67%) között volt a legmagasabb. A római katolikus hallgatók között az átlagos értékhez közeli arányban voltak a „belföldi” születésűek (56,50%),

³³ Uo.

a reformátusok (50,60%) és az unitáriusok (0%) körében pedig az átlagnál lényegesen alacsonyabb arányban, hiszen e két utóbbi felekezet jelentős lélekszámú közösségei estek kívül az 1920-as államhatárokon.

Bölcsészhallgatók születési helyeinek mai országai³⁴

felekezet	H	R	SRB	SK	HR	UA	egyéb	Σ
r. katolikus	139	49	33	13	4	3	5	246
református	42	36	3	1		1		83
evangélikus	20	4	3	1	1		1	30
izraelita	44	6	3	4	1			58
görögkatolikus	2	1		1				4
görögkeleti	1							1
unitárius		2						2
egyéb/ismeretlen	1	1						2
összesen	249	99	42	20	6	4	6	426

Az 1920 utáni országhatáron belül született bölcsészhallgatók regionális megoszlása igen sajátos volt. Az 51 szegedi születésű az 1920 utáni országhatáron belül született 249 hallgató 20,48%-át alkotta. Ez az arány közel áll ugyan a jogi karon kimutatható 18,33%-hoz, s lényegesen alacsonyabb az államszámviteli képzésen tapasztalt 54,29%-nál, mégis felhívja a figyelmet arra, hogy a bölcsészképzés országos vonzereje és beiskolázási körzete – ha szerény mértékben is, de – elmaradt a jogi képzésétől.

A Szegeden született bölcsészhallgatók felekezeti megoszlása lényegesen eltért az országos átlagtól. Hiszen a római katolikusok országos átlaguknál kicsit magasabb, a reformátusok és evangélikusok alacsonyabb arányt értek el. Mindhárom felekezet nemcsak az országos, de a szegedi demográfiai arányától is eltért. Amennyiben a római katolikusok közül lényegesen kevesebb hallgató rekrutálódott, mind amennyi a lélekszámukból következett volna, a reformátusok és evangélikusok azonban lényegesen több hallgatót juttattak be a karra, mint amit a lélekszámuk sugallt volna (reformátusok 1,72-szeresen, az evangélikusok pedig 2,63-szorosan múlták felül demográfiai arányukat a Szegeden születettek között). Legnagyobb mértékben azonban az izraeliták

³⁴ SZTE Lt. Bölcsész- és Történettudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–20. köt.

tértek mind az országos, mind a szegedi lélekszámarányuktól. A Szegeden született hallgatók között 4,37-szeres, az országos viszonylatban pedig 2,98-szoros mértékben tudták felülmúlni lélekszámarányukat.

Bölcsészhallgatók trianoni határokon belüli születési helyei³⁵

felekezet	Szeged			Csongrád m.	H		Σ	
	fő	%	népszáml.*	fő	fő	%	fő	%
r. katolikus	32	62,75	86,91	44	139	55,82	246	57,8
református	4	7,84	4,57	13	42	16,87	83	19,5
evangélikus	2	3,92	1,49	3	20	8,03	30	7,04
izraelita	13	25,49	5,84	16	44	17,67	58	13,6
görögkatolikus			0,43		2	0,8	4	0,94
görögkeleti			0,62		1	0,4	1	0,23
unitárius			0,06				2	0,47
egyéb/ismeretlen					1	0,4	2	0,47
összesen	51			76	249		426	

*1920. évi népszámlálás I. 1923. 35.

A hallgatók lakóhelye tekintetében a bölcsészkaron is megfigyelhető, hogy többen esnek az 1920 utáni országhatárokon belüli területre, mint születési hely alapján. Az itt született 249 hallgatóval szemben 313-an laktak a kisebbé vált országban, a növekedés tehát 25,7%-os, ami lényegesen felülmúlja a joghallgatóknál kimutatható 14,33%-os többletet. A trianoni országterület jelentőségének növekedésével egyidejűleg csökkent a határon túlivá vált régiók aránya. A legnagyobb mértékben a bölcsészek esetében is a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak és a Csehszlovákiának juttatott területek estek vissza. Előbbin 48 ott született hallgatóból már csak 14 fő családja maradt ott, a veszteség tehát 70,83% volt. Csehszlováki esetében a 24 ott született hallgató közül mindössze 7 főnek a családja maradt ott, a veszteség tehát körükben szintén 70,83%. Ez pedig meghaladja a joghallgatók között tapasztalható értéket is.

A felekezeti arányok regionális megoszlása tekintetében szembeötlő, hogy a Romániának juttatott területen lakó hallgatók között meglepően magas a római katolikusok,

³⁵ Uo.

s a vártnál szerényebb a reformátusok, evangélikusok száma. Említésre érdemes, hogy a két unitárius felekezetű hallgató mindegyike átköltözött már eddigre. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területén lakók között minden felekezet létszáma radikálisan csökkent, kivéve a 3 evangélikus hallgató családját. A Csehszlovákiához csatolt területek és az egyéb országokban élők száma olyannyira lecsökkent, hogy a felekezeti statisztika már túlságosan függ egy-egy ember személyes életútjától, így a kis esetszám miatt általános következtetések levonása kevésbé alkalmas.

Bölcsészhallgatók lakóhelyeinek mai országai³⁶

felekezet	H	R	SRB	SK	egyéb	ismeretlen	Σ
r. katolikus	181	26	10	5	2	21	246
református	58	18				6	83
evangélikus	21	3	3		1	3	30
izraelita	47	3		1		5	58
görögkatolikus	3			1			4
görögkeleti	1		1				1
unitárius	2						2
egyéb/ismeretlen		2				1	2
összesen	313	52	14	7	3	36	426

A hallgatók 1920 utáni országhatáron belüli lakóhelye tekintetében a bölcsészkaron is megfigyelhető az a jelenség, hogy főleg az egyetem székhelyéhez közeli területek, tehát Szeged (2,18-szorosára) és Csongrád megye (1,82-szeresére) tudta leginkább növelni a létszámát. Az egyes felekezetek regionális megoszlását figyelve feltűnik, hogy az egyes felekezetek között kimutathatók különbségek a születés és a lakóhely területi megoszlása között. A Szegeden születettek és lakók közötti 2,18-szoros növekedésen belül kiemelkednek a reformátusok, akik között a 4 Szegeden születettel szemben 14-en laktak itt (3,5-szeres arány), az evangélikusok, akik között a 2 Szegeden születettel szemben 6-an laktak itt (3-szoros a növekedés). Az átlag közelében helyezkedtek el a római katolikusok, hiszen 32 Szegeden születettel szemben 72-en laktak a városban (2,25-szörös növekedés). Átlag alatti volt az izraelita fiatalok megoszlása: körükben 13 Szegeden született hallgatóra 18 városban lakó jutott (1,38-szoros arány).

³⁶ SZTE Lt. Bölcsész- és Történettudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–20. köt.

Az unitáriusok esetében pedig senki sem született Szegeden, de a beiratkozáskor egy fő már itt lakott.

A Csongrád megyében lakó hallgatók arányaiban feltűnő, hogy a megye Szegeden kívüli területein mindössze 9 római katolikus hallgató jutott a 14 református, 1 evangélikus és 3 izraelita hallgatóra. Vagyis a megyében lakó hallgatók 80,43%-a Szegeden lakott. Miközben az 1920-as népszámlálás szerint a város lakossága a megye teljes lakosságának csak 36,95%-át,³⁷ 1930. évi lakossága is csak 39,27%-át³⁸ tette ki. Vagyis a Szegeden lakó hallgatók kb. 2,2-szer magasabb arányban iratkoztak be a szegedi egyetem bölcsészkarára, mint a megye átlaga. Az ország 1920 utáni területein lakók felekezeti arányait összehasonlítva az összes bölcsészhallgató felekezeti megoszlásával megállapítható, hogy a római katolikusok, az evangélikusok és a görögkatolikusok arányai lényegében változatlanok. A reformátusok esetében az 1920 utáni határokon kívül lakó hallgatók körében magasabb arányt értek el, mint az új országhatárokon belül lakók körében. A görögkeleti és unitárius hallgatók körében senki sem lakott az 1920 utáni országhatárokon kívül. S az izraelitáknál is alacsonyabb volt az új országhatárokon kívül lakók aránya, mint az azokon belül élőké.

Bölcsészhallgatók trianoni határokon belüli lakóhelyei³⁹

felekezet	Szeged			Csongrád m.	H		Σ	
	fő	%	népszáml.*	fő	fő	%	fő	%
r. katolikus	72	64,86	86,91	81	181	57,83	246	57,8
református	14	12,61	4,57	28	58	18,53	83	19,5
evangélikus	6	5,41	1,49	7	21	6,71	30	7,04
izraelita	18	16,22	5,84	21	47	15,02	58	13,6
görögkatolikus			0,43		3	0,96	4	0,94
görögkeleti			0,62		1	0,32	1	0,23
unitárius	1	0,9	0,06	1	2	0,64	2	0,47
egyéb/ismeretlen							2	0,47
összesen	111			138	313		426	

*1920. évi népszámlálás I. 1923. 35.

³⁷ 1920. évi népszámlálás I. 1923. 23.

³⁸ 1930. évi népszámlálás I. 1932. 14.

³⁹ SZTE Lt. Bölcsész- és Történettudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–20. köt.

A bölcsészhallgatók születési és lakóhely szerinti megyéit összehasonlítva megállapítható, hogy az egyetem új székhelyéhez közel fekvő Csongrád, Pest–Pilis–Solt–Kiskun és Csanád megyékben többen laktak a hallgatók közül, mint ahányan ezekben a születtek. Békés megye átmenetet képez, hiszen a hallgatók létszáma e szempontból ugyanannyi, a megyék közötti sorrendben mégis előrébb került a Bács–Bodrog megyében lakók létszámának erőteljes csökkenése miatt. Az új országhatárokkal elválasztott Bács–Bodrog, Kolozs, Torontál, Temes megyék a viszonylagos földrajzi közelségük ellenére is jelentősen kevesebb hallgatónak szolgáltak lakóhelyül, mint ahánynak születési helye voltak. A sorrend megváltozása egyértelműen a világháborút követő impériumváltással, az elcsatolt területeket sújtó drasztikus kivándorlással, illetve a nagyszámú kitoloncolásokkal függ össze.

Megyék születési és lakóhely szerinti sorrendje⁴⁰

születési hely szerinti sorrend		lakóhely szerinti sorrend	
megye	fő	megye	fő
Csongrád	76	Csongrád	138
Pest–Pilis–Solt–Kiskun	56	Pest–Pilis–Solt–Kiskun	71
Bács–Bodrog	27	Békés	22
Békés	22	Csanád	22
Kolozs	22	Kolozs	17
Csanád	19	Bács–Bodrog	10
Torontál	16	Jász–Nagykun–Szolnok	9
Jász–Nagykun–Szolnok	14	Arad	7
Temes	14	Zala	7
Arad	10	Sopron	6
Maros–Torda	8	Maros–Torda	5
Sopron	8	Torontál	5
Szolnok–Doboka	8	Fejér	4
Zala	7	Heves	4
Abaúj–Torna	6	Udvarhely	4

⁴⁰ SZTE Lt. Bölcsész- és Történettudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–20. köt.

A Csongrád megyén belüli jelentősebb településekhez köthető születési és lakóhelyek belső arányainak vizsgálatával és az 1920. évi népszámlás demográfiai arányaival történő párhuzamba állításával elemezhető a bölcsészhallgatók megyén belüli területi megoszlása. A szegedi származásúak a bölcsészkaron is lényegesen magasabb arányban jutottak be a képzésre, mint a megye más városainak szülöttei vagy lakói. Kiskundorozsma, Csongrád, Szentes és Hódmezővásárhely lakói több esetben is demográfiai arányuknak mindössze 1/4-ét érték csak el a hallgatók között. E tekintetben kirívó például a 18 ezres lélekszámú Kiskundorozsma, hiszen az 1920–1929 közötti bölcsészhallgatók közül senki sem született és senkinek a szülei nem laktak a szomszédos járási székhelyen. De a megyeszékhely Szentes is igen csekély eredményt tud felmutatni ebben a tekintetben. A 32 ezer lakosú városban mindössze 3 hallgató született és 6-nak a szülei laktak. Szeged egyeduralma tehát megkérdőjelezhetetlen a hallgatók rekrutációjában. A most vizsgált három képzés közül a bölcsész-, a jogász- és az államszámvitel-hallgatók között szegedi koncentrációt mutatnak, vagyis a megye Szegeden kívüli települései az államszámvitel-hallgatóktól magasabb, de a jogászokhoz mérten kisebb arányban vállalták a szegedi bölcsészképzés költségeit.

Születési és lakóhelyek Csongrád megyei városok között⁴¹

település	1920-as lakosság*		születési hely		lakóhely	
	fő	%	fő	%	fő	%
Kiskundorozsma	18 504	7,21				
Csongrád	25 888	10,08	7	9,86	5	3,68
Szentes	32 387	12,61	3	4,23	6	4,41
Hódmezővásárhely	60 922	23,72	10	14,08	14	10,29
Szeged	119 109	46,38	51	71,83	111	81,62
összesen	256 810		71		136	

*1920. évi népszámlálás I. 1923. 82.

⁴¹ Uo.

A születési és lakóhelyek tanulságai

Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszternek az egyetemi beiratkozások szabályozásáról szóló 1920. évi XXV. törvénycikk végrehajtása tárgyában 1920. október 27-én kelt 123033. szám alatt kelt rendeletének megfogalmazása szerint „Kíváncsinos, hogy a vidéki egyetemek *székhelyükhöz közelebb eső területeken* lakó (valamint a «száműzött egyetemek jogszerinti székhelyükhöz közelebb fekvő megszállott területekről) jövő hallgatókat a beiratkozási engedélyek megadásánál a lehetőséghez képest előnyben részesítsék.”⁴² A kormányzat tehát bátorította a vidéki egyetemeket arra, hogy a székhelyükhöz közelebb fekvő régiók jelentkezőit magasabb arányban vegyék fel, mint a távolabbi országrészek tanulni vágyó fiataljait.

Azzal is számoltak a minisztériumban 1920 őszén, hogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz közeli Szegedre és Pécsre rövidesen átköltöző kolozsvári és pozsonyi egyetemeknek az eredeti székhelyükhöz és új ideiglenes működési helyükhöz közelebb fekvő megszállt és elcsatolt területek magyar anyanyelvű lakossága számára is képzést kell nyújtaniuk.⁴³ Ennek érdekében az elcsatolt területekről jelentkező fiataloknak jelentős előnyökre és adminisztrációs könnyítésekre adtak engedélyt: „*A megszállott területről* jövő folyamodók kérvényeinek elbírálásánál a kar (osztály) kivételesen, ha az eset gondos mérlegelése után folyamodó nemzethűsége szempontjából aggályai nincsenek, az I. pontban felsorolt egyik-másik okirat hiányától eltekinthet.”⁴⁴

Az elcsatolt területekről érkező fiatalok felvételénél az egyetemi hatóságok nem boncolgatták a folyamodók pillanatnyi állampolgárságát sem. Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszternek a szegedi egyetem rektorához 1922. március 14-én 22724/1922. IV. szám alatt kelt szigorúan bizalmas leirata felvázolta a határon túli magyar fiatalok Magyarországon, magyar nyelven történő egyetemi képzésének jelentőségét: „Mivel fontos nemzeti érdekünk, hogy a leszakított és idegen uralom alá jutott területek ifjúsága tanulmányait a lehetőség szerint magyar főiskolákon végezze, és tanulmányainak befejezésével lakóhelyére visszatérve a leszakított területen a magyarság vezetőinek sorába álljon, igyekeztem ez irányban tett rendelkezéseimmal a

⁴² *Magyarországi Rendeletek Tára*. Budapest, Belügyminisztérium, 1920. (a továbbiakban: *Rendeletek Tára*, 1920.) 1459. – A M. Kir. Ferenc József-tudományegyetem igazgatását érintő fontosabb törvények és rendeletek gyűjteménye. Szerk. LAKY Dezső. Szeged, Városi Nyomda és Könyvkiadó, 1926. (a továbbiakban: LAKY, 1926) 199.

⁴³ KISS Róbert Károly: A felvételi rendszert befolyásoló tényezők a szegedi Ferencz József Tudományegyetemen 1920 és 1945 között. In: *Az egyetemi felvételi rendszer változásai a 20. században*. Szerk. KISSNÉ BOGNÁR Krisztina–MOLNÁR László–OSVÁTH Zsolt. Budapest, Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség, 2010. (a továbbiakban: KISS, 2010.) 76.

⁴⁴ *Rendeletek Tára*, 1920. 1459. – LAKY, 1926. 199.

leszakított területről való ifjúság tanulmányainak hazai főiskolákon való végzését a lehetőség szerint megkönnyíteni. [...] elrendelem, hogy a leszakított területről jövő ifjúság állampolgársági kérdése a hazai főiskolák hatóságai részéről ne bolygattassék, és az ilyen hallgatók az összes előírt vizsgálatokra bocsáttassanak anélkül, hogy állampolgárságuk kérdése előzőleg tisztáztatnék.”⁴⁵

*Elcsatolt területekről felvételre jelentkezők száma*⁴⁶

tanév	Románia	Szerb–Horvát–Szlovén Királyság	Csehszlovákia	Ausztria
1922/23	111	33	16	–
1923/24	95	36	17	–
1924/25	91	48	16	1
1925/26	92	44	12	1
1926/27	86	37	18	1

A minisztériumi elvárásoknak megfelelően a szegedi egyetemre az 1920-as években folyamatosan jelentős számban jelentkeztek az 1920-ban elcsatolt területeken lakó fiatalok is. Regionális megoszlásukban az egyetem kolozsvári eredetének megfelelően a Románia területéről érkezők alkották a legnagyobb közösséget, amely 2–3-szor haladta meg a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságból érkezők számát. Utóbbiak szintén 2–3-szor haladták meg Csehszlovákiából érkező hallgatók számát. Ausztriából pedig csak kivételesen jelentkezett egy-egy fiatal. Az új határokon kívülre került lakóhelyű és idegen állampolgárságúvá vált hallgatók nagyszámban Szegedre kerülése már az egyetem szegedi megnyitása előtt is széles körben előre jelzett információ volt. A *Szegedi Napló* című szegedi napilap is többször számolt be erről a folyamatról: „A szegedi egyetem hallgatóságának nagy kontingensét teszi majd az az 5–600 menekült főiskolai hallgató, akiknek lejövetelére számítanak, és akiknek jórésze anyagi források nélkül áll, miután szülőföldjükkel, szüleikkel összeköttetések nincsenek meg.”⁴⁷

⁴⁵ SZTE Lt. JÁTK iratai, 3. doboz, 555–1921/22.

⁴⁶ *Beszámoló a szegedi m. kir. Ferencz József Tudományegyetem 1922/23–1926/27. évi működéséről.* Szeged, Városi Nyomda és Könyvkiadó, 1929. 398.

⁴⁷ Menekült diákok ügye. *Szegedi Napló*, 1921. szeptember 30. 2.

Szegedi hallgatók az egyetemen

A korabeli szegedi sajtó szerint az egyetem nem adott előnyt a szegedi felvételizőknek: „A szegedi polgároknak csak áldozniuk kell az egyetemért, de amikor gyermekeiket be akarják íratni, semmivel sincs több joguk, mint a hódmezővásárhelyi, makói, vagy szentesi szülőknek, akik egyetlen fillért nem áldoztak az egyetemért. Szeged népe kivételes helyzetben van, de csak a teherviselésben. Hiába áldoztunk és áldozunk az egyetemért, elismerést kapunk, de jogot nem. A jogot csak ígérték az áldozatok előtt.”⁴⁸ A *Délmagyarország* napilap hozzáállása a későbbiekben sem változott. 1932. szeptember 10-én a szegedi egyetemet ért felvételi korlátozások miatti keserű hangulatot kihasználva hirdette meg a „Minden szegedi polgár gyermeke tanulhasson a szegedi egyetemen” programot.⁴⁹ Ez az álláspont a helyi lapokat forrásként felhasználó szakirodalomban is megjelent.⁵⁰ A véleményt azonban a törzskönyvi adatok egyértelműen cáfolják: a Szegeden születettek vagy ott élők minden más városhoz képest erősen felülreprezentáltak voltak mindhárom képzésen még a közeli városokhoz képest is, a szegedi lakosság tehát nemcsak az egyetemért hozott áldozathozatalban kapott részt, de a hallgatóság sorai között is többszörösen felülreprezentált volt a népességarányához képest.

1927. október 26-án Tóth Károly hivataláról leköszönő rektor beszédében felsorolta az egyetem és Szeged városának bonyolult és kölcsönösen előnyös gazdasági összefonódását. Erre válaszul a *Délmagyarország* másnapi vezércikke élesen támadta a rektort és az egyetem keresztény hallgatóit: „Egyet kifelejtett a számadásokból a lelépett rektor úr, amikor felsorolta, hogy mit köszönhet Szeged az egyetemnek. Kifelejtette annak a szellemnek felemlítését, amelyik tegnap szegedi polgárok gyermekeit üldözte ki a szegedi egyetemről. Ezt a szellemet is az egyetemi ifjúságnak köszönheti a szegedi polgárság, mert ez a szellem ismeretlen volt Szegeden. Ez a szellem az egyetemmel egyidőben jött Szegedre. A tüntetőkről beszélve a közoktatásügyi miniszter úr azt mondta: bánjunk velük is szeretettel, mert *ők is a mi gyerekeink*. Igaza van a miniszter úrnak, ám nemcsak a tüntetők a »mi gyerekeink«, a mi gyerekeink azok is, akiket vallásuk miatt kivernek és kirugdosnak az egyetemről. Szegedi polgárok gyermekeit bántalmazzák azok, akik azon az egyetemen tanulnak, azon a menzán étkeznek és azokban az internátusokban laknak, melyeknek felépítéséhez, fenntartásához

⁴⁸ A szegedi polgár és a szegedi egyetem. *Délmagyarország*, 1928. augusztus 23. 1.

⁴⁹ 200 jelentkező közül 70 elsőéves orvostanhallgatót vettek fel a szegedi egyetemre. *Délmagyarország*, 1932. szeptember 10. 3.

⁵⁰ DEVICH, 1990. 218. – KISS, 2010. 75.

szegedi zsidó vallású polgárok is hozzájárulnak munkájukkal és pénzükkel. Elfogadni a szegedi zsidó polgárok jótékonyosságát, zsebre vágni a szegedi zsidó polgárok pénzét, s azután kikergetni a szegedi egyetemről a szegedi zsidó polgárok gyermekeit, ezt hogyan egyeztetik össze a magyar büszkeséggel, a magyar lovagiassággal, a magyar önérzettel az egyetemi atrocitások hősei s azok, akik a gumibotos hősök számára szállítják a szellemi táplálékot?”⁵¹ A törzskönyvek fent bemutatott adatai meggyőzően cáfolják a napilap gondolatmenetét és állításait. A szegedi zsidóság lélekszamarányát 4,37-szeresen múlta felül az egyetemen. Szó sem volt tehát arról, hogy a helyi vallási kisebbség gyermekeit kiverték vagy kirugdosták volna az egyetemről.

1927. május 26–27-én Szegeden találkoztak a magyar egyetemek és főiskolák professzorai. Ebből az alkalomból a *Délmagyarország* kérdést intézett az egyetemek vezetőihez a numerus clausus törvény hatásáról. Tóth Károly, a szegedi egyetem rektora és felsőházi képviselője a törvénynek a szegedi egyetemre nézve előnyös hatásáról is említést tett: „Tagadhatatlan tény az, hogy a numerus claususról szóló törvény bizonyos fokig arányosította a fővárosi és vidéki egyetemek között a hallgatóság létszámát. A hallgatók nagyrésze ezelőtt a fővárosi egyetemre törekedett, most azonban, mivel a numerus clausus korlátozta a felvehető hallgatók létszámát, azok, akik kiszorultak a budapesti egyetemekről, a vidéki egyetemeket keresik fel. A régi aránytalanság tehát paralelizálódott. [...] A numerus clausus kérdése a legszorosabban kapcsolatos a magyar középosztály helyzetének problémájával. Kétségtelen, hogy könnyít azoknak a helyzetén, akik kizárólag képesítésért, diplomáért jönnek az egyetemre, akik megélhetést akarnak teremteni maguknak a diplomával, mert a törvény csökkenti, korlátozza a konkurenciát. A lateiner osztály gazdasági helyzetének szempontjából tehát előnyös hatása van a törvénynek.”⁵² A rektor szavaival megegyezően valóban jelentett némi segítséget a szegedi (valamint a pécsi és debreceni) egyetem számára a felvehető hallgatók létszámának minisztériumi meghatározása, valamint az a tény, hogy a budapesti egyetemen szigorúbban vették a numerus clausus előírásait.

A szegedi professzorok 1922-től többször védekeztek azzal: csak azért lépik túl a felvett izraelita hallgatók a numerus clausus törvényben előírt 6%-ot, mert az elcsatolt területekről származó hallgatók esetében nem lehet alkalmazni a felekezeti korlátozásokat. Ezzel szemben a jelen tanulmányban vizsgált 3 képzés összesen

⁵¹ A Mefhosz, a nemzethűség, a numerus clausus, a gumibot lovagjai s egypár szó válaszul a prorektor úrnak. *Délmagyarország*, 1927. október 27. 1–2.

⁵² A Délmagyarország ankétja a numerus claususról. *Délmagyarország*, 1927. május 28. 1.

3524 hallgatójának 41,66%-a volt „külföldi”, az izraelita vallásúak esetében azonban ez az arány csak 29,83%. Vagyis közülük sokkal alacsonyabb volt a határon túliak részesedése, mint a keresztények között. Így kijelenthető, hogy elsősorban a trianoni országhatárokon belüli, főként pedig szegedi izraeliták felvételével követték el az aránytalanságot. Ennek is köszönhető, hogy a BTK-n a szegedi születésű hallgatók 25,5%-a, tehát negyedénél is nagyobb aránya volt izraelita, vagyis a helyi demográfiai arányukat 4,37-szeresen haladták meg. Ez az arány azonban nem elégítette ki sem az 1921–1929 közötti szegedi izraelitákat (és az általuk mozgatott helyi sajtót), sem az utóbbi évtizedek történelmi szakirodalmát. A szegedi zsidóság nemcsak helyi környezetéből emelkedett ki magas iskolázottságával, de meghaladta e tekintetben a többi nagyváros, még Budapest zsidóságának művelődésbeli teljesítményét is.⁵³

Az országos arányoknak megfelelően Szegeden is jóval felülmúlta az izraelita fiúk átlagos iskolázottsága a keresztény felekezetek mutatóit. Ha például az 1920-as népszámlálás alkalmával felmért szegedi felnőtt lakosság 8 középiskolai osztályt végzett tagjainak felekezetenkénti megoszlását az adott felekezet teljes szegedi lélekszámával vetjük össze, akkor megállapítható, hogy a teljes népességre vonatkoztatható 2,73%-os átlagos aránynál csak a római katolikus felekezetet jellemezte alacsonyabb mutató, s minden más felekezet e felett teljesített. Figyelemre méltó az evangélikusok 7,05%-os és az izraeliták 10,09%-os aránya, ők tehát 3,39-szer, illetve 4,85-szeresen haladták meg a város legnépesebb felekezetének arányát. A városban 1920-ban kimutatható 68 unitárius egyén döntő többsége menekültként érkezett, s körükben többen csak iskolába járó fiatalok voltak, tehát esetükben a kiugróan alacsonyszámú minta és a nem teljes családi struktúra magyarázza a vártnál magasabb értéket. A fenti arányok értelmezéséhez érdemes figyelembe venni azt a tényt, hogy Szegeden az izraeliták körében zajló rendkívül gyors ütemű polgárosodás eredményeképpen körükben más felekezetekhez képest alacsonyabb gyermekszám volt jellemző. Például a 0–3 éves korcsoport a szegedi izraelita közösségnek 1900-ban 4,8%-át, 1920-ban 2,6%-át, 1930-ban pedig már csak 2,2%-át tette ki.⁵⁴ Vagyis 30 esztendő alatt a gyermekvállalási arány 45,8%-ára esett vissza.

⁵³ KARÁDY Viktor: A zsidó 'túliskolázás' Szegeden. Felekezeti egyenlőtlenségek a középiskolák használatában. In: *Zsidók Szeged társadalmában*. Szerk. TÓTH István. Szeged, Múzeumi Tudományért Alapítvány Szeged, 2014. (a továbbiakban: KARÁDY, 2014.) 40.

⁵⁴ KARÁDY, 2014. 42.

*Szeged 1920. évi lakosságának a középiskola 8. osztályát végzettek
felekezeti megoszlása⁵⁵*

felekezet	lakosság	középiskola 8. osztályát végzettek	
	fő	fő	%
r. katolikus	103 522	2150	2,08
református	5443	204	3,75
evangélikus	1773	125	7,05
izraelita	6954	702	10,09
görögkatolikus	517	15	2,9
görögkeleti	738	37	5,01
unitárius	68	10	14,71
egyéb/ismeretlen	94	4	4,26
összesen	119 109	3247	2,73

Az izraelita fiúk „túliskolázására” vonatkozó megállapítások általában a lányokra még határozottabban érvényesek. 1928-ban Szegeden az elemi iskola után továbbtanuló 242 izraelita lány közül 46% leánygimnáziumban, 19% pedig kereskedelmi iskolában, vagyis közel 2/3-uk érettségit adó intézményben tanult. Az értékekhez azt is figyelembe kell venni, hogy közöttük a gimnáziumban tanuló lányok száma meghaladta a gimnáziumban tanuló fiúk számát. Utóbbi önmagában is rendkívüli eredmény, hiszen a város leány- és fiúgimnáziumai diákjainak 1924-ben (tehát alig 4 évvel korábban) egymáshoz mérhető diáklétszáma megközelítőleg 1:3 arányú volt.⁵⁶ Vagyis a szegedi izraelita leányok a felekezetük egyébként kiugróan magas arányban továbbtanuló fiútagjait is többszörösen felülmúlták iskolázottsági mutatóikban.

A szegedi izraelita közösség fent bemutatott kedvező iskolázottsági mutatója az országosan megfigyelhető fölényüket is meghaladta. Amennyiben az országos iskolázottsági mutatók közül a középiskolába járó fiúknak a korcsoportok százalékában kimutatható arányát felekezetenkénti bontásban vizsgáljuk, megállapítható, hogy az izraeliták a gimnáziumokban 5,08-szorosan, a reáliskolákban 8,39-szeresen, a kereskedelmi iskolákban pedig 7,22-szeresen múlták felül a római katolikusoknak az adott korcsoportban mérhető mutatóját.

⁵⁵ 1920. évi népszámlálás V. köt. Budapest, KSH, 1928. 202–216.

⁵⁶ KARÁDY, 2014. 51.

*A középiskolába járó fiúk országos arányai
az egyes korcsoportok százalékában (1920)⁵⁷*

felekezet	gimnazisták	reáliskolások	kereskedelmi isk.	tanítóképzősök	összeg
r. katolikus	4,00	0,93	1,80	0,65	7,38
református	5,00	0,60	1,30	0,70	7,60
evangélikus	6,50	1,40	2,10	0,72	10,72
izraelita	20,30	7,80	13,00	0,23	41,33
görögkatolikus	2,90	0,40	1,00	0,77	5,07
görögkeleti	2,20	0,56	0,91	0,32	3,99
unitárius és egyéb	21,70	6,80	10,90	–	39,40

Azt a hazai szakirodalom is felismerte már, hogy „Szegeden valamelyest könnyebb volt egy zsidó érettségizőnek bekerülni az immár helyben működő egyetemre, mint például Budapesten”.⁵⁸ Valamint azt is, hogy: „Tekintve, hogy a vidéki főiskolai „kereslet” általában sokkal kisebb volt, mint a budapesti, s különösen így volt a zsidóságból kiinduló kereslettel, a vidéki egyetemek a numerus clausus pesti kirekesztettjeinek egy részét át tudták venni.”⁵⁹ A fenti kiugróan kedvező izraelita oktatási mutatók esetén azonban bármennyire is felülreprezentáltak voltak a szegedi egyetemen a helyben született hallgatókon belül az izraeliták, könnyen előfordulhattak olyan esetek, amikor a tömegesen egyetemre jelentkező izraeliták közül többeket nem vettek fel. Az egyetemi felvételek körüli sérelmekről pedig szinte hisztérikus hangnemben számolt be a *Délmagyarország*.

A szegedi egyetem felvételi gyakorlatáról 1928 szeptemberében Dézsi Lajos rektor nyilatkozott: „A karok a felvételi kérelmek elbírálásánál teljesen egyöntetűen jártak el, még pedig úgy, hogy elsősorban a jó előmenetelű, a tehetséges szegedi folyamodókat vették fel, mivel azonban ezekkel nem telt be a létszám, felvettek minden szegedi folyamodót. Azután került sor a környékbéli városok folyamodóinak felvételére, majd sorra következtek a messzebből folyamodó közalkalmazottak

⁵⁷ KARÁDY Viktor: Felekezetsajátos középiskolai esélyek és a zsidó túlkiskolázás mérlege (1900–1940). In: Uő.: *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867–1945). Történeti-szociológiai tanulmányok*. Budapest, Replika Kör, 2000. 226.

⁵⁸ KARÁDY, 2014. 45.

⁵⁹ KARÁDY Viktor: A numerus clausus és a zsidó értelmiség. In: Uő.: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945). Történeti-szociológiai tanulmányok*. Budapest, Replika Kör, 1997. 238.

gyermekai, a hadiárvak és a hadirokkantak gyermekei. A karok a felvételi kérelmek elbírálásánál nem vettek figyelembe semmiféle felekezeti szempontot. felvettek minden zsidó vallású szegedi folyamodót, és felvették a vidékről folyamodó zsidókat is, ha beleestek az előbb elmondott sorrendbe, és ha a létszám nem telt be. [...] A felekezeti numerus clausus megszűnt. A szegedi egyetem minden fakultásán különben is a felvilágosodottság szelleme uralkodik, és ez a szellem nem tűri meg a felekezeti szempontok érvényesítését.”⁶⁰ A rektor állításait a beiratkozási törzskönyvek adatai mindenben alátámasztják.

A hallgatók családi körülményei

A hallgatók által minden félévi beiratkozáskor kitöltött származási ív „apa vagy gyám lakóhelye és foglalkozása” rovat adatai lehetőséget teremtenek az apával rendelkező és az apát nélkülöző hallgatók összeszámolására. Utóbbiak esetében több formulát kell figyelembe venni: sokan néhaiként vagy elhunytként jelölték édesapjukat, mások édesanyjuk foglalkozását és lakóhelyét adták meg, egyes esetekben a gyám foglalkozása és lakóhelye szerepel, de vannak olyanok, akik az árva vagy nagykorúsítva terminussal jelölték, hogy a beiratkozás idejében már mindkét szülőjük elhunyt. Amennyiben mind a négy kategóriát figyelembe vesszük, akkor a csonka családok tragikusan magas aránya rajzolódik ki: a joghallgatók körében 21,77%-nak, az államszámvitel-szakos hallgatók között 25,59%-nak, a bölcsészeknél pedig 18,98%-nak nem élt már az édesapja. Kerekítve tehát átlagosan minden ötödik, az államszámvitel-hallgatóknál pedig minden negyedik hallgató nélkülözötte édesapját.

A biológia és a demográfia törvényszerűségei szerint az édesapák elhunytához hasonló mértékűre kell feltételezni az édesanyák halálát is. Hiszen az 1920–1929 között egyetemre beiratkozott hallgatók szülei között nem kereshetjük az első világháborúba bevonult és a szokásos halandóságnál nagyobb háborús veszteséget szenvedett férfiak nemzedékét. Ezek a szülők a háborús hátszágban szenvedték el a kimutatható veszteséget. A fenti négy kategória közül a csak anya foglalkozását és lakóhelyét közlő kategória édesanyja természetesen életben lévőknek tekintendő a hallgató beiratkozásakor, de kénytelenek vagyunk feltételezni, hogy hasonló arányban lehettek olyan hallgatók, akiknek csak édesapjuk élt, és ők az édesanyjukat nélkülözték. Ha így az

⁶⁰ „A szegedi egyetemen a felvételi kérelmek elbírálásánál nem vettek figyelembe semmiféle felekezeti szempontot” – mondja Dézsi Lajos rektor. *Délmagyarország*, 1928. szeptember 13. 3.

apa halálára utaló adatok kétszeresére becsüljük a csonka családok arányát, akkor még megrázóbb arányok mutatkoznak: az 1920–1929 között beiratkozott szegedi egyetemisták 38–51%-a nélkülözött egyik vagy mindkét szülőjét.

Csonka családra utaló kifejezések aránya⁶¹

kategória	joghallgatók		államszámvitel		bölcseészek	
	fő	%	fő	%	fő	%
apa néhaiként v. elhunytként	329	11,23	28	16,67	21	4,93
csak anya szerepel	249	8,5	14	8,33	51	11,94
csak gyám szerepel	58	1,98	1	0,6	9	2,11
árva vagy nagykorúsítva	2	0,07	0	–	0	–
összesen	638	21,77	43	25,59	80	18,98

Felvethető az a megfontolás, hogy az árva vagy nagykorúsítva és a csak gyám foglalkozását és lakóhelyét közlő típusokba tartozó hallgatók mindkét szülője elhunyt vagy elhunynhatott a beiratkozás időpontjáig. Amennyiben e két típus értékeit nem szorozzuk meg kettővel a számítás során, az nem változtat sokat a becslésen, mert e két kategória alig 2,1%-ot jelent. A hallgatók általános családi viszonyai tehát mindenképpen tragikus és megrázó képet mutatnak. E körülmény különösen is hozzájárult a világháborús katonai szolgálat miatt 4–6 év veszteséget, esetleg bizonyos harci sérüléseket, súlyos anyagi veszteségeket elszenvedett hallgatók 1918 utáni nyomorához. A hosszú háború, az azt követő összeomlás, a forradalmak, az idegen megszállás, majd a területelcsatolások és tömeges állásvesztések miatti megpróbáltatásokat és általános nyomort tovább fokozta a csonka családok tragikusan magas aránya. Ilyen körülmények között különösen nagy teher hárult a diákszociális intézményekre és az ilyen célzatú új kezdeményezésekre.

⁶¹ SZTE Lt. Jog- és Államtudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–33. köt. – Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–20. köt.

AZ ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM ORVOSTANHALLGATÓINAK TÁRSADALMI ÖSSZETÉTELE AZ 1920-AS ÉVEKBEN

A menekült egyetem és orvoskara Pécssett

A pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem 1912-ben nyitotta meg kapuit, de csak 1914-ben indult meg az oktatás a jogi karon, az orvosi pedig 1918-ban. Alig egy évet működhetett az egyetem, amit cseh csapatok megszállását követően 1919-ban bezártak. Az intézmény hontalanná vált, az 1920/21 tanévtől Budapesten működött. Hamarosan döntés született az intézmény új székhelyéről és 1923. október 1-től Pécssett nyitotta meg az egyetem kapuit, ami a jogi, bölcsészettudományi és orvosi mellett a soproni evangélikus hittudományi karral egészült ki. A város által átadott egészségügyi intézmények és volt iskolák épületei biztosították az egyetem és benne az orvoskar működésének alapjait. A két vidéki egyetemi központhoz (Szeged, Debrecen) képest mindvégig alulfinanszírozottság jellemezte Pécs univerzitását. A klinikák a város lakosságának ellátása révén kiemelt figyelmet kaptak a befogadó várostól is, és az 1930-as évekre a magyar tudományos életben is fontos eredményeket ért el a pécsi felsőoktatás, illetve benne az orvosi kar. A vizsgált évtized végére az intézetekben és a klinikákon is megjelentek már a Pécssett végzett tanítványok, a gazdasági nehézségek ellenére az orvoskari szervezeti egységek száma is nőtt.¹

¹ A részletesebb ismertetés alól felment minket több munka. Általánosságban: SZABÓ PÁL: *A M. kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága*. Pécs, [szerzői kiadás], 1940. – BENKE JÓZSEF: *Egyetemünk története*. Pécs, Alexandra, 2000, 69–242. – SCHMELCZER-POHÁNKA ÉVA–LENGVÁRI ISTVÁN: *Az Erzsébet Tudományegyetem*. In: FEDELES Tamás – LENGVÁRI István – SCHMELCZER-POHÁNKA Éva – POLYÁK PETRA: *A pécsi felsőoktatás évszázadai*. 2. kiad. Pécs, PTE, 2017, 49–83. – A pozsonyi kiűzetésről: POPÉLY GYULA: *A pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem végnapjai az impériumváltás után*. In: *A Kárpát-medence vonzásában. Tanulmányok Polányi Imre emlékére*. Szerk. FISCHER Ferenc–HEGEDŰS Katalin et al. Pécs, University Press, 2001, 379–394. – Pécs város és egyetem kapcsolatáról: ROZS András: *Pécs a befogadó város*. In: *80 éve Pécssett. A város és egyeteme*. Szerk. NAGY Ferencné–VONYÓ József. Pécs, PTE, 2003, 35–48. – LENGVÁRI ISTVÁN: *A város és az „árva leány” – Pécs és az Erzsébet Tudományegyetem*. *Limes*, 2004/4. (Városfejlődés Trianon után II.) 83–92.

A felhasznált levéltári források

A polgári korban az egyetemi hallgatóságra vonatkozó legfontosabb források a félévenkénti iratkozási lapok és a diplomakönyvek. Természetesen ezen kívül más, a tanulmányi előmeneteli, diákjóléti és egyéb jegyzőkönyvek és összeírások is fennmaradtak. Míg utóbbiak töredékesen, előbbiek gyakorlatilag hiány nélkül, a kezdetektől rendelkezésre állnak.² A PTE Egyetemi Levéltárban 2004 és 2007 között készült el az orvostanhallgatóinak iratkozási lapjainak és a diplomakönyveinek adatait tartalmazó adatbázis. A levéltári források egy adatbázisban való egyesítése után egy rekordban található meg az egy hallgatóra vonatkozó összes adat.³ Az adatbázisban mindig a diplomát szerzettek adataihoz rendeltük hozzá az összes, rendelkezésre álló adatot. Jelenlegi vizsgálatunkba a kezdetektől az 1929–30-as tanév végéig orvosi diplomát szerzőket vizsgáljuk, tehát a tanulmányaikat nem befejezteket vagy a karon csak néhány félévet elvégzteket nem.

Hallgatói létszám, férfiak és nők aránya

A pozsonyi kezdetektől az 1944–45-ös tanévig 2267 diplomát szerző hallgató járt, ebből 419 hölgy volt. A tanévenkénti megoszlást a következő táblázat mutatja:

A hallgatók száma a kiadott diplomák alapján

tanév	összes hallgató	nőhallgató	%
1918–19	14	2	14,3
1919–20	4	0	0
1920–21	12	0	0

² Pécsi Tudományegyetem (PTE) Egyetemi Levéltár (EL), VIII.105.d. Erzsébet Tudományegyetem (ETE), Orvostudományi Kar (OtK), Iratkozási lapok, diplomakönyvek.

³ Ezek a következők (a levéltári azonosítást és leírást jelentő adatokon kívül): név, vallás, születési idő és hely, apa/gondviselő neve, annak foglalkozása és lakóhelye, gimnázium, mely félévekre iratkozott be, korábbi felsőfokú tanulmányok és egyéb megjegyzések (pl. egyesületi tagság). Nem vettük fel az adatbázisba a felvett tárgyak jegyzékét.

tanév	összes hallgató	nőhallgató	%
1921–22	75	14	18,7
1922–23	104	13	12,5
1923–24	169	34	20,1
1924–25	122	32	26,2
1925–26	120	24	20,0
1926–27	209	68	32,5
1927–28	148	49	33,1
1928–29	111	22	19,8
1929–30	109	25	22,9
1930–31	68	12	17,6
1931–32	80	9	11,3
1932–33	60	5	8,3
1933–34	55	6	10,9
1934–35	71	8	11,27
1935–36	89	9	10,1
1936–37	57	7	12,3
1937–38	74	10	13,5
1938–39	88	10	11,4
1939–40	72	10	13,9
1940–41	52	10	19,2
1941–42	52	8	15,4
1942–43	55	6	10,9
1943–44	48	7	14,6
1944–45	149	19	12,8
összes	2267	419	18,5

Mivel az Pozsonyban beiratkozás csak a felsőbb évfolyamokra történt, ez az első évek diplomásainak számában némi torzítást eredményezett. A budapesti második tanév majd a pécsi újrakezdés a hallgatóság számának növekedését és stabilizálódását mutatja. A húszas évek végére megfigyelhető csökkenés oka (mely nemcsak az orvostudományi karoknál jelentkezett), hogy a kormányzat igyekezett leszorítani a felvehető hallgatók számát.

Vallási összetétel

A diplomakönyvekből illetve az iratkozási lapokból felvett adatok alapján a felekezeti megoszlás a vizsgált időszakban a következő képet mutatja:

A diplomás orvosok felekezeti megoszlása az 1929/30 tanév végéig

felekezet	fő	%
római katolikus	222	18.56
görögkeleti	4	0.33
evangélikus	26	2.17
református	58	4.85
unitárius	3	0.25
izraelita	775	64.80
n.a.	108	9.03
összes	1196	100

A táblázat jól mutatja, hogy a teljes lakosság számarányát tekintve a zsidó diplomások lényegesen túlreprezentáltak, míg a keresztény hallgatóság alulreprezentált. Érdekes megfigyelni az izraelita vallású végzettek arányának változását is a korszakban. Míg az 1918/19–1922/1923 tanévekben: 75,48%, a 1926/27 tanévben 60,77% és a 1929/30 tanévben 41,28%. Ennek a mutatónak a csökkenését már a *numerus clausus* hatásának tudhatjuk be. Az Erzsébet Tudományegyetemen tanuló zsidó hallgatók száma országos szinten is kiemelkedő volt, Karády Viktor számításai alapján az 1921/22-es tanévben az összes magyarországi izraelita hallgató 43%-a, 1924/25-ben 29%-a tanult Pécsen.⁴

⁴ KARADY, VICTOR: The restructuring of the academic market place in Hungary. In: *The numerus clausus in Hungary. Studies on the First Anti-Jewish Law and Academic Anti-Semitism in Modern Central Europe*. Eds. KARADY, Victor–NAGY, Péter Tibor. Budapest, CEU, 2012. (a továbbiakban: KARADY, 2012.) 128. Table III.

Születéshely szerinti megoszlás

Az 1196 diplomás születéshely szerinti megoszlása egyenletesnek mondható, de meglepően kevés a dél-dunántúli hallgató. Baranya vármegye 58 (4,85%), Somogy 37 (3,10%), Tolna 26 (2,17%) főt adott a születéshely alapján. Pécs, a székhely csak 28 diplomázottat adott. A dunántúli megyék közül Vas és Zala 16-16 (1,34%), Veszprém 21 (1,76%) fővel szerepel. Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye nagyságánál fogva is kiemelkedik, innen – Budapestet nem számolva – 99 (8,28%) diplomás származott. (Megjegyzendő, hogy például Újpest ekkor még nem képezte a főváros részét.) A legtöbb hallgató a születéshelye alapján Budapestről érkezett (309 fő, 25,83%). Rendelkezésre áll az iratkozási lapokban a szülő gondviselő beiratkozáskori lakhelye is, de ez mindössze a hallgatók egy részénél, 876 (100%) főnél. Ez alapján 340 főről (38,81%) tudjuk, hogy egyetemi tanulmányai alatt az apja/gondviselője lakhelye Budapest volt. 1920 és 1930 között Budapest lakossága 15–16%-a volt a teljes Magyarországnak, így egyértelműen túlreprezentáltak az onnan érkező hallgatók. A születési adatsorra visszatérve a 309 budapesti diplomás vallási megoszlása így alakul:

A diplomás, budapesti születésű orvosok felekezeti megoszlása az 1929/30 tanév végéig

felekezet	fő	százalék
római katolikus	43	13,92
evangélikus	6	1,94
református	12	3,88
izraelita	227	73,46
n.a.	21	6,80
összes	309	100

A folyamat háttere jól ismert a szakirodalomból,⁵ a *numerus clausus* rendelkezéseit szigorúbban betartó budapesti egyetemekről a vidéki intézményekre igyekeztek felvételt nyerni, illetve átjelentkezni a zsidó hallgatók.

⁵ KARADY, 2012. 127–129. – KOVÁCS M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945.* Budapest, Napvilág, 2012. (a továbbiakban: KOVÁCS M. 2012.) 141–149.

Társadalmi háttér

Az apa (gondviselő) foglalkozásának kitöltése sajnos nem minden esetben történt meg, s ez a rovat csak az iratkozási lapokban található meg. Összesen 901 fő adata áll rendelkezésre, ez a vizsgált hallgatók 75,33 %-a. Mint szinte minden korszakban és iskolatípusnál, itt is megállapíthatjuk, hogy ennek a rovatnak a kitöltése a legesetlegesebb, legpontatlanabb – mivel hallgatói bemondás vagy kitöltés alapján történt az adatok felvétele. A néha önkényes kutatói kategorizálás elfedi például azt a problémát, hogy egy-egy foglalkozási besorolás mögött óriási jövedelem- és vagyoni különbségek lehetnek. Az alábbi besorolásunkban igyekeztük elsősorban a foglalkozásszerkezetet⁶ alapul venni:

Apa/gondviselő foglalkozása (csak a kitöltött adatsorokat figyelembe véve)

Apa/gondviselő foglalkozása	fő	%
Magánzó, háztulajdonos, földbirtokos	58	6,44
Állami és magánhivatalnokok	200	22,20
Értelmiségi	195	21,64
Kereskedő, nagyvállalkozó	247	27,41
Kisiparos, kisvállalkozó, kiskazda	114	12,65
Segédtsízt, segéd, alkalmazott	60	6,66
Kisbirtokos, földműves, munkás	24	2,66
Nyugdíjas, menekült	3	0,33
Összes (kitöltött adatsor)	901	100

A kategorizálás során minden kitöltött rovat adatát felvettük. Ahol közben az apa/gondviselő nyugdíjba ment, ott is besoroltuk őket a volt foglalkozásuknak megfelelő kategóriákba, így csak két esetben maradt „nyugdíjas” bejegyzésünk további információ nélkül. Az első csoportba (magánzó, háztulajdonos, földbirtokos) felvettünk minden olyan adatot, mely egyértelműen jelezte az foglalkozást. A hivatalnokok közé minden állami és magántisztviselőt felvettünk, legyen az bankban, bányában, államigazgatásban vagy a MÁV-nál foglalkoztatott. Az értelmiségiek közé álláshelytől

⁶ Ehhez lásd: Tóth Zoltán: Társadalmi státusz és foglalkozás az osztrák és magyar társadalomstatistikában. *Statistikai Szemle*, 1987/1. 67–87.

függetlenül felvettük az orvosokat, tanárokat, jogi végzettséggel rendelkezőket (bírók, ügyészek, ügyvédek). A tanárok közül ide kerültek besorolásra azok is, akik igazgatóként is működtek, de az orvosok közül is például egy tisztí főorvos. Míg a kisiparos–kisvállalkozó–kisgazda kategória besorolása egyértelmű volt, a kereskedő–nagyvállalkozó kategóriánál nem lehattunk figyelemmel a „kereskedő” megnevezés által elfedett különböző vagyoni helyzetre: a későbbi kutatás során egyesével lehetne csak (amennyiben van adat) pontosan meghatározni a több mint 200 kereskedőként besorolt apa/gondviselő vállalkozásának nagyságát. A segédtsízt–segéd–alkalmazott rovatba került minden, felsőfokú végzettség nélkül, beosztottként végzett foglalkozás bejegyzése (a kiemelteken kívül például az ügynökök is). A földműves–munkás kategóriába soroltuk a csekély számú, kisbirtokosként bejegyzett adatot is.

A kapott eredmények azt mutatják, hogy Pécsről elsősorban a hivatalnoki, nagyvállalkozói/kereskedői és az értelmiségi rétegből került ki az orvosok utánpótlása. Ennek oka elsősorban az – a szakma generációkon keresztül megfigyelhető újratermelődése mellett –, hogy a képzés költségeit (tandíj, más városban fizetendő lakhatás, utazás, stb.) kevesen tudták megfizetni. Az orvosi szakma képviselői apa/gondviselőként 71 fővel (7,88%) voltak csak képviselve (idesorolva a fogorvosokat, de az állatorvosokat nem). A foglalkozási kategóriák vallási összetételét tekintve az értelmiségi apa/gondviselői között 116 fő (59,49%) izraelita, 54 fő (27,69%) római katolikus adja a többséget, őket követik a reformátusok (17 fő, 8,72%), evangélikusok (6, 3,08%) és unitáriusok (2, 1,03%). Hasonlóan alakul a hivatalnoki réteg reprezentációja is: 108 fő (54%) izraelita, 75 (37,5%) római katolikus apával/gondviselővel; a további adatok itt 1 fő görögkatolikus, 12 református és 4 evangélikus. Egész más számokat látunk a kereskedő/nagyvállalkozói réteg vallási megoszlásánál, 92,31%-(228 fő) zsidó, 4,86% (12 fő) római katolikus, 5 református (2,02%) és 1 (0,40%) evangélikus.

A numerus clausus és a pécsi egyetem

Amint a fenti táblázatokból is láttuk, az izraelita vallású diplomások aránya messze kiemelkedik a többi felekezet közül. Ennek okai természetesen nem vizsgálhatók a korszaknak a felsőoktatásra gyakorolt legnagyobb hatású rendelkezése a *numerus clausus* néven ismert jogszabály nélkül. A 1920: XXV. törvénycikk a hallgatók számát a nemzetiségi arányoknak megfelelően szabta meg, a zsidóságot is „népfajként” definiálta. Mivel a zsidóságnak a teljes lakosságon belüli aránya 6% körül volt, és az első világháború előtt arányuk elérte az egyetemisták több mint negyedét, így számukra a rendelkezés mindenképpen a felsőoktatásból való kiszorulást jelentette, de ezen túlmutató volt az a hatása, hogy jogkorlátozást eredményezett és a korábbi emancipációs

folyamatokat megrekesztette. Részben nemzetközi nyomásra a 1928: XIV. törvénycikk módosította ezt: kikerült a népfajok arányára vonatkozó rész.⁷

Az ideiglenesen Budapesten közösen működő kolozsvári és pozsonyi tudományegyetemek tanácsa 1920. október 19-én, a tanév első ülésén már foglalkozni volt kénytelen a fővárosban kialakult helyzettel. A budapesti orvoskar ugyanis hibásan a felsőbb évfolyamokra is alkalmazta a numerus clausus törvény rendelkezéseit, és így 1600, legnagyobbbrészt zsidó származású orvostanhallgatót kizárt a karról. Ha a menekült egyetemek is így tettek volna, akkor elnéptelenedtek volna felsőbb évfolyamaik, miközben ki voltak téve a budapesti egyetem támadásának, miért tart fent még két orvostart az állam Budapesten. Végül a két egyetem úgy határozott, hogy a határidőre jelentkezőket felveszi, illetve átveszi a budapesti egyetemről is, így – az erősödő politikai akciók és provokációk közepette – megpróbálják megvédeni intézményeiket.⁸

A Pécsre költözés után sem változott meg érdemben a körülmények. Halasy-Nagy József, az 1923/24 tanév rektor a következőképpen írta le helyzetet: „Pécsre a pesti egyetemről kiszorult ifjúság került, vagy akit a megélhetés könnyebbége irányított Pécsre. A Kar tehát sajátos értelmezést adott a numerus claususnak. Úgy értelmezte, hogy ha pl. a miniszteri engedély az első évre 100 hallgató felvételét engedte meg, de csak 40 keresztény kérte a felvételét, akkor a keret kitöltésével 60 zsidót vett föl melléjük. így lett a pécsi egyetem orvoskara a zsidó ifjúság hazai menedéke és a külföldi egyetemeken végzett zsidó orvosok is itt igyekeztek diplomájukat honosítani.”⁹

⁷ Összefoglalóan: SZEGVÁRI Katalin: *Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 1988. – KOVÁCS M. Mária: A numerus clausus Magyarországon: 1919–1945. In: *Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról*. SZERK. MOLNÁR Judit. Budapest, Nonprofit Társadalomkutató Egyesület, 2011, 29–59. – KOVÁCS M. 2012. – KOVÁCS, M. MÁRIA: The Hungarian numerus clausus: ideology, apology and history, 1919–1945. In: *The numerus clausus in Hungary. Studies on the First Anti-Jewish Law and Academic Anti-Semitism in Modern Central Europe*. Eds. KARADY, Victor–NAGY, Péter Tibor. Budapest, CEU, 2012. 27–55. – A törvény módosításáról lásd: LADÁNYI ANDOR: On the 1928 amendment to the Hungarian numerus clausus act. In: *Uo.* 69–111. – BARTA RÓBERT: A numerus clausus törvény módosítása 1928-ban. In: *Történeti tanulmányok I. A KLTE Történelmi Intézetének kiadványa*. Debrecen. KLTE, 1992. 113–124. – Legutóbb további irodalommal: JOÓ András: „...ha Trianon nincs, akkor minden másképp volna. Ezt méltóztassék Lucien Wolfnak megmondani...” Magyarország, a numerus clausus és Lucien Wolf. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás II.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2019. 73–101. és GALI MÁTÉ: A magyar közélet reflexiói a numerus clausus módosítására 1928-ban. In: *Uo.* 103–117.

⁸ PTE EL, VIII.1.a. ETE, A Pécsi Egyetem Tanácsának ülésjegyzőkönyvei (ET-jkv.) 1920. október 19. (közös ülés), 1. napirendi pont (np.)

⁹ HALASY-NAGY József: Summa vitae. Önéletrajzi vázlat. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Historiae Literarum et Artium*, 2. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1999. (a továbbiakban: HALASY-NAGY, 1999.) 229.

Utóbbi folyamatok erősödtek a Pécsre költözés után, a hallgatók, illetve szervezeteik beadványokkal próbálták a törvény szigorúbb értelmezését elérni, több jelképes intézkedés megtétele mellett.¹⁰ Az egyetem tanácsa részben visszautasította ezeket, részben pedig a kultuszminisztériumhoz fordult, hogy rendelettel tegye egyértelművé a *numerus clausus* törvény betartásának részleteit.¹¹

Az orvosi kar számára az 1920-as években különböző lehetőségek álltak rendelkezésre, hogy a hallgatószám csökkenése ellen fellépjen. Az egyik az izraelita vallású külföldi állampolgárságú hallgatók fogadása, amiről még 1926 decemberében a vallás- és közoktatásügyi miniszter is a kar véleményét kérte. A kar ekkor azt az álláspontot képviselte, hogy nem lehet több joga a külföldi állampolgárnak, mint a magyarnak, így elutasította a felvetést.¹² Ezt tette magáévá az Egyetemi Tanács is, a bölcsészkar ellenkező véleményével szemben.¹³ 1927 szeptemberében azonban a minisztérium úgy dönt, hogy a szabad helyek betölthetők külföldi állampolgárokkal is,¹⁴ ez azonban nem jelentett jelentős hallgatói létszámnövekedést.

A másik megoldás a Halasy-Nagy által is említett keretszámokkal való zsonglörködés volt. 1926 szeptemberében döntöttek úgy, hogy az elsősök esetében felvesznek mindenkit, aki a törvény által felvehető, sőt visszalépés esetére póthallgatókról is határoztak. A felsőbb évesek tekintetében pedig úgy döntött a kar hogy „[...] felveszi az összes szerzett jogosokat [...], minthogy az utolsó két évben a kar az akkori első éves zsidó-hallgatók számarányát nem az engedélyezett hallgatói szám, hanem a ténylegesen beiratkozott hallgatók számaránya szerint állapította meg, a most közölt miniszteri rendeletben kifejezésre juttatott elv szerint a most említett két szám közti különbséget kiegyenlítése céljából nyolcz zsidó fajú felsőbb éves orvostanhallgató felvételét határozza el.”¹⁵ Ebben a félévben egyébként további 90 zsidó származású hallgatójelölt szeretett volna bejutni a karra.¹⁶

¹⁰ Jelen cikkben ezek ismertetésére és értékelésére nem vállalkozhatunk. Lásd ehhez: LENGVÁRI István: A pécsi jogi kar véleménye a *numerus clausus* törvény végrehajtásáról (1924). In: *A történelem szálai. Tanulmánykötet Vonyó József 65. születésnapjára*. Szerk. FISCHER Ferenc–HEGEDÜS Katalin–RAB Virág. Pécs, IDRResearch Kft.–Publikon Kiadó, 2010. (a továbbiakban: LENGVÁRI, 2010.) 311–320. – PAKSY, Zoltán: The Implementation of the Hungarian Numerus Clausus Act at the University of Pécs in the 1920s. *Diké* 3. 2019/2. 100–106. – PAKSY Zoltán: A *numerus clausus* és a pécsi egyetem. In: *Tanulmányok a magyarországi zsidóság történetéből*. Szerk. FAZEKAS Csaba. Budapest, Milton Friedman Egyetem, 2019. 121–139. – RAPOSA Vivien Kitti: A pécsi bajtársiak antiszemita beiratkozási sztrájkja az 1933/34-es tanévben. *Per Aspera Ad Astra*, 2020/1. 71–99.

¹¹ PTE EL, VIII.101.a. ETE, ET-jkv. 1924. január 30. 20. np.

¹² PTE EL, VIII.105.a. ETE OtK, Kari ülési jegyzőkönyvek (OtK-jkv.) 1926. december 20. 10. np.

¹³ PTE EL, VIII.101.a. ETE, ET-jkv. 1927. március 30. 21. np.

¹⁴ PTE EL, VIII.105.a. ETE OtK-jkv. 1927. szeptember 16. 24. np.

¹⁵ PTE EL, VIII.105.a. ETE OtK-jkv. 1926. szeptember 24. 11. np.

¹⁶ PTE EL, VIII.105.a. ETE OtK-jkv. 1926. szeptember 7. 32. np.

Az egyetem vezetésének egyértelmű célja a hallgatók létszámának növelése által az egyetem fennmaradásának biztosítása volt. A numerus clausus lehető legszabadabb alkalmazásának fő oka abból is fakadt, hogy a keresztény hallgatók száma alacsony maradt, sokszor nem sikerült a keretszámokat sem kitölteni. Erről Halasy-Nagy visszaemlékezése,¹⁷ de Vasváry Ferenc jogi kari dékán véleménye¹⁸ is megemlékezik.

A pécsi és más vidéki egyetemek megengedőbb jogértelmezése azonban nem működhetett volna a minisztériumi, sőt kormányzati elnézés, sőt támogatás nélkül. Ez a gyakorlat érvként később a diplomáciában is jól felhasználható volt: 1921-ben, amikor népszövetségi vizsgálat alá vették a törvényt, a magyar kormány a pécsi és szegedi hallgatói összetétel bemutatásával tudott sikerrel válaszolni a támadásokra.¹⁹ Ahogy említettük a törvény 1928-as módosításával az elvi korlátok megszűntek, de a diplomások száma (mint láttuk az 1. táblázat soraiban) gyors csökkenésnek indult. Ebben szerepe lehetett annak is, hogy a kormányzat támogatta a vidéki hallgatóság visszaáramlását Budapestre: Klebelsberg Kuno 1929. szeptemberi, az Erzsébet Tudományegyetemnek címzett levelében ismerteti rendeletét arról, hogy mindazon hallgatók, akik nem kerültek felvételre Budapesten az előző években, és szüleik Budapesten állandó lakcímmel rendelkeznek, átvehetők legyenek.²⁰

További kutatási lehetőségek

A további országos érvényű következtetések levonásához szükséges hogy a többi orvoskar adatsorainak felvétele és elemzése után lehetővé váljon egységes adatsorok mentén elemezni az intézmények hallgatóságának különbségeit, az intézmények közötti átiratkozásokat. A többi, a hallgatói előmenetelhez kapcsolódó irat (felvételi naplók, szigorlati jegyzőkönyvek) részletesebb és mélyebb elemzésekre adnak lehetőséget, amit kiegészíthetünk még például az érettségi eredményekkel, mely hosszabb időtávra tartalmaznak információkat.²¹ A visszaemlékezések segítséget nyújthatnak egy-egy család vagy társadalmi csoport beiskolázási stratégiájának feltérképezéséhez.

¹⁷ HALASY-NAGY, 1999. 229.

¹⁸ PTE EL VIII.104.a. ETE, Jog és Államtudományi Kar (JÁK), Kari ülési jegyzőkönyvek (KT-jkv.), 1924.01.28. 13. np. Vasváry véleményét közli: LENGVÁRI, 2010. 318–319.

¹⁹ BARTA RÓBERT: Numerus Clausus rendelkezések Magyarországon az 1920-as években. *Iskolakultúra*, 1994/4. 47.

²⁰ PTE EL, VIII.104.c. ETE, JÁK, Nem iktatott iratok. VKM, 410-5-119-1928. A leiratot az egyetemi tanács nem tárgyalta.

²¹ Lásd például Zeidler Miklós erre vonatkozó kutatásait, amelyről csak egy beszámoló elérhető: <https://tti.btk.mta.hu/esemenyek/eloadas-vitaules/2187-beszamolo-zeidler-miklos-eloadasarol.html> (Letöltés: 2020. december 31.)

Olyan kérdések megválaszolásához is nagy segítséget nyújthatnak az elkészült adatbázisok,²² mint a vallásváltás kérdése, a középiskolák rangsorának pontosítása, a tudáselit vizsgálata,²³ a magyarországi városok és régiók vonzáskörzetének kutatása vagy a közlekedési infrastruktúra hatása az egyetemjárásra.²⁴ Végül elengedhetetlen – bármennyire nehézkes és kvantitatív eredményt nehezen ad – a diplomások további egyéni életpályáinak vizsgálata is.²⁵

²² Újabbban a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár Ujváry Gábor által vezetett *Trianon hatása a magyar felsőoktatásra* kutatási projektjén belül, korábban a KARÁDY Viktor által vezetett történeti elitkutató programok keretében.

²³ Lásd ehhez elsősorban Kovács I. Gábor kutatásait: KOVÁCS I. Gábor: Felekezeti–művelődési alakzatok és a magyarországi polgári korszak (1848–1944) tudáselitje. *Magyar Tudomány*, 2019/6. 804–812.

²⁴ Ehhez lásd például: FEKETE Szabolcs: *A pécsi egyetem bölcsész-diplomásainak rekrutációja 1921–1940. (Szociológiai dolgozatok 2.)* Budapest, Wesley János Lelkészképző Főiskola, 2012. 110–114.

²⁵ Az orvostanhallgatók későbbi egyéni életpályákra vonatkozóan lásd LENGVÁRI István: A pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Orvostudományi Karának női hallgatói (1919–1945). In: *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Szerk.: CZOCH Gábor–HORVÁTH Gergely Krisztián–POZSGAI Péter. Budapest, Korall, 2008. 402–403. – LENGVÁRI István: Somogyi hallgatók a pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Orvostudományi Karán, 1919–1945. In: *Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bősze Sándor emlékére*. Szerk.: MAYER László–TILCSIK György. Budapest, Magyar Levéltárosok Egyesülete, 2015. 227–228.

ADATOK A TUDOMÁNYEGYETEMI KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR MEZŐGAZDASÁGI OSZTÁLYA HALLGATÓINAK TÁRSADALMI HELYZETÉRŐL

A különböző gazdasági érdekképviseltek közel negyedszázados küzdelmének eredményeként 1920-ban létrejött Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar alapításának körülményeit és szervezeti felépítését tekintve a magyar felsőoktatás történetének egyik legsajátosabb intézménye volt.

1912 februárjában az Országgyűlés mindkét háza támogatta a Közgazdasági Egyetem létrehozásáról szóló törvényjavaslat kidolgozását és „[...] a határozat végrehajtása az ország politikai, tudományos és közgazdasági életének teljes összhangjával sürgős ütemben megindult. Ámde sajnos, az 1912. év tavaszán a legélesebb mértékben kitört parlamenti krízis a munkálatokat megakasztotta, úgy, hogy e tárgyalások elodáztattak.”¹ Öt esztendővel később a Magyar Gazdaszövetség Fogyasztó és Értékesítő Szövetkezete, a „Hangya” 1 millió koronás alapítványa elevenítette fel ismét az egyetemelapítás gondolatát. Az előkészítő munkát a Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter által kinevezett bizottság végezte el, amelynek elnöke Zichy János gróf volt. A politikus már az első törvényjavaslat kidolgozását is támogatta, 1917 decemberére vezetésével elkészült az új intézmény feladatait, tanulmányi rendszerét összefoglaló tanulmány. 1918 októberében már a vallás- és közoktatásügyi tárca vezetőjeként véglegesítette a gazdasági szakemberek részvételével megtartott szakértekezlet javaslataival kiegészített tervezetet. 1918. október 23-án a debreceni egyetem megnyitó ünnepségére utazó IV. Károly Zichy előterjesztésére a vonaton engedélyezte az egyetem megszervezését. A politikai helyzet azonban ismét közbeszólt, a forradalom kitörése miatt a bécsi kabinetirodából már nem érkeztek vissza a hivatalos dokumentumok.

„A proletárdiktatúra bukása után, az állami konszolidáció kialakulásával a kormány a Közgazdasági Egyetem ügyét is elővette. Szükségessé tette ezt nemcsak az, hogy a nemzeti összeomlás még erőteljesebben igazolta a közgazdasági és szociális képzésnek rendkívüli fontosságát, hanem a jogfolytonosság visszaállítással arról a közérdekű, a közgazdasági érdekképviselőt húszéves törekvésének alkotmányos

¹ *A Budapesti Kir. Magyar Egyetemi Közgazdaságtudományi Kar almanachja. 1920/21–1930/31.* Budapest, Athenaeum Irod. és Nyomdai Rt., 1931. 6. (Továbbiakban: *Almanach*, 1931.)

formák között tulajdonképpen már létrejött intézményéről nem lehetett megfelekezni.”² A rendkívüli helyzet ugyanakkor a hagyományos eljárásrendtől eltérő alapítási folyamatot eredményezett. Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter 1919 decemberében kinevezte a „külön e célból meghallgatott szakemberek javaslata”³ alapján összeállított tanári kart. 1920. január 13-án megjelent a magyar kormány 272/1920 M. E. számú rendelete a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem mellett létesített Közgazdaságtudományi Kar szervezeti szabályzatáról, majd végül 1920 őszén megszületett az alapítást véglegesítő jogszabály, az 1920. évi XXXI. törvénycikk.

A Közgazdaságtudományi Kar feladata és szervezete

Az új „felsőoktatásügyi intézet” feladatát az alapító rendelet⁴ a következőképpen fogalmazta meg: „A közgazdaságtudományi kar célja, hogy mindazokra a hivatásokra, amelyek magasabb köz- vagy magángazdasági, mezőgazdasági, nemkülönben köz-igazgatási ismereteket kívánnak, továbbá a külkereskedelmi és nemzetközi képviseletre rendszeres tanítás útján széles közgazdasági alapon előkészítsen és ezekben az irányokban tudományos képzést adjon, önálló tudományos munkásságra neveljen s a közgazdasági irányú közép- és felsőfokú oktatásügyi intézmények tanárainak képzéséről gondoskodik. A kar a tudományos munkát és oktatást a kar mellett létesített intézetek, laboratóriumok és szemináriumok rendszeres tevékenységével is szolgálja és előmozdítja.”⁵

A szervezeti szabályzat az általános képzési elvek megfogalmazás mellett az egyes szakosztályok speciális tevékenységi körét is meghatározta. A mezőgazdasági szakosztály esetében különös részletességgel ismertette az új intézménytől várt jövőbeni eredményeket:

² *Almanach*, 1931. 8.

³ Indoklás „a budapesti m. kir. egyetemi közgazdaságtudományi kar felállításáról és annak ideiglenes szervezetről” szóló törvényjavaslatához. Melléklet a 90. számú irományhoz. *Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés nyomtatványai*. Nemzetgyűlés- irományok III. 227–233. 232. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KI-1920_03/?pg=236&layout=s Letöltés: 2021. január 11. (Továbbiakban: *Indoklás*, 1920.)

⁴ A magyar kormány 1920. évi 272. M.E. számú rendelete a budapesti Magyar Tudományegyetem mellett létesített Közgazdaságtudományi Kar szervezeti szabályzatáról. *Magyarországi rendeletek tára*. Ötvennegyedik folyam. 1920. Kiadja a Magyar Kir. Belügyminisztérium. Budapest, 1920. 3–16. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1920/?pg=66&layout=s Letöltés: 2021. január 11. (Továbbiakban: *Alapító kormányrendelet*, 1920.)

⁵ *Alapító kormányrendelet*, 1920. 3. §.

„A mezőgazdasági szak [...] a mezőgazdasági oktatásügy legfelsőbb intézményének kiépítéséhez adja meg az alapot; jelenleg az adott viszonyoknak megfelelően a gazdasági szakoktatás tanárainak, a kísérletügyi intézetek személyzetének és a mezőgazdasági nagyüzemek elméleti készségszerű embereinek képzésére szolgál és arról gondoskodik, hogy a magyar közgazdasági életben működő egyének a mezőgazdaságnak nemzetgazdaságunkban irányadó jelentőségéhez képest mezőgazdasági alapismereteket szerezzenek. A mezőgazdasági tudományoknak egyetemi keretben történő művelése az e téren megszerezhető legmagasabb képzést azáltal kívánja biztosítani, hogy az ország közgazdasági helyzetében várható fejlődéssel párhuzamosan a belterjesebb gazdálkodáshoz és többtermeléshez, nemkülönben ezek irányításához szükséges ismereteket közvetítő új tanszakokat vesz fel tanulmányi tervébe s a nagyobb óraszám felvett, elmélyített és specializált laboratóriumi munka által nemcsak kvalitatív, hanem kvantitatív analízisekre is képessé teszi a hallgatót.”⁶

A kitűzött célokat az intézmény egyedi szervezeti keretek között valósította meg. A nevében a budapesti tudományegyetem mellett létesített kart a magyar tudományegyetemek fakultásaival mindenben egyenrangúnak és egyenjogúnak minősítette a rendelet. A működését alapvetően meghatározó belső rendelkezések (tanulmányi-, fegyelmi-, tandíj- és magántanári-képesítő szabályzat) esetében ugyanakkor a fővárosi egyetem „általános határozmányai” voltak érvényesek.⁷ A képzés szervezeti kereteit négy szakcsoport (egyetemes közgazdasági, mezőgazdasági, kereskedelmi, konzuli és külképviseleti) 17 tanszéke biztosította.⁸ Az elméleti és gyakorlati oktatás kiegészítésére az egyes tanszékek mellé kapcsolt intézeteket hoztak létre. A mezőgazdasági osztály kísérleti települ az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) tápiószzelei tangazdasága szolgált. A tantestülethez tartoztak a nyilvános rendes, a nyilvános rendkívüli egyetemi tanárok, a helyettes tanárok, az egyetemi magántanárok, a szakelőadók és tanítók.

A kar élén a tanévenként választott dékán állt, igazgatási és felügyeleti jogkörrel. A kart érintő ügyekben a tanárok gyűlése (kari gyűlés) határozott, ennek szavazati joggal rendelkező tagjai a nyilvános rendes és rendkívüli tanárok voltak. Az üléseken két magántanári képviselő is részt vett, akik a dékánválasztáskor szavazati, míg egyéb alkalmakkor csak tanácskozási joggal rendelkeztek.⁹

Az új intézmény ideiglenes helyzetére a rendelet szövege az átmenti intézkedések között utalt: „Mindaddig, amíg a közgazdaságtudományi kar, akár mint a budapesti

⁶ Uo. 7. §.

⁷ Uo. 1. §.

⁸ Uo. 5. §; 13. §.

⁹ Uo. 27–28. §, 33–34. §

Tudományegyetem ötödik tudománykara szervesen be nem illeszkedik a budapesti Tudományegyetem kebelébe, akár mint önálló közgazdasági egyetem ki nem alakul, az egyetemi tanácsot megillető jogkörben a közgazdaságtudományi kar, az egyetem rektorát megillető jogkörben pedig a kar dékánja fog eljárni.”¹⁰

Az 1920. évi XXXI. törvénycikk

Az egyetemalapítás utolsó hivatalos mozzanata a kar felállításáról és ideiglenes szervezetéről szóló törvény elfogadása és kihirdetése volt. A kilenc paragrafusból álló törvény tervezetét Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter 1920. július 22-én nyújtotta be a Nemzetgyűlésben. A részletes vitára szeptember 23-án került sor, a jogszabályt a következő napon tartott ülésen fogadták el a törvényhozók. A rendelkezés megismételte a kormányrendelet autonómiára és szervezeti keretekre vonatkozó legfontosabb pontjait, elfogadta és támogatta az új intézmény létrehozását célzó kormányzati intézkedéseket és hivatalosan is lehetővé tette az oktatás 1920/21. tanévi megkezdését.¹¹

Az alig egy oldalas törvényszöveg indoklásában a felsőfokú gazdasági képzés megteremtésének történeti előzményeiről és aktuálpolitikai szükségességéről igen alapos és meggyőző összegzés olvasható. Az iromány első bekezdései felsorolják a gazdasági érdekképviseltek, szervezetek új egyetem létesítésére tett kezdeményezéseit, majd részletesen ismertetik ezeknek a gondolatoknak társadalmi hátterét, szemléletes leírást adva a magyarországi gazdasági életet a 19-20. század fordulóján meghatározó problémákról:

„A »Hangya« azt a célt tűzte maga elé, hogy a széles néprétegek vagyoni jólétét és fogyasztóképeségét emelje és a kereskedelmet annak tiszta közgazdasági alapjaira helyezze. [...] Ezzel szemben azt tapasztalta, hogy a gazdasági produktív munka rendelkezésére álló emberanyag általános műveltsége és látóköre oly csekély, hogy ezzel nagyobb feladatokat megoldani alig lehetséges. Sokkal nagyobb látókörrel és mélyebben alapozott közgazdasági ismeretekkel bíró egyénekre van szükségünk, ha Magyarországot gazdaságilag újjászervezni kívánjuk. Eme tapasztalatok mellett nem került el a mozgalom vezetőinek figyelmét az sem, hogy a földbirtokosok fiaikat többnyire a jogi pályára adták, aminek az a következménye, hogy ezek utóbb

¹⁰ Uo. 43.§.

¹¹ „7. § A kormánynak a kir. magyar tudományegyetemi közgazdaságtudományi kar szervezésére és a tanári kinevezésekre nézve foganasított eddigi intézkedései jóváhagyatnak.” *Almanach*, 1931. 11. 8. § A kir. magyar tudományegyetemi közgazdaságtudományi kar az 1920/21. egyetemi év kezdetével megnyitattik.” *Almanach*, 1931. 11.

rendszerint nem maguk kezelik birtokaikat, hanem bérbeadják azokat. Látták azt is, hogy a magyar középosztály nem képes a pénzügyi, ipari és kereskedelmi vállalatok élén az őt megillető pozíciót elfoglalni, pedig ez is egyik főforrása a vagyontöbbletnek. Tapasztalták továbbá, hogy Magyarország egész közgazdasága osztrák mankókon jár s csak helyi-közzel képes közvetlenül bekapcsolódni a világgazdaságba. Ennek okát szintén csak abban állapíthatták meg, hogy a vállalatok vezetői nélkülözik azt a látókört, mélyen alapozott közgazdasági tudást és nyelvismereteket, amelyek nélkül közvetlen összeköttetéseket létesíteni a világgal nem lehet. Súlyosan szenvedett a magyar közgazdaság amiatt is, hogy gazdasági szakminisztériumi és közigazgatási tisztviselőknek nem volt alkalmuk megfelelő gyakorlati irányú közgazdasági ismeretekre szert tenni. A közigazgatás ennek következtében érzéketlenül állott a gazdasági élet gyakorlati problémáival és követelményeivel szemben és sok esetben inkább hátráltatta a gazdasági fejlődést, ahelyett, hogy azt - hivatásához képest - előmozdította volna. Nagy hiányát érezték olyan közgazdaságilag képzett egyéneknek is, akik Magyarország gazdasági érdekeit a külfölddel való tárgyalások alkalmával méltóan képviselhették volna s akik pl. ma, amikor önálló külügyi képviselőnk lesz, ugyanezen érdekeket, mint Magyarország meghatalmazottjai a külföldön kellően képviselhetnék. Mindezen hiányok és bajok kútforrása ugyanaz: 1. nem volt oly főiskolánk, amelyen a gazdasági tudományokat elméleti és gyakorlati vonatkozásaiban megfelelően művelték volna, 2. a magyar ifjúság került a gazdasági és szabad kereseti pályákat, 3. mert meglévő gazdasági tanintézetünk közhivatali pályákra minősítő diplomát nem nyújtottak. Az ifjúság tömegesen tódult a jogi pályára és ambíciója kimerült abban, hogy valami közhivatalba jusson. Hiányzott a széleskörű gazdasági ismeretek és a közgazdasági élet megértésén alapuló önálló kezdeményezésre, vállalkozásra való kedv, a közgazdasági irányú termelő munka megbecsülése. Középosztályunk hagyományos előszeretete a hivatali pályák iránt előidézte azt a szerencsétlenséget, hogy ma, a háború befejezésekor, talán egy államban sem olyan nagy az elhelyezkedni nem tudó diplomás egyének száma, mint éppen nálunk.”¹²

Az egyetem alapítási folyamatában korábban is aktív szerepet játszó Zichy János 1918-ban, második minisztersége idején azért támogatta különösen a kezdeményezést, mert felismerte „[...] hogy széles társadalmi rétegeknek az életpályák iránt megváltozott értékelését és újabb, korszerűbb életpályák felé törekvését a kormánynak nem szabad tétlenül néznie, ezt a vajúrási folyamatot szervezeti és kormányzati intézkedésekkel, szóval intézményes módon kell megkönnyíteni és az állami és nemzeti életre egyaránt hasznos irányba terelni.”¹³

¹² *Indoklás*, 1920. 228.

¹³ *Uo.* 229.

Az előzőekben felsorolt problémák a békediktátum utáni Magyarországon még erőteljesebben jelentkeztek. Trianon után az ezeket orvosolni kívánó felsőoktatáspolitikai kezdeményezés nemzetpolitikai jelentőséggel bír, mivel: „A közgazdasági egyetem ránk, magyar nemzetre, sokkal több egy tudományos rendszert kifejező intézménynél. Létesítése nem tisztán a magasabb szellemi művelődés kérdése, amit egy-egy újabb egyetem alapítása általában jelent, hanem nemzeti előhaladásunknak állami fennállásunk egyik feltétele. Nemzeti megerősödésünk nem csekély mértékben függ ugyanis attól, képes lesz-e az új nemzedék olyan ismeretekkel, olyan tárgyi és erkölcsi felkészültséggel a modern állami és társadalmi körökbe kilépni, amilyeneket tőle az új magyar élet korszellemé kíván és amelyeket csak tudományos alapon felépülő jó szakképzés adhat meg.”¹⁴

A politikai helyzet befolyásolta az új intézmény szervezeti kereteinek kialakítását, hiszen „[...] a kar felállításával annak végleges szervezete nem nyert még megoldást, mert az vagy a budapesti kir. magy. tudományegyetem kebelébe illeszkedik majd bele szervezen, mint annak esetleg ötödik tudománykara, vagy mint külön közgazdasági egyetem alakul ki, amint azt a szükségesség megkívánja és a viszonyok lehetővé teszik.”¹⁵

A törvény indoklása (az alapító kormányrendeletéhez hasonlóan) a mezőgazdasági képzés irányát, feladatát magyarázza meg a legrészletesebben, ismét csak aktuálpolitikai célok megvalósítására hivatkozva: „A Kar mezőgazdasági osztályának kereteit az országnak a mai területi viszonyai által adott mezőgazdasági helyzetéhez kellett mérni. Éppen ezért a gyakorlati gazdát legmagasabb fokon képző feladatokat, úgyszintén a mezőgazdasági akadémiai tanárok képzését ez idő szerint ki kellett kapcsolni. E helyett jelenleg a mezőgazdasági technológiai képzésre, a gazdák szakismereteinek kereskedelmi irányban való kibővítésére és arra kell törekedni, hogy módot nyújtsunk a már szakképzett gazdáknak arra, hogy a mezőgazdasági termelés és értékesítés legfontosabb irányjaiban magasabb szakismereteket szerezhessenek.”¹⁶

Az előterjesztés a trianoni sokk következtében kialakuló korhangulatnak megfelelő összeggel zárul: „Az egyetemi gazdaságtudományi kar, amelynek jelen törvényjavaslat mintegy alapkövét rakja le, [...] nemcsak a magyar közművelődés ügyét kívánja előbbre vinni, hanem nemzeti létünk parancsolóan követelt regenerációjának útján jelentős határkövet lesz hivatva jelölni. Céltudatos kitartó munkára, egyesek és az egész társadalom nagyfokú áldozatkészségére lesz szükség, hogy a kitűzött célt minél teljesebb mértékben elérhessük!”¹⁷

¹⁴ Uo. 231.

¹⁵ Uo. 230.

¹⁶ Uo. 232.

¹⁷ Uo. 233.

A kezdetektől ideiglenesnek tekintett szervezeti keretek tizenhárom tanéven keresztül biztosítottak lehetőséget az egyetemi szintű gazdasági képzésre. A továbbiakban a hallgatói nyilvántartások adatainak vizsgálatával arra a kérdésre keressük a választ, hogy Trianon után a mezőgazdasághoz vagy a gazdasági élet egyéb területeihez kapcsolódó társadalmi csoportok képviselői felismerték-e az *Indoklás*ban megfogalmazott problémákat, és tettek-e lépéseket azok megoldására azzal, hogy gyermekeik felsőfokú képzésére az új intézmény szakosztályait választották.

A Mezőgazdasági Osztály hallgatóinak adatai

A beiratkozott hallgatók személyes és tanulmányi adatait az egyetemi anyakönyvi (származási) lapokból ismerhetjük meg. A Kar működésének első éveiben a mezőgazdasági szakosztály növendékeinek formájukban és adattartalmukban is a budapesti tudományegyetem korabeli hallgatói nyilvántartásaihoz hasonló nyomtatványokat kellett minden félév elején saját kezűleg kitölteniük. A lapok első része a diákok személyére, míg a második fele az aktuális félévben látogatott egyetemi órákra vonatkozó adatokat tartalmazta. A hivatalos bejegyzéseket csak a quaestor vezethette rá az adatlagra. A kitöltött, félévenként ábécé sorrendbe sorolt lapokat bekötötték, az anyakönyvi köteteket a Quaestura kezelte. Az 1920-as évek második felében a korábbtól eltérő formátumú nyomtatványokat használt a Kar, ezek fennmaradt példányait már csak összefűzve őrizték.

Az 1920-as évek adatlapjain a következő rovatok szerepeltek: a hallgató neve; előneve, rangja/címe; születési ideje; születési helye a megye megjelölésével; vallása; anyanyelve; katonai szolgálat esetleges teljesítése, a felvétel alapjául szolgáló okmányok felsorolása, az apa/gyám neve, polgári állása; lakóhelye. A tanulmányokra vonatkozóan a beiratkozás tanéve/féléve, szak, rendes/rendkívüli hallgató, esetleges ösztöndíj, felvett tárgyak, azok előadó tanárainak adatai, valamint az egyes tárgyak tanulmányi eredményei kerültek a nyomtatványra. A hivatalos bejegyzések között megtalálhatók a tanári kar tanulmányi vagy fegyelmi ügyekben hozott határozatai, a végbizonyítvány száma is.

A hallgatói létszám alakulása

A Közgazdaságtudományi Kar Mezőgazdasági Szakosztályának hallgatói nyilvántartásai nagyon töredékes formában maradtak fenn. A tizenhárom tanév közül összesen három esetében (1920/21; 1921/22; 1922/23) rendelkezünk a mindkét félév származási

lapjait tartalmazó kötetekkel. Az 1923/24-es tanév esetében az első, míg az 1927/28-as tanévből a második szemeszter nyilvántartó lapjai kutathatók. Az 1932/33. és 1933/34. tanévből csupán csak néhány lap maradt fenn és került levéltári állományba.

A Közgazdaságtudományi Kar szakosztályaira az 1920/21. és 1930/31. tanév között beiratkozott összes hallgató számáról az 1931-ben megjelent Almanach tájékoztat. A következő táblázat a közigazgatási, mezőgazdasági és kereskedelmi szak hivatalos adatai mellett az agrárképzésre első alkalommal beiratkozott hallgatók törzskönyvek alapján rögzített számát mutatja, ez utóbbiak esetében a hiányos forrásanyag miatt csak az öt tanév esetében:¹⁸

Szakosztály	Tanév			
	1920/21	1921/22	1922/23	1923/24
Közigazgatási	211	244	265	270
Mezőgazdasági	152	354	512	494
Mezőgazdasági első beiratkozások	173	276	265	148
Kereskedelmi	457	1164	1981	1667

Szakosztály	Tanév			
	1924/25	1925/29	1926/27	1927/28
Közigazgatási	171	138	143	131
Mezőgazdasági	352	257	222	235
Mezőgazdasági első beiratkozások	–	–	–	163
Kereskedelmi	1093	876	563	615

A számok alapján megállapíthatjuk, hogy a legtöbb diák a kereskedelmi szakon folytatta tanulmányait, a folyamatos növekedés eredményeként a negyedik tanévben megnégyszereződött a kezdeti létszám. A közigazgatási osztály esetében szintén emelkedés tapasztalható, de jóval kisebb arányban és egyenletesebben. Az első tanévben a mezőgazdasági képzés volt a legkevésbé népszerű. Az abszolút értékben kisebb számok nagyságrendjükben azonban inkább a kereskedelmi szakhoz hasonló mértékben emelkedtek, kicsivel több, mint háromszorosára növelve a tanulók létszámát.

Az 1920-as évek második feléből csupán egy tanév egyik félévének származási lapjai vizsgálhatók az első beiratkozások szempontjából. Az évtized első feléhez viszonyítva mindhárom szakosztálynál csökkenő számsorokkal találkozunk, a legegyszerűsebb

¹⁸ A hivatalos adatok forrása: *Almanach*, 1931. 151.

a közigazgatási képzésre beiratkozottak száma. A létszámok tekintetében legnagyobb vesztesnek a kereskedelmi szak tűnik, de a mezőgazdasági hallgatók száma is felére esett az évtized végére az 1922/23-as tanév kiemelkedő adataihoz viszonyítva. Az áttekintett források alapján a következő statisztikai elemzések alapját a Mezőgazdasági Szakosztályra beiratkozott 1057 hallgató adatai szolgáltatják.

A hallgatók nemek és felekezetei szerinti aránya

A Közgazdaságtudományi Kar szakosztályai közül a mezőgazdasági és kereskedelmi képzésre a nők korlátozás nélkül beiratkozhattak.¹⁹ A vizsgált adatok alapján 1037 férfi (98%) és csupán 20 női hallgató (2%) jelentkezését rögzítették az adatlapok. Az első tanévek közül az 1923/24-es esztendőben volt a legmagasabb a hölgyek létszáma, a korábbi 2–4 fő után ekkor hatan kezdték meg tanulmányaikat. A források töredékessége miatt a további időszakokról nem állnak rendelkezésre adatok, de feltételezhetjük a lassú, ám folyamatos emelkedést, mivel az 1934–1944 közötti műegyetemi időszakban már 12% volt a női hallgatók aránya.

A nemek aránya mellett a feldolgozott adatokból a hallgatók felekezeti megoszlásáról is képet alkothatunk. A beiratkozók közül csupán egy hallgató nem közölt erre vonatkozó adatot, az alábbi táblázat tehát 1056 fő bejegyzése alapján készült:

Felekezet	Hallgatók száma
Római katolikus	685
Református	170
Evangelikus	115
Izraelita	52
Görögkatolikus	20
Unitárius	11
Mohamedán	2
Görögkeleti	1

¹⁹ A nők felsőoktatási tanulmányi lehetőségeit átfogóan rendező első jogszabály: A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1927. évi 63.000 számú rendelete a nőknek a tudományegyetemekre, a műegyetemre és az egyetemi közgazdaságtudományi karra való felvételének szabályozásáról. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1927/?pg=2269&layout=s&query=63.000%20vkm Letöltés: 2021. január 8.

A számok alapján egyértelműen megállapítható, hogy a legnagyobb létszámú hallgatói csoportot a római katolikusok alkották. A vizsgált beiratkozások 64%-át jelentő adat a felekezetet jellemző 1920-as népszámlálási arányszámnak megfelelő. A második helyre a reformátusok kerültek 16%-kal, amely társadalmi átlaguknál majdnem 5%-kal alacsonyabb számot jelent. Az evangélikusok ugyan ilyen arányban, de felülreprezentáltan jelennek meg harmadikként, közel 11%-kal. A negyedik helyen található izraeliták 4,9%-kal kismértékben maradnak el társadalmi arányuktól.²⁰ A görögkatolikusok, unitáriusok, görögkeletiek létszáma alig mérhető, a felekezeti palettát pedig még egy-egy Törökországból és Irakból érkezett mohamedán hallgató színesíti.

Az új intézmény alapítását törvényesítő jogszabály tárgyalásával egyidőben zajlott az Országgyűlésben az 1920. évi XXV. törvénycikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályairól szóló ún. numerus clausus törvény vitája. Az 1920. szeptember 26-án kihirdetett rendelkezés 1. §-a alapján „a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra az 1920/21-ik tanév kezdetétől csak olyan egyének iratkozhatnak be, kik nemzethűségi és erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatók és csak olyan számban, amennyinek alapos kiképzése biztosítható. Az egyes karokra (szakosztályokra) felvehető hallgatók számát az illetékes kar (a műegyetemen a tanács) javaslata alapján a vallás és közoktatásügyi miniszter állapítja meg.”²¹ A törvénycikk az illetékes intézmény engedélyéhez kötötte a tanulmányok megkezdését lehetővé tévő beiratkozást. A tanári karoknak a nemzethűség, erkölcsi megbízhatóság és a felvételt kérők szellemi képességei mellett figyelemmel kellett lennie arra is, „hogy az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók közt lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség arányszámát, de legalább kitegye annak kilenczted részét.”²² A rendelkezésre álló adatok alapján a Mezőgazdasági Szakosztály az izraelita jelentkezők esetében a törvényes kereteknek megfelelően intézkedett az új hallgatók felvételéről.

²⁰ A táblázatban szereplő egyházak esetében az 1920-as népszámlálási adatok alapján a teljes népességen belül a következők voltak a felekezeti arányok: római katolikus 63,9%; református 20,9%; evangélikus 6,2%; izraelita 5,9%, görögkatolikus 2,2%, unitárius 0,1%; görögkeleti 0,6%.

^{Az} adatok forrása: KOVÁCS Benedek–LAJTAI Mátyás: Magyarország vallási viszonyai a népszámlálások és egyéb lakossági adatfelvételek tükrében. *Statistikai Szemle*, 2020/6. 573–598., 581. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/all/2020/2020_06/2020_06_573.pdf Letöltés: 2020. november 12.

²¹ 1920. évi XXV. törvénycikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályairól. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92000025.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1920> Letöltés: 2020. november 11. (Továbbiakban: 1920. évi XXV. törvénycikk)

²² Uo. 3. §.

A növendékek származási hely szerinti megoszlása

Az 1057 beiratkozott hallgató közül csupán három esetben nem lehetett megállapítani a születési helyet. A kitöltött törzskönyvi lapokon 21 diáknál a történelmi Magyarország határain kívül található földrajzi hely szerepel. A külföldi származási helyek között orosz, cseh városok mellett megtalálható Bagdad (!), Berlin és Bécs is. E két utóbbi település legfőképpen jelentős magyar arisztokrata családok (Pálffy, Serényi, Somssich, Széchenyi) gyermekeinek szülőhelyét jelzi.

1033 hallgató település vagy megye megnevezés alapján beazonosíthatóan a történelmi Magyarország területéről érkezett az egyetemre.²³ Az 1920-tól tanulmányaikat megkezdő diákok még mindannyian a dualista monarchia időszakában születtek, így természetesen a Trianon után elszakított területek települései is szerepelnek a forrásokban. A következő táblázat azokat a közigazgatási egységeket sorolja fel, ahonnan tíz főnél többen iratkoztak be a mezőgazdasági képzésre:

Település/megye	Hallgatók száma
Budapest	236
Pest–Pilis–Solt–Kiskun megye	66
Somogy megye	37
Zala megye	36
Heves megye	30
Vas megye	26
Fejér megye	23
Szatmár megye	23
Csongrád megye	21
Bács-Bodrog megye	20
Békés megye	20
Tolna megye	19
Nyitra megye	17
Veszprém megye	17
Komárom megye	16
Jász–Nagykun–Szolnok megye	15

²³ A települések közigazgatási besorolása a *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Szerk. LELKES György. Baja, Talma, 1998. című kiadvány felhasználásával készült.

Település/megye	Hallgatók száma
Hajdú megye	13
Nógrád megye	13
Szabolcs megye	13
Zemplén megye	13
Abaúj-Torna megye	12
Esztergom megye	12
Torontál megye	12
Nagyvárad	12
Csanád megye	11
Bars megye	11
Kolozsvár	11
Borsod megye	10
Bereg megye	10
Pécs	10

A származási helyek alapján a főváros jelentősége megkérdőjelezhetetlen, hiszen az anyakönyvekben Budapest 236 alkalommal szerepel, ez az összes hallgató közel 23%-át jelenti. A további jelentős városok közül csupán Nagyvárad, Kolozsvár és Pécs szerepel a táblázat alsó harmadában 10–12 fő közötti létszámmal. Tíznel kevesebb diák érkezett Győrből (8), Kassáról (7), Sopronból és Szabadkáról (6), Brassóból és Lőcséről (5), Pozsonyból és Temesvárról (4).

A megyék rangsorát Pest–Pilis–Solt–Kiskun vezeti a fővárosnál nagyságrendekkel kisebb számmal, 66 fővel. A 20–50 közötti hallgatót küldő 9 megyéből álló csoportban elején négy dunántúli megye található, mellettük Heves és Szatmár az északi régiót képviseli, majd a mezőgazdasági ágazat szempontjából meghatározó Bács-Bodrog, Békés és Csongrád 20–21 fővel zárja a csoportot. A táblázat második felében szereplő tizenhat megyéből 10 és 20 fő közötti diák tanult a vizsgált esztendőben a mezőgazdasági osztályon. Az élen itt is egy dunántúli megye (Tolna) található, ebből a nagy régióból még Veszprém említhető. A jelentősebb agrárvidékek közül Jász–Nagykun–Szolnok, Torontál és Csanád szerepel még a felsorolásban. A fennmaradó közigazgatási egységek az ország északi területeit képviselik.²⁴ Az egyetemi szintű mezőgazdasági képzésbe kisebb létszámmal bekapcsolódó megyék közel harmada az oktatás megkezdésekor már az elszakított területek közé tartozott.

²⁴ Abaúj–Torna, Bars, Bereg, Borsod, Esztergom, Hajdú, Komárom, Nógrád, Nyitra, Szabolcs, Zemplén,

Hallgatói statisztika az apa/gondviselő lakóhelye szerint

Egyes felsőoktatási intézmények a hallgatóktól csak a legfontosabb, a személyek beazonosítására alkalmas, illetve a felvételi feltételek teljesítését bizonyító adatokat kérték a beiratkozáskor. A Közgazdaságtudományi Karon a leendő diák eltartóját jellemző kérdésekre is válaszolniuk kellett a jelentkezőknek a beiratkozáskor. A törzskönyvi lapok így nemcsak a diákok születési/származási helyét, hanem az apa/gondviselő lakóhelyét is rögzítették. Ezt az adatot az összes beiratkozások 87%-a esetében (923 hallgatónál) ismerjük. A táblázat ebben az esetben is a tíznél több főt küldő területeket állítja sorba:

Település/megye	Hallgatók száma
Budapest	307
Pest–Pilis–Solt–Kiskun megye	72
Heves megye	29
Somogy megye	28
Zala megye	27
Fejér megye	26
Veszprém megye	21
Békés megye	17
Szatmár megye	17
Vas megye	17
Nógrád megye	16
Hajdú megye	16
Csongrád megye	16
Tolna megye	14
Jász–Nagykun–Szolnok megye	14
Borsod megye	12
Bereg megye	12
Esztergom megye	11
Győr megye	11
Nyitra megye	11
Zemplén megye	10

A hallgatói származási helyekkel történő összevetés alapján az első szembetűnő tény az, hogy míg az előző táblázat 32 közigazgatási egységet tartalmaz, addig a szülők/gondviselők lakóhelyei ennél kevesebb területre összpontosulnak. Az élen itt is a főváros található, összességében nagyobb arányban (33%), egyéb nagyváros ugyanakkor nem szerepel a listában. A megyék között hasonló módon egyértelmű Pest–Pilis–Solt–Kiskun elsősége. Az azt követő öt megye közül négy dunántúli, de a származási helyeknél szereplő Vas megye helyett Veszprém került a vezető csoportba. A mezőgazdasági területek közül Békés megye megelőzi Csongrád és Jász–Nagykun–Szolnok megyét. A Dunántúl képviseletében felbukkan a korábbiakban nem szereplő Győr, míg az új országhatárokon kívülre került megyék közül csak Bereg neve szerepel.

Az apa/gondviselő „polgári állása”

A hallgatók és családjuk társadalmi háttérét, helyzetét a születési és lakóhely adatok mellett, azoknál talán érzékletesebben jellemzi a családfenntartó foglalkozása. A forrásokban szereplő bejegyzések alapján a növendékek tényleges vagyoni helyzete pontosan nem állapítható meg, hiszen az állami alkalmazott, vállalkozó, magánzó, birtokos csoportot összefogó megnevezések mögött jelentősen eltérő anyagi körülmények is előfordulhattak. Nehezíti a pontos elemzést az is, hogy a jelentkezők a különböző félévekben esetleg más-más foglalkozást jegyeztek be a nyomtatványokba.

A következő táblázat a beiratkozási adatok alapján kialakított foglalkozási csoportokat összegzi:

hivatalnok, tisztviselő, állami alkalmazott	256
birtokos, gazdálkodó	219
tanár, ügyvéd, humán értelmiségi	94
uradalmi tisztviselő, alkalmazott	73
gyáros, vállalkozó, magánzó	66
főhivatalnok, méltóságviselő	51
iparos	43
katona, rendőr	35
kereskedő	31
földműves	26
mérnök, erdész, reálértelmiségi	24

orvos, gyógyszerész	23
nyugdíjas	18
lelkész, kántor	15
egyéb	8
művész	6
munkás	5

A vizsgált forrásokban 993 esetben ismert a gondviselő „polgári állása”. A 64 hiányzó bejegyzés többségénél az apa/gondviselő neve rovatban a „néhai”, illetve „özv.” előtag szerepel, ezzel utalva arra a tényre, hogy az egyetemi beiratkozás idejére az édesapa már nem élt. A teljes létszámot vizsgálva ez a családi háttér a hallgatók 24%-ára volt jellemző, mivel összesen 107 özvegy édesanya és 135 néhai megjegyzéssel említett apa szerepel a rovatokban.

Az ismert foglalkozási adatokat elemezve megállapíthatjuk, hogy a legtöbb diák – közel azonos arányban – az állami alkalmazott, tisztviselő (26%) illetve a birtokos, gazdálkodó (22%) családból érkezett az egyetemre. Őket nagyságrendileg kisebb arányban a humán értelmiségi (9%), az uradalmi tisztviselő, alkalmazott (7%), valamint a vállalkozó, magánzó (6%) szülők gyermekei követik. Az iparos, kereskedő, reálértelmiségi (mérnök, orvos), valamint a földműves csoporthoz tartozók a hallgatóságnak csupán 2–4%-át alkotják.

A mezőgazdasági képzés esetében joggal merül fel az a kérdés, hogy milyen létszámban jelentek meg a földhöz, földműveléshez szorosabban kapcsolódó növendékek az egyetemi szakosztály tagjai között. A származási lapokon 318 fő (az összes hallgató 32%-a) utalt erre a társadalmi háttérre. Közülük legnagyobb számban (182 fő – 57%) a földtulajdonos családok szerepelnek, de a birtok méret nagyságrendjét csupán 43 esetben lehet meghatározni (kisbirtokos: 25; középbirtokos: 8; nagybirtokos: 10). Bérllő, gazdálkodó meghatározás 37 főnél olvasható. A közvetlenül a mezőgazdasági termelésben dolgozó uradalmi tisztviselők, alkalmazottak 23%-ot, míg a földműves felmenők csupán 8%-ot képviselnek.

A hallgatók iskolai végzettsége, előző tanulmányok

A hallgatóknak a beiratkozáskor a származási lapon előző tanulmányaikról is nyilatkozniuk kellett, megjelölve a felvétel alapjául szolgáló okmányokat, megnevezve az ezeket kiállító tanintézeteket és hatóságokat, valamint a dokumentumok keltét és

számát. A tanulmányaikat megkezdők esetében szerepelnie kellett az érettségi bizonyítvány adatainak, a további félévekben pedig a kari leckekönyv keltének és számának bejegyzése volt kötelező.

A felvételi rendelkezések egyértelműen megszabták a jelentkezéshez és beiktatáshoz szükséges feltételeket:

„Rendes hallgatóul felvétetnek azok,

a) kiknek középiskolai (gimnáziumi, reálgimnáziumi, reáliskolai) érettségi bizonyítványuk van, vagy a felső mezőgazdasági iskola négyéves tanfolyama után jeles, illetve jó, vagy a felső kereskedelmi iskola négyéves tanfolyama után jeles eredménnyel tettek érettségi vizsgálatot; továbbá

b) akik a felső mezőgazdasági iskolákban megfelelő, a felső kereskedelmi iskolákban »jó« vagy »megfelelő« eredménnyel, továbbá akik három éves felső kereskedelmi iskolában »jeles« eredménnyel érettségiztek. Ez utóbbi (b) csoportban felsoroltak azonban ideiglenesen csak rendkívüli hallgatóknak vehetők fel és a második félév végén lesznek a Kar határozata alapján rendes hallgatókká, ha a tanulmányi és vizsgarendben megállapított tárgyakból szabályszerűen jó eredménnyel kollokváltak.”²⁵

A rendelkezések értelmében tehát – a többi egyetemi szintű intézményhez hasonlóan – csak az érettségizettek jelentkezhetek a képzésre, azonban míg az általános középiskolákban letett vizsgák eredménye nem volt meghatározó, addig a szakiskolákból csak a legjobb érdemjegyekkel érkezők válhattak azonnal a Kar rendes hallgatóivá.

A feldolgozott forrásokban az előző – közöttük a középiskolai tanulmányok – helyét többségében pontos megnevezéssel tüntették fel a diákok, esetenként azonban csak az iskola típusa, neve, vagy a korábban megszerzett végzettség szerepel a nyomtatványokban. Az 1057 beiratkozás 97%-a esetben lehetett meghatározni a felvétel alapjául szolgáló előző tanulmányokat. A legtöbben (495 fő) gimnáziumi érettségivel érkeztek az egyetemre, felsőkereskedelmi bizonyítvánnyról 64 diák nyilatkozott. 274 alkalommal index/leckekönyv került a nyomtatvány megfelelő rovatába, 192 beiratkozó pedig már oklevél, diploma birtokában kezdte meg tanulmányait a Karon. Ez utóbbi dokumentumok típusait és számát a következő táblázat mutatja:

Gazdasági Akadémia, Magyaróvár	54
Gazdasági akadémiai oklevél	32
Gazdasági Akadémia, Keszthely	28

²⁵ *A budapesti kir. m. egyetemi Közgazdaságtudományi Kar Mezőgazdasági Szakosztályának ismertetője.* Kiadja a Mezőgazdasági Szakosztály. 1930. *Almanach*, 1931. melléklet 8.

Gazdasági Akadémia, Debrecen	25
Jogi, államtudományi doktorátus	14
Gazdasági Akadémia, Kassa	14
Dr.?	6
Gazdasági Akadémia, Kolozsvár	5
Tanítói oklevél	5
Állatorvosi diploma	3
Orvosi diploma	3
Bölcsészeti doktori oklevél	1
Kertészeti Tanintézet oklevele	1
Gazdasági Akadémia, Halle	1
Erdőmérnöki oklevél	1

Az oklevelek 82%-át gazdasági akadémiák állították ki, de volt, aki kertészeti és erdőmérnöki tanulmányainak befejezése után jelentkezett az új felsőoktatási intézménybe. A név szerint említett akadémiák közül a magyaróvári áll az élen, a második helyre – fele annyi növendékkel – Keszthely került, majd Debrecen, Kassa, Kolozsvár a sorrend. Nagyságrendileg számottevő még a jogi, államtudományi doktorátussal rendelkezők száma, akik feltehetőleg a gazdasági közigazgatásban megszerezhető állás reményében iratkoztak be a Mezőgazdasági Szakosztályra.

Katonai szolgálattal kapcsolatos adatok

A tanulmányi forrásokban található, statisztikai elemzésre lehetőséget adó adatok között szerepel egy, a vizsgált korszakot jellemző és alapvetően meghatározó szempont. A származási lap kitöltésekor a leendő hallgató választ várták a következő kérdésre is: Teljesített-e katonai szolgálatot és ha igen, mikor?

Az 1037 férfi hallgató 44%-a válaszolt érdemben a katonai szolgálattal kapcsolatos kérdésre. A válaszok sokfélék voltak: az egyszavas igenen és nem túl, a szolgálat pontos idejének, helyének, a katonai egységnek megnevezése mellett a hadifogságra, sérülésre utaló megjegyzések is olvashatók. A szakosztály 1900 előtt született 487 hallgatójának 75%-a (366 fő) vett részt a világháborúban (köztük a 15 izraelita diákból 8). 57 diák katonai szolgálatának idejében szerepelnek az 1914–1918-as esztendő, állításuk szerint így a háború teljes időszakában a hadsereg tagjai voltak.

A forrásokban a háborús élethelyzeteket érzékletesen bemutató egyéb szűkszavú bejegyzések is olvashatók. Az 1923-as tanév I. félévének egyik beiratkozója azért nem teljesített katonai szolgálatot, „mert Angliában volt internálva (1914–1919)”. Két hallgató rövid katonai pályafutása drámai véget ért. Egyikük 1914 augusztusától 1915 májusáig szolgált, majd 1920 októberéig orosz hadifogságban volt. A másik diák 1914 augusztus és 1915. november 25. között katonáskodott, ekkor „mint rokkant, a hadseregtől elbocsáttatott”. A trianoni döntésnek az elszakított területek magyarságára gyakorolt hatását a Tordáról érkezett, 1922-ben beiratkozott egyetemista egyetlen mondattal érzékeltette, amikor a katonai szolgálatra vonatkozó kérdésre válaszolt: „kényszer folytán az oláh ezredben, 1921. október–1922. augusztus”.

Összegzés

A Közgazdaságtudományi Kar Mezőgazdasági Osztályának fennmaradt hallgatói nyilvántartásai alapján az egyetemi szintű agrárképzés első évtizedében döntő többségében Budapestről és Pest–Pilis–Solt–Kiskun megyéből érkező római katolikus vallású egyetemisták tanultak az új intézményben. Társadalmi hátterük alapján az állami alkalmazott, tisztviselő, illetve birtokos, gazdálkodó szülők gyermekei közül került ki a diákok közel fele, harmaduk pedig szorosabb kapcsolatban állt az agráriummal. A hallgatók 18%-a gazdasági akadémiai oklevél, vagy egyéb diploma megszerzése után kezdte meg tanulmányait a Karon.

MAGYAR HALLGATÓK A BOLOGNAI EGYETEMEN A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Előzmények

1920. szeptember 26-án a magyar nemzetgyűlés hosszas vitát követően elfogadta az 1920. évi 25. törvénycikket, amely numerus clausus (zárt szám) néven vált ismertté. A törvény 3. §-a kimondta, hogy a felsőoktatási felvételi eljárás során az egyetemeknek a jelentkezők szellemi képességein túl azt is figyelembe kell venniük, hogy az egyes nemzetiségekhez tartozó hallgatók létszáma megfeleljen az adott népcsoport országos arányszámának.¹ Bár a rendelkezés az összes nemzeti kisebbség arányszámát korlátozta, az intézkedés különösen a magyarországi zsidóságot sújtotta, mivel korábban ők alkották az egyetemi hallgatók csaknem egyharmadát, miközben a lakosságnak csak mintegy 6%-a volt zsidó származású,² így ők a numerus clausus miatt tömegesen szorultak ki a felsőoktatásból. Ezeknek a fiataloknak az egyedüli lehetőséget az jelentette, hogy valamely külföldi felsőoktatási intézményben folytatják a tanulmányaikat.³ Közülük sokan olaszországi egyetemeken tanultak tovább, aminek okait a projekt keretében megjelent előző kötetben részletesen ismertettem.⁴

A külföldön tanuló magyar diákok másik csoportját azok jelentették, akik többnyire rövidebb időszakban látogatták a kiválasztott egyetemet. Az első világháborút és a trianoni békeszerződés aláírását követően Magyarország külpolitikai tekintetben elszigetelődött, amiből legsikeresebben az ügyes kultúrpolitika révén törhetett ki. Ezt ismerte fel a korszak két jelentős vallás- és közoktatásügyi minisztere, Klebelsberg Kuno (1922–1931) és Hóman Bálint (1932–1942), akik az alsó-, a közép- és a felsőoktatás modernizálása terén egyaránt számottevő sikereket értek el. Klebelsberg politikájában az egyetemi képzés és a kutatás fejlesztésének fontos pillérét jelentették

¹ A numerus clausus (1920. évi 25. törvénycikk). Forrás: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92000025.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1920> (Letöltés: 2020. május 25.).

² UJVÁRY Gábor: „Egy európai formátumú államférfi” – Klebelsberg Kuno (1875–1932). Pécs, Kronosz, 2014. (a továbbiakban: UJVÁRY, 2014.) 70.

³ LADÁNYI Andor: *Klebelsberg felsőoktatási politikája*. Budapest, Argumentum, 2000. (a továbbiakban: LADÁNYI, 2000.) 89.

⁴ HAMERLI Petra: A numerus clausus és az olasz politikai „válaszreakciók”. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás 3. köt.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2020. 255–266.

a külföldi tanulmányutak, amelyek lehetővé tették, hogy a magyar diákok és az oktatók, kutatók megismerjék más országok felsőoktatási intézményeinek, kutatóintézteinek működését, és tapasztalataikat később Magyarországon kamatoztatva hozzájáruljanak a hazai egyetemek színvonalának emeléséhez.⁵ Ennek érdekében Európa legfontosabb kulturális központjaiban sorra alapították a felsőoktatási ösztöndíjban részesülőknél szállást adó Collegium Hungaricumokat, amelyek működését az 1927. évi XIII. törvénycikk – „A külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról” – szabályozta. A törvény továbbá rendelkezett az ösztöndíjak odaítélését végző Országos Ösztöndíj Tanács felállításáról, és lefektette az ösztöndíjas köteleességeit is.⁶ A támogatást elnyerő hallgatók lehetőséget kaptak arra, hogy meghatározott ideig külföldi egyetemen végezzék a tanulmányaikat.⁷

Az egyetemi képzést részben (ösztöndíjjal), vagy teljes egészében külföldön folytató magyar hallgatók körében többek között Olaszország volt kedvelt célpont, ahol a legnépszerűbb egyetemek Róma, Padova és Bologna felsőoktatási intézményei voltak.⁸ Olaszország különösen 1923 után vált vonzóvá, miután Giovanni Gentile, a fasiszta időszak első közoktatásügyi minisztere (1922–1924) által bevezetett, és róla elnevezett oktatási reform keretében a külföldi hallgatók különféle kedvezményeket kaptak. A felsőoktatást szabályozó 1923. évi 1212. számú királyi dekrétum (1923. szeptember 30.) kimondta, hogy az olasz egyetemek szívesen látják azokat a külföldi hallgatókat, akik bármilyen oknál fogva arra kényszerülnek, hogy megkezdett egyetemi tanulmányaikat más országban folytassák, továbbá a külföldiek a felvételi kérelmük pozitív elbírálása esetén akár év közben is beiratkozhattak a kiválasztott egyetemre, amely beszámította a hallgatók korábbi tanulmányait.⁹ Ezek az intézkedések nagymértékben megkönnyítették a numerus clausus miatt a magyar egyetemekről kiszorult zsidó származású diákok helyzetét. A rendelet továbbá teljes mentességet biztosított a külföldi diákoknak a tandíj és a vizsgadíj alól,¹⁰ ami jelentős kedvezményt jelentett azoknak a magyar diákoknak is, akik más módon, például ösztöndíjasként kaptak lehetőséget arra, hogy – akár időszakosan is – olasz egyetemen tanuljanak.

⁵ Klebelsberg felsőoktatási politikájának külföldi vonatkozásait részletesen lásd: UJVÁRY 2014. 115–125. és LADÁNYI 2000. 132–141.

⁶ UJVÁRY, 2014. 116–117.

⁷ LADÁNYI, 2000. 134.

⁸ HARASZTI György: Kényszer-peregrináció az első világháború után. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás I. köt.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2018. 177.

⁹ Az 1923. évi 1212. számú királyi dekrétum. Forrás: http://augusto.agid.gov.it/gazzette/index/download/id/1923239_P1 (Letöltés: 2020. november 28.)

¹⁰ Az 1923. évi 1212. számú királyi dekrétum. Forrás: http://augusto.agid.gov.it/gazzette/index/download/id/1923239_P1 (Letöltés: 2020. november 28.)

A korszak magyarországi diákjai által legkedveltebb három olasz felsőoktatási intézmény (Róma, Padova, Bologna) közül a jelen írásban a Bolognai Egyetem magyar hallgatóinak adatbázisát mutatom be, amelyet az egyetem levéltárának – Archivio Storico dell’Università di Bologna, ASUBo – névjegyzéke segítségével készítettem el.¹¹ Az adatbázis az alábbi adatokról ad képet:

- A hallgatók születési helye
- A látogatott kar
- A Bolognai Egyetemen töltött tanév, időszak
- A hallgató meghatározott ideig látogatta-e az egyetemet, vagy szerzett-e diplomát az intézményben
- A diplomaszerzés éve (akinél releváns)
- A hallgató zsidó származású volt-e (az okmányai szerint)

Az adatbázis bemutatása során külön vizsgálom a trianoni Magyarország területéről érkezett hallgatókat, az utódállamok területére került magyar nemzetiségű diákokat, a zsidó származású egyetemistákat, valamint külön kitérek a nőkre is.

A magyar származású hallgatók

A Bolognai Egyetem – Università degli Studi di Bologna – a világ legrégebb felsőoktatási intézményei közé tartozik. Az egyetem elődjei az 1088 óta önképzőkörként szerveződő jogi stúdiumok voltak, ezekből fejlődött ki a sokszínű, színvonalas képzést kínáló intézmény, amely már a 13. századtól kezdve vonzotta a magyar hallgatókat. A 14. században orvosi, filozófiai, aritmetikai, asztronómiai, logikai, retorikai, grammatikai és teológiai kar is létesült, és a kínálat egy évszázaddal később a görög és a héber nyelvekkel, valamint a természettudományokkal egészült ki. 1888-ban az egyetem elnyerte a *Madre delle Università* [az Egyetemek Szülőanyja] címet, és ezt a központi szerepét egészen a két világháború közötti időszakig, korszakunkig

¹¹ A 2020-ban bevezetett utazási, valamint a közintézmények nyitva tartását érintő korlátozások miatt a Bolognai Egyetemi Levéltár – Archivio Storico dell’Università di Bologna – digitalizált névjegyzékéből dolgozhattam. Az egyes hallgatók dossziéinak átnézését – további, az alapvető adatokon túlmutató, főként a diákok olaszországi mindennapjait érintő információk reményében – a projekt következő szakaszában kívánom pótolni. Az adatbázis alapjául szolgáló gyűjtemény: Archivio Storico dell’Università di Bologna. Archivi degli Studenti. A továbbiakban: ASUBo – Archivi degli Studenti. Forrás: <https://archivioistorico.unibo.it/it/patrimonio-documentario/fascicolo-studenti> (Letöltés: 2021. január 02.)

megtartotta. Ezekben az évtizedekben a Bolognai Egyetem számos európai intézménnyel kapcsolatot épített ki.¹²

A Bolognai Egyetemen adatbázisa 306 magyar származású hallgatót említ, akik közül 277-en férfiak, 29-en nők voltak. A férfiak közül tízen kétszer szerepelnek a névjegyzékben, közülük kilencen két szakot is látogattak az intézményben: Agulár László (vegyipar – orvostudomány és sebészet); Candi János (mérnök – matematikai, fizikai és természettudományok); Funk Emerich (orvostudomány és sebészet – bölcsészet- és filozófiatudomány); Garai Sándor (matematikai, fizikai és természettudományok – mérnök); Hirschler Alex (gyógyszerészet – matematikai, fizikai és természettudományok); Lédig György (mérnök – matematikai, fizikai és természettudományok); Pásztor Géza Zoltán (vegyipar – matematikai, fizikai és természettudományok); Rosenberg István (matematikai, fizikai és természettudományok – orvostudomány és sebészet); Steiner Oszkár (kétszer, 1929-ben és 1935-ben látogatta a gyógyszerészeti kart); és Vági János (mérnök – matematikai, fizikai és természettudományok).¹³ Így végeredményben a magyar származású diákok száma 296, közülük 267-en voltak a férfiak, és 29-en a nők.

A levéltári katalógus alapján a *mai Magyarország területéről származó hallgatók* száma 254 fő, de a névjegyzékből általam készített adatbázisból¹⁴ látható, hogy közülük 9-en kétszer szerepelnek a névsorban, vagyis 245 diákról – 24 nő és 221 férfi – beszélhetünk. Közöttük 48-an – 7 nő, 41 férfi – voltak a személyazonossági okmányaik által bizonyítottan zsidó származásúak. A 245 diák túlnyomó többsége (98 fő) Budapesten született, míg Miskolcra 12-en, Debrecenből 11-en, Pécsről 4-en, Szegedről pedig 3-an származtak. A születési hely szerinti hallgatói megoszlás meglehetősen változatos képet mutat, mivel Magyarország minden tájegységéről, még egészen apró falvakból is érkeztek egyetemisták Bolognába.¹⁵

Bár a külföldön tanuló magyar egyetemisták és a Collegium Hungaricumokban tudományos munkát folytató ösztöndíjasok körében általában a humán tudományok művelői és a művészek voltak többségben,¹⁶ a Bolognai Egyetem magyar származású hallgatói egyértelműen az orvostudományokat (a kar neve: Orvostudomány és Sebészet) részesítették előnyben. A Magyarországról érkező hallgatók közül 186-an látogatták Bolognában az orvostani képzést, 28-an a Matematikai, Fizikai és

¹² A Bolognai Egyetem története a XI. századtól a XX. századig. Forrás: <https://www.unibo.it/it/ateneo/chi-siamo/la-nostra-storia> (Letöltés: 2020. november 28.)

¹³ ASUBo – Archivi degli Studenti.

¹⁴ Lásd: Melléklet. A táblázatot az alábbi iratanyag alapján készítettem: ASUBo – Archivi degli Studenti. Forrás: <https://archivistorico.unibo.it/it/patrimonio-documentario/fascicolo-studenti> (Letöltés: 2020. október 28.).

¹⁵ Lásd: Melléklet.

¹⁶ LADÁNYI, 2000. 138.

Természettudományok elnevezésű kart, 15-en folytattak vegyipari tanulmányokat, a többiek pedig gyógyszerészeti (8 fő), mérnöki (6 fő), gazdasági és kereskedelmi (5 fő), bölcsész- és filozófiatudományi (3 fő), jogi (2 fő) és állatorvosi (1 fő) szakon tanultak.¹⁷

A Bolognai Egyetem magyar származású hallgatói esetében is megfigyelhető az a tendencia, hogy a külföldön tanuló magyar diákok és ösztöndíjasok száma az 1920-as évek közepétől folyamatosan emelkedett, csúcspontját pedig az 1930/1931. tanévben érte el.¹⁸ Diplomát a diákok kicsit több mint egyharmada, 88 fő szerzett, többségük az 1920-as években.¹⁹

Az utódállamok területéről származó magyar hallgatók száma 52 fő, 5 nő és 47 férfi (a férfiak közül egy fő, Garai Sándor kétszer szerepel a katalógusban,²⁰ így a férfiak száma 46 fő). A nők közül ketten, a férfiak közül pedig tizenegyen egyúttal zsidó származásúak is voltak. A születési helyet tekintve 2 fő Szlovákiából, 3 fő Szerbiából érkezett Bolognába, a többiek pedig romániai magyarok voltak, és a Bolognában töltött időszakból, valamint a diplomaszerzés évéből látható, hogy ezek a diákok a revíziós sikereket megelőzően kezdték meg olaszországi tanulmányaikat. Legtöbben (44 fő) esetükben is az orvosi kart látogatták, a többiek pedig a matematikai, fizikai és természettudományok (4 fő), valamint a mérnöki, a gyógyszerészeti, a gazdaság és kereskedelmi és a mezőgazdasági (1-1 fő) karok képzésein vettek részt. A diplomát szerzők száma 18 fő, így arányuk hasonló a Magyarországról származó hallgatókéhoz.²¹

A Bolognai Egyetem névjegyzékében a *zsidó származást* a hallgatók személyazonossági okmányai alapján tüntették fel. Ennek tükrében az igazoltan izraelita diákok száma 61 fő – 9 nő és 52 férfi –, de nem kizárt, hogy azok között a tanulók között is lehettek zsidó származásúak, akikről nem találhatunk erre vonatkozóan biztos adatot az egyetem irataiban. Ezt alátámasztja az is, hogy a katalógusban két alkalommal feltüntetett diákok közül három esetben – Lédig György, Pásztor Géza Zoltán és Vági János esetében – az egyik alkalommal feltüntették a zsidó származást az iratkezelők, másodszorra viszont nem, holott bizonyos (erre a fondjegyzékben utalás is történik), hogy ugyanazokról a személyekről van szó.²²

¹⁷ Lásd: Melléklet. Ahogy fentebb említettem, a Magyarországról származó hallgatók közül többen két kart is látogattak, így a kari adatoknál őket két alkalommal számoltam.

¹⁸ LADÁNYI Andor: *A magyar felsőoktatás a 20. században*. Budapest, Akadémiai, 1999. 57. Vö. a Melléklet adatai.

¹⁹ Lásd: Melléklet.

²⁰ ASUBo – Archivi degli Studenti.

²¹ Lásd: Melléklet.

²² ASUBo – Archivi degli Studenti.

Amint arra fentebb utaltam, az olaszországi felsőoktatási intézményekben szívesen látták azokat a zsidó származású diákokat is, akik otthonukban kiszorultak a felsőoktatásból, miután az olaszok mélyen elítélték a náci fajelméletet, ami ellen Adolf Hitler hatalomra jutását követően maga Mussolini is szót emelt.²³ Habár 1928-ban sor került a *numerus clausus* módosítására, a levéltár katalógusa²⁴ mutatja, hogy a legtöbb hallgató az 1930-as években iratkozott be a Bolognai Egyetemre – a legnépszerűbb kar a zsidó származásúak körében is vitathatatlanul az Orvostudomány és Sebészet volt (50 fő), 3-3 hallgató a mérnöki és a vegyipari kart látogatta, 2-2 fő vett részt a matematikai, fizikai és természettudományok, valamint a gyógyszerészeti képzésen, 1 fő pedig állatorvosnak tanult.²⁵

A magyar zsidó diákoknak több mint a fele (38 fő) szerzett diplomát Bolognában, mindannyian 1938-ban, vagy azt követően. Ez azért volt érdekes, mert 1938-ban a németek nyomására Olaszországban is sor került a faji törvények bevezetésére,²⁶ amelyek közül az itt tanuló magyar diákok sorsára az 1938. szeptember 7-én kelt 1381. számú határozat volt hatással. Ez kimondta, hogy a rendelet érvénybe lépésétől kezdve nem telepedhetnek le zsidók Olaszország területén, és akik külföldről korábban az országba költöztek, azoknak hat hónapon belül el kell hagyniuk azt, beleértve az olasz gyarmatok területét is.²⁷ A féléves türelmi idő némileg megmagyarázza, hogy miként vált lehetségessé az, hogy a zsidó diákok 1939-ben is szerezenek diplomát, mivel az év eleji államvizsgák eshettek a hat hónapnyi időszakba. Az 1940-ben és az 1942-ben megszerzett 1-1 diploma esetében további utánajárást igényel, hogyan kerülhetett rá sor. 1946-ban Olaszország életében új korszak kezdődött, ugyanis – miután 1943-ban megbukott a fasizmus, 1945-ben pedig véget ért a második világháború – ebben az évben az olaszok népszavazással a köztársasági államforma mellett döntöttek (1946. június 2.), ami új alkotmány kidolgozását is maga után vonta.²⁸

Végezetül érdemes külön szót ejteni a *nőkről*, akik 29-en voltak (közülük Magyarországról származtak 24-en, az utódállamokból öten, a két csoportból együtt pedig kilencen voltak zsidó származásúak).²⁹ Túlnyomó többségük (26 fő) – az előzőek fényében nem meglepő módon – orvostanhallgató volt, további 1-1 fő pedig

²³ ORMOS Mária: *Mussolini*. Budapest, Kossuth, 2019. (a továbbiakban: ORMOS, 2019.) 333–334.

²⁴ ASUBo – Archivi degli Studenti.

²⁵ Lásd: Melléklet.

²⁶ ORMOS, 2019. 333–334.

²⁷ Az 1938. évi 1381. számú királyi dekrétum. Forrás: http://www.cdec.it/home2_2.asp?idtesto=185&idtesto1=559&son=1&figlio=558&level=8 (Letöltés: 2020. november 28.)

²⁸ Az új alkotmány 1948. január 1-én lépett érvénybe.

²⁹ ASUBo – Archivi degli Studenti.

gyógyszerészeti, vegyipari, valamint matematikai, fizikai és természettudományok képzésben vett részt. A nőknek is kicsivel több mint egyharmada, 12 fő szerzett diplomát a Bolognai Egyetemen.³⁰

Összegzés

A Bolognai Egyetem, amely már a korábbi évszázadok során is népszerű volt a magyar hallgatók körében, a két világháború közötti időszakban is kedvelt célpont maradt. A határon túlra került magyarokat és a hazai zsidókat is beleszámolva, közel 300 magyar származású diák tanult a mintegy két évtized során Bolognában. Túlnyomó többségük az Orvostudomány és Sebészet képzésein szerzett tapasztalatot, de egyéb szakokon is megfordultak a magyarok. A hallgatóknak hozzávetőlegesen egyharmada szerzett diplomát a nagymúltú olasz egyetemen (a zsidó származásúak körében magasabb volt ez az arány). Az adatok, amelyeket táblázatban összegeztem, a Bolognai Egyetem vonatkozásában nem támasztják alá azt a korábbiakban elterjedt megállapítást, hogy az itt tanuló magyar diákok többsége zsidó származású lett volna. A kutatás folytatásaként célom, hogy az adatbázisban szereplő diákokról bővebb információkat gyűjtsek, és képet adjak az Olaszországban töltött egyetemi éveikről, az ottani életükről is egy-egy esettanulmány segítségével.³¹

Melléklet: A Bolognai Egyetem magyar származású hallgatóinak adatbázisa³²

Vezetéknév	Keresztnév	Születési hely	Kar	Képzési idő	Diploma-szerzés
Ábel*	Elemér	Egrestő (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1930–1931	Nincs adat
Ábrahám*	Magdolna	Marosvásárhely (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1933–1939	Nincs adat
Ábrahám*	László	Marosvásárhely (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1933

³⁰ Lásd: Melléklet.

³¹ A táblázatot lásd: Melléklet. A hallgatók dossziéinak helyszíni kutatására a Covid-19 járványhoz kapcsolódó utazási korlátozások miatt nem volt lehetőségem, így ez a jövőben pótlásra vár.

³² A zsidó származású hallgatók adatait félkövéren szedtem, az utódállamok területéről származók vezetéknéve mellé pedig csillagot (*) helyeztem el. (Az utódállamok területéről származó, magyar zsidó diákokat csillag és félkövér betűszedés jelöli.) Az egyszerűség kedvéért a keresztnéveket és a karok neveit a tanulmányhoz mellékelt táblázatban csak magyarul tüntettem fel.

Vezetéknév	Keresztnév	Születési hely	Kar	Képzési idő	Diploma-szerzés
Aczél	László	Nagykanizsa	Orvostudomány és Sebészet	1932–1933	Nincs adat
Ádám*	Imre	Marosvásárhely (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1939–1940	Nincs adat
Ádám*	Miklós	Marosvásárhely (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1933–1938	1938
Adler	Ferenc	Igal	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1936
Adler	István	Győr	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1929
Adorján*	József	Nagybecskerek (Szerbia)	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1929
Agulár	László	Pécs	Vegyipar	1924	Nincs adat
Agulár	László	Pécs	Orvostudomány és Sebészet	1926–1927	Nincs adat
Andor	Vilma	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1920–1921	Nincs adat
Angyal	András	Debrecen	Orvostudomány és Sebészet	1930–1931	Nincs adat
Árvai*	Vilmos	Pécska (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1936–1937	Nincs adat
Auer	Terézia	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1930–1931	Nincs adat
Babes	Titusz	Budapest	Vegyipar		1298
Balázs	Gyula	Poroszló	Vegyipar	1936–1938	Nincs adat
Balázs	Imre	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1934
Bálint	Dénes	Budapest	Jog	1937–1938	Nincs adat
Bán	György	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1930–1931	Nincs adat
Barnai	Ibolya	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1933–1939	1939
Barnai	Endre	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	Nincs adat

Vezetéknév	Keresztnév	Születési hely	Kar	Képzési idő	Diploma-szerzés
Barta	Sándor	Nagykanizsa	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	Nincs adat
Barta	Zoltán	Debrecen	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1937
Benedek*	Károly	Kraszna (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1935–1936	Nincs adat
Benedek*	Máté	Érmihályfalva (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1936
Benedikt	Ferenc	Budapest	Matematikai, fizikai és természettudományok	Nincs adat	1931
Benyovszky	Géza	Nagykanizsa	Matematikai, fizikai és természettudományok	1925–1926	Nincs adat
Berény	Ferenc	Miskolc	Gyógyszerészet	Nincs adat	1928
Berger	László	Szombathely	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1939
Berger	Irma	Demecser	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1932
Berger	Miklós	Szirák	Orvostudomány és Sebészet	1930–1931	Nincs adat
Berger	Sándor	Pusztadaróc	Orvostudomány és Sebészet	1930–1931	Nincs adat
Berkovics	Ferenc	Mindszent	Orvostudomány és Sebészet	1932–1933	Nincs adat
Berkovits	András	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1939–1940	Nincs adat
Bernát*	Zoltán	Nagybánya (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1936–1937	1939
Bernát	Hugó	Szikszó	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1937
Bernáth*	László	Szatmárnémeti (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1929–1939	1939
Bettelheim	Márton	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1937–1938	Nincs adat

Vezetéknév	Keresztnév	Születési hely	Kar	Képzési idő	Diploma-szerzés
Bíró	András	Budapest	Vegyipar	Nincs adat	1941
Bíró*	György Iván	Kolozsvár (Románia)	Mezőgazdaság	Nincs adat	1939
Bíró	Lajos	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1934
Bíró*	Mauriciusz	Bethlen (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1928–1929	Nincs adat
Blau	Sándor	Miskolc	Orvostudomány és Sebészet	1933–1939	1939
Blau	László	Miskolc	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1937
Blum	Imre	Székesfehérvár	Orvostudomány és Sebészet	1929–1930	Nincs adat
Blumberger	László	Igrici	Orvostudomány és Sebészet	1932–1933	Nincs adat
Blumenfeld	Gyula	Sátoraljaújhely	Orvostudomány és Sebészet	1933–1939	1939
Bokor	András	Tiszavasvári	Orvostudomány és Sebészet	1931–1932	Nincs adat
Bolgár	Imre	Karcag	Orvostudomány és Sebészet	1931–1938	1938
Borgida	Veronika	Nyíregyháza	Orvostudomány és Sebészet	1941–1942	Nincs adat
Boros*	Piroska	Nagyszombat (Szlovákia)	Orvostudomány és Sebészet	1934–1935	Nincs adat
Braun	Alexander	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1935
Braun	Jenő	Budapest	Matematikai, fizikai és természettudományok	1927–1928	Nincs adat
Braunberger	Leó	Baja	Gyógyszerészet	1931–1932	Nincs adat
Breiner*	Géza Viktor	Tövis (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1932–1933	Nincs adat
Brüll	László	Gyöngyös	Matematikai, fizikai és természettudományok	Nincs adat	1928

Vezetéknév	Keresztnév	Születési hely	Kar	Képzési idő	Diploma-szerzés
Brüll*	Ottó	Zólyom (Szlovákia)	Orvostudomány és Sebészet	1939–1940	Nincs adat
Candi	János	Budapest	Mérnök	Nincs adat	1945
Candi	János	Budapest	Matematikai, fizikai és természettudományok	1931–1932	Nincs adat
Cardillo	Guido	Budapest	Jog	1920–1921	
Costantinides	György	Budapest	Vegyipar	Nincs adat	1943
Czeisler	Tibor	Mezőkövesd	Orvostudomány és Sebészet	1934–1935	Nincs adat
Czigler	Miklós	Recsk	Orvostudomány és Sebészet	1934–1935	Nincs adat
Csillag	András	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1933–1934	Nincs adat
Csillag	István	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1931–1932	Nincs adat
Demeter	Henrik	Budapest	Matematikai, fizikai és természet-tudományok	1937–1938	Nincs adat
Deutsch	Artúr	Eger	Orvostudomány és Sebészet	1932–1933	Nincs adat
Deutsch	György	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1933–1934	Nincs adat
Deutsch	Pál	Kiskunfélegyháza	Orvostudomány és Sebészet	1934–1935	Nincs adat
Diener	Sándor	Székesfehérvár	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1933
Dobó	István	Szeged	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1926
Edelmann	Irma	Devecser	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1937
Egged	János	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1930–1931	Nincs adat
Ehrenfeld	György	Győr	Orvostudomány és Sebészet	1933–1939	1939

Vezetéknév	Keresztnév	Születési hely	Kar	Képzési idő	Diploma-szerzés
Ehrlich	László	Ókéske	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1934
Ehrlich	László	Vácszentlászló	Orvostudomány és Sebészet	1929–1930	Nincs adat
Eisenstadter	György	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1937
Eleck	Emerich	Budapest	Gazdaság és kereskedelem	Nincs adat	1933
Enyedi*	Klára	Előpatak (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1931–1933, 1937–1939	1939
Faragó	László	Budapest	Matematikai, fizikai és természettudományok	1923–1924	Nincs adat
Farkas	Erzsébet	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1938
Farkas	Károly	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1932–1933	Nincs adat
Farkas*	László	Máramarossziget (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1927–1928	Nincs adat
Feil	Magdolna	Miskolc	Orvostudomány és Sebészet	1932–1938	1938
Feldmann	Pál	Szombathely	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1926
Ferencz*	Sándor	Máramarossziget (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1931–1932	Nincs adat
Fischer	Júlia	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1929
Fischer	Róza	Nemesdéd	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	Nincs adat
Fogel	Imre	Miskolc	Orvostudomány és Sebészet	1932–1933	Nincs adat
Földes	László	Márkó	Orvostudomány és Sebészet	1931–1932	Nincs adat
Frank	György	Szekszárd	Gyógyszerészet	Nincs adat	1933

Vezetéknév	Keresztnév	Születési hely	Kar	Képzési idő	Diploma-szerzés
Frankl	Miklós	Jánoshalma	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1931
Fried	György	Bóly	Orvostudomány és Sebészet	1931–1932	Nincs adat
Friedländer	György	Budapest	Matematikai, fizikai és természettudományok	Nincs adat	1941
Fuchs	Béla	Mátészalka	Orvostudomány és Sebészet	1933–1934	Nincs adat
Funk	Emerich	Törökszentmiklós	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1926
Funk	Emerich	Törökszentmiklós	Bölcsészet- és Filozófiatudomány	Nincs adat	1928
Furhmann	Edmund	Pécs	Orvostudomány és Sebészet	1927–1928	Nincs adat
Fülöp	István	Debrecen	Orvostudomány és Sebészet	1934–1935	Nincs adat
Gál	András	Budapest	Matematikai, fizikai és természettudományok	1930–1931	Nincs adat
Gálcsi	Imre	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1929–1930	Nincs adat
Gara	György	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1930–1931	Nincs adat
Gara*	Margit	Nagyvárad (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1933–1934	Nincs adat
Garai*	Sándor	Szatmárnémeti (Románia)	Matematikai, fizikai és természettudományok	1930–1931	Nincs adat
Garai*	Sándor	Szatmárnémeti (Románia)	Mérnök	1934–1935	Nincs adat
Gerő	Zsigmond	Körösladány	Orvostudomány és Sebészet	1926–1927	Nincs adat

Vezetéknév	Keresztnév	Születési hely	Kar	Képzési idő	Diploma-szerzés
Gluck	Miklós	Bükkzsérc	Orvostudomány és Sebészet	1925–1926	Nincs adat
Goldgruber*	Géza	Bajmok (Szerbia)	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	Nincs adat
Goldschmied	Margit	Szeged	Orvostudomány és Sebészet	1928–1929	Nincs adat
Graf	József	Ráckeve	Orvostudomány és Sebészet	1935–1936	Nincs adat
Grosz	Pál	Debrecen	Mérnök	1933–1938	1938
Grosz	Gyula	Hajdúszoboszló	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1928
Grosz	Jenő	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1931–1932	Nincs adat
Grosz	László	Nyíregyháza	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1930
Grosz	Pál	Debrecen	Matematikai, fizikai és természettudományok	1934–1935	Nincs adat
Groszman	Tibor	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1933
Grunberger	Aranka	Tiszaeszlár	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1931
Grunfeld	Dezső	Gyöngyös	Orvostudomány és Sebészet	1934–1935	Nincs adat
Grunfeld	László	Hajdúböszörmény	Orvostudomány és Sebészet	1936–1937	Nincs adat
Guttman	Izsák	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1934–1935	Nincs adat
Haas	Árpád	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1930–1931	Nincs adat
Hacker	György	Tata	Orvostudomány és Sebészet	1931–1932	Nincs adat
Halász*	Ferenc	Petrozsény (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1932–1933	Nincs adat
Halász	Jenő	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1930–1931	Nincs adat

Vezetéknév	Keresztnév	Születési hely	Kar	Képzési idő	Diploma-szerzés
Halász	László	Sajószentpéter	Orvostudomány és Sebészet	1932–1933	Nincs adat
Halbrohr	János György	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1930–1931	Nincs adat
Hardstein	Imre	Álmosd	Vegyipar	1924–1925	Nincs adat
Harnik Sári	Róza	Debrecen	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1929
Hartmann	László	Pápa	Mérnök	Nincs adat	1937
Hay-Rózsa	Iván	Kecskemét	Orvostudomány és Sebészet	1932–1938	1938
Herczogh	Imre	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1929–1930	Nincs adat
Herman*	Áron Imre	Szőcsvásár (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1926
Herman	József	Paks	Orvostudomány és Sebészet	1927–1928	Nincs adat
Herskovits	Ernő	Hidasnémeti	Állatorvos	1936–1940	1940
Hirsch	József	Budapest	Bölcsészet- és Filozófiatudomány	Nincs adat	1937
Hirsch	Mózes	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1932–1933	Nincs adat
Hirschler	Alex	Kiskunhalas	Gyógyszerészet	1931–1932	Nincs adat
Hirschler	Alex	Kiskunhalas	Matematikai, fizikai és természettudományok	1934–1935	Nincs adat
Hoffmann	Károly	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1930–1931	Nincs adat
Holländer	László	Miskolc	Matematikai, fizikai és természettudományok	1923–1924	Nincs adat
Homonnai	Zoltán	Makó	Orvostudomány és Sebészet	1925–1926	Nincs adat
Horn	Sándor	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1937–1939	1939
Horn*	Dávid	Dornavára (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1931

Vezetéknév	Keresztnév	Születési hely	Kar	Képzési idő	Diploma-szerzés
Horner	Miklós	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1927–1928	Nincs adat
Horovitz*	Gyula	Máramarossziget (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1923–1924	Nincs adat
Husz	Lajos	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1932–1933	Nincs adat
Iritz	József	Makó	Orvostudomány és Sebészet	1930–1931	Nincs adat
Irsak	Adrián	Debrecen	Gyógyszerészet	1934–1938	1938
Izsák	Ernő	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1934–1937	Nincs adat
Izsák	Ibolyka	Budapest	Vegyipar	1936–1937	Nincs adat
Izsák I.*	Sámuel	Marosvásárhely (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1936–1938	Nincs adat
Jakobovics	Ilona	Mágocs	Orvostudomány és Sebészet	1928–1929	Nincs adat
Jasser	Erzsébet	Székesfehérvár	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1932
Jónap	István	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1930–1931	Nincs adat
Jordan	Jenő	Tiszanána	Orvostudomány és Sebészet	1933–1939	1939
Jusztusz	Bernát	Pécs	Bölesészet- és Filozófiatudomány	1923–1924	Nincs adat
Kálmán	Jenő	Keszthely	Vegyipar	Nincs adat	Nincs adat
Kardos	Ernő	Kiskunfélegyháza	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1939
Kellner	Imre	Miskolc	Matematikai, fizikai és természettudományok	1926–1927	Nincs adat
Kellner	József	Kiskunhalas	Orvostudomány és Sebészet	1929–1930	Nincs adat
Kemény	Gyula	Szombathely	Vegyipar	1937–1942	1942
Kemény	Viktor	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1937–1938	1938

Vezetéknév	Keresztnév	Születési hely	Kar	Képzési idő	Diploma-szerzés
Kenéz	Imre	Szendrő	Matematikai, fizikai és természettudományok	Nincs adat	1930
Kertész	Miklós	Budapest	Matematikai, fizikai és természettudományok	1925–1926	Nincs adat
Kiss*	Ferenc	Facsád (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1936
Klein	Ella	Békéscsaba	Orvostudomány és Sebészet	1939–1940	Nincs adat
Klein	Imre	Dombóvár	Orvostudomány és Sebészet	1932–1938	1938
Klein	Klára	Karcag	Orvostudomány és Sebészet	1936–1937	Nincs adat
Klein	László András	Ragály	Orvostudomány és Sebészet	1936–1939	1939
Klein	Ernő	Salgótarján	Orvostudomány és Sebészet	1933–1934	Nincs adat
Klein	László	Szécsény	Orvostudomány és Sebészet	1934–1935	Nincs adat
Klein	Pál	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1930–1931	Nincs adat
Klein	Viktor	Ózd	Orvostudomány és Sebészet	1929–1930	Nincs adat
Klein	Zsigmond	Szentendre	Orvostudomány és Sebészet	1930–1931	Nincs adat
Kocsard	Imre	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1933–1934	Nincs adat
Komlós*	Miklós	Máramarossziget (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1937–1939	1939
Korach	Júlia	Magyarország	Orvostudomány és Sebészet	1920–1921	Nincs adat
Korách	Mauriciusz	Miskolc	Matematikai, fizikai és természettudományok	1920–1921	Nincs adat

Vezetéknév	Keresztnév	Születési hely	Kar	Képzési idő	Diploma-szerzés
Kovács*	János	Szabadka (Szerbia)	Orvostudomány és Sebészet	1930–1931	Nincs adat
Kovács	József	Makó	Orvostudomány és Sebészet	1931–1932	Nincs adat
Kovács*	László	Marosvásárhely (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1932–1933	Nincs adat
Kovács	Margit	Balaton	Matematikai, fizikai és természettudományok	Nincs adat	1935
Krausz	Gyula	Szentgotthárd	Orvostudomány és Sebészet	1933–1938	1938
Krausz	Dezső	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1928
Króó	József	Budapest	Vegyipar	Nincs adat	1942
Lang	Imre	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1936–1938	Nincs adat
Lang	István	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1927–1928	Nincs adat
László	György	Hódmezővásárhely	Orvostudomány és Sebészet	1933–1934	Nincs adat
Lédig	György	Vértes	Mérnök	1934–1939	Nincs adat
Lédig	György	Vértes	Matematikai, fizikai és természettudományok	1935–1936	Nincs adat
Lefkovics	Zoltán	Sátoraljaújhely	Orvostudomány és Sebészet	1934–1935	Nincs adat
Lichttag	Gáspár	Karcag	Orvostudomány és Sebészet	1926–1927	Nincs adat
Liebermann	Johanna	Sümeg	Orvostudomány és Sebészet	1921–1922	Nincs adat
Lobl	Ferenc	Dunaszekcső	Orvostudomány és Sebészet	1934–1935	Nincs adat
Lorant	Antal	Budapest	Vegyipar	Nincs adat	1939
Lukács	László	Magyarország	Orvostudomány és Sebészet	1923–1924	Nincs adat

Vezetéknév	Keresztnév	Születési hely	Kar	Képzési idő	Diploma-szerzés
Magyar	Miklós	Szombathely	Matematikai, fizikai és természet-tudományok	1936–1938	Nincs adat
May	Dénes	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1932–1933	Nincs adat
Menyasztz*	Irén	Nagyszeben (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1932–1933	Nincs adat
Mestitz*	Mihály	Marosvásárhely (Románia)	Gyógyszerészet	1937–1938	Nincs adat
Mihály*	Mauriciusz	Románia	Orvostudomány és Sebészet	1929–1930	Nincs adat
Molnár	László	Budapest	Matematikai, fizikai és természettudományok	1926–1927	Nincs adat
Mózes	Zoltán	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1927–1928	Nincs adat
Munster	László	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1925
Müller	Áron Imre	Miskolc	Orvostudomány és Sebészet	1932–1933	Nincs adat
Nádas	György	Budapest	Matematikai, fizikai és természettudományok	1933–1934	Nincs adat
Nagy	Kálmán	Mezőkövesd	Orvostudomány és Sebészet	1934–1935	Nincs adat
Némedi	Ernö György	Csongrád	Orvostudomány és Sebészet	1933–1934	Nincs adat
Német*	László	Petrozsény (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1933–1938	1938
Neumann	Emil	Budapest	Gazdaság és kereskedelem	Nincs adat	1935
Ney	Imre	Pápa	Orvostudomány és Sebészet	1934–1938	1938
Nyitrai	Béla	Komárom	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1926

Vezetéknév	Keresztnév	Születési hely	Kar	Képzési idő	Diploma-szerzés
Oberhard	Miksa	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1936–1939	1939
Pásztor	Géza Zoltán	Budapest	Vegyipar	1936–1939	1939
Pásztor	Géza Zoltán	Budapest	Matematikai, fizikai és természettudományok	1935–1936	Nincs adat
Perényi	György	Miskolc	Orvostudomány és Sebészet	1930–1931	Nincs adat
Plager	László	Békéscsaba	Gazdaság és kereskedelem	Nincs adat	1934
Pogány	József	Budapest	Matematikai, fizikai és természettudományok	1925–1926	Nincs adat
Pressler	Sándor	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1933–1934	Nincs adat
Redner	Pál	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1928–1929	Nincs adat
Reich	Zoltán	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1932–1933	Nincs adat
Reiner	Tibor	Salgótarján	Orvostudomány és Sebészet	1936–1940	Nincs adat
Reinitz	Pál	Dombóvár	Gazdaság és kereskedelem	Nincs adat	1933
Reisz	József	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1934–1935	Nincs adat
Révész	József	Budapest	Matematikai, fizikai és természettudományok	1931–1932	Nincs adat
Ribianszky*	Kálmán	Szombatság (Románia)	Matematikai, fizikai és természettudományok	1935–1936	Nincs adat
Róna	György	Cegléd	Orvostudomány és Sebészet	1930–1931	Nincs adat
Rónai*	Vazul	Kolozsvár (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1931–1932	Nincs adat

Vezetéknév	Keresztnév	Születési hely	Kar	Képzési idő	Diploma-szerzés
Rosenberg	István	Veszprém	Matematikai, fizikai és természettudományok	Nincs adat	1932
Rosenberg	István	Veszprém	Orvostudomány és Sebészet	1928–1929	Nincs adat
Rosenvald	Adalbert	Miskolc	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1931
Roth*	Gábor	Arad (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1934–1938	1938
Roth	Miklós	Kisvárd	Orvostudomány és Sebészet	1930–1938	1938
Roth*	Sándor	Arad (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1934–1939	1939
Rubinstein	Lajos	Tiszafüred	Gazdaság és kereskedelem	Nincs adat	1932
Rudich	Károly	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1937–1938	Nincs adat
Salamon	Géza	Köbölkút	Orvostudomány és Sebészet	1936–1938	1938
Salgó	György	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1933–1934	Nincs adat
Samogyi	Imre	Szigetvár	Orvostudomány és Sebészet	1925–1926	Nincs adat
Sándor	György	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1933
Sanerteig	Géza	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1927–1928	Nincs adat
Schachtitz	Ferenc	Szeged	Orvostudomány és Sebészet	1920–1921	Nincs adat
Schaffer	Imre	Kiskunhalas	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1933
Scheiner	István	Szarvas	Orvostudomány és Sebészet	1932–1933	Nincs adat
Schichtanz	Géza	Budapest	Matematikai, fizikai és természettudományok	1925–1926	Nincs adat

Vezetéknév	Keresztnév	Születési hely	Kar	Képzési idő	Diploma-szerzés
Schiff	István	Debrecen	Orvostudomány és Sebészet	1933–1934	Nincs adat
Schmidég	Tibor	Körmend	Orvostudomány és Sebészet	1934–1938	Nincs adat
Schoffer	Iván	Mélykút	Orvostudomány és Sebészet	1933–1934	Nincs adat
Schwarez	Ernö	Kiskőrös	Orvostudomány és Sebészet	1929–1930	Nincs adat
Schwarez	Imre	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1926–1927	Nincs adat
Schwarez	István	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1927–1928	Nincs adat
Schwartz	Imre	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1933–1939	1939
Schwartz	Ignác	Nyírgelse	Orvostudomány és Sebészet	1930–1931	Nincs adat
Schwartz	Miklós	Tiszabura	Orvostudomány és Sebészet	1934–1935	Nincs adat
Schwarz	Gyula	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1931
Simon*	Adalbert	Facsád (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1932–1933	Nincs adat
Singer	Aladár	Jánosháza	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1930
Sole	Adalberto	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1930–1931	Nincs adat
Somogyi	Imre	Szigetvár	Vegyipar	Nincs adat	1935
Somogyi	István	Budapest	Matematikai, fizikai és természettudományok	1925–1926	Nincs adat
Spielberger	László	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1933–1934	Nincs adat
Spitzer	Tibor	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1931–1932	Nincs adat
Springer	Béla	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1928–1929	Nincs adat

Vezetéknév	Keresztnév	Születési hely	Kar	Képzési idő	Diploma-szerzés
Steinberger	Miklós	Nyírdерzs	Orvostudomány és Sebészet	1933–1939	1939
Steiner	Oszkár	Sövényháza (ma: Ópusztaszer)	Gyógyszerészet	Nincs adat	1929
Steiner	Oszkár	Sövényháza (ma: Ópusztaszer)	Gyógyszerészet	Nincs adat	1935
Steiner	Sándor	Miháld	Orvostudomány és Sebészet	1925–1926	Nincs adat
Steiner	Teodor	Sövényháza (ma: Ópusztaszer)	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1930
Stern	György	Győr	Orvostudomány és Sebészet	1934–1935	Nincs adat
Strausz	István	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1934–1938, 1948–1949	Nincs adat
Strausz	Tibor	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1936–1937	Nincs adat
Strausz	Imre	Székesfehérvár	Orvostudomány és Sebészet	1930–1939	Nincs adat
Szablyar*	Viktor	Bákó (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1933–1934	Nincs adat
Szegő	Lajos	Sopron	Mérnök	1932 után	Nincs adat
Szilágyi	Pál	TiszaKécske (Újkécske)	Orvostudomány és Sebészet	1939–1940	Nincs adat
Szilágyi*	Dezső	Facsád (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1930–1931	Nincs adat
Szilágyi*	István	Kolozsvár (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1934–1935	Nincs adat
Szilárd	Edit	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1932–1933	Nincs adat
Szilbelberg*	Géza	Nagyszentmiklós (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	Nincs adat	1927
Tanenbaum	Márk Ármin	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1928–1929	Nincs adat
Teleki	László	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1933–1934	Nincs adat

Vezetéknév	Keresztnév	Születési hely	Kar	Képzési idő	Diploma-szerzés
Tolnai	György	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1936–1939	1939
Újhelyi	Mátyás	Nagylak	Orvostudomány és Sebészet	1929–1930	Nincs adat
Vadász	István	Mosonmagyaróvár	Orvostudomány és Sebészet	1939–1940	Nincs adat
Vági	János	Debrecen	Mérnök	1934–1939, 1945–1946	1946
Vági	János	Debrecen	Matematikai, fizikai és természettudományok	1935–1936	Nincs adat
Vajda*	Pál István	Nagyvárad (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1937–1939	1939
Vajda*	Sándor	Szatmárnémeti (Románia)	Matematikai, fizikai és természettudományok	1926–1927	Nincs adat
Vámos	Zsigmond	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1926–1927	Nincs adat
Várnai*	Imre	Máramarossziget (Románia)	Gazdaság és kereskedelem	Nincs adat	1934
Vécsei*	Dávid Ferenc	Marosvásárhely (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1928–1929	Nincs adat
Vértes*	György	Marosvásárhely (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1934–1935	Nincs adat
Vicas*	Emil	Kolozsvár (Románia)	Orvostudomány és Sebészet	1932–1933	Nincs adat
Vidoni	Sergio	Debrecen	Vegyipar	1943–1944	Nincs adat
Wärendorfer (Katz)	Piroska	Szakes	Orvostudomány és Sebészet	1936–1937	Nincs adat
Weisz	László	Pátroha	Orvostudomány és Sebészet	1939–1940	Nincs adat
Weisz	Imre	Miskolc	Orvostudomány és Sebészet	1932–1933	Nincs adat
Weisz	Martin	Kisvárd	Orvostudomány és Sebészet	1930–1931	Nincs adat

Vezetéknév	Keresztnév	Születési hely	Kar	Képzési idő	Diploma-szerzés
Weisz	Pál	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1934–1935	Nincs adat
Weisz*	Zoltán	Románia	Matematikai, fizikai és természettudományok	1925–1926	Nincs adat
Werkner	Adél	Cegléd	Gyógyszerészet	Nincs adat	1932
Winter	Dezső	Kiskunhalas	Orvostudomány és Sebészet	1930–1931	Nincs adat
Wizner	Elemér	Budapest	Orvostudomány és Sebészet	1930–1931	Nincs adat
Wolff	Ervin	Budapest	Vegyipar	1924–1925	Nincs adat
Zicherman	Imre	Tiszavasvári	Orvostudomány és Sebészet	1925–1926	Nincs adat

A CSURGÓI MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMI TANÍTÓKÉPZŐ-INTÉZET AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS TRIANON SZORÍTÁSÁBAN

A tanítóképzés magyarországi történetének előzményei

Eötvös József fontosnak tartotta a néptanítók szerepét, képzésük jelentőségét a társadalom- és művelődéspolitikában hangsúlyozta. Ugyanakkor látta, hogy a tanítók élethelyzetén, díjazásán, munkafeltételeiken sürgősen javítani kell. Segítője e nagy és felelősségteljes munkában Gönczy Pál¹ volt. Gondot fordítottak a tanítók módszertani felkészítésére, szakmai művelésére. Tisztában voltak azzal, hogy a jó munkához korszerű eszközökre, tankönyvekre van szükség. Tudták, hogy az egyes osztályokba járó tanulók létszámát is limitálni kell. Sajnos, korszakunkban ezt még 80 főben állapították meg, bár a törvény 50 főt írt elő.

1869-ben alapították meg az első magyar állami tanítóképezdét. Ezek a budai, csurgói, losonci, sárospataki képzők voltak. Számuk hamarosan 23-ra emelkedett, 1918-ban 91 tanító- és tanítónőképző működött a Magyar Királyságban, ezeknek egyharmada volt állami intézmény. 1938-ban törvénybe iktatták a kétszintű, négyéves, liceum jellegű, szakirányú alapképzésre épülő kétéves, felső szintű tanítóképzést. A tanítóképző intézeti tanárok tanfolyama kezdetben egy-, 1887-től kétéves időintervallumban zajlott. 1906-ban hozták létre a két évfolyamos, egyetemhez kapcsolódó főiskolai jellegű intézményt, az Apponyi Kollégiumot, amely 1928-tól a Szegedre költöző Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolához kapcsolódóan, magas színvonalú

¹ Gönczy Pál (1817. december 26.–1892. január 10.) magyar pedagógus, a magyar népoktatásügy kiemelkedő képviselője, az MTA tagja. 1867. június 16-án báró Eötvös József a vallás- és közoktatásügyi minisztérium osztálytanácsosává nevezte ki, 1874-ben miniszteri tanácsossá lépett elő, 1888-ban pedig címzetes államtitkárrá nevezetett ki. Gönczy Pál Trefort Ágoston minisztersége alatt a népoktatással foglalkozó ügyosztály vezetője, majd államtitkár volt. A közoktatási miniszter jelentéseinek népoktatásügyi része az ő tollából került ki és az ő eszméit vitték be azok a magyar népoktatásba. Az ezzel kapcsolatos tanterveket, rendeleteket ő dolgozta ki. Közvetlen vezetése alatt állt 64 tanfelügyelői hivatal, 24 tanítóképző intézet, 1500 iskola. Nagy érdemeket szerzett az iskolák anyagi helyzetének megalapozásában, az iskolai épületek létesítésében.

posztgraduális képzés keretei között vértette fel hallgatóit a tanítóképzés egyre növekvő szakmai feladatainak ellátására.²

A tanítóképző intézmények az 1868. XXXVIII. tc. alapján előbb hároméves évfolyamok, majd 1882 után négy évfolyamúak lettek. Fejlődésüket a világháború megakadályozta. Az 1920. évi tanterv hat évfolyamúra emelte a képzést, de ezt a pénzügyi gondok miatt nem lehetett megvalósítani. Így 1923-ban megszületett az öt évfolyamú tanítóképzés tanterve. Az 1925-ben kiadott utasítás a képzést az új népiskolai tanterv szolgálatába állította. Az utasítások a megtervezett tantervi előrehaladásnak, a kurzusok egymásra épülésének elvét, valamint a tanulók tevékenységének fontosságát hangsúlyozták. A tanártól elvárták, hogy csak tudományosan leszürt igazságot tanítson, a praxisban bevált módszertani eljárásokat gyakoroltasson.³

Az országban 47 tanítóképző volt⁴

Típus	Férfi	Nő	Összes
Állami	9	4	13
Római katolikus	6	19	25
Ev. református	2	3	5
Ág. evangélikus	2	1	3
Izraelita	1	–	1
Összes	20	27	47

Tanárok és tanulók létszáma⁵

Típus	Tanár	Tanuló	Tanulóra jutó tanár
Állami	167	2463	14,7
Római katolikus	160	3533	22
Ev. református	51	776	15

² KELEMEN Elemér: Gondolatok a magyar tanítóképzés kettős évfordulóján. In: Óvó- és tanítóképzés az ezredfordulón. Szerk.: KOVÁTSNÉ DR. NÉMETH Mária. Kaposvár, Tanító és Óvóképző Főiskolák, Főiskolai Karok Kollégiuma Óvó és Tanítóképzők Egyesülete, 2000. 8–9.

³ QUINT József: A tanítóképzés. In: *Magyar Népoktatás*. Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Budapest, Egyetemi Nyomda, 1928. 141–142.

⁴ Uo. 142.

⁵ Uo. 142.

Típus	Tanár	Tanuló	Tanulóra jutó tanár
Ág. evangélikus	23	436	18,9
Izraelita	9	117	13
Összes	410	7325	17,8

Tanítóképzés Somogyban, az alapítás körülményei

„A somogyi tanítóképzés előtörténetének érdekes epizódja fűződik a csurgói református gimnáziumhoz. Az 1850-es évek derekán a Belső Somogyi Református Egyházmegye [...] a halálra ítélt gimnáziuma megmentésére elhatározta az intézet bővítését. Az 1855-ös hedrehelyi közgyűlés a rendeletben előírt felsőbb gimnáziumi osztályok helyett azonban az alsó négy évfolyamra épülő, három osztályra tervezett „neveléstani fokozat” szervezése mellett döntött. A határozat az autonómiát féltő közvélemény megnyugtatóására hangsúlyozta, hogy nem az állami követelésnek akarnak eleget tenni, az iskola bővítése a tanítóképzés szempontjából szükséges.”⁶

A terv átgondolatlan volt. A helytartótanács a neveléstani osztályokat megszüntette. A következő években a somogyi tanítóhiány egyre nagyobb méreteket öltött. A megyei tanítóképző terve egyre gyakrabban került szóba. A Belsősomogyi Református Egyházmegye 1865. május 16–18. között tartott visontai gyűlése Csurgót javasolta Pápával szemben. Egyre többen támogatták a javaslatot. Így 1868. augusztus 26–27-én a nagybajomi közgyűlés ismét Csurgó mellett szavazott. Eötvös Józsefhez fordultak egy kérelmező okirattal, aki kedvezően fogadta a kérést.

Somogyország politikai elitjéből többen úgy vélték, hogy Csurgónak jelentősebb, kulturális funkciókat kellene adni. Az 1869-ben működését megkezdő református alapítású tanítóképző egyike volt azoknak az intézményeknek, amelyeket Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter hozott létre. A megvalósulás kezdeményezésének első fázisa a Belsősomogyi Református Egyházmegyének köszönhető. A kultuszminiszternél 1868. október 20-án audiencián megjelenő egyházmegyei küldöttség, Mezey Pál református esperesből, Kacsóh Pál, Kovács József református lelkészekből, Kozma Sándor királyi táblai ülnökből állt.⁷

A kutatás során valószínűsíthetjük, bár ezt még konkrét forrással nem tudjuk igazolni, hogy Somogy megye tanítóképzőhöz jutásában Eötvös József családi viszonyai

⁶ KELEMEN Elemér: *A tanító a történelem sodrában*. Pécs, Iskolakultúra, 2007. (a továbbiakban: KELEMEN, 2007.) 83.

⁷ KOLTAI István: *A csurgói m. kir. tanítóképző intézet története*. Szeged, Közlemények a Szegedi M. Kir. Ferenc József Pedagógiai–Lélektani Intézetéből 31. sz. 1939. (a továbbiakban: KOLTAI, 1939.) 8.

is szerepet játszhattak. A miniszter felesége, Rosty Ágnes⁸ abból a gazdag földbirtokos családból származott, amely család Somogyországban több birtokkal is rendelkezett. A Rosty-családnak⁹ többek között a következő helyeken voltak birtokaik: Ádánd, Bálványos, Ecseny, Edde, Geszti, Jákó, Kaposfüred, Kaposmérő, Pamuk, Várda.¹⁰

A családi kapcsolatok feltérképezéséhez tartozik az is, hogy a kultuszminiszter leánya, báró Eötvös Jolánta¹¹, báró Inkey Istvánnal¹² a Csurgóhoz közel fekvő Iharoson, majd Iharosberényben élt.¹³

„Az egyházmegye az épülethez és a gazdasági kerthez szükséges földterületet, a gyakorló iskola céljára felszerelt népiskoláját ajánlotta fel. [...] A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az építkezések haladéktalan megkezdését, az iskola felszerelését és költségvetésének fedezetét vállalta. [...] 1869. október 15-én kezdetleges körülmények között, az elhúzódoó átalakítás miatt egy magánház hónapos szobájában – három tagú tantestülettel és 24 növendékkel kezdődött meg az első tanév.”¹⁴

Sok gond, nehézség, küzdelem kísérte végig az iskola 64 esztendeig tartó működését. Többször felmerült az intézmény áthelyezésének gondolata, így 1870-ben és 1893-ban is. A községi képviselőtestület áldozatvállalása, harciassága megmentette mind a két esetben az intézményt. 1880 nyarán elkészült az új épület, sajnos azonban már 1881-ben látszott, hogy az új reform megvalósításához picit lesz. 1909-től 1914-ig ismét az építkezés ideája került a középpontba.

Tanítóképző Csurgón – A tanítóképző története 1913–1933

A rendelkezésre álló értesítőkből, mint történeti forrásokból komplex képet alkothattam a Csurgói Magyar Királyi Tanítóképző állapotáról, a benne folyó oktatási- nevelési tevékenységről. Az értesítőket az igazgatók és a tantestület áldozatos, önzetlen munkával állították össze. A tanulmányban a prozopográfia kutatási eszközeit használva kísérletet tettem az intézmény tanári kara képzettségi, társadalmi státuszának feltárására. Ebben

⁸ Rosty Ágnes (1825–1913)..

⁹ A Rosty család nagy múltra visszatekintő Vas, Békés, Pest és Zala vármegyei nemesi család.

¹⁰ ROSTA István: A Somogy megyei (csurgói és kaposvári tanítóképzés) 1959 előtt. In: *A felsőfokú tanító- és óvóképzés első ötven éve 1959–2009*. Szekszárd, Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kar, 2009. 66.

¹¹ Eötvös Jolán (1847–1919).

¹² pallini Inkey István (1842–1905) felsőházi tag..

¹³ KOLTAL, 1939. 8.

¹⁴ KELEMEN, 2007. 84–85.

nagy segítségemre volt a 2019-ben megjelent csurgói pedagóguslexikon.¹⁵ Az oktatók Somogyország és Csurgó városának, helyi társadalmának megbecsült tagjaként a korabeli oktatásügy áldozatos nevelőmunkát végző szereplőjeként élték életüket. Személyes sorsuk szorosan összefonódott a tanítóképzővel, annak felvirágzásával és megszűntetésével. Az első világháború és Trianon rettenetes kataklizmája sem tudta elérni azt, ami a szűklátókörűségnek és az emberi irigységnek sikerült.

Mohar József¹⁶ igazgató szakmai tevékenységéhez tartozik az 1906/07-es, az 1913/14-es, az 1914/15-ös, valamint az 1916/17-es tanév eseményeinek feldolgozása.

Brunowszky Rezső¹⁷ igazgató munkásságát tükrözi az 1925/26-os, az ezt megelőző hét év, valamint az 1926/27-es tanév történéseinek feldolgozása.

Dobosy Elek¹⁸ igazgató az 1929/30-as, az 1930/31-es, az 1931/32-es, az 1932/33-as tanévről ad részletes tájékoztatást.

¹⁵ HORVÁTH József: *Csurgó pedagóguslexikon*. (Csurgó Könyvtár XXIV.) Csurgó, Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium, Általános Iskola és Kollégium–Csurgó Város Önkormányzata, 2019. (a továbbiakban: HORVÁTH, 2019.)

¹⁶ Mohar József tanítóképző intézeti igazgató (1905–1920). Tanítói oklevelét a soproni evangélikus líceumban szerezte, majd beiratkozott a Pedagógiumba, és ott polgári iskolai tanári, a tanítóképző-intézeti tanfolyamon pedig képzőintézeti tanári képesítést nyert a mennyiségtani és természettudományi tárgykörből. 1904 decemberében a csurgói állami tanítóképző-intézet igazgatójává nevezte ki a miniszter. 1907-ben a kaposvári Berzsenyi Szabadkőműves páholy tagjává választották. A svájci tanítóképzést tanulmányozta, tanulmányutakat tesz Ausztriában, Németországban, Olaszországban és a Balkánon. A Tanítóképzőintézeti Tanárok Országos Egyesületének alelnöke, tanulmányai, cikkei a *Magyar Tanítóképzőben*, a *Magyar Pedagógiában*, a *Figyelőben* és napilapokban jelentek meg. Csurgón több egyesület elnöke. Tíz éven át szerkesztette a *Csurgó és Vidéke* hetilapot. Az ő nevéhez fűződik a csurgói polgári leányiskola alapítása és fejlesztése. A világháború alatt, mint a Csurgó Vöröskereszt egyesület elnöke 80 ágyas kórházat alapított és vezetett. 1911-ben a Szegény Gyermekeket Felruházó Egyesület elnökévé választották. Az egyházi életben is aktívan részt vett, éveken át felügyelője volt a porrogszentkirályi evangélikus anyagyülekezetnek és leánygyülekezeteinek. 15 esztendeig vezette a csurgói képzőt, ez alatt az időszak alatt az intézet a fénykorát élte. (HORVÁTH, 2019. 218.)

¹⁷ Brunowszky Rezső tanítóképző intézeti igazgató (1921–1927). A tanítói oklevelet az iglói állami tanítóképzőben szerezte meg. 1896-ban polgári iskolai tanári, 1898-ban nyelv-és történettudományi szakon képző intézeti tanári oklevelet szerzett. 1906-ban kinevezte a miniszter a losonci állami tanítóképző intézet igazgatójának. 1921-ben bízták rá a csurgói tanítóképző intézet vezetését. 1925-ben főigazgatói címet kapott. Nagy irodalmi munkásságot fejtett ki, dolgozatainak, önálló munkáinak száma megközelíti a százat. Van közöttük pedagógiai, lélektani, filozófiai, nyelvi, történeti, szépirodalmi alkotás, tankönyv. (HORVÁTH, 2019. 251.)

¹⁸ Dobosy Elek tanítóképző intézeti tanár, igazgató (1921–1933). Polgári iskolai tanár tanári oklevelét 1915-ben, a tanítóképző intézeti tanárit fizikából, mennyiségtanból 1918-ban szerezte. Trianon után Csurgóra került, ahol 1921-ben rendes tanár lett. A csurgói intézet irányítását 1927-ben megbízott igazgatóként vette át. E beosztásában 1931-ben véglegesítette a miniszter. Az ő nevéhez fűződik az

Az értesítőkből megismert oktató- nevelőmunkát érintő eredményeket, gondokat, és a felmerülő problémákat témakörönként csoportosítottam, ezek ismeretében vontam le a konklúziókat.

Mohar József igazgató szíven viselte az iskola infrastrukturális körülményeinek javítását. Erre az értesítőben is kitér. 1906-ban az épületről így nyilatkozott: „Az épület az intézet céljaira épült ugyan, de a mai kor követelményeit már nem képes kielégíteni. [...] Örömmel említhetem fel, hogy az építkezés ügyében a tanügyi kormány oly elhatározó lépéseket tett, hogy az építkezés kérdésének végleges megoldása most már mielőbb és komolyan remélhető. [...] Az épület az 5322 négyszögöl területű kertnek úgyszólván közepén áll. A déli oldalon elterülő kertrész nyári tornatérre, az északi, keleti és nyugati oldalon elterülő kertrész parkká van átalakítva. A tornatértől keletre emelkedik egy rozzant faház, nyugatra a fából épült és primitívszerkezetű árnyékszékek. Ezek a közegészségügyre is veszélyes alkotmányok erős és zord téli időben alig közelíthetők meg. [...] A telek többi része, körülbelül a fele, a gazdasági oktatás céljait szolgálja. Miután intézetünk gazdasági ismétlő iskolával bővült, nyilvánvaló, hogy ez a terület az említett célra elégtelen.”¹⁹

1913-ban már felvillan a remény új épület építésének megkezdésére. „Az intézetünkkel kapcsolatos események középpontjában, ebben az iskolai évben is az építés ügye állott [...] a minisztérium az építész által bemutatott terveket a kivitel alapjául elfogadta, az árlejtés kiírását elhatározta, az építés megkezdését szeptember elsejére olyformán mondotta ki, hogy az épület folyó év végéig tető alá hozandó lesz.”²⁰

1914-ben kitört az első világháború, a reményteljes, nagyratörő terveket elsodorta a globális kataklizma. Sajnos az építkezésből semmi sem lett. „A 195–106/1914. sz. és Csáky István gróf építészhez intézett azon miniszteri rendelet, amely az építési munkálatok megkezdését szeptember hó elejére tűzi ki a világháború miatt természetesen nem volt végrehajtható. Így tehát maradt minden a régiben. Iskolaépületünk Csurgó nagyközség tulajdona és benne szorosan a tanítás céljára szolgáló szűkös és célszerűtlen helyiségek vannak elhelyezve. A köztartás helyiségeiül, valamint igazgatói lakásul szolgáló épület magántulajdon. Előbbiért a kincstár évi 2800 K, utóbbiért évi 2400 K bért fizet. Testgyakorlás céljaira a református főgymnasium tornacsarnokát használjuk

intézmény világháború utáni konszolidációja. 1933-ban az intézet megszüntetésével a képzővel együtt Bajára, az ottani állami tanítóképző intézet élére került. (HORVÁTH, 2019. 71.)

¹⁹ *A csurgói magyar királyi állami elemi tanítóképző-intézet X. értesítője az 1906/07. (37). iskolai évről.* Szerk. MOHAR József igazgató. Csurgó, Vágó Gyula Könyvnyomda, 1907. 28.

²⁰ *A csurgói magyar királyi állami elemi tanítóképző-intézet XVII. értesítője az 1913/14. (44). iskolai évről.* Szerk. MOHAR József igazgató. Csurgó, Mézer Nyomda, 1914. (a továbbiakban: MOHAR, 1914.) 3.

évi 300 K bérért. [...] A gazdálkodás céljaira herceg Festetich Tasziló²¹ által a község útján ajándékozott 2 hold területet ideiglenesen bérbe adtuk.”²²

1916/17-ben sem változott lényegesen az iskola épületével kapcsolatos áldatlan állapot. Mind az 1925/26-os, mind az 1926/27-es tanévben a források szerint megállapították, hogy az intézmény épülete nem egészséges és nem felel meg a modern nemzeti pedagógia követelményeinek. A fejlődés jeleként az udvaron 1925-ben egy tenispályát létesítettek. A kertből pedig területet vettek el a nyári tornatér kialakításához. Az igazgató nem titkolt büszkeséggel meg is említette, hogy ilyen szép tornaterülete egy iskolának sincs.

Dobosy Elek a következőket írja az iskoláról: „A földszinten van elhelyezve a két szobából álló igazgatói iroda, a tanári szoba, a gyakorló iskola I.–II. osztálya, egy tanterem, a tanári könyvtár és a fizikai szertár, továbbá az intézeti altiszt lakása. Az emeleten négy tanterem, a gyakorló iskola III.–VI. osztálya, a kémiai szertár és a cserkész-otthon van elhelyezve. A folyosókon a történelmi szemléltető képek díszítik a fehér falat, amelyek fakereteit az intézet növendékei készítették a slöjd²³ órákon. A legnagyobb tantermek az uralkodó szél irányának vannak kitéve, s így nehezen fűthetők. Egyébként is öt tantermünk fekvésénél fogva nagyon sötét. [...] Az iskola épületének és telkének tulajdonjoga még mindig nem rendeztetett véglegesen. [...] Az udvaron hársfákat és gyümölcsfákat találunk, amelyek árnyékossá teszik annak egy részét s így kellemessé teszik az ott tartózkodást.”²⁴

1930 nyarán tatarozási munkálatok folytak. Az épület külsejét lefestették, a csatornákat kijavították, az ajtókat, ablakokat újrafestették. 1931-től a szépítkezés évei kezdődtek meg. Az udvart virágosították, a parkba új fákat, cserjéket ültettek, a gyepesítést folytatták. A kertészet gyümölcsfa iskolákkal bővült. A kertészet bevétele 1328 P volt. 1932-ben a tornatéren tornaszertárat építettek. A növendékek az előző évben készített drótkerítés mellé eleven növényt ültettek, a gyümölcsfa iskolát tovább bővítették.

²¹ Festetics Tasziló, gróf, 1911-től herceg (1850. május 5.–1933. május 4.) nagybirtokos, főudvarmester. 1890-től valóságos belső titkos tanácsos, 1895-től zászlósúr; előbb főpohárnokmester, 1904-től főudvarmester. A főrendiháznak, majd, mint zászlósúr, a felsőháznak mindvégig tagja volt. Átépitette a család keszthelyi kastélyát.

²² *A csurgói magyar királyi állami elemi tanítóképző-intézet XVIII. értesítője az 1914/15. (45). iskolai évről.* Szerk. MOHAR József igazgató. Csurgó, Mézer Nyomda, 1915. (a továbbiakban: MOHAR, 1915.) 23.

²³ Kézimunka.

²⁴ *A csurgói magyar királyi állami elemi tanítóképző-intézet értesítője az 1929/30. iskolai évről.* Szerk. DOBOSY Elek m. igazgató. Csurgó, Oszeszly M. Viktor Könyvnyomda, 1930. (a továbbiakban: DOBOSY, 1930.) 21.

Az igazgatók az évkönyvekben hiányolták a megfelelő szertárakat. Az intézmény három szertárral rendelkezett, ezek is kicsik, sötétek voltak. A szemléltetőeszközök nagy részét szekrényekben tárolták. A dologi kiadásokra kapott összegeket szekrény, pad, asztal, szék vásárlására fordították. 1914–1918 között nagyfokú takarékoságra kényszerült az intézet. Ekkor a szertárak anyaga semmit sem fejlődött. Csupán a tanári és ifjúsági könyvtár fejlesztése volt kiegyensúlyozottnak tekinthető. Erre még 1000 K segélyt is kaptak az 1916/17-es tanévben. Az 1929/30-as tanévtől aztán ismét tudtak bútorokat vásárolni, a szertárak anyagát fejleszteni. Térképet, torna- és, zenei eszközöket szereztek be. A tanulók faipari munkái, kézimunkái is hozzájárultak az intézet szépítéséhez. A tudomány iránti elhivatottságot, a magas szintű oktatási-nevelési tevékenységhez való elköteleződést mutatta a tanárok és a diákok szakmai továbbképzését, tájékozódását segítő folyóiratok magas száma. Az 1930/31-es tanévben az alábbi továbbképzést segítő folyóiratokat láthatjuk a forrásokban: 1. *Magyar Szemle* 2. *Budapesti Szemle* 3. *Debreceni Szemle* 4. *Magyar Nyelvőr* 5. *Irodalomtörténeti Közlemények* 6. *Minerva* 7. *Napkelet* 8. *Néptanítók Lapja* 9. *Magyar Pedagógia* 10. *Magyar Tanítóképző* 11. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* 12. *Ungarische Jahrbücher* 13. *Természettudományi Közlöny* 14. *Pótfüzetek* 15. *Magyar Kémiai Folyóirat* 16. *Állattani Közlemények* 17. *Növénytani Közlemények* 18. *Kócsag* 19. *Társadalomtudomány* 20. *Magyar Gazdák Szemléje* 21. *Testnevelés* 22. *Ifjúsági Vezető* 23. *Turistaság és Alpinizmus* 24. *Magyar Iparművészet* 25. *Apolló* 26. *Népünk és Nyelvünk*.

Az ifjúsági egyesületeknek a következő folyóiratok jártak: 1. *Néptanítók Lapja* 2. *Nemzetnevelés* 3. *Vasárnapi Könyv* 4. *Magyar Kultúra* 5. *Napkelet* 6. *Levente* 7. *Új Idők* 8. *Ifjúsági Vezető* 9. *Magyar Protestánsok Lapja* 10. *Dunántúli Tanítók Lapja* 11. *Magyar Cserkész* 12. *Vezetők Lapja*. Ezekén kívül még két napilapot, valamint sportújságokat is forgathattak az érdeklődők.²⁵

Az 1932/33-as tanévben – az iskola megszűntetése előtt – leltárt készítettek. E szerint a nevelői könyvtárban 4407 kötet, az ifjúságiban 1319, az osztálykönyvtárban 722 kötet szerepelt. Az intézet ingó felszerelésének értékét 2 480 804 pengőnek tüntették fel. Az igazgató szerint ez nem volt reális, mert a koronában vett tárgyak a korona és pengő átszámítása arányában szerepeltek.²⁶

²⁵ *A csurgói magyar királyi állami elemi tanítóképző-intézet értesítője az 1930/31. iskolai évről.* Szerk. DOBOSY Elek. Csurgó, Oszeszly M. Viktor Könyvnyomda, 1931. (a továbbiakban: DOBOSY, 1931.) 22.

²⁶ *A csurgói magyar királyi állami elemi tanítóképző-intézet értesítője az 1932/33. iskolai évről.* Szerk. DOBOSY Elek m. igazgató. Csurgó, Oszeszly M. Viktor Könyvnyomda, 1933. (a továbbiakban: DOBOSY, 1933.) 23

Köztartás, élet- és lakáskörülmények változásai az évek során

Az 1906/07-es tanévben örömmel tudósítottak arról, hogy a köztartás céljára szolgáló épület elkészült. Az évek során három szoba állt rendelkezésre a tanulók elhelyezésére. Ezekben általában 14 tanuló élt. Nagy gondot jelentett az, hogy az intézmény internátussal nem rendelkezett. Hiányát nevelési nehézségként is megemlítették, később az intézmény megszüntetésének egyik okát is ebben látták. A tanulók nagy részének elhelyezése magán házaknál történt. Évenként változóan alakult a bérlések, 16, 23, 27, 31, 33 között ingadozott a szálláshelyek száma. A lakásokban az igazgató által kijelölt lakásfelügyelő felelt a rendért, aki az eseményekről naplót vezetett. A naplókat az igazgató nézte át. A lakásokat felügyelő tanárok ellenőrizték.²⁷

Az étkeztetésben az 1914/15-ös tanévben jelentkezett gond. Ennek oka az volt, hogy a szállítók igyekeztek szabadulni a szerződési kötelezettségeiktől a drágaság miatt. A háború alatt és az utána következő években az előző színvonalat nem tudták biztosítani. Kevesebb hús került az asztalra. A minőség az 1916-os évtől javult. A köztartást is minden tanévben egy kijelölt tanár ellenőrizte. Általában öt fő kiszolgáló személyzet dolgozott az iskolában.²⁸

Személyi feltételek

Az évkönyvek röviden ismertették a tanév főbb eseményeit, a személyi változásokat a tantestületben. A tanári kar végzettsége különböző. Volt köztük tanítóképző intézetre képesített, középiskolai tanár, népiskolai tanító, polgári iskolára képesített gazdasági szaktanár, hitoktató. Feltüntették azt is, hogy ki rendes tanár, ki segédtanár, a fizetési és szolgálati éveiknek számát, tanított tantárgyaikat, egyéb intézeti elfoglaltságaikat. A tantestületben bekövetkező személyi változásokat is minden tanévben közölték. Ezek áttekintése számunkra azért fontos, hogy lássuk, mekkora a fluktuáció és milyen irányú. A tanév általában szeptember elején kezdődött. Ettől eltérés mind a kezdetben, mind a tanév zárásában csak a háború évei alatt történt.

Az 1906/07-es tanévben már az új tanterv alapján történt az oktatás. A testület a tanév elején közösen megállapított elvek szerint elkészítette az egész évre tanmenetét.

²⁷ Uo. 24.

²⁸ MOHAR, 1915. 25.

A tanítás menetét némileg zavarta a Németh Sándor²⁹ és a Folenta Lajos³⁰ között beálló tantárgycsere. Elismeréssel szolt az igazgató az év végi rajz és kézimunka kiállításról, növendékek állat- és növénygyűjteményeiről. Személyi változások a következők voltak: Pasnary Győző³¹ r. tanárt két év után a székelykeresztúri állami tanítóképző intézetbe helyezték, helyére Németh Sándor a pápai állami tanítóképző-intézet segédtanára került. Dr. Vágvolgyi Lajos izraelita hitoktatót az aradi hitközség rabbijává választották, helyét Fried Sámuel³² helybeli izraelita tanító foglalta el. Gyurkovics Lajos intézeti kertész nyugdíjba ment.³³

Az 1913/14-es tanév értékelésénél az igazgató kiemelte dr. Bánóczi József, az izraelita tanítóképző-intézet igazgatójának, mint a közoktatásügyi tanács tagjának a látogatását, aki a miniszter megbízásából ellenőrizte a pedagógiai tanítást és a gyakorlati kiképzést, valamint az új tanterv és utasítás gyakorlati érvényesülését. Az elismerés nagyon jól esett a testületnek. Az 1874-ben végzett növendékek 40 éves találkozójukat tartották. A megható ünnepélyen megjelent Gönczi Ferenc³⁴ királyi tanfelügyelő is,

²⁹ Németh Sándor tanítóképző intézeti tanár (1906–1916). 1906-ban, mint pápai tanítóképezdei segéd-tanárt helyezték Csurgóra. Képesítése: okleveles polgári iskolai tanár, tanítóképző intézeti tanfolyam. Szakcsoportjai és tanított tantárgyai: nyelv- és történettudomány. 1907-ben tagja lett a kaposvári Berzsenyi szabadkőműves páholyoknak. A csurgói kereskedő és iparos ifjak önképző köre 1908-ban közgyűlésén elnökül választotta. (HORVÁTH, 2019. 234.)

³⁰ Folenta Lajos okleveles polgári iskolai tanár, tanítóképző intézeti tanfolyamot végzett. (1904–1914). Szakcsoportja: nyelv- és történettudomány. Szaktárgyai: nyelv-és történettudomány. Ezeket a tantárgyakat, valamint nevelést, tornát tanított, tanítási gyakorlatot vezetett. 1906-ban nevezte ki a miniszter rendes tanárrá. 1908-ban a kaposvári Berzsenyi Szabadkőműves páholy tagjává választották. A *Csurgó és Vidéke* hetilap társszerkesztője volt. Sárospataki intézeti állását, ahova 1914-ben áthelyezték már nem tudta elfoglalni. Tüzérhadnagyként a szerbiai, később az észak hadszíntérre került. Kiténtette magát. Egy orosz srapnel ütege eltalálta. A munkácsi kórházba vitték, ahol néhány napi szenvedés után 1915. június 23-án meghalt. (HORVÁTH, 2019. 87.)

³¹ Pasnary Győző tanítóképző intézeti segédtanár (1904–1906). Képesítése: okleveles polgári iskolai tanár, tanítóképző intézeti tanfolyam. Szakcsoportja: nyelv- és történettudomány. Németet, rajzot és szépírást tanított. (HORVÁTH, 2019. 243)

³² Fried Samu izraelita elemi népiskolai tanító, gimnáziumi és tanítóképző-intézeti izraelita hitoktató. Elemi iskolai tanítói oklevelet szerzett a budapesti izraelita tanítóképző intézetben. Hitoktatói és rabbi-helyettesi oklevelet a fennálló zsidótörvények és országos törvények figyelembevételével 3 elismert rabbittól kapott. A csurgói református gimnáziumban, valamint a polgári leányiskolában is tanított izraelita hittant. 1941-ben 50 éves rabbi-helyettesi jubileumát a hitközség megünnepelte. 1944-ben deportálták, valószínű, hogy Auschwitzban halt meg. (HORVÁTH, 2019. 91.)

³³ *A csurgói magyar királyi állami elemi tanítóképző-intézet X. értesítője az 1906/07. (37). iskolai évről.* Szerk.: MOHAR József igazgató. Csurgó, Vágó Gyula Könyvnyomda, 1907. 3–4.

³⁴ Gönczi Ferenc 1861-ben született Göncz Ferenc néven (nevét 1886-ban változtatta Gönczire) a kis Zala vármegyei faluban, Rádón. Elemi iskoláit itt végezte, a polgáriakat Nagykanizsán és Zalaegerszegen, majd tanítóképzőben tanult. Ennek elvégzése után 1885-től Zrínyifalván, 1895-től Újpesten tanított, majd 1901-től több tanfelügyelőségben tevékenykedett, 1912-től 10 éven át Somogy vármegye

a növendékek közül tizenegyen. 1. Gosztonyi József királyi tanfelügyelő Budapest (központ), 2. Barabás István ig. tanító Vasvár, 3. Beleváry Ferenc nyug. tanító Kaposvár, 4. Karbuczky Imre kántortanító Drávaszentes, 5. Kutor Antal kántortanító Nagyatád, 6. Lovass Gyula nyug. gyak. isk. tanító Csurgó, 7. Nyerges Ferenc nyug. tanító Siklós, 8. Séczer Ignác kántortanító Orda, 9. Takáts István ny. ig. tan. Budapest, 10. Váry József áll. isk. ig. Nagykanizsa, 11. Vida Dániel református tanító Szilvás-szentmárton.

A tantestület alapítványt nyitott az iskola építése céljából, a szervezést Folenta Lajos végezte. A tanév végére 290.40 K gyűlt össze. Az év folyamán a következő változások történtek a testületben: Németh Sándort a dévai tanítóképzőbe helyezték, helyét Blénessy János³⁵ okleveles középiskolai tanár foglalta el, Andriczói György³⁶ intézeti nevelőt a modori tanítóképzőbe helyezték, helyét dr. Lakatos Gedeon³⁷ modori nevelő foglalta el, Folenta Lajost, aki 9 évet dolgozott az intézetben Sárospatakra helyezték. Helyére Pödör Béla³⁸ okleveles tanítóképző-intézeti tanárt nevezték ki segédtanárnak.³⁹

Az 1914/15-ös tanévet a 116000/1914. sz. miniszteri rendelet alapján szeptember 15-én nyitották meg, az év végi vizsgálatok időpontja is előbbre került. A háború elején több oktatót – Székely Zoltán⁴⁰ rendes tanárt, Blénessy János és Fodor Béla segédtanárokat, Kaposi Károly⁴¹ gyakorló iskolai tanítót és Fejes Gyula⁴² nevelőt – behívták katonai szolgálatra. A hadba vonultakat a testület tagjai helyettesítették. A tanév során

tanfelügyelőjeként működött. Ezután a kaposvári múzeum igazgatójaként dolgozott 1948-ban bekövetkezett haláláig. A kaposvári Keleti temetőben nyugszik.

³⁵ Blénessy János tanítóképző tanár (1913–1922). Képesítése: okleveles középiskolai tanár. Szakcsoportja és tanított tárgyai: magyar, történelem, földrajz. A csurgói tanítóképző-intézetben működő Eötvös önképzőkör társelnöke volt. (HORVÁTH, 2019.41.)

³⁶ Andriczói György tanítóintézeti nevelő (1909–1913). Okleveles tanító. 1913. november 20-án eltávozott a csurgói intézetből. (HORVÁTH, 2019. 17.)

³⁷ Dr. Lakatos Gedeon tanítóképző intézeti nevelő (1913–1914), vegyész. (HORVÁTH, 2019. 190.)

³⁸ Pödör Béla tanítóképző intézeti tanár (1914–1921). Csurgói tanársága idejét a világháborúban és orosz fogságban töltötte. (HORVÁTH, 2019. 257.)

³⁹ MOHAR, 1914. 4–6.

⁴⁰ Székely Zoltán tanítóképző intézeti tanár (1922–1933). Képesítése: okleveles középiskolai tanár. Szakcsoportja: természettudományok. E tárgyat, valamint vegytant, fizikát, földrajzot, testnevelést tanított. A Tanácsköztársaság idején, 1919 tavaszán a csurgói tanítóképző politikai megbízottja volt. (HORVÁTH, 2019. 287.)

⁴¹ Kaposi Károly csurgói elemi iskolai tanító (1912–1929). A tanítóképző gyakorló iskolájában a vallás-tan kivételével az összes tantárgyat tanította. A képzőben a gazdasági ismereteket oktatta. 1915-ben bevonult katonai szolgálatra. 1924-ben lett a csurgói katolikus tanítóegylet tagja. (HORVÁTH, 2019. 153.)

⁴² Fejes Gyula tanítóképző intézeti nevelő (1912–1920). Okleveles tanító. A növendékeket tanulmányaikban segítette, felügyelt rájuk. (HORVÁTH, 2019. 81.)

még behívták Ditter Ferenc⁴³ és Leyrer Mátyás⁴⁴ rendes tanárokat és Kovács Pál⁴⁵ gazdasági tanárt.⁴⁶

1914. október 9-én megtartott sorozáson hat fő IV. osztályos növendék vált be katonának és hagyta el az intézetet. (Borbás Sándor, Lang Mihály, Molnár Ferenc, Német István, Pfneiszl Ferenc, Vörös István) Tavasszal 36 növendéket találtak katonai szolgálatra alkalmasnak: 2 I. éves, 6 II. éves, 13 III. éves és 15 IV. éves hallgatót. Közülük május 25-én tényleges katonai szolgálatra bevonult 35 fő. Részükre a 913–1915. sz. miniszteri rendelet alapján formális vizsga nélkül a bizonyítványt, illetőleg tanítói oklevelet ki lehetett adni. Az intézet annyiban szerencsés helyzetben volt, hogy az iskolai helyiségeket a tanév folyamán háborús célokra nem vették igénybe. A tanári testület tagjai anyagi áldozatokkal, adományokkal, hadikölcsön jegyzésével támogatták a Vörös Kereszt Egylet munkáját. A növendékek is különböző cselekedetekkel fejezték ki hazaszeretetüket, szederlevelet gyűjtöttek, jótékonysági hangversenyt szerveztek.⁴⁷

A fronton harcoló növendékek levélben számoltak be életükről, a kíméletlen harcokról. Egy növendék által a harctéren íródott levél bemutatja azt a szenvedést és mártírsorsot, de egyben a haza iránti szeretetet, amely a korszakban sok fiatalra oly jellemző volt.

„Kedves Igazgató Úr! Örömmel hozom tudomására, mint volt tanítványa, hogy még az élők sorába tartozom dacára annak, hogy már három hónap óta egyfolytában küzdök az oroszok ellen. Igazgató Úrnak már adtam egyszer életjelt magamról, de örömmel adok ismét, mert tudom, jól esik Igazgató Úrnak, ha régi tanítványai néha-néha a harctérről, a dicsőség mezejéről egy-egy véres kézzel megírt lapot küldenek. Ami az én eddigi harctéri életemet illeti, röviden leírom. A múlt évi november hó 23-án jöttem a harctérre. Már 27-én Homannánál⁴⁸ óriási harcban vettem részt. Azóta szünet nélkül hallom a puska ropogását, az ágyú dörgését és a kard csattogását. Örömmel küzdök, harcolok és szenvedek szép hazámért, kedves hozzám tartozóimért és az egész magyar

⁴³ Ditter Ferenc tanítóképző intézeti tanár (1904–1922). Képesítése: Okleveles polgári iskolai tanár. Szakcsoportja: mennyiségtan, természettudomány, zene. Éneket, zenét, kántorképzést tanított. Karéneket, zenekart, vezetett. (HORVÁTH, 2019. 70.)

⁴⁴ Leyrer Mátyás tanítóképző intézeti tanár (1908–1923). Képesítése tanítóképző intézeti tanár. Szakcsoportja: nyelv- és történelemtudomány. Szakcsoportja tárgyai, magyar nyelv és történettudomány, alkotmánytan, protestáns kántorképzés, azon kívül németet tanított. A tanári könyvtár őre volt. 1908 júliusában került Csurgóra, 1909 januárjában a vallás és közoktatási miniszter rendes tanárnak nevezte ki, majd 1923-ban a kiskunfélegyházi állami tanítóképzőbe helyezte. (HORVÁTH, 2019. 192.)

⁴⁵ Kovács Pál tanítóképző intézeti tanár (1912–1927). Gazdasági tanár, gazdaságtant tanított. Írt Tóth Ferenc *Somogy földje és népe. A Csurgói Járás* című könyvébe. 1925-ben a földhöz juttatottak somogyi gazdasági oktatását szervezte meg. (HORVÁTH, 2019. 177.)

⁴⁶ MOHAR, 1915. 3–4.

⁴⁷ Uo.5–6.

⁴⁸ Homonna: város Kelet-Szlovákiában, az Eperjesi kerület Homonnai járásának székhelye.

nemzetért. Pedig van részem szenvedésben, de a szenvedések dacára csapatomtól soha el nem maradtam, sőt ha előre kellett mennünk mindig az első voltam, ha a golyó záporoként is hullott is reánk. Meg is van érte a jutalmam. Előléptetésben volt részem bőven és a vitézségi éremmel lettem kitüntetve. (Most is itt fekszem a futóárokban és így írok az én kedves volt igazgatónak, nevelő atyámnak levelet, tehát ne tessék rossz néven venni, hogy ily rendetlenül írok, de fekve nem tudok szebben.) Kötelességemnek tartom, hogy ezután is hősiesen küzdjek hazámért, ha mindjárt vérem utolsó cseppjét is kell feláldoznom! Fel is áldozom, ha kell: harcolok, küzdök továbbra is, dacára annak, hogy lábaim lefagytak. Kedves Igazgató Úrnak pedig azt kívánom, hogy minden tanítványa, ily lelkiismeretesen teljesítse hazafiai kötelességét, hogy mint számtalan magyar fiú nevelő atyjának a háború után a dicsőség és büszkeség érzete tölthesse atyai szívét! Hazafias üdvözlettel vagyok hálás tanítványa: 1915. febr. 26-án Steinbacher József hadapródjelölt.⁴⁹

Fájdalmas hír érkezett az intézethez. Kiváló tanára, Folenta Lajos tartalékos tüzér főhadnagy hősi halált halt.⁵⁰ A tanári testületben a következő változás történt: Dr. Lakatos Gedeont bírósági vegyészsegéddé nevezték ki, helyére Bozóky Károly⁵¹ megbízott nevelő került Stubnyafürdőről.⁵² Ivancsics István kinevezett kertész nyugállományba ment, helyére Berkes Károly okleveles kertész került.⁵³

Az 1916/17-es tanévben hadi szolgálatot teljesítettek: Székely Zoltán rendes tanár, Blénessy János és Pödör Béla segédtanárok, Fejes Gyula nevelő. Blénessy János, mint főhadnagy részint az olasz fronton századparancsnoki minőségben, részint, mint kiképzőtiszt szolgált, három kitüntetést kapott. Pödör Béla orosz hadifogoly lett. A tanári testület itthon maradt tagjai önzetlenül díjazás nélkül helyettesítették a fronton levőket. Kákosy Árpád Elek⁵⁴ az év folyamán letette a hittudományi doktorátust, Szánthó

⁴⁹ MOHAR, 1915. 8–9.

⁵⁰ Uo. 7.

⁵¹ Bozóky Károly tanítóképző intézeti nevelő (1914–1924). 1913-ban végzett a csurgói tanítóképzőben. Okleveles tanító lett, 1915 decemberében a vallás és közoktatási miniszter a csurgói tanítóképzőhöz, mint meghívott nevelőt nevezte ki. Beiratkozott „mezei jogásznak”. Úgy végezte el a jogot, hogy csak a vizsgákon látogatta az egyetemet, 1928-ban az igazságügyi miniszter a csurgói járásbírószághoz járásbírói jegyzőnek nevezte ki. 1930 júniusában a lengyeltóti járásbírószághoz járásbírójává nevezték ki. Pályamódosítása után népszerű, megbecsült bíró lett. (HORVÁTH, 2019. 50.)

⁵² Stubnyafürdő, város Szlovákiában, a Zsolnai kerület Stubnyafürdői járásának székhelye.

⁵³ MOHAR, 1915. 13.

⁵⁴ Dr. Kákosy Árpád Elek római katolikus gimnáziumi (1916–1919) és tanítóképző intézeti hitoktató. Teológiai tanulmányait Zágrábban és Bécsben végezte. 1907-től káplán volt Marcaliban és Kéthelyen, valamint nevelő gróf Hunyady József gyermekei mellett. 1913–1916-ig a bécsi Augustineumban tanult. 1916. január 1-jétől Csurgón a református gimnáziumban és az állami tanítóképző intézetben volt hittanár. 1917-ben Bécsben doktorrá avatták. 1919-től a szentírástudomány tanára és a szeminárium igazgatója lett Veszprémben. (HORVÁTH, 2019. 148.)

Kálmán⁵⁵ tanárjelölt megszerezte a középiskolai tanári oklevelet. A növendékek létszáma a katonai sorozások és a katonai bevonulások miatt erősen ingadozott. A tanév elején 111 fő iratkozott be. 1917. január 20-án 15 növendék vonult be, február 28-án 12 növendék, április 18-án újabb 12 növendéket vittek be katonának. Kimaradt 5 növendék, meghalt 1 fő, így a tanév végén szabályszerű vizsgát 66 növendék tett. A tanári testület tagjai és a növendékek is kivették részüket a jótékonyági mozgalmakban. Mohar József igazgató, mint a Csurgói Vörös Kereszt Fiókegylet elnöke, az egyesület által fenntartott 80 ágyas kisegítő kórház vezetésében és a gyűjtésekben vett részt. Dr. Éhn Kálmán⁵⁶ intézeti orvos és egészség tanár a kórház vezető orvosaként gyógyított. Fliegl Kálmán⁵⁷ rendes tanár az erdélyi menekültek ügyeinek intézésében tevékenykedett. Dr. Kákossy Árpád Elek római katolikus hittanár a bécsi császári királyi tudományegyetem által létesített hadikórházban 1916 januárjáig, valamint különböző bécsi kórházakban a magyar és szláv ajkú sebesült katonák között teljesített lelkipásztori tevékenységet. Munkájáért a Vörös Kereszt II. osztályú hadiékítményes díszjelvényével tüntették ki.

A tanári testület és a diákság az évfolyamán a következő gyűjtéseket végezte az alábbi bevétellel: 1. erdélyi menekültek részére 86.30 K, Zsófia Országos Gyermekeket szanatórium részére 20 K, 3. a háborúban feldúlt tűzhelyek újjáépítő bizottsága részére 30.92 K, 4. a harctéri katonák karácsonyára 64.88 K, 5. a Vörös Kereszt Egyesületnek a harctéri katonák szeretet-adományára 31.10 K, 6. a Nagyszalontai Arany Emlékegyesület tagdíjára 50 K.

A hadban levő és hadba vonuló növendékek részére a tanévben kétszer tanfolyamot szerveztek. Első ízben februárban négy hetes tanfolyam volt, külön a III. és külön a IV. éves tanulók számára. Másodízben márciusban és áprilisban hat hetes tanfolyamot

⁵⁵ Szánthó Kálmán tanítóképző intézeti tanár (1916–1917). Képesítése okleveles középiskolai tanár. Szakcsoportja és tanított tárgyai: mennyiségtan, természettudomány. Ezen kívül földrajzot is tanított. (HORVÁTH, 2019. 286.)

⁵⁶ Dr. Éhn Kálmán tanítóképző intézeti orvos (1894–1920). Az egyetem elvégzése után, 1892-ben már járási orvos. 1904-től a kaposvári Berzsenyi Szabadkőműves-páholy tagjai közé választották. Rendbe tette a csurgói egészségügyet, a háború alatt 80 ágyas kórházat vezetett. 1918. november 6-án először a Csurgói Nemzeti Tanács, majd a Nemzeti Tanács Elnökévé választották. 1922-ben először, 1926-ban másodszor választották meg képviselőnek, kispártprogrammal. (HORVÁTH, 2019. 76.)

⁵⁷ Fliegl Kálmán tanítóképző intézeti tanár (1905–1933). Képesítése: okleveles polgári iskolai rajztanár. Rajzot, kézimunkát, szépírást, és tornát tanított. 1906-ban nevezte ki a miniszter rendes tanárrá. Vágó Béla főbírói tisztségével, az ipartestület jegyzőjével a helyi kulturális élet egyik szervezője volt. Részt vettek az Iparoszház létrehozásában 1909 novemberében, 1911 januárjában a csurgói Koronában (Korona szállóban), decemberben Kaposváron képzőiskolát rendezett. 1923 májusában saját lakásán festőiskolát nyitott. 1933 nyarán a csurgói tanítóképző megszűntekor a Budapestre helyezte. (HORVÁTH, 2019. 86.)

tartottak azon III. évfolyamosok számára, akik az elsőt elvégezték. A februári tanfolyamon összesen 20 hallgató, a március-áprilisin 16 hallgató vett részt. A harctérrel 6 hallgató érkezett az oktatásra. A háború miatt az iskolaév október 1-én kezdődött és a vizsgálatokat leszámítva május 30-án ért véget.

A tantestület összetételében is történtek változások. Sárosi Istvánt⁵⁸ Csáktornyára rendelték vissza. Bodola Sándor⁵⁹ sepsiszentgyörgyi menekült polgári iskolai tanító november 6-tól december végéig tanított az intézetben, majd a csongrádi polgári iskolához került. Szánthó Kálmánt helyezték Sárosi István helyére. Jelentős esemény, hogy az intézet igazgatója ebben az évben töltötte be szolgálatának negyedszázadát. 1400 K értékű hadikötvényt adtak át neki. Az alapítvány kamatait mindig a néptanítói pálya iránt legelkötelezettebb, legjobb tanulmányi előmeneteli eredménnyel rendelkező növendékek kapták.⁶⁰

A következő évek sok nehézséget hoztak. A háború és a forradalom eseményeinek forgataga nem kímélte az intézmény tanári karát és tanulói közösségét. Az 1925/26-os év értesítőjében a korszak politikai hangulatát kiválóan szemléltető forrást találhatunk.

„Súlyos körülmények között indult meg az 1918–1919. és az utána következő két iskolai év is. A Végzet ugyan is azt akarta, hogy annak a nagy háborúnak a tüze, amelynek nyomában idegtépő izgalom, nagy szenvedés, legnagyobb értékeket semmivé tevő pusztítás és tömeghalál járt: a mi határunkon lobbanjon fel, hogy itt kezdődjék a nagy leszámolás drámai munkája. Mi nem kerestük ezt a nagy leszámolást, de álltuk vitézül. Soha nép tisztább igazsággal és szentebb célért nem szállt háborúba, mint a – magyar. És mégis elvesztettük a háborút. Hiába volt szent küzdelmünk, hazánkért való életharcunk! Azután jött az októberi forradalom és a kommunizmus, amelyek iskolánkban is éreztették hatásukat. Szerencse, hogy nem sokáig tartott ez a hatás. Szerencse, hogy a nemzeti öntudat, országszerete megerősödött és végzett a vörös uralommal. Az 1921–22. iskolaévtől kezdődőleg az iskolai nehézségek is mindegyre gyérültek, s most már mi is Isten segítségével hozzáfoghatunk a konszolidáció, az újjáépítés munkájához és közreadhatjuk iskolai értesítőnket.”⁶¹

A tanári karban is nagy változások történtek. Ezekről egy összefoglalásban szerezhettünk tudomást az 1925/26-os értesítőben. Mohar József igazgató nyugállományba

⁵⁸ Sárosi István tanítóképző intézeti tanár (1915–1916) és (1917–1918). Képesítése: okleveles polgári iskolai tanár, tanítóképző intézeti tanfolyam. Szakcsoportja és tanított tárgyai: természettan, menynyiségtan. (HORVÁTH, 2019. 267.)

⁵⁹ Bodola Sándor tanítóképző intézeti nevelő (1916), okleveles polgári iskolai tanár. (HORVÁTH, 2019. 44.)

⁶⁰ *A csurgói magyar királyi állami elemi tanítóképző-intézet XX. értesítője az 1916/17. (47.) iskolai évről.* Szerk.: MOHAR József igazgató. Kaposvár, Szabó Ernő Könyvnyomda, 1917. 3–7.

⁶¹ *A csurgói magyar királyi állami tanítóképző-intézet értesítője az 1925–1926 és az azt megelőző hét iskolai évről.* Szerk.: BRUNOWSZKY Rezső igazgató. Csurgó, Oszeszly M. Viktor Könyvnyomda, 1926. (a továbbiakban: BRUNOWSZKY, 1926.) 28.

vonult. Az új igazgató Brunowszky Rezső lett. Zrínyi Károly⁶² 1921 októberében nyugállományba került. Blénessy János 1922 augusztusában Sárospatakra távozott. Bozóky Károly nevelő 1924. december 24-én kilépett az intézet kötelékéből. Ditter Ferenc 1922. március 25-én meghalt. 1923 szeptemberétől dr. Kajtán Pál⁶³ orvos került az intézetbe. Leyrer Mátyást 1923. november 30-án Kiskunfélegyházára helyezték, Pödör Béla 1921-ben Pápára távozott. Tóth Ferenc⁶⁴ 1924. augusztus 25-én, Tóth Ferencné 1925. szeptember 6-án érkezett Csurgóra. Tömör Boldizsárt⁶⁵ 1924. február 23-án Győrbe, majd onnan vissza Csurgóra helyezték 1925. szeptember 6-án. A hitoktatók körében is sok személyi változás következett be. Matolcsy István⁶⁶ református hittanár 1921. május 1-én meghalt. Utána Varga Dezső református lelkész, 1921. november 1-től Galgóczy János⁶⁷ tanított. Niemetz Sándor⁶⁸ és Gosztolya Zoltán római katolikus hittanár, valamint Balogh István evangélikus hitoktató is az intézet kötelékében fejtette ki tevékenységét. 1925 januárjától Dely János lesz a hittanár.⁶⁹

⁶² Zrínyi Károly tanítóképző intézeti tanár (1918–1933). Képesítése tanítóképző intézeti tanár. Szakcsoportja és tanított tárgyai: mennyiségtan, fizika. A csurgói tanítóképző megszűnése után, 1933-ban annak jogutódja a Bajai Állami Tanítóképző Intézet tanára lett. (HORVÁTH, 2019. 334.)

⁶³ Dr. Kajtán Pál tanítóképző intézeti orvos (1923–1932). Kaposváron érettségizett, majd a Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi fakultásán szerzett diplomát. Először Kaposváron volt segédorvos, 1922-ben Csurgóra költözött. 1923-ban tisztiorvosi vizsgát tett. A tanítóképzősök hozzá jártak orvoshoz, egészségtant tanított a képzőben. (HORVÁTH, 2019. 148.)

⁶⁴ Dr. Tóth Ferenc tanítóképző intézeti tanár (1924–1933). Képesítése: tanítóintézeti tanár. Szakcsoportja: nyelv és történettudomány. E tárgyakat, valamint földrajzt is tanított. A *Járasi Monográfiák* című országos sorozat első köteteként a *Somogy földje és népe* I. könyveként 1928-ban megírta a *Csurgó és környéke* című munkát. 1931-ben tanulmányt jelentetett meg a *A németiség elterjedése és településformái* címmel. 1933-ban a csurgói tanítóképző megszűnésekor Pápára helyezték. (HORVÁTH, 2019. 303.)

⁶⁵ Tömör Boldizsár tanítóképző intézeti tanár (1920–1931). Képesítése: okleveles polgári iskolai tanár, tanítóképző intézeti tanfolyam. Szakcsoportja és tanított tantárgyai: nyelv- és történettudomány. (HORVÁTH, 2019. 308.)

⁶⁶ Matolcsy István gimnáziumi és református intézeti hitoktató (1892–1921). Teológiai tanulmányait Debrecenben végezte. 1892-ben 36 pályázó közül került a csurgói református gimnázium vallástanári székébe. A református hittanon kívül magyart és történelmet is tanított. (HORVÁTH, 2019. 204.)

⁶⁷ Galgóczy János gimnáziumi hitoktató, internátusi felügyelő tanár, tanítóképző intézeti református hitoktató (1921–1933). A teológiára 1917-től 1921-ig Pápán járt. Csurgón kezdte meg működését, mint vallástanár. A Polgári Kaszinó, a Református Irodalmi Egyesület, a Belső-Somogyi Református Egyesület tagja volt. 1915-ben önkéntesként katonai szolgálatra vonult be, a keleti fronton szolgált. Kétszer sebesült meg, mint 25%-os rokkant szerelt le. Református hittant, magyar történelmet, mennyiségtant, természetrajzt és éneket tanított. (HORVÁTH, 2019. 97.)

⁶⁸ Niemetz Sándor római katolikus gimnáziumi és tanítóképző intézeti hitoktató (1920–1928). 1920-tól hitoktató [katolikusként a reformátusoknál??] és az állami tanítóképző intézetben. 1928-ban a veszprémi püspök Csurgóról Keszthelyre helyezte. (HORVÁTH, 2019. 234.)

⁶⁹ BRUNOWSZKY, 1926. 28–29.

Koltai István 1939-ben Szegeden megjelent művében⁷⁰ a csurgói tanítóképző-intézet körül kialakult helyzetet jól ismerő szakemberként plasztikusan mutatja be azt a komplex problémát, amely kutatásaim szerint az intézmény hosszú agóniájához jelentősen hozzájárult. Az intézet a reménytelen anyagi helyzete, valamint a tanítóképző-intézeteket hatosztályúvá tevő rendelet arra kényszerítette a tanári testületet, hogy 1921 végén ismételten lépéseket tegyen az iskola gyors áthelyezése érdekében. Brunowszky Rezső igazgató, a losonci állami tanítóképző volt igazgatója vette kezébe az ügyet. Irányításával készült felterjesztés drámai, tragikus színekkel ábrázolja azokat a csurgói viszonyokat, amelyek lehetetlenné teszik, hogy az intézet továbbra is Csurgón működjön. „Tanulmányi, nevelési, de különösen egészségügyi bajok teszik szükségessé – írja a felterjesztés – az áthelyezést. A téli tömeges megbetegedések, a szövődményes influenzások nagy száma, a tömeges kéz- és lábelfagyások, a rühesedések a rossz lakásviszonyokból erednek és abból, hogy messze földön nincs sem kórszoba, sem kórház. Az intézet súlyos állapotán csak internátussal egybekötött, az eddiginél jóval nagyobb épülettel lehetne segíteni. De ezt Csurgó nem tudja megadni.”⁷¹

A felterjesztők „biztos tudomása szerint még áldozatot sem képes hozni az intézetért, amire pedig más városok, kultúrközpontok az intézmény odahelyezése esetén készségesen lennének hajlandók”. Titkos megbeszélések kezdődtek a „más városok”, „kultúrközpontok” kifejezések mögött meghúzódó Nagykanizsával, arról a kérdésről, hogy gyors lépéseket tegyenek az áthelyezés érdekében. A tantestület véleménye szerint Nagykanizsa lenne a legalkalmasabb új hely az új intézmény számára. Kaposvár kiesett a versenyből, mert úgy döntött, hogy nem tart igényt a képzőre. A nagykanizsai tárgyalások szépen haladtak előre, 1922 végére már odajutottak, hogy „hivatalosan is arról beszéltek”, hogy a csurgói intézet hamarosan a szomszédos városba költözik. A valóságban ez nem így történt. Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter dunántúli körútja alkalmával 1923. november 21-én Csurgót is meglátogatta. Nevezetes időpont ez az intézet történetében, mert ekkor nyilvánította ki a miniszter, hogy a csurgói tanítóképzőt nem helyezi át.⁷²

Az 1926/27-es év nyugalmas volt. Az igazgató a nevelés fogalmának új megvilágításával foglalkozik. Szofisztikált szemlélettel megalkotott magas színvonalú, filozofikus tudományos esszéjében a nevelés történelmi szerepének átalakulásáról értekezik.

⁷⁰ KOLTAI, 1939. 106–107.

⁷¹ Uo. 106.

⁷² Uo. 107.

„A nevelés kérdésével már a legrégebbi idők emberei is foglalkoztak. Ez a kérdés főképpen az államférfiakat, filozófusokat, a társadalom életét figyelemmel kísérő szociológusokat, papokat, hadvezéreket stb. érdekelte. Hogy miért érdekelte őket, arra általánosságban azt mondhatjuk: azért, mert sokan közülük akképpen vélekedtek, hogy a nevelés hatalma igen nagy. [...] Felfogásom szerint a nevelés az a nevelői eljárás, amellyel a fejlődő egyén rendes testi és rendes lelki sajátosságait harmonikusan fejlesztjük, és a hiányzókat keletkeztetjük avégből, hogy az illető idővel önmagát is, meg a társadalmat is célszerűen tudja szolgálni.”⁷³

Az 1929/30-as évkönyvet Dobosy Elek igazgató azzal indította, hogy az utolsó tíz évet az intézet bizonytalan jövője beárnyékolja. A bizonytalanság érzése hatotta át mind a tanárok mind a növendékek gondolatvilágát. Bízna a felsőbb hatóságok bölcsességében. Mácsay Károly⁷⁴ a pedagógia tanára, Grau Géza⁷⁵ és Kaposi Károly gyak. isk. tanítók dr. Szabó Béla királyi tanfelügyelő kérésére részt vettek a Somogy-vármegyei tanítók részére rendezett szemináriumi munkában. Előadást tartottak az új népiskolai tantervről. Lelkiismeretes, áldozatos munkásságukért elismerést érdemeltek ki. Az évkönyv kiemelte az évenként megrendezett hangverseny nagy sikerét is. Céljuk, hogy Csurgó társadalma megismerje az intézetben folyó értékes oktató-nevelő munkát. A tantestület tagjai aggódva tekintettek a jövő tanév elé. Az államháztartás kisebb teherbíró képessége miatt kisebb mértékű a növendékek segélyezése. Eddig az államkincstár fizette a tanulók után az externátusi szálláspénzt. A jövőben a tanulóknak kell fizetni a havi 16 P szálláspénzt. Sajnos a növendékek legnagyobb része igen szerény jövedelmű családokból származik. Az évkönyvben még megemlítették a 40 évvel ezelőtt és a 25 évvel ezelőtt végzetek találkozóját. A 40 éves találkozóán részt vettek: Gál István, Waldinger Kálmán, Pekovits Sándor, Bejczy Gábor, Polónyi György, Balogh Kálmán, Fatér Mihály. A 25 évvel ezelőtt végzetek találkozóján megjelent Ecker Károly, Happ József, Kovács János, Kovács Mihály, Ruttner György, Ulakcsai Antal.⁷⁶

Az 1930/31-es tanév a tanulók anyagi gondjainak megoldásával kezdődött. Megyesy József⁷⁷ katolikus hittanár kezdeményezésére a csurgói Szociális Misszió Társulat

⁷³ *A csurgói magyar királyi állami tanítóképző-intézet értesítője az 1926–1927. iskolai évről.* Szerk.: BRUNOWSZKY Rezső igazgató. Csurgó, Oszeszly M. Viktor Könyvnyomda, 1927. 3–5.

⁷⁴ Mácsay Károly: tanítóképző intézeti tanár (1928–1931). Képesítése: tanítóképző intézeti tanár. Szakcsoportja és tanított tantárgyai: pedagógia, filozófia, magyar. 1931-ben Kiskunfélegyházára helyezték. (HORVÁTH, 2019. 196.)

⁷⁵ Grau Géza gyakorlóiskolai tanító (1919–1933) Ráckanizsán volt osztálytanító. 1919-ben a szerbek által történt kiutasítása után került a csurgói tanítóképzőhöz. (HORVÁTH, 2019. 103.)

⁷⁶ DOBOSY, 1930. 3–5.

⁷⁷ Megyesy József gimnáziumi és tanítóképző intézeti római katolikus hitoktató (1928–1932). Veszprém-ben szentelték pappá 1922-ben. Hitoktató volt Nagykanizsán. 1924-ben középiskolai hittanári

elnöksége támogatta a nehéz helyzetbe került tanulókat. Gyűjtésük eredményeként tíz tanulót havonta olyan mértékű segélyben részesítettek, hogy tanulmányaikat sikerült folytatni. A tanári testület tagjai is önkéntes adományaikkal két tanuló szállását biztosították. A másik ok, ami az iskolai munkát jelentősen zavarta az influenzajárvány volt.

A tantestületben is történt változás. Balogh István⁷⁸ porrogszentkirályi ág. evangélikus lelkészt betegsége miatt novembertől Lágler Béla⁷⁹ ág. evangélikus segédlelkész helyettesítette. Decemberben kapott megbízást Bulla Andor⁸⁰ okleveles gazda, hogy mint óradíjas helyettes tanár a gazdasági tárgyakat tanítsa. Kaposi Károlyt 1931 szeptemberében áthelyezték a budapesti II. kerületi tanítóképző-intézetbe.

Ebben a tanévben is három esetben volt egykori növendékek találkozója. Az 1905-ben végzetek találkozásán megjelentek: Károly János, Szép Gyula, vitéz Rédey Gyula, Varga Ferenc, Torma Lajos, Szőke Lajos, Hegyi Kálmán, Mezei Gyula. Az 1918-ban végzetek találkozásán megjelentek: Halmos (Forsthoffer) József, vitéz Söllei József, Fehér Ferenc, Herbán Ferenc, Németh József, Nyerki János, Becht Béla, Huber György, Jankovics József. Az 1925-ben végzetek találkozásán pedig: Hollósi Jenő, Marosi Ferenc, Peresa Pál, Polgár Jenő, Magdics Nándor, Valenta József, Zábrák Károly, Márkus Sándor, Kosaras Pál, Vágó Frigyes.⁸¹

Az 1931/32-es tanév több szomorú esemény bejelentésével kezdődött. Meghalt Purcsi János⁸² középiskolai énektanár. Kiemelkedő szakmai tudással rendelkezett. Ezen kívül mindent megtett azért, hogy a városban zenekedvelő embereket neveljen. Szintén eltávozott az élők sorából Sarudy Ottó nyug. királyi főigazgató, akinek élete mintaképe marad minden nevelőnek.

A tanári karban is változások történtek. Mácsay Károly tanárt Kiskunfélegyházára helyezték, Tömör Boldizsár tanár nyugdíjba ment, Kaposi Károlyt távozása után

oklevelet szerzett. A veszprémi püspök 1928 nyarán Nagykanizsáról Csurgóra helyezte, itt hittanár lett a református gimnáziumban és a tanítóképző intézetben. (HORVÁTH, 2019. 211.)

⁷⁸ Balog István gimnáziumi és tanítóképző intézeti evangélikus hitoktató (1892–1930). A teológia negyedik évfolyamát a hallei egyetemen végezte. 1890-ben avatták lelkésszé. A muraszombati evangélikus magyar–vend misziógyülekezet lelkésszé választotta. 1892-ben a porrogszentkirályi gyülekezet választotta lelkészévé. (HORVÁTH, 2019. 23.)

⁷⁹ Lágler Béla gimnáziumi és tanítóképző intézeti evangélikus hitoktató (1930–1933). Az 1928–29-es tanévben a Bázeli Teológiai Egyetemen tanult. 1933-ban nevezték ki porrogszentkirályi lelkésznek. (HORVÁTH, 2019. 188.)

⁸⁰ Bulla Andor tanítóképző intézeti helyettes tanár (1930–1933). 1930 decemberében osztotta be a minisztérium, mint gazdasági tanárt a csurgói tanítóképzőhöz. Képesítése okleveles gazdatiszt, okleveles tanító. Közgazdaságtant, természetrajtot tanított. A megszűnéskor Pápára helyezték. (HORVÁTH, 2019. 53.)

⁸¹ DOBOSY, 1931. 3–5.

⁸² Purcsi János tanítóképző intézeti tanár (1918–1931). Képesítése: középiskolai zenetanár. Éneket, zenét, kántorképzést tanított. (HORVÁTH, 2019. 258.)

Kunszt Dezső⁸³ beosztott tanító, intézeti nevelő helyettesítette. Novemberben került az intézményhez Ádám Zsigmond⁸⁴ és Cziráki József⁸⁵ óradíjas helyettes tanár.

A tanári karban történt fluktuáció, valamint az aggasztó gazdasági helyzet miatt ebben a tanévben elmaradt a hangverseny. Csurgó áldozatkész társadalma továbbra is támogatta a legszegényebb növendékeket. Ebben a tanévben is megrendezték régi növendékek találkozóját. Az 1921-ben végzetek találkozóján megjelentek: Frei János, Gál István, Hollósy József, Irmanszkova Sándor, Kanizsai János, Kis József, Lágler Sándor, Mike Imre, Speizer Sándor, Hajnalka (Tankovics) Imre, Tüske József, Várhelyi Nándor. Az 1926-os évben végzetek találkozóján jelen volt: Kovács József, Kótai Lajos, Lukács János, Pápics Ádám, Szauer Dezső.⁸⁶

Az 1932/33-as iskolai év az intézet utolsó tanéve. Dobosy Elek igazgató részletes tájékoztatást adott az évkönyvben a bezárás okairól. „A nagyméltóságú vallás és közoktatásügyi miniszter úr a 64 év óta fennálló, s a rendelkezésünkre álló okmányok bizonyítékai szerint feladatait mindenkor pontosan teljesítő, hivatásának mindenkor eredményesen megfelelő intézetünket a folyó iskolai év végével bezárta. Oka: Trianon. Az államháztartás nehéz anyagi helyzete, a szükségleteknek meg nem felelő túltermelés kötelességévé tette legfelsőbb hatóságunknak, hogy a vidéki állami tanítóképző-intézetek legrégibb, de külső körülményeinél fogva egyik legmostohább szervezetét megszüntesse. Ezek a külső mostoha körülmények fentállottak – egy-két évet leszámítva – az intézet keletkezése óta.”⁸⁷

Köszönetet mondott Csurgó község elöljáróságának támogatásukért, megköszönte társainak az intézet érdekében végzett odaadó munkájukat.

„Hála illeti Csurgó község mindenkori elöljáróságának azon tagjait is, akik intézetünkért áldozatot hoztak és hajlandók is lettek volna hozni, továbbá közösségének azt a részét, amely intézetünket ott tartózkodásának ideje alatt erkölcsi, ifjúságunkat pedig sokszor anyagi támogatásban részesítette. De köszönetet kell mondanom ezen

⁸³ Kunszt Dezső tanítóképző intézeti nevelő (1921–1933). Okleveles tanító. (HORVÁTH, 2019. 184.)

⁸⁴ Ádám Zsigmond (1931–1932) tanítóképző intézeti tanár. 1931-ben a Kiskunfélegyházára áthelyezett Mácsay Károly helyére került a Csurgói Állami Tanítóképző Intézethez. Szakcsoportja: pedagógia, filozófia. Pedagógiai tárgyakat tanított. (HORVÁTH, 2019. 15.)

⁸⁵ Cziráki István tanítóképző intézeti tanár (1931–1933). 1931-ben szerzett magyar nyelv és irodalom, valamint történelem szakos diplomát a Szegedi Tudományegyetemen. Hivatásnak első állomása még ebben az esztendőben Csurgó lett, mint óradíjas helyettes tanár a Csurgói Állami Tanítóképző Intézetben. A nyugalmomba vonult Tömör Balázs helyére került. Képesítése: tanítóképző intézeti tanár. Szakcsoportja és tanított tantárgyai: magyar, történelem. 1933–34-es tanévtől a frissen megnyitott Kőszegi Állami Tanítóképző Intézethez helyezték. (HORVÁTH, 2019. 56.)

⁸⁶ *A csurgói magyar királyi állami tanítóképző-intézet értesítője az 1931–1932. iskolai évről.* Szerk. DOBOSY Elek m. igazgató. Csurgó, Oszeszly M. Viktor Könyvnyomda, 1932. 3–7.

⁸⁷ DOBOSY, 1933. 3.

a helyen munkatársaimnak is, akik mindig az intézet érdekében, a magyar tanítóképzés érdekében, a magyar feltámadás érdekében dolgoztak. Köszönöm, hogy egymás megbecsülésével, segítségével nemcsak az ifjúság nevelésének előmozdítói, hanem a tanári név, a tanári tekintély megvédésének is előharcosai voltak.”⁸⁸

A tanév végén a következő megható szavakkal búcsúzott a növendékektől: „Kedves Fiúk! Áldja meg magukat a jóságos Isten minden jóval. Adjon maguknak hosszú, boldog, értékes, munkás, Istenes életet. Adjon kitartást, lelkesedést minden szép és jó munka iránt, adjon meglegedett, eredményekkel teljes munkakört. Ezen jó kívánságokkal egyidőben arra kérem magukat, hogy tartsák meg kellemes emlékeik között ezt az intézetet, annak tanári karát, arra kérem magukat, hogy értsék és érezzék meg mielőbb azt a tényt, hogy ez a tanári testület a maguk jövőbeli boldogulásuknak útját akarta egyengetni mindig, akkor is, amikor sokszor szigorúan, de mindenkor jóindulatúan szeretettel és igazságosan nevelte, tanította magukat. Mi magukat szívünkbe zártuk és mi mindig kellemesen fogunk visszagondolni magukra, sőt büszkékké leszünk magukra, ha azt ezután életükkel ki fogják érdemelni. Fiaink! Isten velük!”⁸⁹

Nem csoda, hogy ebben a tanévben nagy volt a testületen belüli fluktuáció. Ádám Zsigmond óradíjas helyettes tanár a miskolci izraelita tanítóképző-intézet tanára lett, Dr. Kajtán Pál intézeti-orvos megbízatásáról lemondott. Megyesy József római katolikus hittanárt a látrányi egyházközség plébánosává nevezték ki. Az intézethez került Szániel István óradíjas helyettes tanár, Dr. Márványi József⁹⁰ körorvos, dr. Végh József⁹¹ római katolikus hittanár, aki december végén a veszprémi teológia tanára lett. Utána dr. Mészáros Béla⁹² kaposvári hittanárt bízták meg a hittan tanításával. Az intézethez került még Bartl Ödön óradíjas helyettes tanár.⁹³

⁸⁸ Uo.4.

⁸⁹ Uo. 8.

⁹⁰ Dr. Márványi József gimnáziumi és tanítóképző intézeti orvos (1932–1933). 1912-ben beiratkozott a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemre. 2 évet elvégzett az orvosi karon, majd bevonult katonának. 42 hónapot töltött el a lövészárokban, a háború befejezése a francia fronton érte. 1925 januárjában, mint volt rendelőintézeti főorvos és volt klinikai orvos röntgen laboratóriummal kezdte meg a rendelését Csurgón. 1926 novemberében Csurgó-vidéki körorvosnak választották meg. 1932-ben lett iskolaorvos. A tanítóképzőben egészségtant tanított. (HORVÁTH, 2019. 203.)

⁹¹ Dr. Végh József gimnáziumi és tanítóképző intézeti római katolikus hitoktató (1932). 1909-ben szentelték pappá. 1913-ban kánonjogi doktorátust szerzett. 1918-tól plébános Nemesviden. 1932-ben csurgói szolgálati éve alatt halt meg. (HORVÁTH, 2019. 323.)

⁹² Mészáros Béla gimnáziumi és tanítóképző intézeti római katolikus hitoktató (1933). A teológiát Budapesten végezte 1924-től 1929-ig. 1929-ben avatták doktorrá. 1933 nyarán először Budapestre, majd Nagykanizsára helyezték. Hittanár volt Csurgón a református gimnáziumban és az állami tanítóképzőben. (HORVÁTH, 2019. 2013.)

⁹³ DOBOSY, 1933. 4.

A tanév végén az iskola minden nevelőjének biztosítottak állást. „Dobosy Elek igazgatói minőségben és Zrínyi Aladár tanár a bajai, Bartl Ödön és Znojemszky Ferenc⁹⁴ tanárok a nyíregyházi, Bulla Andor⁹⁵ és Dr. Tóth Ferenc tanárok a pápai, Cziráki József⁹⁶ és Székely Zoltán tanárok a kőszegi, Szániel István tanár a jászberényi állami tanítóképző-intézethez. Fliegl Kálmán tanár a budapesti VII. ker. tanítóképző-intézethez, dr. Tóth Ferencné polg. isk. tanár a pápai polgári leányiskolához, Kunszt Dezső állami tanító, nevelő a pécsi állami elemi iskolához, Pajor József altiszt a nagykanizsai polgári fiúiskolához került. Nyugdíjaztatását kérte Grau Géza gyak. isk. tanító.”⁹⁷

A tanulókat is szétosztották: „Az első osztály a kőszegi, a II. osztály a bajai a kiskunfélegyházi és a kőszegi, a III. osztály a jászberényi, a IV. osztály a bajai tanítóképző-intézet tanulója lesz a jövő tanévben.”⁹⁸

„Az intézet ingó felszerelése – a budapesti VII. kerületi tanítóképző-intézet és az óvónőképző-intézet kivételével – a többi állami tanító- és tanítónőképző-intézet között osztott szét.”⁹⁹

Bár ez a tanév volt az iskola életében az utolsó, ennek ellenére nagyon gazdag programot valósítottak meg. Szomorú esemény is történt. 1932. október 14-én temették el gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi minisztert.¹⁰⁰ Ebben az évben egy kiváló tudós államférfi, valamint Somogyország jelentős oktatási-nevelési intézményének sorsa, története e világon lezárult.

⁹⁴ Znojemszky Ferenc tanítóképző intézeti tanár (1918–1933). Képesítése: tanítóképző intézeti tanár. Szakcsoportja: természetrajz, vegytan. E tárgyakat, és németet, mennyiségtant, zenét tanított. Kiváló matematikusnak, zongoristának, zenepedagógusnak tartották. 1933-ban a csurgói tanítóképző megszűnése után Jászberénybe helyezték. (HORVÁTH, 2019. 303.)

⁹⁵ Bulla Andor tanítóképző intézeti helyettes tanár (1930–1933). 1930 decemberében a Vallás- és Közoktatási Minisztérium mint gazdasági tanárt osztotta be a csurgói tanítóképzőhöz. Képesítése: okleveles gazdatiszt, okleveles tanító. Tanított gazdaságtant, közgazdaságtant, természetrajzot. 1933-ban a tanítóképző megszűntekor Pápra helyezték. (HORVÁTH, 2019. 53.)

⁹⁶ Cziráki József tanítóképző intézeti tanár (1931–1933). 1931-ben szerzett magyar nyelv és irodalom, valamint történelem szakos diplomát a Szegedi Tudományegyetemen. Képesítése: tanítóképző intézeti tanár. Szakcsoportja és tanított tárgyai: magyar és történelem. (HORVÁTH, 2019. 56.)

⁹⁷ DOBOSY, 1933. 5.

⁹⁸ Uo. 5.

⁹⁹ Uo. 5.

¹⁰⁰ UJVÁRY GÁBOR: „Egy európai formátumú államférfi” Klebelsberg Kuno (1875–1932). Pécs–Budapest, Kronosz–Magyar Történeti Társulat, 2014. 190.

SVÁB EGYETEMISTÁK HALLGATÓI MOZGALMA AZ I. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Jelen tanulmány a hazai sváb egyetemisták hallgatói mozgalmának 1918 utáni szakaszáról voltaképp folytatása a konferenciafolyamunk előző állomásán elhangzott referátumnak, mely ugyanezt a kérdéskört az I. világháborút megelőző időszakban tárgyalta.¹ Témánk kapcsán feltétlenül rögzíteni szükséges, hogy érdemi kontinuitást kell látnunk a németajkú egyetemisták Trianon előtti és utáni tevékenysége, céljai és motivációi között.

A hazai német nemzetiségi mozgalom elindítói a XIX. század legvégére ismerték fel, hogy a népiségi harc elengedhetetlen előfeltétele egy céltudatos és elkötelezett fiatal értelmiségi réteg kitermelése. E fiatalok összegyűjtésére és hatalmas energiáik kanalizálására került sor 1899-ben, amikor a bécsi egyetemen megszerveződött „a magyar korona országaiból származó német főiskolások egyesülete” (Vereinigung deutscher Hochschüler aus den Ländern der ungarischen Krone). E szervezet mind a látványos és tudatosan provokatív ceremóniái, illetve évfordulós megemlékezései, mind pedig a hatóságok szemei előtt gondosan rejtett (ám igen hatékony) népiségpolitikai propagandája és egyéb háttérmunkája révén a hazai németek felgyorsult asszimilációjának megállítására, az önvédelmi reflexek és a szunnyadó népi öntudat felszítására törekedett.

E „nagy magyarországi” hallgatói előd-egyesület léte és tevékenysége kulturális, ugyanakkor politikai tekintetben is nagy fontossággal bírt. Ám még nagyobb volt a jövőbe mutató hatása. A népi öntudatukban mindaddig visszamaradt magyarországi svábok e fiatal értelmiségi rétege közösséggé formálódott, valódi szellemi elitté vált, felismerte a maga felelősségét, és beleszólást követelt népe sorsának alakításába.

*

¹ OROSZ László: A hazai sváb egyetemisták hallgatói mozgalmának kérdéséhez. Az első világháborút megelőző időszak. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás III.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2020. 43–70.

1918 őszén, az összeomlás időszakában a történeti országterület németajkú egyetemistái előtt (is) új típusú problémák tornyosultak. Immáron nem csupán a nemzeti mozgalmuk kiépülését gátló különféle tényezők (köztük a magyar nacionalizmus) elleni harcra kellett koncentrálniuk, hanem egész tevékenységük szélesebb kontextusba helyeződött át: a wilsoni önrendelkezés gondolata, az autonómia iránti igény, a magyar állam integritásának kérdése, illetve az utódállamok között szétosztásra kerülő német településtömbök jövője foglalkoztatta őket. A napi politika szintjén mindez úgy csapódott le, hogy döntés elé kényszerültek, vajon az erdélyi szász Rudolf Brandsch² féle autonomista vagy pedig a bácskai sváb Jakob Bleyer³ vezette integritásvédő központi német néptanács irányvonalához kívánnak-e csatlakozni. E kérdés (és a nyomában felsejlő jövőkép) volt az, ami megosztotta a hazai német egyetemistákat.

A német népiséget öntudatosan felvállaló nagyobbik részük (híven bécsi mentorai, Edmund Steinacker⁴ és Adam Müller-Guttenbrunn⁵ harcos irányvonalához)

- ² Rudolf Brandsch (Medgyes, 1880–Doftana börtön, 1953), „deutschnational” irányvonalú erdélyi szász politikus, parlamenti képviselő (Budapesten, majd Bukarestben), Nicolae Iorga kormányának nemzetiségügyi államtitkára, a „Verband der Deutschen in Großrumänien” elnöke, a nemzetközi kisebbségvédelem befolyásos személyisége: 1922–1931 között elnöke a saját (és az észtszági német Ewald Ammende) kezdeményezésére létesült Európai Német Népcsoportok Szövetségének, valamint elnökségi tagja az 1925-ben alakult Európai Szervezett Nemzeti Kisebbségek Kongresszusának. Pályafutásához ld. KESSLER, Karl: *Rudolf Brandsch. Ein südostdeutscher Volksmann*. München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1969. – SCHÖDL, Günther: Rudolf Brandsch und die „südostdeutsche” Minderheitenpolitik. *Südostdeutsches Archiv*, 19/20 (1976/77). 121–143.
- ³ Jakob Bleyer (Dunacséb, 1874–Budapest, 1933), germanista, irodalomtörténész, a budapesti tudományegyetem professzora, „nemzetiségügyi” miniszter, a csonkaországi német mozgalom vezéralakja. Munkásságához (magyar nyelvű életrajzi monográfia híján) ld. SCHWIND, Hedwig: *Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deutschtums*. München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1960. [A továbbiakban: SCHWIND, 1960. A munka kiadásánál jóval korábban, még 1937-ben született – O. L.] – FATA Márta: *Jakob Bleyer, politischer Vertreter der deutschen Minderheit in Ungarn 1917–1933*. Freiburg i.Br., k.n., 1991. – Legújabbban GRÓSZ András: *A deutschungar Bleyer Jakob, különös tekintettel a katolikus egyházhoz fűződő kapcsolataira (1920–1933)*. PhD-értekezés, ELTE Budapest, 2014.
- ⁴ Edmund Steinacker (Debrecen, 1839–Klosterneuburg, 1929), pángermán kapcsolata miatt Magyarországról emigrációba kényszerült újságíró, mérnök, gazdasági szakember, 1875-től a magyar országgyűlésbe két erdélyi szász kerületből négyszer is megválasztott képviselő, a századforduló idején politikai/szervezési tekintetben a hazai német mozgalom szürke eminenciása, Ferenc Ferdinánd trónörökös legbelsőbb körének tagja. Munkásságához ld. MADARAS Éva: Die Tätigkeit Edmund Steinackers zur Hebung des nationalen Selbstbewußtseins des ungarländischen Deutschtums im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts. *Acta Universitatis Debreceniensis, Series historica*, 3 (1964). 111–140. – TOKODY Gyula: Edmund és Harold Steinacker a német Südostforschungban. *Századok*, 131 (1997). 677–722.
- ⁵ Adam Müller-Guttenbrunn (Temeshidegkút [Guttenbrunn], 1852–Wien, 1923), bánáti sváb származású író, számos, a sváb népi öntudat felélesztésében nagy szerepet játszó történelmi regény alkotója, az elmagyarosodási tendencia kérlelhetetlen ellenfele. Munkásságához ld. ROGL, Ludwig:

nem meglepő módon Brandsch irányzatához csatlakozott. Bizonyítja ezt, hogy az 1918 novemberében megalakult Magyarországi Német Néptanács⁶ alapítói közt ott találjuk a „Landmannschaft der Schwäbischen Hochschüler”, illetve a „Bund siebenbürgisch-sächsischer Hochschüler” nevű diákszervezeteket is,⁷ amelyek minden bizonnyal a már megismert, 1899-ben Bécsben létrejött német hallgatói egyesület leágazásai voltak. Ám hogy ne legyen ilyen egyértelmű a németajkú diákság magatartása, tudomásunk van egy „Vereinigung Ostdeutscher Hochschüler” nevű hallgatói szerveződésről is [az *Ostdeutsch* itt a Lajtán inneni birodalomfél németajkú lakóira vonatkozott – O. L.], amely viszont Bleyer fővállaltan magyarbarát, patrióta táborához, az ún. Németmagyar Néptanácshoz⁸ próbált közeledni. Ennek vezetője, a bánáti származású Thomas Schön,⁹ aki a későbbiekben Bleyer „egyik leghívebb

Der Anteil Adam Müller-Guttenbrunn am völkischen Erwachen des Donauschwabentums. Brunn–München–Wien, Callwey, 1943. – WERESCH, Hans: *Adam Müller-Guttenbrunn. Sein Leben, Denken und Schaffen. I–II.* Freiburg i. Br., [szerzői magánkiadás], 1975.

- ⁶ „Deutscher Volksrat für Ungarn”: 1918. november 10-én, Budapesten, a német összetartozás eszméjétől és az autonómia-gondolattól áthatott körök 140 delegáltja által létrehozott központi német néptanács. Tagjai az erdélyi szászok vezető testületéből (ez épp másnap fog „Deutsch-sächsischer Nationalrat”-tá alakulni), valamint a század elején alldeutsch befolyással a Délvidéken megszülető „Ungarländische Deutsche Volkspartei”, illetve a szászok és a bánáti svábok gazdasági összefogását célzó verseci „Deutscher Bauernbund” szellemi holdudvarából, továbbá a népközösségi gondolat által megérintett délvidéki sváb és erdélyi szász főiskolások szervezeteiből, és a baloldal soráiból, a szociáldemokrata párt német tagozatából kerültek ki. A magyar állami keretekhez és a területi integritáshoz ragaszkodás kapcsán különösen beszédes a néptanács által megfogalmazott nyilatkozat szövegébe becsempészett tagmondat („ameddig az lehetséges”). Vö. Megalakult a magyarországi német néptanács. *Pesti Hírlap*, 1918. november 12. 3. – Gründung eines Deutschen Volksrates für Ungarn. *Pester Lloyd. Morgenblatt*, 1918. november 12. 3.
- ⁷ SCHWIND, 1960. 61. – A korabeli sajtó is beszámolt a németajkú diákság politikai aktivizálódásáról, a *Pesti Hírlap* főttebb hivatkozott tudósítása szerint a Brandsch-féle néptanács alakuló ülésén „a szász és sváb főiskolai hallgatók képviselői” is felszólaltak, annak irányító testületébe pedig „2 képviselőt küldtek”.
- ⁸ „Deutschungarischer Volksrat” vagy „Deutsch-Ungarischer Volksrat”, máshol „Volksrat der Deutsch-ungarn”: a fontosabb Kárpát-medencei német településterületeken megalakult német néptanácsok összefogásának céljával 1918. november 1-jén Bleyer Jakab és elvbarátai által Budapesten létrehozott központi német néptanács. Az alakuló ülésen elfogadott nyilatkozatuk 1. pontja leszögezi: „Minden áron és minden körülmények között ragaszkodunk Magyarország területi integritásához.” Bleyer néptanácsa társadalmilag a németajkú klérus, illetve az általa befolyásolt paraszti tömegek, míg földrajzilag a dél-dunántúli „Schwäbische Türkei”, a Bácska-Bánát és a hagyományosan magyarbarát szepesi szászok közegeiben tudott megkapaszkodni. Vö. A magyarországi németek hűsége. *Budapesti Hírlap*, 1918. november 2. 9. – Gründung eines Volksrates der Deutschungarn. *Neue Post*, 1918. november 3. 2.
- ⁹ Thomas Georg Schön [Schoen] (Máriafölde, Torontál vm., 1894–Deißlingen, 1994), orvos. Budapesti egyetemi éveitől – még az I. világháború előtt – néhány német öntudatú társával „Erzschwaben” néven asztaltársaságot szervez, ám frontszolgálat után már a Bleyer felé orientálódó német hallgatói tömörülés feje. 1920-ban még a magyar fővárosban szerzi meg orvosi diplomáját, majd egy berlini

és legkedvesebb munkatársa” lesz, 1918. december 14-én felhívást intézett az egymással rivalizáló mindkét német néptanácshoz a német kisebbség alsó-, közép- és felsőfokú iskoláztatásának előmozdítását igényelve.¹⁰ Épp e voltaképp mérsékeltnek nevezhető követelés, illetve az állam egységét veszélyeztető radikális autonómia-gondolatoktól való távolságtartás keltette föl Bleyer figyelmét, s ösztönözte őt arra, hogy e diákszervezet irányába kapcsolatokat kiépítve politikailag hasznosítsa az egyetemi ifjúság aktivizálódását.¹¹ Másfelől égető szüksége is volt Bleyernek arra, hogy egyre szűkülő bázisát¹² velük bővíthesse. Nemcsak a megszállás alá került és elszakított országrészek német lakossága körében foglalkozott ugyanis látványosan a status quo változása folytán anakronisztikussá váló integritáspárti német tábor, de intellektuálisan is mindinkább egyedül maradt és – a letűnt állam kereteihez ragaszkodva – egyre magányosabb utóvédharcot folytatott Bleyer, aki e hónapokra visszaemlékezve később önmagát is egy „tisztkar nélküli hadvezér”-ként jellemezte, utalván ezzel az őt támogató értelmiségi réteg hiányára.¹³

tanulmányút után 1922-ben hazatér (Romániához került) szülőfalujába, ahol 1944-ig praktizál, s mellette a *Banater Deutsche Kulturhefte* munkatársa. A II. világháború után börtön és kényszermunka (a Bărăgan pusztán) egyaránt kijut neki, majd a 60-as években családjával az NSZK-ban telepszik le. Vö. PETRI, Anton Peter: *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*. Marquartstein, Th. Breit, 1992. 1742–1743.

¹⁰ TAFFERNER, Anton: Ungarndeutsche Studentenvereinigungen unter Jakob Bleyer. Erster Teil bis zum Jahre 1932. *Archiv der Suevia Pannonica*, 3 (1966). 39–50, 40–41. (A továbbiakban: TAFFERNER, 1966.)

¹¹ SCHWIND, 1960. 63. – Bleyernek néptanácsa 1919. január 20-i ülésén elmondott, a lelkes német egyetemistákat a politikai küzdelmekbe bevonni szorgalmazó (jegyzőkönyvben rögzített) szavaira – továbbá Schön december 14-i levelére is – az időközben sajnálatos mód elklárodott, alighanem a II. világháború során megsemmisült Bleyer-hagyaték alapján hivatkozik Hedwig Schwind még a 30-as években született disszertációja.

¹² A Bleyer-féle, a területi sérthetlenség elvét valló központi német néptanács minden megszállás alá került országrészben törvényszerűen veszített bázisából és befolyásából. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy e kényszerű, a külső tényezők által predesztinált feltartóztatathatlan tömegbázis-csökkenés mellett a Bleyer-irányzat lehetőségeit és befolyását önnön ideológiai merevsége is erodálta, nevezetesen az, hogy már létrejöttékor épp maga szűkítette le saját táborát. A kibékíthetetlen ideológiai szembenállás okán a nemkívánatos politikai irányzatokat és közösségeket, így a Királyhágón túli szászokat, a „deutschnational” köröket és a hozzájuk bekötött egyetemi ifjúságot, a forradalmi „progressziót”, azaz a polgári radikálisokat és a szociáldemokratákat (ezáltal a kimondottan erős német baloldal erőit) eleve leválasztotta magáról. Ám még az amúgy magyarbarát, viszont jórészt protestáns szepesi szászok körében is egyre nehezebb volt fenntartani a Bleyer-irányzat egyoldalúan katolikus politikai prioritásait. Ezek az erők aztán törvényszerűen mind Brandsch néptanácsa körül gyűlekeztek.

¹³ A hasonlat egy Harold Steinackerrel (Edmund Steinacker fiával) 1931-ben folytatott beszélgetése során hangzott el, amit az innsbrucki professzor a 30-as évek végén idézett fel a doktori értekezését Bleyerről készítő Hedwig Schwindnek. Vö. SCHWIND, 1960. 108. – Hasonlóan nyilatkozott Bleyer

A csonkaországi német egyetemisták önszerveződését személyesen átélő, majd pár év elteltével már a német mozgalom szellemi elitjévé váló ifjú generáció nem egy tagja említi évtizedekkel később publikált visszatekintésében – egyebek közt Kaspar Niederecker, Martin Steer, Stefan Steyer, Matthias Annabring, Anton Tafferner –, hogy 1918 őszén a főttebb említettekén túl is léteztek hazai német hallgatói egyesületek. Bizonyosan működött ekkor egy „Longobardia” nevű, szűk körű és exkluzív társaság, mely azonban nem a hazai viszonyokból nőtt ki, hanem egy itthon igazából gyökeretlen, a régi németországi egyetemi korporációk és „Burschenschaft”-ok mintájára importálni kívánt szerveződés volt. Összejöveleik helyszíne fönt volt a budai várban, a belügyminisztériummal szemközt fekvő Fischle vendéglőben,¹⁴ melynek tulajdonosa így támogatta e kicsiny hallgatói kört, ahol egyébként saját (vegyésznek tanuló) fia is aktívan tevékenykedett. Az alig tucatnyi tag többségének még a neve is fennmaradt,¹⁵ ami azonban aligha bír információs értékkel, tekintve hogy a közéletben nem vettek részt és politikailag inaktívak maradtak, úgyhogy a rájuk visszaemlékezők szerint tradíciók nélküli „vérszegény árnyéklét”¹⁶ után múltak ki a húszas évek közepére.¹⁷

Szintén létezett már 1918 őszén a „Gothia” nevű német hallgatói egyesület. A névválasztás, csakúgy mint a „Longobardia” esetében, a népvándorlás korában a Kárpát-medence területén kimutatható germán jelenletre, ily módon pedig a magyarokénál is régebbi gyökerekre kívánt utalni. Ám szemben a „Longobardia” politikai passzivitásával, a „Gothia” kimondottan felkarolni igyekezett a hazai németiség nemzeti törekvéseit.¹⁸ Aligha véletlen, hogy egyesek Rudolf Brandschot gyanítják a „Gothia” megalakulása mögött,¹⁹ amit igazolni látszik, hogy szinte egyszerre keletkezett a szász és a sváb érdekeket közös „gesamtungarländisch-deutsch” platformon egyeztetni kívánó

a már említett Thomas Schönnnek írott 1924. május 12-i levelében is: „Vezetői kvalitásokkal rendelkezők tekintetében szegények vagyunk, olyannyira, hogy jóformán egyedül vagyok.” Uo. 170.

¹⁴ Budapest I., Országház utca 17. – A székhely lokalizálásában segítségünkre van a hazai német mozgalom sajtója, melyből megtudhatjuk, hogy az „akademische Burschenschaft »Longobardia«” az 1923/24-es tanév őszi szemeszterének nyitányaképp 1923. szeptember 27-én „konvent”-et tartott, ahol az egyesület vezető testülete (nevekké – O. L.) tagtoborzásról határozott, a jelentkezőket erre a címre irányítva. Vö. Aus der Studentenschaft. *Sonntagsblatt*, 1923. október 14. 5.

¹⁵ Hans Fischle, Hans Kungel, Richard Waller, Wilhelm, Reisner, Viktor Schäffer, a „három Mayer-fivér”. Vö. ANNABRING, Matthias: Suevia-Budapest. (Aus den Memoiren.) *Archiv der Suevia Pannonica*, 1 (1964). 51–59, 52. (A továbbiakban: ANNABRING, 1964.)

¹⁶ Uo.

¹⁷ „1925-ben már nem hallunk a Longobardiáról. Úgy tűnik, ebben az évben a legnagyobb csőndben fölözött [...]” Vö. TAFFERNER, 1966. 48.

¹⁸ „A célkitűzést illető különbségben keresendő az ok, miért nem akadt egyetlen egy sem a budapesti Langobardiások közül, aki politikai tekintetben föllépett volna, szemben a »Gothiával« [...], amely egész sor ismert nevet tud fölvonultatni.” ANNABRING, 1964. 53.

¹⁹ TAFFERNER, Anton: Ein „Goldenes” Buch der Donauschwaben von anno 1918. *Donauschwäbische Briefe*, 1960/1. 20–22, 21. (A továbbiakban: TAFFERNER, 1960.)

Brandsch néptanácsával,²⁰ valamint az is, hogy tagjai közt nem egy, később nagy befolyású erdélyi szász személyiséget találunk.²¹ Az 1919. januári medgyesi nyilatkozat²² (s nyomában Brandsch és a szász lobbi Romániába távozása) után a nemzeti közösségük sorsáért aggódó német egyetemisták a tekintélyes és immár politikai ellenpólus nélkül maradt Bleyer köré gyűltek, aki cserébe féltő szeretettel és gondoskodással – mintegy atyai szerepkörben – karolta fel őket.²³

Közben azonban a világ nagyot fordult. Bleyer a Monarchia végóráiban és az 1918/19-es forradalmi időszakban nemzetiségi vezetőként tanúsított – egyértelműen magyarbarát, patrióta és integritásvédő – attitűdje révén megszerzett politikai tőkáját alig két év alatt elveszítette. Az országvesztés miatt sokkolt sovíniszta közvélemény az első négy ellenforradalmi kormány nemzetiségügyi minisztereként tevékenykedő Bleyeren és a „csonka” országban lényegében egyedüliként megmaradt német nemzetiségen vezette le minden felgyülemlett sérelmét és indulatát. 1920 decemberében a még mindig nyitott burgenlandi kérdésben folytatott ausztriai tárgyalásából Bleyer arra érkezett haza, hogy Teleki átalakított kormányából kihagyták, azaz gyakorlatilag menesztették, magát a minisztériumot pedig az 1921. októberi velencei egyezményt és a szóban forgó terület átadását követően (1922 februárjában) végleg felszámolták.²⁴

²⁰ Két héttel annak megalakulása után, november legvégén.

²¹ Pl. a romániai Német Párt parlamenti frakcióvezetőjét, Hans Otto Rothot (1890–1953), vagy épp Otto Folberth (1896–1991) történész-publicistát. – A harmincas évek közepén, amikor a „Suevia” diákegyesület a Kálvin tér közeli Ráday utcából a Duna parti Molnár utcába költözött, Anton Tafferner még látta a „Gothia” tagságáról vezetett hatalmas, díszes, bőrkötéses kötet, az ún. Aranykönyv 1918/19 és 1920/21 közötti bejegyzéseit (benne az említett erdélyi szász egyetemisták adataival), valamint az egyesület „Vivat! Crescat! Floreat! Gothia!” felirattal és „29. Nov. 1918” dátummal ellátott körpecsétjét (vö. TAFFERNER, 1960. 20–21. – Uő. 1966. 39–40.), melyek aztán a II. világháború folyamán megsemmisültek.

²² A kérdés kapcsán részletesebben ld. OROSZ László: Az erdélyi szászok csatlakozása Nagy-Romániához: Medgyes, 1919. január 8. In: *A trianoni békediktátum története hét kötetben. II/1. köt.* Főszerk. GULYÁS László. Szeged, Egyesület Közép-Európa Kutatására, [várhatóan: 2022.]

²³ A „gothiás” diákok törzshelye, amint erre az egykori tagok kedélyesen visszaemlékeznek, a Centrál Kávéház volt, a Ferenciek terénél, szemben az Egyetemi Könyvtárral. Vö. STEER, Martin: Erinnerungen an Univ.-Prof. Dr. Jakob Bleyer. Die ersten Zeiten des Kampfes um die Muttersprache. *Archiv der Suevia Pannonica*, 10 (1981). 9–12, 10. (A továbbiakban: STEER, 1981.)

²⁴ A témához részletesebben BELLÉR Béla: *Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása*. Budapest, Akadémiai, 1975. – TILKOVSKY Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Csokonai, Debrecen, 1998. 39–43. – VITÁRI Zsolt: Új kisebbségpolitika ellenérzésekkel? Etnopolitikai irányváltások Magyarországon 1918 és 1920 között. In: *Sed intelligere. Tanulmányok a 65 éves Gyarmati György tiszteletére*. Szerk. SLACHTA Krisztina–BÁNKUTI Gábor–VÖNYÓ József. Pécs, Kronosz, 2016. 181–199. – EILER Ferenc: Magyarország nemzetiségpolitikája (1918–1989). In: *A magyarországi németek elmúlt 100 éve. Nemzetiségpolitika és helyi közösségek*. Szerk. EILER Ferenc–TÓTH Ágnes. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont–Argumentum, 2020. 11–46, 16–18.

A területi kérdések rendeződésével a német kisebbség propagandacélú felhasználásának stratégiája (és ebből adódóan respektálásának kényszere is) végképp megszűnt. E csapásokat további politikai kudarcok követték, például az, hogy az 1922-es választásokon egyetlen Bleyer-irányvonalú jelölt sem jutott be a parlamentbe (sőt ő maga is kibukott), pedig az 1920-as választásokon még kilenc képviselői helyet szerzett Bleyer keresztény, patrióta tömörülése („Christlich-Deutschungarische Integritätspartei”). Mindezek a kudarcok, a sovíniszta közhangulat, a fokozódó asszimilációs nyomás, és a nemzetiségi önvédelem sikertelen kísérlete lényegében előkészítette az utat a radikális politikai elmozdulásához a hazai német kisebbségen belül.

A nagypolitika kedvezőtlen folyamatai a „Gothia” egyesület tevékenységében is lecsapódtak. Az egyik tag, Kaspar Niederecker²⁵ orvostanhallgató visszaemlékezéséből tudjuk, hogy 1919. augusztus 31-én a tudományegyetem aulájában a tanári kar (köztük Bleyer) és a hallgatóság közös részvételével nagyszabású rendezvény zajlott – egyfelől „a kommunizmus végét” ünnepeelve, másfelől az ország tervbe vett szétszabdalása ellen tiltakozva –, ahol az orvosi kar hallgatóinak nevében épp Niederecker szónokolt (ezzel felhívva magára Bleyer figyelmét), s arról biztosította a hallgatóságot, hogy magyar testvéreikhez hasonlóan a svábok is a haza megvédéséért szállnak síkra, ahogyan tették azt 1848-ban is.²⁶ Ám az ekkor még látványos összeborulás után nem sokkal

²⁵ Kaspar Niederecker (Tarján, 1894–Aichach, 1969), orvos, ortopédiai szaktanulmányok szerzője. Pécssett, majd a budapesti irgalmasrendi közkórházban praktizál, és a Volksbund Bleyer Jakab Gimnáziumának iskolaorvosa. A II. világháború után a würzburgi egyetem ortopédiai tanszékének tanára, 1946–1962 között az egyetemi klinika vezetője, 1959-ben a „Deutsche Gesellschaft für Orthopädie und orthopädische Chirurgie” elnöke.

²⁶ Auszüge aus der Festansprache am ersten Stiftungsfest der Suevia-Pannonica den 30. 4. 1961 in Heidelberg von Univ.-Prof. Dr. med. Kaspar NIEDERECKER. *Archiv der Suevia Pannonica*, 1 (1964). 60–64, 61. (A továbbiakban: NIEDERECKER, 1964.) – A történelmi sorsközösséget hangsúlyozó szónokok kedvelt toposza volt a derék és dolgoz sváb parasztok (az erdélyi szászok olykor kimondottan ellenséges magatartásának kontrasztjaként bemutatható) hűsége és patriotizmusa, a Benedek Elek és Szekfü Gyula tollán felmagasztosult „Schittenhelm Edék” példája, vagy épp a már emigrációban élő Kossuth egyik levele nyomán elterjedt anekdota Damjanich cibakházi szemléjéről, amikor is a katonákhoz intézett kérdésre, hogy ők svábok-e, az a válasz érkezett: „Igenis, méltóságos tábornok úr, mi svábok vagyunk, de magyar svábok!” – Az 1919. augusztusi rendezvényről egyik társa is megemlékezik, hozzátéve, hogy a „sváb hallgatók e kicsiny csoportja” ekkor nyert bebocsátást Bleyer közvetlen közelébe, s így valóban ők lettek „Dr. Bleyer első aktív csoportja”. Ettől kezdve minden reggel Bleyer lakásán találkoztak, röviden „megbeszélni a munkatervet”. Feladatuk volt felkeresni a Budai-hegyvidék sváb falvait, ott felvilágosító munkát végezni, s helyi csoportokat, egész szervezetet kiépíteni. Némelyik szombaton akár 3–4 rendezvényt, nagygyűlést is lebonyolítottak (elfoglaltságai függvényében ezek egy részén maga Bleyer is részt vett), s mindig hatalmas lelkesedéssel fogadták, majd megvendégelték őket. Ily módon az egyetemisták aktív közreműködésével gyökeresedett meg az egyszerű vidéki nép körében Bleyer nimbusza, s lett széles néprétegek szemében „a sváb nép atyja”. Vö. STEER, 1981. 10–11.

a hazai németeket is utolérte a „hazaáruló” bélyeg, mégpedig, Niederecker szavaival, épp a „hypernational” érzületű magyar egyetemi ifjúság részéről.²⁷ Mindez persze csak erősítette a német népiségük iránti elkötelezettséget a „Gothia” tagjaiban, akik távozó szász társaik mellett túlnyomórészt mégiscsak sváb közezből jöttek. Néhányuk nevét a német mozgalomban később vállalt szerepük okán érdemes felidézni: Nikolaus Haßlinger²⁸ és Franz Rothen²⁹ a Bánátból, Hans Schnitzer³⁰ a Bácskából,

²⁷ NIEDERECKER, 1964. 62

²⁸ Nikolaus Haßlinger, (Istvánföldre, Torontál vm., 1899–Dornhan, 1965), orvos. A szegedi, majd temesvári piarista gimnáziumi évek, illetve a katonai szolgálat és a hadifogság után orvosi, valamint állam- és jogtudományi tanulmányokat folytat Budapesten. A „Gothia” hangadó személyisége, egy ideig Bleyer bizalmasa, még családi körébe is bejárással. Orvosi tanulmányait Innsbruckban fejezi be (ekkorra Bleyerrel már elhidegültek egymástól), s hazatelepszik Jugoszláviához került szülőföldjére, ahol orvosi praxisa mellett aktív népiségi munkát végez: a jugoszláviai „Jungdeutsche Bewegung” megalapítója, s 1939-ig országos vezetője, a *Volksdeutsche Zeitung* (később: *Deutsche Presse*) kiadója. 1941-től Berlinben él s folytat orvosi praxist. A II. világháború után Baden-Württembergbe húzódik, s újra aktivizálódik, még Bundestag-választáson is indul.

²⁹ Franz Rothen (Párdány, Torontál vm., 1899–Bonn, 1965), a temesvári piarista gimnázium, ill. a frontszolgálat után 1919-ben Budapesten kezd orvosi tanulmányokat (de nem fejezi be). A „Gothia”, majd a „Suevia” egyesület karakteres személyisége, bár Bleyerrel való kapcsolata idővel megromlik (részint nehezen kontrollált személyi ambíciói miatt, részint mert – állítólag – sikkasztott a hallgatói egyesület kasszájából). 1933 után a hazai német mozgalom radikálisainak egyik vezéralakja, a Német Munkaközösség hétfős vezetőségének tagja, Basch híve, majd riválisa a Népinémet Bajtársak (a Volksbund elődszervezete) sorában. A német mozgalom számos tagjának „önvédelmi” motivációjú radikalizmusával szemben ő világnézeti nemzetiszocialista, a Szálasi mozgalmával való összefogás híve és propagátora, ami miatt Basch-sal végérvényesen szakítanak. Rothen 1936-ban bekapcsolódik a hungarista mozgalomba, 1938-tól a nyilaskeresztes pártban, titkári rangban, ő felel a kül- és kisebbségpolitikai kérdésekért. 1939 februárjában, a nyilaskeresztes párt betiltásakor és vezetőinek internálásakor, Rothennek sikerül a Reichbe menekülnie, ahol a külügy kelet-európai referense lesz, s az SD támogatásával a Volksbund és a nyilasok összebékítésén fáradozik. A II. világháború után a felelősségre vonást elkerülve Bonnban, a kitelepítettekért felelős minisztérium sajtóosztályán tevékenykedik.

³⁰ Johann Schnitzer (Katymár, 1894–Mehringen, 1954), jogász, a hazai német mozgalom gazdasági ügyvitelének kulcsfigurája. 1928-ban az ún. Bleyer’sches Sammelwerkben (*Das Deutschtum in Rumpfungarn*) a hazai németek statisztikai és földrajzi alapinformációit összegző tanulmány szerzője. A népművelődési egyesületben titkári pozícióval bír, majd a Bleyer halála után Basch körül tömörülő radikálisok voltaképp illegálisan működő tömörülésének (Népinémet Bajtársak) tagjaként a Birodalomból érkező titkos anyagi támogatás („guruló márkák”) koordinálását végzi, mégpedig (a felszínen) a német mozgalom radikálisainak öthetente megjelenő – tehát nem engedélyköteles – orgánuma, a *Der Volksbote* kiadására alapított Kultúra Kiadó Kft. munkatársaként, míg végül, már a Volksbund idején, a szervezet Kincstári Hivatalának (Landesschatzamt) vezetője. A *Volk und Heimat* című szintén időszaki lap az ő kiadói felügyelete alatt jelenik meg. – A titkos támogatás kapcsán ld. Mackensen követ 1936. február 15-i jelentését. *A Wilhelmstraße és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Szerk. RÁNKI György et al. Budapest, Kossuth, 1968. 126–130, Schnitzerről 127.

Ägidius Faulstich³¹ Baranyából, Josef Einwachter³² a Vértesből, továbbá Ludwig Leber,³³ Martin Steer³⁴ és a már említett Niederecker a főváros melléki sváb tömbből.

A Bleyerhez kötődő hallgatók állandó megfigyelésnek és hatósági vegzálásnak voltak kitéve: Martin Steer orvostanhallgató hazaárulási peréről a szakirodalom is szót ejt,³⁵ és visszaemlékezésében Niederecker is a német öntudat felvállalásának tudja be

³¹ Ägidius Faulstich (Nyomja, 1899–Weil im Schönbuch, 1951), a Müller-Guttenbrunn 70. születésnapján 1922 októberében köszöntő „Gothia”-delegáció vezetője, később Németbóly község orvosaként a német mozgalom térségbeli motorja. Bleyer halála után a Német Munkaközösség irányítását átvevő Hetek Tanácsa tagja, a népművelődési egyesület választott elnökségi tagja, a Népinémet Bajtársak alapítója, később a Volksbund Közegészségügyi Hivatalának, majd Népegészségügyi Főhivatalának vezetője. Elméleti munkássága részeként a német népiségtudomány Fritz Valjavec által szerkesztett müncheni orgánumának nyitó évfolyamában tanulmányt közöl a dél-dunántúli németek biológiai felsőbbrendűségéről a környező magyar lakossághoz képest. Vö. Deutsche und Nichtdeutsche in der Schwäbischen Türkei. Studie über die Voraussetzungen und Grundlagen der biologischen Überlegenheit der Deutschen gegenüber den Nichtdeutschen in den Komitaten Baranya, Tolna und Somogy (Ungarn). *Südostdeutsche Forschungen*, 1 (1936). 286–295.

³² Josef Einwachter (Vértesacs, 1899–Regensburg, 1955), mérnök. Szakmunkái, köztük 1928-ban Karlsruhe-ban készített doktori értekezése révén még ma is számon tartja a német tudománytörténet. A korban „mérnökként viszonylag ritka” doktori címéről még a német mozgalom sajtója is megemlékezett. Das Ingenieur-Doktorat erworben. *Sonntagsblatt*, 1928. augusztus 5. 5. A „Gothia” egyesület korai időszakának vonatkozásában főként az ő személyes elbeszélésére hagyatkozik a német hallgatói mozgalomba (generációs okból) csak egy jó évtizeddel később bekapcsolódó – témánkban többször is publikáló történész – Anton Tafferner.

³³ Ludwig Leber (Törökbálint, 1903–Stuttgart, 1974), jogász. Bleyer közeli munkatársa, a népművelődési egyesületnek már megalakulásától (1924) kezdve titkára, majd főtitkára egészen annak kényszerű önfelosztásáig (1940). A kitelepítés után Stuttgartban előbb egy menekülteket segélyező szervezet (Caritas), majd a kitelepített magyarországi németek baden-württembergi egyesületének (Ungarndeutsche Landsmannschaft) vezetője, lapjuk, az *Unsere Post* alapítója, továbbá majd két évtizeden át a tartományi parlament képviselője a CDU színeiben.

³⁴ Martin Steer (Torbágy, 1896–Sindelfingen, 1987), orvos. Budapesti egyetemi tanulmányait megszakítja az I. világháború, ahol négy évig szolgál. A „Gothia” alapító tagja, népiségi munkáját egy ellene 1920-ban lefolytatott, ám az egész hallgatói egyesület számára elrettentésül szánt hírhedt kirakatperrel próbálják megtörni (ahol azonban a felsorakoztatott mintegy 70 tanúból egy sem váll rá semmi terhelőt). A per fontos szerepet játszik a „Gothia” felmorzsolódásában. 1923–43 között Bia községi orvosa, 1943–44-ben újra a magyar hadseregben szolgál. 1944 végén családjával Németországba távozik, ahol továbbra is praktizál (20 éven át a Stuttgart–Mariazell zarándoklat kísérőorvosa), és bekapcsolódik az „Ungarndeutsche Landsmannschaft” munkájába, ahol elnökhelyettes lesz.

³⁵ SEEWANN, Gerhard: *A magyarországi németek története. I–II.* Budapest, Argumentum, 2015. II. 303. (326. lábj.) (A továbbiakban: SEEWANN, 2015.) – Steert, aki később Bia községi orvosaként a Matuska Szilveszter által elkövetett merénylet helyszínelésén is jelen volt, visszaemlékezésében Niederecker mint barátját, a Budai-hegyvidékről való földijét, s a népiségi munkában legközelebbi harcostársát idézi fel, hozzátéve, „Dr. Steer azért a beszédért lett hazaárulás címen vád alá helyezve, amit én tartottam Zsámbékon.” A szóban forgó „felforgató tevékenység” még 1919-ben történt, amikor a falu temploma mellett tartott nagygyűlésről csak azért nem tudta a kivezényelt karhatalom elhurcolni a szónokot, mert a zsámbéki asszonyok védelmükbe vették őt, sőt lefegyverezték a csendőröket. Vö. NIEDERECKER, 1964. 61–62. – Steer, hat évtized elteltével, maga is papírra vetette emlékeit, pontosan

saját, reményteljesen induló egyetemi karrierjének elakadását.³⁶ Ezek a tényezők is közrejátszottak abban, hogy Bleyer – épp a sváb hallgatók védelmében, nehogy azok további boldogulását akadályozza – már 1921 folyamán az egyesülettel való kapcsolatok lazítása mellett döntött.³⁷ Belátta ugyanis, hogy saját személye és a különben mégoly minimálisra szabott nemzetiségpolitikai programja sajnálatos módon inkább teherként jelent a német kisebbség ügyének elkötelezett fiatal értelmiség kitermelődésének folyamatában. Ugyanakkor a „Gothia” belüli konfliktusok is – különösen a rendkívül tehetséges Rothen és Haßlinger egymás ellen forduló személyi ambíciói³⁸ – az igazi prioritásokat háttérbe szorító, kedvezőtlen irányba mozdították az egyesület belső életét, amihez viszont Bleyer nyilvánvalóan nem kívánt asszisztálni. 1923 végére a „Gothia” lényegében elsorvadt: a néhány évvel később érkező sváb egyetemisták számára (amint erről Anton Tafferner beszámolója tanúskodnak) az egyesület létére már csak egy hatalmas, bőrkötésű könyv – „Stammbuch” vagy „Goldenes Buch” volt a neve – emlékeztetett, mely azonban a II. világháborúban elpusztult,³⁹ együtt a benne őrzött díszes és az 1918. november 29-i alapítási dátumra utaló pecsétel. A „Gothia” tagságának jó része csatlakozott ahhoz az új német hallgatói egyesülethez, a „Suevia”-hoz, amelynek létrejöttét épp ezért sokan nem is új alapításként, hanem a kiüresedő elődszervezet felélesztéseként és átnevezéseként tekintik.⁴⁰

felidézve a per lefolyását és végkimenetelét. Külön kiemelte, hogy felmentését követően még az ügyész is vállon veregette: „Gratulálok. Az ítélet jogerős. Nem fogom megtámadni.” Csak ez után tudta utolsó egyetemi szemeszterét abszolválni, minthogy a tárgyalás idejére hallgatói jogviszonyát felfüggesztették. STEER, 1981. 12.

³⁶ „E Bleyerrel való nyílt barátságomat igencsak nehezményezték, magyarországi egyetemi karrierem elmaradása is ezzel áll összefüggésben.” NIEDERECKER, 1964. 63. – Kapcsolatuk szorosságát jól példázza, hogy Bleyer még Grazban is fölkereste az ott 1922-ben ortopédiai szakképzésen résztvevő fiatalembert, a későbbiekben pedig odahaza is rendszeres kapcsolatban állott egymással a pécsi sebészeti klinika munkatársa, illetve mentora, akkor a villányi választókerület képviselője. Természetesen rendszeres megfigyelés alatt állottak, amivel a fiatalember is tisztában volt, hisz ahogyan emlékezik, visszakísérve Bleyert a háza kapujáig, mindig látta az utcán a minden egyes találkozást följegyző titkosrendőrt, akit ő maga is ismert. Bleyernek egyébként komolyabb tervei voltak vele: „Bleyer gyakorta hangoztatta, hogy szívesen látná, ha teljességgel a magyarországi németiség ügyének szentelném magam. S ha egyszer majd már öreg lesz, nyugodt lelkiismerettel bízna rám népét.” Uo. 62–63.

³⁷ SEEWANN, 2015. II. 303–304.

³⁸ A kettejük közötti nyílt rivalizálás egyrészt a hallgatói egyesületen belüli vezető szerep körüli versenyre, másrészt a Bleyerhez fűződő viszony szorosságára vezethető vissza, vagyis hogy melyiküket engedi a „Mester” közelebb magához. Ez az egyesület összejöveteleinek hangulatát is gyakorta megrontotta, így aztán – noha egy ideig úgy tűnt, inkább Haßlinger lesz a befutó – mindketten kegyvesztettek lettek, „Bleyer hallani sem akart többé Rothenről és Haßlingerről.” Vö. STEYER, Stefan: *Treue Bewahrung, tapfere Bewahrung. Erinnerungen. Suevia Pannonica. Archiv der Deutschen aus Ungarn*, 16 (1988). 3–20, 3–4. (A továbbiakban: STEYER, 1988.)

³⁹ TAFFERNER, 1966. 46 és 48. A szerző szerint a „Suevia” teljes archívuma elhamvadt.

⁴⁰ ANNABRING, 1964. 53. – TAFFERNER, 1966. 48.

A lökést az újjászerveződéshez a bánáti Stefan Steyer⁴¹ orvostanhallgató kezdeményezése adta, aki berlini ösztöndíja után visszatérve, az 1923-as tavaszi félévre már a budapesti egyetemen iratkozott be, ahol hamar valamiféle német hallgatói csoportosulás után nézett. Így jutott el a budai Duna-parton, a Vízivárosban található „Három verébhez” címzett vendéglőbe, ahol egy illusztris német asztaltársaság találkozott minden csütörtökön, melynek központi személyisége – Steyer elmondása szerint a maga Hindenburg-szerű arcvonásaival⁴² – épp Bleyer volt. A fiatalember itt előadta tervét egy a „deutschvölkisch” érületű egyetemi hallgatóság összefogását célzó egyesület alapítására, amit Bleyer – részint az előző egyesülettel kapcsolatos tapasztalatai, részint a kedvezőtlen politikai körülmények miatt – némileg bizalmatlanul, mégis láthatóan reményteljesen fogadott. Óvatosan megjegyezte, ha ez sikerülne, az „történelmi tett” volna.⁴³ A lelkes szervezőmunka folytán 1923 őszén megtartotta alapító összejövetelét a Steyer által vezetett új egyesület, mely a „Suevia” nevet részint azért vette föl, hogy ezzel is hangsúlyozza a svábsághoz való kötődését, részint pedig azért, hogy a népvándorlás kori germán törzsekre s így a „ki volt itt hamarabb” kérdésre való látványos és negatív emóciókat keltő utalás mellőzése révén elősegítse a hatóságok általi elfogadását és egyesületként való bejegyzését.⁴⁴ Végére is a cél mégiscsak a legális szervezkedés volt, az illegalitás

⁴¹ Stefan Steyer (Nagybecskerek, 1899 – ?), orvos. Az I. világháború két utolsó évében teljesített katonai szolgálata után Berlinben folytat orvosi tanulmányokat, ahonnan 1923-ban települ vissza Budapestre: a tavaszi félévre már itt iratkozik be, s szervezi meg már ez év végén a „Suevia” egyesületet, melynek első vezetője. A német mozgalom azonban nem itthon hasznosítja őt. 1935-től már ismét a Reichben él, s folytat orvosi praxist a berlin-hermsdorfi kórházban, miközben a hazai német mozgalom ifjradikálisainak (Népinémet Bajtársak) bizalmi embereként, összekötőjeként szolgál az NSDAP Rosenberg-féle külügyi szerve (Außenpolitisches Amt) és az SS felé. A II. világháború idején, immár a „Volksdeutsche Mittelstelle” állományában, jelentős szerepe van abban, hogy Berlin a Volksbund vezetésében egyre inkább a visszacsatolt bácskai és erdélyi területek világnézeti nemzetiszocialista személyiségei felé orientálódik, háttérbe szorítva az egyre inkább „puhánynak” tartott népcsoportvezetőt, Bascht.

⁴² STEYER, 1988. 5.

⁴³ Uo. 8.

⁴⁴ ANNABRING, 1964. 53. – Steyer szerint a névválasztással kapcsolatosan ő maga mondta Bleyernek az egyik „törzsasztal-délután” során (amikor tudatta vele, hogy az 1923-as őszi szemeszter folyamán, szeptember végén vagy október elején, formálisan is megalakul az új egyesület), hogy „nem akarok Gothiát, mert mi sváb fiúk vagyunk, nem gótok [...]” STEYER, 1988. 8. – Szeptemberben Steyer valóban át is nyújtotta Bleyernek a listát az egyesületbe belépő hallgatók nevével és születési helyével. Az alakuló rendezvényre a „Három Verébhez” címzett fogadóban került sor, ahol megjelent a teljes Bleyer-család, s jelenlétükben választották elnökké Steyert, jegyzővé Annabringet. Uo. 11.

bélyege helyett.⁴⁵ A „Suevia Budapestina” mellett hamarosan a szegedi és a pécsi egyetemen is létesültek Suevia-fiókegyesületek.⁴⁶

Az egykori „Gothiából” érkező tagok mellett az újonnan belépők közül fölkelteti figyelmünket a Bánátból áttelepült (s a „Suevia”-beli aktivitása miatt még a tekintélyes Eötvös-Collegiumot is feladó) Franz Basch,⁴⁷ a későbbi népcsoportvezető, a szintén bánáti Konrad Mischung,⁴⁸ a Vértesből származó Georg Goldschmidt⁴⁹

⁴⁵ A legális működést biztosító belügyminiszteri engedély végül sosem érkezett meg. Bleyer ugyan számtalanszor szorgalmazta, ám halála után a mozgalom „már nem is helyezett súlyt erre”. TAFFERNER, 1966. 49–50.

⁴⁶ Utóbbival kapcsolatban annak egykori tagjaitól visszaemlékezésekkel is rendelkezünk. PRETTL, August: Erinnerungen an Jakob Bleyer und an die Suevia Turcica, Fünfkirchen. *Archiv der Suevia Pannonica*, 9 (1978–75). 39–84. – HOHMANN, Adam: Erinnerungen an die Fünfkirchner Gruppe der Deutschen Hochschülerschaft in Ungarn (DHU). *Archiv der Suevia Pannonica*, 10 (1981). 13–24.

⁴⁷ Basch, Franz Anton (Zsombolya [bár születési helye Zürich], 1901–Budapest, 1946), bölcsészdoktor, magyar–német szakos tanár, a Volksbund vezetője, a második bécsi döntéssel együtt aláírt népcsoportegyezmény értelmében jogi személyiségként elismert hazai német népcsoport irányítója, „Volksgruppenführer”. 1945 után az egyedülként felelősségre vont (s kivégzett) Volksbund-politikus. Működése alaposan feldolgozott, ld. SEEWANN, Gerhard–SPANNENBERGER Norbert: *Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A. Basch, Volksgruppenführer der Deutschen in Ungarn, Budapest 1945/46*. München, R. Oldenbourg, 1999.

⁴⁸ Mischung, Konrad (Nagyzsám, Temes vm., 1904–?, 1942), jogász. Mohácson vitt ügyvédi praxisa mellett a mozgalom legaktívabb helyi agitátorainak egyike, a Volksbund baranyai területi vezetője, majd egy átszervezést követően a Somogy, Tolna, Baranya megyéket magába foglaló Schwäbische Türkei terület részévé vált mohácsi körzet körzetvezetője. Az 1939-es választásokon a (berlini nyomásra) kormánypárti listán induló három volksbundista jelölt egyike, ám míg Heinrich Mühl Bonyhádon és Jakob Brandt Észak-Bácskában nyer, addig ő Mohácson egy nyilas jelölt (Keck Antal elmagyarosodott gyönki ügyvéd) ellenében veszít. Mischung (társai többségéhez hasonlóan) katonai szolgálatot is teljesít, hadiárvának tekintett gyermekeit maga Basch pártfogolja a későbbiekben.

⁴⁹ Goldschmidt, Georg (Vértestolna, 1903–Bad Kötzting, 1989), jogász. A népművelődési egyesület titkára, majd a szervezeten belüli szakadás után a Népinémet Bajtársakhoz csatlakozik. 1938-tól a Volksbund vezető-helyettese, s egyben sajtófőnöke, a központi orgánummokként működő *Deutscher Volksbote* és *Deutsche Zeitung* szerkesztője, a Waffen-SS-toborzások felügyelője. A II. világháború után az NSZK-ban él, a felelősségre vonást elkerüli, sőt előbb a kitelepítettekkel foglalkozó, majd (1969-ig) a belügyminisztérium osztályvezetője lesz.

és Anton Tafferner,⁵⁰ a dél-alföldi Max Albert⁵¹ és Matthias Annabring,⁵² a dél-dunántúli Heinrich Mühl⁵³ és Georg Hornung⁵⁴, vagy épp a főváros környékéről való Franz Riedl⁵⁵ – mind-mind jól ismert név azok számára, akik a hazai német mozgalommal,

- ⁵⁰ Tafferner, Anton (Vértesboglár, 1910–München, 2007), történész, latin–német filológus. 1935-től a *Neue Heimatblätter*, majd 1939-es átnevezése után a *Deutsche Forschungen in Ungarn* c. német népiségtudományi lap szerkesztője, és 1941-től a Volksbund Jakob Bleyer Gimnáziumának tanára. 1944 őszén a magyar hadsereghez kap behívót, ahonnét 1945 februárjában egy német egységhez helyezik, így esik amerikai hadifogságba. 14 hónap után szabadul, s találkozik a Magyarországról kitelepített családjával. Bajorországban telepszik le, gimnáziumi tanár, emellett rendkívül termékeny történetíró, szakmunkák és úttörő forráskiadványok megjelentetője, szakmai egyesületek, szerkesztőségek tagja, szakmai díjak birtokosa.
- ⁵¹ Albert, Max (Elek, 1901–?, 1956), okl. mezőgazdász. 1924-től a népművelődési egyesület titkára, majd a Reichből „guruló márkák” időleges elapadása után a Népinémet Bajtársak működéséhez szükséges anyagi források előteremtésére 1936-ban létrehozott Agricola szövetkezet vezetője. 1938-tól a Volksbund főtitkára, aki a belügyminisztériumnak elfogadásra benyújtott alapszabályt (Baschsal együtt) jegyezte. 1942 őszétől a Volksbund közvetlenül a népcsoportvezetőnek alárendelt „országos felügyelője”, kinevezése előtt az országos ügyvezető (Landesgeschäftsführer) cím viselője.
- ⁵² Annabring, Matthias (Kübekháza, 1904–Tübingen, 1961), jogász. A népművelődési egyesület Bleyer által kiválasztott első titkárainak egyike. Bleyer halála után, a mozgalmon belüli szakadást követően a kormányzat iránt lojális Gratz Gusztáv és Pintér László féle irányzattól mind többen pártolnak el, s számos vidéki csoport leválásával (ill. kizárásával) párhuzamosan Annabring maga is kilép a népművelődési egyesületből, ám a radikális szárnyban érdemi szerepet nem visz. 1946-ban nem kitelepítés, hanem kalandos menekülés révén kerül Stuttgartba. Alapító tagja az Ungarndeutsche Landsmannschaftnak (UDL), dolgozik a Szabad Európa Rádiónál, a *Südost-Stimmen* c. folyóirat kiadója, az UDL hetilapjának (*Unsere Post*) főmunkatársa, a német közösség történetéről szóló könyvek szerzője. 1949-ben bejut az első szövetségi parlamentbe (az akkor még württemberg-badeni SPD listájáról).
- ⁵³ Mühl, Heinrich (Bonyhád, 1901–Mühlhausen bei Heidelberg, 1963), fogorvos. A mozgalom egyik legaktívabb szervezője, a Népinémet Bajtársak tagja, a Volksbund egyik erős embere, 1940-től Tolna megyei területvezetője, 1941-től a Volksbund gazdasági osztályának vezetője, 1939–44 között országgyűlési képviselő. 1945 után néhány évig Ausztriában él és a német menekülteket segélyező szervezetekben tevékenykedik, majd 1948-ban Baden-Württembergbe települ át, orvosként praktizál, emellett a „Bund der Vertriebenen” tartományi elnökhelyettese, valamint 1953-tól egy cikluson át képviselő Baden-Württemberg tartományi parlamentjében.
- ⁵⁴ Hornung, Georg (Pécsdevecser, 1904–?), jogász, pécsi ügyvéd. A népművelődési egyesület Bleyer halála után (1934 májusában) tartott rendkívüli tisztújító közgyűlésén a kormány által a vezetőségben elhelyezett bizalmi emberek (pl. a később elnökké emelkedő Pintér László kanonok) ellensúlyozására a paritásos alapon szerveződő végrehajtó bizottságban Hornung is helyet kap. 1935 tavaszán második fokon már ő védi Bascht nemzetgyalázási perében (első fokon még Bleyer veje, Franz Kußbach). 1942-ben a Volksbund Schwäbische Türkei területének helyettes vezetője, a nyilas hatalomátvétel után Basch Vajna Gábor belügyminiszternél tett közbenjárása nyomán megbízott (de nem hivatalosan kinevezett) szolgabíró Pécsváradon. Későbbi sorsa nem ismert.
- ⁵⁵ Riedl, Franz (Budaörs, 1910–Neuhausen a.d. Fildern, 1984), francia–német szakos filológus. A népművelődési egyesület kulturális titkárainak egyike. Diplomája megszerzése után tanít a budapesti Piarista Gimnáziumban, 1935–40 között a Nyíregyházi Királyi Katolikus Gimnáziumban, 1941-től pedig a Volksbund Jakob Bleyer Gimnáziumában. Önként települ ki Magyarországról, ahol nyugdíjazásáig

és különösen a Volksbund tevékenységével foglalkoznak.⁵⁶ Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkezni, hogy a lelkes fiatalok mellett a „Suevia” munkáját külső támogatók, a közéletben már befutott tekintélyes patrónusok (ahogy ők hívták: „öregurak”) is segítették. Elsősorban maga Bleyer, a budapesti egyetem germanista professzora, egykori miniszter, a hazai német mozgalom első számú autoritása, vagy épp Jekel Péter, a Berinkei-kormány német minisztériumának államtitkára, Gündisch Guido ügyvéd, aki a rivális (Brandsch-féle) német néptanács vezetőjéből mostanra Bleyer szövetségese lett, Landgraf Lőrinc, Bleyer egyik legrégebbi harcostársa, neves Pétő-fordító és a Magyar Fogorvosok Országos Egyesületének korábbi elnöke, König Antal újságíró, a *Sonntagsblatt* későbbi szerkesztője, Unkelhäusser Károly, 1918. október 31-ig horvát–szlavón–dalmát tárca nélküli miniszter, továbbá a katonák, Loch Péter őrnagy, neves fegyverszakértő és a csepeli lőszergyár igazgatója, valamint Werth Henrik ezredes, a későbbi vezérkari főnök.

A „sueviás” ifjak társaságában, mint egy biztonságos szigeten, Bleyer mindig felszabadultan viselkedhetett, gátlások és a kifelé való megfelelés kényszere nélkül élhette meg németiségét. Mindez nemcsak abban segítette őt, hogy a korábbi évek felfokozott igénybevétele miatt megroppant egészségi állapota⁵⁷ lassacskán konszolidálódjon, de abban is, hogy a '20-as évek elejének politikai kudarcai után, keserű tapasztalatai birtokában újraértelmezze saját 1917/18-as politikai krédóját, a magyarsággal való együttélés kereteit és a hazai németiség önvédelmét illető nézeteit.⁵⁸ S minthogy az is hamar világossá vált számára, hogy a nemzetiségpolitikai kirakat-intézkedés gyanánt 1924-ben létrejönni engedett német népművelődési egyesület (Ungarländischer

20 éven át egy esslingeni gimnázium tanára. A kitelepítettek baden-württembergi szervezeteinek és orgánumaiknak aktív munkatársa, szépíróként elbeszéléseket és költeményeket publikál, a testvérvárosi kapcsolatok előmozdításának tevékeny részese.

⁵⁶ Egy a Volksbund (1942. évi) szervezeti hierarchiájáról szóló dokumentum a főnti nevek majd mindegyikének magas funkcióját bizonyítja. Közli VITÁRI Zsolt: *Volksbund és ifjúság. Dokumentumok a magyarországi német ifjúság történetéből, 1925–1944*. Pécs, Kronosz, 2015. 115–162. Tájékoztató a „Volksbund der Deutschen in Ungarn” tagozódásáról összeállított vázlatához.

⁵⁷ Steyer Bleyer lányától, Cecíliától hallotta, hogy az éjszakánként szobájába bezárkózó s virrasztó apja egyebek mellett pszichésen is olyan állapotba került az őt övező gyűlölet miatt, amit a politikai, társadalmi és tudományos élet, az állami hivatalok, de még számos egyházi személyiség részéről is tapasztalt, hogy családja mélyen aggódott egészségi állapota miatt. STEYER, 1988. 5.

⁵⁸ 1923-ban, az egyesület karácsonyi összejövetelén tartott beszédében Bleyer egy tőle igen szokatlan, 3–4 évvel korábban egészen elképzelhetetlen hangnemen lepte meg a „sueviás” fiatalokat. Egyikük így emlékszik vissza: „Új oldaláról ismertük meg Bleyert. Szokatlanul élesen bírálta a végzetes kisebbségi politikát. Néhányan közülünk, akik korábban bírálták, s hiányolták nála az össznémet gondolatot, most elgondolkodtak [...]” Valamelyikük meg is jegyezte, „az Öreg ma igazán a legérzékenyebb pontomra tapintott, s ez igen imponál nekem.” STEYER, 1988. 13.

Deutscher Volksbildungsverein)⁵⁹ fontosabb tisztségeit jórészt az ő törekvéseit blokkoló, kormányhű mamelukok foglalták el, arra a felismerésre jutott, hogy a német mozgalom leendő vezérkarát épp ezekből a „sueviás” fiatalokból kell majd kinevelnie, ha nem akar továbbra is „magányos harcos” maradni.

Egymásra utalt, kölcsönösen előnyös szimbiózis volt tehát az egyetemisták és a számukra példaképet jelentő mester kapcsolata, mely mindkét félnek, és egyben a hazai német mozgalomnak is új perspektívát nyitott.⁶⁰ Nyilvánvaló volt ugyanakkor, hogy ezt a népe iránt elkötelezett és a feladatait bátran felvállaló szűk értelmiségi réteget egzisztenciálisan lehetőleg függetleníteni kell az államtól mint kenyéradó gazdától. Csakis a saját lábukon megálló orvosok, jogászok, köz- és mezőgazdászok, mérnökök és műszaki szakemberek lehetnek annyira függetlenek és zsarolhatatlanok, hogy tanulmányaik végeztével, visszatérve szűkebb kibocsájtó közegükbe, sváb falvaikba, kezükbe vehessék és irányítsák közösségük életét.⁶¹ Ezért is vetette latba minden befolyását és kapcsolatrendszerét Bleyer, hogy fiataljainak az ideológiai szemléletformálás mellett a legmagasabb szintű szakmai ismereteket is biztosítani tudja – egyebek mellett például kétszemeszteres külföldi ösztöndíjak révén.⁶²

⁵⁹ Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (UDV). 1923 júniusában engedélyezett, ám tényleges működését csak 1924 augusztusában (a kormány iránt lojális Gratz Gusztáv elnöklétével és Bleyer ügyvezető alelnökségével) megkezdő, mérsékelt irányvonalú, alapvetően kulturális irányultságú szervezet, mely integráló törekvéseinek megfelelően gyűjtőhelye lett a mérsékelt és magyarbarát, de a radikális és németbarát nemzetiességi erőknél is. A Bleyer halála után bekövetkező szakadás, majd az eljelentéktelenedő UDV kényszerű önfeloszlatása (1940) a Basch vezetésével tovább radikalizálódó csoport (Volksbund) tényerését tette egyértelművé. – Az UDV alakuló ülésén, 1924 augusztusában, a „Suevia” is képviseltette magát, a fiatalok nevében Ägidius Faulstich mondott érzelmeiktől fűtött beszédet. Vö. STEYER, 1988. 10.

⁶⁰ A szakirodalom ugyanakkor arra is rámutat, hogy ebben az egymásra találásban az egyetemista ifjak korántsem játszottak alárendelt szerepet. Egyesületeiket fölülről jövő iniciatíva nélkül, maguk alapították, a keretek, a struktúra kialakítása és irányítása pedig mindvégig az ő kezükben maradt, s létrejöttük időben is megelőzte Bleyer népművelődési egyesületének megalakulását, ahová aztán mentoruk – egyebek közt saját mozgásterének bővítése érdekében – átemelte közülük a legtehetségesebbeket. Vö. SPANNENBERGER Norbert: Ungarndeutsche akademische Jugend in der Zwischenkriegszeit. *Suevia Pannonica. Archiv der Deutschen aus Ungarn*, 25 (1997). 41–48, 43.

⁶¹ Erre a tényre, vagyis a független egzisztencia biztosította cselekvési szabadságra, Bleyer gyakorta figyelmeztette fiataljait, ahogyan arra is, hogy ezzel szemben „egy hivatalnok adott esetben bármikor elveszítheti állását”. A korai időkre visszaemlékezve egyikük büszke öntudattal ki is emeli, nem véletlenül alakult úgy, hogy a Bleyer körül az első vonalban küzdő egyetemisták nagyrészt orvosok voltak. STEER, 1981. 12

⁶² A Bleyer ajánlásával német egyetemekre kiküldött hallgatók feladatát képezte – a szakmai munka mellett – az is, hogy jártasságot szerezzenek a „népiségi munka” ekkorra már kidolgozott módszereiben, továbbá az is, hogy rendszeres és a „tényleges állapotokat” tükröző információkkal lássák el a német sajtót, a különböző népiségi egyesületeket és az állami szerveket a magyarországi németiség helyzetével kapcsolatban. Az ösztöndíjakat – a *Sonntagsblatt* c. laptól jövő tanulmányi segélynek feltüntetve – a „Reich”-ben 1923-ban megalakult „Vereinigte Stipendienfürsorge für das

E fiatalok már a tanulmányaikkal párhuzamosan kivették részüket a vidéki német népesség körében végzett titkos agitációs és propagandamunkából⁶³ (ezzel is csiszolva a tevékenységüket éberén figyelő magyar hatóságok kijátszására képes konspirációs készségüket), ám ugyanekkor a nyilvánosság felvállalásával – és a legnagyobb büszkeséggel – vettek részt a társasági élet olyan eseményeiben is, melyek német szokásokat igyekeztek bevezetni és elfogadottá tenni a hazai társadalom széles köreiben. Kirakatszerepük volt például az ún. svábbálok meghonosításában.⁶⁴ 1923-ban a Budai Vigadó épületében rendezték az elsőt – akkor még mint „Délvidéki Búcsú”-t –, amit még Apponyi Albert gróf is megtisztelt jelenlétével.⁶⁵ 1924 farsangján már a hallgatói egyesület rendezte a budapesti svábbált, a rákövetkező évtől kezdve pedig a német népművelődési egyesület.⁶⁶ Ez utóbbi szervezetben, a német mozgalom központi intézményében, a legtehetségesebb egyetemistákat gyorsan pozícióba helyezte Bleyer. Már 1924 nyarán titkári kinevezést kapott Basch, Leber, Annabring, Albert – egytől egyig „sueviások”.⁶⁷ Ugyanebben az évben (az őszi szemeszter elején) Steyertől

Auslandsdeutschtum” folyósította azoknak a hazai német ifjaknak, akiket maga Bleyer válogatott ki „népi megbízhatóságuk” alapján. Németországi tanulmányokra jogosító ösztöndíjak is léteztek, továbbá olyanok is (ez utóbbiból évi 30, bár e keretet olykor 50 felé osztották!), melyeket a népinémet fiatalok hazai egyetemeken és főiskolákon használhattak fel. Vö. TILKOVSKY Loránt: Törekvések a magyarországi német mozgalom radikalizálására (1932–1933). *Századok*, 113 (1979). 421–477, 436. (A továbbiakban: TILKOVSKY, 1979.)

⁶³ Ludwig Leber „Suevia”-tagként és a népművelődési egyesület titkáráként autentikusan ábrázolja e munkát. A népművelődési egyesület 1924. augusztus 3-i alakuló közgyűlése után Bleyer a Budapest V. Rudolf tér 5. sz. alatti irodában magához kérte a kormány által delegált egyesületi munkatársakat, s rövid beszéd után hazaküldte őket, szolgálatmentességet engedélyezve nekik. „Amikor tiszta lett a levegő”, mert már csak bizalmi emberei maradtak ott, „[...] kihirdette munkatársainak, akik általában az ország német falvaiból származó egyetemisták voltak, hogy senkit sem akar addig itt látni, amíg vidéken nem végeztek a rájuk bízott helyi szervezetek megalakításával.” Ezt követően „terhes hetek kemény munkája” révén „alakulhatott meg 1925 őszére hozzávetőlegesen 80 helyi csoport és indulhatott meg sikeresen az ország legtöbb részében a német népi szervező munka.” Idézi GINDER, Paul: Jakob Bleyer útja a magyar patriotizmustól a német népközösségig. In: *Jakob Bleyer. Ein Leben für das Ungarndeutschtum / Egy életmű a magyarországi németekért* [kétnyelvű]. Szerk. HAMBACH Vendel. Budapest, St. Gerhards-Werk, 1994. 157–170, 169.

⁶⁴ Ebben állítólag Steuer Györgynek volt kezdeményező szerepe, Bleyer egykori minisztériumi államtitkárának, majd később belső ellenfelének, akit, mint a magyarosító politikát kiszolgáló „díszsvábot”, idővel egyöntetű utálat övezett a német mozgalmon belül.

⁶⁵ TAFFERNER, 1966. 44.

⁶⁶ Uo. 48. – „Svábbál” elnevezéssel 1924 óta illetik a rendezvényt, így valójában ezt tekintik az „elsőnek”, ahogyan az ötödik ilyen rendezvényről – annak lefolyásáról, a kedves szokásokról, köztük a Rothen által levezé nyelt csokor-árverésről – szóló tudósításból mindezt megtudhatjuk. Vö. A magyarországi német népviseletek versenye a budai svábbálon. *Magyarág*, 1928. február 14. 4.

⁶⁷ ANNABRING, Matthias: *Volksgeschichte der Deutschen in Ungarn*. Stuttgart, Südost-Stimmen, 1954. 84.

Rothen vette át a hallgatói egyesület vezetését,⁶⁸ aki – ahogy tette azt már a „Gothiában” is – megint a „kakas szerepkörére” törekedett, és ezúttal Goldschmidtöt tette ellenségévé (a későbbi Volksbund második emberét, a helyettes-népcsoportvezetőt).⁶⁹

A 20-as évek második fele voltaképp már az az időszak volt, amikor fiataljai (különösen a németországi ösztöndíjakról hazatért egyetemisták) mind erősebb nyomás alá helyezték a belsőleg is egyre inkább vívódó Bleyert annak érdekében, hogy az öntudatos német körök szemében immár anakronisztikusnak ható „kettős identitását” és „németmagyar lelkületét” végleg feladva, a magyarsággal és a szentistváni gondolattal leszámolva végre kötelezze el magát a harcos népiségvédelem, s ezzel együtt a hazai németiség disszimilációs törekvései mellett. Bleyer végül meghozta e nehéz döntést, amit bizonyítani látszik, hogy a népművelődési egyesületen belül 1931-ben maga hívta életre a radikális „sueviásokra” támaszkodó Német Munkaközösséget, illetve hogy 1933 májusában, nem sokkal halála előtt elmondta hírhedt parlamenti beszédét.⁷⁰ Azt, amelyben leszámolt egész korábbi életművével, s amely világossá tette, hogy a hiába remélt toleráns magyar nemzetiségpolitika helyett immár csakis Berlin politikai nyomása nyújthat védelmet az asszimilációnak kitett hazai németiség

⁶⁸ Rothen nem volt a „Suevia” alapítótagja, belépésére csak az 1924. évi svábbált megelőzően került sor. Az történt ugyanis, hogy a fiatalok javasolták, a bálon Bleyer lányának, Cecíliának kell kapnia a rozmaringsokrot. Szó volt róla, hogy a hallgatói egyesület vezetőjét, Steyert, mint előtáncost jelölik ennek átadására. Ő azonban kihátrált: fellépését, kiállását tekintve nem tartotta alkalmasnak magát erre. Ekkor jutott eszükbe a „Gothia”-beli bukása után partvonalon kívülre került Rothen, aki igazi világfi volt, ráadásul a társak emlékezése szerint egy kimondott „szépfü” (Schönling). Mint Steyer visszaemlékszik, ő személyesen kereste meg fölkeríteni, csatlakozzon hozzájuk. Rothen nem sokat kérette magát, szívesen vállalta az előtáncos szerepét, s azt, hogy csilloghat. „Egy feltétele volt: az Öreg – azaz Bleyer –, aki gyűlölte őt, beleegyezését kell adja.” Ezzel kapcsolatban azonban elutasításba ütköztek a Bleyer-családnál, amit hosszas huzavona után csak az tört meg, hogy „Cilly” megadta a hozzájárulást. A bált megelőzően így Rothen látogatást tehetett az egyesület összejövételén, s kérhette felvételét, amit aztán a tőle elvárt magabiztos szerepléssel szolgált meg a rendezvényen. Vö. STEYER, 1988. 14.

⁶⁹ A konfliktus alapja megint csak Rothen „személyzeti politikája” volt, a társak egymás elleni ki-játszása, továbbá az, hogy új pozíciója révén ismét csak Bleyer közelébe igyekezett nyomakodni. Klikkesedés vette kezdetét, melyben ellenfelei Goldschmidt körül tömörültek, akit azonban Rothen ügyes manipulációk révén marginalizált. A sértett Goldschmidt még Bleyer ellen is támadást intézett, s egy konkurens német keresztényszociális profilú periodikát (*Pfarrbote*) indított. Emiatt végképp elhatárolódtak tőle, így kilépésre kényszerült, Bleyer „a nevét sem akarta többé hallani.” A felháborodásban az egyesületi társak is osztoztak, jóllehet a fölöttébb éleslátó Basch Rothen mentalitását is veszélyesnek minősítette, s egyre nagyobb távolságot tartott tőle (ami a mozgalom későbbi fejlődése során mindvégig tetten is érhető). STEYER, 1988. 19. – A konfliktus egyéb okaihoz, melyek a tanulmányi ösztöndíjak szétosztásával, illetve a keretösszeg 10%-ának Rothen által „egyéb célokra” történő lecsippentésével függenek össze (amit Goldschmidt szivárogtatott ki, miután 16 érintett hallgatóval „panaszíratot” szignáltatott), ld. TILKOVSKY, 1979. 436–437.

⁷⁰ *Képviselőházi Napló 1931–36*, XV. kötet (1933. május 2.–május 17.), 176. ülés. 210–215.

számára.⁷¹ A közvélemény felhördülésének látványos jele volt a magyar egyetemi hallgatók heteken át tartó tüntetéssorozata, Bleyer oktatói munkájának ellehetetlenítése, és a Mikszáth Kálmán téri lakását a távollétében ért ostromszerű támadás, amelytől feleségét és családját csak a védelmükben felsorakozó „sueviás” diákok bátor helytállása tudta megmenteni. Ez azonban már egy másik történet, amelynek tárgyalására projektünk egy újabb állomásán kerül sor.

⁷¹ A beszéd kontextusához ld. PRITZ Pál–MARCHUT Réka: Kisebbségpolitikák – nemzetközi erőterben. Bleyer Jakab/Jakob Bleyer példáján. *Regio*, 25/1 (2017). 5–40.

A PÁZMÁNY PÉTER TUDOMÁNYEGYETEM FELVIDÉKI BIRTOKAI VISSZASZERZÉSÉÉRT INDÍTOTT PEREK

Az első világháború elvesztése s az országra rákényszerített béke az élet minden területén éreztette hatását. Nem volt ez alól kivétel legnagyobb múltú egyetemünk sem. A területvesztés következményeként felvidéki birtokai idegen állam fennhatósága alá kerültek. Miként az ország, úgy az egyetem sem kívánt belenyugodni ebbe a helyzetbe. Ha az eseményekről alkotott kép néhol homályosabb, az a források szűkösségéből tudható be. (Az egyetem iratai döntő többségében 1956-ban a szovjet csapatok által kilőtt Magyar Országos Levéltár tornyában elégték.) A hiányt némiképp pótolni lehetett az ELTE Levéltárában őrzött töredékanyagból, illetőleg az Országos Levéltár Vegyes döntőbíróóságok mellett működő kormány megbízottak hivatala fondjának néhány csomójából.⁷² Az események kicsiben a 20. század első fele magyar történelmének tükörképei.

A perek a Magyar–Csehszlovák Vegyes Döntőbíróóság, a hágai Állandó Nemzetközi Döntőbíróóság és – a Felvidék visszacsatolása után – a komáromi törvényszék előtt folytak. A birtokper ismertetése előtt ezért szükséges néhány szót szólni az ún. egyetemi alapról.

Az egyetemi alap az egyetem felállításával egyidős. Pázmány Péter bíboros, esztergomi érsek 1635. május 12-én Pozsonyban kelt oklevele szerint egyetemalapítási szándékkal 60 000 forintnyi készpénzt és 40 000 forintról szóló kötelezvényt adott át a jezsuiták nagyszombati kollégiuma rektorának, Dobronoky Györgynek. Az alapításhoz szükséges megerősítést II. Ferdinánd privilegiális oklevele tartalmazza.

A Nagyszombatban alapított egyetemnek eredetileg csak két – bölcsészettudományi és hittudományi – fakultása volt. A jogi kar felállítását Lósy Imre és Lippay György esztergomi érsek alapítványára tette lehetővé. A kar 1667-ben kezdte meg működését. A negyedik – orvostudományi kar – létrejöttét Mária Terézia 1769. évi kiváltságlevele

⁷² ELTE Levéltára (a továbbiakban: ELTE Lt.), 1/a, Egyetemi tanácsulési jegyzőkönyvek; 1/c, A Rectori Hivatal iktatott iratai; 7/a, Az Állam- és Jogtudományi Kar tanácsulési jegyzőkönyvei; 8/b, A Bölcsészettudományi Kar Dékáni Hivatalának iktatott iratai. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 143 fond (a továbbiakban: MNL OL, K 143), A Vegyes Döntőbíróóságok mellett működő kormány megbízottak hivatala. A Pázmány Péter Tudományegyetem pere.

biztosította, amellyel a dunaföldvári apátság birtokait adományozta az egyetemnek. Minthogy XIV. Kelemen pápa 1773-ban feloszlatta a jezsuita rendet, s mivel az egyetem vagyonát is a jezsuiták kezelték, így az 1774-ben a Helytartótanács felügyelete alá került. A királynő 1775-ben juttatta az egyetemnek a jezsuiták nagyszombati rendháza összes ingó és ingatlan javait, a túróci prépostság sellyei, znióváraljai uradalmait, valamint a bozói prépostság fele részét a delneki pusztával. Az 1780-as „diploma inaugurale”-ban foglaltatnak benne a pécsváradi apátság részletesen felsorolt javai. A királynő intézkedéseinek eredményeként az alaphoz került a nagyszombati kollégium tőkéje és az egyetemi nyomda vagyona is. A nagyobb ingatlanok közé tartoztak az egyetem épületei és a körmöcbányai papírgyár.⁷³ Mária Terézia az adományok kezelésével az egyetemi főigazgatót bízta meg. A későbbi gyakorlat szerint a Helytartótanács szervezetén belül állandósult a közalapi kezelés, melyet 1848-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vette át. Az egyetemi alap jogi képviselője a közalapítványi ügyigazgatóság volt.⁷⁴

Az 1775-ös királynői adományozás és a per kezdetének időpontja között eltelt majd másfél évszázad csak csekély változásokat hozott. A periratokból kirajzolódó kép szerint a per tárgyát alkotó birtokok az alábbi települések határához tartoztak: Vágsellye, Vághosszúfalu, Vágkirályfa, Pered, Királyrév, illetőleg Znióváralja, Túrócandrásfalva, Túrócremete, Mezőpatak, Lazsány, Valcsa, Túróctótfalu, Lézsa, Nagyszoszóc, Moskóc, Túrócszentgyörgy és Necpál. Összterületük 15 698 holdat és 1833 négyszögölt tett ki. Az első öt település határában jórészt szántóföldek, míg a znióváraljai uradalomban inkább erdőségek voltak.⁷⁵

A per megindítása és az első fokú ítélet

A trianoni békeszerződés értelmében az egyetem felvidéki birtokai a csehszlovák állam területére estek. Az egyetem ingatlanait a megszálló hatóságok már 1918 decemberében lefoglalták.⁷⁶ K. Kováts Gyula nyilvános rendes tanár már a jogi kar 1922. május 24-i VII. rendes ülése előtt foglalkozott az uradalmak visszaszerzésének kérdésével. A kar elhatározta, hogy felterjesztést intéz az Egyetemi Tanácshoz, hogy az sürgős

⁷³ *A vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztése a magyar királyi tudományegyetem vagyonának tárgyában.* Buda. 1869.

⁷⁴ Kivonatos másolat az Egyetemi Tanács 1936. április 16-i VI. rendes ülésének jegyzőkönyvéből. ELTE Lt. 8/b, 307/1932–33.

⁷⁵ A birtokok felsorolása a vegyes döntőbírótság ítéletéből való: MNL OL, K 143.

⁷⁶ MNL OL, K 143, 40669/1943.

feliratban kérje a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot, hogy haladéktalanul tegye meg a szükséges jogi és nemzetközi lépéseket az egyetem elszakított területeken levő javainak visszaadása érdekében.⁷⁷

A trianoni békeszerződés 239. cikkelye szerint Magyarország, s a szövetséges és társult Hatalmak között vegyes választott bíróságokat kellett felállítani a vitás kérdések eldöntésére.⁷⁸ A hosszan elhúzódott per folyamán az egyetem képviselőinek azt kellett bizonyítaniuk a csehszlovák kifogásokkal szemben, hogy az egyetem alapításától fogva végig önálló jogi személy volt, azaz Pázmány Péter „studium generale”-t létesített. A csehszlovák álláspont szerint Pázmány nem egyetemet, hanem csak alapítványt hozott létre, s így egy vagyontömeget ruházott fel jogi személyiséggel. Az egyetem csak egy jezsuita iskola volt, s ennek fenntartására szolgált az alapítvány. Miután a pápa a rendet feloszlatta az egyetem állami intézetté vált, míg az alapítvány további adományokkal gyarapodott. A csehszlovák állítás szerint a vagyontömeg is állami eredetű volt. Mindkét esetben el kellett volna utasítani az egyetem keresetét. Az első esetben az egyetem nem lett volna tulajdonosnak tekinthető, míg az utóbbiban a trianoni rendelkezések értelmében a vagyon az illető utódállam tulajdonába ment volna át.⁷⁹

Bár a perben az egyetem maga képviselte érdekeit, ez nem jelentette azt, hogy a kormány részéről ne kapott volna támogatást. Így például 1932. május 7-én Gajzágó László, a döntőbíróság mellett működő kormány megbízott a Külügyminisztériumban értekezletet hívott egybe a kidolgozandó alapelvek megvitatására. Ezen az egyetem megbízottain kívül az Igazságügy-, a Pénzügy-, a Földművelésügyi és a Belügyminisztérium, valamint a magyar döntőbíró és a Kormány megbízottak Hivatalának képviselői is részt vettek.⁸⁰

A döntőbíróság 1933. február 3-án Hágában ítéletében perbeli hatáskörét megállapította és kötelezte a csehszlovák államot az egyetem által követelt ingatlanok visszaadására, mindennemű kisajátítási, kényszerkezelési vagy zárlati rendelkezéstől mentesen, és abban az állapotban, melyben azok a szóban levő rendszabályok alkalmazása előtt voltak.

Ezzel az ítélethozatallal az ügy azonban még nem zárult le. 1930-ban Párizsban ugyanis egy olyan egyezményt kötöttek (II. párizsi egyezmény), melynek értelmében a Magyar—Csehszlovák Vegyes Döntőbíróság ítéleteivel szemben a hágai Állandó

⁷⁷ ELTE Lt. 7/a, I. 22. kötet

⁷⁸ *A magyar békefeltetelek.* Egyedül jogosított hiteles és teljes kiadás. Budapest, Táltos, 1920. 142–144.

⁷⁹ ANGVAL Pál: *Az egyetemi per katolikus vonatkozásai.* Budapest, Szerző, 1934. 7.

⁸⁰ MNL OL, K 143, 23197/1932.

Nemzetközi Bírósághoz fellebbezéssel lehetett fordulni. Természetesen a csehszlovák állam nem nyugodott bele a számára kedvezőtlen döntésbe, 1933. május 3-án fellebbezést nyújtott be a fentebb ismertetett ítélet ellen.⁸¹

A másodfokú ítélet és az egyezség

A hágai Állandó Nemzetközi Bíróság előtt csak államok állhattak peres félként egymással szemben. Magyarországot Gajzágó László képviselte ezen a fórumon, aki ekkor már tizedik éve foglalkozott a felvidéki birtokok visszaszerzésének ügyével.

1933 nyarán megtörtént a periratváltás. Magyar részről az egyetem képviselői is részt vettek ezek megfogalmazásában. A csehszlovák fél által benyújtottak periratok színvonalát jól jellemzi az általuk idézett magyar szerzők tiltakozása. Így például Kolosváry Bálint egy 1904-ben megjelent művére hivatkoznak, pedig abban nem foglalkozott az egyetem vagyonának jogi természetével, sőt már akkor azt tanította, hogy az universitas magánjogi személy. Azt is állítják, hogy tanítaná az egyetemi alapnak egyetemtól különböző jogi személyiségét. Kolosváry nem tudja, hogy munkájának mely részével tudnák alátámasztani ezt az állítást. Hivatkoznak Almási Antal német nyelvű *Magyar magánjog* című művének 84. oldalán kifejtett gondolataira is. A szerző nyilatkozata szerint nem állítja, hogy az egyetem vagyona attól külön jogi személyiséggel bírna. Az „egyetemi alap” kifejezést szövege nem is említi, ehelyett Pázmány-alapnak nevezi az egyetem vagyonát.⁸²

A periratváltás befejeztével a bíróság október 23-ára tűzte ki a szóbeli tárgyalás időpontját. A bíróság a szóbeli tárgyalások után megkezdte tanácskozásait és december 15-én ítéletet hirdetett. Ebben megállapította, hogy Pázmány „studium generale”-t alapított, felsorolták az adományokat, s az egyetem szervezetében Mária Terézia uralkodása után bekövetkezett változásokat. A felvidéki birtokok elvonása kapcsán megállapították, hogy annak eseményeiről kevés információt nyertek, bár Gajzágó perbeszédében leírta azokat. A bíróság egy tagjának kérdésére a csehszlovák megbízott kijelentette, hogy azzal a későbbiekben kíván foglalkozni, ám ezt nem tette meg, amiből arra következtettek, hogy a magyar fél által előadottakat nem kívánta vitatni. A bíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy az egyetem alapításától fogva önálló jogi személy és semmiképpen sem volt egyszerűen a jezsuita rend főiskolája, mint

⁸¹ MNL OL, K 143, 25821/1933. KÜM, továbbá: *A Magyar–Csehszlovák Vegyes Döntő Bíróság és az Állandó Nemzetközi Bíróság ítélete a Pázmány Péter Egyetem perében*. Ford. és jegyzetekkel ellátta VÁLI Ferenc. Budapest, 1934. 62 p.

⁸² MNL OL, K 143, 27180/1933.

ahogy azt a csehszlovák fél állította. Az az állítás is téves volt, hogy az egyetem az idők folyamán jogi személyiségét elveszítette volna valamely jogszabály által. A bíróság megállapította az egyetem államtól különálló jogi személyiségét, perképességét és a peres ingatlanok feletti tulajdonjogát, amivel eleget tett a trianoni szerződés 250. cikkelyében foglalt feltételeknek. Ezek alapján 12 szavazattal egy ellenében elutasították a csehszlovák kormány kérelmét. (Az egyetlen ellenszavazatot a csehszlovák bíró adta le.) Az ítélet megállapította, hogy a Magyar–Csehszlovák Vegyes Döntőbíróság jogosan határozta el, hogy az egyetem és a csehszlovák állam közötti perben hatáskörrel bír, s hogy az alperes köteles visszaadni az ingatlanokat.

Az MTI 1933. december 15-ei kiadásában Hágából az alábbiakban röviden ismertette eseményről adott hírt. Az állandó nemzetközi döntőbíróság október 30-án megnyílt 30. ülésszakán foglalkozott az egyetem perével.

Leírják, hogy a per egyáltalán nem tartozik az úgynevezett agrárperek kategóriájába, hiszen az elvétel nem agrárreform, hanem magyar egyházi vagyoni jelleg ürügyével történt. A Magyar–Csehszlovák Döntőbíróság a trianoni szerződés alapján kötelezte a csehszlovák államot az egyetem birtokainak visszaadására. „Míg a [...] Döntőbíróság igen el van halmozva munkával, csak tíz év után tudott az ügyben határozni, addig a nemzetközi bíróság [...] az igen terjedelmes és részletes írásbeli eljárást is beleszámítva, egy fél év alatt elkészült”. A nemzetközi igazságszolgáltatás e legmagasabb fóruma ítéletének azért van nagy jelentősége, mert a világ legkiválóbb jogászhai egyhangú szavazással (leszámítva az ad hoc csehszlovák és az állandó román bírót) Magyarország számára döntött el több olyan kérdést, amelyben a kisantant államok egészen más álláspontot foglaltak el. Az ítélet azt igazolta, hogy Magyarország az elmúlt évek folyamán nem akart mást, mint a trianoni szerződésben számára biztosított csekély jogok érvényesítését.

A *Prágai Magyar Hírlap* 1933. december 21-i számában foglalkozott a perrel és az ítélettel. Kiemelte, hogy a birtokok elvétele kapcsán olyan kényszerügyviteli és felügyeleti rendszabályokról van szó, melyek a békeszerződés 250. szakaszának alkalmazása alá esnek. Ezeket az intézkedéseket 1918–19 folyamán foganatosították és a békeszerződés megkötése után is fenntartották, így azokat meg kell szüntetni.

Az ítéletből az is következett, hogy a vegyes döntőbíróságnak a visszaadás körülményei, az elmaradt haszon és a perköltség tekintetében folytatnia kellett az eljárást. A peres eljárás a vegyes döntőbíróság előtt – a csehszlovákok halogató taktikájának megfelelően – a szokott lassúsággal folyt tovább. A magyar félben egyre inkább megérlelődött az a vélemény, hogy a peres ingatlanok visszaadása nem valószínű. Az Egyetemi Tanács egyik 1932. évi ülésén már felmerült az a gondolat, hogy „amennyiben a per érdeke úgy kívánja [...] (az egyetem megbízottai) informatív egyezségi tárgyalásokat” kezdjenek, s egyezségi megállapodást kössenek.

1934 májusában aztán olyan határozatot hoztak, hogy a pert minden körülménytől függetlenül folytatni kell ugyan, de Angyal és Váli (a fő- és helyettes megbízott) folytasson egyezségi tárgyalásokat a csehszlovák kormány megbízottaival, úgy, hogy annak minden mozzanatánál érintkezésben legyenek Gajzágóval.

1934 júniusában csehszlovák részről megegyezési ajánlatot tettek. A tárgyalások azon az alapon indultak meg, hogy a csehszlovák kormány az egyetem ingatlanait készpénzben megváltja. A tárgyalások során az egyetem képviselőit a „legkompetensebb helyről” a mielőbbi megegyezésre ösztönözték. Ilyen előzmények után 1935. február 13-án az Egyetemi Tanács rendkívüli ülésen foglalkozott a megegyezés kérdésével. Ezen részt vett Gajzágó László „kormányfőmegbízott», Steinecker István közalapítványi ügyigazgató és Váli Ferenc ügyvéd, perbeli megbízott is. Az ülésen Angyal Pál, majd Váli Ferenc ismertette a tárgyalások menetét. Váli előadta, hogy a csehszlovák kormány hajlandó a birtokok ellenértékéért 17 millió koronát átutalni az egyetemnek. Az alkudozások folyamán a Tanács határozata értelmében kérték a znióváráljai kastély természetben való kiszolgáltatását. Ezt a csehszlovák fél nem látta volna szívesen, s aránytalanul nagy összeget vont volna le ezen a címen. A legnagyobb akadályt az jelentette, hogy a birtoklásért külföldi valutában kellett volna fizetni, s bérlet sem találtak. A felvidéki birtokok egyébként is súlyos terhet jelentenének az egyetemnek, behajtanák a vagyonváltságot, az értékszáporulati adót, végrehajtanák a földbirtok-reformot. Ezek orvoslására újból csak a vegyes döntőbírószághoz kellene fordulni, ha ugyan az még létezne akkor. Így Váli a megegyezés elfogadását ajánlotta. Gajzágó szintén emellett érvelt. Felhívta a figyelmet arra, hogy Magyarország fizetéseképtelen, s ez magával hozhatja a megítélt követelések törlését. Ezek alapján az Egyetemi Tanács a február 13-i és március 24-i üléseken a megegyezést elfogadta.⁸³

A kárpótlási végösszeget (közel 3,5 millió pengőt) a Magyar Általános Hitelbank 1935. április 12-én írta jóvá az egyetem folyószámláján. A kapott összeget az Egyetemi Tanács határozata értelmében birtokvásárlásra fordították. Még 1935-ben megvásárolták a 8234 holdas Nógrád megyei bujádi uradalmat, melynek megvételehez a vallás- és közoktatásügyi miniszter is hozzájárult.⁸⁴ A fennmaradt összegből diákjóléti alapítványt létesítettek, melynek tőkéjéből bérházat építettek, ami 1936. április 20-ára készült el.

⁸³ MNL OL, K 143, 40701/1944.

⁸⁴ ELTE Lt. 8/b, 883/1934–35.

A vágsellyei birtokper

Az első bécsi döntéssel Magyarországhoz visszacsatolt területeken feküdt a vágsellyei uradalom is. Az 1939. évi 3730. M. E. számú rendelet szerint a Felvidéken fekvő ingatlanok elidegenítésére vagy megterhelésére vonatkozóan az 1918. október 28. és 1938. november 2. között kötött jogügyleteket meg lehetett támadni. Az ilyen jogügyleten alapuló telekkönyvi bejegyzés törlését kezdeményezni lehetett azon az alapon is, hogy az ügyletet súlyos anyagi vagy más károsodással fenyegető hatósági intézkedés, vagy más hatósági közvetett vagy közvetlen kényszer hatása alatt kötötték meg.

E rendelet alapján indított 1939-ben az egyetem a területileg illetékes komáromi törvényszék előtt pert az 1935-ös peren kívüli egyezség érvénytelenségének kimondására és tulajdonjogának telekkönyvi visszaállítására. Mivel a csehszlovák állam megszűnt létezni, el kellett dönteni azt a nem egyszerű kérdést, hogy kit nevezzenek meg alperesként. A keresetlevélben – melyet Gajzágó László „szokás szerint» véleményezett – végül alperesként a Csehszlovák Egyetemi Alapot jelölték meg. A keresetlevélben hangsúlyozták, hogy Csehszlovákia a hágai Állandó Nemzetközi Bíróság döntése után sem teljesítette azt a követelést, hogy az ingatlanokat a felperes birtokába és kezelésébe bocsássa vissza. Egy 1934. szeptemberi periratban kifejezetten fenntartották a csehszlovák államnak azt a jogát, hogy a földbirtokreformot végrehajthassa, s azokat, a vagyonszállással és vagyondézmával megterhelhesse. Az a veszély is fennállott, hogy Csehszlovákia a vegyes döntőbírószágba delegált tagját visszahívja, megghiúsítván ezzel az eljárás befejezését, amint azt Románia – rossz példát adva – egyszer már megtette.

Az egyetem – tartván ingóságainak ellenérték nélkül való elvesztésétől – az egyezkedés útjára lépett. Az alperes állandóan hangoztatta a természetbeni visszaadás nehézségeit, emiatt elfogadta a 17 millió koronás összeget. Kérte a bíróságot, hogy mondja ki a Budapesten, 1935. április 12-én aláírt jogügylet érvénytelenségét a vágsellyei uradalom esetében, s töröljék az ezután végrehajtott telekkönyvi bejegyzéseket. Az alperesnek ugyan vissza kellene fizetni a 17 millió koronának erre a birtokra eső részét, ám az elmaradt hasznok ezt az összeget kiegyenlítették, mivel a felperes időközben semmivel sem gyarapodott.

Az alperes előkészítő irata szerint tisztázni kellett volna a felperes személyét. Véleménye szerint ugyanis az egyetem és az egyetemi alap két külön jogi személy volt. (Ezzel olyan kérdésben provokáltak volna vitát, amelyet a nemzetközi bíróságok – mérőben ellentétesen – már eldöntöttek.) Arra a jogszabályra is hivatkoztak, hogy egységes jogügylet csak teljes egészében támadható meg. Ezért kérték, hogy a bíróság utasítsa el a keresetet. Az egyetem álláspontja szerint az egész jogügylet érvénytelen volt, de annak következményeit a znióváráljai uradalomra nézve nem lehetett levonni,

mert az nem tartozott Magyarországhoz. Az alperes bizonyítást ajánlott arról, hogy az egyezségi tárgyalások minden kényszer nélkül folytak le.⁸⁵

A komáromi törvényszéken az első tárgyalást 1940. december 4-én tartották meg. 1941. elején bizonyos kérdések nemzetközi rendezésére Körper Károly pozsonyi prelátus-kanonok vezetésével delegáció érkezett Budapestre. Az 1941. április 19-i komáromi tárgyaláson a felek egybehangzóan kérték, hogy a bíróság a bizonyítást a jogalap kérdésére korlátozza, „mert remény van arra, hogy addig a peres felek között már folyamatban levő tárgyalások sikerrel járnak”.⁸⁶ Ezek a megbeszélések még augusztusban is folytak, ám eredmény nem született.⁸⁷ A per tanúkihallgatásokkal folytatódott. Magyar részéről azt kívánták bizonyítani, hogy fennállt a kényszerhelyzet, s hogy az alperes a marasztaló ítéletnek nem tett eleget.⁸⁸ Tanúként a per vitelében és az egyezségkötésben szerepet játszott személyeket hallgatták meg. A Közalapítványi Ügyigazgatóság 1944. január 10-én kelt átiratában közölte az egyetemmel, hogy két fontos csehszlovák tanút nem tudott kihallgatni a bíróság, mert a hivatali titoktartás alól nem kaptak felmentést.

A II. világháború befejezésével döntő mértékben megváltozott a történelmi helyzet. Szlovákia önálló államisága megszűnt, s a győztes hatalmak érvénytelenítették az első bécsi döntést, így a vágsellyei uradalom újra csehszlovák impérium alá került. A komáromi csehszlovák tartományi bíróság a peres eljárást felfüggesztette. Az Egyetemi Tanács 1949. május 14-i ülésén egyhangú határozatában a komáromi tartományi bíróság végzését minden további intézkedés megtétele nélkül tudomásul vette.⁸⁹

⁸⁵ MNL OL, K 143, 40669/1943.

⁸⁶ MNL OL, K 143, 38853/1941.

⁸⁷ Az Egyetemi Tanács 1941. augusztus 30-i ülésének jegyzőkönyve. ELTE Lt. 1/a, 1. kötet

⁸⁸ MNL OL, K 143, 40655/1943.

⁸⁹ ELTE Lt. 1/c, 2385/1948–49.

A TURUL SZÖVETSÉG HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI „FIÓKJÁNAK” TEVÉKENYSÉGE, 1925–1944¹

A két világháború közötti időszak legnagyobb létszámú bajtársi egyesülete, az 1919 augusztusában – közvetlenül a Magyarországi Tanácsköztársaság bukása után – megalakított Turul Szövetség volt. Tagjainak többsége az 1920-as években és a 30-as évek első felében fajvédő ideológiát vallott, és ebben a szellemben is tevékenykedett. Jelmondatuk – „E hont újra nagygyá csak fiaink szent akarata teheti!” – jól kifejezte a turulisták küldetéstudatát. Ugyanakkor az egyetemek és főiskolák diákjait szervező egyesület felett ezen intézmények tanácsainak semmilyen felügyeleti jogköre nem volt, ugyanis a Szövetség alapszabályát – mint társadalmi egyesületét – a belügyminisztérium hagyta jóvá.²

Hódmezővásárhely 1873-ban lett törvényhatósági jogú város, 1920-ban 63 ezer fős, szinte színmagyar lakosságú alföldi központ volt, melyre a trianoni békediktátum elsődlegesen déli piacainak elvesztésével hatott negatívan.

A békediktátum következtében Romániához került Máramarosszigetről a Máramarosszigeti Református Jogakadémia (jogászképző főiskola) Hódmezővásárhelyre költözött, ahol az 1921/22-es tanévtől 1924-ig működött. A magyar kormány már 1921-ben meg akarta szüntetni a jogakadémiákat, de a menekültek felé megnyilvánuló általános rokonszenv, illetve a tanári kar áldozatvállalása még lehetővé tette, hogy az akadémia még néhány tanévig működjön. A kultuszminisztérium az egyetemi szintű jogászképzést propagálta, így – az egyházak részéről sem megnyilvánuló – kellő támogatás hiányában az állami és az egyházi fenntartású jogakadémiák többségét megszüntették vagy beolvasztották. A vásárhelyi jogakadémia 1924-ben szűnt meg, betagolták a kecskeméti jogakadémiába.³

¹ Tanulmányunk alapja korábbi írásunk, amelyet azonban kiegészítettünk, újabb adatokkal, forrásokkal bővítettünk. Vö. ZEMAN Ferenc: A hódmezővásárhelyi Turul Szövetség működése (1925–1944). *Közép-Európai Közlemények*, 35. 2016/4. 155–165.

² KISS Róbert Károly: A Turul Szövetség szegedi működése. In: KISS Róbert Károly–VAJDA Tamás: *Egyetemi ifjúsági egyesületek Szegeden 1919 és 1944 között*. Szeged, Universitas Szeged Kiadó, 2012. (a továbbiakban: KISS, 2012.) 31. – KEREPESZKI Róbert: *A Turul-szövetség*. Máriabesnyő, Attraktor, 2012. (a továbbiakban: KEREPESZKI, 2012.) 6, 38–39.

³ PRESZTÓCZKI Zoltán: Hódmezővásárhely első főiskolája. In: *A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság Évkönyve*. 19. Hódmezővásárhely, Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság, 2016. 174–191.

A máramarosszigeti jogakadémia ifjúsági egyesülete 1922-ben alakult újjá Hódmezővásárhelyen. Első elnöke Faragó Mihály volt, őt dr. Hollósi Antal (1891–1966) ügyvéd követte, aki 1922-től 1924-ig a jogakadémia óraadó tanára is volt. Az egyesület főként kulturális matinékat, esteket szervezett, feltehetően ez azonos volt a Verbőczy Bajtársi Egyesülettel, amely 1925. október 10-én tartotta utolsó „nagytáborozását”. Utolsó vezére Szathmáry Dezső volt, aki a jogakadémia megszűntével feloszlatta az egyesületet. Ugyanekkor és ugyanitt azonban – a volt tagság többségének egyetértésével – a hódmezővásárhelyi illetőségű főiskolai és egyetemi hallgatók Habermann Gusztáv, a Turul Szövetség szegedi kerületének kiküldöttje segítségével „Gróf Bercsényi Miklós Bajtársi Vegyes Törzs” (BMBVT) néven megalapították a Turul Szövetség hódmezővásárhelyi tageszületét. A tagság első vezetőjének, „törzsfőjének” Pánczél Ferenc joghallgatót választotta meg. „Mi helybeli egyetemi és főiskolai hallgatók ezen egyesüléssel akarjuk elérni azt, hogy helyzetünkön könnyíthessünk. Vegyes törzsünknek ugyanis a legfontosabb célja az, hogy úgy anyagilag, mint szellemileg mi magunk segítsünk magunkon, természetesen kérve ehhez városunk társadalmának jóindulatú és szeretetteljes támogatását” – írta Pánczél törzsfő Soós István polgármesternek címzett, az egyesület engedélyezését kérő levelében.⁴ A szervezet megalakulásához a Turul Szövetség fővezérsége 1926 februárjában járult hozzá, a polgármester pedig 1926. november 11-én mindezt „tudomásul vette”. A BMBVT 1927 októberétől minden hónapban a városháza tanácstermében ún. dísztaborozást rendezett, melyeken Trianon következményeiről tartottak felolvasásokat.⁵ Közéleti küldetéstudatának megfelelően a Bercsényi közreműködött a nemzeti ünnepek (március 15.) és az emléknapok (október 6.) városi rendezvényein. A kormányzó névestéjén több éves hagyománnyá váló felvonulást, 1935. április 13-án pedig nagyszabású Rákóczi emlékünnepeket rendezett.⁶ 1932-től egyre nagyobb részt vállalt a revíziós gondolat terjesztésében, a hozzá kapcsolódó rendezvények, tiltakozó felvonulások megszervezésében, olyan szimbólumok, mint az országzászló életre hívásában.

1932. március 15-én a Turul Szövetség saját programként új 12 pontot fogalmazott meg, melyben „revíziót, a magyarság egyenjogúsítását, az álláshalmozások megszüntetését, új életpályák megnyitását, a legkisebb és legnagyobb fizetés megállapítását és a munkaidő maximalizálását, a nagybirtokok megszüntetését, a bankok

⁴ *Vásárhelyi Reggeli Újság* (a továbbiakban: VRÚ), 1930. február 4. 3. – VRÚ, 1932. július 1. 3. – Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára (A továbbiakban: MNL CSML HL), IV. 1406. a. Hódmezővásárhelyi Törvényhatósági Jogú Város Polgármesteri Hivatala Elnöki Iratok (A továbbiakban: Hmvh. Polg. Hiv. Eln. Ir.) 115/1926., 4544/1926. – VRÚ, 1925. október 31. 1. – VRÚ, 1933. november 15. 4.

⁵ VRÚ, 1927. október 26. 2.

⁶ VRÚ, 1935. április 10. 3.

és a nagyvállalatok fokozott ellenőrzését, tisztviselői és munkásjóléti intézmények létesítését, tisztviselő- és munkásszervezetek felállítását, új adó- és kölcsönpolitikát, a közép- és főiskolai oktatás gyökeres átszervezését” követelte.⁷

Közeleti aktivitása mellett a Bercsényi a szociális érzékenységről is tanúbizonyságot tett. A tagság szegény sorsú bajtársai tankönyv-segélyezésére több alkalommal gyűjtött adományokat. A polgármesterhez eljuttatott memorandumban tiltakoztak a fiatalok elhelyezkedését nehezítő álláshalmazások ellen, valamint az 1932-es őszi közgyűlésen dr. Hollósi Antal egyesületi magiszter,⁸ törvényhatósági bizottsági tag segítségével javaslatot fogalmaztak meg annak érdekében, hogy a megüresedő vásárhelyi közállásokat – azonos képesítés esetén – helyiekkel töltsék be, mivel a városban is sok állástalan diplomás volt.⁹ 1935-ben tanulmányi tájékoztató irodát állítottak föl, ahol a pályaválasztásról és a tanulmányi ügyintézés fortélyairól adtak felvilágosítást a felsőoktatásban továbbtanulni szándékozó fiataloknak. Az irodát 1938 nyarán az új Lánc utcai helyiségükben „Egyetemi Tájékoztató Iroda” néven ismét megnyitották.¹⁰

Ifjúságot tömörítő szervezetként a Bercsényi másik fő profilja a szórakoztatás és a szórakozás volt. Ennek megfelelően számtalan teaestélyt, bált, filmvetítést, tagavató és jótékonysági dísztáborozást rendeztek.¹¹

1929 októberében a BMBVT hivatalos helyisége a Tisza szállóban volt. 1928 májusában Dr. Hódi László, októberben már Tereh Gyula vezette a „Bercsényit”, 1930 júniusában az egyesület élén Szemenyey Bálintot találjuk. 1931 áprilisában Nagy Lajos orvostanhallgatót választották vezérré, a taglétszám ekkor majd 150 egyetemi és főiskolai hallgató volt. 1932 áprilisától Kolpaszki György, 1933 februárjától Thuróczy Miklós, majd 1934 júliusától ismét Kolpaszki vezette a Bercsényit, amely 1933 novemberében bajtársi egyesületté alakult, s 1933 novemberében Bercsényi Miklós Bajtársi Egyesületté (BMBE) nevezték át. Dr. Hollósi Antal ügyvéd a szervezet magisztereként 1928 és 1942 között tevékenyen részt vett az egyesület rendezvényeinek megszervezésében, a törvényhatósági bizottság tagjaként pedig a város parlamentjében képviselte az ifjúság érdekeit. 1942 nyarán a BMBE Endrey Béla polgármestert avatta új magiszterévé. Az egyesület patrónusai között találjuk a vásárhelyi közelet két világháború közötti ismert és fontos személyeit: dr. Soós István, Endrey Béla polgármestereket, Kun Béla, dr. Erneyi István országgyűlési képviselőket, dr. Farkas Béla, dr. Kozma György főispánokat, valamint szegedi egyetemi tanárokat is, például Gelei József

⁷ VRÚ, 1932. március 17. 1.

⁸ A magiszteri tisztség leginkább elnöki pozíciónak feleltethető meg. Ld. KEREPESZKI, 2012. 53.

⁹ VRÚ, 1931. december 23. 2. – VRÚ, 1932. március 15. 3. – VRÚ, 1932. szeptember 21. 1.

¹⁰ VRÚ, 1935. június 29. 2. – VRÚ, 1938. június 19. 2.

¹¹ VRÚ, 1930. február 4. 3. – VRÚ, 1932. július 1. 3.

zoológus professzort. 1932 májusában létrejött a szervezet végzett hallgatókat tömörítő dominus csoportja. 1934 novemberében a BMBE-nek 255 tagja volt.¹²

A Bercsenyi a tagság mellett a szélesebb közönség számára is rendezett ismeretterjesztő előadásokat és vitaesteket, amelyek témái igen szerteágazóak voltak: 1930 decemberében Erdei István városi szociáldemokrata párttitkár tartott előadást a „Szocializmusról, mint társadalomtudományról” a Bajtársi Törzs központjában, amelyet több órás vita követett. 1931 tavaszán a tagságból verbuvált előadókkal a vásárhelyi kulturális életről indult sorozat „A mi értékeink” címmel. Az egyesület őrizni kívánta a már elhunyt vásárhelyi írók, művészek és tudósok emlékét, ezért kilátogattak sírjaikhoz, amelyeket megkoszorúztak, valamint konkrét javaslatokkal fordultak a törvényhatósági bizottsághoz annak érdekében, hogy a város néhai kultúratereimtőiről utcákat nevezzenek el. Kezdeményezésük azonban nem hozott eredményt.

1934 decemberében szemináriumi előadások kezdődtek többek között a világpolitika aktuális kéréseiről, az egészségügyről, az ifjúság helyzetéről, a földreformról, és a tanyakutatásról. A Bercsenyi tagjai 1935-ben az olvasókörkben is kultúrdélutánokat rendeztek. Augusztusban pedig a Gazdaiifjak Egyesületével együttműködve – olyan írók, hírlapírók részvételével, mint Illyés Gyula, Féja Géza, Kovács Imre, Matolcsy Mátyás vagy Sinka István – többnapos tanyakutató látogatást szerveztek Vásárhelykúton. 1937 novemberétől 1938 májusáig a városháza nagytermében 25 előadásból álló hungarológiai szabadegyetem zajlott. Az előadók között több neves szegedi egyetemi tanár (Deér József történész, Bálint Sándor néprajzkutató) és politikus (Rajniss Ferenc) volt. A hallgatóság soraiban a város vezetői is feltűntek. Az előadássorozatot Gelei József, a Szegedi Tudományegyetem rektora nyitotta meg. 1939-ben a szabadegyetem folytatódott: a BMBE meghívására Matolcsy Mátyás országgyűlési képviselő látogatott Vásárhelyre, és tartott előadást a magyar földről; februárban Erdei Ferenc szociológus beszélt a falu, a város és a tanya viszonyairól.

A szabadegyetemi rendezvénysorozatot ezután minden év telén – egészen 1944-ig – megrendezték. 1942 januárjában Endre László Turul patrónus, Pest vármegye híres-hírhedt alispánja tartott előadást a fajvédelemről, 1943-ban Bosnyák Zoltán a zsidókérdésről beszélt, 1944 februárjában pedig Jaross Andor volt a Turul szabadegyetem vendége. Az előadók között a 30-as évek végétől egyre inkább túlsúlyba kerültek

¹² MNL CSML HL, IV. 1406. a. Hmvt. Polg. Hiv. Eln. Ir. 1688/1928, 2259/1928. – VRÚ, 1930. október 5. 3. – VRÚ, 1930. június 26. 3. – VRÚ, 1931. április 17. 3. – VRÚ, 1931. október 4. 2. – VRÚ, 1932. április 5. 1–2. – VRÚ, 1932. május 7. 3. – VRÚ, 1933. február 5. 5. – VRÚ, 1933. február 26. 2. – VRÚ, 1933. december 2. 3. – VRÚ, 1934. július 11. 3. – VRÚ, 1934. november 4. 2. – VRÚ, 1935. február 3. 5. – VRÚ, 1942. június 28. 9.

a szélsőjobboldalhoz kötődő politikusok, közéleti személyiségek. Közülük voltak, akik (pl. Endre László) többször is eljöttek Vásárhelyre.¹³

1928. augusztus 20-án a budapesti Szabadság téren az irredenta szoborcsoporttal szemben több tízezer ember előtt avatták és szentelték fel az ereklyés országzászlót, amely a történelmi Magyarországot és annak feltámadásába vetett hitet szimbolizálta. A majd tizenkilenc méter magas rúdon a zászlót félárbocra engedték, így hirdetve az ország megcsonkított voltát. A központi emlékmű mintájára vidéken is országzászló-állítási mozgalmak indultak. Az első ilyen országzászlót 1931-ben Nagykanizsán leplezték le.

A hódmezővásárhelyi országzászló felállításának terve 1932 augusztusában merült fel először, a mozgalom élén a helyi Turul Szövetség állt. 1932 őszén megkezdődött a pénzösszeg gyűjtése, eleinte az egyesület rendezvényeinek, előadásainak keretein belül, 1933 februárjától azonban már a szélesebb közönségtől is fogadtak adományokat. Az országzászló tervét eredetileg Pásztor János szobrászművész készítette volna, de ezt betegsége, majd más elfoglaltságai végül nem tették lehetővé, ezért az emlékmű megvalósítására Kriván Ferencet kérték fel. Ekkor még a tervbe vett áprilisi avatás elképzelhetőnek tűnt. Az emlékmű költségét ezerkétszáz pengőre becsülték, melyből nyolcszáz már rendelkezésre állt, a hiányzó összeg azonban nagyon lassan gyűlt, így az avatást el kellett halasztani. Nyáron Ratsek Rafael elemi iskolai tanító, a BMBE egyik pártoló tagja a frissen megjelent verseskötetéből származó bevétel felét az országzászló-alap javára ajánlotta fel, az egyetemi hallgatók pedig utcai és külterületi gyűjtéseket rendeztek.

Mindezen erőfeszítések ellenére a szükséges pénz csak 1934 márciusára gyűlt össze. Ekkor viszont a helyszín kiválasztásában alakult ki nézeteltérés. Végül az áprilisi törvényhatósági kisgyűlés az emlékmű helyét a BMBE, a Városi Szépészeti Bizottság (VSZB) és a Mérnöki Hivatal által javasolt, a Kossuth szobor és a Fekete Sas szálló főbejárata közötti területen jelölte ki. A korábban elfogadott küllem sem nyerte el mindenki tetszését. Kriván Ferenc még 1933 márciusában három különböző emlékmű-változatot is bemutatott egy, a helyi Turul és a város előjáróiból álló bizottságnak, akik

¹³ VRÚ, 1931. január 4. 3. – VRÚ, 1931. január 11. 4. – VRÚ, 1931. február 22. 2. – VRÚ, 1931. április 19. 4. – VRÚ, 1935. április 21. 10. – VRÚ, 1935. augusztus 18. 1. – VRÚ, 1935. augusztus 28. 2. – VRÚ, 1935. szeptember 12. 3. – VRÚ, 1937. augusztus 29. 2. – VRÚ, 1937. szeptember 26. 3. – VRÚ, 1937. november 5. 1–2. – VRÚ, 1937. november 11. 3. – VRÚ, 1938. február 6. 2. – VRÚ, 1938. április 26. 1. – VRÚ, 1939. január 22. 4. – VRÚ, 1939. február 21. 3. – VRÚ, 1939. október 22. 1. – VRÚ, 1940. november 27. 3. – VRÚ, 1941. november 19. 2. – VRÚ, 1942. január 22. 1. – VRÚ, 1943. január 10. 4. – VRÚ, 1943. február 16. 1. – VRÚ, 1944. január 8. 1. – VRÚ, 1944. február 17. 1. – VRÚ, 1944. március 31. 1.

tetszéssel fogadták a terveket. Ennek ellenére a Nagy Háború hőseinek emlékművéhez hasonlóan ezúttal is nagyon nehezen sikerült megegyezésre jutni.

1933 júliusában Vértesséki Ágost, a Majolikagyár igazgatója egy újabb országzászló mintát tett közszemlére a Kossuth téren. 1934 márciusában a BMBE végül mégis pályázat kiírása mellett döntött. A március 24-ei határidőig nyolc pályamunka érkezett be, melyből a BMBE Országzászló Bizottsága szakértők véleményét kikérve végül Kriván Ferenc szobrászművész és ifj. vitéz Koncz Péter építész elképzelését választotta ki. A nyertes pályamunkát a polgármester által elnökölt VSZB – bár kezdetben egy másik elgondolást is ajánlott – elfogadta.

Az országzászló felavatására 1934. május 20-án, Pünkösöd vasárnapján került sor. Az eseményen a vásárhelyi társadalmi egyesületek és a helyi iskolák mellett az ugyancsak ezen a napon tartott Országos Frontharcos Találkozó résztvevői, vagyis az első világháború veteránjai – köztük Habsburg József főherceg, a volt szegedi 46-os közös és 5-ös honvéd gyalogezred egykori parancsnoka – is tiszteletüket tették. Az impozáns, több ezer ember részvételével megtartott ünnepségre Vásárhelyre érkezett Urmánczy Nándor, az EreklYES Országzászló Nagybizottság elnöke. „Nagymagyarországot nem fogják nekünk visszaajándékozni, Nagymagyarországot nekünk magunknak kell visszaszerezni. [...] magyar zászló [...] kezd meg nemzetépítő munkát és figyelmeztess mindenkor ennek a városnak a népét, de különösen az ifjúságot kötelességeire.” – zárta beszédét Urmánczy, majd az emlékművet az egyetemi hallgatók megbízásából szimbolikusan a város tulajdonába adta.¹⁴

Felállítás után az országzászló a revíziós nagygyűlések és más megemlékezések kedvelt színtere lett. Az avatás után bő egy hónappal a BMBE és az Ifjúsági Revíziós Blokk tiltakozó felvonulást szervezett az országzászló elé, ahol Louis Barthou francia külügyminiszter szerb parlamentben tett kijelentései ellen, a revízió mellett tüntettek. A trianoni békediktátum tizenötödik évfordulóján Soós István polgármester felhívására a város polgársága virágokat helyezett az emlékmű talapzatára. 1935. augusztus 20-án – a budapesti ereklYES országzászló felállításának hetedik évfordulóján – a front-harcosok rendezésében az iskolák tanulói, az egyetemi hallgatók, a levették, a cserkészek és a dalárdák bevonásával ünnepélyes őrsváltást tartottak. 1936. június 4-én a Mária Valéria utcai iskola növendékei adtak revíziós műsort az emlékműnél, és több belvárosi iskola tanulóival együtt virágba borították a talapzatát. November végén a Revíziós Liga országos központjának felhívására a helyi tagozat és a BMBE – a kormányzó olaszországi látogatását üdvözölve – tisztelgő, zenés őrsváltást és ünnepélyt

¹⁴ KOVÁCS Ferenc: *A Hódmezővásárhelyi Országzászló története*. Hódmezővásárhely, Magánkiadás, 2004. (a továbbiakban: KOVÁCS, 2004.) 9–28. – VRÚ, 1933. március 15. 3. – VRÚ, 1933. augusztus 20. 3. – VRÚ, 1934. március 29. 3. – VRÚ, 1934. április 1. 1. – VRÚ, 1934. április 18. 2. – VRÚ, 1934. május 13. 4. – VRÚ, 1934. május 20. 4. – VRÚ, 1934. május 22. 1.

rendezett az országzászlónál. A következő években több ilyen zenés őrsváltásra is sor került, melyeket az időközben létrehozott országzászló bizottság koordinált.¹⁵

A Turul Szövetség a kezdetektől igyekezett elhatárolni magát a politikai pártoktól, de a politikától nem. Minden olyan kezdeményezést támogatott, mely a „magyar milliók szociális jólétét” volt hivatott biztosítani, maga pedig fajvédő „nemzetpolitikát” folytatott.¹⁶ Ennek megfelelően a Bercsényi is többször véleményt nyilvánított az aktuális politikai kérdésekről. 1933 decemberében a dr. Hollósi Antal tiszteletére rendezett vacsorán Thuróczy Miklós vezér kemény szavakkal bírálta a bajtársi egyesületekhez tartozó egyetemisták szegedi zsidóellenes fellépésére adott karhatalmi és egyetemi válaszlépéseket: „A magyar ifjúság az utóbbi évtizedben csak ígéreteket és szép szavakat kapott, s most még a tanulási lehetőséget is elvették tőle: bezárták az egyetemeket. Sőt meg is gyalázták az ifjúságot, mert gumibot csattogott a hátán. Mindezt csak azért, mert igazának hangoztatására kiment az utcára. Ilyen megtorló eszközökkel nem lehet az ifjúság problémáját megoldani” – vélekedett.¹⁷

1934. novemberi táborozásán a BMBE tagsága úgy döntött, hogy együttműködik az újjáalakult Baross Szövetséggel. Az országos követtábor rendelkezése értelmében elhatárolták a helyi Turul Mozgalmi Törzsének megszervezését, vagyis a gazda, munkás, iparos és kereskedő ifjúság Turul Szövetség égisze alá való bevonását. A Mozgalmi Törzsbe minden 18 és 30 év közötti keresztény magyar ifjút vártak. A cél a fiatalság nemzeti alapú nevelése és érdekvédelmének kiterjesztése volt. Az első avatás azonban csak 1936 nyarán történt meg: júniusban a Koppány Mozgalmi Törzs megkezdte összejöveteleit, táborozásait, ahol a résztvevők különböző témájú – a Turulról, az ifjúság helyzetéről, illetve az egészségügyről szóló – előadásokat hallgattak.¹⁸

1936 elején a BMBE-t törzsekre osztották. Megszerveződött a felsőoktatási jogviszonnyal rendelkező daru (frissen belépett) és levante (daruvizsgán már beavatott) bajtársak Pusztaszer törzse, és a patrónusok (pártoló tagok) Szerdahelyi József törzse, majd 30 taggal megalakult a volt egyetemi, főiskolai hallgatók, vagyis a dominusok Szőnyi Benjámin törzse is. Ugyanebben az évben a BMBE Ébredés címmel havi lapot indított, mely teret engedett szélsőjobboldali írások leközlésének is. A lapnak 1936-ban és 1937-ben összesen tíz száma jelent meg. A májusi tisztújításon dr. Gaál Imre ügyvédjelöltet választották az egyesület vezérévé. Ezután dr. Bán Imre, majd 1938-ban dr. Hódi András vette át az a Bercsényi vezetését. Időközben a BMBE

¹⁵ VRÚ, 1934. június 27. 3. – VRÚ, 1935. augusztus 18. 1. – VRÚ, 1936. június 5. 1. 3. – VRÚ, 1936. december 1. 3. – Kovács Ferenc: *A hódmezővásárhelyi országzászlók történetének olvasókönyve és képes albuma*. Hódmezővásárhely, Magánkiadás, 2014. (A továbbiakban: Kovács, 2014.) 24, 29.

¹⁶ VRÚ, 1936. március 4. 2. – VRÚ, 1936. július 7. 7. – VRÚ, 1937. október 24. 6.

¹⁷ Kiss, 2012 43–44. – VRÚ, 1933. december 17. 4.

¹⁸ VRÚ, 1934. november 18. 2. – VRÚ, 1936. május 24. 4. – VRÚ, 1936. június 25. 3.

hivatalos helyisége az Andrássy út 22-ből a Lánca utca 4. szám alá költözött. Júniusban valamennyi törzs újrajelentkezési kötelezettséggel járó tagrevíziót tartott. Júliusban megalakult a Papp-Váry Elemérné női törzs, mely 1939 januárjában 23 tagot avatott. 1940-ben a vezéri tisztségben ismét dr. Gaál Imrét találjuk. 1941 júniusától pedig dr. Köves Mihály került a szervezet élére. 1941 nyarán állította fel a BMBE a vásárhelyi egyetemi és főiskolai hallgatók első önkéntes munkaszolgálatos csoportját. 1942-ben a helyi Turul székháza már a Vajda utcában volt.¹⁹

A Bercsényi a Turul Szövetség szegedi kerületi vezérsege alá tartozott, ahol az éves, általában Szegeden lebonyolított követtáborozásokon társadalmi aktivitásáért és szervezőmunkájáért a 30-as évek közepén többször részesült elismerésben. Sőt 1935 novemberében a kerületi követtábort a környékbeli városok (Szeged, Makó, Orosháza, Szentes) küldötteinek részvételével Vásárhelyen rendezték meg. Ugyanebben a hónapban került sor a BMBE tízéves jubileumi dísztaborozására, ahol kulturális műsor keretében avatták fel az egyesület új zászlaját. 1936. május 3-án a vásárhelyi tagszervezet dr. Végváry József országgyűlési képviselőt, a Turul Szövetség országos fővezérét látta vendégül, aki ünnepi szónoklatában megállapította, hogy „[...] rossz közszellem uralkodik ebben a városban. De ezt a rossz közszellemet ki lehet irtani, csak erős szív, erős akarat kell hozzá. Az ifjúságnak nagy munkát kell végeznie, hogy a magyar fajt arra a magaslatra emelje, ahol Nyugat áll ma. [...] Ebben az országban nagy szerkezeti és szervezeti változást kell véghezvinni, s a magyar ifjúság kezébe kell juttatni a gazdasági és kereskedelmi élet vezetését.”²⁰

1939 elején, a békéscsabai követtáboron dr. Végváry József leköszönt a Turul Szövetség éléről, mely ekkorra másfélszáz tagegyesülettel és közel 40 ezer taggal rendelkező tömegmozgalommá fejlődött. A volt fővezér búcsúzóul kijelentette, hogy a Turul soha nem válhat egyetlen párt szekértolójává sem. Ez meglehetősen furcsa útmutatás volt részéről, annak fényében, hogy ő 1935 és 1939 között a Nemzeti Egység Pártjának országgyűlési képviselője volt. Bár a Turul hivatalosan valóban nem vált egyetlen párt szekértolójává sem, viszont a kormánypárthoz – különösen Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején – szoros szálak fűzték.

Hatalmasra duzzadt szervezetként belsejében már évek óta egymást is átfedő, jelentős törésvonalak húzódtak az eltérő politikai nézeteket való népiek és szélsőjobbaldaliak,

¹⁹ KEREPESZKI, 2012. 12. – VRÚ, 1936. február 27. 2. – VRÚ, 1936. március 4. 2. – VRÚ, 1936. május 10. 2. – VRÚ, 1936. október 21. 2. – *Népújság*, 1937. június 6. 1. – VRÚ, 1938. január 18. 2. – VRÚ, 1938. június 5. 3. – VRÚ, 1938. június 12. 5. – VRÚ, 1939. január 5. 2. – VRÚ, 1940. június 2. 2. – VRÚ, 1941. június 15. 5. – VRÚ, 1941. augusztus 10. 5.

²⁰ VRÚ, 1933. március 14. 3. – VRÚ, 1934. október 9. 3. VRÚ, 1935. november 6. 2. – VRÚ, 1935. november 26. 1.; VRÚ, 1936. május 5. 2.

a felsőoktatásban aktívan részt vevők és a már végzettek, valamint az (egykori) egyetemisták vagy főiskolások és a Turul mozgalom felsőfokú tanulmányokat nem folytatott tagjai között. Az egymásnak feszülő erők kiegyensúlyozására – például a szélsőjobb-oldali hangadók kizárásával – már Végváry is jelentős, bár nem túl eredményes erőfeszítéseket tett. Az új országos vezér, Ambrus József, hol szintén kompromisszumra törekedve próbált lavírozni az egyes irányzatok között, hol erőből akarta elsimítani a fennálló ellentéteket. Emellett a szervezet újbóli központosítására törekedett.²¹

1939. június 4-én a BMBE nagyszabású irodalmi dísztábort, magyaros kultúrestet rendezett. Az eseményen jelen volt, és felszólalt az új országos vezető. Ezután Sinka István és Erdélyi József, ezidőtájt a szélsőjobboldalhoz köthető költők, tiszteletbeli dominusok saját verseikből olvastak fel. Kulturális misszióként a Bercsényi 1940 júniusában a Turul Szövetség által támogatott írók műveit népszerűsítve könyvnapokat szervezett. A bevételből a budapesti Bolyai népi kollégiumot támogatták, amelynek tagjai között számos kommunista-szimpatizáns volt. Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy az országos szervezethez hasonlóan mindkét szembenálló ideológiai irányzatnak voltak hívei a BMBE tagjai között is.²²

Ambrus a Turul alapításának 20-ik évfordulójára megjelent cikkében megkísérelte aktualizálni és összefoglalni a szövetség hitvallását: „A Turul-mozgalom hajtóeszméje hatalmas szellemi forradalom, minden ellen lázad, küzd, ami itt idegen. [...] Ne gondolja senki, hogy nemzetünk ellenségeit kizárólag a zsidóságban látjuk. [...] Ugyanolyan erővel küzdünk mindenki ellen, aki idegen fajiságával, idegen szellemével a magyar fajta vezetője akar lenni. A sok ámitás, csalódás megértette velünk, hogy a magyar élet minden jelentős őrhelyén magyar embernek kell állnia. [...] A Turul-ifjúság mozgalma nem osztálymozgalom, harca nem osztályharc. Az egyetemes magyarság érdekeiért küzd. Felfogása mélységesen szociális, a dolgozók érdekei szentek előtte és a nagytőke-munka harcában mindenkor a munkás oldalán áll. [...] Harcolunk a földreformért. Küzdünk a társadalmi válaszfalak lebontásáért és a magyar népi erők akadálytalan érvényesüléséért.” Ennek ellenére a Turulnak továbbra sem volt egységes ideológiája. Ambrus nem tudott úrrá lenni a belső válságon. Az 1941-es debreceni követtáboron pozíciója megtartására pedig a szélsőjobboldalhoz közel álló oldal támogatását is igénybe vette. Ezután neves, népi oldalhoz köthető tagok, sőt egész egyesületek is elhagyták a Turult. A mozgalmi élet egyre passzívabbá, színtelenebbé vált.²³

²¹ VRÚ, 1939. január 22. 5. – SZÉCSÉNYI András: A Turul Szövetség kettészakadása 1943-ban. In: *Múltunk*, 2013/1. (a továbbiakban: SZÉCSÉNYI, 2013.) 69–76.

²² SZÉCSÉNYI, 2013. 81. – VRÚ, 1939. június 6. 3. – VRÚ, 1940. június 2. 6. – VRÚ, 1940. június 5. 3.

²³ VRÚ, 1939. augusztus 6. 3. – SZÉCSÉNYI, 2013. 76–77, 81.

1943 tavaszán a vallás és közoktatásügyi miniszter rendeletben szabályozta az egyetemi és főiskolai ifjúsági egyesületek működési feltételeit. Ennek értelmében az egyesületeket az egyetemek fennhatósága alá vonták, tagjaik életkorát pedig 26 évben maximalizálták. A Turul régi felfogású, fajvédő vezetősége így kénytelen volt engedni. A lillafüredi követő táboron a Szövetség a régóta meglévő ideológiai ellentétek mentén két részre bomlott. A 26 éven aluli fiatalok „a népi gondolat és a minőségi elv szolgálatában állva” megalakították a Turul Szövetség Egyetemi és Főiskolai Bajtársi Egyesületek Országos Központját, melynek vezetőjévé dr. Kiss Istvánt a debreceni Csaba Bajtársi Egyesület vezérét választották. Az idősebb és a mozgalmi turulisták pedig létrehozták a „Társadalmi Turul Szövetséget”, és gróf Festetics Domonkos országgyűlési képviselőt állították a szervezet élére. Utóbbi egyesület saját területi felosztást hozott létre. A Tiszántúli kerület székhelye Hódmezővásárhely lett, élére pedig a vásárhelyi BMBE vezére dr. Köves Mihály került.

A második világháború idején már csak néhány epizód erejéig rendelkezünk információval a Turul vásárhelyi tevékenységéről. 1943 nyarán Köves a BMBE és a Tiszántúli kerület nevében a vásárhelyi zsidók telefonjainak leszerelését kérte a szegedi postaigazgatóságtól. 1944 márciusában az ifjúsági Turul Szövetség Hódmezővásárhelyen tartotta első konferenciáját, melyet összekötöttek a Kossuth Lajos halálának 50. évfordulójára való megemlékezéssel. A találkozón az ország minden tájáról 100 küldött vett részt. Bevallottan azért esett a választás Vásárhelyre, hogy a résztvevők függetleníthessék magukat a politikusok és az egyetemi tanárok befolyásától. A Kossuth-esten tartott ünnepi beszédben dr. Sóvágó Gábor²⁴ országos törzsfő hangsúlyozta, hogy az ifjúságot [...] „magyar öncélúság vezérli. [...] Se zöld, se barna még kevésbé vörös libériába bujtatott vezéreket nem követ”.²⁵

A fentiekből megállapítható, hogy a vásárhelyi BMBE melyik Turulon belüli irányzat mellett kötelezte el magát. A 40-es években a szabadegyetemen előadást tartó meghívottak világnézete és politikai szerepvállalása alapján, majd a Társadalmi Turulhoz való csatlakozás okán a szélsőjobboldal mellett való elköteleződés jóval valószínűbb. A népi gondolatot valló ifjúsági Turul három napos konferenciájának vásárhelyi helyszínválasztása árnyalhatná a képet. Viszont nem találtuk nyomát, hogy az esemény megszervezésében a BMBE bármilyen formában szerepet vállalt volna.

²⁴ Sóvágót az 1930-as évek második felétől a Turul egyik legjobb szónokának tartották. A második világháború után a kommunista politikai rendőrség egyik legszorgalmasabb ügynöke lett. Évtizedekig állt szolgálatban, jelentései több ezer oldalra rúgnak. In: KEREPESZKI, 2012. 247–248.

²⁵ SZÉCSÉNYI, 2013. 90–96. – VRÚ, 1943. március 31. 3. – VRÚ, 1943. június 5. 3. – VRÚ, 1944. március 2. 1. – VRÚ, 1944. március 4. 1. – VRÚ, 1944. március 7. 1.

1944 nyarán a Bercsényi dr. Hollósi Antal volt magiszter egykori Petőfi utcai házába költözött. Az egyesület utolsó vezetője dr. D. Nagy Sándor volt, akit 1944 júniusában Köves Tiszaháti kerületi vezéri minőségében nevezett ki. A háborús helyzet kedvezőtlen alakulása miatt a vásárhelyi szervezet aktivitása fokozatosan alábbhagyott, majd megszűnt. 1945-ben az Ideiglenes Nemzeti Kormány a Turul Szövetséget és tagszervezeteit szélsőjobboldali, fasiszta egyesületnek minősítette, és a Baross Szövetséggel hasonlóan feloszlatta.²⁶

Összefoglalóan megállíthatjuk, hogy a két világháború között a Bercsényi Miklós Bajtársi Egyesület Hódmezővásárhely legjelentősebb ifjúsági szervezete volt. Ha taglétszáma nem is (néhány száz főnél nem volt több), aktivitása mindenképpen alátámasztja ezen véleményünket. Tanulmányunkban a pozitívan megítélhető tevékenységi köre (segélyezés, nemes ügyek támogatása, népművelés) mellett elsősorban az 1930-as évek második felétől megjelenő, a korszaknak megfelelő, negatívan megítélhető lépéseit is igyekeztünk bemutatni. Sajnos a Turul Szövetség központi iratanyagához hasonlóan a hódmezővásárhelyi tagszervezet fennmaradt iratanyaga is rendkívül szegényes, ezért munkánkat túlnyomórészt a korabeli sajtó cikkeire építve, természetesen megfelelő forráskritikát alkalmazva készítettük el.

²⁶ VRÚ, 1944. június 15. 4. – VRÚ, 1944. június 25. 7.

„Éppen Szent-Györgyinek nem volna szabad az ifjúság szervezkedésébe az ő személyiségénél fogva beavatkoznia.”

AZ EGYETEMI ÉS FŐISKOLAI IFJÚSÁGI SZERVEZETEK IRÁNYÍTÁSÁNAK TÖRVÉNYI MEGVÁLTOZÁSA SZENT-GYÖRGYI ALBERT SZEGEDI REKTORI MŰKÖDÉSÉNEK HATÁSÁRA

Bevezetés

Dolgozatunk címében az idézet Szöllösi Jenő makói gyógyszerész, nyilaskeresztes párti parlamenti képviselő szájából hangzott el 1940. december 11-én a Képviselőházban akkor, amikor az egyetemi hallgatók felvételét szabályozó 1940. évi XXXIX. törvénycikk vitája folyt. A törvénycikk a 3. §-ban az egyetemi ifjúsági szervezetek irányítását is megváltoztatta, amelynek előzményeiben fontos szerepet játszott Szent-Györgyi mint egyetemi rektor és az egyetemi ifjúság nagy pártfogója. Munkánkban azt a folyamatot vázoljuk fel, amelyik elvezetett az 1940. évi XXXIX. törvénycikk¹ 3. §-ának megszületéséhez, rámutatunk a Nobel-díjas tudós szerepére ebben a folyamatban, majd kitérünk a törvényjavaslat törvényre emelkedése után annak konkrét szegedi megvalósulására.

Nyolcvan évvel ezelőtt, 1940-ben szeptember 1-je vasárnapra esett. Ez mégsem volt akadálya annak, hogy egy nappal a II. bécsi döntés után, azaz szeptember elsején Nagyváradon összeüljön az a magyar–román vegyes katonai bizottság, amelyik a bécsi döntés végrehajtásának pontos részleteit tárgyalta. Megállapodtak abban, hogy a magyar honvédség 1940. szeptember 5-én kezdi meg a területek visszafoglalását és 13-ára fejezi be.² Kolozsvárra szeptember 11-én tervezték a bevonulást, a kolozsvári egyetem tanácsa úgy döntött, hogy minden egyetemi tanár a helyén marad mindaddig, amíg az „egyetemet átadhatják annak összes tanszerével, könyvtárával, laboratóriumával”.³

¹ Az 1940. évi XXXIX. tc. az egyetemi és főiskolai hallgatók felvételének szabályozásáról.

² Csütörtökön indul a honvédség Erdély visszatért földjére. Délmagyarország (a továbbiakban: *DM*), 1940. szeptember 3. 1.

³ A kolozsvári egyetem. *DM*, 1940. szeptember 3. 2.

Szegedi aggodalmak

Amekkora elégedettséggel töltötte el a magyar közvéleményt a második bécsi döntés eredményeként Észak-Erdély, benne Kolozsvár városának visszacsatolása a Magyar Szent Koronához, legalább akkora aggodalmat okozott Szeged városának. A városvezetők emlékeiben még éltek a '30-as években napirendre került egyetemcsönkítási kísérletek, és teljesen érthető módon az új fejlemények folytán amiatt aggódtak, hogy végleg elveszíthetik egyetemüket. Bár helyzetük most előnyösebb volt, mert rendelkeztek kormánytag országgyűlési képviselővel. Mindjárt kettővel is, ugyanis Teleki Pál miniszterelnök Szeged képviselőjében volt jelen a Képviselőházban, Varga József iparügyi miniszter pedig Kiskundorozsma képviselője volt. Ezért próbáltak elébe menni az eseményeknek és javukra fordítani azokat. Már a magyar honvédség ünnepélyes erdélyi bevonulása előtti napon a helyi lap vezércikként megjelenik Tonelli Sándornak, a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara főtitkárának, címében mindent eláruló írása: *Horthy Miklós Tudományegyetem*. Tonelli felvázolja Szeged városának azt a 150 éves küzdelmét, amit saját egyetem létesítéséért folytatott, majd kiemeli azokat az anyagi áldozatokat, amelyeket Szeged városa a kolozsvári egyetem méltó befogadásáért hozott. Majd megadja a megoldás kulcsát: „[...] a szegedi egyetem zárókövét Horthy Miklós kormányzó helyezte el az árkádok alatt [...]. Ha a törvényhozás visszaadja a kolozsvári egyetemnek a történelmi jogon őt megillető címet, ugyanakkor adja meg a szegedi egyetemnek is az őt megillető címet: Horthy Miklós Tudományegyetem.” Nincs helye a kishitűségnek, a lemondásnak, cselekedni kell, mert „nem várhatjuk, hogy az események megelőzzenek bennünket”.⁴ Érvelését azzal indokolja, hogy ha Horthy Miklós felvállalja a névadó szerepét, akkor „[...] nincs az a hatalom, amely a szegedi egyetemtől megfossza Szegedet.”⁵

Három nappal később a helyi lap hasábjain Tonelli Sándor ötletét megtámogatta Polner Ödön nyugalmazott jogászprofesszor is. Mint a pozsonyi magyar egyetem volt rektora és nagytekintélyű tudós, írásában a szegedi egyetem tanári karának minőségére⁶ is hivatkozott: „Ha nincs egyetem Szegeden, Nobel-díj sem lett volna” – érvelt. Nagyon fontosnak tartotta mind a négy kar megtartását az új szegedi egyetemen is.

⁴ TONELLI Sándor: Horthy Miklós tudományegyetem. *DM* 1940. szeptember 3. 1–2.

⁵ Uo.

⁶ POLNER Ödön: Az egyetem kérdése! *DM*, 1940. szeptember 6. 5.

Sikeres kompromisszum a városvezetés a kultuszminiszter és a miniszterelnök között

Miközben fényes ünneplés zajlott szerte az országban, és Horthy bevonult már Nagybányára is, szeptember 7-én Hóman Budapesten tárgyalást folytatott Pécs és Szeged városi és egyetemi vezetőivel⁷ és bejelentette, hogy a pécsi Erzsébet Tudományegyetem tovább folytatja működését, Szeged városa pedig új egyetemet kap, ami Horthy Miklós nevét fogja viselni. Egyben kijelentette, hogy mindkét város „bizonyos áldozatot lesz kénytelen hozni a nemzeti közösség művelődési érdekeinek”. Meghívás hiányában Debrecen város és egyeteme nem vett részt a tanácskozáson. (Velük szeptember 24-én egyeztetett a minisztérium.) Közben Szent-Györgyi is, aki ekkor már a legtekintélyesebb oktatója volt a szegedi egyetemnek, nyilatkozott a helyi lapban arról, hogy ő Szegedhez van növe, intézetének sorsa „Hóman Bálint kultuszminiszter kezében van”, aki majd minden bizonnyal őt is megkérdezi, és akkor elé tárja az intézetével kapcsolatos kívánalmakat.⁸

A város közvéleménye a tervezett változásokról, arról, hogy a szegedi egyetem nem lenne teljes, mivel nem működne a jog- és államtudományi kara, Pálffy József polgármester visszaérkezése⁹ után, a helyi lapból értesül. Ugyanebben a lapszámban Tonelli Sándor azonnal újabb javaslattal áll elő: az áldozatokhoz hozzáadződött Szeged kérje meg a kultuszminisztert, hogy ne szüntessék meg a jogi kart, mert Szeged vállalja annak fenntartási költségeit.¹⁰ Ezután Teleki Pál miniszterelnök Szeged országgyűlési képviselője vállalja fel a közvetítést a kultusztárca, a kormányzat és a város között. Szeptember 20-ra magához rendeli a városvezetőket és Kogutovicz Károly földrajzprofesszort, és megegyeznek a fő elvekben. A szegedi egyetem négy karú lesz, de a jogtudományi oktatás „az ország helyzetének kényszerítő hatása” miatt átmenetileg szünetelni fog.¹¹ A kolozsvári és a szegedi új egyetem ugyanolyan felépítésű lesz. Noha a jogi kar átmenetileg szünetel,¹² de az utolsó évek még Szegeden

⁷ Jelen voltak Szegedről Tukats Sándor főispán, Pálffy József polgármester, Baló József prorektor, ugyanezen funkcionáriusok Pécsről, a VKM részéről Szily Kálmán és Fáy István államtitkárok és Bartók György kolozsvári rektor. Horthy Miklós Tudományegyetem néven új egyetemet kap Szeged. *DM*, 1940. szeptember 8. 3.

⁸ SZENT-GYÖRGYI Albert: A magam részéről Szegedhez vagyok növe. A világhírű Nobel-díjas tudós nyilatkozata az egyetem ügyéről *DM*, 1940. szeptember 10. 3.

⁹ 1940. szeptember 11. szerda.

¹⁰ TONELLI Sándor: Horthy Miklós egyeteme. *DM*, 1940. szeptember 12. 3–4.

¹¹ Teljes négykarú lesz a szegedi új egyetem, a jogtudományi oktatás azonban egyelőre szünetel. *DM*, 1940. szeptember 21. 3.

¹² A csak átmeneti szüneteltetés miatt nincs szükség a város áldozatvállalására (a jogi kar finanszírozására) sem.

fejezhetik be a tanulmányaikat, a jogi kar oktatói pedig Pécsre távoznak. Megmarad Szegeden a gyógyszerészképzés, sőt a polgári iskolai tanárképzés is, változatlan formában. A kormányzat tisztában van a városvezetés korábbi óriási áldozatvállalásával és felajánlja minden segítségét Szeged városának. Cserében viszont elvárja, hogy a város higgadtan és megértéssel vegye tudomásul a tényeket és ne kísérletezzon sem gyűléssel, sem feliratozással, sem más módon való tiltakozással a döntés ellen.¹³ Kinyilvánította a kormányzat, hogy az új szegedi egyetem megalapítását törvénybe fogják iktatni. Hóman ígéretet tett arra, hogy szeptember 22-én, vasárnap személyesen is ellátogat Szegedre és egyeztet az egyetem professzoraival, az egyetemi tanárok helyzetéről. Sajnos ez a találkozás elmaradt, a helyi lapból csak arról értesülhetünk, hogy szeptember 23-án hétfőn Hóman egy nagy értékű Szent Istvánt ábrázoló gobelint ajándékozott Szegednek.¹⁴

A szegedi és a kolozsvári egyetem törvényi szabályozása

A kolozsvári és a szegedi egyetem helyzetét szabályozó törvénycikk azonban megszületett és 1940. október 19-én ki is hirdették.¹⁵ Az 1940. évi XXVIII. tc. rendelkezett egy új, Horthy Miklós nevét viselő tudományegyetem felállításáról Szegeden, az ottani jogtudományi kar átmeneti szüneteltetéséről,¹⁶ továbbá a Ferenc József Tudományegyetem eredeti helyén, Kolozsvárott való továbbműködéséről. Leszögezte még, hogy a Ferenc József tudományegyetemen ötödik tudománykarként gazdaságtudományi kart kell szervezni. A törvénycikk végrehajtása érdekében felhatalmazta a kultuszminisztert miniszteri biztos kinevezésére továbbá az átszervezési folyamat során rendeletalkotási joggal is felruházta. Ennek értelmében október 19-én Hóman Bálint mindkét egyetem

¹³ Valószínűleg még élénk volt a kormány részéről is az 1933-as év eseményeinek emléke. Ekkor ugyanis a tervezett egyetemcsönkítási kísérletet Szeged városa, minden lehetőséget és kapcsolatot kihasználva, nagyon sikeren hátrította el. Ld. TASINÉ CSÜCS Ildikó: Éljen az intéger egyetem! Szent-Györgyi Albert és a szegedi városvezetés küzdelmei befogadott egyetemük sértetlenségéért. *Somogy*, 2021/1. 6–19.

¹⁴ Viszontagságos tengeri út után hazaérkezett a kultuszminiszter által Szegednek ajándékozott Szent István gobelin. *DM*, 1940. szeptember 24. 5. Az 1938-as Szent István emlékévként alkalmából Hóman minden városnak adományozott valami emléktárgyat. Szeged egy 4×5 méteres gobelint kapott, amit az 1939-es világkiállításra az USA-ba szállítottak, majd hosszabb idő elteltével onnan érkezett vissza 1940. szeptember végén.

¹⁵ UJVÁRY GÁBOR: *Hóman Bálint és népbíróági pere*. Székesfehérvár, Ráció, 2019. (a továbbiakban: UJVÁRY, 2019.) 77.

¹⁶ A törvénycikk mindhárom vidéki egyetemen egy-egy kar átmeneti szüneteltetését rendelte el. A szegedi jogtudományi kar mellett Pécsen a bölcsészettudományi kar, Debrecenben pedig a bölcsészkaron belül a természettudományi és matematikai tanszékek szüneteltetését írta elő.

megszervezésének miniszteri biztosává Szily Kálmán¹⁷ államtitkárt nevezte ki.¹⁸ Szily Kálmán elnökletével és felügyeletével október 29-én megtörtént a Horthy Miklós Tudományegyetem első rektorválasztása. Az 1940-es évben az orvostudományi kar jelölhetett rektort, akit elektorok útján választottak meg Szent-Györgyi Albert személyében. A miniszteri biztos elnökletével az első tanácsulást is rögtön megtartották.¹⁹

Országos tanévnyitó a Horthy Miklós Tudományegyetemen

Az új egyetem ünnepélyes tanévnyitójára 1940. november 11-én került sor, díszes külsőségek és „országra szóló fényes ünnepség” keretében.²⁰ A 470 meghívott között ott volt természetesen Horthy Miklós kormányzó, Teleki Pál miniszterelnök, Hóman Bálint kultuszminiszter,²¹ Varga József iparügyi miniszter, Serédi Jusztinián hercegprímás és több egyetem rektora, tanára, számos hazai kiválóság. A jeles eseményről közvetítést adott a rádió és filmhíradó is készült róla.²² Hóman ünnepélyes tanévnyitó beszédében nagy hangsúlyt fektetett Szeged szerepének kiemelésére a Délvidék kultúrájának művelésében. Kilátásba helyezte, hogy még azon a héten törvényjavaslatot terjeszt elő az országgyűlésben az egyetemi hallgatók felvételének szabályozásáról. Ebben gondoskodni kíván a diákszociális ügyek rendezéséről és a kolozsvári egyetemhez hasonlóan, diákvédő hivatalt is felállítat. Bejelentette, hogy a következő félévtől új, ún. degresszív tandíjrendszert vezetnek be, aminek értelmében az egyetemi hallgatók mintegy 20%-a fog az eddiginél némileg magasabb, 60 százalékuk pedig, évenként mintegy 6000–7000 diák, lényegesen alacsonyabb – félévi 36, 60, 110 pengő körüli

¹⁷ Szily Kálmán (1875–1958) gépészmérnök, Szily Kálmán (1838–1924) fizikus fia. A Műegyetemen mechanikát oktatott, majd az egyetem felsőházi képviselője lett. Az MTA levelező tagja (1920) az Országos Felsőoktatási Tanács elnöke. Kétszer volt rektora a Műegyetemnek (1927–1928, 1929–1930), 1932-től a VKM-ban államtitkár. Politikai profiljában antiszemita mentalitása kiemelkedő. 1944-ben Németországba emigrált. *Magyar Életrajzi Lexikon*, <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC14240/15117.htm> (Letöltés: 2021. január 7.)

¹⁸ Megtörtént a szegedi és a kolozsvári egyetem tanárainak kinevezése. *DM*, 1940. október 20. 2.

¹⁹ Veress Elemér, Banner János és Fröhlich Pál a kari dékánok. *DM*, 1940. október 31. 3. – SZABÓ Tibor–ZALLÁR Andor: *Szent-Györgyi Albert Szegeden és a Szent-Györgyi Gyűjtemény*. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 1989. (a továbbiakban: SZABÓ–ZALLÁR, 1989.) 283.

²⁰ Kormányzó urunk beszédével, országgraszoló fényes ünnepség keretében nyílt meg a Horthy Miklós-egyetem. *DM*, 1940. november 12. 1–3.

²¹ Horthy és Hóman három héttel korábban, október 24-én közösen nyitották meg a kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetemet: A kormányzó beszédével ünnepélyes külsőségek között megnyitották a kolozsvári egyetemet. *DM*, 1940. október 25. 3.

²² <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=4006> (Letöltés: 2021. január 10.)

– összeget fizetni tandíj és mellékdíjak címen. „A kedvezmények adományozásánál egyesgyedül a ráutaltság, a szorgalom és a tanulmányi eredmény lehet irányadó.”²³ Nem kaphatnak kedvezményeket a vagyonos vagy nagy jövedelmű szülők gyermekei, de a hanyag, bukdácsoló diákok sem.²⁴

Szent-Györgyi rektori székfoglalójában az egyetem feladatát szögezte le először. „Az egyetem egyik legfőbb feladata és kötelessége a kutatás, új igazságok keresése.” Ennek érdekében „falai között meg kell őriznie a teljes szellemi szabadság levegőjét”, miközben „felette kell állnia a politika hullámzásainak” is. Az egyetem legfőbb feladata az emberi tudás gyarapítása, de emellett kutatókat is képez, és a diákjait nevelnie is kell. Ennek a nevelésnek a célja pedig csakis „a szellem fegyverével felvértezett hasznos állampolgárok kinevelése” lehet, olyanoké, akik képesek az összefüggések meglátására és az önálló véleményalkotásra.²⁵ Nagyon élesen kritizálta a középiskolai oktatást, ami csak száraz és haszontalan anyag magoltatásával terheli a fiatalokat, így elsorvadnak az önálló gondolkodási képességek és nem alakul ki az érdeklődés. Hangsúlyozta, hogy nem esnek egybe az élet és az iskola elvárásai, és a középiskola csak „fásult, görnyedt hátú 18 esztendő aggastyánokat” nevel, akiket aztán már „csak a nyugdíjas állás érdekel”.²⁶

Bejelentette, hogy az új egyetem rektoraként sokat fog tenni az egyetemi tanárok és a diákok közötti jó viszony kialakításáért, és azért, hogy a diákságnak hajléka, igazi otthona legyen az egyetem. Szent-Györgyi tekintélyét bizonyítja, hogy ennek érdekében már felajánlás is történt: Szeged város hatósága „teljes mértékben értékelve a Rektor Magnificus szép gondolatát, az ifjúság iránti szeretettől indítatva 5000 pengővel hozzájárul a központi egyetemen létesítendő diák klub berendezési költségeihez.”²⁷

Szent-Györgyi Albert korábbi vezetői tevékenysége

Szent-Györgyi korántsem volt járatlan az intézményvezetésben. Fiatal egyetemi tanárként először jegyzőként vett részt az orvoskari tanácsuléseken, az 1934–35-ös tanévben pedig az orvostudományi kar dékánja, a következő tanévben pedig prodékánja volt. Kari vezetőként igen szigorú és hathatós intézkedéseket foganatosított

²³ *Beszámoló a M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem 1940–41. évi működéséről.* Szerk. SZENT-GYÖRGYI Albert. Szeged, M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem, 1943. 15.

²⁴ UJVÁRY, 2019. 78.

²⁵ *Beszámoló a M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem 1940–41. évi működéséről.* Szerk. SZENT-GYÖRGYI Albert. Szeged, M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem 1943. 19.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo. 25. (Pálffy József polgármester beszéde.)

a diákzavargások okozta fellazult tanulmányi fegyelem megerősítése érdekében.²⁸ Ebben az időszakban oktatóként két karon is dolgozott, az orvostudományin orvos-vegytant, a természettudományin szerves és gyógyszervegytant oktatott. Ez utóbbit a kultuszminisztériummal megegyezve azért, hogy Széki Tibor Budapestre távozása miatt ne szüntessék meg a tanszéket. Szent-Györgyi tudományos és oktatói munkájának köszönhetően igen nagy tekintéllyel rendelkezett mind az egyetemen, mind Szeged városában. 1940 júniusában az egyetemi díszdoktorság (1938), a városi díszpolgárság (1937) után az egyetem megbecsülésének jeleként megkapta az egyetem emlékérmét is.²⁹ Kiváló oktatói munkáját bizonyítja, hogy első tanítványainak egyike Annau Ernő, aki 1934-ben letette az egyetemi tanári vizsgát és az 1940/41-es tanév második félévében Kolozsvárra települt át, egyetemi nyilvános rendes tanárként azzal a céllal, hogy ott létrehozzon egy biokémiai intézetet és elkezdje Kolozsvárott is a biokémia oktatását.³⁰

Szent-Györgyi egyetemi tanárként a Ferenc József Tudományegyetem választott felsőházi képviselője is volt, 1939. április 28-ától.³¹ Az országgyűlés felsőházának 34. ülésén, 1940. október hó 21-én beválasztották tagnak az országgyűlés közoktatásügyi és társadalompolitikai bizottságába is. Tényleges tevékenységet nem tudott kifejezni, mert felsőházi tagságáról hamar le kellett mondania, ő ugyanis nem költözött el a Ferenc József egyetemmel Kolozsvárra, tehát egy másik, pontosabban az új, Horthy Miklós Tudományegyetem tagjává vált. 1940. november 26-án lemondását az igazolóbizottság javaslatára a felsőház meg is szavazta.³² Ezután a Horthy Miklós Tudományegyetemnek az első tanévében nem volt a felsőházba delegált tagja.³³ Ezzel ellentétben Szeged város törvényhatósági bizottsága a tagjai közé választotta.³⁴

²⁸ Körösvényben szólította fel a hallgatókat, hogy tartózkodjanak az önkényes hiányzástól, a hiányzókat pedig dékáni megrovásban vagy intésben részesítette. A anyag hallgatókról nyilvántartást vezettek, ez volt az ún. „fekete könyv”, amely a tandíjmentességi bizottságnak is rendelkezésére állt.

²⁹ Ma adják át az egyetem emlékérmét Szent-Györgyi professzornak. *DM*, 1940. június 21. 3.

³⁰ A Szent-Györgyi Intézettől Kolozsvárig, Tíz év munkája és impressziói a Dóm-téri Nobel-díjas laboratóriumban, Dr. Annau Ernő professzor a Szent-Györgyi iskolát folytatja a kolozsvári egyetemen. *DM*, 1940. december 25. 13.

³¹ A szegedi egyetem egyhangúlag Szent-Györgyi Albertet választja felsőházi képviselőjévé. *DM*, 1939. március 9. 3. – A szegedi egyetemet Szent-Györgyi Albert dr. képviseli a felsőházban, *DM*, 1939. március 17. 5. A váratlanul elhunyt Berecz János professzor helyébe választották tagnak, mellé póttagnak pedig Miskolczy Dezső ideg- és elmegyógyászt választották, aki a Budapestre távozott, Issekutz Béla professzort váltotta ebben a tisztségben.

³² *Felsőházi Napló, 1939–1944.* II. köt. 6–7. Szent-Györgyi tagságát Löw Immanuelével együtt törölték.

³³ *A Magyar Királyi Horthy Miklós-Tudományegyetem évkönyve az 1940/41. tanévről.* Szerk. SZENT-GYÖRGYI Albert. Szeged, M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem, 1941. 14. A következő tanévben már választanak tagot, Kogutovicz Károly földrajztudós személyében, aki Szent-Györgyit váltja a rektori székben, és ezt követően felsőházi tag is lesz.

³⁴ Szent-Györgyi 1940. november 29-étől lett törvényhatósági tag. Lásd Hirdetmény. *DM*, 1940. december 1. 12.

A diákegység előzményei helyi és országos szinten

Szent-Györgyi rektori székfoglalójában tett ígéretének megfelelően azonnal munkához látott. 1940. november 27-én hirdetményben tájékoztatta a hallgatóságot, hogy az egyetem tanulmányi fegyelmi és leckepezés szabályzatának 90. és 94.§-a értelmében „egyetemünk kebelében közművelődési, jótékonyági és egyéb társas célokra különböző egyesületek alakíthatók”, és ezek alakítását mind ő, mind az Egyetemi Tanács szívesen látja. „Az egyesületek működése természetesen az egyetemi hatóságok felügyelete alatt áll.”³⁵ Azonban ilyen egyetemi egyesületnek csak egyetemi hallgató lehet a rendes tagja. Ugyanakkor egyetemi hallgató az Egyetemi Tanács felügyelete alatt nem álló egyesületnek csak az Egyetemi Tanács engedélyével lehet a tagja.³⁶ Szent-Györgyi célja az volt, hogy az egyetemi egyesületi tagság a hallgatói léthez kapcsolódjon, és a külső tagok ne nyerjenek egyetemi egyesületbe felvételt, továbbá, hogy hallgatókat se lehessen más, külső egyesületekbe beszervezni.

Ezzel egy időben – minden bizonnyal Szent-Györgyi kérésére – Polner Ödön³⁷ jogászprofesszor összefoglaló jelentést készített az egyetemi ifjúsági szervezetek addigi működéséről a Ferencz József Tudományegyetemen.³⁸ Ebben megállapította, hogy a jogelőd egyetemen működő 14 egyesület közül csak három³⁹ alakult meg az egyetem Tanulmányi Fegyelmi és Leckekönyv szabályzata alapján. Időközben pedig jogilag új egyetem jött létre, így minden egyesület működése szabálytalanná vált.

³⁵ Hirdetmény. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád–Csanád Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL CSML), VIII.5. (Horthy Miklós Tudományegyetem Rektori Hivatal iratai), 5. doboz, 208-1940/41. – Vö. Kiss Róbert Károly–VAJDA Tamás: *Egyetemi ifjúsági Egyesületek Szegeden 1919 és 1944 között* Szeged, Universitas Szeged, 2012. (a továbbiakban: Kiss–VAJDA, 2012.) 538.

³⁶ Uo.

³⁷ Polner Ödön (1865–1961) nyugalmazott egyetemi tanár korábban hosszú évekig az Egyetemi Diákjóléti és Diákvédő Iroda elnöke volt. Lásd: MNL CSML, VIII.5. 5. doboz, Másolat a M. Kir. VKM. 33.1796/1941.IV.2. sz. – Polner egyike volt azon 59 értelmiséginek, akik az első zsidótörvény elleni tiltakozást aláírták: *Pesti Napló* 1938. május 5. 2. – Szent-Györgyi dékánágának évében, hetvenedik születésnapján emlékünnepeket is rendeztek a tiszteletére: *Beszámoló a szegedi M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem 1934–35. évi működéséről*. Szerk. Kiss Albert. Szeged, M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem, 1936. 45–64.

³⁸ Jelentés az ifjúsági egyesületek ügyében, dr. Polner Ödön, Szeged, 1940. november 29. – Vö. Kiss–VAJDA, 2012. 538–543.

³⁹ Ilyen volt a KEAC (Kitartás Egyetemi Atlétikai Club), a Csaba és a Rákóczi bajtársi egyesület. E két utóbbról viszont megállapítja, hogy a Turul Szövetségnek lettek teljes jogú tagegyesületévé, amely szövetség „egészen az egyetem bebeszólása nélkül létrejött alapszabályok alapján működött.” Lásd: Kiss–VAJDA, 2012. 541.

A hallgatóknak ki kell lépniük ezekből az egyesületekből, de „jogukban áll a tfl.⁴⁰ szabályzatnak megfelelően új egyesületeket alkotni.”⁴¹ Ezek legitim működéséhez olyan saját alapszabályt kell kidolgozni, ami összhangban kell, hogy legyen a tfl. szabályzattal, és ezt jóváhagyás végett be kell terjeszteni az Egyetemi Tanácshoz. Tehát a jogszabályi környezet is kínálta a lehetőséget új egyesület, illetve egyesületek alapításához. Azonnal felvetődött a lehetősége egy egységszervezet létrehozásának, hiszen ennek már voltak előzményei a szegedi egyetemtörténetben.⁴² A bajtársi egyesületek pusztá egységesítése helyett már 1938-ban felmerült Szegeden is külső társadalmi egyesületektől független, nem kívülről irányított egyesület létrehozásának a szükségessége. A következő, azaz az 1938/39-es tanévben ennek szellemében újabb Diákegység egyesület alakult, de 1939/40-re ez is megszűnt.

A rendkívül sok és szerteágazó irányultságú ifjúsági egyesület miatt országos szinten is felmerült az egységesülés gondolata. 1938-ban kultuszminisztériumi körökben nem csak a Turul, hanem a többi bajtársi szervezet átszervezésének lehetőségét is felvetették.⁴³ 1938. június 24-én a Műegyetem aulájában tartott nyolc diákszövetség nagyszabású értekezletén, ahol legnagyobb számban a Turul képviseltette magát,⁴⁴ kiderült, hogy olyan nagy a szervezetek szétforgácsoltsága és közöttük a széthúzás, hogy a szervezeti átalakításukat „felülről kell” kezdeményezni.⁴⁵

⁴⁰ Tanulmányi fegyelmi és leckekönyv.

⁴¹ Már 1927 elején Klebelsberg a Képviselőházban felvetette annak a szükségességét, hogy a Turul Szövetség szabályait össze kell vetni a tanulmányi, fegyelmi és tandíjszabályzat 74.§-ával. KEREPEZSKI Róbert: *A Turul Szövetség 1919–1945*. Máriabesnyő, Attraktor, 2012. (a továbbiakban: KEREPEZSKI, 2012.) 77. Ez a szegedi tfl-ben a 90.§-ának felelt meg. Klebelsberg is az egyetemi autonóm hatóságok szabályzatot ellenőrző feladatát emelte ki.

⁴² Az 1937–38-as tanévben az egyetem akkori rektora, Gelei József tett előterjesztést az Egyetemi Tanácsban a bajtársi szervezetek egységesítése érdekében, és ezt egy ifjúsági nagygyűlés – amelyen 738 résztvevő volt jelen – 1938. április 27-én szinte egyhangúan jóvá is hagyta. Így alakult meg az Egység Diákszervezet. Azonban a Turul ehhez nem csatlakozott. Ld.: Jelentés az ifjúsági egyesületek ügyében. KISS–VAJDA, 2012, 542.

⁴³ 1938. május 9-én a Vallás és Közoktatási Minisztériumban Teleki Pál, Szily Kálmán, a Turul szövetség magiszterei, miniszteri tanácsosok fogalmaztak meg olyan célokat, hogy a tanárelnökök befolyását növeljék a szervezetekben, a jobb kapcsolattartás érdekében tanárelnökökből alakítsanak egy tanácsot, valamint a nemzeti kérdésekben munkálkodjanak és a napi politikától maradjanak távol. 1938. június 16-án a Turul vezetőinek megbeszélésén és a kormány, valamint a többi diákszervezet tárgyalásán a diákvezérek szóvá tették, hogy „a professzorok általában nem foglalkoznak az ifjúsággal”, és közelebb kell hozni a professzorokat és az egyesületi tagokat egymáshoz úgy, hogy egy „csúcsszervezetet” alkossanak. Ld.: KEREPEZSKI, 2012. 79.

⁴⁴ A 237 diákvezető között 61 turulista volt. Uo.

⁴⁵ Uo.

A SZEI létrejötte rektori irányítással, szélsőjobbaldali támadások közepette

Az egyesületek jogászai felülvizsgálata utáni új jogi helyzetet érzékelte a Turul Szövetség is, amely igyekezett megtartani országos és helyi vezető szerepét. Ezért a szövetség küldöttsége december elején felkereshette Szent-Györgyit. Valószínűleg támogatást kértek tőle, de ő így nyilatkozott nekik: „nincs kedvére az ifjúságnak világnézeti gondolkodása, mert ez csak szét fogja tagolni az ifjúságot és kifejezést adott abbéli meggyőződésének, hogy olyan ifjúsági egyesületet kell alapítani, amelyben 6%-ig a zsidóságnak is helye van”.⁴⁶ Mindezek Szent-Györgyi lejárata céljából, Szöllösi Jenő nyilaskeresztes párti parlamenti képviselő szájából, az ifjúsági szervezetek felügyeletét szabályozó törvényjavaslat vitájában hangzottak el. Szöllösi felháborítónak és lehetetlennek tartotta az egyetemi felügyeletet képviselő rektor azon törekvését, hogy „a zsidóságnak együtt van helye a bajtársi vagy ifjúsági egyesületben a keresztény ifjúsággal.”⁴⁷

Nem tudhatjuk, hogy a rektor és a Turul vezetőinek ezen első megbeszélésén még mi hangozhatott el, de egy – a rektornak címzett 1940. december 8-i keltezésű – levélben Babitzky Ede kerületi vezér részletes pontossággal felsorolta a Turul Szövetség szegedi kerületének teljes jogú tagegyesületeit és a tagság kritériumait.⁴⁸ A valószínűleg Szent-Györgyi kérésére készült dokumentumból kiderül, hogy a Turul szegedi kerületében 10 bajtársi egyesület működött, ebből a tíz bajtársi egyesületből kettő volt olyan,⁴⁹ amelyeknek tagsága csupán egyetemi vagy főiskolai hallgatókból állt, a többi 8 egyesületben tagok lehettek már végzett hallgatók vagy egyszerű pártolók is.⁵⁰

Közben Szegeden – Szöllösi Jenő nyilaskeresztes képviselő parlamenti felszólalásának hatására – a felháborodott egyetemisták megkeresték Szent-Györgyit és sürgették, hogy tegye meg a kezdő lépéseket a régóta óhajtott diákegység megteremtése érdekében.⁵¹ Szent-Györgyi egy nagygyűlés keretében 1940. december 13-án, pénteken kikérte az ifjúság véleményét az egységről. A nagygyűlést is gondos előrelátással

⁴⁶ *Képviselőházi Napló, 1939–1944.* (a továbbiakban: *KN*), IX. köt. 80. Szöllösi Jenő felszólalása a Képviselőházban 1940. december 11-én, szerdán. Szent-Györgyi a 6% emlegetésével valószínűleg az 1939. évi IV. törvénycikkhez, azaz a II. zsidótörvényhez igyekezett alkalmazkodni, amely 6%-ban maximalizálta a zsidók arányát az értelmiségi foglalkozásokban.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ A Turul Szövetség levele a Rektorhoz, KISS–VAJDA, 2012. 543–544.

⁴⁹ Árpád BE és Botond BE.

⁵⁰ A Zrínyi BE tagjai a felsőipariskola növendékeiből, tehát középiskolásokból (!) verbuválódtak.

⁵¹ Lásd: Szent-Györgyi Albert a diákegység alapelveiről beszélt a szegedi diáknagygyűlésen. *Magyar Nemzet*, 1940. december 14. 3.

készítette elő. Bizalmas rektori átiratban fordult a kari dékánokhoz, hogy kezdeményezzék minél több egyetemi tanár senior tagságát a jövőbeli egyesületben.⁵² Majd december 13-án délelőtt 11-től rektori szünetet rendelt el, de nem előző nap, hanem előtte egy órával, azért, hogy minden hallgató részt tudjon venni a nagygyűlésen.⁵³ Az Auditorium Maximumban összegyűlt szinte teljes létszámú diákság örömteli hangulatban fogadta a rektort és a megjelent egyetemi tanárokat.⁵⁴ A szegedi kezdeményezéshez a kolozsvári egyetem példája is lendületet adott, hiszen ott is feloszlatták az összes diákegyesületet, és egyetlen „diáktáborba” fogták össze a hallgatókat. Az ottani új diákvezetők választásával Hóman is egyetértett.⁵⁵ Sőt korábban – a keleti és erdélyi területek visszacsatolásakor azonnal – miniszteri utasításban⁵⁶ szabályozta az egyetemi hallgatók ifjúsági egyesületi tagságát.⁵⁷ Valószínűleg az ottani sikeren felbuzdulva állt szándékában a diákegyesületek felügyeletét magyarországi viszonylatban is saját hatáskörébe vonni, amit rövid időn belül meg is tett.

Szent-Györgyi a decemberi nagygyűlésen mindenekelőtt az egység eszmeiségét szögezte le: „egyetlen eszme vezetheti csak ezt a munkát, mindnyájan magyarok vagyunk. [...] Ebből a munkából éppen az egység érdekében ki kell zárni a napi politikát és minden jelszót.” Szent-Györgyi nagyon jól megtalálta azt a közös nevezőt, a magyarság kritériumát, amivel elkerülheti a konfrontációt bármilyen más szerveződéssel. Nem fordulnak senki és semmi ellen, csak az egyetemi diákság⁵⁸ szervezete szeretnének lenni. Meggyőződése – hangoztatta Szent-Györgyi –, „hogyan az egyetem hallgatója elsősorban diák, s csak azután turulista”. Szükség van a diákegység megteremtésére azért is, hogy „a diákság önmaga is beleszólhasson önmaga ügyeinek az intézésébe”.

⁵² Szent-Györgyi Albert helyi körözüénye a SzeI támogatására. 1940. december 11. SZABÓ–ZALLÁR, 1989. 292–293.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Jelen voltak többek közt Sík Sándor, Batizfalvy János, Banner János, Veress Elemér, Kramár Jenő, Greguss Pál, Kiss Árpád, Halasy-Nagy József, Ivánovics György egyetemi tanárok. Lásd: Szent-Györgyi Albert rektor beszéde a diáksághoz a diákegység megteremtéséről. *DM*, 1940. december 14. 3.

⁵⁵ Uo. és Szent-Györgyi Albert a diákegység alapelveiről beszélt a szegedi nagygyűlésen. *Magyar Nemzet*, 1940. december 14. 3. Ez utóbbi írás megemlíti, hogy az egyetemi vezetők és Hóman miniszter is belátták a diákság széttagoztságának veszélyét.

⁵⁶ A miniszteri utasítás kelte 1940. november 6. volt.

⁵⁷ Másolat a M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 34.6366/1940.IV. iratáról. Tárgy: a Kolozsvári Magyar Egyetemi Hallgatók Egyesületének szervezése és a hazai diákszervezetek részére tagtoborzási tilalom elrendelése. MNL CSML, SzeI iratok, 129/41–42. A rendelkezés felállított egy egységszervezetet a kolozsvári diákoknak, ugyanakkor megtiltotta, hogy hazai egyetemek tagokat toborozzanak a visszacsatolt területek hallgatói közül.

⁵⁸ A nagygyűlésre nem hívták meg a főiskolásokat, mivel az egységszervezet csak az egyetemistáknak jött létre.

A diákság és az oktatók összefogásának szükségességét is megindokolta: nem szabad engedniük, hogy a fejük felett készítsenek tanügyi reformokat.⁵⁹ Amint látható, az érdekképviselőt először a felsőoktatás reformjában szerette volna szóhoz juttatni. Majd feltette a hallgatóknak a kérdést, hogy akarják-e a diákegységet és megbíznak-e benne. A diákság dübörgő tapsal válaszolt, többen lelkesen hozzászóltak, majd megalakítottak egy bizottságot, hogy kidolgozza a részletes terveket és az alapszabályokat. Szent-Györgyi bemutatta az új egyesület egyensapkáját: egy sötétkék színű, világoskék zsinórozású Bocskai- sapkát, amely a Horthy-család színeit szimbolizálta.

A korabeli források szerint a nagygyűlést követően december 18-án, szerdán újból felkereste a rektort a Turul Szövetség küldöttsége. A küldöttség tagjai voltak Babiczky Ede kerületi vezér, Fitos Vilmos országos vezér⁶⁰ és Halász Szabó László szentesi vezér. Azt kérték a rektortól, hogy biztosítson a számukra is helyiséget a központi épületben. Előadták saját tervüket arról, hogy milyen egységsszervezetet kellene létrehozni⁶¹ az egyetemen. Mivel javaslatukban faji tagozódás is szerepelt, ami alapvetően ellentétes volt Szent-Györgyi elképzelésével, ezért higgadtan elutasította őket. Így nyilatkozott: „nincs módjában a Turult épp úgy támogatni, mint például az általa életrehívott (sic) diákegység szervezetét, amely nem frakcionál, nem osztja meg az egyetemi ifjúságot”.⁶² A Turul Szövetség küldöttsége a választ tudomásul vette és Hajrá Turul! kiáltással búcsúzott el a rektortól.⁶³

Kultuszminisztériumi intézkedések

Ezen szegedi eseményekkel egyidőben Hóman is végrehajtotta az egyetemi tanévnyitón kilátásba helyezett intézkedéseit. Kidolgozták az egyetemi és főiskolai hallgatók felvételének szabályozásáról szóló törvényjavaslatot, amit 1940. december 12-én, a Képviselőház ülésén vitattak meg. Több képviselő is kifogásolta, hogy az egyetemi hallgatók felvételéről szóló törvényjavaslatba az ifjúsági egyesületek szabályozásának

⁵⁹ *Magyar Nemzet* uo.

⁶⁰ Fitos a Turulon belüli népi szárny egyik vezetője volt. Részletesen lásd PAPP István: Veres Péter kapcsolata a Magyar Közösség-ügyhöz. *Betekintő*, 2013/3. 1–11.

⁶¹ Fitos szerint az új egységsszervezethez négyféle egyesület tartozna: faji, érdekképviselői, vallásfelekezeti és sportegyesületek.

⁶² Szent-Györgyi Albert elhárította a Turul Szövetség támogatását. *Magyar Nemzet*, 1940. december 21. 6. – A „Magyar Nemzet” Szent-Györgyi professzor és a Turul Szövetség, *Nemzetőr*, 1940. dec. 24. – Ld. még: KASSÁK Lajos: Hajrá Turul! *Magyar Nemzet*, 1940. december 24. 4.

⁶³ A *Nemzetőr* előző jegyzetben hivatkozott cikke még azt is hozzáfűzte, hogy „nem tudja elképzelni, hogy ez a szegedi zenebona a kultuszminiszter tudtával és beleegyezésével kerekedett”.

kérdései is bekerültek. Ráadásul oly módon, hogy a törvénytervezet mélyen belenyúl a nagy tradícióval rendelkező ifjúsági egyesületek életébe.⁶⁴ A törvényjavaslat legfőbb újdonsága az volt, hogy az ifjúsági egyesületek szervezetét és működését – ellentétben a korábbi szabályozással – a belügyminiszter helyett a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásához kötötte. A képviselők nagyobb hányada egyetértett azzal, hogy a kultuszminiszter a diákjóléti ügyek ellátása mellett a diákszervezetek ügyét is felkarolja, de ennek módja és mértéke vita tárgya volt. Több jobboldali képviselő is túlzónak tartotta a kultuszminiszteri hatáskört.

Hóman úgy indokolta az álláspontját, hogy a diákvédelem területén egységes irányításra van szükség. A „nagy érdemeket szerzett” bajtársi egyesületek működését nagyra értékelte, de kifogásolta, hogy „az egyesületek egyike-másika lesiklott arról az alapról, amelyen állott”. Némelyik kikerült az egyetem fennhatósága alól és az ifjúságtól idegen célokat képvisel. De vannak példamutató egyesületek, amelyeknek a példáját a többinek is követnie kell. Éppen ezért egy ilyen egyesületnek a vezető tanárát szándékozik miniszteri biztосként megbízni a rendezés előkészületének tárgyalásával.⁶⁵ Hóman fontosnak tartotta kiemelni, hogy egy kerettörvényről van szó, amely a kultuszminiszter tevékenységi körét szabályozza.⁶⁶ De a jogszabály ennél konkrétabb volt, hiszen addig meg nem fogalmazott ún. főfelügyeleti jogot adott a kultuszminiszternek a hallgatói és ifjúsági egyesületek fölött.⁶⁷ Tömböly Dénes, a közoktatásügyi bizottság előadója 12-én kérte a sürgős döntést a képviselőházban, ezért már a következő napon, december 13-án el is fogadta a képviselőház a törvényjavaslatot, két kisebb változtatással, amit a közoktatási bizottság kezdeményezett.⁶⁸

⁶⁴ Ezt az ellenvetést tette Incze Antal, a Magyar Megújulás Pártjának képviselője, a 3.§-ra hivatkozva. Lásd: KN 1939–1944. IX. köt. 72. Incze nem is szavazta meg a törvényjavaslatot.

⁶⁵ Egyébként Hóman egyik államtitkára, Szily Kálmán is, a műegyetemi Hungaria bajtársi egyesületének volt tanárelnöke. Ld. KEREPESZKI, 2012. 87.

⁶⁶ Csak az a kérdés, hogy a hallgatóság felvétele és egyesületei vonatkozásában ki legyen a terület gazdája – magyarázta Donáth György a Magyar Élet Pártjának képviselője. Lásd: KN, 1939–1944. IX. köt. 72.

⁶⁷ Még azt is a kultuszminiszter hatáskörébe utalta, hogy egyetemi és főiskolai hallgató milyen feltételek esetén lehet tagja más egyesületeknek, Lásd: 1940. évi XXXIX. tc. 3.§ (2).

⁶⁸ Első változatában a törvényjavaslat így hangzott: Egyetemi és ifjúsági egyesületek szervezését és működésének körét a vallás- és közoktatásügyi miniszter „állapítja meg”. Ezt változtatták „jóváhagyásra”. A hallgatói felvételekre vonatkozóan is (a törvény 1.§-ban) a közoktatásügyi bizottság tagjai egy módosítással éltek: egyetértettek azzal, hogy a felvehető hallgatók számát a kultuszminiszter határozza meg, de csak „az egyetemek és főiskolák meghallgatása után.” Ezen két módosítás után a törvényjavaslatot a képviselőház elfogadta: KN, 1939–1944. IX. köt. 117.

Hóman – ígéretének megfelelően – már 1941 februárjában intézkedett a miniszteri biztos kinevezéséről is.⁶⁹ A kinevezett Stachó Tibor⁷⁰ műegyetemi tanár, a Hungária MTE tanárelnökének feladata – az új miniszterelnök Bárdossy László kívánalmainak is megfelelően – a diákpolitika „egészséges keretek közé terelése” volt.⁷¹ Stachó 1940 május 14-én Szegedre is ellátogatott, és javaslatot tett a SZEI alapszabály-tervezetének módosítására. Pontosan ez derül ki Szent-Györgyi rektornak a kultuszminiszterhez és a miniszteri biztoshoz írt kérelméből, amelyben a SZEI alapszabályai megváltoztatását kérte. Az 1940 márciusában elkészült alapszabályt két pontban kellett módosítani, hivatalosan engedélyt kérve a módosításra. Idézzük:

„A Szei alapszabály I. rész 4.§-ának 3-ik bekezdésének elhagyását kéri, könnyen félreérthető volta miatt: „Az egyetemi ifjúság egységes érdekképviselői szervhez való juttatása”.

A II. rész 7.§-ának 2-ik bekezdését a következőképpen kívánja módosítani: eredeti szöveg: „Rendes tagjai lehetnek a Szervezetnek mindazok a m. kir. Horthy Miklós Tudományegyetem karaira beiratkozott rendes hallgatók, akiknek személye sem nemzeti, sem keresztény erkölcsi szempontból kifogás alá nem esik”.

Módosított szöveg: „Rendes tagjai lehetnek a Szervezetnek mindazok a M. kir. Horthy Miklós Tudományegyetem karaira beiratkozott keresztény származású (sic!) rendes hallgatók, akiknek személye sem nemzeti, sem keresztény erkölcsi szempontból kifogás alá nem esik.”⁷²

A szabályváltoztatás megtörtént, de nincsenek olyan forrásaink, hogy Szent-Györgyi rektori működése idején bárkit is kizártak volna a Szei-ből zsidó származása miatt.

⁶⁹ Miniszteri biztosi megbízás az ifjúsági egyesületek reformjával kapcsolatban, 1941. február 26. MNL CSML, VIII.5. 5. doboz, 35.144–1941.IV.

⁷⁰ Dr. Szentmártony (Stachó) Tibor (1895–1965) matematikus, műegyetemi tanár, a matematikai tudományok kandidátusa (1952). 1935–1950 között a M. kir. József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Mérnöki és Építészmérnöki Karának nyilvános rendes tanára, az I. sz. Matematikai Tanszék vezetője, aki az 1939/40. és 1940/41. valamint az 1942/43. tanévben dékán is volt. Az operátorszámítás, a vektor-tenzorszámítás és a valószínűségszámítás volt a szakterülete. Több német szaklap referense, több szakkönyv szerzője. Politikai szerepvállalása szakmai profiljában nem ismeretes. *Millenniumi évkönyv*. Szerk. Kiss Márton, Budapest, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, 2000. 26.

⁷¹ Stachó Tibor a diákszervezetek miniszteri biztosa nyilatkozik a kormány elképzeléseiről. *Fiatalok*, 1941. május, 1.

⁷² Rektori kérelem a Szei alapszabály módosításának miniszteri engedélyezése ügyében, MNL CSML, VIII. 5. 7. doboz, 870/1940–41. – Rektori levél Stachó Tibor miniszteri biztosnak a Szei alapszabályváltoztatásáról, uo. Mindkét dokumentum 1941. május 17-i keltezésű.

Szent-Györgyi rektori székből való távozásával, Szegeden szinte 180 fokos fordulat következett be a diákegyesületek beállítottságában. Újra fellángoltak az antiszemita diáktüntetések, és az új rektor, Kogutovicz Károly a tüntetők mellé állt. Így történhetett, hogy a Szent-Györgyi által életre hívott SzEI – bizonyára a tudós legnagyobb szomorúságára – meghirdette programjában a Numerus nullus iudeorum elvét.⁷³ Szent-Györgyi visszaemlékezésében rezignáltan így összegezte működését: „[...] amikor Szegeden voltam rektor, rövid egy évig, akkor én is próbáltam ott a tanügyet is változtatni, de nem sok sikerrel, mert úgy beleette magát az emberekbe a régi gondolkozás, hogy túl nehéz volt egyszerre irányt változtatni.”⁷⁴

⁷³ Numerus nullum iudeorum a szegedi egyetemen! *Szegedi Híd*, 1942. június. 2.

⁷⁴ KARDOS István: *Tudósportrék*. Kardos István TV-sorozata. Budapest, Kossuth, 1984. 141. A Youtube csatornán a *Századfordító magyarok* sorozatban jelent meg: <https://www.youtube.com/watch?v=-dIw-YO78Jr4>

„Micsoda stációkat ért meg az élete!”

EGY ÉPÍTÉSZMÉRNÖK ÉLETÚTJA TRIANONTÓL A MEZŐTERV-IG

Jelen tanulmány abba a sorba illeszkedik, amely a Trianon utáni magyarországi beilleszkedést, ezen belül különösen a karrierépítést egyéni élettörténeten keresztül mutatja be.⁷⁵ A választott életút feldolgozását nehezítette, hogy arról csupán egyetlen hivatalos összefoglaló életrajz állt rendelkezésre, amely a tanulmány főszereplője, Tabéry Iván halálakor, 1960-ban íródott, s abból is inkább az 1945 utáni pályakép ismerhető meg részletesebben.⁷⁶ Ugyanakkor kivételes lehetőséget nyújtott az életút kibontására egy magánirat: Hegedős Károly, az őt közelről ismerő évfolyam-, majd tervezőtárs optikáján keresztül követhető, ahogyan Tabéry nagyváradi menekültként, majd a gazdasági világválság után diplomázó építész-mérnök-ként egzisztenciát teremtett magának Budapesten, illetve ahogyan szakmai-közéleti szerepvállalása és egyéni élete alakult. „Ivánról még nagyon sokat fogok írni, talán az életem végéig, micsoda stációkat ért meg az élete, hogyan változott egyre az életét ért hatások alatt” – írta memoárjában Tabéry első említése kapcsán.⁷⁷

⁷⁵ A téma szakirodalmából alábbiakat felhasználva: ABLONCZY Balázs: Menni vagy maradni? Az 1918 utáni távozás és a helyben maradás motívumai az emlékiratokban. *Pro Minoritate*, 2018/tél 77–99. – ABLONCZY Balázs: „Kételtűek”? A Trianon utáni menekülés és annak rajzai a korszak irodalmában. *Korunk*, 2020/5. 110–122. – SZÜTS István Gergely: „Kiköltözők regényei”. A trianoni menekültkérdés két korabeli ábrázolása és értelmezése. *Kisebbségkutatás*, 2012/1. 22–42.

⁷⁶ MAJOR Máté: Tabéry Iván (1896–1960). *Magyar Építőművészet*, 1960/3. 62. (a továbbiakban: MAJOR, 1960).

⁷⁷ Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára (a továbbiakban: BMEL) XIV. 437. fond (a továbbiakban: f.) II. köt. 32. – Hegedős Károly építész-mérnök (1895–1972) 1913-ban nyert felvételt a Műegyetemre, az első világháború miatt csak 1921-ben vehette át oklevelét. A két világháború között dolgozott Bukarestben, Cegléden, Békéscsabán és Mezőberényben, 1939-től magán tervezőirodát vezetett, több középületet tervezett az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) számára: a békéscsabai és a kolozsvári színházakat, a budapesti Madách téri vörös téglából épült bérházat, a Csepeli Rendelőintézetet, valamint a Magánalkalmazottak Biztosító Intézete (MABI) Ügyviteli Színházát. A második világháború után tervezővállalatoknál dolgozott. 1958-ban vonult nyugdíjba, 1971-ben, egy évvel halála előtt, még átvehette aranydiplomáját. Memoárjait a BME Levéltár pályázati támogatásból vásárolta meg. Az első világháborúról szóló részeinek forrásközlése 2020 őszétől kezdve folytatásokban olvasható a Nagy Háború Blogon Horváth Attila történész–könyvtáros gondozásában (https://nagyhaboru.blog.hu/2020/10/25/hegedos_karoly_haracteri_emlekei).

A kutatás kezdetén felmerült kérdések egyike az volt, hogyan befolyásolta egyéni-családi életét Trianon. Az eddig megismert források tükrében alapélmény volt, hogy a család teljesen szétszakadt: ő Magyarországon folytatta tanulmányait, majd egy-két rövid, még feltáratlan időszakot leszámítva végleg itt maradt. Édesapját nyugdíjazták, majd 1926-ban meghalt. A kisebbségi sorsot tudatosan felvállaló Géza bátyja, aki a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom egyik legjelesebb képviselőjeként ismert, Nagyváradon élt és alkotott haláláig.⁷⁸ A vele való kapcsolata még szinte teljesen feltérképezésre vár, s a két testvér eltérő életstratégia-választása miatt különösen érdekesnek ígérkezik. Szintén izgalmas kérdőjelként maradt meg, hogy a család nőtagjainak élete hogyan alakult (édesapja halálát követően édesanyja és húga Magyarországra költöztek/menekültek), illetve az, hogy felesége zsidó származása mennyire hagyott nyomot a házaspár életében, különösen az 1940-es években (miközben valószínűsíthető, hogy nem alapítottak családot).⁷⁹

Társasági-társadalmi életét annyiban mindenképpen befolyásolta nagyváradi származása, hogy Budapesten mindvégig, de legalábbis a második világháború utáni hatalomváltásig ápolta a szülővárosából eredő kapcsolatokat. Életében ugyanakkor fontosabb szerep jutott a gazdasági világválság miatt elmélyülő társadalmi feszültségeknek, illetve azoknak a szakmai-érdekvédelmi törekvéseknek, amelyek a konzervatív, befutott építészek ellenében igyekeztek munkához és pozícióhoz juttatni a fiatal, feltörekvő, ezért sok lehetőséget kipróbáló tervezőket (akiknek jelentős része egyébként elcsatolt területről származó műszaki értelmiségiként kezdte meg pályáját a két világháború közötti időszakban). Az eddig megismert források és szakirodalom segítségével, ha nem is teljes részletességgel, de jól felrajzolható volt szakmai-közéleti és szakmapolitikai szerepvállalása is.⁸⁰ Tabéry élete a maga összetettségében,

E különleges forrásértékű, évtizedeket átívelő dokumentum felhasználásakor figyelembe kellett venni – az általában magánforrásokra jellemző szubjektivitáson túl – azt is, hogy amikor a visszaemlékezés íródott (az I. kötetet 1944-ben kezdte papírra vetni szerzője, a Tabéryval szoros közelségben töltött 1930-as évek emlékei pedig a VI. kötetben találhatók, amelyet 1952–1954 között írt), kapcsolatuk már megromlott (erről ld. később).

⁷⁸ Ehhez ld. FLEISZ János: *Egy város átalakulása. Nagyvárad a két világháború között 1919–1940*. Nagyvárad, Literátor, 2005.

⁷⁹ A szerző tudatos döntése, hogy a tanulmányban a családi kapcsolatrendszer kibontására nem tér ki részletesebben, egyrészt források hiányában (Tabéry Géza felhasznált önéletírásában például szinte alig esik szó öccséről), másrészt a kutatás során egyértelműen Tabéry szakmai tevékenységére és azon belüli túlélési stratégiájára helyeződött a fókusz. – Felesége 1957-es gyászjelentését Tabéry egyes szám első személyben fogalmazta meg, ami arra enged következtetni, hogy nem voltak gyermekeik (vagy ha születtek is, akkor már nem éltek). <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/507661#> (Letöltve: 2020. november 10.)

⁸⁰ A két világháború közötti, illetve az 1945 utáni építészeti történetéről bőszéggel állt rendelkezésre szakirodalom: BAKU Eszter–CSERNUS Éva: *A Magyar Építőművészek Szövetségének története*

szakmai-emberi túlélési stratégiaként is plasztikusan bemutatható, kiváló példa arra, hogyan voltak átjárhatók a különböző 20. századi politikai rendszerek és diktatúrák.

Tabéry Iván 1896-ban született Nagyváradon. Édesapja, Tabéry Ármin (1860–1926) a Sebes–Kőrös Vízszabályozó és Ármentesítő Társulat főmérnöke, Trianon után nyugdíjazott igazgatója volt, édesanyja Paulinyi Mária. Két testvére közül Mária orvos lett, már említett Géza bátyja pedig író, újságíró, szerkesztő. Édesapja 1891-ben került Nagyváradra mérnöknek és alapozta meg a család életét, a századfordulóra egy korábbi nemesi telken építtették fel házukat a város Fő utcájában.⁸¹ A Tabéry-család az ebben az időszakban virágkorát élő, pezsgő életű város közösségének és társasági életének megkérdőjelezhetetlen tagja volt.

Tabéry Iván nagyváradi főreáltanodai tanulmányai után – édesapját követve – szintén a műszaki pályát választotta: 1914 őszén iratkozott be a budapesti Műegyetemre építésmérnök hallgatóként, miközben már kitört az első világháború. A „hórihorgas, hatalmas koponyájú borzas fiú”, aki több mint 190 cm magasra nőtt, és ennek megfelelően 46-os cipőméretű és legalább 90 kg-ot nyomó „gyomorember” volt,

1902–1948 között. *Építés-Építészettudomány*, 2012/1–2. 113–134. (a továbbiakban BAKU–CSERNUS, 2012.). – BONTA János: *A magyar építészet egy kortárs szemével 1945–1960*. Budapest, Terc, 2008. – ISTVÁNYI Gyula: Ünnepi beszéd a Magyar Építőművészek Szövetsége alapításának 110 éves évfordulója alkalmából (2012. január 20., a továbbiakban: ISTVÁNYI, 2012.). – JÓZSA Katalin–KULCSÁR Emese: *Miért pont panel? Tervezők, ahogy látták, és látják ma*. BME TDK dolgozat, 2014. <https://tdk.bme.hu/EPK/DownloadPaper/Miert-pont-panel-Tervezok-ahogy-lattak-es> (Letöltve: 2020. december 5.; a továbbiakban: JÓZSA–KULCSÁR, 2014.). – FERKAI András: Víták a nemzeti építészetről 1930–1939. *Építés-Építészettudomány*, 1994/3–4. 255–278. – MAJOR Máté: Az építés helye az építészetben – ma. *Valóság*, 1978/5. 46–52. (a továbbiakban: MAJOR, 1978.). – PAMER Nóra: *Magyar építészet a két világháború között*. Budapest, TERC, 2001. – PRAKALVI Endre: Magyar építészet 1945–1949. Periodizációs vázlat. In: *Modern és szocreál. Építészet és tervezés Magyarországon 1945–1959*. Szerk. FEHÉRVÁRI Zoltán–HAJDU Virág–PRAKALVI Endre. Budapest, Magyar Építészeti Múzeum 2006. 9–18. – PETRÓCZY GÁBOR: AZ ÉPÍTÉSÜGY KÖZPONTOSÍTÁSÁNAK ELSŐ KÍSÉRLETE (1945. januártól–1946. januárig). *Magyar Építőművészet*, 1985/2. 10–14. (a továbbiakban: PETRÓCZY, 1985.). – *A fordulat évei, 1947–1949: Politika, képzőművészet, építészet*. Közreműk. STANDEISKY Éva. Budapest, 1956-os Intézet, 1998. – VAMOS Dominika: *Elhallgatott epizódok a magyar építészek 20. századi történetéből* (a továbbiakban: VAMOS, 2014.). [HTTPS://EPITESZFORUM.HU/ELHALLGATOTT-EPIZODOK-A-MAGYAR-EPITESZ-20-SZAZADI-TORTENETEBOL](https://epiteszforum.hu/elhallgatott-epizodok-a-magyar-epiteszek-20-szazadi-tortenetebol) (Letöltve: 2021. január 10.). – VÁMOSSY Ferenc: Örökségünk értékei, válságos évtizedek 1902–1956. A 20. század magyar építésze, 1. kötet. Budapest, Tarsoly, 2016. (a továbbiakban: VÁMOSSY, 2016.).

⁸¹ Édesapja először a budapesti Műegyetem hallgatója volt, ám létfenntartási gondjai miatt három elvégzett félév után munkába állt, ennek kapcsán ismerkedett meg későbbi feleségével, akivel 1885-ben házasodtak össze. Az ő családjának támogatásával került ki Svájcba, ahol Zürichben szerzett mérnöki oklevelet. Ennek 1891-es honosítása után került Nagyváradra. A Tabéry nagypapa, Ferenc, a Délvidéken volt katonai határőrvidéki fővámhivatali felügyelő, míg a Paulinyi nagyapa, László, evangélikus lelkész, felvidéki rokonsággal. Az apai nagymama révén a család Petőfi Sándorral is rokoni kapcsolatban volt; mindezt Tabéry Géza kutatta ki, aki sokat foglalkozott családtörténeti kutatásokkal (TABÉRY Géza: *Két kor küszöbén. Önéletírások*. Bukarest, Kriterion, 1970. 31–37. (a továbbiakban: TABÉRY, 1970.))

a Luther-otthonba került gólyaként.⁸² Itt barátkozott össze a mezőberényi születésű Hegedős Károllyal, akinek akkorra már meghalt édesapja korábban ármentesítő társulatok ügyvédjeként dolgozott, s annak idején ő juttatta be segédmérnöknek a Sebes-Kőrös Társulathoz Tabéry Iván apját. A két fiatalembernek több közös ismerőse volt Váradon, ráadásul mindketten rajongtak a festésért. Kezdődő barátságuk és első félévük gondtalanságára jellemző kis epizód, hogy 18 koronáért vásároltak maguknak eredeti angol nyestecsetet (ez akkor horribilis összegnek számított, tekintve, hogy egy közönséges ecset ára 1–2 korona között mozgott).⁸³

Kortársaihoz hasonlóan Tabéry is önkéntesként vonult be 1915. február elején a nagyváradi 19. tüzérezredhez (saját költségen, saját hátszlóval), azaz szülővárosában kapott kiképzést, ahol „bennszülöttként” a tartalékos tisztiiskola katonahallgatói és a helyi úri társaság közötti összekötőnek számított. Szabadidejüket többnyire zsúrokon töltötték, sokszor a Tabéry-család otthonában. Mivel az összejöveteleken mindig részt vett a szintén váradai kiképzésen áteső Hegedős is, a család belső működéséről személyesebb és meglehetősen elfogultnak tűnő, de legalábbis kozmetikázatlan leírást nyújt: „Tabéryné egyszerű, de nagyhangú asszony, mindene a háztartás, a kitűnő koszt meg a három gyereke: Géza, aki most a fronton van, mint bakahadnagy s aki sehogysem akar ’rendes’ foglalkozás után nézni, mert költeményeket meg novellákat ír. Író akar lenni. Iván, a féltve őrzött Ivánkája a szemefénye, de aki vele – egyszer előttem is – úgy beszélt, ahogy én életemben még egy cseléddel sem beszéltem sohasem – ropant durva és goromba s aki benne csak az őt minden jó ennivalóval ellátó mindenest látja. Maci, szegény szerencsétlen Maci [Mária húga beceneve – B. K.], csúnya, mint a fergeteges éjszaka!”⁸⁴

A házi összejövetelek és a váradai korzón sarkantyús csizmában való sétálgatás ideje azonban néhány héttel karácsony előtt véget ért, amikor Tabéryt az orosz frontra vezényelték (bár a családnak írt értesítései szerint itt is állandóan mulatott és kártyáztott).⁸⁵ 1916 áprilisában az olasz harctérre került, majd júniustól ismét az orosz fronton harcolt a Bruszilov-offenzívában. 1917-ben a Tatár-szorosnál küzdött, 1918-ban pedig előbb Ukrajnába vezényelték, majd ismét az olasz harctérre került, ahol a montellói harcokban vett részt. 35 hónapnyi frontszolgálat után ütegparancsnokként szerelt le

⁸² Az Üllői út 24. szám alatti épületben működött 1909 és 1949 között a főiskolán, egyetemen tanuló evangélikus ifjak számára fenntartott Luther Otthon. A fiúkollégiumban csekély díjazás ellenében szobát, napi háromszori étkezést kaptak a diákok (BMEL, XIV. 437. f. II. kötet 62.).

⁸³ BMEL, XIV. 437. f. I. köt. 837.

⁸⁴ BMEL, XIV. 437. f. II. köt. 56–57.

⁸⁵ BMEL, XIV. 437. f. II. köt. 33.

1918 novemberében, hazahozva Budapestre ütegét. Több kitüntetésben részesült: bronz Signum Laudis a karddal, II. osztályú Ezüst Vitézségi Érem és Károly-csapatkereszt.⁸⁶

A Budapestre visszatérésről életének két fő forrása eltér. A halála alkalmából íródott méltatás szerint leszerelését követően a Tanácsköztársaság bukásáig a fővárosban tanult. Tabéry Iván a bevonulása előtt csak egy félévet hallgatott, a hátralévő kollokviumait az 1918. évi nyári pótszemeszteren – amelyet az egyetem a katonahallgatók tanulmányainak pótlására tartott – sem teljesítette, így az 1918/19. tanévre, immár újra civilként és újra az első évfolyamra, valóban beiratkozott.⁸⁷ Méltatója, Major Máté szerint eközben Vágó József mellett dolgozott (aki akkor az Országos Lakásügyi Tanács alelnöke, majd a Tanácsköztársaság alatt az Építészeti Direktórium vezetője volt), illetve MÉMOSZ-ifjúmunkásként vett részt a műegyetemi (építész)oktatás reformjára irányuló munkában, sőt az első vörös május elsején Spiegel Frigyesnek segít az utcadíszítés tervezésében.⁸⁸ Hegedős Károly szerint azonban 1919 húsvétjára hazautazott Váradra, ahol éppen húsvétvasárnap, április 20-án került sor a románok bevonulására és az impériumváltásra.⁸⁹

⁸⁶ *A magyar tűzér. A magyar tűzértség története.* Szerk. FELSZEGHY Ferenc. Budapest, Reé László Könyvkiadó és Terjesztő Vállalat, 1939. 45.

⁸⁷ BMEL, VIII. 105/d. G köt. 75. sz.

⁸⁸ MAJOR, 1960. – Vágó József (1877–1947), a szintén nagyváradi születésű építészmérnök a magyar szecesszió kiemelkedő alakja, 1918-ban az őszirózsás forradalmat követően a Nemzeti Lakáshivatal vezetője, majd a Tanácsköztársaság létrejöttét követően az Építészeti Direktórium vezetője. Hivataláról még 1919 augusztusa előtt lemondott, ám szerepvállalása ellehetetlenítette a magyarországi szakmai pályáját, 1919-ben családjával együtt Olaszországba emigrált. Közel egy évtized után visszatért ugyan, de a kamarai tagságot nem kapta meg, keveset tervezhetett, így élete utolsó éveit ismét emigrációban töltötte. – A Magyar Építőipari Munkások Országos Szövetsége (MÉMOSZ) 1903-ban alakult érdekvédelmi szervezet, amelynek első elnöke Garbai Sándor volt (a Tanácsköztársaság idején a Forradalmi Kormányzótanács vezetője). – Spiegel Frigyes (1866–1933): szecessziós építész, a Magyar Építőművészek Szövetségének alapító tagja, 1914–1917 között elnöke, a Tanácsköztársaság idején az Országos Lakásépítési Tanács tagja. 1920-ban emigrált, Nagyváradon telepedett le, ahol 1899–1924 között több épületet, főként bérházakat tervezett. – Az életrajzi lábjegyzetek forrása itt és a továbbiakban: *Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990.* Főszerk. KENYERES Ágnes. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html//index.html> (letöltve: 202. november 12–20.)

⁸⁹ BMEL, XIV. 437. f. II. köt. 497. – Tabéry neve szerepel a Dékány István által készített trianoni menekült adatbázisban is, hivatkozva az *Erdélyi Hírek* 1920. szeptember végi számaira (DÉKÁNY István: *Trianoni árvák.* Budapest, Noran Libro, 2018., az adatbázis az MTA-Lendület Trianon 100 Kutatócsoport honlapján érhető el: <http://trianon100.hu/menekultek> (Letöltve: 2020. október 5.)) 1920 októbertől rendeletileg szabályozták a bevándorlást: családegyesítés, megkezdett tanulmányok vagy igazolt kiutasítás címén lehetett letelepedést kérni. Véltetően Tabéry Iván is tanulmányaira hivatkozva kért letelepedési engedélyt. Arról jelenleg nem áll rendelkezésre adat, hogy állampolgárságát folyamodott-e.

A következő közel másfél év életeseményeiről semmit nem tudni.⁹⁰ A hallgatói anyakönyv tanúsága szerint 1920 szeptemberében ismét, immár harmadszor beiratkozott az első évfolyamra Budapesten. A Majortól és a Hegedőstől származó információk közötti ellentmondást egyelőre nem sikerült más források segítségével egyértelműen feloldani. Az bizonyos, hogy újra tanulásra adta a fejét, bár Hegedős szerint „[...] nem nagyon törte magát. Kevés embernél láttam én még akkor azt a nagy-nagy kényelmes-séget, ahogy ő berendezkedett a technikus életére. Későn kelt, mert előző este mindig akadt valami váradi társasága, akikkel éjfélig ült a kávéházban. Ezt élvezte. Későn kelt s szertartásszerű kényelemmel öltözködött, utána kávéházban reggelizett s amint ő mondta, átfutotta a reggeli újságokat. Ezzel teljességgel lekeste a napi programját. Szép szobát vett ki valahol a Verpeléti-úton s ott tanyázott a sok ismerősével. Ivánnal a Hadik-kávéházban botlottam mindig össze uzsonnatájt, mert nekem is nagy üdülés volt a napi rajztermi robot után egy csésze kávé a Hadik-kávéházban.”⁹¹

A trianoni menekültek magyarországi életének vizsgálatakor az életfenntartás módjai mellett fontos vizsgálati szempont a kapcsolatrendszerük kialakítása vagy átmentése a határon túlról. Tabéry esetében a szülővárosába nyúló vagy onnan hozott több kapcsolatról beszélhetünk, már egyetemi hallgatókorában is. Baráti köréhez tartozott a szintén váradi Balogh István festőművész, aki már szülővárosukban is utcai festegetésből tartotta el magát.⁹² A Hadikba dolgozni járt be, mint a kávéház „állandó bútordarabja”, illetve olyan alkalmi pénzkereseti lehetőséget is kihasznált, mint például újságok számára rajzos riportok készítése, ebbe még Tabéryt is bevonta (például hűvösvölgyi kirándulókról skiccek, karikatúrák készítése, amivel aznapi vacsorájuk árát éppen megkeresték). Mindkettejük jó ismerőse volt a Hadik másik törzsvendége, Karinthy Frigyes is (valószínűleg Tabéry író bátyja révén), akitől a róla készült rajzért az első 20 koronájukat megkapták.⁹³ Élete nagy részének szereplője volt a szintén nagyváradi kötődésű Rimanóczy Gyula építész is, akivel azonos szakmai érdekvédelmi szövetségbe tartoztak az 1930-as években.⁹⁴

⁹⁰ Bátyja, Géza a Tanácsköztársaság kormánybiztosi irodájában töltöttbe titkári tisztséget, emiatt annak nagyváradi bukása után meghurcolták (VARGA Gábor: Egy hagyatéki üzenete. *Igaz Szó*, 1980/7. 85–88.).

⁹¹ BMEL, XIV. 437. f. II. köt. 600.

⁹² Balogh István (1890–1956) grafikus, miniatúrafestő, a Tanácsköztársaság idején a nagyváradi kulturális direktórium tagja. 1919–1940 között több helyen is élt, közte Budapesten. 1940-ben tért vissza Váradra, ahol 1945–1948 között a Népi Művészeti Iskola tanáráként alkotott.

⁹³ BMEL, XIV. 437. f. II. köt. 648–649.

⁹⁴ Rimanóczy Gyula (1903–1958) Ybl- és Kossuth-díjas építész, a magyar modernista avantgárd kiemelkedő képviselője. Régi építészcsaládból származott (nagyapja jó nevű nagyváradi tervező és vállalkozó építész, apja a honvédség mérnökkari tisztje volt). Budapesten érettségizett, 1925-ben szerzett a Műegyetem oklevelét, évfolyamának legjobb tervezőjeként. Pályája kezdetén egy mérnök-ezredesi és két műegyetemi professzori magán tervezőirodában dolgozott, majd külföldi tanulmányút után

Tanulmányaira visszatérve, Tabéry az első szigorlatát 1922 márciusában tette le, majd egy teljes tanév kimaradt és az 1923 őszén kezdődő újabb szemeszternél jelennek meg újra tárgyfelvételi bejegyzések, ám a teljesítésükre utalók nem, amit megmagyaráz, hogy a két fő életrajzi forrás egybehangzóan állítja: 1923–1924-ig Nagyváradon működött, ahol Spiegel társaként, vele együtt tervezett.⁹⁵ A következő néhány évben – diploma nélkül – önálló tervezőként dolgozott, sőt, a váradi Szigligeti Színház részére díszleteket és jelmezeket is tervezett.⁹⁶ Ekkorra bátyján kívül a család többi része már valószínűleg átköltözött Magyarországra, mégpedig Szeghalomra, mivel a Sebes-Körös Társulat 1923-ban ide tette át a székhelyét. Ugyanakkor a családfő, Tabéry Ármin 1926-ban Nagyváradon halt meg és ott is temették el.⁹⁷ Tabéry Iván végül csak az 1928/29. tanévre iratkozott be újra a Műegyetemre, 1931 júniusában tette le második, majd 1932 szeptemberében a harmadik (vég)szigorlatát, ekkor vehette át építészmérnöki oklevelét, s ekkortól végleg a fővárosban telepedett le.⁹⁸

A tanulmányai elhúzódnásából eredően megismerte és összebarátkozott a nála 8–10 évvel fiatalabb építészekkel, akik tehetségesek, ámde (még) protekció nélküliek voltak, s ezért különösen mozgolódtak, minden tervpályázat lefolyását alaposan megtárgyalták. Tabéry is elkezdett ezeken a pályázatokon próbálkozni, gyakran Hegedős Károllyal közös tervet készítve (az elsőt, az óbudai templompályázatot, amelyre csak evangélikus építészek pályázhattak, közös jeligével, bár két külön tervet készítve adták be 1933-ban, ám nem értek el semmilyen eredményt). Ebben az időben egyébként együtt is laktak, 1933 őszén béreltek két szobát egy Tűzoltó utca elején álló bérház egyik háromszobás lakásában.⁹⁹ Tabéry ekkor nem rendelkezett rendszeres bevétellel, sem jövedelemmel, továbbra is édesanyja segítette azzal, hogy a nyugdíjából havonta elutalt 100 pengőt, ennek megérkezése után, havonta egyszer lakhatott csak

1933-ban önállósította magát és 1948-ig saját irodája volt. Megbízásai nagy részét pályázatokon nyerte el, főként az ún. Kisrablókör tagjaként, ezekről ld. később részletesebben. 1949-től ő is állami tervezőirodákban kényszerült elhelyezkedni (főleg ipari és oktatási létesítményeket tervezett). Haláláig oktatója volt a Magyar Építőművész Szövetségben belül 1953-ban alakult MÉSZ Mesteriskolának.

⁹⁵ Major Máté többek között a pécsi Apolló Mozit említi, ami valóban Spiegel Frigyes (és Englerth Kálmán) tervei alapján készült, ám már 1912 decemberében megnyílt. Tabéry saját bevallása szerint Spiegeltől tanulta az építési tervpályázat-készítés csínját-bínját, többek között a külföldi irodalom tanulmányozásának szükségességét és kezdő építészek esetében hasznosságát is (BMEL, XIV. 437. f. VI. köt. 14–15.)

⁹⁶ Korábban is voltak művészeti jellegű munkái, például Salamon László: *Első áldozás* című, Nagyváradon 1914-ben megjelent verseskötetének borítóját ő tervezte, ahogyan a bátyja által szintén Nagyváradon 1925-ben megjelentetett *Jókai Erdélyben* című emlékkötet fedéltervét is.

⁹⁷ Halálozások. *Pesti Hírlap*, 1926. április 29. 14.

⁹⁸ Oklevelének száma: 11.574, kelte: 1932. szeptember 30.. minősítését nem tüntették fel (BMEL, XV. 100. f. Oklevéltörzskönyvek 6. köt.).

⁹⁹ BMEL, 437. f. VI. köt. 5.

jól igazán. Túlélő praktikái közé tartozott, akárcsak az 1920-as évek elején, hogy az ún. „komplett-reggeliket” felszolgáló kávéházakban evett. Ez utóbbi azért is volt különösen fontos, mert itt az összes újsághoz hozzáférhetett, amelyekből az építészeti tervpályázatokról értesült.¹⁰⁰ A világválság utáni állástalan, fiatal értelmiségi férfiak tipikus életformája volt ez, talán azzal a kivétellel, hogy számára emiatt nem tolódott ki túlságosan későre a családalapítás (bár így is 38 évesen nősült), amelyre a biztos egzisztencia-alapítás előtt került sor, valószínűleg azért, mert a család mindkét részről segíteni tudta a fiatalokat. 1933 késő őszén hazautazott Váradra egy telekeladási ügyet lebonyolítani, ekkor dönthetett arról, hogy megnősül, s 1934-ben vette feleségül a szintén váradi származású Edelmann Hedvig újságíró (korábbi kapcsolataikra vonatkozóan még nem volt fellelhető forrás), akivel a Zoltán utcában kezdték meg közös életüket egy apró szoba-konyhában, ahová a legszükségesebb bútordarabokat „fillérekekért” a Teleki téri piacról szerezték be.¹⁰¹ Mivel még nem volt állása, felesége és saját családja által az első évben küldött havi 200-200 pengő apanázból éltek.¹⁰²

Ettől az időtől kezdve valóban megállás nélkül pályázott. Az építetők által összeállított tervpályázati zsűribe általában az 1902-ben alapított Magyar Építőművészek Szövetsége (MÉSZ) és az 1867-ben megalakult Magyar Mérnök- és Építész Egylet (MMÉE), ritkábban a Tervező Magánépítészek Országos Egyesülete (TEMÖE) részéről kértek fel tagokat a bírálathoz. A MÉSZ már az első világháború előtt aktívan hallatta hangját a hazai tervpályázati rendszer kapcsán: hiányolták a pályáztatást, főként a közpénzekből megvalósuló építkezések esetében, a Mérnökegylettel közösen állást foglalva egységes pályázati szabályzat megalkotásáért, s benne a bírálóbizottsági delegálási rendszer megújításáért. Az általuk „kitaposott úton” próbáltak a két világháború közötti időszak állástalan, fiatal, feltörekvő építészei is helyet kapni.

¹⁰⁰ BMEL, 437. f. VI. köt. 9.

¹⁰¹ Edelmann Hedvig (Nagyvárad, 1902. március 24.–Budapest, 1957. május 18.) újságíró, novellista, dr. Edelmann Menyhért és Diósy Ilona lánya (édesapja a gyermekvédelem nagyváradi úttörője volt). Nemes Hédi néven előbb színészi pályán próbálkozott Budapesten, majd 1931-től a *Nagyvárad* című lapban szerkesztett szórakoztató rovatot és glosszákat. *Fáradt emberek* című novelláskötete 1932-ban jelent meg Nagyváradon, későbbi sógora, Tabéry Géza „lelki-érzékeny emberek miniatűrfestőjének” nevezte egykorú recenziójában. 1933-tól Budapestről küldte tudósításait a magyar közéletéről. Tabéryval kötött házassága tanúi – házassági szerződésük szerint – Gyenes Lajos építész és Király Aladár építőmester, építési vállalkozó voltak (Budapest Főváros Levéltára, VII.198.a–1934–0438). Előbbieket a nyilasok lökték le 1944. november elején Budapesten. Személyes érintettségük okán is érthető, hogy a szintén zsidó családból származó feleség a háború után harcos nyílt levelet írt Mengele orvosának (TABÉRY Ivánné Edelmann Hédi: Válasz dr. Nyiszli Miklósnak. *Haladás*, 1947. július 17. 8.). Hegedős Károly szerint többek között Hédinek volt köszönhető több évtizedes kapcsolatának felbomlása Tabéry Ivánnal, mivel Tabéry felesége antiszemita tartotta férje tervezőtársát (BMEL 437. f. VI. kötet 122. és 650).

¹⁰² BMEL, 437. f. VI. köt. 61.

Tabéry mindenesetre jól megismerte a bírálati folyamat menetét, sőt, maga mesélte el, hogy egy pályázati döntés előtt a TEMOE elnöke kereste meg azzal, hogy mondja meg beadott pályázatának jeligéjét s egy díjat juttatnak neki (végül csak megvételét ajánlottak, viszont az 800 pengő bevételt jelentett).¹⁰³ A TEMOE egyébként fiatal, állástalan építészekből álló, szerdánként a Centrál Kávéházban összejövő társaság volt, amelynek alapító tagjai a MÉSZ, a Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetsége és a Mérnökegylet által már szinte teljesen elfoglalt szakmai tér maradék részét igyekeztek megtalálni és kitölteni. Az ő köreikbe került be Tabéry és körülbelül 1934-től ismerték fel, hogy miután a kormányzat által támogatott építkezéseknél sorra a „régí keresztény professzorok” pályázatai győznek, be kell szívárogniuk a Nemzeti Szövetségbe, hogy esélyük legyen munkához jutni. Hegedős vélekedése szerint a „szabadkőműves kreáció” MÉSZ helyett ekkor már inkább a Nemzeti Szövetséget keresték meg bírálati felkéréssel, „mert most itthon keresztény kurzus van.”¹⁰⁴

A fiatalok a Mérnökegyletbe is bejutottak: a tervpályázatok nyilvános eredményeivel indokolva sikerült egy-egy alkalommal, demokratikus szavazáson, „sok lúd disznót győz” alapon elérni, hogy az Egylet részéről ne valamelyik befutott építészprofesszor, hanem egy tehetséges fiatal kerüljön be a pénzt és kapcsolatokat jelentő bírálóbizottságokba. Ők voltak az ún. Kisrablók, amelynek tagjai – főként társadalmi helyzetük alapján – a baloldali, haladó CIAM-csoport és a konzervatív, nagypolgári építészek (a Nagyrablók: Hütl Dezső, Sándy Gyula, Wälder Gyula műegytemi professzorok, régi, jól bejáratott irodával rendelkező építészek) között helyezkedtek el.¹⁰⁵ A baráti és érdekvédelmi társasághoz Tabéry Iván mellett Janáky István, Dávid Károly, Wanner János, Brestyánszky Tibor, Benkhard Ágost, Halászy Jenő, Simkovits Lajos, Rimanóczy Gyula, Váradi Szabó Lajos tartoztak.¹⁰⁶

Hegedős emlékei szerint ugyan támogatták egymást a pályázatok elbírálásánál, de nem érdemtelenül, azaz csak a valóban jól tervezők maradhattak meg soraikban.

¹⁰³ BMEL, 437. f. VI. köt. 27.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ A csoport nevét arról a Műegytem melletti Zenta utcában található kisvendéglőről kapta, ahol találkozóikat tartották. – A CIAM (Congres Internationaux d’Architecture Moderne, azaz Modern Építészet Nemzetközi Kongresszusa) a modern építészet nemzetközi szervezete volt 1928–1959 között. A CIAM magyar csoportja 1929-ben alakult meg, Molnár Farkas és Fischer József építészek vezetésével (utóbbi később Tabéry főnöke lett a Fővárosi Közmunkák Tanácsában). Működése a modern építészet propagálásában, ezzel kapcsolatos társadalomkritikában és a Bauhaus elveinek megfelelő épületek tervezésében nyilvánult meg. Terveiket a haladó építészek folyóirata, a *Tér és Forma* közölte rendszeresen, első kiállításukat 1931-ben szervezték. Később főként társasház- és magánvilla tervezéssel foglalkoztak. A csoport, amelynek Major Máté is tagja volt, 1938-ban bomlott fel.

¹⁰⁶ VAMOS, 2014.

Az építési költségek 5–6%-a volt a tervezési megbízás, így mindenképpen megérte az aktív tevékenység (egy nagyobb családi ház kb. 40 ezer pengős építési költsége például 2000 pengős tervezői honoráriumot jelentett).¹⁰⁷ Abban is tudatosság alakult ki köztük, hogy nem minden építész pályázott minden tervpályázatra. A lehetőségeik számát növelte, amikor 1935-től azoknak a közületeknek, akik 100 ezer pengő feletti költségű építkezést terveztek, nyilvános tervpályázatot kellett hirdetniük. A kör 1936 körül érte el fénykorát, amikor többen egyébként már állásban is voltak, jellemzően valamelyik közhivatalnál. A Kisrablók és Nagyrablók körén kívül léteztek még az ún. Pandúrok is, ők a fővárosnál, főként annak közmunkatanácsában alkalmazott építészek voltak, akik sok esetben hivataluknál fogva kerülhettek a jól jövedelmező tervezési feladatok közelébe.

Tabérynek így sikerült az 1930-as évek második felére stabil egzisztenciát teremtenie. 1935-ben költöztek át feleségével a mai Szent István körút 13. számú házba, egy két szoba–hallos lakásba.¹⁰⁸ Ebben az évben adta be első olyan pályázatát (Hegedőssel közösen, a magyar királyi posta nyugdíjjárulékalap nyugdíjas otthonát a Szent Domokos utcában), amelyet végül megvásároltak (ez fejenként kb. félhavi fizetést jelentett, a megvalósuló épülettervet végül Rimanóczy Gyula készíthette), a Dob utcai telefonközpontra kiírt pályázaton pedig terveikért 1000 pengőt kaptak). E pályázat kapcsán Hegedős hosszan ismertette a bírálatra felkért egykori professzora, Hüttl Dezső zsűriző magatartását, hozzátéve: „Tabéry Iván ebben az időben már – úgy sejtettem én – ugyancsak freimaurer [szabadkőműves] vizeken kezdett evezni, mégsem remélhettünk Hüttl-től semmi támogatást sem, mert ő mindig a nagyokat támogatta...”¹⁰⁹ Tabéry ugyanis tagja, 1935–1937-ig pedig ügyvezető titkára volt a „baloldali tömörülésként” elkönyvelt MÉSZ-nek. Világnézetének alakulásában legkorábban édesapja befolyásolhatta, aki „[...] vízmérnöki szakképzettségén felül még valamit hozott haza Tell Vilmos hazájából. Élete végéig tartó demokratikus meggyőződése és a dolgozó munkás megbecsülése volt a svájci útravaló. Zürichi hallgató korában, az 1880-as évek második felében, a meghitt tópart hemzsegett az elégedetlen orosz ifjúságtól. Ők ismertették meg apámat is – kire főleg Plehanov hatott – a narodnyik tanokkal,

¹⁰⁷ BMEL, 437. f. VI. köt. 163.

¹⁰⁸ Tabéry kalkulációit nem ismerjük, de Hegedőse fennmaradt, éppen az 1936-os évből: összesen bruttó 5198 pengő 81 fillért keresett, ami átlagosan havi 433 pengőt jelentett (a felsőfokú végzettségű közalkalmazottak havi átlagkeresete 457 pengő volt 1929-ben a fővárosban, ami az 1931 és 1933 közötti többszöri fizetéscsökkentés miatt ekkorra lényegesen alacsonyabb lett). Ez az előző évhez képest 64%-kal megnőtt bevételt jelentett (ld. VALLÓ Judit: „Háborítatlanul lakni valahol, ahol az én összes »motyóm« [...] megfelelő helyen, együtt van”. Egy építész lakhatási karrierje az 1930-as évek Budapestjén. *Korall*, 58. 2014. 139–166.).

¹⁰⁹ BMEL, 437. f. VI. köt. 169.

s alighanem ezeknek tudható be, hogy a Sebes-Körös mentén senki sem tudott oly megértő emberi szolidaritásvállalással bánni a vízszabályozás kubikosmunkás tömegével, mint ő, holott a kubikos volt az akkor felfejlődő magyar földmunkás-szocialista mozgalom kovásza.”¹¹⁰

Ebben az évben ugyanakkor egy másik szervezetben is felbukkant Tabéry neve. A Kisrablók körét alkotó építések tapasztalata a lassan gyarapodó megbízások ellenére is az volt, hogy „[...] csak politikai úton lehet zöldágra vergődni. Ha megnyered is az első díjat, nem kapsz megbízást. Nem te kapsz, hanem az, aki a kormánypártnak politikailag jól fekszik. [...] Természetesen csak egy út vezet Rómába: a kormánypárt. Most Gömbös Gyulának tűnt fel a napja.”¹¹¹ Valószínűleg Tabéry is így gondolhatta, mivel a neve szerepel az 1935-ben megalakult Nemzeti Egység Munkaközössége – Kolbányi Géza vezetésével létrejött – mérnöki főcsoportjában is.¹¹² A Munkaközösség ügyvezető elnöke vitéz Marton Béla országgyűlési képviselő, korábban Gömbös Gyula titkára és helyettese volt.¹¹³ A mérnöki csoport többek között a műszaki közigazgatás reformjáért szállt síkra: a fővárosban műszaki alpolgármesteri poszt létrehozását, a műszaki osztályok és a műszaki tisztviselők számának növelését kérték, valamint korszerű építőipari törvény megalkotását, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa hatáskörének az egész országra történő kiterjesztését, a műszaki munkák hatékonyabb ellenőrzését, a tervezés és kivitelezés szétválasztását és ezzel kapcsolatban a kontárkérdés megoldását sürgették (utóbbival kapcsolatban, a felelősségteljes építészeti munka védelmében éppen Tabéry hallatta a hangját).¹¹⁴ Kolbányi maga úgy nyilatkozott feladatukról, hogy „a magyar ideológiában élő mérnököknek” – munkakörükből adódóan – fontos szerepük van a magyar egység megvalósításában, ugyanis a munkások előtti tekintélyüknél fogva

¹¹⁰ TABÉRY, 1970. 36.

¹¹¹ BMEL, 437. f. VI. 200.

¹¹² Kolbányi Géza (1863–1936) mérnök, oklevelét 1922-ben szerezte. Repülőgép- és repülőgépmotor-szerkesztő, a repülés neves úttörője. Jelentős újításokat vezetett be a repülőgépmotorok porlasztóin és gyújtóberendezéseiben.

¹¹³ Marton Béla, vitéz, berethei (1896–1960) katonatiszt, szélsőjobboldali politikus. Az első világháború után részt vett a MOVE (Magyar Országos Véderő Egyesület) létrehozásában, majd annak titkára, később elnöke lett. A Tanácsköztársaság idején Bécsben bekapcsolódott a magyar Antibolsevista Comité szervezkedésébe, majd 1919 novemberében Gömbös Gyula titkára lett. 1922-től Dánszentmiklóson gazdálkodott. 1931-ben az Egységes Párt (1932-től: Nemzeti Egység Pártja) színeiben lett országgyűlési képviselő. 1932–1936-ig pártja ügyvezető főtitkára volt és Gömbös Gyula helyetteseként irányította a párt vidéki szervezeteinek létrehozását. 1933-ban megalakította a Nemzeti Munkaközpont (NMK) nevű jobboldali munkásszervezetet. Országgyűlési képviselőként hagyta el az országot 1945-ben, távollétében háborús bűnösnek 15 évi fegyházra ítélte a népbíróság. 1947-ben Ausztriában megalakította a Bolsevizmus-Elleni Nemzeti Erők (BENE) nevű szervezetet, amelynek elnöke lett.

¹¹⁴ A Nemzeti Egység Munkaközössége a műszaki közigazgatás reformjáért. *Magyar Országos Tudósító*, 1936. augusztus 26.

a magyar mérnök hivatott a magyar munkás kezét megfogni és szeretettel a Nemzeti Egység gondolatának nagy munkájába bekapcsolni.”¹¹⁵

Sűrű év volt 1935, mivel kapcsolatai révén Tabérynak fix állása is lett: egy építész barátja vitte be a Honvédelmi Minisztérium (HM) központi építészeti osztályára (KEPO), mint szerződéses polgári mérnököt (havi 240 pengős fizetésért), amely mellett magántervezői tevékenységét is folytathatta (1938-ban szervezte meg Hegedőssel közös irodáját, amelyben egy rajzoló is tudtak foglalkoztatni, ám személyes kapcsolatuk megromlása miatt már egy év múlva különváltak).¹¹⁶ A HM 11. *Építési Osztály* elsősorban hadiüzemek, ipari beruházások építésének szakértését, valamint a minisztérium saját beruházású terveinek (például a Honvéd és Markó utca sarkán épülő új székházuk) elkészítésével, illetve ezek vállalkozásba adásával foglalkozott. A háború kitörése után készült építészeti tervek laktanyák, katonai kórházak, tiszti lakások, gazdasági épületek, lóistállók, raktárak céljára készültek, ezek közül maga Tabéry tervezte például a budai helyőrségi kórházat 1939-ben. Mindez bizalmi feladatot jelentett, épp ezért később, már a kommunista rendszerben, az itt dolgozó tervezők nem említették pályájuk ezen szakaszát. Tabéryt innen 1944. június 1-jén, politikai megbízhatatlansága miatt azonnali hatállyal elbocsátották.¹¹⁷

A második világháború utáni időszakot alapvetően meghatározta a veszteség (épületekben, utakban stb.) és az újjáépítés. Tabéry – méltatása szerint – az új, demokratikus Honvédelmi Minisztérium építészeti osztályát szervezte meg, majd 1946-ig az Országos Építésügyi Kormánybiztosságnak, ezt követően a Fővárosi Közmunkák Tanácsának városrendezési és építésügyi igazgatási osztályvezetője volt.¹¹⁸ A Tanács

¹¹⁵ Megalakult a Nemzeti Egység Munkaközössége. *Függetlenség*, 1935. november 19. 6.

¹¹⁶ A HM építési osztályai a saját műszaki alkalmazottaikon kívül polgári tervezőket is foglalkoztattak, így Tabéryt is, közülük sokan jelentős karriert futottak be a háború után (például Szendrői Jenő, később az IPARTERV igazgatója, Benkhardt Ákos, később a KÖZÉPTERV igazgatója vagy Mistéth Endre statikus, a háború után újjáépítési miniszter, később a Magyar Közösség elleni koncepciók per vádlottja). Az itteni alkalmazása tette lehetővé a frontszolgálat elkerülését is, például Major Máté, az OTI akkori főmérnöke részére, és több munkaszolgálatos építészt is foglalkoztattak, például Gábor Lászlót (VÁMOS, 2014).

¹¹⁷ Ez valószínűleg azzal lehetett összefüggésben, hogy az irányítása alatt dolgozó építészek (az ún. kisrablós körből kb. 10–12-en kerültek még ide) olyan, Erdélyben és Kárpátalján telepített kaszármákat terveztek, amelyeket a háború után ifjúsági szállodaként terveztek működtetni (VÁMOSSY, 2016. 151.) E történet kibontása még szintén várat magára.

¹¹⁸ A kormánybiztosságot az ideiglenes nemzeti kormány a 3950/1945. M. E. számú rendeletével szervezte meg a romok gyors eltakarítására, a megrongált épületek életveszéllyel fenyegető megszüntetésére, a háború pusztításai következtében az épületek állagában beállott rongálások terjedésének megakadályozására és a nagymértékű lakásínség leküzdéséhez szükséges építkezések megindítására. – A Fővárosi Közmunkák Tanácsát, így Budapest újjáépítésének tervezését építésügyi kormánybiztosként 1945–1948 között Fischer József építész (1901–1995) irányította, aki a CIAM magyar csoportjának aktív résztvevője, szervezője volt.

1945 februárjában alakult meg újra, kezdetben a pártok ideiglenes küldöttei vettek részt benne, majd a nyár végére valamennyi (koalíciós alapú) kinevezés megtörtént. A háborús károk orvoslása miatti szükséghelyzet felértékelte az intézményt, ám azt 1948-ban – amikor átszervezték az építésügy irányítását – felszámolták, illetve átalakították a tervezőtevékenységet. Amíg lehetett, Tabéry folytatta magántervezési tevékenységét: 1947-ben megnyerte a veszprémi Pénzügyigazgatóság székházának tervpályázatát (ezt a székházat alakították át az 1949-ben létrehozott veszprémi Nehézipari Egyetem első épületévé). Szerepet vállalt a műegyetemi oktatásban is: az 1947/48. tanévben az Építésmérnöki Kar Ipari és Mezőgazdasági Épülettervezési Tanszék államvizsga-bizottságába jelölte kültagként a Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezete építészeti szakosztálya, mint az intézőbizottságuk tagját.¹¹⁹

A hatalomváltás után a Magyar Mérnök és Építész Egylet is a megszüntetésre ítélt szervezetek listájára került, ugyanakkor az építészek körében komoly igény mutatkozott közvetlen szakmai fórum működtetésére. A szakszervezet intézőbizottságában leginkább Tabéry képviselte azt az álláspontot, hogy nincs szükség kétféle szervezetre, a szakszervezet az érdekvédelem mellett „kulturális intézet” jelleggel is működhet: „Az, hogy a Mérnökegylet mint tisztán kulturális intézmény megszüntetendő, annak politikai okai is vannak [...], habár a szakmai testületek közül legkevésbé politizált, vitathatatlan, hogy otthont adott és melegágya volt annak a jobboldali mérnöki tömörülésnek is, amelyik nem kívánatos. [...] A múltban erőnk nem volt, mindig csak panaszkodtunk, nem tudtunk soha egységesen kiáltani, érdekeinket, elgondolásunkat keresztülvinni, mert [...] soha nem volt átütő erőnk. Ha most nem egy szakszervezetbe, Szabad Szakszervezetbe tömörülnek, hanem még különféle egyesületekbe, akkor megint széthúzás lesz, és nem lesz átütő erejük [...] Mérnök és Építész Egylet nem lesz többet, de nem is kár érte. [...] Csakis a szakszervezet keretén belül lehet ezt az egyesületet létrehozni. [az építészeknek – B.K.] a Mérnökszervezetbe fog kelleni különben is jönniök – ezt méltóztassék megérteni és terjeszteni.”¹²⁰

1946–1949 között az ún. Új Építészet Körének is tagja volt, valamint az Új Építészet című folyóirat szerkesztőbizottsági tagja. A Kör megalakulását szintén az egyesületek körüli vita hívta életre, az 1946 ősztől az egyesületi életet élni akaró szakmai csoportosulás elnöke Kozma Lajos, alelnöke Major Máté, főtitkára Gádosor Lajos lett, tagjai között néhány egykori kistrablós és KEPO-s név is előfordult (Tabéryn kívül például Benkhard Ágost, Gábor László, Dávid Károly).¹²¹

¹¹⁹ BMEL, VIII. 105/a. Építésmérnöki Kar, kari tanácsülési jegyzőkönyvei, 1947. augusztus 1-i ülés 10. napirendi pont.

¹²⁰ PETRÓCZY, 1985. 12–13.

¹²¹ VÁMOSSY, 2016. 195.

Tabéry 1948-ban került az újonnan létesített Építéstudományi Intézetbe, ahol osztályvezetőként vett részt az épülettervezés államosításának szervező munkájában, egyre erősödő és nyíltabbá váló ideológiai és politikai nyomás alatt.¹²² Mindezt egykori tervezőtársa így kommentálta: „Tabéry Iván a regime első napja óta ügyesen átnyergelt. Hű kiszolgálójuk. Neki nem is aprópénzzel fizetnek, hanem úgy látszik, komoly összegekkel. Várallyaytól hallom, hogy most vásárolt feketekávét (babbkávét) 4000 forintért! Jól állhat anyagilag. Lehet, még rengeteg pénze van abból, amit 1934–1944 között kaphatott a Kepo-nál meg a H.M. 11. oszt.-nál az építkezések vállalatba adásánál, amit most, mint érdemet számított be, állítván, hogy igenis, mindezt abból a meggyőződésből tette, hogy így tud a legtöbbet ártani az átkos ’Horthy-fasizmus’-nak. No, majd meglátszik talán még, hol nyeri el ezért Iván – aki szerintem született ’moral insanity’ – a megérdemeltet.”¹²³

Az elsőként létrehozott Magasépítési Tervező Iroda (MATI) osztályainak önálló vállalatokká szervezése, azaz a tervezőirodák specializációjának elindulása után, 1949–1954 között Tabéry a Mezőgazdasági Épület- és Településtervező Iroda Nemzeti Vállalat (MEZŐTI, MEZŐTERV) igazgatója lett. Ezekben a tervezőirodákban nagy létszámú, különböző korú és mentalitású építészek dolgoztak együtt, közülük egyre többen 1945 után szerezték meg oklevelüket. Az idősebbek egy része azonban felvállalta (és bizonyos irodákban engedték is nekik) a klasszikus mester szerepet.

A MEZŐTERV kvalitásos vállalatnak számított, ráadásul fontos szerepet töltött be az első ötéves tervben, amelynek kiemelt célkitűzése volt a vidéki, falusi építmények számának növelése. Az intézet tervezőmérnökei nemcsak épülettervezéssel

¹²² 1947. december 1-én a Közmunka Tanács Építészeti és Racionalizálási Osztályából szövetkezeti formában megalakult az Építéstudományi Központ. Ennek Építészeti osztálya tervezéssel, a Költségvetési és Szervezési osztály pedig az első normatívák kialakításával foglalkozott. 1948-ban a szövetkezeti forma államosítás alá került, így Építéstudományi Intézet névvel alakult meg az első állami tervező intézmény, amelynek három tervező osztálya volt: Lakásépítési osztály, Középületépítési osztály és Mezőgazdasági épületépítési osztály. 1948 nyarán az Intézet három intézményre vált szét: Építéstudományi Intézet (ÉTI; kutatómunka), Ipari Tervező Intézet (ITI), Magasépítési Tervező Intézet (MATI). 1949 januárjában jött létre a Fővárosi Tervező Iroda (FTI vagy FÖTI; a későbbi BUVÁTI). 1949 tavaszán a MATI-ból kivált a Honvédelmi Épülettervező Vállalat, amelynek nevét 1949 októberében Általános Épülettervező Irodára (ÁÉTI) változtatták. 1949 októberében a MATI feloszlott: Középülettervező osztályából alakult meg a Középülettervező Iroda (KÖZTI), Lakóépülettervező osztályából a Lakóépületeket Tervező Iroda (LAKÓTI), Mezőgazdasági épülettervező osztályából pedig a Mezőgazdasági Tervező Iroda (MEZŐTERV). 1950-ben alakult meg a Mélyépítési Tervező Vállalat (MÉLYÉPTERV), az ITI 1952-es szétválással pedig az Ipari Épülettervező Vállalat (IPARTERV) és a Könnyűipari Tervező Vállalat (KIPTERV). 1953-ban a LAKÓTERV-ből kivált a Városépítési Tervező Iroda (VÁTERV, majd VÁTI), a KÖZTI-ből pedig a Kereskedelmi Tervező Iroda (KERTI). Végül 1954-ben az IPARTERV és a MEZŐTERV egyesült Ipari és Mezőgazdasági Tervező Intézet néven.

¹²³ BMEL, XIV. 437. f. VIII. köt. 321.

foglalkoztak, de új települési alapformák megszerkesztésével is, „szervesen összekapcsolódva a dolgozó parasztság szövetkezeti mozgalmának kiterjedésével.”¹²⁴ Major Máté az egyik legjobb tervezővállalatnak minősítette a Tabéry által irányított vállalatot, nem függetlenül attól, hogy ott olyan építésszek helyezkedtek el, akik 1948–49-ben elvesztették irodáikat vagy származásuk miatt nem maradhattak az egyetemi oktatásban.¹²⁵ Nem mellesleg a volt ONCSA-házak tervezői is ide tartoztak: Tóth Kálmán, vagy a juhodály és istállóterveivel Kossuth-díjat kiérdemlő Farkasdi Zoltán, illetve a tanyai iskolákat, gépállomásokat, baromfi telepeket és a Beloianiszt is megtervező Rácz György.¹²⁶ Itt kezdte pályáját a közelmúltban elhunyt építész doyen, Callmeyer Ferenc is, aki így emlékezett vissza: „Ez volt az a mezőterv (sic!), ahol elhelyezkedtem és Istennek legyen hála, mert ebben benne voltak azok az építésszek, akik a két világháború közti érában a magyar faluért sokat akartak tenni.”¹²⁷

A tervezővállalat irányítása mellett Tabéry a Magyar Építőművészek Szövetségének újjászervezésében is részt vállalt 1951-ben. A MÉSZ-be ekkor felvett több mint 200 építész Kardos Györgyöt választotta első elnökévé, Tabéry a vezetőség tagja lett,

¹²⁴ Ahol az új magyar falvakat tervezik. *Kis Újság* 1951. április 22. 3.

¹²⁵ Így például Megyaszy István (1877–1959), a két világháború közötti modern magyar építészet kiváló képviselője, akit 1949 után pártunkívülisége miatt meghurcoltak, és megvont nyugdíja miatt segédtervezőként dolgozott a MEZŐTERV-ben.

¹²⁶ Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap (ONCSA) 1940–1944 között a nagycsaládos falusi nincstelenek támogatására, a születések számának emelésére és gyermekvédelmi célokból alapított állami szociális szervezet volt, amelyet az 1940. évi XXIII. törvénycikkkel hoztak létre. A program keretében 1941–1943 között kb. 12 ezer típuslakást építettek telepszerűen a rászoruló családoknak, amelyekhez tájegységenként a falusi lakóházak szolgáltak mintául. – Tóth Kálmán (1899–1989) a magyar népi építészet jeles alkotója volt, 1947-ben Veres Péter építésügyi miniszterként bízta meg a falusi lakosság segítésére létrehozott Országos Házépítő Szövetkezet (OHÉSZ) vezetésével, egy év alatt közel tízezer ház épült. – Rácz György korábbi magánirodájában készültek a bánkúti növénynevelő intézet és a kisvárdai burgonyanemesítő tervei, a MEZŐTERV-ben pedig az egyik első feladata a Magyarországra menekült görögök településének megtervezése volt (az Ercsi melletti Görögfalva, ma Beloianisz középületekkel, többféle lakóépület-típussal, teljesen berendezve 1949 őszén már beköltözhető állapotba került). 1951–52-ben ő tervezte a Phylaxia oltóanyaggyárat és a debreceni Penicillingyárat is, amelyekért 1957-ben Ybl-díjat kapott (függetlenül attól, hogy korábban vizsgaminősítették beosztott tervezővé). Érdekesség, hogy szakosztályvezetőként felettese volt Hajós Alfréd építészmérnöknek, Magyarország első olimpiai bajnokának, aki 75. születésnapja alkalmából nemcsak a Magyar Népköztársasági Sport Érdemérem arany fokozatát kapta meg, de a sztahanovista oklevelet is, amelyet főnöke, Tabéry adott át neki (A 75 éves Hajós Alfréd üdvözlése. *Magyar Nemzet*, 1953. február 8. 6.).

¹²⁷ VÁMOSSY, 2016. 241. – JÓZSA–KULCSÁR, 2014. 6. – Callmeyer Ferenc (1928–2020) Ybl- és Prima-díjas építészmérnök, a Magyar Építőművészek Szövetségének alapító tagja, a Magyar Építész Kamara első elnöke, az MMA levelező tagja, a szocreál utáni magyar modern stílus meghatározó épületeinek tervezője. Alkotásainak egyike a Kossuth téri 1956-os sortűz emlékére a minisztérium épületének árkádvakolatába illesztett bronzgolyók is (a sortűzet a helyszínen elbújva élte túl).

amelynek jó része az Új Építészet Körének is tagja volt.¹²⁸ A hazai építőművészetet új alapokra helyezve, a szocialista realista építészet követelményeit kellett érvényesíteniük, beleértve az „imperialista burzsoá építészetelmélet és építészet a magyar építészetre gyakorolt befolyásának felszámolását, a magyar építészet haladó hagyományainak feltárását és a magyar építőművészek számára annak biztosítását, hogy megismerhessék a Szovjetunió példamutató építőművészetének és városépítészetének elméleti és gyakorlati módszereit.”¹²⁹ Tabéry ekkor kapta első kitüntetését is, a Magyar Népköztársasági Érdemérem arany fokozatát.

Ő lett a Szövetség második elnöke 1953–1954-ben, ebben az időszakban már érzékelhető a szocreál stílus fokozatos felülírása (többek között az ideológia mindenhatósága helyett a költséghatékonyság előtérbe helyezésével), illetve nevéhez köthető a MÉSZ Mesteriskola létrehozása. Utóbbi jelentőségét a szocreál időszak utolsó kiállításán, az 1956-os év közepén bemutatott MEZŐTERV-es munkák szakmai értékelése mutatja, amely szerint a kiállítás „[...] érzékeltette azt is, mi volt a szellemi fedezete annak, hogy Kardos György halála után Tabéry Iván emelkedhetett a szövetség elnöki székébe. [...] Jelen esetben a szervezeti egység és az egységet képviselő építészek és az iroda vezetője a baráti kapcsolatokon kívül szellemi közösségben is élnek, és ez ad a kiállításnak építészeti karaktert. Ez a jelenség azonban szinte egyedülálló és [...] alkalmoszerű is volt.”¹³⁰

Tabéry életében jelentős volt az 1954-es esztendő, amelynek építészkongresszusán nyilvánosan is kimondták a szocreál korszak végét. Maga Tabéry óvatosan úgy fogalmazott az elmúlt évekről, hogy az „alkalmat adott arra is, hogy építőművészeinknek jelentős része a legkisebb ellenállás útján haladva, a klasszicizmus kompozíciós

¹²⁸ VÁMOSSY, 2016. 218–219. – Kardos György (1902–1953) építész, 1926-tól a Műegyetem oktatója, 1951-ben az Építézmérnöki Kar dékánja, 1952-ben az újonnan létrehozott Építőipari Műszaki Egyetem első rektora. Vezető szerepe volt az építészképzés programjának korszerűsítésében és az új szocialista építészeti stílustörekvések meghonosításában.

¹²⁹ MAJOR, 1978. 47. – Ezt megelőzően zajlott le az ún. formalizmus vita, amelynek során az Építés – Építészet folyóirat hasábjain a két világháború közötti modern magyar építészet képviselői vérezttek el (akik pedig az építészetben a funkció, a forma, a társadalmi szerepvállalás és a gazdaságosság szempontjait egyaránt figyelembe vették, ám a szovjet minta egyre erőteljesebb, dogmatikus térhódítása felülírta ezeket a szempontokat). A modern építészetet a kapitalizmus absztrakt építészeteként kritizálták, helyette – a haladó magyar hagyományokra hivatkozva – a reformkori klasszicizmuson alapuló tervezést erőltették, amely a dolgozó népet (nemcsak kényelmét, de széppérezését is) szolgálja. Révai József a vitát lezáró összefoglalójában leszögezte: „[...] nem kell magyaráznom, hogy az építészet ideológiai kérdés, és mint ilyen, politikai kérdés.” RÉVAI József: Az új magyar építészet kérdései. *Építés – Építészet*, 1951/9–10. 468.

¹³⁰ VÁMOSSY, 2016. 249. – A MÉSZ egyébként a következő tíz évben Major Máté vezetése alatt is egyfajta kulturális otthon tudott lenni az állami tervezővállalatok építészei számára, még a szakmát jelentősen érintő 1956-os disszidálások után is (ISTVÁNEI, 2012.).

rendjét, formaképzését és saját korára érvényes sajátosságait kritika nélkül ültesse át építészeti gyakorlatunkba”, azaz a feleslegesen, sematikus archaizáló, illetve a társadalom valós igényeit kevésbé figyelembe vevő tervezést kifogásolta.¹³¹ Ebben az évben – érdemei elismerése mellett (a „Szocialista munkáért” érdeméremmel tüntették ki) – vállalatát az Ipari Épületeket Tervező Vállalatba (IPARTERV) olvasztották (ezt követően Ipari és Mezőgazdasági Épülettervező Vállalatként működött tovább). A vállalat váratlan megszűntetése megrendítette, ráadásul 1957-ben feleségét, egy évre rá bátyját is elveszítette. 1960-ban halt meg váratlanul és magányosan, két napig hevert holtan a lakásán, mire megtalálták. Temetésén a Magyar Építőművészek Szövetsége, valamint az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Építésmérnöki Kar nevében Major Máté búcsúztatta: „Tabéry Iván is ember volt, jóból és rosszból, kvalitásokból és gyengeségekből ötvözött ember, mint mindnyájan, de akik közelebbről ismerték, vallhatják: a jó volt, a kvalitás volt benne a több, az erősebb. [...] Lehet, hogy Tabéry Iván, mint gyakorló építész nem produkált kimagasló dolgokat, alkotásokat, de érzéke a jóhoz, a széphez, a művészihez igen magas színvonalú volt.”¹³²

Függelék¹³³

Tabéry Iván tervei:

Budapest:

Országos Társadalombiztosítási Intézet Tisza Kálmán téri épülete (1933, megvásárolt terv)

II. kerület, Udvarhely u. 6. családi ház (1935)

Postások nyugdíjasotthona (1935, megvásárolt terv)

Harangvirág utcai Berg-villa (1936)

XIII. kerületi előjáróság Béke téri székháza (1936, Hegedős Károllyal közösen, dícséret)

OTI Fiumei úti balesetbiztosító kórház (1936, Hegedős Károllyal közösen, megvásárolt terv)

Kútvolgyi úti Kórház (1936)

OTI Madách téri bérház (1937, Hegedős Károllyal közösen, I. díj)

¹³¹ VÁMOSSY, 2016. 249.

¹³² MAJOR, 1960.

¹³³ A függelékben felsorolt életmű-elemek további kutatás során várhatóan még bővülnek.

III. kerületi M. kir. állami Árpád Főgimnázium (1937, Hegedős Károllyal közösen, III. díj)
Dob utcai Erzsébet Telefonközpont (1937, Hegedős Károllyal közösen, megvásárolt terv)
Törökvész utca 3/a. családi ház (1939)

Vidék:

Balatonfenyvesi római katolikus templom (1933, dicséret)
Balatoni villaterv pályázat (1934, dicséret)
Budaörsi repülőtér épületei (1936, Hegedős Károllyal közösen)
A postás nyugdíjjárulék-alap balatonboglári szünidei gyermekotthona (1937, Hegedős Károllyal közösen, I. díj)
Pécsi rendőrségi palota (1937)
Pécsi kereskedelmi iskola (1938, Hegedős Károllyal közösen, megvásárolt terv)
Veszprémi Pénzügyigazgatósági Székház (1947)
Vásárcsarnok terv (1948)
A kecskeméti Erzsébet-Sósfürdő reumakórház és fürdőtelep (az épületkomplexum II. sz. épülete)

Tabéry Iván publikációi:

Hangversenytermek és színházak akusztikája. *A Zene*, 1932/3. 38–40.
A Péti Nitrogénművek Rt. 3000 vagon befogadóképességű sóraktárának tervpályázata. *Tér és Forma*, 1947/4. 78–82.
Magyar építészet 1848-tól 1948-ig. Új Építészet, 1948/3. 90.
Építészhallgatók munkái „Az Új Építészet” pályázatán. Új Építészet, 1948/4. 134.
Kulturális célú épületek. Új Építészet, 1948/5. 204.
Mezőgazdasági építészetünk fejlődése. Építészet – Építés, 1949/1–2. 36–39.
Falusi lakóházak típusai. Szerk. PERÉNYI Imre és TABÉRY Iván. Budapest, Építés és Közmunkaügyi Minisztérium Magasépítési Tervező Intézet, 1949.

Tabéry egyéb szakmai tevékenysége:

Külső-Lipótvárosi református templompályázat során a bírálóbizottság rendes tagja (1936)
Nemzeti Sportszarnok bírálóbizottsági tagja a kamara képviselőjében (1938)
A Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt. ózdi bányapénztári kórházépítése során a bírálóbizottság póttagja (1939)
A Népszava Conti utcai új székháza tervezésekor a nyolctagú bizottság tagja (1947)

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Ábel Elemér 255
Ablonczy Balázs 54, 55, 57, 65, 351
Ábrahám László 255
Ábrahám Magdolna 255
Aczél László 256
Acsay László 74
Ádám Imre 256
Ádám Miklós 256
Ádám Zsigmond 293, 294
Adams, Henry 11
Adler Ferenc 256
Adler István 256
Adorján József 256
Adorján Tibor 102
Agulár László 252, 256
Ajtai K. Albert 51
Albert, Max 309, 312
Almási Antal 318
Ambrus József 331
Ammende, Ewald 298
Andor Vilma 256
Andorka Rudolf 141
Andriczói György 285
Angell, James Rowland 20
Angyal András 256
Angyal Pál 320
Annabring, Matthias 301, 306–307, 309, 312
Annau Ernő 341
Apácai Csere János 50
Apáthy István 51
Apor István 46, 50
Apponyi Albert 312
Árpád 344
Árvai Vilmos 256
Asztalos József 110
Auer Terézia 256
Babes Titusz 256
Babiczy Ede 104, 107, 344, 346
Baku Eszter 352, 353
Balázs Gyula 256
Balázs Imre 256
Bálint Dénes 256
Bálint Sándor 326
Baló József 337
Balogh István 141, 142
Balogh István, evangélikus hit-
oktató 290, 293
Balogh István, grafikus, miniatúra-
festő 356
Balogh Kálmán 292
Bán György 256
Bán Imre 329
Bánkuti Gábor 302
Banner János 339, 345
Bánóczy József, dr. 284
Bär, Siegfried 27, 28
Barabás István 285
Barcsai Ákos 50
Bárdossy László 348
Barnai Endre 256
Barnai Ibolya 256
Barta János, ifj. 134
Barta Róbert 226, 228
Barta Sándor 257
Barta Zoltán 257
Barthou, Louis 328
Bartl Ödön 295, 296

Bartók György 337
 Basch, Franz Anton 304, 307–309, 311–313
 Báthory István 46, 50
 Batizfalvy János 345
 Becht Béla 293
 Becker, Carl Heinrich 27, 28
 Bejcy Gábor 292
 Beleváry Ferenc 285
 Belitska Sándor 56
 Bellér Béla 302
 Benda Kálmán 196
 Benedek Elek 303
 Benedek Károly 257
 Benedek Máté 257
 Benedikt Ferenc 257
 Beneš, Edvard 101
 Ben-Ghiat, Ruth 40, 42
 Benke József 219
 Benkhard Ágost 359, 362
 Benyovszky Géza 257
 Berecz János 341
 Berény Ferenc 257
 Berger Irma 257
 Berger László 257
 Berger Miklós 257
 Berger Sándor 257
 Berinkey Dénes 310
 Berkes Károly 287
 Berkovics Ferenc 257
 Berkovits András 257
 Bernát Hugó 257
 Bernát Zoltán 257
 Bernáth László 257
 Bernolák Péter 83
 Berta Eszter 187
 Bethlen István, gr. 56, 63, 68
 Bettelheim Márton 257
 Bíró András 258
 Bíró György Iván 258
 Bíró Lajos 258
 Bíró Mauriciusz 258
 Bisztray Gyula 45, 50, 51
 Blau László 258
 Blau Sándor 258
 Blénessy János 285, 287, 290
 Bleyer Cecília (Cilly) 310, 313
 Bleyer, Jakob 298–300, 302–314
 Blum Imre 258
 Blumberger László 258
 Blumenfeld Gyula 258
 Bodola Sándor 289
 Bodor Antal, lécfalvi 52, 53
 Bokor András 258
 Bolgár Imre 258
 Bonta János 353
 Borbás Sándor 286
 Borgida Veronika 258
 Boros Piroška 258
 Bosnyák Zoltán 326
 Bozóky Károly 287, 290
 Brandsch, Rudolf 298–300, 302, 310
 Brandt, Jakob 308
 Braun Alexander 258
 Braun Jenő 258
 Braunberger Leó 258
 Breiner Géza Viktor 258
 Brestyánszky Tibor 359
 Brewis, Georgina 31, 32
 Brigham, Carl 12, 17
 Broström, Anders 43
 Bruckner Éva 54
 Brunowszky Rezső 279, 289–292
 Brüll László 258
 Brüll Ottó 258
 Buday Árpád 47

Bulla Andor 293, 296
 Bush, George W. 20
 Buza László 96, 97
 Callmeyer Ferenc 365
 Candi János 252, 259
 Cardillo Guido 259
 Casati, Gabrio 40
 Chagnon, Marie-Eve 26
 Charle, Christophe 30, 40
 Conant, James Bryan 16
 Concha Győző 51
 Connelly, John 29
 Corwin, Robert Nelson 20, 21
 Costantinides György 259
 Craig, John E. 27
 Croce, Benedetto 40
 Czeisler Tibor 259
 Czigler Miklós 259
 Cziráki József 294, 296
 Czoch Gábor 229
 Csáky István 280
 Csernus Éva 352
 Csillag András 259
 Csillag István 259
 Damjanich János 303
 Daniel, Ute 26, 31
 Danner Jánosné 100
 Dávid Károly 359, 363
 Deák Géza 98
 Debreceni Péter 85
 Deér József 326
 Dékány István 355
 Dely János 290
 Demeter Henrik 259
 Deutsch Artúr 259
 Deutsch György 259
 Deutsch Pál 259
 Dévavári Zoltán 188, 192
 Devich Andor 58–61, 67, 68, 75, 189, 211
 Dézsi Lajos 215, 216
 Diener Sándor 259
 Diósy Ilona 358
 Ditter Ferenc 286, 290
 Dobó István 259
 Dobosy Elek 279, 281, 282, 292, 294, 296
 Dobronoky György 315
 Donáth György 347
 Donson, Andrew 26
 Ecker Károly 292
 Eckhardt Tibor 101
 Edelmann Hedvig 358
 Edelmann Irma 259
 Edelmann Menyhért 358
 Egged János 259
 Éhn Kálmán, dr. 288
 Ehrenfeld György 259
 Ehrlich László 260
 Eiler Ferenc 302
 Einwachter, Josef 305
 Eisenstadter György 260
 Eleck Emerich 260
 Eliot, Charles W. 14, 16, 18
 Endre László 326, 327
 Endrey Béla 325
 Englerth Kálmán 357
 Engwall, Lars 43
 Entz Béla 82
 Enyedi Klára 260
 Eötvös Jolánta 278
 Eötvös József 275, 277
 Erdei Ferenc 326
 Erdei István 326
 Erdélyi József 331
 Erdélyi László Gyula 68

Ernyei István 325
Faragó László 260
Faragó Mihály 324
Farkas Béla 325
Farkas Erzsébet 260
Farkas Judit Antónia 78
Farkas Károly 260
Farkas László 260
Farkasdi Zoltán 365
Fata Márta 298
Fatér Mihály 292
Faulstich, Ägidius 305, 311
Fáy István 337
Fazekas Csaba 227
Fedeleš Tamás 219
Fehér Ferenc 293
Fehér László 100
Fehérvári Zoltán 353
Feil Magdolna 260
Féja Géza 326
Fejes Gyula 285, 287
Fekete Szabolcs 229
Feldmann Pál 260
Felker János 110
Felszeghy Ferenc 355
Fenyvessy Béla 81
Ferenc Ferdinánd trónörökös 298
Ferenc József 338, 339, 341,
Ferencz Sándor 260
Ferenczy Sándor 97
Ferkai András 353
Festetics Domonkos 332
Festetics Tasziló 281
Fischer Ferenc 219, 227
Fischer József 359, 362
Fischer Júlia 260
Fischer Róza 260
Fischle, Hans 301

Fitos Vilmos 346
Fleisz János 352
Fliegl Kálmán 288, 296
Fodor Béla 285
Fodor József 105
Fogel Imre 260
Folberth, Otto 302
Folenta Lajos 284, 285, 287
Fornet Béla 110
Földes László 260
Frank György 260
Frankfurter, Felix 17, 18
Frankl Miklós 261
Frei János 294
Fricsay Ferenc 103
Fried György 261
Fried Sámuel 261, 284
Friedländer György 261
Fritz, Regina 35
Fröchlich Pál 339
Fuchs Béla 261
Funk Emerich 252, 261
Furhmann Edmund 261
Fülöp István 261
Gaal György 49, 59, 67, 68
Gaál Imre 329
Gábor László 362, 363
Gádoros Lajos 363
Gajzágó László 317, 318, 320, 321
Gál András 261
Gál István 292, 294
Galgóczy János 290
Gali Máté 78, 89, 226
Gálocsi Imre 261
Gara György 261
Gara Margit 261
Garai Sándor 252, 253, 261
Garbai Sándor 355

Gatrell, Peter 26
Gelei József 326, 343
Gentile, Giovanni 40–42, 250
Gerbod, Paul 30
Gerő Zsigmond 261
Geschwind, Lars 43
Gevers, Lieve 32, 35, 38, 39
Gidófalvy Pál 67
Ginder, Paul 312
Glancz Ernő 85
Glattfelder Gyula 68, 103, 105
Gluck Miklós 262
Goldgruber Géza 262
Goldschmidt, Georg 308, 313
Goldschmied Margit 262
Gosztolya Zoltán 290
Gosztonyi József 285
Gömbös Gyula 99, 330, 361
Gönczi Ferenc 284
Gönczy Pál 275
Graf József 262
Grant, Madison 11
Gratz Gusztáv 309, 311
Grau Géza 292
Greene, Jerome D. 16, 18
Greguss Pál 103, 104, 345
Grósz András 298
Grosz Gyula 262
Grosz Jenő 262
Grosz László 262
Grosz Pál 262
Groszman Tibor 262
Grunberger Aranka 262
Grunfeld Dezső 262
Grunfeld László 262
Grüttner, Michael 29, 39
Grzegorz-Starek, Jana 35
Gulyás László 302

Gunst Péter 134
Guttman Izsák 262
Gündisch, Guido 310
Gyáni Gábor 134, 142
Gyarmati György 302
Gyenes Lajos 358
Győri Róbert 135
Gyurkovics Lajos 284
Gyurky Gyula 97, 98
Haas Árpád 262
Haber, Fritz 29
Habermann Gusztáv 324
Habsburg József Ágost 328
Hacker György 262
Hajdu Virág 353
Hajdu Zoltán 135
Hajnalka (Tankovics) Imre 294
Hajós Alfréd 365
Halasy-Nagy József 226, 228, 345
Halász Ferenc 262
Halász Jenő 262
Halász László 263
Halász Szabó László 346
Halászy Jenő 359
Halbrohr János György 263
Haller István 82, 209, 232, 234
Halmos (Forsthoffer) József 293
Hambuch Vendel 312
Hamerli Petra 5, 42, 249
Happ József 292
Haraszi György 89, 91, 263
Hardstein Imre 263
Harmsworth, Esmond 97, 106
Harnack, Adolf 29
Harnik Sári Róza 263
Hartmann László 263
Harvard, John 13
Haßlinger, Nikolaus 304, 306

Hay-Rózsa Iván 263
 Hegedős Károly 351, 355, 358–360, 362, 367, 368
 Hegedüs Katalin 219, 227
 Hegyi Kálmán 293
 Heim Pál 83
 Hellawell, Sarah 31, 32
 Hendricks, Burton J. 12, 13
 Herbán Ferenc 293
 Herczogh Imre 263
 Herman Áron Imre 263
 Herman József 263
 Herskovits Ernő 263
 Hindenburg, Paul von 307
 Hirsch József 263
 Hirsch Mózes 263
 Hirschler Alex 252, 263
 Hitler, Adolf 35, 101, 104, 254
 Hlavathy András 103
 Hódi András 329
 Hódi László 325
 Hoffmann Károly 263
 Hohmann, Adam 308
 Holländer László 263
 Hollósi Antal 324, 325, 329, 332
 Hollósi Gábor 54, 77, 78, 89, 110
 Hollósi Jenő 293
 Hollósy József 294
 Hóman Bálint 91, 93, 104, 117, 249, 337–339, 345–348
 Homonnai Zoltán 263
 Hoór Károly 86
 Horn Dávid 263
 Horn Sándor 263
 Horner Miklós 264
 Hornung, Georg 298
 Horovitz Gyula 264
 Horthy Miklós 99, 104, 336–340, 348
 Horváth Attila 351
 Horváth Gergely Krisztián 229
 Horváth József 105
 Huber György 293
 Hughes, Thomas 9
 Husz Lajos 264
 Hüttl Dezső 359, 360
 Iancu, Avram 52
 Illyefalvi Vitéz Árpád 84
 Illyés Gyula 326
 Incze Antal 347
 Inkey István 278
 Iorga, Nicolae 298
 Irish, Tomás 26
 Iritz József 264
 Irmanszkova Sándor 294
 Irsak Adrián 264
 Issekutz Béla 341
 Istvánfi Gyula 353
 Iván Mihály 100
 Ivancsics István 287
 Ivánovics György 345
 Izsák Anikó 55
 Izsák Ernő 264
 Izsák I. Sámuel 264
 Izsák Ibolyka 264
 Jakobovics Ilona 264
 Jambrik Bertalan 99, 101
 Jamrożek, Wiesław 35
 Janáky István 359
 Jándy Imre 54
 Janik Gyula 110
 Jankovich Béla 231
 Jankovics József 293
 Janz, Oliver 26
 Jaraus, Konrad H. 27
 Jaross Andor 326
 Jasser Erzsébet 264

Jędrzejewicz, Janusz 35
 Jehlicska Ottó 78
 Jekel Péter 310
 Jónap István 264
 Jones, Heather 26
 Joó András 226
 Jordan Jenő 264
 Józsa Katalin 353
 József nádor 348
 Jusztusz Bernát 264
 Kacsóh Pál 277
 Kajtán Pál, dr. 290, 295
 Kákosy Árpád Elek, dr. 287, 288
 Kálmán Jenő 264
 Kanizsai János 294
 Kaposi Károly 285, 292, 293
 Karácsony Ágoston 107
 Karácsonyi Pál 101
 Karády Viktor 213–215, 222, 223, 226, 229
 Karbuczky Imre 285
 Kardos Ernő 264
 Kardos György 365, 366
 Kardos István 349
 Karinthy Frigyes 356
 Károly János 293
 Károly, IV., magyar király 78, 231
 Kassák Lajos 346
 Keck Antal 308
 Keene, Jennifer 26
 Kegyes-Brassai Orsolya 77
 Kelemen, XIV., pápa 316
 Kellner Imre 264
 Kellner József 264
 Kemény Gyula 264
 Kemény Viktor 264
 Kenéz Imre 265
 Kenyeres Ágnes 355
 Kerepeszki Róbert 59, 343, 347
 Kertész Miklós 265
 Kessler, Karl 298
 Király Aladár 358
 Király Sándor 47, 49, 89
 Kis József 294
 Kiss Albert 342
 Kiss Árpád 345
 Kiss Ferenc 265
 Kiss István 332
 Kiss József Mihály 75
 Kiss Márton 348
 Kiss Menyhért 92
 Kiss Róbert Kálmán 56, 69
 Kiss Róbert Károly 189, 209, 211, 342, 343
 Kiss Zoltán 97, 98
 Kissné Bognár Krisztina 209
 Kitchener, Herbert Horatio, lord 30
 Klebelsberg Kuno 28, 77, 87, 92, 228, 249, 250, 291, 296, 343
 Klein Ella 265
 Klein Ernő 265
 Klein Imre 265
 Klein Klára 265
 Klein László 265
 Klein László András 265
 Klein Pál 265
 Klein Viktor 265
 Klein Zsigmond 265
 Klekner Pál 101
 Klinge, Matti 28
 Kobzos Sándor 110
 Kocsard Imre 265
 Kogutovicz Károly 337, 341, 349
 Kohári Nándor 187
 Kolbányi Géza 361
 Kolosváry Bálint 318

Kolpaszki György 325
 Koltai István 277, 291
 Komlós Miklós 265
 Koncz Péter 328
 Korách Mauriciusz 265
 Korach Júlia 265
 Kornis Gyula 80
 Kosaras Pál 293
 Kossuth Lajos 303, 332
 Kótai Lajos 294
 Kovács Alajos 190
 Kovács Benedek 240
 Kovács I. Gábor 229
 Kovács Imre 326
 Kovács János 266, 292
 Kovács József 266
 Kovács József, református lelkész, 294
 Kovács László 266
 Kovács M. Mária 87, 92, 223, 225, 226
 Kovács Margit 266
 Kovács Mihály 292
 Kovács Pál 296
 Kováts Gyula, K. 316
 Kováts Zoltán 196
 Kozma György 325
 Kozma Lajos 363
 Kozma Sándor 277
 Kölönte Géza 109, 110
 König Antal 310
 Körper Károly 322
 Köves Mihály 330, 332
 Kramár Jenő 345
 Kramer, Alan 26
 Kraszkó János 90
 Krausz Dezső 266
 Krausz Gyula 266
 Kriván Ferenc 327, 328
 Kroó József 266
 Kulcsár Emese 353
 Kun Béla, hódmezővásárhelyi 325
 Kungel, Hans 301
 Kunszt Dezső 294
 Kußbach, Franz 309
 Kutor Antal 285
 Ladányi Andor 226, 249, 250, 252, 253
 Lágler Béla 293
 Lágler Sándor 294
 Lájer Dezső 97
 Lajtai Mátyás 240
 Lakatos Gedeon, dr. 285, 287
 Laky Dezső 53, 62, 65, 66, 72, 110, 135, 209
 Landgraf Lőrinc 310
 Lang Imre 266
 Lang István 266
 Lang Mihály 286
 Laqua, Daniel 31, 32
 Larsen, Katarina 43
 László György 266
 Lázár László 98–100, 102
 Leber, Ludwig 305, 312
 Lédig György 252, 253, 266
 Lefkovics Zoltán 266
 Lelkes György 188, 241
 Lendvai István 87
 Lengvári István 78, 81, 84, 85, 219, 226, 228, 229
 Leyrer Mátyás 286
 Lichttag Gáspár 266
 Liebermann Johanna 266
 Ligeti Dávid 88
 Linkomies, Edwin 38
 Lippay György 315
 Lippman, Walter 18
 Lloyd George, David 32
 Lobl Ferenc 266

Loch Péter 310
 Lorant Antal 266
 Lord Rothermere 97, 98
 Lósy Imre 315
 Lovass Gyula 285
 Lowe, Roy 32
 Lowell, Lawrence 14–19
 Löw Immanuel 341
 Lukács János 294
 Lukács László 266
 Łukasiewicz, Jan 35
 Mack, Julian 16–19
 Mackensen, Hans Georg von 304
 MacLeod, Roy 30
 Mácsay Károly 294
 Madaras Éva 298
 Magdics Nándor 293
 Magyar Miklós 267
 Magyary Zoltán 28, 47, 57, 58, 65, 68, 74, 116, 196
 Major Máté 351, 353, 355, 357, 359, 362, 363, 365–367
 Marchut Réka 314
 Mária Terézia 315, 316, 318
 Márkus Sándor 293
 Marosi Ferenc 293
 Marton Béla, berethei, vitéz 361
 Márványi József, dr. 295
 Masaryk, Tomáš Garrigue 79, 101
 Máté Andor 85
 Matolcsy István 290
 Matolcsy Mátyás 326
 Matuska Szilveszter 305
 May Dénes 267
 Mayer László 229
 Mayer-fivérek 301
 Megyaszy István 365
 Megyesy József 292
 Menczer Renáta 187
 Mengele, Josef 358
 Menyaszi Irén 267
 Menyhárt Gáspár 82
 Mérey László 103
 Mestitz Mihály 267
 Mészáros Béla, dr. 295
 Mezei Gyula 293
 Mezey Pál 277
 Mick, Christoph 36
 Mihály Mauriciusz 267
 Mike Imre 294
 Miklós Péter 189
 Mikszáth Kálmán 314
 Mischung, Konrad 308
 Miskolczy Dezső 341
 Mistéth Endre 362
 Mitrovics Gyula 118
 Mohar József 279–281, 284, 288, 289
 Molnár Farkas 359
 Molnár Ferenc 286
 Molnár Judit 226
 Molnár László 209, 267
 Móricz Kálmán, técsői, vitéz 123
 Mózes Zoltán 267
 Mudrák József 110
 Munster László 267
 Muraközy László 100
 Mussolini, Benito 40, 41, 103, 104
 Mühl, Heinrich 308–309
 Müller Áron Imre 267
 Müller Péter, P. 86
 Müller-Guttenbrunn, Adam 298, 299, 305
 Nádas György 267
 Naegle, August 37
 Nagy Ferencné 219
 Nagy Kálmán 267

Nagy Lajos 325
 Nagy Péter Tibor 222, 226
 Nagy Zsuzsa, L. 134
 Nasson, Bill 26
 Némedi Ernő György 267
 Nemes Hédi 358
 Német István 286
 Német László 267
 Németh József 293
 Németh Sándor 284, 285
 Neumann Emil 267
 Ney Imre 267
 Niederecker, Kaspar 301, 303–306
 Niemetz Sándor 290
 Nyerges Ferenc 285
 Nyerki János 293
 Nyiszli Miklós 358
 Nyitrai Béla 267
 Oberhard Miksa 268
 Ormos Mária 254
 Orosz László 78, 297, 302
 Osborne, Henry Fairfield 12
 Osváth Zsolt 209
 Pajor József 296
 Paksy Zoltán 227
 Pálffy József 103, 337, 340
 Páll Sándor 96
 Pallai László 134
 Pamer Nóra 353
 Pánczél Ferenc 324
 Pap Károly 88
 Pápics Ádám 294
 Papp András 110
 Papp István 346
 Pasnáry Győző 284
 Pásztor Géza Zoltán 252, 253, 268
 Pásztor János 327
 Paulinyi László 353
 Paulinyi Mária 353
 Pázmány Péter 315, 317, 318
 Peabody, Endicott 10
 Pekár Mihály 81
 Pekovits Sándor 292
 Pennypacker, Henry 16, 19
 Perényi György 268
 Perényi Imre 368
 Peresa Pál 293
 Perkin, Harold 31
 Petőfi Sándor 310, 353
 Petri, Anton Peter 300
 Petrichevich-Horváth Emil,
 széplaki, br. 54, 63
 Petróczy Gábor 353
 Pfeifer Jenő 51
 Pfeiffer Péter 62
 Pfeiffer Zoltán 74
 Pfneiszl Ferenc 286
 Piller, Elisabeth 29
 Pintér László 309
 Plager László 268
 Planck, Max 29
 Plehanov, Georgij Valentyinovics 360
 Pogány József 268
 Polgár Jenő 293
 Polner Ödön 78, 336, 342
 Polónyi György 292
 Polyák Petra 219
 Popély Gyula 219
 Pósta Béla 45, 48
 Pozsgai Péter 229
 Pödör Béla 285, 287
 Prakfalvi Endre 353
 Pressler Sándor 268
 Prettl, August 308
 Pritz Pál 314
 Purcsi János 293

Pușcariu, Sextil 35
 Puskás Attila 45, 47, 49
 Puskás Lajos 45, 47, 49
 Rab Virág 227
 Rácz György 365
 Rajniss Ferenc 326
 Ránki György 304
 Raposa Vivien Kitti 227
 Ratsek Rafael 327
 Redcliffe, Heermance 22
 Rédey Gyula, vitéz 293
 Redner Pál 268
 Redzik, Adam 36
 Reich Zoltán 268
 Reiner Tibor 268
 Reinitz Pál 268
 Reisner, Wilhelm 301
 Reisz József 268
 Révai József 366
 Révész József 268
 Rhodes, Cecil 22
 Ribianszky Kálmán 268
 Riedl, Franz 309
 Rimanóczy Gyula 356, 359, 360
 Rogl, Ludwig 298
 Róna György 268
 Rónai Vazul 268
 Rónyay Rezső 109
 Rosenberg István 252, 269
 Rosenberg, Alfred 307
 Rosenvald Adalbert 269
 Rossoliński-Liebe, Grzegorz 35
 Rosty Ágnes 278
 Roth Gábor 269
 Roth Miklós 269
 Roth Sándor 269
 Roth, Hans Otto 302
 Rothen, Franz 304, 306, 312–313

Rozs András 219
 Rubinstein Lajos 269
 Rudai Dezső 45–53, 57–60, 67, 68, 71,
 Rudich Károly 269
 Ruttner György 292
 Salamon Géza 269
 Salamon László 357
 Salgó György 269
 Samogyi Imre 269
 Sándor György 269
 Sándy Gyula 359
 Sanerteig Géza 269
 Sárosi István 289
 Sarudy Ottó 293
 Schachtitz Ferenc 269
 Schaffer Imre 269
 Schäffer, Viktor 301
 Scheiner István 269
 Schichtanz Géza 269
 Schiff István 270
 Schittenhelm Ede 303
 Schmelcz-Pohánka Éva 219
 Schmideg Tibor 270
 Schneller István 51, 86
 Schnitzer, Johann [Hans] 304
 Schoffer Iván 270
 Schödl, Günther 298
 Schön, Thomas 299
 Schwarczwölder Ádám 78
 Schwarcz Ernő 270
 Schwarcz Imre 270
 Schwarcz István 270
 Schwartz Ignác 270
 Schwartz Imre 270
 Schwartz Miklós 270
 Schwarz Gyula 270
 Schwind, Hedwig 298–300
 Sebess Dénes 56

Sebestyén Imre 51
 Séczer Ignác 285
 Seewann, Gerhard 305–306, 308
 Serédi Jusztinián 339
 Serfőző Lajos 196
 Shvoy Kálmán 99
 Sík Sándor 345
 Simkovits Lajos 359
 Simon Adalbert 270
 Singer Aladár 270
 Sinka István 331
 Skerlecz Iván 97
 Slachta Krisztina 302
 Sole Adalberto 270
 Sólyom Tibor 97
 Somogyi Imre 270
 Somogyi István 270
 Somogyi Szilveszter 95
 Soós István 324, 325, 328
 Sóvágó Gábor 332
 Söllei József, vitéz 293
 Spannenberger Norbert 308, 311
 Speizer Sándor 294
 Spiegel Frigyes 355, 357
 Spielberger László 270
 Spitzer Tibor 270
 Springer Béla 270
 Standsky Éva 353
 Steer, Martin 301–303, 305–306, 311
 Steinacker, Edmund 298, 300
 Steinacker, Harold 298, 300
 Steinbacher József 287
 Steinberger Miklós 271
 Steinecker István 320
 Steiner Oszkár 252, 271
 Steiner Sándor 271
 Steiner Teodor 271
 Stern György 271
 Steuer György 312
 Steyer, Stefan 301, 306–307, 310–313
 Stoddard, Lothrop 12
 Strausz István 271
 Strausz Tibor 271
 Strausz Imre 271
 Surman, Jan 34, 35
 Szablyar Viktor 271
 Szabó Béla, dr. 292
 Szabó Pál 219
 Szabó T. Attila 45, 50, 51
 Szabó Tibor 339, 345
 Szálasi Ferenc 304
 Szandtner Pál 48, 49, 53–75, 197
 Szániel István 295, 296
 Szánthó Kálmán 288, 289
 Szász Károly 101
 Szathmáry Dezső 324
 Szauer Dezső 294
 Széchenyi István 100, 101
 Szécsényi András 102
 Szegő Lajos 271
 Szegvári Katalin 225
 Székely Zoltán 296
 Szekfű Gyula 303
 Széki Tibor 341
 Szemenyey Bálint 325
 Szendrői Jenő 362
 Szent-Györgyi Albert 335–342, 344–346, 348, 349
 Szentmártony Stachó Tibor 348
 Szép Gyula 293
 Szilágyi Dezső 271
 Szilágyi István 271
 Szilágyi Pál 271
 Szilárd Edit 271
 Szilbelberg Géza 271
 Szily Kálmán 337, 339, 343, 347

Szögi László 46, 47, 75
 Szőke Lajos 293
 Szöllősi Jenő 335, 344
 Sztana-Kovács Adrienn 74
 Szűts István Gergely 351
 Tabéry Ármin 353, 357
 Tabéry Ferenc 353
 Tabéry Géza 352, 353, 358
 Tabéry Iván 351–368
 Tabéry Mária 354
 Tafferner, Anton 300–302, 305–306,
 308–309, 312
 Takáts István 285
 Tamás Lajos 45
 Tanenbaum Márk Ármin 271
 Taschwer, Klaus 34
 Tasiné Csúcs Ildikó 338
 Teleki László 271
 Teleki Pál, gr. 63, 302, 336, 337, 339,
 343
 Tell Vilmos 360
 Temesi Győző 64
 Tereh Gyula 325
 Thienemann Tivadar 86
 Thuróczy Miklós 325, 329
 Tilcsik György 229
 Tilkovszky Loránt 302, 312–313
 Timár Lajos 135
 Tisza István 111, 115, 116, 118, 143
 Tokody Gyula 298
 Tolnai György 272
 Tonelli Sándor 104, 336, 337
 Torma Lajos 293
 Tóth Ágnes 302
 Tóth Ferenc 296
 Tóth Ferencné 290, 296
 Tóth István 213
 Tóth Kálmán 365
 Tóth Károly 59–62, 211, 212
 Tóth Péter Pál 90
 Tóth Zoltán 224
 Tömböly Dénes 347
 Tömör Boldizsár 290, 293
 Trefort Ágoston 275
 Tukats Sándor 337
 Tüske József 294
 Udvarhelyi László 56
 Újhelyi Mátyás 272
 Ujváry Gábor 28, 42, 56, 66, 77–80, 86,
 88, 89, 92, 187, 189, 192, 226, 229,
 249, 250, 297, 338, 340
 Ulakcsai Antal 292
 Unkelhäusser Károly 310
 Urmánczy Nándor 328
 Vadász István 272
 Vági János 252, 253, 272
 Vágó Frigyes 293
 Vágó József 355
 Vágvölgyi Lajos, dr. 284
 Vajda Pál István 272
 Vajda Sándor 272
 Vajda Tamás 56, 57, 66, 86, 92, 187,
 189, 342, 343
 Vajna Gábor 309
 Valenta József 293
 Váli Ferenc 320
 Válimaa, Jussi 38
 Valjavec, Fritz 305
 Vámos Dominika 353, 359, 362
 Vámos Zsigmond 272
 Vámosy Ferenc 353, 362, 363,
 365–367
 Váradi Szabó Lajos 359
 Várallyay [Sándor?] 364
 Varga Dezső 290
 Varga Ferenc 293

Varga Gábor 356
 Varga József 336, 339
 Varga Júlia 46, 47, 75
 Varga Zsigmond 98
 Vargha Barnabás 131
 Várhelyi Nándor 294
 Várnai Imre 272
 Váry József 285
 Vass József 209
 Vasváry Ferenc 228
 Vécsei Dávid Ferenc 272
 Végh József, dr. 295
 Végváry József 330, 331
 Veres Péter 346, 365
 Veress Elemér 339, 345
 Vértes Ágost 328
 Vértes György 272
 Vicas Emil 272
 Victor Karady ld. Karády Viktor
 Vida Dániel 285
 Vidoni Sergio 272
 Vincze Zoltán 45, 48
 Vitári Zsolt 302, 310
 Vonyó József 219, 302
 Vos, Louis 32, 35, 38, 39
 Vörös István 286
 Wälder Gyula 359
 Waldinger Kálmán 292
 Waller, Richard 301
 Wanner János 359
 Wärendorfer (Katz) Piroska 272
 Weisz Imre 272
 Weisz László 272
 Weisz Martin 272
 Weisz Pál 272
 Weisz Zoltán 272
 Weresch, Hans 299
 Werkner Adél 273
 Werth Henrik 310
 Wilson, Thomas Woodrow 8, 21, 298
 Windsor, Tara 29
 Winter Dezső 273
 Wizner Elemér 273
 Wlassics Gyula 92
 Wolf, Lucien 226
 Wolff Ervin 273
 Yale, Elihu 19
 Zábrák Károly 293
 Zallár Andor 339, 345
 Zeidler Miklós 228
 Zicherman Imre 273
 Zichy János, gr. 231, 235
 Znojemszky Ferenc 296
 Zrínyi Aladár 296
 Zrínyi Károly 290

HELYNÉVMUTATÓ

- Abaúj–Torna megye 242
Abaúj–Zemplén vármegye 74
Ádánd 278
Aichach 303
Alföld 302, 309
Álmosd 263
Amerikai Egyesült Államok 10, 11, 13, 26, 338
Anglia 9, 31, 32, 247
Arad 269
Auschwitz 284
Ausztria 33–35, 279, 302, 309
Ausztria–Magyarország 25, 33, 34–37, 39
Ázsia 43
Bács–Bodrog megye 241, 242
Bácska 298–299, 304, 307, 308
Bad Kötzing 308
Baden–Württemberg 304, 305, 309, 310
Bagdad 241
Baja 258, 280, 290, 296
Bajmok 262
Bákó 271
Balaton 266
Balatonboglár 368
Balatonfenyves 368
Balkán 105, 279
Bálványos 278
Bánát 298–300, 304, 307, 308
Bánkút 365
Bărăgan puszta 300
Baranya megye 305, 308
Baranya vármegye 222
Bars megye 242
Bécs 33–35, 241, 287, 288, 297–299, 307, 308, 361
Békés megye 241–244
Békéscsaba 265, 268, 351
Belgium 39
Beloianisz Id. Görögfalva
Bereg megye 127, 242–244
Berlin 25, 27, 241, 299, 304, 307, 308, 313
Berlin–Hermsdorf 307
Bethlen 258
Bia 305
Bihar megye 127, 129
Bogártelke 67
Bologna 5, 249–255
Bóly 261
Bonn 304
Bonyhád 308, 309
Borsod megye 242, 243
Borsod–Gömör vármegye 74
Boston 14, 17
Bozók 316
Brassó 242
Budaörs 309, 368
Budapest 54, 55, 77–93, 98, 100, 110, 116, 117, 134, 135, 167, 169–175, 187–190, 192, 197, 209, 213, 215, 219, 223, 226, 228, 241, 243, 244, 248–250, 252–254, 256–273, 284, 285, 288, 295, 296, 298, 299, 301, 303–305, 307–310, 312, 321, 322, 327, 328, 331, 337, 341, 348, 349, 351–353, 355, 356, 358, 360, 362, 367, 368

Buják 320
 Bukarest 298, 351, 353
 Bukovina 35
 Burgenland 302
 Bükkzsérc 262
 Cambridge 30–32
 Canterbury 29
 Cári Sándor Egyetem 38
 Cegléd 268, 273, 351
 Cibakháza 303
 Connecticut 19
 Csáktornya 289
 Csanád megye 242
 Csehszlovák Köztársaság 34, 37, 79
 Csehszlovákia 100
 Csepel 310
 Csernovci Egyetem, Csernovci 33, 35
 Csongrád 195, 201, 202, 208, 267, 289, 339
 Csongrád megye 241–244
 Csonka-Magyarország 79
 Curgó 275, 277–280, 284–288, 290–296
 Dánszentmiklós 361
 Debrecen 77, 91, 100, 109, 115, 118, 124, 127–129, 131, 134, 197, 219, 246, 247, 252, 256, 257, 261–264, 270, 272, 298, 337, 338, 365
 Deiblingen 299
 Dél-Dobrudza 105
 Délvidék 95, 105, 299, 312, 339, 353
 Demecser 257
 Déva 285
 Devecser 259
 Doftana 298
 Dóm tér, Szeged 104
 Dombóvár 265, 268
 Dornavátra 263
 Dornhan 304
 Drávaszentes 285
 Dunacséb 298
 Dunaföldvár 48
 Dunántúl 299, 305, 309
 Dunaszekcső 266
 Durham University, Durham 31
 Ecseny 278
 Edde 278
 Eger 259
 Egrestő 255
 Elek 309
 Előpatak 260
 Eötvös Lóránd Tudományegyetem 167
 Ercsi 365
 Erdély 35, 50, 64, 95, 97, 100, 103–105, 298, 299, 302, 303, 307, 335, 355, 357, 362
 Érmihályfalva 257
 Esslingen 310
 Észak-Amerika 43
 Észak-Erdély 336
 Észak-Írország 30
 Esztergom megye 242, 243
 Észtország 298
 Európa 25, 27, 33, 38, 41–43
 Facsád 265, 270, 271
 Fejér megye 241, 243
 Felvidék 78, 353
 Finnország 25, 38, 39
 Friedrich Wilhelms Universität, Berlin 25
 Genf 98
 Geszti 278
 Ghenti Egyetem, Ghent 39
 Görögfalva 365
 Graz 34, 35, 306
 Groton High School 10, 16

Gyöngyös 258, 262
 Gyöng 308
 Győr 242, 256, 259, 262, 263, 266, 267, 271, 290
 Győr megye 243, 244
 Habsburg Monarchia 33
 Hajdú megye 127, 129, 142, 242, 243
 Hajdúböszörmény 262
 Hajdúszoboszló 262
 Halle 247
 Harvard University, Massachusetts 7–9, 12–21, 23
 Hedrehely 277
 Helsinki 38
 Heves megye 241–243
 Hidasnémeti 263
 Hódmezővásárhely 195, 201, 202, 208, 266, 323, 324, 327, 332, 333
 Homonna 286
 Igal 256
 Igló 279
 Igrici 258
 Iharos 278
 Iharosberény 278
 Innsbruck 34, 300, 304
 Írország 33
 Istvánfölde 304
 Jagelló Egyetem, Krakkó 35, 36
 Jákó 278
 Jánoshalma 261
 Jánosháza 270
 Jászberény 296
 Jász-Nagykun-Szolnok megye 127, 129, 241–244
 Jugoszlávia 304
 Kaposfüred 278
 Kaposmérő 278
 Kaposvár 284, 285, 288, 290, 295
 Karcag 258, 265, 266
 Karlsruhe 305
 Károly Egyetem (majd Károly Ferdinánd Egyetem), Prága 36, 37
 Kárpátalja 362
 Kárpát-medence 299, 301
 Kassa 101, 103, 242, 247
 Katymár 304
 Kecskemét 263, 368
 Keszthely 246, 247, 264
 Kéthely 287
 Királyhágó 300
 Királyrév 316
 Kiskőrös 270
 Kiskundorozsma 195, 201, 202, 208, 336
 Kiskunfélegyháza 259, 264, 286, 290, 292, 293, 296
 Kiskunhalas 60, 263, 264, 269, 273
 Kisvárd 269, 272, 365
 Klosterneuburg 298
 Kolozs vármegye 49, 67
 Kolozsvár 35, 53, 71, 77, 95, 97, 100, 104–106, 187, 197, 242, 247, 258, 268, 271, 272, 295, 335, 336, 338, 341, 351
 Komárom 267, 321, 322
 Komárom megye 241
 Köbölkút 269
 Körmend 270
 Körmöcbánya 316
 Körösladány 261
 Kőszeg 294, 296
 Krakkó 35, 36
 Kraszna 257
 Kübekháza 309
 Látrány 295
 Lazsány 316

Leeds University, Leeds 31
 Lemberg 33–36
 Lengyelország 34–36
 Lengyeltóti 287
 Lézsza 316
 Lillafüred 332
 London 31
 Losonc 275
 Lőcse 242
 Löweni Egyetem 39
 Mágocs 264
 Magyar Királyi Pázmány Péter
 Tudományegyetem 167
 Magyarország 169, 171, 297–299,
 305–306, 309, 311
 Magyaróvár ld. Mosonmagyaróvár
 Makó 263, 264, 266, 330
 Máramarossziget 88, 260, 264, 265,
 272, 323, 324
 Marcali 287
 Máriabesnyő 96, 323, 343
 Máriafölde 299
 Mariazell 305
 Márkó 260
 Marosvásárhely 255, 256, 264, 266,
 267, 272
 Massachusetts 13, 14, 18, 20
 Mátészalka 261
 Medgyes 298, 302
 Mehringen 304
 Mélykút 270
 Mezőberény 351, 354
 Mezőkövesd 259, 267
 Mezőpatak 316
 Miháld 271
 Mindszent 257
 Miskolc 257, 258, 260, 263–265,
 267–269, 272, 295
 Modor 285
 Mohács 308
 Monarchia ld. Osztrák–Magyar
 Monarchia
 Montello 354
 Moskóc 316
 Mosonmagyaróvár 246, 247, 272
 Moszkva 43
 Munkács 74
 Mühlhausen bei Heidelberg 309
 München 298
 Nagyatád 285
 Nagybánya 257, 337
 Nagybecskerek 256, 307
 Nagy-Britannia 25, 26, 30
 Nagykanizsa 256, 257, 285, 291–293,
 295, 296, 327
 Nagylak 272
 Nagyszeben 267
 Nagyszentmiklós 271
 Nagyszombat 258, 315, 316
 Nagyszoszóc 316
 Nagyvárad 242, 261, 272, 354–358
 Nagyzsám 308
 Necpál 316
 Nemesdéd 260
 Nemesvid 295
 Németbóly 305
 Németország 25, 27, 29, 30, 35, 279,
 301, 305, 312, 313, 339
 Neuhausen a.d. Fildern 309
 New Haven 19
 New York 8–11, 16, 21, 74
 Nógrád megye 242, 243
 NSZK 300, 308
 Nyírdersz 271
 Nyíregyháza 258, 262, 309
 Nyírgelse 270

Nyitra megye 241–243
 Nyomja 305
 Ókéske 260
 Olaszország 25, 39, 40, 42, 279
 Ópusztaszer 271
 Orda 285
 Orosháza 330
 Osztrák–Magyar Monarchia 10
 Oxford 25, 31, 32, 43
 Ózd 265
 Padova 250, 251
 Paks 263
 Pamuk 278
 Pannonhalma 68
 Pápa 263, 267, 277, 284, 290, 293, 296
 Párdány 304
 Párizs 37, 43
 Partium 100
 Pátroha 272
 Pécs 77–93, 135, 209, 219, 222, 223,
 225, 226, 228, 242, 249, 256, 261,
 264, 303, 306, 308, 309, 337, 338,
 357, 368
 Pécsdevecser 309
 Pécska 256
 Pécsvárad 309, 316
 Pered 316
 Pest–Pilis–Solt–Kiskun megye 241–
 244, 248
 Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye 127,
 129, 223
 Petrozsény 262, 267
 Poroszló 256
 Poroszország 27–29
 Porrogszentkirály 279, 293
 Poznań 36
 Pozsony 77–81, 84, 89, 101, 109, 219,
 221, 242, 315
 Prága 33, 34, 36, 37, 39, 78, 79
 Princeton University, New Jersey 7–9,
 12, 16, 21–23
 Pusztadaróc 257
 Ráckanizsa 292
 Ráckeve 262
 Rádó 284
 Ragály 265
 Reading 31
 Recsk 259
 Regensburg 305
 Róma 40, 250, 251
 Románia 35, 100, 101, 105, 300, 302
 Sajószentpéter 263
 Salgótarján 265, 268
 Sárospatak 275
 Sátoraljaújhely 258, 266
 Schwäbische Türkei 299, 308, 309
 Sebes-Körös 353, 354, 357, 360
 Selmechánya 78
 Sellye 316
 Sepsiszentgyörgy 289
 Siklós 285
 Sindelfingen 305
 Somogy megye 241, 243, 305, 308
 Somogy vármegye 222
 Sopron 78, 242, 271
 Sorbonne Egyetem, Párizs 25
 Sövényháza ld. Ópusztaszer
 Stubnyafürdő 287
 Stuttgart 305, 309
 Sümeg 266
 Svájc 60, 279, 353, 360
 Szabadka 242, 266
 Szabolcs megye 194, 242
 Szabolcs vármegye 127, 129
 Szakcs 272
 Szarvas 269

Szatmár megye 241–243
 Szatmár vármegye 127, 129, 142
 Szatmárnémeti 257, 261, 272
 Szécsény 265
 Szeged 46, 49, 53, 55, 56, 60–62,
 64–66, 69, 70, 77, 86–89, 91,
 92, 95–106, 187–189, 191–193,
 195–199, 201–206, 208–210,
 213–216, 219, 228, 252, 259,
 262, 269, 275, 304, 308, 324–326,
 328–330, 332, 336, 337, 339, 340,
 343, 344, 348, 349
 Szeghalom 357
 Székelykeresztúr 284
 Székesfehérvár 258, 259, 264, 271, 338
 Szekszárd 260
 Szendrő 265
 Szentendre 265
 Szentes 195, 201, 202, 208, 330
 Szentgotthárd 266
 Szepes[ség] 299, 300
 Szerbia 253, 256, 262, 266, 284
 Szigetvár 269, 270
 Szikszó 257
 Szilvásszentmárton 285
 Szirák 257
 Szlovákia 253, 258, 259, 286, 287,
 322
 Szombathely 257, 260, 264, 267
 Szombatság 268
 Szovjetunió 366
 Szőcsvásár 263
 Tápiószele 233
 Tarján 303
 Tata 262
 Tatár-szoros 354
 Temes vármegye 308
 Temeshidegkút 298
 Temesvár 242, 304
 Tiszabura 270
 Tiszaeszlár 262
 Tiszafüred 269
 Tiszakécske 271
 Tiszanána 264
 Tiszavasvári 258, 273
 Tolna megye 241–243, 305, 308, 309
 Tolna vármegye 223
 Torbágy 305
 Torda 248
 Torinó 42
 Torontál megye 242, 299, 304
 Torontál vármegye 299, 304
 Törökbálint 261, 305
 Törökszentmiklós 261
 Tövis 258
 Trianon 77, 84, 110
 Turku 38
 Túróc 316
 Túrócandrásfalva 316
 Túrócremete 316
 Túróctótfalu 316
 Túrócszentgyörgy 316
 Tübingen 309
 Újkécske ld. Tiszakécske
 Újpest 223
 Ukrajna 354
 USA ld. Amerikai Egyesült Államok
 Vácszentlászló 260
 Vághosszúfalu 316
 Vágkirályfa 316
 Vágsellye 316, 321, 322
 Valcsa 316
 Várda 278
 Varsói Egyetem, Varsó 34, 36
 Vas megye 241, 243, 244
 Vas vármegye 223

Vasvár 285
Velence 302
Versec 299
Vértes (hegység) 266, 305, 308
Vértesacska 305
Vértesboglár 309
Vértestolna 308
Veszprém 269, 363, 368
Veszprém megye 241–244
Veszprém vármegye 223
Villány 306
Vilna ld. Vilnius
Vilnius 34, 36, 50
Wales 32
Weil im Schönbuch 305
Weimar 28
Wien ld. Bécs
Württemberg 27
Würzburg 303
Yale University, New Haven 7–9, 12,
16, 19–21, 23
Zágráb 287
Zala megye 241, 243
Zala vármegye 223
Zalaapáti 68
Zalaegerszeg 284
Zemplén megye 242, 243
Znióváralja 316, 320, 321
Zólyom 259
Zrinyifalva 284
Zürich 308, 353, 360
Zsámbék 305
Zsigárd 68
Zsombolya 308

*A Magyar Napló Kiadó
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének,
valamint az 1999-ben alapított
Könyves Szövetségnek tagja
www.konyves-szovetseg.hu*

Kiadja a Magyar Napló Kiadó Kft.
1062 Budapest, Bajza u. 18.
www.magyarnaplo.hu
Felelős kiadó a Kft. ügyvezetője
Felelős szerkesztő Zsiga Kristóf
Tördelőszerkesztő Dubecz Adrienn
A borítót Oláh Mátyás László és Porpáczy Zoltán tervezte
Készült a Pannónia Nyomdában, Budapesten